

KOŚCIÓŁ W POLSCE

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI
JANA PAWŁA II

Rada Naukowa:

- prof. dr KAZIMIERZ ADAMIAK – University of Western Ontario (Kanada)
ks. prof. dr MAREK INGLOT SJ – Pontificia Iniversità Gregoriana (Rzym)
ks. prof. dr hab. ANDRZEJ KOPI CZKO – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
bp prof. dr hab. JAN KOPIEC – Uniwersytet Opolski
ks. prof. dr hab. JÓZEF MANDZIUK – Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
ks. prof. dr hab. JÓZEF SWASTEK – Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu
ks. prof. dr hab. MAREK T. ZAHAJKIEWICZ – Katolicki Uniwersytet Lubelski

KOŚCIÓŁ W POLSCE

DZIEJE
I KULTURA

XI

Redaktor
JAN WALKUSZ

Wydawnictwo KUL
Lublin 2012

Recenzenci
ks. prof. dr hab. ANASTAZY NADOLNY
dr hab. WALDEMAR ROZYNKOWSKI, prof. UMK

Opracowanie redakcyjne
IWONA HETNAR

Opracowanie komputerowe
HANNA PROKOPOWICZ

Okładkę i strony tytułowe
wykonano na podstawie projektu
AGNIESZKI i PRZEMYSŁAWA GĄBKÓW

© Copyright by Wydawnictwo KUL, Lublin 2012

ISSN 2080-12-38

Wydawnictwo KUL
ul. Zbożowa 61, 20-827 Lublin
tel. 81 740-93-40, fax 81 740-93-50
e-mail: wydawnictwo@kul.lublin.pl
<http://wydawnictwo.kul.lublin.pl>

Druk i oprawa
elpil
ul. Artyleryjska 11
08-110 Siedlce
e-mail: info@elpil.com.pl

Nakład 500 egz.

Z DZIEJÓW PRZYGOTOWANIA DO KAPLAŃSTWA W KOŚCIELE KATOLICKIM

Aczkolwiek prawdą jest, iż dopiero Sobór Trydencki wprowadził ujednolicony, wspólny dla całego Kościoła system przygotowania i formacji kandydatów do kapłaństwa¹, nie znaczy to wcale, że w wiekach wcześniejszych nie przywiązywano wagi do tego zagadnienia. Potrzebę bowiem określenia pewnych norm w tym względzie i bliżej sprecyzowanych wymogów odczuwano już w starożytności chrześcijańskiej, co niewątpliwie świadczy o poczuciu odpowiedzialności biskupa za należyte przygotowanie kadr przewodników duchowych. W takim duchu m. in. działał św. Euzebiusz z Vercelli, który jako pierwszy na Zachodzie wprowadził wspólne życie duchowieństwa na wzór życia zakonnego (swego rodzaju pierwowzór przyszłych seminariów duchownych)², czy św. Augustyn, prowadzący podobną praktykę³, a nade wszystko synody hiszpańskie z VI i VII w., określające zasady funkcjonowania tzw. szkół biskupich⁴. Wspaniałym przykładem realizowania procesu przygotowania do kapłaństwa w Kościele Wschodnim w IV w. wydaje się

¹ J. O'Donohpe, *Tridentine Seminary Legislation. Its Sources its Formation*, Leuven 1957; *Il Concilio di Trento e la riforma Tridentina*, t. 1-2, Roma 1965; S. Librowski, *Dekret Soboru Trydenckiego o seminariach i pierwsze seminaria diecezjalne w Polsce*, „Ateneum Kapłańskie” 72(1969) z. 2, s. 204-236; J. Gręzlikowski, *Realizacja dekretu „Cum adolescentium aetas” Soboru Trydenckiego w diecezji wrocławskiej*, w: *Historia magistra vitae*, red. A. Dębiński i in., Lublin 2007, s. 215-236; J. Ammer, *Seminar*, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, t. 9, red. W. Kasper i in., Freiburg-Basel-Wien 2006, s. 450.

² E. Crovella, *San Eusebio saggio di biografia critica*, Vercelli 1960; J.T. Lienhard, *Patristic Sermons on Eusebio and their Relation to his Monasticism*, „Revue Bénédictine” 87(1977), s. 164-172.

³ J. Pastuszka, *Św. Augustyn jako wychowawca duchowieństwa*, „Ateneum Kapłańskie” 16(1930) z. 26, s. 132-152; A. Eckmann, *Teologia kapłaństwa w pismach św. Augustyna*, „Vox Patrum” 13-15(1993-1995), s. 131-160; tenże, *Kapłaństwo służebne biskupa i prezbitera w pismach św. Augustyna*, „Verbum Vitae” 17(2010), s. 275-302.

⁴ T. Gonzáles, *La política en los concilios de Toledo*, „Studium Revista de Filosofía y Teología” 16(1977), s. 3-69, 219-262; J. Orlandis, D. Ramos Lissón, *Historia de los Concilios de la España romana y visigótica*, Pamplona 1986.

być świadectwo i nauczanie Jana Chryzostoma⁵. A choć i tutaj nie było wówczas zinstytucjonalizowanej formacji, niemniej kandydaci wyrażający wolę przyjęcia święceń kapłańskich musieli czynić zadość wymogom, stawianym już to na mocy zwyczaju, już to na mocy prawa. Najogólniej rzecz ujmując, wymogi te bazowały na wskazaniach św. Pawła Apostoła, sformułowanych w jego listach pasterskich, które zostały następnie przez biskupa z Antiochii uporządkowane na kształt wyrazistego programu dla kandydatów. Według niego pragnący przyjąć święcenia kapłańskie musieli być mężczyzną wolnym (stan poddaństwa był przeszkodą; niewolnik jedynie za zgodą właściciela i po uprzednim wyzwoleniu mógł przyjąć święcenia), posiadać minimum sprawności fizycznej oraz integralność cielesną (wykluczeni byli wszyscy ci, którzy dopuścili się autokastracji), należący od dłuższego czasu do wspólnoty chrześcijańskiej i dobrze znani w swoim środowisku⁶. Ponadto – tak ustawodawstwo IV wieku Kościoła Wschodniego, jak i Antiocheńczyk – od adeptów do kapłaństwa wymagali świętego życia i praktykowania wszelkich cnót (głównie w sferze seksualności), wierzących żon (a jeszcze lepiej życia samotnego) oraz umiejętności utrzymania swych dzieci w należytej dyscyplinie⁷. Cały wszak katalog wymogów wieńczyła konieczność posiadania odpowiedniej kultury intelektualnej (chodziło głównie o biegłość w znajomości Pisma Świętego, nauki chrześcijańskiej oraz zasad wymowy) wraz ze znajomością życia Kościoła i zwyczajów duchowieństwa. Należy jednak zauważyć – jak podkreśla ks. P. Szczur – „że solidne wykształcenie teologiczne i świeckie nie było bezwzględnym warunkiem do otrzymania święceń kapłańskich” (tego wymagano przede wszystkim od duchownych oddelegowanych do posługi słowa), lecz o wiele ważniejsza od niego była praktyczna znajomość kościelnego życia. O ile ową formację intelektualną zdobywano w szkołach zarówno chrześcijańskich, jak i pogańskich, o tyle nieodzowną *praxis* Kościoła można było komplementarnie rozpoznać przez wskazane „staże” przy biskupach lub prezbiterach⁸.

⁵ P. Szczur, *Przygotowanie do kapłaństwa w Antiochii w czasach Jana Chryzostoma* [artykuł zamieszczony w niniejszym tomie]; por. W. Myszor, *Przygotowanie do kapłaństwa w IV i V wieku w Kościele Wschodnim*, „Vox Patrum” 13-15(1993-1995), s. 261-265; W. Kania, *Godność i wielkość chrześcijańskiego kapłaństwa według św. Jana Chryzostoma*, tamże, s. 122-128.

⁶ P. Szczur, *Przygotowanie do kapłaństwa...*, art. cyt., gdzie autor szeroko odwołuje się do ustawodawstwa kościelnego IV wieku i pism Jana Chryzostoma. Zob. też P. Rentinck, *La cura pastorale in Antiochia nel IV secolo*, Roma 1970; C. Tiersch, *Johannes Chrysostomus eines Bischofs in der Hauptstadt des Oströmischen Reiches*, Tübingen 2002.

⁷ L. Brottier, *L'appel des <<demi-chrétiens>> à la <<vie angélique>>*. *Jean Chrysostome prédicateur: entre idéal monastique et réalité mondaine*, Paris 2005.

⁸ P. Szczur, *Przygotowanie do kapłaństwa...*, art. cyt.; zob. także R. Nelz, *Die theologischen Schulen der morgenländischen Kirchen während der sieben ersten christlichen Jahrhunderte in ihrer Bedeutung für die Ausbildung des Klerus*, Bonn 1916; A.J. Festugière, *Antioche païenne*

Podobne i długotrwałe przeobrażenia przechodził proces przygotowania do kapłaństwa na Zachodzie, gdzie również – jak to miało miejsce w Antiochii i w ogóle w Kościele Wschodnim – oparciem w tej materii było zrazu przede wszystkim chrześcijańskie społeczeństwo i środowisko rodzinne, wydatnie wzmocnione pomocą i autorytetem miejscowego duszpasterza i biskupa⁹. Pewne ożywienie i sformalizowanie tych przedsięwzięć nastąpiło w inicjatywy Karola Wielkiego, który – wychodząc z założenia, że najpierw należy wszystkich poddanych uczyć podstaw wiary chrześcijańskiej, by nakłonić ich do wyrzeczenia się dotychczasowych wierzeń i praktyk pogańskich – kładł głównie nacisk na odpowiednie kształcenie duchowieństwa. Stąd sam Karol, jego następcy oraz późniejsze synody, dążyli konsekwentnie do zorganizowania systemu szkolnego tudzież organizowania takich ośrodków przy wszystkich biskupstwach i klasztorach. Między innymi na synodzie we Frankfurcie w 794 r. Karol Wielki nakazał biskupom prowadzenie kształcenia duchownych, a synod w Akwizgranie (816 r.) zatwierdzając dla kleru świeckiego zmodyfikowaną wersję reguły Chrodeganga, opowiedział się za takim przygotowaniem księży, by byli oni w stanie nauczać lud i odprawiać ceremonie liturgiczne¹⁰. W podobnym tenorze wypowiadały się decydenckie zgromadzenia na innych terenach, ciągle modyfikując i doskonaląc reguły przygotowania zastępów duchownych. Przełomowym punktem w tym procesie był rozwój szkół katedralnych, przy stopniowym oddzielaniu się od wpływów monastycznych. Ta swoista emancypacja środowiska tzw. duchowieństwa świeckiego w oparciu o własny system edukacyjno-formacyjny, choć doznała niemałych zakłóceń w dobie formujących się uniwersytetów (XIII/XIV w.), wygenerowała drogą szkół klasztornych i katedralnych dość czytelny model kształcenia. Stawiano w nim na wysoki poziom intelektualny, choć w stosunku do przyszłych kapłanów owe wymagania nie były nazbyt wygórowane, bo sprowadzały się do takiego kwantum wiedzy i praktyki, które pozwalało im należycie sprawować sakramenty i przekazać ludowi elementarne podstawy wiary. Pod wpływem

et chrétienne. Libanius, Chrysostome et les moines de Syrie, Paris 1959; A. von den Hoek, *The „Catechetical” School of Early Christian Alexandria and its Philonic Heritage*, „The Harvard Theological Studies” 90(1997), s. 59-87.

⁹ J. Kopiec, *Znaczenie trydenckiego dekretu z 1563 r. o obowiązku tworzenia seminariów duchownych* [artykuł zamieszczony w niniejszym tomie].

¹⁰ P. Riche, *Życie codzienne w państwie Karola Wielkiego*, Warszawa 1979, s. 177-186; zob. też O. Hannemann, *Die kanonikerregeln Chrodegangs von Metz und der Aachener Synode von 816 und das Verhältnis Gregors VII dazu*, Greifswald 1914; G. Hocquard, *La règle de Saint Chrodegang. Etat de quelques questions*, w: *Saint Chrodegang. Communications présentées au colloquetenu à Metz l’occasion du deuxième centenaire de sa mort*, Metz 1967, s. 55-89; B. Langefeld, *Die lateinische Vorlageder altenglischen Chrodegang-Regel*, „Anglia. Zeitschrift für englische Philologie” 98(1980), s. 403-416.

zaś humanizmu XIV i XV w. w okresie powstania i kształtowania się rozlicznych ruchów religijnych, okazało się, że dotychczasowa formacja duchowieństwa katolickiego jest dalece niewystarczająca¹¹, a postępująca reformacja tylko pogłębiła takie przekonanie. Stąd zrodził się pod koniec obrad Soboru Trydenckiego w 1563 r. projekt dekretu, zobowiązujący biskupów diecezjalnych do zakładania seminariów duchownych, w których kandydaci do kapłaństwa mieli realizować we wspólnocie naukę teologii i formacji duchowej. Istotą dokumentu pt. *Cum adolescentium aetas* z 15 lipca 1563 r. było wprowadzenie pojęcia „seminarium” (z obowiązkiem jego zakładania) zamiast dotychczasowej „średniowiecznej terminologii „schola”, określenie zasad jego funkcjonowania i kryteriów przyjmowania kandydatów, a także „zaakceptowanie, że seminaria mają być miejscem permanentnego przygotowania kandydatów, którzy od dzieciństwa mają się wprawiać pod względem duchowym, ascetycznym, językowym i pastoralnym do przyszłej posługi”¹².

Mimo dość jednoznacznych wskazań wspomnianego dekretu, jego wprowadzenie w czyn rodziło niemało problemów i wątpliwości natury szczególnie-praktycznej. Ponieważ nie było wiadomo, kto ma kierować powstającymi seminariami, powierzano je jezuitom, misjonarzom lub innym zakonem, jako że – jak już wspomniano – duchowieństwo diecezjalne stało wówczas raczej na niskim poziomie naukowym i moralnym¹³. Nie od razu też określono wewnętrzne struktury owych placówek, stąd tak istotne okazały się ustalenia synodu w Bordeaux (konstytucja *Aedis seminarii* z 1583 r.) porządkująca tego typu problemy¹⁴, czy też wzorzec wypracowany przez Karola Boromeusza¹⁵. Przełomowym zaś wydarzeniem była decyzja papieża Benedykta XIII, który

¹¹ *Kirchliche Reformimpulse des 14/15 Jahrhundert in Ostmitteleuropa*, hrsg. W. Eberhard, F. Machilek, Köln-Weimar-Wien 2006, s. 1-121; por. F.W. Oediger, *Über die Bildung der Geistlichen im späten Mittelalter*, Leiden-Köln 1953.

¹² J. Kopiec, *Znaczenie trydenckiego dekretu...*, art. cyt.; zob. także *Dokumenty soborów powszechnych. Tekst łaciński i polski*, t. 4 (1511-1870), układ i opracowanie A. Baron, H. Pietras, Kraków 2004, s. 704-713.

¹³ Ł. Krucki, *Od „Cum adolescentium aetas” (16 VII 1563 r.) do „Pastores dabo vobis” (25 III 1992). Ewolucja ustawodawstwa kościelnego o formacji seminaryjnej* [artykuł zamieszczony w niniejszym tomie]; L. Piechnik, *Seminaria diecezjalne w Polsce prowadzone przez jezuitów od XVI do XVIII w.*, Kraków 2001.

¹⁴ *Enchiridion Clericorum. Documenta Ecclesiae futuris sacerdotibus formandis*, Città del Vaticano 1975, s. 101-103.

¹⁵ W. Góralski, *Reforma trydencka w diecezji i prowincji kościelnej mediolańskiej w świetle pierwszych synodów kardynała Karola Boromeusza*, Lublin 1988, s. 102-108; M. Banaszak, *Geneza seminariów duchownych w Polsce*, „Collectanea Theologica” 37(1967) z. 3, s. 123-136; W. Wójcik, *Rozwój seminariów trydenckich w Polsce w świetle sprawozdań biskupich „ad limina” do XX wieku*, „Prawo Kanoniczne” 21(1978) nr 1-2, s. 137-155, 22(1979) nr 1-2, s. 157-201.

mocą konstytucji *Credite nobis* z 9 maja 1725 r. powołał Kongregację do Spraw Seminariorum mającą nadzorować struktury personalne i program formacyjny w tworzonych seminariach. A choć kolejni papieże – zwłaszcza Benedykt XIV, Pius VII, Leon XII i Grzegorz XVI – wydatnie uzupełniali i uszczegółowiali dyrektywy w tym względzie¹⁶, doniosłe w owym procesie stały się decyzje papieża Piusa IX w sprawie seminaryjnego *ratio studiorum*¹⁷, czy działania Leona XIII zmierzające do gruntownej reformy studiów seminaryjnych, mającej w intencjach papieża Pecci przez odnowę teologii na gruncie filozofii tomistycznej odciągnąć adeptów teologii od powszechnie szerzących się idei liberalnych i wszelkich odcieni nowinkarstwa teologiczno-biblijnego¹⁸.

Ukształtowana przez wieki tradycja Kościoła w materii formacji do kapłaństwa znalazła swoje wyraźne odbicie w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1917 r. Kodeks ten – jak zauważa ks. Ł. Krucki – „skodyfikował w kanonach 1352-1371 dyrektywy odnoszące się do struktury prawnej wyższych seminariów duchownych, i choć nie wnosił wiele innowacji, to jednak w myśl kanonów 1357 i 1358 uwrażliwiał biskupów na obowiązek osobistego zarządu seminariami”¹⁹. Znacznie większych zmian dokonał Pius XI, wydłużając czas studiów filozoficzno-teologicznych z pięciu do sześciu lat i wzbogacając ich zakres o wiele nowych przedmiotów (*Deus scientiarum Dominus* – 1931 r.), a przede wszystkim Sobór Watykański II w dekrete *Optatam totius* (DFK). Ten ostatni dokument – upraszczając mocno problem – postulował głęboką integrację seminaryjnego kształcenia, łącząc bardzo ściśle życie duchowe z intelektualnym i wspólnotowym seminarzystów, co miało lepiej i na sposób komplementarny przygotować ich do wielorakich wyzwań przyszłej pracy duszpasterskiej²⁰. Dalsze zaś uszczegółowienia norm w zakresie przygotowania do kapłaństwa zawierają wytyczne Kongregacji do Spraw Wychowania Katolickiego do DFK sformułowane w dekrete *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis* (z 19 III 1970 r.), Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r.,

¹⁶ *Enchiridion Clericorum...*, s. 149-211; B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*, Kraków 1980, s. 409-410; M. Hałaburda, *Krakowskie seminarium duchowne (1801-1901)*, Kraków 2007, s. 69-70.

¹⁷ *Enchiridion Clericorum...*, s. 206-303; M. Hałaburda, *Krakowskie seminarium...*, s. 70-72; por. G. Martia, *Pio IX. Chiesa e mondo moderno*, Roma 1976; F.J. Copa, *The Pope Pius IX. Crusader in the secular Age*, Boston 1979; Ch. Schaller, *Pius IX*, Warszawa 2009.

¹⁸ *Enchiridion Clericorum...*, s. 342-357; *Aspetti della cultura cattolica nell'età di Leone XIII*, ed. G. Rossini, Roma 1961.

¹⁹ Ł. Krucki, *Od „Cum adolescentium...”, art. cyt.*; por. F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 2, Opole 1958, s. 489-490.

²⁰ *Dekret o formacji kapłańskiej „Optatam totius”*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 288-301; zob. też. A. Suski, *Wprowadzenie do dekretu o formacji kapłańskiej*, w: tamże, s. 279-287.

a przede wszystkim adhortacja posynodalna Jana Pawła II z 25 marca 1992 r., w której „polski” papież zawarł wytyczne dotyczące kształcenia księży w czasach współczesnych, a jednocześnie określił podstawowe wymiary formacji kapłańskiej: ludzki, duchowy, intelektualny i duszpasterski, które – odpowiednio pogłębiane i skoordynowane – mają prowadzić do poprawy życia i pracy duchowieństwa²¹.

Zakreślone i scharakteryzowane powyżej normy przygotowania do kapłaństwa w dziejach Kościoła, a zwłaszcza na przestrzeni ostatnich czterech wieków, były realizowane w dość złożonym kontekście polityczno-społeczno-kulturowym. Ową złożoność wydają się nieźle ilustrować uwarunkowania na ziemiach polskich, a dotyczą one już to kadry dydaktyczno-formacyjnej i pewnych priorytetów programowo-wychowawczych, już to okoliczności polityczno-historycznych i regionalnych wpływających na jakość kształcenia i przygotowania adeptów teologii. Mając na uwadze ów pierwszy wyznacznik, wypada zauważyć, że niemałe zasługi w przygotowaniu kadr duchowieństwa diecezjalnego miały zakony, prowadzące sukcesywnie powstające seminaria, a erygowano ich w Polsce przedrozbiorowej 30, z czego aż 7 w diecezji krakowskiej²². Zasłużyli się na tym polu jezuici²³, a przede wszystkim Misjonarze św. Wincentego à Paulo, którzy w latach 1675-1864 prowadzili formację duchowieństwa w 25 seminariach na terenie 17 diecezji polskich, kładąc duży nacisk na ćwiczenia duchowne z dorocznymi rekolekcjami na czele. Z praktyk religijnych zaś zalecano nabożeństwo I-piątkowe (do Najświętszego Serca Pana Jezusa) i I-sobotnie (do Najświętszej Maryi Panny), miesięczne dni skupienia oraz rozmyślanie. Ważnym elementem w misjonarskim systemie kształcenia był także program dnia, wypracowany i wszechstronnie dyskutowany w czasie konwentów generalnych. Dość dodać, że każdy dzień w takim programie rozpoczynał się zasadniczo o godzinie 5.00, a kończył o 21.00²⁴. A choć bardzo ważne miejsce zajmowało w nim studium filozofii, teologii i praktyk

²¹ *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 2, cz. 1, red. J. Krukowski, Poznań 2005; *Apostolska adhortacja posynodalna „Pastores dabo vobis*, „Acta Apostolicae Sedis” 84(1992) nr 8, s. 657-804; T. Stenico, *Il presbitero. Vita e ministero. Sinassi*, „Pastorem dabo vobis”, „Pesbyterorum ordinis”, „Optatam totius”, „Ultimis temporibus”, Città dell Vaticano 1995; S. Koza, *Pastores dabo vobis*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 15, red. G. Gigilewicz i in., Lublin 2011, kol 16-17 (bibliogr).

²² W. Umiński, *Wkład Zgromadzenia Księży Misjonarzy w formację duchowieństwa diecezjalnego w Polsce w latach 1675-1864* [artykuł zamieszczony w niniejszym tomie]; W. Müller, *Struktura organizacyjna diecezji rzymskokatolickich w Polsce w XVI do XVIII w.*, „Znak” 17(1965), s. 1522-1523.

²³ L. Piechnik, *Seminaria diecezjalne...*, dz. cyt.

²⁴ *Księga pamiątkowa trzechsetlecia Zgromadzenia Księży Misjonarzy (1625-17 IV-1925)*, Kraków 1925, s. 199-208; J. Dukala, *Szkola Księży Misjonarzy*, w: *Dzieje teologii katolickiej*

liturgiczno-pastoralnych, nigdy – jak konstatuje w swoich badaniach ks. W. Umiński – nie ustalono dla seminariów misjonarskich jednolitego programu, mimo iż takie próby były wielokrotnie podejmowane. W praktyce o jego kształcie decydował biskup, który zapraszał misjonarzy do swojej diecezji. Wskutek tego, tak ramowy, jak i szczegółowy program studiów powiązany był ściśle z dekretem erekcyjnym lub reformacyjnym danego seminarium. Można natomiast – jak chce W. Umiński – „w seminariach będących pod zarządem księży misjonarzy wyróżnić trzy okresy rozwoju programu studiów:

1) 2-letni okres studiów, który trwał od końca XVII w. aż do roku 1773 r. Cezurę końcową stanowiła kasata zakonu jezuitów, likwidacja prowadzonych przez nich kolegiów oraz sekularyzacja nauczania w szkołach pijarskich, którą przeprowadziła Komisja Edukacji Narodowej.

2) 3-letnie studia, od końca XVIII w. aż do lat 30. XIX w. Był to w seminariach misjonarskich czas doświadczeń, prób i walk z władzami zaborczymi o charakter studiów.

3) Ostatni okres rozpoczął się w latach 40. XIX w. Czas studiów ustalono na 4 lata, z rocznym kursem filozofii i 3-letnim teologii. Taki stan utrzymał się do kasaty zgromadzenia w 1864 r.²⁵

Wraz z konstituowaniem się ogólnego programu studiów w seminariach misjonarskich, sukcesywnie wprowadzano nowe podręczniki i pomoce w procesie nauczania. Zrazu korzystano z podręczników już zastanych, później zaś misjonarze opracowywali własne skrypty i podręczniki, nie gardząc wszak najnowszymi syntezami z poszczególnych dziedzin²⁶. Wszystko to, wraz z olbrzymim doświadczeniem i praktycznym podejściem księży misjonarzy do kształcenia duchowieństwa diecezjalnego powodowało, że od drugiej połowy XVIII w. stali się oni głównymi wychowawcami i nauczycielami kleru, a w opinii wielu biskupów panowało przekonanie, iż misjonarze – podobnie jak komuniści – lepiej przygotowywali do praktycznego duszpasterstwa niż jezuici.

Jak można się było już zorientować, profil i stopień przygotowania kandydatów do kapłaństwa był w dużej mierze uzależniony od czasu, przyjętego programu, uwarunkowań regionalnych, a przede wszystkim polityki biskupów i innych środowisk decydenckich. Jeszcze bardziej dały znać o sobie takie faktory na ziemiach polskich w okresie niewoli narodowej, albowiem dochodziły do tamtych okoliczności dążenia oświeceniowo-etatystycznie nastą-

w Polsce, t. 2, cz. 2, red. M. Rechowicz, Lublin 1975, s. 105-169; *Misjonarze św. Wincentego à Paulo w Polsce (1651-2001)*, t. 1. *Dzieje*, red. S. Rospond, Kraków 2001 (passim).

²⁵ W. Umiński, *Wkład zgromadzenia...*, art. cyt.

²⁶ J. Dukała, *Szkoła księży misjonarzy...*, s. 140-154.

wionych rządów, odmienne w przypadku trzech administracji zaborczych. I tak zatem już w granicach pierwszego zaboru austriackiego znalazło się sześć łacińskich seminariów duchownych, które poddano systemowi reform polityczno-kościelnych, zapoczątkowanych przez cesarzową Marię Teresę i konsekwentnie realizowanych przez jej syna Józefa²⁷. W jego ramach opat dominikański z Brzewnowa Franz S. Rautenstrauch zreformował studia teologiczne w całym cesarstwie, wprowadzając do programu (w miejsce mocno ograniczonej scholastyki) Pismo Święte, patrologię, historię Kościoła oraz teologię pastoralną z ćwiczeniami z katechetyki i homiletyki, przy czym 5-letnie studium teologii (w 1785 r. skrócone do 4 lat) można było podjąć dopiero po ukończeniu gimnazjum i kursu filozofii. Bez wątplenia takie zmiany z jednej strony podnosiły poziom studiów, z drugiej jednak miały wychować młodzież duchowną na lojalnych urzędników państwowych²⁸. Sprzyjały temu przedsięwzięcia cesarza Józefa II, a wśród nich zamknięcie seminariów diecezjalnych i zakonnych (1783 r.) i utworzenie w ich miejsce seminariów generalnych. Wprawdzie jego następca Leopold II w 1790 r. rozwiązał seminaria generalne i zezwolił biskupom na otwarcie własnych seminariów diecezjalnych, jednak problemy związane z odzyskaniem majątków seminaryjnych i niejednolite w tej sprawie stanowisko biskupów galicyjskich spowodowały, że łacińskie seminarium generalne we Lwowie funkcjonowało jeszcze przez prawie 30 lat (greckokatolickie przetrwało do 1893 r.)²⁹. A oprócz tego niektórzy alumni (odpowiednio uzdolnieni i wybrani przez biskupów) studiowali w Wiedniu, gdzie działały kolejno Królewskie Greckokatolickie Seminarium Duchowne (1775-1784), Wiedeński Cesarsko-Królewski Konwikt Miejski (1802-1848) i Greckokatolickie Seminarium Centralne (1852-1893), aczkolwiek studenci tych zakładów byli automatycznie studentami Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Wiedeńskiego. W Wiedniu działał też elitarny Wyższy Instytut Naukowy dla Księży Diecezjalnych św. Augustyna (1816-1918), zwany powszechnie

²⁷ B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła ...*, s. 386; F. Maass, *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich*, t. 2, Wien 1953; E. Winter, *Der Josephinismus*, Berlin 1962; H. Wereszycki, *Ultramontanismus und Staatskirchentum im Theresianisch-Josephinischen Staat*, Wien 1975.

²⁸ S.L. Piech, *Formacja duchowieństwa galicyjskiego* [artykuł zamieszczony w niniejszym tomie]; zob. też H. Zschokke, *Die theologischen Studien und Anstalten der katholischen Kirche in Österreich*, Wien-Lepzig 1894; S.L. Piech, *Wychować dla Kościoła i państwa. Formacja elity duchowieństwa galicyjskiego w Wiedniu 1775-1918*, Kraków 2009.

²⁹ Tenże, *Rola szkolnictwa teologicznego w życiu kulturalno-społecznym Galicji*, w: *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 20: *Historia wychowania, misja i edukacja*, red. K. Szmyd, J. Dybiec, Rzeszów 2008, s. 226-240.

Frintaneum³⁰, który wespół z wyżej wspomnianymi instytucjami wykształcił kilkunastu biskupów i kilkudziesięciu profesorów uniwersyteckich i seminaryjnych z Galicji.

Zasadniczy zwrot w polityce kościelnej (w tym także w odniesieniu do studiów teologicznych) przyniosła rewolucja z 1848 r. Ukonstytuowana w 1849 r. konferencja episkopatu cesarstwa postanowiła, że studia teologiczne winny trwać 4 lata i posiadać charakter uniwersytecki. Obsada katedr od tej chwili – co potwierdził konkordat z 1855 r. – była w gestii właściwego biskupa. Językiem wykładowym zaś była łacina (aczkolwiek trudniejsze kwestie dodatkowo objaśniano po polsku), doskonale korespondująca z powszechnie stosowaną metodą pozytywno-scholastycznego wykładu, z odwołaniem się do św. Tomasza z Akwinu³¹.

Diametralnie odmienne uwarunkowania w dziejach przygotowania do kapłaństwa panowały na Śląsku w czasach pruskich. Zdziesiątkowana reformacją diecezja wrocławska, utraciła nie tylko większość ośrodków parafialnych, ale odnotowała poważny brak duszpasterzy. Niewiele zaradziło temu powołanie w 1565 r. według wzorca rzymskiego Germanicum seminarium duchownego, które – w obawie przed wpływami luteranizmu – zostało 10 lat później przeniesione do Nysy, a po niemal stu latach ponownie do Wrocławia. Decyzją bp. Leopolda Habsburga klerycy uczęszczali jednak na wykłady do kolegium jezuickiego, choć dość rychło przekonano się, że kandydaci do kapłaństwa mając solidne wykształcenie teologiczne, nie są jednak wystarczająco przygotowani do pracy duszpasterskiej. Dlatego w 1731 r. powstał we Wrocławiu nowy gmach seminarijny, powierzony kapitule, w którym prowadzono formację pastoralną i religijno-ascetyczną alumnów zdobywających wiedzę filozoficzno-teologiczną na tzw. Leopoldinie³². Niestety, polityka konfesyjna Fryderyka II z licznymi ograniczeniami i ingerencją w sferę przygotowania kadr duchowieństwa katolickiego, spowodowała obniżenie liczby kleryków w alumnacie. Niewiele zdały się doraźne próby zreformowania studium, do-

³⁰ Tenże, *Formacja duchowieństwa galicyjskiego...*, art. cyt.; tenże, *Das Studium der geistlichen Jugend Galiziens in Wien*, w: *Aus der Geschichte Österreiches in Mitteleuropa*, H. 3: *Kirchengeschichte*, Wien 2005, s. 112-126; *Das Priester Kolleg St. Augustinus „Frintaneum” in Wien 1816 bis 1918. Kirchliche Elite-Bildung für den Donau-Alpen-Adria-Raum*, hrsg. Von K.H. Frankl, R. Klieber, Wien-Köln-Weimar 2008.

³¹ Tenże, *Formacja duchowieństwa galicyjskiego...*, art. cyt.; B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła...*, s. 414.

³² T. Błaszczyk, *Kształcenie i wychowanie duchowieństwa w Kościele śląskim w czasach pruskich* [artykuł zamieszczony w niniejszym tomie]; H. Hoffmann, *Die Geschichte des Breslauer Alumnats. Ein Beitrag zur Geschichte der Priesterbildung in Schlesien*, Breslau 1935; J. Swastek, *Formacja naukowa kandydatów do kapłaństwa we Wrocławiu w czasach nowożytnych i spór o pierwsze seminarium na ziemiach polskich*, „Sobótka” 56(2001) z. 4, s. 547-552.

piero rozporządzenie bp. Józefa Ch. Hohenlohe z 1798 r. o utworzeniu tzw. *studium domesticum* z pominięciem wykładów prowadzonych na Leopoldinie, stanowiło pewne uzdrowienie sytuacji, odcięcie kleryków od wpływów oświecenia i racjonalizmu, wprowadzenie regularnych zajęć z przedmiotów teologicznych i historycznych oraz położenie nacisku na formację ascetyczno-duchową. Dalsze zmiany nastąpiły już w XIX w., głównie po utworzeniu w 1811 r. Uniwersytetu Wrocławskiego, gdy alumni wrocławscy od strony formacji intelektualnej ponownie zostali związani z tą placówką, natomiast praktyczne przygotowanie do kapłaństwa (przy próbach reform podejmowanych przez kolejnych hierarchów wrocławskich) odbywali w alumnacie³³. Wciąż żywe prądy oświeceniowe, a także pojawiające się w środowisku uniwersyteckim błędy teologiczne (np. hermezjanizm, güntherianizm, starokatolicyzm) wpłynęły – jak zauważa ks. T. Błaszczyk – na większą troskę biskupów o domowe studium teologiczne. „Żądane przez państwo pruskie reformy alumnatu okazały się jedynie pozorowanymi działaniami i dotyczyły zmian w planie studiów bądź korekt w statutach. Niemniej jednak alumnat wydał wielu wspaniałych kapłanów, w czym nie przeszkodziło mu antykościelne ustawodawstwo Kulturkampf, które spowodowało zamknięcie alumnatu. Ślącacy kapłani, wykorzystując swój potencjał intelektualny i zdolności duszpasterskie, byli w świecie cenionymi naukowcami i wywarli olbrzymi wpływ na rozwój życia duchowego diecezji wrocławskiej”³⁴.

W nieco innym klimacie kształtowały się studia teologiczne na terenie Królestwa Polskiego, zwłaszcza w XIX w., prowadzone przez trzy instytucje, tj. Wydział Teologiczny Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawskie Seminarium Główne oraz Akademię Duchowną³⁵. Pierwszy z nich, choć zapowiadany przez cara Aleksandra I w 1816 r., powstał w 1817 r. i prowadził zrazu zajęcia z teologii (dogmatyka, teologia moralna, teologia pastoralna, Pismo Święte Nowego i Starego Testamentu oraz historia Kościoła) w cyklu 3-letnim, a po reorganizacji w 1822 r. zezwolono na studia 4-letnie. Studenci jednak, mocno zróżnicowani pod względem wieku, stopnia przygotowania i karności, ulegali często nastrojom liberalnym panującym na uniwersytecie lub też hołdowali poglądom zbliżonym do wallenrodyzmu, co

³³ H. Hoffman, *Die Geschichte des Breslauer Alumnats...*, s. 107-173; T. Bałaszczyk, *Fakultet Teologii Katolickiej Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 1811-1914. Aspekt historyczno-prawny*, Legnica 2001; por. E. Kleineidam, *Die katholisch-theologische Fakultät der Universität Breslau 1811-1945*, Köln 1961.

³⁴ T. Błaszczyk, *Kształcenie i wychowanie duchowieństwa...*, art. cyt.

³⁵ W. Gliński, *Centralne uczelnie teologiczne Królestwa Polskiego w XIX w.* [artykuł zamieszczony w niniejszym tomie]; por. tegoż, *Reformy kształcenia duchowieństwa diecezjalnego w Królestwie Polskim w latach 1815-1837*, Łódź 2009.

generowało ożywione dyskusje, prowadzone zwłaszcza na zajęciach z teologii moralnej. Z pewnością wpłynęło to też na decyzję zawieszenia w 1823 r. zajęć na Wydziale Teologicznym do czasu utworzenia Seminarium Głównego³⁶. To zaś zostało erygowane w 1823 r. (inauguracja dopiero 22 września 1825 r.) i jako takie miało być formalnie związane z uniwersytetem. Przyjęty na początku program zakładał 4-letnią formację alumnów: dwa pierwsze lata przeznaczono na tzw. nauki przygotowawcze (język grecki i hebrajski wraz z literaturą, historia powszechna, logika, filozofia, metafizyka, fizyka, matematyka, psychologia empiryczna, antropologia pragmatyczna, prawo naturalne, introdukcja do Pisma Świętego, archeologia biblijna, hermeneutyka), a dwa kolejne na nauki główne (Pismo Święte, patrystyka, prawo kanoniczne, teologia moralna, teologia pastoralna, dogmatyka, homiletyka, historia Kościoła, rytuał, ceremonie kościelne i śpiew)³⁷. Po ich ukończeniu studenci przyjmowali święcenia kapłańskie i podejmowali pracę duszpasterską, angażując się niekiedy – mimo dość konserwatywnego klimatu i hermetyczności Seminarium Głównego – w działalność patriotyczną.

Likwidacja Uniwersytetu Warszawskiego (do którego afiliowane było Seminarium Główne) w ramach zastosowanych represji po powstaniu listopadowym, wymagała reorganizacji kształcenia teologicznego. Tak więc (po definitywnym zamknięciu Seminarium Głównego w 1836 r.) już w 1835 r. utworzono Akademię Duchowną, w której studia trwały również 4 lata, z programem zbliżonym do Seminarium Głównego. Jedyną nowością były zajęcia z literatury i historii polskiej oraz języków – rosyjskiego, francuskiego, niemieckiego i literatury rosyjskiej, a także wprowadzenie urzędu wicerektora, odpowiedzialnego za sprawy dyscyplinarno-porządkowe. Celem zaś tak funkcjonującej Akademii – podobnie jak to miało miejsce w Galicji – „było wychowanie i kształcenie lojalnych poddanych cara, którzy w duchu wiernopoddanym oddziaływać mieli w swej działalności duszpasterskiej i w takim duchu kształtować relacje kościelno-państwowe. Wyraźniej też dały o sobie znać tendencje rusyfikatorskie, co ujawniło się wprowadzeniem zajęć z historii literatury i języka rosyjskiego”³⁸.

³⁶ J. Bieliński, *Królewski Uniwersytet Warszawski (1816-1831)*, t. 2, Warszawa 1912, s. 12-18; tenże, *Wydział Teologiczny Królewskiego Warszawskiego Uniwersytetu (1817-1831)*, „Kwartalnik Teologiczny” 5(1906), s. 17-90; M. Godlewski, *Epizod z dziejów Seminarium Głównego w Warszawie w 1831 r. (z niewydajnych źródeł)*, „Collectanea Theologica” 21(1949), s. 16-41.

³⁷ W. Gliński, *Reformy kształcenia duchowieństwa...*, s. 211-219.

³⁸ Tenże, *Centralne uczelnie teologiczne...*, art. cyt.; zob. też *Wiadomości o założeniu i otworeniu Akademii Duchownej Rzymsko-katolickiej w Warszawie*, Warszawa 1837; A. Pleszczyński, *Dzieje Akademii Duchownej Rzymsko-katolickiej Warszawskiej. Ze źródeł urzędowych i wspo-*

Nie ulega wątpliwości, iż proces kształcenia duchowieństwa polskiego został mocno zdeorganizowany w latach niewoli narodowej, a administracja zaborcza w imię działań o charakterze oświeceniowo-etatystycznym usiłowała na różne sposoby wpłynąć na edukację kandydatów do kapłaństwa, tak, aby uczynić z nich narzędzie własnej polityki. A mimo iż efekt takich przedsięwzięć był całkiem nie po myśli inspiratorów, doprowadził w istocie do wyraźnego zróżnicowania formacji seminaryjnej między poszczególnymi regionami, uzmysłowionej w chwili odzyskania przez Polskę niepodległości. Stąd też bardzo rychło podjęto działania w celu ujednoczenia programu i koordynacji kształcenia młodzieży duchownej. Miał temu m. in. służyć powołany w 1921 r. według wzorców francuskich³⁹ Związek Zakładów Teologicznych w Polsce pod wezwaniem św. Jana Kantego, zrzeszający przedstawicieli seminariów duchownych w Polsce. Jego celem – w aspekcie najogólniejszym – było zarządzenie w ramach organizowanych zjazdów⁴⁰ najpilniejszym bółączkom związanym z organizacją i funkcjonowaniem zarówno seminariów, jak i innych katolickich instytucji dydaktyczno-naukowych przygotowujących kandydatów do pracy duszpasterskiej. Przyjęty już na pierwszym zjeździe statut, przewidywał m. in.: „a) omawianie spraw dotyczących kształcenia i wychowania młodzieży duchownej dla wyrobienia pewnej jednolitości poglądów i praktyk, z zachowaniem jednak autonomii każdego zakładu oraz zupełnej uległości wobec własnego biskupa; b) popieranie i rozwijanie nauk kościelnych; c) pielęgnowanie w członkach ducha kapłańskiego oraz utrzymywanie wśród nich poczucia łączności przez wzajemne zbliżanie się i wymianę myśli; d) staranie się o zabezpieczenie materialnego bytu ośrodków teologicznych, profesorów i wychowawców”⁴¹. Mimo podziwu godnej determinacji członków związku, odbytych spotkań i dyskusji, przedstawionych referatów i artykułów programowych, nie udało się w pełni zrealizować podstawowego celu, tzn. stworze-

niem jej wychowanków zebrane, Warszawa 1907; A. Gliński, *Reformy kształcenia duchowieństwa...*, s. 250-273.

³⁹ Zrzeszenie takie pod nazwą „Alliance des grands séminaires de France”, powstało w 1905 r. Zob. *Alliance des grands séminaires. Compte-rendu du IIIe Kongres tenu à Paris, les 21-22 Juillet 1908*, Paris 1908; *Alliance des grands séminaires. Compte-rendu du VIIIe Congrès tenu à Paris, les 22-23 Juillet 1913*, Paris 1913; *Pamiętnik Pierwszego Zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce odbytego we Włocławku 30 X – 1 XI 1921 roku*, Włocławek 1922, s. 5.

⁴⁰ Zjazdy takie odbywały się w: 1921 r. we Włocławku, w 1923 r. w Lublinie, w 1925 r. w Łomży, w 1927 r. w Kielcach, w 1929 r. w Łodzi, w 1931 r. w Poznaniu, w 1933 r. w Wilnie, w 1936 r. w Częstochowie. Zob. K. Koch, *Proces unifikacji formacji seminaryjnej w II Rzeczypospolitej w świetle „Pamiętników Związku Zakładów Teologicznych w Polsce pod wezwaniem św. Jana Kantego”* [artykuł zamieszczony w niniejszym tomie]; J. Walkusz, *Duchowieństwo katolickie diecezji chełmińskiej 1918-1939*, Pelplin 1992, s. 114-115.

⁴¹ K. Koch, *Proces unifikacji...*, art. cyt.; *Pamiętnik pierwszego zjazdu...*, s. 22-23.

nie jednolitego *ratio studiorum* dla wszystkich seminariów polskich. Okazało się bowiem, że dziedzictwo zaborcze, specyficzne uwarunkowania regionalne, zakorzeniona tradycja poszczególnych zakładów wymagają dłuższego i systematycznego działania. Niemniej jednak pracę związku należy oceniać bardzo wysoko jako znaczący krok na drodze integracji i ujednoczenia kształcenia seminaryjnego oraz nowatorstwo przedsięwzięć, czego najlepszym dowodem jest niejedna praktyka wówczas wypracowana, a stosowana w seminariach po dziś dzień⁴².

Wielowymiarowego przeobrażenia (także strukturalnego) w dotychczas analizowanym procesie kształcenia i formacji duchowieństwa diecezjalnego dokonano po drugiej wojnie światowej. W celu poszerzenia aktywności naukowej seminaria duchowne zaczęły wchodzić w struktury uniwersyteckie już to uczelni rzymskich (np. afiliacja Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie do Uniwersytetu Laterańskiego)⁴³, już to uczelni krajowych. Kolejnym zaś krokiem w tych przeobrażeniach było włączenie wielu seminariów w skład powstających na przełomie XX i XXI w. nowych wydziałów teologicznych, co siłą rzeczy wymuszało niejedną modyfikację dotychczasowego systemu kształcenia kleryków. Niezłą egzemplifikacją owych zmian – w formie dalece uproszczonego *pars pro toto* – może być sytuacja w metropolii szczecińsko-kamieńskiej, odpowiednio zinterpretowana przez ks. G. Wejmana⁴⁴. Okazuje się bowiem, że wszystkie 3 seminaria duchowne z terenu metropolii (w Gorzowie Wielkopolskim, Koszalinie i Szczecinie) były wcześniej mniej lub bardziej związane z różnymi ośrodkami akademickimi, a z chwilą utworzenia w roku akademickim 2003/2004 Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego weszły w jego skład. To wygenerowało cały szereg modyfikacji programowo-porzadkowych, dość łatwych do skatalogowania, a istotnie wpływających na cały proces edukacyjno-formacyjny. Między innymi większość kleryków i tak w dalszym ciągu korzysta z oddzielnego kształcenia, a w samym profilu formacji bardzo wyeksponowano formację ludzką (m. in. badania psychologiczne), pastoralną i ogólnointelektualną (wzbogacone zajęcia z niektórych

⁴² K. Koch, *Proces unifikacji...*, art. cyt.

⁴³ Archiwum Diecezjalne w Pelplinie, *Sacra Congregatio de Seminariis et Studiorum Universitatibus* z dnia 30 XI 1965 r., sygn. Sem. 2; *Kronika Seminarium Duchownego w Pelplinie*, Pelplin 1965, s. 249; Z. Grochowski, *Formacja intelektualna kandydatów do kapłaństwa w świetle norm kościelnych w latach 1965-1992 na przykładzie Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Chełmińskiej*, w: *Księga jubileuszowa 350 lat Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie (1651-2001)*, red. A. Nadolny, Pelplin 2001, s. 341-372.

⁴⁴ G. Wejman, *Formacja kleryków po włączeniu seminariów duchownych w struktury uniwersyteckie na przykładzie metropolii szczecińsko-kamieńskiej* [artykuł zamieszczony w niniejszym tomie].

przedmiotów, a przede wszystkim możliwość ukończenia studiów ze stopniem magistra teologii). Ale pojawiają się także trudności i nowe wyzwania, jak np. to, że nie zawsze można dostosować formację seminaryjną (ascetyczno-duchową) do obowiązkowych zajęć dydaktycznych, różny stopień obligatoryjności zajęć (głównie w soboty) dla studentów świeckich i duchownych, co nie sprzyja ogólnemu klimatowi. W każdym razie nowe doświadczenia rodzą też wciąż nowe propozycje jak najkorzystniejszych rozwiązań⁴⁵.

⁴⁵ Tamże (a także wykorzystana tam literatura).

I. ARTUKUŁY I ROZPRAWY

KS. PIOTR SZCZUR

PRZYGOTOWANIE DO KAPLAŃSTWA W ANTIOCHII W CZASACH JANA CHRYZOSTOMA

Mówiąc o przygotowaniu do kapłaństwa najczęściej myślimy o seminariach duchownych – instytucjach, w których w sposób zorganizowany i systematyczny kształci się i formuje kandydatów do przyjęcia święceń kapłańskich. Należy jednak pamiętać, że instytucje te zostały powołane do istnienia dość późno – dopiero w XVI w., po Soborze Trydenckim. Czy zatem wcześniej nie prowadzono w Kościele przygotowania do kapłaństwa? Z całą pewnością było ono realizowane, lecz wyglądało zupełnie inaczej niż w obecnych seminariach, a jak przebiegało w Kościele Wschodnim¹, zostanie ukazane w niniejszych rozważaniach opartych na wschodnim ustawodawstwie kościelnym IV w. i nauczaniu Jana Chryzostoma.

1. UWAGI WSTĘPNE

W późnoantycznym społeczeństwie duchowieństwo zajmowało prestiżową pozycję² i odgrywało kluczową rolę w funkcjonowaniu różnych społeczności. Z uwagi na prowadzenie zakrojonej na szeroką skalę pracy duszpasterskiej związanej nie tylko z przekazywaniem wiary, lecz także z działalnością

¹ Wprawdzie istnieje opracowanie ks. Wincentego Myszora pod tytułem *Przygotowanie do kapłaństwa w IV i V wieku w Kościele Wschodnim* [„Vox Patrum” 13-15(1993-1995), t. 24-29, s. 261-265], jednak artykuł ten nie wyczerpuje problematyki związanej z formacją do kapłaństwa, gdyż autor omawia tylko jedno źródło, a mianowicie 54 list Bazylego Wielkiego. Natomiast baza źródłowa niniejszego opracowania obejmuje ustawodawstwo kościelne IV w. i pisma Jana Chryzostoma.

² Na temat wielkiej godności kapłanów wielokrotnie wypowiada się Jan Chryzostom w *Dialogu o kapłaństwie* (por. tenże, *De sacerdotio* 3, 4-6, ed. A.-M. Malingrey: Jean Chrysostome, *Sur le sacerdoce*, [Sources Chrétiennes, t. 272], Paris 1980, s. 142-156, przekład polski W. Kania w: Św. Jan Chryzostom, *Dialog «O kapłaństwie»*, [Biblioteka Ojców Kościoła, t. 1], Kraków 1992, s. 73-76). Por. W. Kania, *Godność i wielkość chrześcijańskiego kapłaństwa według św. Jana Chryzostoma*, „Vox Patrum” 13-15(1993-1995), t. 24-29, s. 122-124.

społeczną³, duchowni cieszyli się szacunkiem i poważaniem ludzi świeckich. Z tego względu Kościoła, poprzez ustawodawstwo soborowe i synodalne, zaczęły ustalać kryteria doboru kandydatów do święceń, aby w szeregi duchowieństwa byli włączani jedynie ci, którzy nadawali się do sprawowania funkcji i urzędów kościelnych.

Termin „duchowny” (κλήρος) jednoznacznie wskazuje, że włączenie do stanu duchownego odbywało się przez specjalny wybór (losowanie) dokonywany przez wspólnotę chrześcijańską⁴. Od początku istnienia Kościoła zwracano uwagę na to, że wybór na urząd kościelny nie stanowi przywileju dla konkretnej osoby, lecz jest obciążeniem tej osoby odpowiedzialną funkcją ściśle związaną z potrzebami danej wspólnoty chrześcijańskiej. Ojcowie Kościoła podkreślali, że ordynacja na urząd kościelny nie otwiera drogi do życia w dobrobycie i chwale tego świata, lecz zobowiązuje do trudnej i odpowiedzialnej pracy dla wspólnego dobra gminy⁵. Podstawowym kryterium ordynacji powinno być dobro wspólnoty kościelnej i służba dla niej⁶. Przykład takiej postawy dali apostołowie, którzy w trosce o dobro Kościoła jerozolimskiego najpierw uzupełnili kolegium apostołskie – grono „Dwunastu” – i dokonali wyboru (losowania; por. Dz 1, 26) Macieja (por. Dz 1, 15-26), a następnie ustanowili grono „Siedmiu”, którzy mieli zająć się działalnością charytatywną (por. Dz 6, 1-7)⁷.

W związku z powyższym należy stwierdzić, że to potrzeby wspólnoty stanowiły wyznaczniki dla ordynacji i określały kwalifikacje, których wymagano od kandydatów do stanu duchownego. Dlatego kandydat na duchownego był dokładnie i szczegółowo badany⁸ dla sprawdzenia i właściwej oceny jego

³ Por. W. Kania, *Godność i wielkość chrześcijańskiego kapłaństwa*, s. 127-128.

⁴ Grecki rzeczownik κλήρος przyjmuje następujące znaczenia: „1. los; 2. rzucanie, ciągnięcie losów; 3. rzecz przydzielona losem, działka ziemi; 4. ogólnie posiadłość, majątek ziemski; 5. spadek, dziedziczny majątek” (*Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, t. 2, Warszawa 1960, s. 673). Por. H.G. Liddell, R. Scott, *Greek – English Lexicon*, Oxford 1958, s. 959; G. W.H.Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1961, s. 757.

⁵ Por. Iohannes Chrysostomus, *In epistulam II ad Corinthios*, hom. 15, 5, PG 61, 510. Zob. J. Gaudemet, *L'Église dans l'Empire Romain (IVe-Ve siècles)*, [Histoire du droit et des institutions de l'Église en Occident, t. 3], Paris 1958, s. 112.

⁶ Por. Iohannes Chrysostomus, *De sacerdotio* 3, 12, Sch 272, s. 200, BOK 1, s. 90.

⁷ Por. Iohannes Chrysostomus, *In Acta apostolorum*, hom. 14, 2, PG 60, 115.

⁸ Por. *Didascalia Apostolorum* 4, ed. A. Wööbus: *The Didascalia Apostolorum in Syriac* (Chapters I-X), [Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, t. 401], Louvain 1979, s. 54, przekład polski M. Michalski, w: tenże, *Antologia literatury patrystycznej*, t. 1, Warszawa 1975, s. 319. W późniejszym czasie w środowisku aleksandryjskim również przestrzegano tej zasady; por. Cyrillus Alexandrinus, kanon 4c, ed. i przekład polski w: *Synody i kolekcje praw*, t. 3: *Kanony Ojców Greckich (tekst grecki i polski), Atanazego i Hipolita (tekst arabski i polski)*, układ i opracowanie A. Baron, H. Pietras, [Źródła Myśli Teologicznej, t. 49], Kraków 2009, s. 105-106*:

przydatności do pełnienia określonych funkcji⁹. Ostateczna odpowiedzialność za dokładne zbadanie kandydata spoczywała na biskupie, który nie mógł opierać się tylko na publicznej opinii, sławie lub popularności kandydata, lecz musiał osobiście sprawdzić, czy rzeczywiście jest on godny święceń¹⁰. Jan Chryzostom ujął to w lapidarnym stwierdzeniu: „Kto więc chce na drugiego włożyć rękę, ma obowiązek dokładnie zbadać jego zdatność”¹¹. Ponadto Antiocheńczyk zauważył, że byłoby rzeczą absurdalną, gdyby biskup, bez uprzedniego badania, akceptował każdego kandydata do stanu duchownego, gdyż ludzie świeccy nawet przy prozaicznych czynnościach życia codziennego, jak np. zakup niewolnika, podejmują wiele środków ostrożności, aby dokładnie zbadać jego walory¹². Dlatego też kandydat do kapłaństwa powinien nie tylko spełniać określone kryteria, lecz także być poddany wielu długotrwałym próbom: „«Rąk, powiada, rychło na nikogo nie wkładaj i nie bądź uczestnikiem grzechów cudzych» (1 Tm 5, 22). – Co znaczy «rychło nie wkładaj»? Nie po

„Skoro wszystko, jak powiedziałem, winniśmy czynić dla zbudowania ludu, niechaj twoja pobożność zwróci uwagę na takie oto sprawy. Jeśli ktoś ma przyjąć święcenia duchowne, należy zbadać jego życie, czy ma żonę, czy nie, jak i kiedy zawarł małżeństwo, czy też go nie zawierał, czy nie jest jednym z tych, którzy zostali usunięci przez innego pobożnego biskupa albo wyrzuceni z klasztoru; i dopiero wówczas może przyjąć święcenia, jeśli okaże się bez zarzutu. W ten sposób zachowamy czyste sumienie, a postęga liturgiczna będzie święta i czcigodna”.

⁹ Por. Sobór Nicejski I, kanon 9, ed. i przekład polski w: *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst grecki, łaciński, polski*, t. 1 (325-787): Nicea I, Konstantynopol I, Efez, Chalcedon, Konstantynopol II, Konstantynopol III, Nicea II, układ i opracowanie A. Baron, H. Pietras, ŻMT 24, Kraków 2001, s. 35: „Jeżeli jacyś prezbiterzy zostali wyniesieni do swej godności bez okresu próbnego, albo jeśli w okresie próbnym badani wyznali jakieś przestępstwo, ale pomimo grzechów, do których się przyznali, pewni ludzie działający wbrew kanonom udzielili im święceń, to są one uznane za nieważne. Kościół powszechny chce bowiem ludzi o nieskazitelnej opinii”. Podobne zasady obowiązywały w Aleksandrii; por. Theophilus Alexandrinus, kanon 7, ŻMT 49, s. 100-100*: „Jeśli chodzi o tych, którzy mają zostać ustanowieni, należy postępować następująco: Całe duchowieństwo powinno zaakceptować kandydata i wybrać go, a wówczas biskup winien go wybadać i za zgodą kleru ustanowić w kościele w obecności wezwanego przez biskupa ludu, aby mógł [w razie potrzeby] świadczyc w jego sprawie. Ustanowienia nie powinny być potajemne, skoro Kościół żyje w pokoju, wypada, aby ustanowienia odbywały się w świątyni w obecności wiernych”; P.H. Lafontaine, *Les conditions positives de l'accession aux ordres dans la première législation ecclésiastique (300-492)*, [Publications sériées de l'université d'Ottawa, t. 71], Ottawa 1963, s. 103-120; W. Kania, *Godność i wielkość chrześcijańskiego kapłaństwa*, s. 124.

¹⁰ Por. Iohannes Chrysostomus, *De sacerdotio* 2, 5, SCh 272, s. 122, BOK 1, s. 64: „Kto zamierza polecić kogoś jako odpowiedniego do kapłaństwa, nie może zadowolić się opinią drugich, ale – obok niej – sam przede wszystkim winien zbadać jego przymioty”; *De decem millium talentorum debitore* 4, PG 51, 23.

¹¹ Iohannes Chrysostomus, *De sacerdotio* 4, 2, SCh 272, s. 242, BOK 1, s. 104.

¹² Por. Iohannes Chrysostomus, *De sacerdotio* 4, 2, SCh 272, s. 240-242, BOK 1, s. 104: „Ci, którzy chcą nabyć niewolnika, przedstawiają go lekarzom, żądają ręczycieli, zasięgają rady sąsiadów i nawet na tym nie poprzestają, lecz żądają czasu próby”.

pierwszej próbie, ani po drugiej, ani po trzeciej, ale gdy wielokroć obejrzysz i dokładnie zbadasz, bo sprawa to bardzo niebezpieczna”¹³.

Zatem do stanu duchownego nie może być dopuszczony każdy, kto pragnie być duchownym, lecz tylko ten, kto się do tego nadaje i ma odpowiednią kwalifikację i doświadczenie¹⁴. Wyjaśniając tę kwestię Antiocheńczyk odwołuje się do obrazu sternika i tłumaczy, że niedoświadczonemu sternikowi nie każe się płynąć na morze Egejskie lub Tyrreńskie wielkim statkiem z liczną załogą i cennym towarem. Bowiern mógłby on doprowadzić do katastrofy, w której zginęliby ludzie, a drogi towar uległby zniszczeniu. Skoro więc właściciele okrętów w trosce o bezpieczeństwo ludzkiego życia i towarów podejmują wszelkie środki ostrożności, to tym bardziej należy kierować się wielką ostrożnością przy udzielaniu święceń, gdyż zły kapłan może doprowadzić nie do śmierci fizycznej, oddzielającej duszę od ciała, lecz do o wiele gorszej śmierci duchowej, która wysyła duszę na wieczną karę¹⁵.

2. WYMAGANIA STAWIANE KANDYDATOM DO ŚWIECEN

Święty Paweł w listach pasterskich przedstawił katalog wskazań i wymogów, jakie powinien spełniać kandydat do kapłaństwa. Katalog ten w Kościele starożytnym traktowany był bardzo poważnie i stanowił pewien kanon związany z przygotowaniem do kapłaństwa i udzielaniem święceń. Dlatego autorzy chrześcijańscy mówiąc o przygotowaniu do kapłaństwa, a zwłaszcza o kryteriach doboru kandydatów do święceń i stawianych im wymaganiach, zawsze odwoływali się do wskazań Apostoła Narodów.

2.1. WYMAGANIA OSOBISTE

Kandydatem do święceń może być tylko i wyłącznie mężczyzna. Kobieta jest wykluczona, ponieważ – jak poucza św. Paweł – nie wolno jej nauczać (por. 1 Tm 2, 12). Jan Chryzostom wyjaśnia, że zakaz ten jest związany z grzechem pierworodnym, gdyż to kobieta wprowadziła ludzkość

¹³ Iohannes Chrysostomus, *In epistulam I ad Timotheum*, hom. 16, 1, PG 62, 587, przekład polski T. Sinko w: Św. Jan Złotousty, *Homilie na Listy Pasterskie św. Pawła i na List do Filemona* (Tym. I, II. Tyt. Filem.), przełożył i wstępem opatrzył T. Sinko, Kraków 1949, s. 170. Por. *De sacerdotio* 2, 5, SCH 272, s. 124, BOK 1, s. 64.

¹⁴ Por. W. Kania, *Godność i wielkość chrześcijańskiego kapłaństwa*, s. 124.

¹⁵ Iohannes Chrysostomus, *De sacerdotio* 3, 8, SCH 272, s. 160, BOK 1, s. 78.

na drogę zatracenia¹⁶. Według Chryzostoma praktyka ta jest traktowana jako prawo Boże, oraz jest zgodna ze zwyczajami powszechnie przyjętymi w Kościele¹⁷. Świecenie kobiety jest wykluczone również z tego powodu, że została ona poddana mężczyźnie i nie może podjąć kierowania Kościołem¹⁸. Złotousty kaznodzieja w *Dialogu o kapłaństwie* jasno i jednoznacznie ujmuje tę kwestię: „Gdy jednak chodzi o przewodzenie w kościele i powierzenie troski o dusze, niech idzie na bok od tak doniosłej sprawy cała żeńska płeć”¹⁹. Ubolewał nad tym, że kobiety, poprzez pośrednictwo innych, dążyły do wywierania wpływu na obsadzanie stanowisk w Kościele, co w jego przekonaniu było wywracaniem do góry nogami porządku ustanowionego przez Boga²⁰.

Stan poddaństwa również był przeszkodą uniemożliwiającą przyjęcie święceń, dlatego niewolnicy nie mogli być dopuszczani do święceń bez zgody ich właścicieli i uprzedniego wyzwolenia: „Nie pozwalamy na wyświęcanie służących (οἰκέτας²¹) [tj. niewolników] bez zgody ich panów, ze szkodą dla ich właścicieli, gdyż powoduje to ruinę domów. Jeśli jednak znajdzie się służący (οἰκέτης) [tj. niewolnik] godny przyjęcia wyższych święceń, jak nasz One-

¹⁶ Por. Iohannes Chrysostomus, *In Genesim*, ser. 4, 1, ed. L. Brottier: Jean Chrysostome, *Sermons sur La Genèse*, Sch 433, Paris 1998, s. 226, przekład polski S. Kaczmarek w: Jan Chryzostom, *Homilie na Księgę Rodzaju (seria pierwsza: Rdz 1-3)*, ŻMT 45, Kraków 2008, s. 75: „Dlatego [św. Paweł] usunął ją [tj. kobiety] z nauczycielskiego tronu. Ten zatem, kto nie umie pouczać, niech się uczy. Gdyby nie chciał się uczyć, lecz pragnąłby pouczać, i siebie samego zgubi, i w dodatku uczniów; do tego właśnie doszło wówczas w przypadku niewiasty”.

¹⁷ Por. Synod w Laodycei (koniec IV w.), kanon 11, w: *Synody i kolekcje praw*, t. 4: *Dokumenty synodów od 281 do 431 roku*, układ i opracowanie A. Baron, H. Pietras, ŻMT 52, Kraków 2010, s. 110-110*: „Ustanawianie tak zwanych prezbiterek lub przewodniczących spośród kobiet nie powinno dokonywać się w kościele”; Iohannes Chrysostomus, *In epistulam I ad Corinthios*, hom. 37, 1, PG 61, 316; *In epistulam ad Ephesios*, hom. 13, 4, PG 62, 100; *In epistulam ad Titum*, hom. 4, 1, PG 62, 683; *In illud: Salute Priscillam et Aquilam*, ser. 1, 4, PG 51, 192.

¹⁸ Por. Iohannes Chrysostomus, *In epistulam I ad Corinthios*, hom. 37, 1, PG 61, 315-316.

¹⁹ Iohannes Chrysostomus, *De sacerdotio* 2, 2, Sch 272, s. 104-106, BOK 1, s. 59.

²⁰ Por. Iohannes Chrysostomus, *De sacerdotio* 3, 9, Sch 272, s. 162-164, BOK 1, s. 79: „Wprawdzie prawo Boże odsunęło je [tj. kobiety] od tej posługi kościelnej, i one jednak przemocą usiłują wśliznąć się tutaj; a ponieważ same przez się nic nie mogą, dlatego wszystko czynią za pośrednictwem drugich. Zdobywają nawet tak wielką siłę, że kapłanów wybierają lub usuwają psując przez to wzniosłe rzeczy. Spełnia się tu powiedzenie: «Władców prowadzą poddani». I gdyby to choć byli mężczyźni! Niestety – są to kobiety, którym nie wolno nauczać (por. 1 Tm 2, 12). Co mówię – nauczać! Nawet im mówić w Kościele zabronił św. Paweł (por. 1 Kor 14, 34)”.

²¹ Rzecznikowi οἰκέτης przyjmuje znaczenie „mieszkaniec” (Z. Abramowiczówna, t. 3, s. 248); por. G.W.H. Lampe, s. 939: „household servant or slave”; Liddell-Scott, s. 1202: „household, slave”.

zym (por. Flm 10; Kol 4, 9), a jego właściciele zgadzają się na to, wyzwalają go i pozwalają mu opuścić dom, może je otrzymać²².

Kandydat do kapłaństwa powinien też posiadać minimum sprawności fizycznej²³, aby w przyszłości mógł sprawować czynności związane z szeroko rozumianym duszpasterstwem: „Jeśli jednooki lub kulawy jest godny biskupstwa, niech będzie dopuszczony, gdyż kalectwo cielesne nie kala, ale brud duszy²⁴. Z tego względu *Kanony Apostolskie* (a za nimi *Konstytucje Apostolskie*) zabraniały udzielania święceń osobom głuchoniemym i niewidomym, a także odsuwały od święceń opętanych: „Głuchoniemy lub ślepy nie może być biskupem, nie dlatego, jakoby był skalany, ale by sprawy kościelne nie doznały uszczerbku²⁵; „Jeśli ktoś jest opętany, nie może być duchownym i nie może modlić się z wiernymi; oczyszczony winien być przyjęty, i jeśli jest godny, może być święcony²⁶.

Osobnym zagadnieniem była konieczność zachowania integralności fizycznej osoby – kandydata do święceń – i związany z nią problem eunuchów. W kwestii tej wypowiedział się pierwszy Sobór Powszechny obradujący w Nicei (325), orzekając, że ci, którzy stali się eunuchami wbrew swej woli, np. zostali wykastrowani przez lekarzy podczas choroby, bądź zostali wykastrowani przez barbarzyńców w czasie najazdu, mogą zostać wyświęceni (lub pozostać w gronie duchownych, jeśli już nimi byli); natomiast ci, którzy dokonali kastracji z własnej woli (autokastracja²⁷), nie mogą być dopuszczeni do święceń (lub zostać wykluczeni z grona duchownych, jeśli już nimi byli)²⁸. W podob-

²² *Canones Apostolorum*, kanon 82 (*Constitutiones Apostolorum*, VIII 47, 82), ed. i przekład polski w: *Konstytucje Apostolskie oraz Kanony Pamfilosa z apostolskiego synodu w Antiochii, Prawo kanoniczne świętych Apostołów, Kary świętych Apostołów dla upadłych, Euchologion Serapiona*, układ i opracowanie A. Baron, H. Pietras, *ŻMT* 42, Kraków 2007, s. 292-292*.

²³ Por. *Didascalia Apostolorum* 4, CSCO 401, s. 54, M. Michalski, t. 1, s. 319: „Trzeba też stwierdzić, [...] czy nie ma jakiejś ułomności fizycznej”.

²⁴ *Canones Apostolorum*, kanon 77 (*Constitutiones Apostolorum* VIII 47, 77), *ŻMT* 42, s. 291-291*.

²⁵ *Canones Apostolorum*, kanon 78 (*Constitutiones Apostolorum* VIII 47, 78), *ŻMT* 42, s. 291-291*.

²⁶ *Canones Apostolorum*, kanon 79 (*Constitutiones Apostolorum* VIII 47, 79), *ŻMT* 42, s. 291-291*.

²⁷ Interesującym przyczynkiem zajmującym się problemem autokastracji jest opracowanie M. Szrama: *Autokastracja Orygenesesa – fakt czy nieporozumienie?*, „*Vox Patrum*” 23(2003), t. 44-45, s. 171-202.

²⁸ Por. Sobór Nicejski I, kanon 1, *ŻMT* 24, s. 26-27: „Jeśli ktoś został okaleczony przez lekarzy podczas choroby lub wykastrowany przez barbarzyńców, ten niech pozostanie w gronie duchownych. Lecz ten, kto będąc dobrego zdrowia sam siebie pozbawił męskości, powinien zostać wykluczony z grona duchownych, do którego już należał. Od tej chwili nie należy wyświęcać żadnego z tych, którzy w ten sposób postępują. Jest jednak oczywiste, że to, co powiedziano

nym duchu wypowiadają się *Kanony Apostolskie*: „(21) Eunuch okaleczony wskutek wrogiego działania ludzi, pozbawiony męskości podczas prześladowania albo od urodzenia, jeśli jest godny, może zostać biskupem. (22) Kto sam pozbawił się męskości, nie może zostać duchownym, gdyż jest samobójcą i wrogiem Bożego [aktu] stworzenia. (23) Jeśli duchowny sam się wytrzebił, zostanie złożony z urzędu, gdyż targnął się na własne życie”²⁹. Jan Chryzostom natomiast podkreślał, że autokastracja jest godną potępienia: „Gdy [Chrystus] mówi: «Sami się wytrzebili» (Mt 19, 12), nie ma na myśli odcięcia członków, przeniędzy, ale odrzucenie pożądlivych myśli. Kto bowiem odcina członek, podpada pod przekleństwo [...]”³⁰. Należy nadmienić, że problem ten był aktualny w Antiochii w związku z biskupem Leoncjuszem (344-358), który był oskarżany o dokonanie autokastracji³¹.

Ustawodawstwo kościelne ustalało też minimalny wiek dla udzielania święceń kapłańskich. Synod w Neocezarei (ok. 314/319) ustalił, że „nie wolno udzielać święceń prezbiteratu nikomu, kto nie ukończył trzydziestego roku życia; choćby był człowiekiem wielce godnym, powinien zaczekać, gdyż Pan przyjął chrzest (por. Mt 3, 16; Mk 1, 9; Łk 3, 21) i rozpoczął głoszenie nauki w trzydziestym roku życia”³². Natomiast dla święceń biskupich

wyżej, dotyczy tylko tych, którzy uczynili to celowo i którzy sami chcieli się okaleczyć. Ci, co zostali okaleczeni przez barbarzyńców albo przez swoich panów, a uważani są za godnych, mogą, zgodnie z kanonem, zostać do stanu duchownego dopuszczeni”.

²⁹ *Canones Apostolorum*, kanony 21-23 (*Constitutiones Apostolorum* VIII 47, 21-23), ŻMT 42, s. 277-277*.

³⁰ Iohannes Chrysostomus, *In Matthaeum*, hom. 62, 3, PG 58, 599, przekład polski J. Krystyński w: Św. Jan Chryzostom, *Homilie na Ewangelię według św. Mateusza*, oprac. A. Baron, t. 2 (homilie 41-90), ŻMT 23, Kraków 2001, s. 250. Por. Iohannes Chrysostomus, *In epistulam I ad Corinthios*, hom. 31, 1, PG 61, 258.

³¹ Por. Theodoretus, *Historia ecclesiastica* II 24, 1, ed. L. Parmentier, G.C. Hansen: Théodoret de Cyr, *Histoire ecclésiastique*, t. 1 (Livres I-II), SCh 501, Paris 2006, s. 446; Athanasius Alexandrinus, *Historia Arianorum* 28, PG 25, 725; *Apologia de fuga sua* 26, 3, ed. J.-M. Szymusiak: Athanase d'Alexandrie, *Apologie a l'empereur Constance, Apologie pour sa fuite*, SCh 56, Paris 1958, s. 165; Socrates, *Historia ecclesiastica* II 26, 9, ed. G.C. Hansen: Socrate de Constantinople, *Histoire ecclésiastique*, SCh 493 (Livres II-III), Paris 2005, s. 124, przekład polski S.J. Kazikowski w: Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła*, Warszawa 1986, s. 207: „[Leoncjusz], prezbiter, pozbawiony został tej godności, ponieważ dnie całe spędzał z niewiastą, której na imię było Eustolium, a pragnąc za wszelką cenę usunąć kompromitujące podejrzenia związane z jej osobą, pozbawił się męskości i odtąd już śmieiej przebywał z niewiastą, jako że usunął powód oszczerczych zarzutów, którymi go w związku z nią obarczono. Dzięki zaś życzliwości i staraniom cesarza Konstancjusza ordynowano go na biskupa Kościoła w Antiochii po śmierci Stefana, który swego czasu objął katedrę po Flakillosie”.

³² Synod w Neocezarei (ok. 314/319), kanon 11, w: *Synody i kolekcyjne praw*, t. 1: *Dokumenty synodów od 50 do 381 roku*, układ i opracowanie A. Baron, H. Pietras, ŻMT 37, Kraków 2006, s. 77-77*. Por. P.H. Lafontaine, *Les conditions positives*, s. 144-145.

*Didaskalia*³³ i *Konstytucje Apostolskie* wyznaczają minimalny wiek na pięćdziesiąt lat, gdyż w tym wieku człowiek osiąga pełną dojrzałość i mądrość³⁴. Chociaż od tej reguły istniały wyjątki³⁵, to jednak wielu uczonych twierdzi, że zasady te były przestrzegane w Antiochii, gdyż w źródłach nie można znaleźć informacji na temat ich łamania³⁶. W I księdze *Dialogu o kapłaństwie* Jan Chryzostom wymienia wśród swoich przeciwników tych, którzy oskarżali go o to, iż został wybrany na urząd prezbitera w zbyt młodym wieku³⁷, co – według adwersarzy – było zniewagą wobec tych, którzy, pomimo iż praktykowali surowe życie ascetyczne od wczesnej młodości do późnej starości, jednak nie zostali wybrani na ten urząd i musieli pozostać w gronie podwładnych, dając posłuch „dzieciom”³⁸. W kontekście tych oskarżeń Chryzostom podkreśla względną wartość wieku kandydata do kapłaństwa

³³ Por. *Didascalia Apostolorum* 4, CSCO 401, s. 52, M. Michalski, t. 1, s. 319: „Duszpasterz wybrany na stanowisko biskupa, a zatem naczelnika kolegium prezbiterów w jakiegokolwiek gminie kościelnej, ma być człowiekiem pod każdym względem prawnym i nieposzlakowanym, co najmniej 50-letnim, wolnym już od lekkomyślnych wybryków wieku młodzieńczego i pokus szatańskich, łatwo narażających na obmowy ze strony fałszywych braci [...]”.

³⁴ Por. *Constitutiones Apostolorum* II 1, 1, ŻMT 42, s. 12-12*: „Na temat biskupów taką otrzymaliśmy naukę od naszego Pana: Dla Kościołów w każdej diecezji należy ustanowić pastierzem biskupa, człowieka nienaganego (por. Tt 1, 6-7), bez zarzutu (por. I Tm 3, 2), wolnego od wszelkiej ludzkiej nieprawości, co najmniej pięćdziesięcioletniego, bo taki w pewnym stopniu wyzwolił się z młodzieńczej nierozwagi i wolny jest od ludzkich zarzutów, nie daje też powodów do publicznych oszczerstw ze strony fałszywych braci [...]”. Zob. P.H. Lafontaine, *Les conditions positives*, s. 146.

³⁵ Por. *Didascalia Apostolorum* 4, CSCO 401, s. 52-53, M. Michalski, t. 1, s. 319; *Constitutiones Apostolorum* II 1, 3, ŻMT 42, s. 12-12*: „Jeśli w jakiejś małej diecezji nie można znaleźć człowieka dojrzałego wiekiem, o dobrej reputacji i mądrego, aby go powołać na biskupa, a jest tam człowiek młody, w opinii swego otoczenia godny stanowiska biskupa i mimo młodego wieku przejawia delikatność i powściągliwość serca, to gdy po przeprowadzeniu odpowiednich badań wszyscy takie składają o nim świadectwo, należy go powołać w pokoju”.

³⁶ Por. J. Blokscha, *Die Altersvorschriften für die höheren weihen im ersten Jahrtausend*, „Archiv für Katholisches Kirchenrecht” 111(1931), s. 43-44; Lafontaine, *Les conditions positives*, 149-153; P. Rentinck, *La cura pastorale in Antiochia nel IV secolo*, [Analecta Gregoriana, t. 178], Roma 1970, s. 157.

³⁷ Jan Chryzostom został kapłanem w wieku ok. 40 lat, a więc nie był zbyt młody. Na prezbitera został wyświęcony na początku 386 roku, lecz nie wcześniej niż 15 lutego. Odnośnie daty święceń zob. Ch. Baur, *Der heilige Johannes Chrysostomus und seine Zeit*, t. 1: *Antiochien*, München 1929, s. 180; L. Brottier, *Introduction*, w: Jean Chrysostome, *Sermons sur La Genèse*, SCH 433, Paris 1998, s. 11; J.N.D. Kelly, *Złote usta. Jan Chryzostom – asceta, kaznodzieja, biskup*, przekł. K. Krakowczyk, Bydgoszcz 2001, s. 49, 65; C. Tiersch, *Johannes Chrysostomus in Konstantinopel (398-404). Weltsicht und Wirken eines Bischofs in der Hauptstadt des Oströmischen Reiches*, [Studien und Texte zu Antike und Christentum, t. 6], Tübingen 2002, s. 60-61.

³⁸ Por. Iohannes Chrysostomus, *De sacerdotio* I 4, SCH 272, s. 80-82, BOK 1, s. 48; 3, 3, SCH 272, s. 138-140, BOK 1, s. 72.

i stwierdza, że wiek – sam w sobie – nie jest gwarantem przydatności do służby kapłańskiej: „[...] roztropności nie można mierzyć wiekiem, ani o starości wnosić z siwizny, ani od tej posługi [tj. kapłaństwa] wykluczać młodego [...]”³⁹. Bywa tak, że młodzi ludzie wykazują tak wielką mądrość i roztropność, iż z powodzeniem mogą służyć całej wspólnotie kościelnej. Sztandarowym przykładem, do którego odwołuje się Jan Chryzostom jest Tymoteusz – uczeń św. Pawła⁴⁰. W komentarzu do Księgi Proroka Izajasza Chryzostom przywołuje wiele postaci ze Starego Testamentu, które pomimo młodego wieku, odegrały znaczącą rolę w dziejach Narodu Wybranego⁴¹.

O wiele ważniejszy od wieku życia kandydata do święceń, był wiek życia chrześcijańskiego. Dlatego w trosce o dopuszczanie do święceń ludzi szczerze wierzących i posiadających pewien „staż” chrześcijański, synody zabraniały udzielania święceń neofitom⁴², osobom, które przyjęły chrzest podczas choroby⁴³, lub należąc do stanu świeckiego, wcześniej – przed przyjęciem święceń – nie pełniły funkcji lektora lub diakona (czy prezbitera w przypadku kandydata do święceń biskupich)⁴⁴. Wydaje się, że w stosunku do neofitów praktyka ta

³⁹ Iohannes Chrysostomus, *De sacerdotio* 2, 8, Sch 272, s. 134, BOK 1, s. 67.

⁴⁰ Por. Iohannes Chrysostomus, *In epistolam I ad Timotheum*, hom. 10, 2, PG 62, 550, *Homilie na Listy pasterskie św. Pawła*, s. 105: „Dlaczego tedy – powiesz on sam [tj. św. Paweł] uczynił biskupem Tymoteusza, który był młodszy? Co zresztą poświadcza, mówiąc do niego: «Nikt niech młodością twoją nie gardzi» (1 Tm 4, 12). – Bo wiedział, że odznacza się wielką cnotą i wielką skrupulatnością w życiu, a że to wiedział, poświadcza w słowach: «Od dzieciństwa znasz Pismo Święte» (1 Tm 3, 15). A że wiedział o jego surowych postach, dowodzą słowa: «Wina po trosze używaj ze względu na częste twoje niedomagania» (1 Tm 5, 23)».

⁴¹ Por. Iohannes Chrysostomus, *In Isaiam* 3, 3, PG 56, 43.

⁴² Por. Sobór Nicejski I, kanon 2, *ŻMT* 24, s. 26-27: „Uczyniono wiele rzeczy przeciwnych kanonom kościelnym czy to z konieczności czy też na skutek nalegań niektórych osób. Tak więc ludzie, którzy dopiero co przeszli z życia pogańskiego do wiary i uczyli się katechizmu tylko krótki czas, zaraz są prowadzeni do kąpieli duchowej, a wraz z chrztem ustanawia się ich biskupami lub prezbiterami. Jest rzeczą słuszną, by na przyszłość nie postępowano w ten sposób. Katechumen potrzebuje bowiem nieco czasu, musi też mieć dłuższą próbę również po chrzcie”; *Canones Apostolorum*, kanon 80 (*Constitutiones Apostolorum VIII* 47, 80), *ŻMT* 42, s. 291-291*: „Pogańska osoba wstępująca do Kościoła i przyjmująca chrzest oraz tego, kto się nawraca ze złej drogi, nie można od razu święcić na biskupa (por. 1 Tm 3, 6). Nie godzi się bowiem, aby nauczycielem innych był ktoś, kto sam jeszcze nie został wypróbowany – chyba, że stałoby się to z łaski Bożej”; Synod w Laodycei (koniec IV w.), kanon 3, *ŻMT* 52, s. 111-111*: „Osoby świeżo ochrzczone nie mogą być dopuszczone do stanu duchownego”; Iohannes Chrysostomus, *De sacerdotio* 2, 8, Sch 272, s. 134, BOK 1, s. 67. Zob. P.H. Lafontaine, *Les conditions positives*, s. 244, 269-275.

⁴³ Por. Synod w Neocezarei (ok. 314/319), kanon 12, *ŻMT* 37, s. 77-77*: „Ochrzczoney w chorobie nie może być wyświęcony na prezbitera, ponieważ jego wiara nie pochodzi z wolnej decyzji, ale z konieczności; może jednak otrzymać święcenia, jeżeli przemawia za tym jego gorliwość, wiara i brak innych kandydatów”; P.H. Lafontaine, *Les conditions positives*, s. 57-69.

⁴⁴ Por. Synod w Sardyce (343/344), kanon 10, *ŻMT* 37, s. 152-152*.

była surowo przestrzegana⁴⁵. Jan Chryzostom dość często przypomina ten zakaz i wyjaśnia, że neofita nie jest dostatecznie przygotowany do pełnienia tak odpowiedzialnej funkcji we wspólnocie i sam potrzebuje jeszcze dalszej edukacji, zaś udzielenie święceń i postawienie neofity na czele wspólnoty naraża go na popełnianie różnego rodzaju błędów⁴⁶ i łatwo może go wbić w pychę oraz doprowadzić do arogancji⁴⁷. Uzasadniając swe stanowisko Chryzostom odwołuje się do praktyk stosowanych w życiu codziennym. Tłumaczy, że nikt, kto zakupi nowego niewolnika nie powierza mu żadnej ze spraw swego domu, lecz czeka, aż zdobędzie odpowiednie doświadczenie⁴⁸.

Ważne było też miejsce pochodzenia kandydata do święceń. Jest sprawą oczywistą, że aby dokonać dobrego wyboru na duchownego należy dobrze znać kandydata. Dlatego najlepiej jest, gdy pochodzi on z danego miasta i jest znany w swoim środowisku. Jednak na Wschodzie, w tym też i w Antiochii, w przeciwieństwie do Zachodu, nie ma dokładnych wskazań, które określałyby tę zasadę, za wyjątkiem dekretu Arkadiusza i Honoriusza z końca IV wieku, zawartego w *Kodeksie Teodozjusza*⁴⁹. Natomiast istnieje wiele kanonów zabraniających duchownym przenoszenia się z miasta do miasta⁵⁰, przyjmowania duchownych ekskomunikowanych przez innych biskupów⁵¹ oraz przyjmowania lub święcenia duchownych pochodzących z innych Kościołów⁵², ponieważ każdy jest święco-

⁴⁵ Przykład Filogonosza, który został wyświęcony na biskupa niedługo po chrzcie (por. Iohannes Chrysostomus, *De beato Philogonio* 2, PG 48, 751) dowodzi, iż od tej reguły istniały wyjątki.

⁴⁶ Por. Iohannes Chrysostomus, *De sacerdotio* 2, 8, SCh 134, BOK 1, s. 68.

⁴⁷ Por. Iohannes Chrysostomus, *In epistulam I ad Timotheum*, hom. 10, 2, PG 62, 550, *Homilie na Listy pasterskie św. Pawła*, s. 106; *In Isaiam* 3, 3, PG 56, 44.

⁴⁸ Por. Iohannes Chrysostomus, *In epistulam I ad Timotheum*, hom. 11, 1, PG 62, 553, *Homilie na Listy pasterskie św. Pawła*, s. 112: „Bo jakżeby to nie było niedorzecznością, żeby w domu nowo kupionemu niewolnikowi nie pierwej poruczać coś ze spraw domowych, aż przez długie doświadczenie da wiele dowodów swojego usposobienia, a tego który wszedł z zewnątrz do Kościoła Bożego, zaraz umieszczać między pierwszymi?”

⁴⁹ Por. *Codex Theodosianus* XVI 2, 33, ed. T. Mommsen: *Les lois religieuses des empereurs romains de Constantin à Théodose II (312-438)*, SCh 497, Paris 2005, s. 186: „Eutychiano praefecto praetorio. Ecclesiis, quae in possessionibus, ut adsolet, diversorum, vicis etiam vel quibuslibet locis sunt constitutae, clerici non ex alia possessione vel vico, sed ex eo, ubi ecclesiam esse constiterit, eatenus ordinentur, ut propriae capitacionis onus ac sarcinam recognoscant, ita ut pro magnitudine vel celebritate uniuscuiusque vici ecclesiis certus iudicio episcopi clericorum numerus ordinetur”. Dekret z dnia 27 VII 398 r.

⁵⁰ Por. Sobór Nicejski I, kanon 15, *ŻMT* 24, s. 40-41; synod w Sardyce (343/344), kanon 16, *ŻMT* 37, s. 155-155*.

⁵¹ Por. Synod w Sardyce (343/344), kanon 13, *ŻMT* 37, s. 154-154*; *Canones Apostolorum*, kanon 32 (*Constitutiones Apostolorum* VIII 47, 32), *ŻMT* 42, s. 279-279*.

⁵² Por. Sobór Nicejski I, kanon 16, *ŻMT* 24, s. 40-41; synod w Antiochii (341), kanon 3, *ŻMT* 37, s. 136-136*; synod w Sardyce (343/344), kanon 14-15, *ŻMT* 37, s. 155-155*.

ny dla konkretnego Kościoła (diecezji) i przeznaczony do pełnienia określonej funkcji, której nie może pozostawić bez zgody swego biskupa.

Należy też zaznaczyć, że w tym względzie przepisy prawa kościelnego nie zawsze były zachowywane w Antiochii. Jest sprawą powszechnie znaną, że św. Hieronim, pochodzący ze Strydonu w zachodniej części cesarstwa, został przecież w 378 lub 379 r. wyświęcony na kapłana przez antiocheńskiego biskupa Paulina⁵³, nawet bez obowiązku sprawowania posługi kapłańskiej w mieście⁵⁴. Również przeglądając katalog biskupów Antiochii pełniących urząd w IV w. można zauważyć, że wielu z nich przybyło z innych regionów i miast, w których już byli duchownymi. Z grona biskupów ortodoksyjnych można wymienić Eustacjusza (324-330/331) pochodzącego z Pamfilii⁵⁵ oraz Melecjusza (359-381), który był Armeńczykiem urodzonym w Melitene⁵⁶. Natomiast z grona biskupów arianських (lub semiarianських) należy wymienić Paulina, który wcześniej był biskupem Tyru (330/331)⁵⁷, Eufroniusza (332-333) pochodzącego z Kapadocji, który był prezbiterem w Cezarei Kapadockiej⁵⁸, Leoncjusza (344-358) pochodzącego z Frygii (lecz wychowywanego w Antiochii)⁵⁹, Eudoksjusza (358-359) z Arabisso w Armenii, który był biskupem miasta Germanicia w Syrii⁶⁰, Eudzojosa (359-376), który był diakonem w Aleksandrii⁶¹, oraz Doroteusza (376-381) pochodzącego z Tracji, który był biskupem Heraklei w Tracji⁶². Jedynie Filogonos (320-324)⁶³, arianin Stefan I (342-344) i Flawian (381-404)⁶⁴ z całą pewnością pochodzili z Antiochii⁶⁵.

⁵³ Por. M. Simonetti, *Paolino di Antiochia*, w: *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, t. 3, red. A. Di Bernardino, Genova – Milano 2008; P. Szczur, *Paulin*, w: *Encyklopedia Katolicka*, red. E. Gigilewicz, t. 15, Lublin 2011, kol. 79-80.

⁵⁴ Por. Hieronimus, *Contra Johannem Hierosolymitanum* 41, PL 23, 392; F. Cavallera, *Le schisme d'Antioche (IIe – I^e siècle)*, Paris 1905, s. 205; J.N.D. Kelly, *Św. Hieronim. Życie, pisma, spory*, przekład polski R. Wiśniewski, Warszawa 2003, s. 71.

⁵⁵ Por. E. Stanula, *Eustachy z Antiochii*, w: EK 4, kol. 1340-1341; M. Simonetti, *Eustazio di Antiochia*, w: NDPAC 1 kol. 1862-1863.

⁵⁶ Por. M. Simonetti, *Melezio di Antiochia*, w: NDPAC 2 kol. 3190-3191; J. Czerwień, *Melecjusz*, w: EK 12, kol. 497.

⁵⁷ Por. M. Simonetti, *Paolino di Tiro*, w: NDPAC 3 kol. 3832.

⁵⁸ Por. A. Pollastri, *Eufronio di Antiochia*, w: NDPAC 1 kol. 1826.

⁵⁹ Por. M. Szram, *Leoncjusz z Antiochii*, w: EK 10, kol. 794; M. Simonetti, *Leonzio di Antiochia*, w: NDPAC 2 kol. 2776.

⁶⁰ Por. M. Simonetti, *Eudossio*, w: NDPAC 1 kol. 1823-1824.

⁶¹ Por. M. Simonetti, *Euozio di Antiochia*, w: NDPAC 1 kol. 1876-1877.

⁶² Por. M. Simonetti, *Doroteo di Antiochia*, w: NDPAC 1 kol. 1508.

⁶³ Por. M. Simonetti, *Filogonio di Antiochia*, w: NDPAC 2 kol. 1958.

⁶⁴ Por. F. Drączkowski, *Flawian I*, w: EK 5, kol. 323; S.J. Voicu, *Flawiano di Antiochia*, w: NDPAC 2 kol. 1979.

⁶⁵ Por. Rentinck, *La cura pastorale in Antiochia*, s. 158.

2.2. WYMAGANIA MORALNE

Święty Paweł wymagał od kandydatów do kapłaństwa (i biskupstwa), aby przede wszystkim byli dobrymi chrześcijanami. Ojcowie Soboru Nicejskiego stali na stanowisku, że z kandydowania na ten urząd powinni być wykluczeni wszyscy, którzy popełnili grzechy ciężkie, nawet wówczas, gdy zostały one już odpuszczone, ponieważ może to być zgorzeniem dla ludu: „Jeżeli jacyś prebiterzy zostali wyniesieni do swej godności bez okresu próbnego, albo jeżeli w okresie próbnym badani wyznali jakiś przestępstwo, ale pomimo grzechów, do których się przyznali, pewni ludzie działający wbrew kanonom udzielili im święceń, to są one uznane za nieważne. Kościół powszechny chce bowiem ludzi o nieskalanej opinii”⁶⁶.

W tym kontekście należy umieścić istotny na początku IV w. problemem dotyczący tzw. *lapsi*⁶⁷. Ustawodawstwo kościelne tego okresu nakazywało pozbawiać urzędu duchownych, którzy w czasie prześladowań wyparli się wiary⁶⁸; natomiast katechumeni, którzy dopuścili się apostazji, po chrzcie mogli zostać wyświęceni, gdyż sakrament ten gładzi wszystkie grzechy⁶⁹. Kanony mówiły też, że duchowni, którzy pomimo iż gorliwie wyznawali, że są chrześcijanami, siłą zostali zmuszeni do złożenia ofiar pogańskich, a później okazywali ból z tego powodu, mogli pozostać w gronie duchownych, zaś świeccy, z którymi postąpiono w podobny sposób, mogli być dopuszczeni do stanu duchownego⁷⁰. Natomiast ci duchowni, którzy najpierw złożyli ofiary pogańskie, lecz później szczerze za to żałowali i dołączyli do szeregu chrześcijan

⁶⁶ Sobór Nicejski I, kanon 9, *ŻMT* 24, s. 34-35. Por. Iohannes Chrysostomus, *In epistulam I ad Timotheum*, hom. 16, 1, PG 62, 587, *Homilie na Listy pasterskie św. Pawła*, s. 170; tenże, *In epistulam ad Titum*, hom. 2, 1, PG 62, 671, *Homilie na Listy pasterskie św. Pawła*, s. 317. Podobne wskazania zawarte są w kanonach Teofila Aleksandryjskiego (Theophilus Alexandrinus, kanon 3 i 5, *ŻMT* 49, s. 99-100*).

⁶⁷ Szerzej na temat *lapsi* zob. P. Szczur, *Lapsi*, w: EK 10, kol. 495-496.

⁶⁸ Sobór Nicejski I, kanon 10, *ŻMT* 24, s. 36-37: „Niekörtórz spośródz tych, którzy upadli podczas prześladowań, zostali wyświęceni albo dlatego, że ci, którzy ich święcili nie znali ich grzechu, albo udawali nieświadomość. Kanon kościelny nie czyni tu różnicy: jeśli to wyjdzie na jaw, zostaną pozbawieni swojej godności”; *Canones Apostolorum*, kanon 62 (*Constitutiones Apostolorum* VIII 47, 62), *ŻMT* 42, s. 288-288*: „Jeśli jakiś duchowny powodowany ludzkim strachem przed Żydem, poganinem lub heretykiem zaprze się imienia Chrystusa, zostanie wykluczony; jeśli zaprze się pełnionej funkcji duchownej, zostanie jej pozbawiony; jeśli odbędzie pokutę, może zostać przyjęty jako osoba świecka”.

⁶⁹ Synod w Ancyryze (314), kanon 12, *ŻMT* 37, s. 65-56*: „Postanowiono, że ci, którzy przed przyjęciem chrztu złożyli ofiarę bożkom, a potem zostali ochrzczeni, mogą być przyjęci do stanu duchownego, jako że zostali obmyci”.

⁷⁰ Por. Synod w Ancyryze (314), kanon 3, *ŻMT* 37, s. 63-63*.

torturowanych, mogą zachować swą godność, lecz nie wolno im wykonywać czynności liturgicznych, ani nauczać⁷¹.

Lata życia kandydatów do świeceń przed ich przyjęciem powinny stanowić rękojmię i gwarancję, iż po przyjęciu posługi w Kościele nadal będą żyć zgodnie z zasadami nauki chrześcijańskiej i w ten sposób – dając dobry przykład – będą formować innych⁷². Dlatego Jan Chryzostom wymaga wielkiej świętości od kandydatów do świeceń i zauważa, że jest mało prawdopodobne, aby ktoś, kto w życiu prywatnym nie okazywał prawdziwej świętości, diametralnie się zmienił po objęciu urzędu kościelnego⁷³, gdyż „winna zewsząd lśnić piękność duszy kapłana, aby mogła rozweselić oraz oświecić wszystkich, którzy patrzą na niego”⁷⁴. Ponadto Antiocheńczyk ostrzega kandydatów do biskupstwa, aby w sytuacji, gdy sumienie wyrzuca im grzechy, nie przystępowali do świeceń: „Jeśli ktoś poczuwa się do jakichś grzechów, niedobrze robi, pożądaną biskupstwa, od którego się przez swe uczynki wyłączył; taki bowiem nie powinien rządzić, lecz być rządzonym. Wszak rządzący winien być jaśniejszy od wszelkiego świecznika i prowadzić życie nieskalane, aby wszyscy patrzyli na niego i według niego własne życie urządzali”⁷⁵.

Kapłani zatem powinni być ludźmi świętymi. Skoro od kapłanów Starego Przymierza wymagano świętości, a ich kapłaństwo było tylko figurą i zapowiedzią prawdziwego kapłaństwa, to tym bardziej wymaga się świętości od kapłanów Nowego Przymierza. Złotousty kaznodzieja twierdzi, że skoro godność kapłańska przewyższa godność aniołów i archaniołów⁷⁶, to kapłani

⁷¹ Por. Synod w Ancyrze (314), kanony 1-2, ŻMT 37, s. 62-63*, Petrus Alexandrinus, kanon 10, ŻMT 49, s. 17-17*.

⁷² Por. W. Kania, *Godność i wielkość chrześcijańskiego kapłaństwa*, s. 125.

⁷³ Por. Iohannes Chrysostomus, *In epistulam ad Titum*, hom. 1, 3, PG 62, 668, przekład polski T. Sinko w: Św. Jan Złotousty, *Homilie na Listy Pasterskie św. Pawła i na List do Filemona* (Tym. I, II. Tyt. Filem.), przełożył i wstępem opatrzył T. Sinko, Kraków 1949, s. 311-312: „Ten, co w rządzie prywatnych ludzi był nieostrożny, tym bardziej nim będzie, gdy dostanie się do władzy; zwykle bowiem tylko ostrożny pozostaje takim, gdy obejmie władzę. Wszak wtedy silniej na niego napiera próżna żądza sławy i miłość pieniędzy i samowola, gdy władza daje mu wolną rękę, a stąd pochodzą zderzenia, obrazy, obelgi i tysiące innych rzeczy”.

⁷⁴ Iohannes Chrysostomus, *De sacerdotio* 3, 10, SCh 272, s. 180, BOK 1, s. 84.

⁷⁵ Iohannes Chrysostomus, *In epistulam I ad Timotheum*, hom. 10, 1, PG 62, 547-548, *Homilie na Listy pasterskie św. Pawła*, s. 103. Por. *Constitutiones Apostolorum* VII 31, 1, ŻMT 42, s. 193-193*.

⁷⁶ Por. Iohannes Chrysostomus, *De sacerdotio* 3, 5, SCh 272, s. 148, BOK 1, s. 74: „Ci, co zamieszkują ziemię i na niej pędzą życie, zostali posłani, by szafować niebieskimi skarbami, i otrzymali moc, jakiej nie dał Bóg aniołom ani archaniołom. Nie do nich bowiem powiedziano: «Cokolwiek związane na ziemi, będzie związane i w niebie, a cokolwiek rozwiązane na ziemi będzie rozwiązane i w niebie» (Mt 18, 18). Władcy ziemscy mają moc wiązania, ale ciał tylko,

powinni prowadzić „anielskie życie”⁷⁷. Kapłan jest szafarzem najświętszych tajemnic, dlatego jego czystość i świętość powinna przewyższać czystość przeciętnych wiernych. Jan Chryzostom ujmując tę prawdę w następujących słowach: „Gdy [kapłan] wzywa Ducha Świętego i składa najstraszliwszą ofiarę, gdy dotyka Pana całej społeczności, na jakim go – powiedz – stopniu postawimy? Jakiej czystości i jakiej pobożności będziemy się od niego domagać? Pomyśl bowiem, jakie winny być ręce, posługujące koło tych rzeczy, jaki język, wypowiadający takie słowa, czy nie czystsza i świętsza od każdej innej dusza, przyjmująca tak wielkiego Ducha?”⁷⁸

Pisarze wczesnochrześcijańscy w swych wskazaniach dotyczących wymagań stawianych kandydatom do święceń, szli za myślą św. Pawła i podkreślali, że kandydaci powinni być nienaganni i stanowić wzór praktykowania wszelkich cnót. Z tego względu *Didaskalia* polecały: „Trzeba też stwierdzić, [...] czy [kandydat do biskupstwa] nie unosi się zbyt łatwo gniewem, [...] czy jest liściowy, uczynny, pełen miłości względem drugich. W rzeczy samej, biskup powinien mieć rękę zawsze skorą do dawania, odnosić się ze współczuciem do sierot i wdów, do biedaków i obcych przybyszów, służbę swą zaś pełnić dzielnie, gorliwie, z całym poświęceniem i odważnie, uważając przy tym, komu bardziej pomagać należy. [...] Nie wolno mu kierować się względami na osoby: zbyt pobłażliwie i uniznienie traktować bogatych, a pogardliwie, lekceważąco i wyniośle odnosić się do ubogich. Ma też zachowywać prostotę i powściągliwość w jedzeniu i picciu, aby mógł od razu i bez skrupułów upominać i karcąc takich, co sobie za wiele pozwalają. Nie może być człowiekiem podstępny, ani zbyt światowym, ani wygodnisiem, ani próżnym, ani smakoszem. Gdy napomina, powinien to czynić spokojnie, a nie zaraz unosić się gniewem”⁷⁹. Natomiast złotousty kaznodzieja ujął tę kwestię w następujący sposób: „od przyjmującego ten obowiązek [tj. święcenia] wymaga się wielkiej roztropności i jeszcze większej łaski Bożej, prawego charakteru, czystości życia, nadludzkiej wprost cnoty [...]”⁸⁰.

Ustawodawstwo kościelne mocny akcent kładło na moralność kandydatów do święceń w dziedzinie seksualności. Z tego względu kanony zabraniały

natomiast te więzy dotyczą samej duszy i przebijają niebios. Co czynią kapłani na ziemi, to Bóg zatwierdza w niebie – za wyrokiem sług idzie Pan”.

⁷⁷ Chryzostom jest przekonany, że nie tylko duchowni, lecz wszyscy chrześcijanie powinni prowadzić „anielskie życie”. Szerzej na ten temat zob. L. Brottier, *L'appel des «demi-chrétiens» à la «vie angélique»*. *Jean Chrysostome prédicateur: entre idéal monastique et réalité mondaine*, [Patrimoines-Christianisme], Paris 2005.

⁷⁸ Iohannes Chrysostomus, *De sacerdotio* 6, 4, SCH 272, s. 316, BOK 1, s. 132-133.

⁷⁹ Por. *Didascalia Apostolorum* 4, CSCO 401, s. 54-55, M. Michalski, t. 1, s. 319-320.

⁸⁰ Iohannes Chrysostomus, *De sacerdotio* 3, 8, SCH 272, s. 158, BOK 1, s. 77-78.

udzielania święceń tym, którzy dopuścili się rozpusty lub cudzołóstwa. *Kanony Apostolskie* ujmowały tę kwestię w następujący sposób: „Jeśli wiernemu dowiedzie się rozpustę, cudzołóstwo albo inny zakazany czyn, nie może być dopuszczony do duchowieństwa”⁸¹. Natomiast prezbiterom, którzy przyznali się do popełnienia takich grzechów, kanony zabraniały sprawowania Eucharystii: „Prezbiter, który popełnił grzech cielesny przed święceniami, a potem go dobrowolnie wyznał, nie powinien sprawować eucharystii, ale może pełnić inne czynności związane ze swą funkcją, ponieważ, zgodnie z powszechną opinią, inne grzechy zostają odpuszczone przez przyjęcie święceń. Jeśli natomiast nie wyzna winy i nie można go publicznie zganić, należy pozostawić go jego własnemu sumieniu”⁸². Od służby w kapłaństwie byli też odsunięci ci, którzy żyli w konkubinacie lub zawarli powtórne małżeństwo⁸³. Szczegółowe zasady dotyczące małżeństwa duchownych podawały *Konstytucje Apostolskie*: „(1) Powiedzieliśmy, że biskup, prezbiter i diakon winni pozostawać w jednym związku małżeńskim (por. 1 Tm 3, 2. 12; Tt 1, 6), czy to za życia swoich żon, czy po ich śmierci; jeśli są bezzenni, po święceniach nie wolno im zawrzeć małżeństwa, ani, jeśli są żonaci, brać innej żony, ale mają pozostać przy tej, którą mieli w chwili święceń. (2) Co się tyczy sług kościelnych, psalmistów, lektorów i ostiariuszy, zalecamy, aby oni również poprzestali na jednym małżeństwie; jeśli jednak przyjęli święcenia przed zawarciem małżeństwa, pozwalamy im się ożenić wedle woli, aby uniknęli grzechu i nie zasłużyli na karę. (3) Nikomu jednak, kto należy do stanu duchownego, zgodnie z przepisem prawa nie pozwalamy brać za żonę nierządnicy, niewolnicy, wdowy, ani kobiety porzuconej⁸⁴. (4) Na diakoniszę należy wybierać czystą dziewicę albo wdowę po jednym mężu, wierną i godną szacunku”⁸⁵.

Ojcowie synodu w Ancyrze (314) w ustanowionych kanonach poruszyli też kwestię małżeństwa diakonów. Orzekli oni, że „Diakoni, którzy w chwili

⁸¹ *Canones Apostolorum*, kanon 61 (*Constitutiones Apostolorum* VIII 47, 61), *ŻMT* 42, s. 288-288*. W podobnym duchu wypowiedzieli się biskupi Zachodu obecni na synodzie w Elwirze (ok. 306): „Nie należy ustanawiać na subdiakonów tych, którzy w młodości cudzołożyli, aby przypadkiem nie zostali później promowani na wyższy stopień. Jeśli tacy zostali ustanowieni wcześniej, mają być usunięci” (kanon 30, *ŻMT* 37, s. 54-54*).

⁸² Synod w Neocezarei (ok. 314/319), kanon 9, *ŻMT* 37, s. 76-76*.

⁸³ Por. *Canones Apostolorum*, kanon 17 (*Constitutiones Apostolorum* VIII 47, 17), *ŻMT* 42, s. 276-276*: „Kto po przyjęciu chrztu zawiera drugie małżeństwo lub utrzymuje konkubinę, nie może być biskupem, prezbiterem (por. 1 Tm 3, 2; Tt 1, 6), diakonem, ani w żaden sposób w katalogu kapłańskim”.

⁸⁴ Por. *Canones Apostolorum*, kanon 18 (*Constitutiones Apostolorum* VIII 47, 18), *ŻMT* 42, s. 277-277*: „Kto poślubia wdowę, kobietę porzuconą, nierządnicę lub aktorkę, nie może być biskupem, prezbiterem, diakonem ani w żaden sposób w katalogu kapłańskim”.

⁸⁵ *Constitutiones Apostolorum* VI 17, 1-4, *ŻMT* 42, s. 154-155*.

przyjmowania święceń zadeklarowali i stwierdzili, że chcą zawrzeć małżeństwo, gdyż nie mogą żyć w celibacie, jeśli później ożenią się, mogą nadal pełnić swe funkcje, ponieważ biskup udzielił im na to zgody. Ci jednak, którzy nie zgłosili zastrzeżenia i przyjęli święcenie zgadzając się zachować bezżenność, a później się ożenili, powinni zostać złożeni z funkcji diakańskich⁸⁶. Definitywny zakaz zawierania małżeństwa po przyjęciu święceń pojawił się na synodzie w Neocezarei (ok. 314/319): „Prezbitera, który pojmie żonę, należy pozbawić funkcji, jeśli w dodatku dopuści się rozpusty lub cudzołóstwa – wygnąć, aby się nawrócił”⁸⁷.

Wysokich walorów moralnych wymagano też od żon kandydatów do święceń i osób duchownych⁸⁸. Jak już wspomniano wcześniej, kandydatom do święceń i osobom duchownym nie wolno było poślubić nierządnic, niewolnic, wdów i kobiet porzuconych⁸⁹. Synod w Neocezarei (ok. 314/319) zabraniał dopuszczania do święceń mężczyzn, których żony popełniły cudzołóstwo, zaś żony duchownych, które popełniły ten grzech powinny być przez nich oddalone, w przeciwnym razie synod zabraniał tym duchownym sprawowania swych funkcji⁹⁰. Dlatego wymagania, jakie stawiano kandydatom do święceń obejmowały także wiele wymiarów życia małżeńskiego i rodzinnego. Kompilator *Konstytucji Apostolskich* mówiąc o wyborze kandydata na biskupa dawał

⁸⁶ Synod w Ancyrze (314), kanon 10, *ŻMT* 37, s. 65-65*.

⁸⁷ Synod w Neocezarei (ok. 314/319), kanon 1, *ŻMT* 37, s. 75-75*. Interesujący jest kanon 33 ustanowiony przez biskupów Zachodu na synodzie w Elwirze (ok. 306), wokół interpretacji którego istnieje wiele rozbieżności: jedni uczeni uważają, że zakazuje on duchownym (biskupom, prezbiterom i diakonom) powstrzymywania się od współżycia ze swymi żonami [por. M. Meigne, *Concile ou collection d'Elvire?*, „Revue d'histoire ecclésiastique” 70(1975), s. 361-387; uczone ten jest zdania, że omawiany kanon jest znacznie późniejszy, a wymierzony został w przesadny ascetyzm promowany przez Pryscyliana (szerzej na jego temat zob. P. Szczur, *Pryscylian, w: Powszechna encyklopedia filozofii*, t. 8, Lublin 2007, s. 517-519; tenże, *Pryscylianizm*, PEF, t. 8, s. 519-520)]; inni natomiast są zdania, że przeciwnie – nakazuje on duchownym, aby powstrzymywali się od współżycia ze swymi żonami [por. E. Griffe, *Le Concile d'Elvire et les origines du célibat ecclésiastique*, „Bulletin de littérature ecclésiastique” 77(1976), s. 123-127].

⁸⁸ *Didaskalia* polecały sprawdzić, czy kandydat do święceń biskupich „ma przyzwoitą i wierzącą żonę” (*Didascalia Apostolorum* 4, CSCO 401, s. 54, M. Michalson, t. 1, s. 319).

⁸⁹ Por. *Canones Apostolorum* 18 (*Constitutiones Apostolorum* VIII 47, 18), *ŻMT* 42, s. 277-277*; *Constitutiones Apostolorum* VI 17, 1-4, *ŻMT* 42, s. 154-155*.

⁹⁰ Por. Synod w Neocezarei (ok. 314/319), kanon 8, *ŻMT* 37, s. 76-76*. Nieco wcześniej (ok. 306) podobne zarządzenie odnośnie cudzołożnych żon osób duchownych zostało uchwalone na Zachodzie na synodzie w Elwirze: „Jeśli żona duchownego popełnia cudzołóstwo, a mąż wiedząc o tym natychmiast jej nie odprawi, nawet na koniec nie otrzyma on komunii, aby nie wyszło na to, że ci, którzy winni dawać przykład przyzwoitości, uczą przewrotności” (kanon 65, *ŻMT* 37, s. 59-59*).

następujące wskazówki⁹¹: „Gdy [ktoś] ma przyjąć święcenia i być ustanowiony na stolicy biskupiej, należy sprawdzić, czy jest czcigodny, wierzący, przyzwoity, czy ma lub miał żonę czcigodną i wierzącą, czy pobożnie wychował dzieci i kształcił je stosując napominanie Pańskie (por. Ef 6, 4), czy wszyscy jego domownicy okazują mu cześć, szacunek i posłuszeństwo”⁹².

Chryzostom zauważa, że jednak sama świętość i cnotliwe życie nie wystarczą, aby ktoś był dobrym kandydatem do posługi w Kościele. Przykładowo, mnich, który od wielu lat prowadzi świątobliwe życie w samotności i odosobnieniu, niekoniecznie musi być dobrym kandydatem na kapłana czy biskupa, któremu – oprócz pobożności – potrzebna jest też wielka mądrość i roztropność. Swe stanowisko wyraża w następujących słowach: „Znam wielu takich, którzy spędzając cały czas na modlitwie i poście, mili byli Bogu i w każdym dniu robili postępy w szkole życia duchowego, jak długo byli sami i troszczyli się tylko o siebie, gdy jednak poszli między lud, aby prostować jego błędy, jedni już na początku okazali się niezdolni do tego obowiązku, inni zaś zmuszeni pozostać, straciwszy pierwotną gorliwość sami ponieśli wiele szkód i drugim nic nie pomogli”⁹³.

2.3. WYMAGANIA INTELEKTUALNE

Jan Chryzostom zauważa, że wymagań stawianych kandydatom do święceń nie można ograniczyć do kwestii duchowych, lecz należy je także rozciągnąć na szeroko rozumianą kulturę intelektualną: „Ja jestem daleki od tego, bym te rzeczy [tj. wymagania duchowe] przy obiorze na urząd duchowny uważał za wystarczające, że choćby kto wykazywał nawet wielką pobożność – która zresztą do tej godności nie mało wnosi – to i tak nawet takiego nie śmiałybym wybrać, gdyby z pobożnością nie łączył wielkiej mądrości”⁹⁴. Podkreśla, że nawet najbardziej cnotliwe życie duchow-

⁹¹ Ta część *Konstytucji Apostolskich* zaczerpnięta jest z *Didaskaliów Apostolskich*. Por. *Didascalia Apostolorum* 4, CSCO 401, s. 54, M. Michalski, t. 1, s. 319.

⁹² *Constitutiones Apostolorum* II 2, 3, ŻMT 42, s. 13-13*. Por. Iohannes Chrysostomus, *In epistulam ad Titum*, hom. 2, 1, PG 62, 672, *Homilie na Listy pasterskie św. Pawła*, s. 318-319.

⁹³ Iohannes Chrysostomus, *De sacerdotio* 3, 11, SCh 272, s. 190, BOK 1, s. 86-87.

⁹⁴ Iohannes Chrysostomus, *De sacerdotio* 3, 11, SCh 272, s. 190, BOK 1, s. 86. W zacytowanym tekście W. Kania przetłumaczył grecki wyraz σύνεσις jako „roztropność”, jednak rzeczownik ten nie posiada takiego znaczenia; w tym miejscu chodzi o „mądrość”, „wiedzę” czy „inteligencję” (por. Z. Abramowiczówna, t. 4, s. 214; Liddell-Scott, s. 1712; G.W.H. Lampe, s. 1324-1325), dlatego dokonano korekty przekładu polskiego. Zob. W. Kania, *Godność i wielkość chrześcijańskiego kapłaństwa*, s. 125-126.

nych nie uchroni Kościoła przed wrogami. Dlatego przełożeni ludu Bożego powinni odznaczać się wysokimi walorami intelektualnymi i oratorskimi, gdyż tylko wtedy zdołają obalić błędne poglądy heretyków oraz umocnić wiarę prostych wiernych: „Do wypełnienia przykazań wielce się przyczynia życie, ale nie można powiedzieć, że ono samo wszystkiego dokona. Gdy zaś powstanie spór odnośnie do prawd wiary i gdy wszyscy walczący będą przy pomocy Pisma, jakąż siłę wykaże to tutaj życie? Cóż z surowej ascezy, jeśli ktoś po tylu trudach, na skutek rażącego braku wiedzy popadnie w herezję i oderwie się od ciała Kościoła? A wielu – jak wiem – to się przydarzyło. [...] Kto więc powołany został do nauczania drugich, ten musi mieć w tych walkach więcej od wszystkich doświadczenia. Bo choćby się sam ostał i nic nie ucierpiał od przeciwników, to jednak poniosą szkodę dusze powierzonych mu prostaczków. Na widok, że ich wódz nie umie się obronić, będą przypisywać winę za klęskę nie jego słabości, lecz samej nauce. Wskutek nieuctwa jednego całość poniesie bardzo wielką szkodę. Choćby bowiem wierni nie przeszli na stronę przeciwników, to jednak stracą zaufanie w to, w co mocno wierzyli, i nie będą się trzymać z taką siłą prawd, które dotąd z niewzruszoną wiarą przyjmowali. Taka burza ogarnie ich umysły z powodu klęski nauczyciela, że nieszczęście zakończy się rozbitciem okrętu”⁹⁵.

Starożytne prawo kościelne nie określało szczegółowo zakresu wykształcenia intelektualnego kandydatów do święceń. *Didaskalia*⁹⁶ i *Konstytucje Apostolskie* ogólnie zalecały, aby – jeśli jest to możliwe – posiadali takie wykształcenie⁹⁷. Jednak szczególnie przydatne było wykształcenie biblijne i oratorskie⁹⁸, gdyż – jak to wskazują *Didaskalia* – biskup „nauczać powinien z całą gorliwością, zwłaszcza Pismo Święte czytać wytrwale i pilnie, dokładnie je interpretując i wyjaśniając. Prawo i Proroków ma porównywać z Ewangelią, aby pokazać, jak się ze sobą zgadzają”⁹⁹.

Należy pamiętać, że w tym czasie nie istniały szkoły, w których byłyby realizowany oficjalnie przyjęty program kształcenia kandydatów do święceń, a do których mieliby oni obowiązek uczęszczać.

⁹⁵ Iohannes Chrysostomus, *De sacerdotio* 4, 9, SCh 272, s. 278-280, BOK 1, s. 115.

⁹⁶ Por. *Didascalica Apostolorum* 4, CSCO 401, s. 52, M. Michalski, t. 1, s. 319: „Jeśli to możliwe, powinien biskup mieć dostateczne wykształcenie ogólne, aby potrafił nauczać; o ile zaś jest człowiekiem prostym, musi przynajmniej znać dobrze Pismo Święte”.

⁹⁷ Por. *Constitutiones Apostolorum* II 1, 2, ŻMT 42, s. 12-12*: „Jeśli to możliwe, niech będzie to człowiek uczony; a gdyby był niewykształcony, niechaj ma doświadczenie w przemawianiu i stosowny wiek”.

⁹⁸ Por. W. Kania, *Godność i wielkość chrześcijańskiego kapłaństwa*, s. 126-127.

⁹⁹ Por. *Didascalica Apostolorum* 4, CSCO 401, s. 55-56, M. Michalski, t. 1, s. 320.

Wprawdzie w Antiochii istniały szkoły prowadzone przez duchownych, ale nie miały one charakteru ośrodków przygotowujących do święceń¹⁰⁰. Starożytna historiografia kościelna informuje o kilku takich szkołach. Pierwszą wspomnianą w źródłach jest „sophistyczna szkoła nauk greckich”¹⁰¹ kierowana przez kapłana Malchiona, żyjącego w III wieku¹⁰². Zaś najslawniejszą jest szkoła kapłana Lucjana¹⁰³, do niedawna uznawanego za założyciela antiocheńskiej szkoły egzegetycznej¹⁰⁴, w której pobierało nauki wielu późniejszych zwolenników arianizmu. Ośrodek ten miał charakter szkoły prywatnej, studia w nim nie były obowiązkowe ani dla duchowieństwa, ani dla kandydatów do święceń, ponadto nauczanie było skierowane do wszystkich, zarówno duchownych, jak i wiernych świeckich, którzy interesowali się problematyką teologiczną; nawet dla kobiet – jak poświadcza to przykład św. Pelagii¹⁰⁵. Wprawdzie wielu słuchaczy tej szkoły zostało prezbiterami i biskupami¹⁰⁶, jednak – jak już wspomniano – studia w tej szkole nie wiązały się z przygotowaniem do przyjęcia święceń.

Również funkcjonujący w Antiochii w drugiej połowie IV w. *asketerion*¹⁰⁷ prowadzony przez Diodora z Tarsu¹⁰⁸ i Karteriusza, miał charakter

¹⁰⁰ Również takie ośrodki Kościoła wschodniego jak Aleksandria, Nisibis, czy Edessa posiadały szkoły teologiczne, które jednak bezpośrednio nie zajmowały się przygotowaniem do stanu duchownego. Por. W. Myszor, *Przygotowanie do kapłaństwa*, s. 263.

¹⁰¹ Eusebius Caesariensis, *Historia ecclesiastica* VII 29, 2, ed. G. Bardy: Eusèbe de Césarée, *Histoire Ecclésiastique*, SCh 41, Paris 1955, s. 213, przekład polski A. Lisiecki w: Euzebjusz z Cezarei, *Historja kościelna. O męczennikach palestyńskich*, [Pisma Ojców Kościoła, t. 3], Poznań 1924, s. 345.

¹⁰² Por. M. Szram, *Malchion*, w: EK 11, Lublin 2006, kol. 955; A. De Nicola, *Malchione di Antiochia*, w: NDPAC II, Genova-Milano 2007, kol. 2979.

¹⁰³ Por. M. Szram, *Lucjan z Antiochii*, w: EK 11, Lublin 2006, kol. 98; M. Simonetti, *Luciano di Antiochia*, w: NDPAC II, kol. 2930-2932.

¹⁰⁴ Aktualnie wśród uczonych przeważa opinia, że antiocheńska szkoła egzegetyczna rozpoczęła swą działalność za Diodora z Tarsu (zm. przed 394).

¹⁰⁵ Por. R. Nelz, *Die theologischen Schulen der morgenländischen Kirchen während der sieben ersten christlichen Jahrhunderte in ihrer Bedeutung für die Ausbildung des Klerus*, Bonn 1916, s. 48-50.

¹⁰⁶ Wydaje się, że w ten sposób należy tłumaczyć znaczną liczbę duchownych – arian i semiarian (zwanych „współlucjanistami”) wywodzących się ze środowiska antiocheńskiego.

¹⁰⁷ Szerzej na temat *asketerionu* zob. A.J. Festugière, *Antioche païenne et chrétienne. Libanius, Chrysostome et les moines de Syrie*, [Bibliothèque des Écoles Françaises d’Athènes et de Rome, Fascicule 194], Paris 1959, zwłaszcza rozdział V: *Le rôle des monastères dans l’éducation selon Chrysostome*, § 1. *L’ascétérion de Diodore à Antioche*, s. 181-192.

¹⁰⁸ Por. W. Kania, *Diodor z Tarsu*, w: EK 3, kol. 1332; M. Simonetti, *Diodoro di Tarso*, w: NDPAC 1, kol. 1426-1427.

szkoły prywatnej¹⁰⁹. W tym miejscu warto zaznaczyć, że w tej szkole nauki pobierał Jan Chryzostom i Teodor z Mopsuestii. W antiocheńskim *asketerionie* przede wszystkim oferowano wykształcenie w zakresie egzegezy Pisma Świętego oraz formację eklezjalną¹¹⁰. Egzegeza Pisma Świętego w *asketerionie* stała na bardzo wysokim poziomie, gdyż wykładana była przez jednego z najwybitniejszych egzegetów antiocheńskich – Diodora z Tarsu¹¹¹. Wydaje się jednak, że przedmiotem badań był jedynie grecki tekst Biblii, gdyż z niektórych wypowiedzi Jana Chryzostoma wynika, iż nie znał on hebrajskiego¹¹², a podstawę analiz Pisma Świętego Starego Testamentu przeprowadzanych przez niego stanowił tekst *Septuaginty*¹¹³. Interesujące jest, że niekiedy jednak odwoływał się do niektórych sformułowań hebrajskich¹¹⁴, czy syryjskich¹¹⁵.

Ponadto uczniowie *asketerionu* otrzymywali formację duchową o orientacji monastycznej. Sokrates Scholastyk charakteryzuje *asketerion* jako instytucję przygotowującą przede wszystkim do życia monastycznego¹¹⁶. Taką orien-

¹⁰⁹ Por. Socrates, *Historia ecclesiastica* VI 3, 6, SCh 505 (Livres IV-VI), Paris 2006, s. 264-266, S. Kazikowski, s. 450-451; Sozomenus, *Historia ecclesiastica* VIII 2, 5-6, ed. J. Bidez, G.C. Hansen: Sozomène, *Histoire ecclésiastique*, SCh 516 (Livres VII-IX), Paris 2008, s. 236, przekład polski S. Kazikowski w: Hermiasz Sozomen, *Historia Kościoła*, Warszawa 1989, s. 522.

¹¹⁰ Por. Sozomenus, *Historia ecclesiastica* VIII 2, 5-6, SCh 516, s. 236, S. Kazikowski, s. 522: „On [tj. Jan Chryzostom] tymczasem postanowił zgłębić Pismo Święte i zająć się mądrością chrześcijańską zgodnie z uświęconym prawem Kościoła. Za nauczycieli tej mądrości miał ówczesnych kierowników słynących tam klasztorów, Karteriosa i Diodora, który stał na czele Kościoła w Tarsie”.

¹¹¹ Por. E. Schweizer, *Diodor von Tarsus als Eggeget*, „Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche” 40(1941-1942), s. 33-37.

¹¹² Por. Iohannes Chrysostomus, *In Isaiam*, 7, 8, ed. J. Dumortier: Jean Chrysostome, *Commentaire sur Isaïe*, SCh 304, Paris 1983, s. 330; *In Genesim*, hom. 4, 4, PG 53, 24-25.

¹¹³ Por. Iohannes Chrysostomus, *Expositio in Psalmum 121*, 1, PG 55, 348, przekład polski W. Kania w: Św. Jan Chryzostom, *Homilie i kazania wybrane*, [Pisma starochrześcijańskich pisarzy 8], Warszawa 1971, s. 45: „«Jeruzalem, które się buduje jak miasto» [Ps 122(121), 3]. Inny tekst: «Zbudowane jak miasto». Albo więc to zdanie według *Septuaginty* znaczy, że Jerozolima zostanie zbudowana jak miasto, przez co zaznaczony jest czas, który poprzedza budowę, albo jak chce inny tłumacz: odzyskaliśmy Jeruzalem, «zbudowane jak miasto», co wskazuje na to, co zaszło po niewoli”.

¹¹⁴ Por. Iohannes Chrysostomus, *Expositio in Psalmum 7*, 6. 10. 12, PG 55, 99. 96. 97. 99; 8, 7, PG 55, 116; 9, 3. 4. 7, PG 55, 126. 127. 132; 10, 2, PG 55, 143; 11, 4, PG 55, 148; 43, 6. 7. 8, PG 55, 176. 178. 179; 44, 9, PG 55, 197; 45, 1, PG 55, 203; 47, 2, PG 55, 219; 48, 2. 3, PG 55, 224. 226; 139, 2, PG 55, 422.

¹¹⁵ Por. Iohannes Chrysostomus, *Expositio in Psalmum 48*, 3, PG 55, 226.

¹¹⁶ Por. Socrates, *Historia ecclesiastica* VI 3, 6, SCh 505, s. 264-266, S. Kazikowski, s. 450-451: „Wtedy zaś usilnie pracując nad wewnętrznym udoskonaleniem zaprawiali się w asce-

tację *asketerionu* potwierdza Jan Chryzostom, który kształcąc się w nim nie chciał być duchownym, lecz mnichem¹¹⁷. Jednak sama „szkoła” nie była klasztorem i nie prowadzono w niej wspólnego życia monastycznego. Złotousty kaznodzieja, choć był uczniem tej szkoły – mieszkał ze swą matką w domu rodzinnym i w nim prowadził życie mnisze¹¹⁸.

Szkoła Diodora była instytucją otwartą dla wszystkich chrześcijan, którzy pragnęli pogłębić swą formację duchową i intelektualną. Jest faktem, że wielu absolwentów *asketerionu* weszło do grona duchownych, zwłaszcza ze stronnictwa biskupa Melecjusza¹¹⁹, lecz na tej podstawie nie można wnioskować, że szkoła ta była instytucją stworzoną dla formacji kleru¹²⁰.

W gronie duchownych wywodzących się z Antiochii, można znaleźć wiele osób o bardzo wysokiej kulturze intelektualnej. Należy zauważyć, że u podstaw ich erudycji nie stoi formacja intelektualna otrzymana w ramach nauczania kościelnego, lecz przede wszystkim edukacja klasyczna, jaką otrzymali w szkołach pogańskich. Jest zrozumiałe, że chrześcijanie, którzy zostali solidnie wykształceni w pogańskich szkołach retorskich i filozoficznych, pragnęli podjąć studia nad Pismem Świętym i zająć się nim od strony naukowej. Oni to, dzięki znajomości nauki świeckiej i retoryki, byli w stanie samodzielnie dokonywać pogłębionej analizy tekstu Pisma Świętego i wyjaśniać zawiłości pojawiające się przy jego lekturze. Dlatego pod nazwą „szkoła antiocheńska” nie rozumie się „szkoły” w ścisłym znaczeniu tego słowa, lecz antiocheńskie środowisko teologiczne o określonej orientacji¹²¹.

Teksty źródłowe przekazują informacje na temat kilku duchownych wywodzących się z zamożnych rodzin antiocheńskich o wysokiej kulturze, którzy otrzymali wyśmienite wykształcenie w pogańskich szkołach klasycznych.

zie pod kierunkiem Diodora i Karteriosa, którzy wówczas stali na czele klasztorów”; Nelz, *Die theologischen Schulen*, s. 51.

¹¹⁷ Por. Palladius, *Dialogus de vita Iohannis Chrysostomi* 5, ed. A.M. Malingrey, P. Leclercq; Palladius, *Dialogue sur la vie de Jean Chrysostome*, SCh 341, Paris 1988, s. 108-110.

¹¹⁸ Por. Iohannes Chrysostomus, *De sacerdotio* 1, 2, SCh 272, s. 68-72, BOK 1, s. 45.

¹¹⁹ Por. R. Nelz, *Die theologischen Schulen*, s. 51.

¹²⁰ Por. tamże, s. 53.

¹²¹ Szerzej na temat „szkoły antiocheńskiej” zob. G. Bardy, *Aux origins de l'École d'Alexandrie*, „Recherches de science religieuse” 27(1937), s. 65-90; A. Tuilier, *Les evangelists et les docteurs de la primitive église et les origins de l'École (διδασκαλεῖον) d'Alexandrie*, „Studia Patristica” 17,2(1993), s. 738-749; A. van den Hoek, *The „Catechetical” School of Early Christian Alexandria and Its Philonic Heritage*, „The Harvard Theological Studies” 90(1997) 59-87.

Przykładem może być Filogonos¹²², Flawian¹²³, Diodor¹²⁴, Teodor¹²⁵ czy Jan Chryzostom¹²⁶. Wydaje się, że wymienione postaci zajęły w Kościele odpowiedzialne funkcje nie tylko z powodu bardzo dobrej formacji intelektualnej, lecz także z racji swego pochodzenia ze znaczących rodzin arystokratycznych, gdyż w związku z wysoką pozycją biskupa w hierarchii urzędniczej, na duchownych (a zwłaszcza biskupów) dość często wybierano ludzi wywodzących się z takich właśnie rodzin.

Należy jednak zauważyć, że solidne wykształcenie teologiczne i świeckie nie było bezwzględny warunkiem do otrzymania święceń kapłańskich. Jan Chryzostom mówi, że istnieje wiele funkcji kościelnych do pełnienia których nie jest konieczna szeroka wiedza teologiczna. Przykładowo, udzielanie chrztu nie wymaga wielkiej wiedzy, dlatego do sprawowania tego sakramentu mogą być oddelegowani kapłani mniej wykształceni. Z kolei posługa słowa wymaga solidnego opanowania zarówno z naukami świeckimi, jak i kościelnymi, i dlatego zarezerwowana jest dla duchownych posiadających wysoką kulturę umysłową¹²⁷.

2.4. WYMAGANIA EKLEZJALNE

Jak zaznaczono w poprzednim podparagrafie, nie od wszystkich kandydatów do święceń wymagano posiadania solidnej wiedzy teologicznej i świeckiej. Nawet osoby mniej zdolne mogły znaleźć swe miejsce w strukturach hierarchii kościelnej, gdyż w ocenie przydatności kandydata do przyjęcia

¹²² Biskup Antiochii w latach 320-324, który – jak mówi Chryzostom – „został porwany z pośrodku zgromadzenia [tj. trybunału sędziowskiego], aby być posadzonym na tronie [biskupim]” (Iohannes Chrysostomus, *De beato Philogonio* 2, PG 48, 751, przekład własny).

¹²³ Biskup Antiochii w latach 381-404, pochodzący z bardzo zamożnej i sławnej rodziny. Por. Iohannes Chrysostomus, *Sermo, cum presbyter fuit ordinatus* 3, ed. A.-M. Malingrey: Jean Chrysostome, *Sur le sacerdoce (Dialogue et homélie)*, SCh 272, Paris 1980, s. 404-414, przekład polski W. Kania w: Św. Jan Chryzostom, *Homilie i kazania wybrane*, PSP 8, Warszawa 1971, s. 31-33.

¹²⁴ Późniejszy biskup Tarsu, pochodzący z zamożnej rodziny, który otrzymał staranne wykształcenie klasyczne. Por. Theodoretus, *Historia ecclesiastica* IV 22, PG 82, 1183.

¹²⁵ Późniejszy biskup Mopsuestii (392-428). Wraz z Janem Chryzostomem studiował retorykę i literaturę w szkole Libaniasza.

¹²⁶ Późniejszy biskup Konstantynopola (398-404/407), pochodzący z rodziny arystokratycznej [jego ojciec sprawował ważny urząd – *magister militum Syriae* – w armii cesarskiej (por. Palladius, *Dialogus de vita Iohannis Chrysostomi* 5, SCh 341, s. 104)], który kształcił się wraz z Teodorem w najświetniejszej w tamtych czasach szkole retorskiej kierowanej przez Libaniasza.

¹²⁷ Por. Iohannes Chrysostomus, *In epistulam I ad Corinthios*, hom. 3, 3, PG 61, 26.

święceń, inteligencja i wiedza nie były czynnikami decydującymi. Z tekstów źródłowych wynika, że o wiele ważniejsze było poznanie życia Kościoła i zwyczajów duchowieństwa. Dlatego istotny był „staż” bycia chrześcijaninem i – jak już zaznaczono wcześniej – między innymi z tego względu neofici nie byli dopuszczani do stanu duchownego.

Jak zauważono na wstępie, w IV w. Kościół Wschodni nie wypracował jeszcze instytucjonalnych form przygotowania do kapłaństwa¹²⁸. Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że Kościół starożytny przejął pewne modele i wzorce ze szkół klasycznych (zwłaszcza greckich) i zastosował je nie tylko w nauczaniu kościelnym, lecz także w realizowaniu przygotowania do przyjęcia święceń. Najistotniejszym dla naszych rozważań i najbardziej znanym wzorcem przejętym przez Kościół był układ personalny: mistrz – uczniowie, który można też dostrzec w praktyce Chrystusa. Dlatego biskupi gromadzili wokół siebie ludzi młodych, którzy wykazywali chęć przyjęcia święceń, i razem z nimi prowadzili wspólne życie. W tym czasie kandydaci do stanu duchownego mieli okazję do poznania życia Kościoła i duchowieństwa, biskup zaś miał okazję poznania tych, którzy zgłaszali się do przyjęcia święceń. P. Rentinck twierdzi, że jest wielce prawdopodobne, iż nawet kapłani gromadzili wokół siebie młodzieńców wyrażających chęć wstąpienia do stanu duchownego, aby dać im konkretną formację kościelną, a jako przykład takiego stanu rzeczy podaje *asketerion* Diodora¹²⁹. Wydaje się, że *Testamentum Domini nostri Iesu Christi* nawiązując do tej praktyki poleca wdowom, aby powierzały swych synów Kościołowi, gdyż przez przebywanie w domu Bożym mogą stać się zdolni do służby kapłańskiej¹³⁰. Palladiusz zaświadcza, że również Jan Chryzostom zanim został wyświęcony na lektora, przez trzy lata towarzyszył biskupowi Melecjuszowi¹³¹.

Ważnym elementem w osobistym doświadczeniu życia kościelnego były święcenia niższe. Udzielanie tych święceń związane było nie tylko z przeznaczaniem konkretnych osób do pełnienia określonych funkcji duszpasterskich, lecz także ze stopniowym wprowadzaniem ich w życie duchowieństwa i Kościoła, co stanowiło istotny element przygotowania do przyjęcia święceń wyższych. Podobnie jak w systemie administracji państwowej urzędnicy przechodzili poszczególne stopnie kariery, awansując na coraz wyższe stanowiska, tak w Kościele święcenia niższe były szczeblami prowadzącymi do święceń

¹²⁸ Por. W. Myszor, *Przygotowanie do kapłaństwa*, s. 261.

¹²⁹ Por. P. Rentinck, *La cura pastorale in Antiochia nel IV secolo*, s. 163.

¹³⁰ Por. *Testamentum Domini nostri Iesu Christi* 1, ed. A. Vööbus w: *The Synodicon in the West Syrian Tradition*, CSCO 367, Louvain 1975, s. 24.

¹³¹ Por. Palladiusz, *Dialogus de vita Iohannis Chrysostomi* 5, Sch 341, s. 108.

wyższych¹³². Z tego względu – o czym była już mowa na początku niniejszych rozważań – kanony synodów zakazywały udzielania święceń wyższych osobom świeckim i zalecały, aby kandydaci do tych święceń przez pewien czas pełnili posługę w Kościele posiadając święcenia niższe¹³³. Interesujące jest, że nawet w modlitwie ustanowienia lektora, którą podają *Konstytucje Apostolskie*, znajduje się prośba, aby Bóg udzielił mu mądrości i łaski nienagannego pełnienia powierzonych zadań oraz „aby zasłużył na wyższą godność”¹³⁴.

Posiadający święcenia niższe, w czasie wykonywania posługi duszpasterskiej, mieli okazję nie tylko do zdobycia niezbędnej formacji eklezjalnej, lecz także do wykazania się umiejętnością prawidłowego pełnienia określonych funkcji w Kościele¹³⁵. Przez praktyczne ćwiczenia mogli zapoznać się z zasadami pełnienia służby na wyższych stopniach hierarchii. Kandydaci do święceń wyższych niezbędną wiedzę na temat doktryny i dyscypliny kościelnej zdobywali przez słuchanie nauk wygłaszanych publicznie i prywatnie przez prezbiterów. W ten sposób nabywali też doświadczenia i umiejętności właściwego kierowania wspólnotą kościelną.

Przedstawione powyżej treści jednoznacznie wskazują, iż istotnym elementem w formacji przygotowującej do przyjęcia święceń był aktywny udział w działalności duszpasterskiej. Jednak należy pamiętać, że przyjęcie święceń niższych automatycznie nie uprawniało do przyjęcia święceń wyższych. Jeśli okazałoby się, że osoba posiadająca święcenia niższe nie jest w stanie spełniać obowiązków wynikających z wyższych święceń, należało pozostawić ją na tym stopniu służby kościelnej, na którym była do tej pory. Jan Chryzostom wyraża to w następujących słowach: „Również temu, który cały czas spędził na najniższym stopniu służby kościelnej i tak doszedł do późnej starości, z samego szacunku dla jego wieku jeszcze nie oddałbym wyższej godności. Jakżeż inaczej, skoro mimo późnego wieku nie nadaje się? Nie zamierzam przez to pozbawiać siwiznę należnej czci, ani ustanawiać prawa, żeby przychodzących z grona mnichów zupełnie wykluczać od tej godności – niejednokrotnie bowiem i oni zajaśniali w tej godności – ale chcę zaznaczyć, że skoro ani pobożność sama w sobie ani poważny wiek nie czyni nikogo godnym kapłaństwa, to tamte rzeczy tym bardziej nie sprawią tego [...]”¹³⁶.

¹³² Por. Hieronimus, *Epistula* 60, 10, ed. i przekład polski w: Hieronim ze Strydonu, *Listy*, wstęp i opracowanie na podstawie tłumaczenia ks. Jana Czuja M. Ożóg, tekst łaciński przygotował H. Pieras, t. 2, *ŻMT* 55, Kraków 2010, s. 86-86*: „Został duchownym i po zwykłych stopniach dochodzi do prezbiteratu”.

¹³³ Por. Synod w Sardyce (343/344), kanon 10, *ŻMT* 37, s. 152-152*.

¹³⁴ *Constitutiones Apostolorum* VIII 22, 4, *ŻMT* 42, s. 254-254*.

¹³⁵ Por. *Testamentum Domini nostri Iesu Christi* 1, *CSCO* 367, s. 25-26.

¹³⁶ Iohannes Chrysostomus, *De sacerdotio* 3, 11, *SCh* 272, s. 190-192, *BOK* 1, s. 87.

Z powyższych rozważań jasno wynika, iż praktyka Kościoła oraz ustawodawstwo kościelne IV w. wyraźnie wskazuje, że choć nie istniało wówczas zinstytucjonalizowane przygotowanie do kapłaństwa, to jednak osoby pragnące przyjąć święcenia musiały przygotować się do tego wydarzenia, a przede wszystkim spełnić wymagania określone zwyczajami i prawem. Wymagania, jakie stawiano w tym czasie przed kandydatami do święceń wpisywały się w nurt ogólnych wymagań sformułowanych przez św. Pawła w listach pasterskich. Ze źródeł prawniczych poznajemy je najczęściej w ujęciu negatywnym, rzadziej zaś w ujęciu pozytywnym, gdyż ustawodawstwo kościelne najczęściej wypowiadało się na temat pewnych nieprawidłowości, czy nadużyć, które piętnowało. Natomiast przemyślenia Jana Chryzostoma prezentują je przede wszystkim w ujęciu pozytywnym, gdyż Antiocheńczyk przedstawiał pewien model, który chciał upowszechnić. Wymagania te obejmowały przymioty osobiste, walory moralne i intelektualne oraz praktykę duszpasterską kandydatów do święceń. Przede wszystkim wymagano od nich by byli mężczyznami wolnymi, w odpowiednim wieku, sprawnymi fizycznie, od dłuższego czasu należącymi do wspólnoty chrześcijańskiej, posiadającymi wierzące żony (lub żyjącymi samotnie) i utrzymującymi swe dzieci w dyscyplinie, odznaczającymi się wysokimi walorami moralnymi i intelektualnymi (zwłaszcza biegłością w znajomości Pisma Świętego i nauki chrześcijańskiej oraz w wymowie), a także znającymi życie Kościoła i zwyczaje duchowieństwa. Pomocą w utrzymaniu takiej formacji była nauka w szkołach, zarówno chrześcijańskich, jak i pogańskich oraz „staże” przy biskupach lub prezbiterach.

Preparation for Priesthood in Antioch during John Chrysostom's Time

Summary

Both practice and legislation in the IV century Church clearly indicate that although there was not any structured form of preparation for priesthood, people who wanted to be ordained had to prepare themselves for this event, and above all, meet certain requirements determined by law and custom. The requirements for those who aspired to be ordained were closely connected with the general requirements described by St. Paul in his pastoral letters. From the legal sources we usually learn about them from negative perspective, more rarely from the positive one as the ecclesiastical legislation most often expressed Church' view on some irregularities or fraud, which were strongly

disapproved. On the other hand John Chrysostom thought presents those requirements primarily from the positive perspective because the Antiochene introduced a certain model which he wanted to promote. The requirements included personal, moral and intellectual qualities as well as pastoral experience of candidates for holy orders. But in the first place they were required to be free men of suitable age, fit, long-time members of Christian community, married to believing wives (or unmarried) and training their children in discipline, having high moral and intellectual qualities (especially proficient in their knowledge of Holy Scripture, Christian teachings and fluent in speech), and also familiar with the Church's life and clergy's customs. This kind of formation was possible to achieve by means of studying in schools, both Christian and pagan, and 'apprenticeship' with bishops and presbyters.

ZNACZENIE TRYDENCKIEGO DEKRETU Z 1563 R. O OBOWIĄZKU TWORZENIA SEMINARIÓW DUCHOWNYCH

Przy podjęciu tak sformułowanej problematyki nie można inaczej postąpić, jak tylko przyglądając się długiej drodze dojrzewania do przełomowej decyzji Kościoła, wprowadzającej nowe rozstrzygnięcia dyscyplinarne oraz edukacyjne w odniesieniu do problemu przygotowywania kadr duchowieństwa parafialnego. Wiadomym jest, że do Soboru Trydenckiego (1545-1563) nie istniały żadne odrębne instytucjonalne struktury kształcenia i formowania kandydatów do kapłaństwa, czy też przepisy wprowadzające ujednolicony schemat takiego wymagania. Uniwersyteckie studia – w średniowiecznym tego słowa znaczeniu – podejmowali z reguły kandydaci, zamyślający o wyższych urzędach w Kościele. Do ukształtowania się określonego systemu przygotowania przyszłych kapłanów dochodzono więc w Kościele etapami. Na uwagę należy mieć utrzymujące się przez wieki naturalne niemal powiązania chrześcijanina z Kościołem, w którym można byłoby spełniać wymagane funkcje w pełnej symbiozie z wszystkimi płaszczyznami życia człowieka. Można więc odnieść się do prób systematyzowania wymogów w przygotowaniu do kapłaństwa przez stwierdzenie, że dopóki funkcjonowało na Zachodzie chrześcijańskie społeczeństwo jednolite wyznaniowo, łatwiej było o stworzenie klimatu sprzyjającego pielęgowaniu powołania; rozumieć to należy zarówno w odniesieniu do walorów moralnych i duchowych u potencjalnego kandydata, jak też rozwijania jego możliwości intelektualnych. Zawsze w tych pierwszych próbach istotą decyzji o praktycznym wyborze drogi do kapłaństwa stawało się oparcie o ducha rodziny i własnej parafii, a szczególne znaczenie miało czerpanie z opieki i kierownictwa pasterzy – własnego proboszcza i zwierzchników diecezji (*episcopium*). Przez takie postępowanie kandydat wprawiał się w określone umiejętności poprzez docenianie poczucia wspólnoty, w której będzie w przyszłości integralnym elementem większej całości prezbiterium Kościoła partykularnego. Wymóg oparcia o ideę życia wspólnego prezbiterów został wprowadzony poprzez absorpcję zasad życia monastycznego. Ten *modus procedendi* funkcjonował w ciągu wieków i pozytywnie zdawał egzamin. W związku z takim wnioskiem na interesujący nas dekret trydencki w tej

sprawie zwykle spoglądamy przez wzgląd nieco defensywny, zestawiając stan i poziom ówczesnego duchowieństwa z zaskakującymi postępami Reformacji protestanckiej i zaatakowanego przez nią Kościoła i duchowieństwa katolickiego.

Załątki dostrzegania analizowanej kwestii, czyli potrzeby opracowania norm i wymogów dla kandydatów do stanu kapłańskiego, notujemy już w starożytności chrześcijańskiej, co jest nam niezwykle przydatne w spoglądaniu na przewijający się motyw odpowiedzialności biskupów za ten ważny wycinek rzeczywistości kościelnej¹. Nie bez uzasadnienia znajdujemy w tej dziedzinie odniesienie do praktyk zastosowanych już przez biskupa Euzebiusza z Vercelli w IV w. czy św. Augustyna w następnym stuleciu, a także w uchwałach hiszpańskich synodów w Toledo: na zgromadzeniu w 527 r. określono zasady prawne, regulujące funkcje szkoły katedralnej, oraz w 633 r. (z ważnym udziałem św. Izydora z Sewilli). Owe szkoły biskupie wzorowane były od początku na szkole monastycznej. Upadające zachodnie cesarstwo rzymskie na przełomie V i VI w. już ukazało niesprzyjające tendencje, kiedy w Europie zauważono spadek wykształcenia i alfabetyzacji społeczeństwa. Ustabilizowały się natomiast struktury kościelne i wielu biskupów próbowało organizować podległe im duchowieństwo wokół katedr, zgodnie z echem „życia wspólnego”, regulowanego przez liturgię godzin kanonicznych (breviarz), a także lekturę i kontemplację Biblii – w tym uporządkowaniu życia osób duchownych było miejsce dla młodych kandydatów, kleryków, często już od dzieciństwa mieszkających z innymi duchownymi i wprawiających się do służby w stanie kapłańskim. Nieco później, na przełomie VI i VII w., w ramach państwa Franków, znamy takie wspólnoty kapłańskie na terenie dawnej Galii Rzymskiej w ok. 20 miastach. Chrześcijaństwo zaś, oparte na objawieniu spisanim, wymagało bez wątpienia umiejętności czytania, chociażby tylko na poziomie elementarnym. W tej sytuacji organizowanie szkół przygotowujących duchowieństwo do pełnienia misji religijnej i duszpasterskiej, stało się koniecznością. Obserwować można powstawanie takich instytucji najpierw na peryferiach dawnego Imperium – np. w Galii i Hiszpanii, a później we Włoszech. Ten proces szedł w parze z zanikiem szkół antycznych, co jednak na terenie Włoch miało miejsce nieco później. W tym momencie uchwytta stała się geneza szkół katedralnych, których obecność i posłannictwo zaznaczała się przez całe niemal średniowiecze². Były one pomyślane jako formujące swych adeptów na uży-

¹ Zob. artykuły w encyklopediach katolickich, korzystam z najnowszego: „Seminar”, w opr. J. Ammera, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, t. 8, kol. 449-450.

² Czerpię w tym miejscu z ustaleń K. Stopki, *Szkoły katedralne metropolii gnieźnieńskiej w średniowieczu. Studia nad kształceniem kleru polskiego w wiekach średnich*, Kraków 1994, s. 9-24.

tek aktualnych potrzeb. Biskupi, nawet sami wychowani w tradycji kultury antycznej, nie usiłowali jednak w nich wprowadzać szerszego programu nauk literackich, w których musiałyby się znaleźć miejsce dla autorów pogańskich. Duchowni zaś, którzy nie należeli do potomków arystokracji, wynosili raczej skąpą kulturę, nawet nie dając podstaw do samodzielnego przyswajania całości *Biblii*. Poznawano ją raczej z florilegiów, a zwiycęsko opierały się wszystkim programom żywoty świętych i akta męczenników, czytane w trakcie liturgii katedralnej. To tylko ogólne uwagi, by mieć wyobrażenie o niełatwej drodze dla ukształtowania się nowej wizji duchownego wykształconego. Na szczęście cały proces był konsekwentnie wdrażany i upowszechniła się też wówczas wizja tworzenia kolegiów duchownych, zwłaszcza wspierających biskupów (kolegia kanoników); wyraźne to stało się w momencie podjęcia tzw. renesansu karolińskiego w wiekach VIII i IX, w czym swój udział miała także dalekosiężna polityka Karola Wielkiego w odniesieniu do edukacji społeczeństwa, w tym i duchowieństwa.

Dzięki pozostawionej dość obfitej dokumentacji tej epoki widocznym było, że Karol Wielki z przekonania poczuwał się do obowiązku chrystianizowania podległych sobie ludów. Korzystał z doświadczeń m.in. biskupa Metz Chrodeganga (zm. 766), który obok liturgii rzymskiej wprowadził regułę życia wspólnego, bazującą na regule benedyktyńskiej. Nade wszystko jednak pomocy Karolowi udzielił rektor szkoły w angielskim mieście York, Alkuin (zm. 804), który w 781 r. zjawił się na dworze władcy Franków i odegrał wiodącą rolę w podjęciu przez tego imperatora szeroko zakrojonej polityki szkolnej. Karol wychodził z założenia, że należało najpierw wszystkich poddanych uczyć prawd wiary chrześcijańskiej i tym sposobem skłonić ich do wyrzeczenia się dotychczasowych pogańskich wierzeń i zwyczajów. By z powodzeniem to osiągnąć, niezbędne były w państwie zastępy dobrze wykształconego duchowieństwa³. Karol więc, jak i jego następcy, konsekwentnie postępowali co do zorganizowania systemu szkolnego, w czym bardzo pomocny okazał się Alkuin. W wydanej *Admonitio generalis* z 789 r. znalazł się nakaz: „Niech w każdym klasztorze i w każdym biskupstwie uczą psalmów, not, śpiewu, obliczania komputu, gramatyki i niech mają właściwie poprawione księgi katolickie”. Szczególną nowością był nakaz zakładania szkół przy wszystkich biskupstwach i klasztorach – to sygnał daleko pomyślanego elementu rozwoju cywilizacyjnego państwa. Na synodzie we Frankfurcie w 794 r. Karol zdecydowanie domagał się od biskupów prowadzenia kształcenia duchownych, a w 816 r., już za jego następcy, synod w Akwizgranie zatwierdził dla kleru

³ Omawia ten aspekt P. Riché, *Życie codzienne w państwie Karola Wielkiego*, przeł. E. Bąkowska, Warszawa 1979, s. 177-186.

świeckiego zmodyfikowaną wersję reguły Chrodeganga i sprecyzował, że należy duchowieństwo przygotowywać do nauczania ludu i odprawiania ceremonii liturgicznych. W związku z tymi zmianami zadekretowanymi na tymże synodzie utrwaliło się zwolnienie klasztorów z obowiązku przyjmowania do ich szkół uczniów świeckich, czyli nie przeznaczonych do życia zakonnego, tak, aby wstęp mieli tylko nowicjusze. Zaś w każdej szkole katedralnej nauczyciele mieli kształcić lektorów i śpiewaków i kontrolować postępy kleryków w nauce. W 845 r. biskupi francuscy na zgromadzeniu w Meaux przypomnieli, że zwierzchnicy diecezji winni mieć przy sobie stale mistrza, który miał kształcić księży. Ówczesny program kształcenia uznać można za skromny. Dotychczas nie wchodziły w zakres nauczania sztuki wyzwolone (przewidziano je w wielkich szkołach klasztornych), ale dla potrzeb egzegezy Pisma św. wprzęgnięte zostały od czasów Karola sztuki wyzwolone; to przyczyniło się do ożywienia zainteresowania myślą filozoficzną autorów starożytnych. Pod wpływem stanowiska biskupów narzucono kandydatom do kapłaństwa określoną dyscyplinę, by mogli się przygotować do obowiązków duszpasterskich. Chodziło więc w pierwszym rzędzie o znajomość łaciny (bo to język Pisma św. w redakcji *Wulgaty* i liturgii), poprzez ścisłe zachowywanie reguł językowych, określonych już przez poetów i retorów starożytnych. Duszpasterz miał ją znać na tyle, aby sprawować mógł mszę i odmawiać modlitwy przy szafowaniu sakramentów. Powinien na pamięć znać *Credo* i *Pater noster*, rozumieć modlitwy odmawiane podczas mszy, śpiewać psalmy zgodnie z podziałem na wersy, czytać homilie i niektóre z nich znać na pamięć⁴. Wiele pośrednich świadectw o zakresie nauczania przyszłych kapłanów przekazują zachowane protokoły przeprowadzanych przez biskupów egzaminów przed święczeniami czy wizytacji w parafiach. Z pewnego rękopisu z Weissenburga dowiadujemy się o niektórych:

Pytanie: Powiedz, dlaczego uczyniono cię kapłanem?

Odpowiedź: Abym głosił Słowo Boże, udzielał chrztu i zmywał grzechy przez sakrament pokuty.

Pytanie: Dlaczego odprawiasz mszę?

Odpowiedź: Na pamiątkę śmierci Pana.

Pytanie: Jak odprawiasz mszę?

Odpowiedź: Ofiarowuję chleb, który jest ciałem Chrystusa...⁵.

⁴ Zrozumienie tekstów nie zawsze było łatwe, bowiem w rękopisach ówczesnych nie było znaków przestankowych, co słabiej wykształconym niemal uniemożliwiało sensowne czytanie tekstów.

⁵ Przytacza je P. Riché, dz. cyt., s. 181.

Egzaminowany powinien także poprawnie komentować *Pater noster* i *Credo*, znać grzechy, z którymi trzeba walczyć. By zapanować nad księżmi wędrownymi, co było istną plagą, z okresu panowania cesarza Ludwika Pobożnego (zm. 840) zachował się schemat pytań, stawianych takim duchownym: „Gdzie się urodziłeś, gdzie się kształciłeś i gdzie otrzymałem tonsurę? Czy przenosiłeś się z parafii do parafii? Czy wykształciłeś się w jednej parafii? Kto cię wyświęcił? Czy nie zapłaciłeś, aby cię wyświęcono? Do jakiego kościoła cię mianowano? Czy udzielając chrztu umiesz odróżnić rodzaj męski od żeńskiego i liczbę pojedynczą od mnogiej? Jak wyznajesz Trójcę św. i jedność Osób boskich? Czy Chrystus jest współistotny Ojcu? Czy jest On wieczny? ...”⁶.

To ślady wskazujące, jaki był zakres przygotowania intelektualnego duchownych w karolińskiej monarchii. Równocześnie stawiane pytania odzwierciedlają napięcia tamtej epoki, jeżeli chodzi o ortodoksję w dziedzinie teologii (w przytoczonych pytaniach pobrzmiewa podejrzenie o adopcjonizm).

Przechodząc już do epoki średniowiecza pamiętać znowu musimy, że mamy do czynienia z emancypacją środowiska duchowieństwa tzw. świeckiego od struktur życia monastycznego. Rozwijać się zaczęły szkoły katedralne, powoli oddzielające się od monastycznych – na zachodzie Europy swój rozkwit przeżywały one w XI-XII w., przy uświadomieniu sobie, że ich poziom był jednak znacząco zróżnicowany. Pamiętać też należy, że zwiększyła się też ruchliwość młodych ludzi żądnych wiedzy, co wpłynęło na wzrost liczby szkół. Ale ramy tych szkół okazały się za ciasne i pojawiały się dodatkowe szkoły kanonickie, a w mniejszych miejscowościach szkoły parafialne. To oczywiście był dłuższy proces, ale konsekwentnie zmierzał do stabilizowania rozbudowanego systemu kształcenia na potrzeby Kościoła i całego społeczeństwa. W ciągu XIII i XIV w. rola szkół katedralnych wyraźnie zmalała – najlepszych mistrzów i uczniów odebrały im formujące się uniwersytety, które dość szybko zmonopolizowały wyższe studia w zakresie sztuk wyzwolonych, teologii i prawa. W związku z tym procesem szkoły katedralne ograniczyły – na ogół – program swego nauczania do poziomu *trivium* i wróciły do pierwotnej swej funkcji szkół, kształcących w zasadzie duchowieństwo tylko na potrzeby lokalne, a ich istnienie i funkcjonowanie powiązane były odąd bardziej z życiem i wymogami posługi liturgicznej w kościele biskupim. Nadal pogłębiano w nich jednak program podstawowy, gramatykalny, przerabiany w coraz liczniej pojawiających się szkołach parafialnych, przechodząc do elementarnego studium Pisma św. i wyjaśniania niedzielnych perykop lekcyjnych i ewangelijnych, ale nie wchodząc w egzegezę i przyswajanie sensu duchowe-

⁶ Tamże, s. 182.

go, raczej akcentując konieczność poznania treści ksiąg świętych, a zwłaszcza tych fragmentów, które czytano na liturgii. Proces ten zaważył na potrzebie oddzielenia wypowiedzi prawdziwych i fałszywych, a więc posługiwania się logiką, jako osobną dyscypliną wiedzy, która rozbiła tradycyjny schemat sztuk wyzwolonych, co zaowocowało recepcją pism logicznych, fizycznych, metafizycznych i etycznych Arystotelesa. Pojawienie się w związku z tym potrzeby stawiania *questio* i *disputatio*, doprowadziło do uformowania się nowej metody rozstrzygania problemów, znanej jako metoda scholastyczna, w czym na czoło wysunął się Paryż. Z duszpasterskich treści w użyciu było przyswajanie zasad, zawartych w *Liber regulae pastoralis* św. Grzegorza Wielkiego oraz coraz powszechniej w tzw. *Dekrecie Gracjana*. Jak zauważa M. Rechowicz, obok wstępnego wprowadzenia w Pismo św., uprawiano z wielkim prawdopodobieństwem komentarz do perykop mszalnych (lekcje i ewangelie), opartych na 2, 3 i 4 księdze *Sentencji* Piotra Lombarda⁷.

Natomiast rozwijające się wydziały teologiczne na średniowiecznych uniwersytetach nie zajmowały się wprost kształceniem duszpasterzy, lecz przygotowywały i prowadziły do zdobycia określonego cenzusu naukowego (bakalaureat, doktorat)⁸. W bursach dla żaków było miejsce zarówno dla kandydatów do kapłaństwa, jak i studentów innych wydziałów, stąd brakowało oparcia wyłącznie dla kandydatów do kapłaństwa w kierunku duchowego ich wspierania. Już w XV w. spotykamy przedstawicieli różnych państw europejskich, studiujących na uczelniach włoskich, zwłaszcza północnych – z Bolonią i Padwą na czele, będących atrakcyjnymi ze względu na studia prawnicze⁹.

W uchwałach III Soboru Laterańskiego (1179) w kan. 18 znajdujemy przepis, że w każdej kapitule katedralnej powinien znaleźć się *magister*, troszczący się o poziom wykształcenia przyszłych kapłanów¹⁰. Następny, IV Sobór Laterański (1215) w kan. 11 (o nauczycielach szkolnych) z powołaniem na przytoczony wyżej przepis Soboru Laterańskiego III przyznał jeszcze mocniej, że przynajmniej w każdej metropolitalnej kapitule powinien być obecny teolog

⁷ M. Rechowicz, *Początki i rozwój kultury scholastycznej (do końca XIV wieku)*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. I: *Średniowiecze*, red. M. Rechowicz, Lublin 1974, s. 57-60.

⁸ Od XIII w. ok. 1 % duchowieństwa studiował na uniwersytetach.

⁹ Dla przykładu, niewielkie znaczenie posiadała wówczas rzymska uczelnia Sapienza, założona przez papieża Bonifacego VIII w 1303 r.

¹⁰ „Aby przełożeni zapewniali konieczne potrzeby nauczycielom szkół. Ponieważ Kościół Boży zobowiązany jest troszczyć się, jak sumienna matka, o potrzebujących tak wsparcia materialnego, jak i tego, co służy dobru dusz, przeto aby ubodzy, którzy nie mogą liczyć na pomoc z majątku rodziców, nie byli pozbawieni możliwości czytania i rozwoju, w każdym kościele katedralnym niech zostanie wyznaczone beneficjum, odpowiadające potrzebom nauczyciela, który bezpłatnie ma uczyć kleryków tego kościoła oraz ubogich uczniów” – zob. *Dokumenty Soborów Powszechnych*, t. II (869-1312), opr. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2003, s. 193.

„qui sacerdotes et alios in sacra pagina doceat et in his praesertim informet, quae ad curam animarum spectare noscuntur”¹¹.

Mimo tak znaczącego wysiłku w dziedzinie określania potrzeb intelektualnych dla kapłanów, widocznego przez minione stulecie, koniec średniowiecza z nowymi prądami i akcentami ukazał niedobory¹². Wyzwania i aktywność Reformacji ukazały z całą siłą niewydolność dotychczasowego systemu przygotowywania kapłanów i ujawniły konieczność opracowania w miarę ujednoliconego schematu wykształcenia w całym Kościele. Dlatego w pierwszym odruchu wołania o reformę *in capite et in membris* Kościoła, zawierały postulaty oczyszczenia dotychczasowej sylwetki duchownych w kierunku uwiarygodnienia ich kompetencji. Dziś znamy coraz dokładniej skomplikowany obraz dochodzenia do klarownych ustaleń, na które musiały się złożyć także rozstrzygnięcia w zakresie wymogów przygotowania przyszłych kapłanów. Wszystkie kręgi reformistyczne, opierające się o trwanie w ramach Kościoła rzymskiego, posiadały bardziej lub mniej rozwinięte projekty nowego spojrzenia na formację duchowieństwa. Z tych potrzeb zrodził się także ostateczny – choć nie rozpaczliwy – krok w postaci dekretu o konieczności zakładania seminariów duchownych przez biskupów, uchwalony na Soborze Trydenckim.

Właśnie Sobór Trydencki, pragnąc zaradzić najbardziej rażącym niedoborom, przypomniał w swych dekretach wspomniane już wyżej laterańskie ustalenia, ale konstatawał, że w obecnej sytuacji, tzw. Reformacji, z nich nie wypływały konkretne, owocne przesłania. Bezpośrednio przywołano wzór wprowadzony przez jezuitów w postaci powołanego w 1552 r. Collegium Germanicum w Rzymie czy inicjatywę kardynała Reginalda Pole w Anglii, ustanawiającego w 1556 r. rodzaj seminarium duchownego, wzorowanego w pewnym sensie na doświadczeniach szkół katedralnych średniowiecznej Europy. W tym miejscu bowiem otwierała się okazja, by odwołać się do dawnych, już sprawdzonych wzorów i wspomnieć chociażby wdrażane przed wiekami, w zupełnie odmiennej sytuacji historycznej, przez św. Augustyna zasady troski

¹¹ Tamże, s. 246-247. Podkreślić należy, że ważną płaszczyzną edukacji w Kościele średniowiecznym były *studia generale* w poszczególnych zakonach, wśród których wiele osiągnęło bardzo wysoki poziom nauczania i prowadzenia samodzielnych badań naukowych – to zagadnienie na zupełnie odrębne opracowanie.

¹² Polecam inspirujące uwagi dotyczące dojrzewania procesów kulturowych w XIV i XV w., związanych z prądami humanizmu, *devotio moderna*, implikacjami zmian w postrzeganiu principów badawczych i in., F. Machilek, *Beweggründe, Inhalte und Probleme kirchlicher Reformen des 14/15 Jahrhunderts (mit besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse im östlichen Mitteleuropa)*, w: *Kirchliche Reformimpulse des 14/15 Jahrhundert in Ostmitteleuropa*, hrsg. W. Eberhard, F. Machilek, Köln-Weimar-Wien 2006, s. 1-121.

o przyszłych kapłanów, gotowych wstąpić na drogę przygotowania do pracy w Kościele.

Dlatego na ostatnim etapie (3 faza obrad) w 1563 r., kiedy wprowadzono istotną nowość w postaci pojęcia „seminarium” zamiast dotychczasowej, średnio-wiecznej „schola”, rozpoczął się nowy etap w rozumieniu i upowszechnieniu praktyki odpowiadającej nowym uwarunkowaniom dla przygotowania kapłanów. Przełomowy pod tym względem kanon 18 dekretu o reformie stanowił: „Wiek młodzieńczy, jeżeli nie będzie właściwie uformowany, skłonny jest do postępowania za przyjemnościami świata, a gdy od wczesnych lat nie będzie kształtowany w pobożności i w religii, zanim skłonność do wad nie opanuje całego człowieka, to nigdy nie będzie mógł doskonale wytrwać w karności kościelnej bez największej i niemal wyjątkowej pomocy Boga wszechmogącego. Dlatego święty sobór postanawia, aby przy poszczególnych kościołach katedralnych, metropolitalnych i w zależnych od nich większych kościołach ustanawiane były, w pobliżu tych kościołów (albo w innym odpowiednim miejscu, wybranym przez biskupa stosownie do możliwości i rozmiarów diecezji) kolegia dla młodych ludzi z danego miasta i diecezji albo danego kraju, jeżeli ich liczba jest niewielka. Tam mają być utrzymywani, nauczani zasad religii oraz kształceni w dziedzinie dyscypliny kościelnej. Do takiego zaś kolegium będą przyjmowani kandydaci w wieku przynajmniej dwunastu lat, urodzeni w prawowitym związku małżeńskim, umiejący dobrze czytać i pisać, którzy dają nadzieję, że są odpowiedni i że mają wolę, aby zawsze służyć w Kościele”¹³. Dalej zawarte zostały w tymże kanonie bardziej szczegółowe wymagania odnośnie życia religijnego w seminariach, i materialne ich podstawy. Nie ulega wątpliwości, że jednym z fundamentalnych względów dla podjęcia tego kroku było postrzeganie seminariów jako elementu nieodzownego dla pomyślnego wprowadzania reformy wewnętrznej Kościoła. Trzeba było mieć odwagę coś istotnie nowego stworzyć; odbyło się to w warunkach wyjątkowo trudnej sytuacji, gdy ukazały się w całej rozciągłości niedobory w dotychczasowej sytuacji i poziomie posługi kapłańskiej. Ale z punktu widzenia korzyści dla całego Kościoła należy podkreślić, że nareszcie, po tylu poprzednich decyzjach, powoływane będą zakłady wyłącznie dla kształcenia księży. Dekret Soboru skierowany został więc przede wszystkim do biskupów, których czynił on wyłącznie odpowiedzialnymi za wdrożenie tego zadania w swoich diecezjach. Istotą trydenckiego rozstrzygnięcia stało się więc zaakcentowanie, że seminaria mają być miejscem permanentnego przygotowywa-

¹³ Sess. XXIII, 15 VII 1563 r., Dekret o reformie, nr 18, zob. Tamże, t. IV (1511-1870), Kraków 2005, s.704-713.

nia kandydatów, którzy od dzieciństwa mają się wprawiać pod względem duchowym, ascetycznym, językowym i pastoralnym kształtem przyszłej posługi.

Dalszym natomiast zagadnieniem było dochodzenie do wypracowania *ratio studiorum* oraz zasad życia w seminariach. Niebagatelną też trudnością było powierzanie tych seminariów kompetentnym gremiom, wśród których ważne miejsce zajmowały nowe zakony, z jezuitami na czele. Ciekawe przy tym, że w krajach niemieckojęzycznych, a więc w Rzeszy, wdrażaniem tego systemu kształcenia przyszłych kapłanów zajęli się nie biskupi, lecz właśnie jezuiti, którym przypadło w udziale niełatwe dzieło w ogóle rekatolizacji krajów niemieckich, w tym przygotowywania kadr duchowieństwa diecezjalnego.

The Significance of the 1563 Tridentine Decree on the Obligation to Create Priestly Formation Seminaries

Summary

The subject of this presentation is a reflection on the long historical journey of the Catholic Church introducing a standardized system of formation for future priests, who are sent to pastoral ministry work in parishes. In antiquity and the Middle Ages, no standardized, common system of forming candidates to the priesthood existed for the entire Church. Support came from the Christian community and family environment, supported by help from local pastor and the bishop. The first initiatives toward this goal are evident particularly since the time of Carol the Great (died 804), but this was not a set rule for the whole Church. Models of monastic and cathedral schools demanded a high degree of intelligence, and in regards to future priests, they set minimum requirements, sufficient for administering the sacraments and transferring the elementary principles of faith. Under the influence of 14th and 15th century humanism, during the period when various religious movements arose, formation of Catholic clergy appeared to be insufficient. The progressing reformation deepened this problem. Due to this, toward the end of the Tridentine Council in 1563, the decree project required diocesan bishops to found priestly formation seminaries in which candidates to the priesthood were to complete theology studies and spiritual formation in communities.

KS. DR LUKASZ KRUCKI

**OD *CUM ADOLESCENTIUM AETAS* (15 VII 1563 R.)
DO *PASTORES DABO VOBIS* (25 III 1992 R.).
EWOLUCJA USTAWODAWSTWA KOŚCIELNEGO O FORMACJI
SEMINARYJNEJ**

Ustawodawstwo Kościoła rzymskokatolickiego dotyczące kwestii erygowania, oposażania i funkcjonowania wyższych seminariów duchownych kształtowało się na przestrzeni czterech wieków. Zainicjowane uchwałami Soboru Trydenckiego podlegało nieustannej ewolucji, która zawsze za punkt wyjścia przedkładała dekry Tridentinum. Owocowało to trwałością i konsekwencją działań ustawodawcy ogólnokościelnego, co następnie przedkładało się na stanowienie w tej dziedzinie prawo diecezjalne, jak i regulację wewnętrznych struktur seminaryjnych.

Podjęta przez Sobór Trydencki i zakrojona na szeroką skalę reforma Kościoła wyznaczała nową epokę w jego dziejach, czas kontrreformacji¹, który przyczynił się do przedsięwzięcia wielu działań o charakterze duszpasterskim. Do najistotniejszych soborowych orzeczeń, bez wątpienia, zaliczyć należy dekret *Cum adolescentium aetas*, w którym ojcowie Tridentinum nakazali biskupom zakładanie w diecezjach seminariów duchownych². Akt ten okazał się

¹ We współczesnej historiografii toczy się dyskusja o właściwe nazewnictwo okresu potrydenckiego. Proponuje się m.in. zastąpienie terminu „kontrreformacja” określeniami „katolicka reforma Kościoła” lub też „katolicka reformacja”. Zob. H.D. Wojtyska, *Reformacja – reforma katolicka – kontrreformacja. Dzieje nomenklatury i próba uściślenia pojęć*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 24(1977) z. 4, s. 223-249.

² J. Gręźlikowski, *Realizacja dekretu „Cum adolescentium aetas” soboru trydenckiego w diecezji wrocławskiej*, w: *Historia magistra vitae. Księga jubileuszowa ku czci Profesora Jerzego Flagi*, pod red. A. Dębińskiego i innych, Lublin 2007, s. 215. Tematyce fundacji i erekcji seminariów poświęcony jest szereg prac. Do najważniejszych zaliczyć należy: S. Chodyński, *Seminaria w Polsce*, w: *Encyklopedia Kościelna*, t. 25, Warszawa 1902, s. 34-89; A. Petrani, *Szkołnictwo teologiczne w Polsce*, „Prawo Kanoniczne” 7(1964) nr 1-2, s. 127-200; M. Banaszak, *Geneza seminariów duchownych w Polsce*, „Collectanea Theologica” 37(1967) z. 3, s. 123-136;

o tyle istotny i brzemienisty w skutkach, iż kard. Pietro Sforza Pallavicini (zm. 1667 r.), historyk soboru, stwierdził o nim: „gdyby Sobór Trydencki wydał tylko jedną uchwałę o seminariach, to i tak zasłużyłby na miano największego soboru w dziejach Kościoła”³. Opinia siedemnastowiecznego hierarchy nie tylko doceniła wkład ojców soborowych obradujących nad reformą życia kapłańskiego, ale także podkreśliła doniosłość dekretu z 15 lipca 1563 r. nakazującego tworzenie w każdej diecezji zakładu teologicznego, przygotowującego prawych i wykształconych kapłanów, odpornych na wszelkie nowinki reformatorskie⁴.

Z racji znaczenia dekretu *Cum adolescentium aetas* dla dalszego rozwoju seminariów duchownych konieczne jest pochylenie się nad jego treścią⁵. Z zapisu dokonanego przez ustawodawcę soborowego można wyłonić – co dostrzegł już m.in. ks. S. Librowski – siedem merytorycznych argumentów: 1) ordynariusze zostali zobowiązani do tworzenia seminariów duchownych w zarządzanych przez siebie diecezjach (jeżeli były one terytorialnie rozległe, mogły posiadać nawet kilka tego typu zakładów, a jeśli były zbyt małe i słabo wyposażone, powinny partycypować w organizacji seminariów wspólnych, np. metropolitalnych lub regionalnych); 2) do seminariów powinni być przyjmowani tylko chłopcy, którzy ukończyli 12 rok życia, pochodzili z legalnych związków małżeńskich, a swoją postawą i umiejętnościami rokowali na dobrze zapowiadających się kapłanów. O doborze kandydatów nie powinny jednak decydować względy materialne; 3) alumni zostali zobowiązani do życia zgodnego z nałożonym na nich regulaminem, a więc mieli nosić tonsurę i szatę duchowną, przykładać się do studiów z teologii, jak i szeroko pojętej humanistyki, przygotowywać się do sprawowania sakramentów, korzystać z częstej spowiedzi i Komunii św. oraz uczestniczyć w nabożeństwach odprawianych w katedrze; 4) seminaria zostały bezpośrednio podporządkowane biskupowi miejsca i jemu zlecono troskę o właściwy dobór kadry profesorskiej, dopuszczanie kleryków do poszczególnych stopni święceń oraz wizytowanie insty-

M. Rechowicz, *Rozwój seminariów duchownych w Polsce a II Sobór Watykański*, „Ateneum Kapłańskie” 70(1967) z. 1-2, s. 13-24; S. Librowski, *Dekret Soboru Trydenckiego o seminariach i pierwsze seminaria diecezjalne w Polsce*, „Ateneum Kapłańskie” 72(1969) z. 2, s. 204-236; W. Wójcik, *Rozwój seminariów trydenckich w Polsce w świetle sprawozdań biskupich „ad limina” do XX wieku*, „Prawo Kanoniczne” 21(1978) nr 1-2, s. 137-155 i 22(1979) nr 1-2, s. 157-201.

³ A. Szorc, A. Kopiczko, *Wysze Seminarium Duchowne „Hosianum”*. *Zarys dziejów*, Olsztyn 1995, s. 12.

⁴ A. Bruździński, *Działalność prymasa Stanisława Karnkowskiego w zakresie wprowadzania uchwał Soboru Trydenckiego w Polsce 1581-1603*, Kraków 1996, s. 173.

⁵ Dekret *Cum adolescentium aetas* (15 VII 1563 r.), w: *Dokumenty Soborów Powszechnych*, t. 4, (1511-1870) *Lateran V, Trydent, Watykan I*, oprac. A. Baran i H. Pietras, Kraków 2005, s. 704-713.

tucji; 5) na ordynariuszu spoczął obowiązek zapewnienia seminariom właściwego utrzymania. Środki na ten cel miały pochodzić w części z własnych dochodów oraz inkorporacji beneficjów prostych oraz podatku pochodzącego od zakonników prowadzących działalność duszpasterską na terenie diecezji; 6) *ratio studiorum* wraz z listą odpowiednich podręczników powinny być ułożone przez biskupa lub przynajmniej przez niego zatwierdzone; 7) gdyby biskup ani kapituła katedralna nie przyczynili się do zorganizowania i właściwego funkcjonowania seminarium duchownego, obowiązek ten spoczywał na metropolicie i synodzie prowincjalnym⁶.

Fakt powierzenia przez Sobór Trydencki opieki nad seminariami poszczególnym ordynariuszom odegrał istotną rolę w kształtowaniu się ich prawnej kondycji. Nie utworzono bowiem wówczas żadnej nadrzędnej instytucji, która koordynowałaby powstawanie i funkcjonowanie zakładów teologicznych w poszczególnych diecezjach. Przyczyniło się to do występowania różnych zwyczajów i praktyk. Podstawowym problemem była kwestia, kto ma kierować powstałymi seminariami? Jedni biskupi powierzali powoływane do istnienia instytucje jezuitom, drudzy misjonarzom, sulpicianom bądź jeszcze innym zakonnikom. Rzadko, w początkowym okresie funkcjonowania seminarium, decydowano się na przekazanie ich zarządu klerowi diecezjalnemu. Było to głównie spowodowane jego niskim cenzusem naukowym i moralnym⁷. Na gruncie polskim wyjątkiem w tej dziedzinie mogły się poszczycić seminaria we Włocławku i w Gnieźnie. Odpowiedni poziom kadr tamtejszego duchowieństwa diecezjalnego był niewątpliwą zasługą reformatorskiej działalności ordynariusza włocławskiego, a następnie prymasa Polski, Stanisława Karnkowskiego⁸.

Wątpliwości rodziły się również w kwestii urządzenia wewnętrznej struktury i nadania odpowiedniego regulaminu poszczególnym seminariom. *Ad exemplum*, dla powstałego w 1602 r. seminarium gnieźnieńskiego ramy organizacyjne wytyczał akt erekcyjny wystawiony 26 listopada 1602 r. w Łowiczu, który stanowił, iż zarządowi instytucji przewodniczy prefekt. Do niego należała troska o seminarium i alumnów, a więc był on odpowiedzialny za całość kształtowania się instytucji, zarówno od strony duchowo-intelektualnej, jak i materialnej⁹. Diametralną różnicę pod względem organizacyjnym można

⁶ Tamże; S. Librowski, *Dekret Soboru...*, s. 211-212.

⁷ L. Piechnik, *Seminaria diecezjalne w Polsce prowadzone przez jezuitów od XVI do XVIII w.*, Kraków 2001, s. 10.

⁸ A. Bruździński, *Działalność prymasa...*, s. 199.

⁹ M. Aleksandrowicz, *Początki Seminarium Duchownego w Gnieźnie (1602-1718)*, w: *Księga Jubileuszowa Prymasowskiego Wyższego Seminarium Duchownego w Gnieźnie 1602-2002*, pod red. W. Polaka i P. Podeszwy, Gniezno 2002, s. 18.

odnotować choćby w strukturze seminarium wileńskiego. Wskazany zakład zarządzany przez jezuitów wprowadził dywersyfikację funkcji polegającą na ustanowieniu prefekta odpowiedzialnego za sprawy formacyjne kandydatów do stanu duchownego i prowizora czuwającego nad czynnościami natury gospodarczej¹⁰. Takich różnic było znacznie więcej, a ich genezą był nie tylko czas i miejsce powstawania, lecz również wizja poszczególnych hierarchów erygujących zakłady teologiczne we własnych diecezjach¹¹.

Pierwszą próbę ujednoczenia zasad funkcjonowania seminariów duchownych, aczkolwiek na skalę lokalną, podjął w 1583 r. synod w Bordeaux. Obradujący na nim ojcowie synodalni opracowali konstytucję *Aedis seminarii*. Stanowiła ona, aby gmach seminaryjny był zawsze budynkiem okazałym i przestronnym, położonym blisko katedry. W jego wnętrzu powinna znajdować się kaplica, wspólna sypialnia, infirmeria, refektarz i inne potrzebne pomieszczenia. Przyjmowanie i usuwanie alumnów zarezerwowano do uprawnień ordynariusza miejsca. Ponadto stanowiono, iż do seminarium należy przyjmować chłopców pomiędzy 12 a 20 rokiem życia, uzdolnionych i z prawymi intencjami¹². Ustawodawca synodalny z Bordeaux ustalał ponadto skład personelu seminaryjnego. Miał się on składać z *primariusi* (prefekta) i dwóch kapłanów do pomocy (jeden odpowiedzialny za sprawy domowe, a drugi za gospodarstwo). Dodatkowo wyznaczono jeszcze czwartego kapłana, który zostawał tzw. prokuratorem. Do jego obowiązków należało przechowywanie pieniędzy oraz prowadzenie księgi przychodów i rozchodów. Powyższe wytyczne, powstałe dwadzieścia lat po ustanowieniu dekretu *Cum adolescentium aetas*, choć miały moc prawa obowiązującego tylko w prowincji Bordeaux, stały się precedensem i swoistym kanonem dla prawa ogólnokościelnego¹³.

Dynamika fundacji i erekcji seminariów duchownych, która się dokonywała w całej Europie na przełomie XVI i XVII w., nie ominęła również i Polski¹⁴. Powstające tu instytuty wzorowały się najczęściej na istniejących już w diecezji i prowincji mediolańskiej seminariach tworzonych przez kard.

¹⁰ L. Piechnik, *Seminaria diecezjalne...*, s. 91-92.

¹¹ P. Grabczak, *Seminaria duchowne lucko-żytomierskiej diecezji 1798-1842*, Lublin 2002, s. 64.

¹² M. Hałaburda, *Krakowskie seminarium duchowne (1801-1901)*, Kraków 2007, s. 66.

¹³ Tamże, s. 67-68.

¹⁴ W Polsce do 1600 r. powstały seminaria duchowne we Wrocławiu (1564 r.) przynależnym do metropolii gnieźnieńskiej, Braniewie (1564 r.), Włocławku (1569 r.), Poznaniu (1578 r.), Wilnie (1582 r.), Kaliszu dla archidiecezji gnieźnieńskiej (1598 r.), Pułtusk dla diecezji płockiej (1595 r.), Gnieźnie (1602) i w Worniach dla diecezji żmudzkiej (ok. 1600 r.). Zob. S. Librowski, *Właściwie, które seminarium w Polsce jest najstarsze?*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 17 (1968), s. 185-189.

Karola Boromeusza¹⁵. Nie przeszkadzało to jednak w faworyzowaniu i innych typów seminaryjnych, propagowanych chociażby przez jezuitów, czy misjonarzy, co zostało już zarysowane. Brak jednolitości w sposobie kształcenia kadr duchowieństwa zaczynał jednak budzić niepokój Stolicy Apostolskiej. O ile jeszcze w wieku XVII papież dyskretnie przypatrywali się rozwojowi seminariów¹⁶, o tyle już w wieku oświecenia zaczęły pojawiać się ich oficjalne wypowiedzi mające charakter orzeczeń Nauczycielskiego Urzędu Kościoła.

Pierwszym papieżem, który zdecydował się zabrać głos w sprawie prawno-kanonicznego funkcjonowania seminariów, był Benedykt XIII (1724-1730). 9 maja 1725 r. wydał on konstytucję apostolską *Credite nobis*, na mocy której powołał do istnienia Kongregację ds. Seminariów. Jej fundamentalnym zadaniem było nadzorowanie, aby dekret trydencki był prawidłowo wprowadzany w życie, zwłaszcza w dziedzinie doboru właściwych przełożonych i wykładowców seminaryjnych (szczególnie z gramatyki, chorału gregoriańskiego, Pisma św. i katechizmu)¹⁷. Kongregacja ta miała również dbać o to, aby zaszczerpiono w alumnach pobożność eucharystyczną¹⁸.

Troska Benedykta XIII o właściwy kształt i funkcjonowanie seminariów duchownych znalazła wyraz także w obradach synodu rzymskiego z 1725 r. Wówczas bowiem ustawodawca synodalny zalecił, aby ordynariusze składający relację o stanie diecezji *ad limina* umieszczali w niej także dane dotyczące funkcjonowania seminariów duchownych w swoich diecezjach. Miało się to dokonywać każdorazowo poprzez udzielenie odpowiedzi na pytania zawarte w formularzu sprawozdawczym: Ilu w seminarium kształci się alumnów? Jak przebiega proces ich kształcenia? Jakie przedmioty są wykładane w seminarium? Jak wyglądają praktyki religijne alumnów? Czy klerycy uczestniczą w nabożeństwach katedralnych? Czy ordynariusz miejsca osobiście dokonuje wizytacji zakładu? Czy seminarium posiada stałe źródło dochodów? Uzyskanie odpowiedzi na te pytania stanowiło dla Stolicy Apostolskiej klarowną in-

¹⁵ W. Góralski, *Reforma trydencka w diecezji i prowincji kościelnej mediolańskiej w świetle pierwszych synodów kard. Karola Boromeusza*, Lublin 1988, s. 104.

¹⁶ Chlubnym wyjątkiem może być postawa Innocentego XI (1676-1689), który w liście apostolskim z 17 IV 1684 r. poruszył sprawę przedseminaryjnego przygotowania młodzieży duchownej. Papież ten zalecił, aby edukacja w seminariach była podzielona na trzy etapy: retoryki, filozofii i teologii. W trakcie ich trwania alumni mieli być otoczeni właściwą opieką kierownika duchowego. Innocenty XI zalecił ponadto, aby przygotowujący się do kapłaństwa przywdziewali długą szatę koloru czarnego. Zob. *Sacrosancti apostolatus* (17 IV 1684 r.), w: *Enchiridion clericorum...*, s. 149-154.

¹⁷ J. Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, t. 3, *Czasy nowożytne*, cz. 1, (1742-1845), Warszawa 2007, s. 98.

¹⁸ M. Hałaburda, *Krakowskie seminarium...*, s. 68-69.

formację o sposobie prowadzenia i stanie personalno-materialnym poszczególnych zakładów teologicznych¹⁹.

Podobną dbałość w dziedzinie funkcjonowania seminariów wykazał Benedykt XIV (1740-1758). W promulgowanej 3 grudnia 1740 r. encyklice *Ubi primum* przypominał biskupom, aby jak najszybciej, jeżeli jeszcze tego nie zrobili, zakładali seminaria duchowne w swoich diecezjach. Nakazał im ponadto, aby na wychowawców seminaryjnych powoływali osoby sprawdzone tak pod względem intelektualnym, jak i moralnym²⁰. Pragnął w ten sposób podnieść poziom w podupadających na początku XVIII w. alumnatach, bo jak sam twierdził „lepiej jest nawet, gdy mniej kapłanów będzie, lecz godnych, odpowiednio przygotowanych i pożytecznych”²¹. Podobne postulaty zostały powtórzone przez niego w encyklice *Ad militantis Ecclesiae* z 30 marca 1742 r.²²

Podkreślić należy, iż osiemnastowieczne ustawodawstwo kościelne podejmujące kwestię funkcjonowania seminariów duchownych miało charakter duszpastersko-pedagogiczny. Skupiło się więc na problemie respektowania istniejącego już prawa, nałożonego na ordynariuszy przez Sobór Trydencki. Innowacyjną postawę w tej dziedzinie przyjęli dopiero papieże wieku XIX. Nowa sytuacja polityczna wygenerowana przez „epokę restauracji” wymusiła na Stolicy Apostolskiej podjęcie dynamicznego działania zmierzającego do obrony zagrożonego *status quo*, również w dziedzinie autonomii seminariów duchownych. Pierwszym papieżem, który właściwie odczytał „nowe czasy” był Pius VII (1800-1823). Postanowił on „przeprowadzić wielkie reformy zarówno w Państwie Kościelnym, jak i w całym Kościele” (B. Kumor). Jednym z elementów tej działalności była chęć wznowienia prac Kongregacji Studiów Kościelnych. Zapowiedziana w liście apostolskim *Quando per ammirabile disposizione*, nie została zrealizowana za jego pontyfikatu. Niezaprzeczalnym osiągnięciem tego papieża było jednak przygotowanie nowego *ratio studiorum* dla seminariów Państwa Kościelnego²³.

Następca papieża Chiaramontiniego, Leon XII (1823-1829) rozpoczynał rządy od urzeczywistnienia zamiarów swojego poprzednika. Na mocy konstytucji apostolskiej *Quod divina Sapientia* z 28 sierpnia 1824 r. odnowił Kongregację Studiów Kościelnych²⁴. Ponadto wykazywał własną inicjatywę,

¹⁹ Tamże, s. 69.

²⁰ *Ubi primum* (3 XII 1740 r.), w: *Enchiridion clericorum...*, s. 209-211; M. Hałaburda, *Krakowskie seminarium...*, s. 69.

²¹ J. Mandziuk, *Historia Kościoła...*, s. 98-99.

²² Tamże, s. 99.

²³ B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*, Kraków 1980, s. 409.

²⁴ Tamże.

która posiadała znamiona reformy ogólnokościelnej. Jej wyrazem była m. in. wypowiedź z 11 kwietnia 1827 r. zawarta w bulli *Ad Dominici gregis*, w której wzywał do zakładania seminariów zgodnie z duchem i literą Tridentinum. Powyższy apel nie był bezpodstawny. Został on sformułowany po bolesnych doświadczeniach wpływu systemów etatystycznych na Kościół (zwłaszcza józefinizmu)²⁵.

Linia postępowania względem seminariów duchownych nakreślona przez Piusa VII i Leona XII znalazła naśladowcę w Grzegorzu XVI (1831-1846). Papież ten wypowiedział się na tematy związane z organizacją i funkcjonowaniem alumnatów przy różnych okazjach. I tak w liście apostolskim *Has ad te litteras* z 23 maja 1840 r., skierowanym na ręce biskupa chełmskiego Filipa Feliksa Szumborskiego, wykazywał troskę o właściwe funkcjonowanie zarządu seminaryjnego w diecezji adresata, a jednocześnie przypominał mu o obowiązku częstego wizytowania instytucji teologicznej²⁶.

Aktem o znacznie większym znaczeniu dla scementowania struktury kanonicznej seminariów duchownych okazały się wydane przez Piusa IX (1846-1878), *De ratione studiorum ecclesiasticorum* z 2 października 1849 r. W swojej treści podejmowały one bowiem zagadnienia z zakresu edukacji seminaryjnej. W sposób szczególny nakazywały, aby w zakładach teologicznych kształcących przyszłych kapłanów zwracano uwagę na sprawy związane z uformowaniem w alumnach cnoty pobożności oraz posłuszeństwa wobec swojego biskupa. Na równi z ukształtowaną *pietas* stawiono troskę o sumienne zgłębianie nauk teologicznych: Pisma św., dogmatyki, teologii moralnej, historii Kościoła i prawa kanonicznego. Postęp intelektualny dokonujący się w trakcie studiów miał być dodatkowym wykładnikiem wewnętrznego dojrzewania i gotowości do przyjęcia świeceń kapłańskich²⁷.

Niemiała uwagi dziewiętnastowieczne ustawodawstwo kościelne poświęciło kwestii właściwej formacji intelektualno-duchowej. Znalazło to swój odźwięk m. in. na synodzie obradującym w Wenecji w 1859 r. W kodyfikacji uchwał tegoż zgromadzenia synodalnego znalazł się zapis *De seminariis clericorum* stanowiący, iż alumnów powinno się kształcić nie tylko po to, aby byli biegli w znajomości Pisma świętego i teologii, lecz przede wszystkim w duchu pobożności i posłuszeństwa. W tym celu należało wykorzystać wszystkie dostępne środki, aby osiągnąć zamierzony cel. Synod za sugestią Piusa IX przy-

²⁵ W. Wójcik, *Rozwój seminariów...*, s. 190; M. Hałaburda, *Krakowskie seminarium...*, s. 70.

²⁶ B. Kumor, *Ustrój i organizacja...*, s. 410.

²⁷ *De ratione studiorum ecclesiasticorum* (2 X 1849 r.), w: *Enchiridion clericorum...*, s. 269-270; M. Hałaburda, *Krakowskie seminarium...*, s. 70.

pominał o obowiązku właściwego doboru kapłanów pełniących w seminarium odpowiedzialne funkcje moderatorów i wykładowców, gdyż to od ich pracy w znacznej mierze zależało przygotowanie kandydatów do kapłaństwa²⁸.

Znamiennym wydarzeniem w historii stanowienia prawa kościelnego regulującego funkcjonowanie seminariów i kształcenie alumnów okazały się obrady I Soboru Watykańskiego. W jego trakcie zaprowadzono bowiem istotną zmianę. Zastąpiono dotychczas stosowany tytuł święceń *ad titulum beneficii, mensae episcopalis, mensae principis, patrimonii, pensionis, pauperitatis vel religiosae professionis na ad servitium dioecesis*, co miało wydzwięk z jednej strony wybitnie duszpasterski, a z drugiej strony było podyktowane ówczesną sytuacją Kościoła, który w wyniku zachodzących w Europie przeobrażeń politycznych utracił część swoich dóbr doczesnych²⁹.

Następca Piusa IX na Stolicy Piotrowej, Leon XIII (1878-1903) poszedł o krok dalej, gdy chodzi o reformowanie studiów w seminariach duchownych. Mając na uwadze fakt, iż na przełomie XVIII i XIX w. teologia została wyrugowana z większości uniwersytetów i kolegiów, ograniczając swoje istnienie do wykładów kursorycznych w seminariach duchownych, postanowił ogłosić encyklikę *Aeterni Patris* (4 sierpnia 1879 r.). Jej promulgacja stała się kamieniem węgielnym dla odnowy nauki na gruncie zasad filozofii tomistycznej. Decyzja o aliansie z filozofią św. Tomasza miała daleko posunięte konsekwencje. Wśród założonych przez papieża celów przewijał się zwłaszcza ten, aby odciągnąć adeptów teologii od szerzących się powszechnie idei liberalnych poprzez ukazanie im prawdziwej, ortodoksyjnej nauki Kościoła³⁰. Pontyfikat leoniński charakteryzujący się rozwojem zainteresowania naukami nie tylko filozoficznymi, lecz przede wszystkim teologicznymi, zaowocował również wydaniem encykliki *Providentissimus Dominus* (18 listopada 1893 r.). Dawała ona klarowne wskazówki co do zasad i metod interpretacji Pisma św., a jednocześnie nakazywała, aby w seminariach duchownych wprowadzony został specjalny przedmiot z egzegezy biblijnej. Miało to dodatkowo kształtować w alumnach krytyczną postawę wobec nowinek teologicznych lansowanych zwłaszcza w Europie Zachodniej³¹.

Wzmoczenie zaangażowania się Stolicy Apostolskiej w stanowienie legislacji o formacji seminaryjnej dało o sobie znać na początku XX wieku. Wówczas papież Pius X (1903-1914) promulgował konstytucję apostolską *Sapienti*

²⁸ *De seminariis clericorum* (18 X 1859 r.), w: *Enchiridion clericorum...*, s. 303; M. Hałaburda, *Krakowskie seminarium...*, s. 71-72.

²⁹ B. Kumor, *Ustrój i organizacja...*, s. 409.

³⁰ *De christiana philosophia instauranda* (4 VIII 1879 r.), w: *Enchiridion clericorum...*, s. 342-357; Z. Zieliński, *Papięstwo i papieże dwóch ostatnich wieków*, Poznań 2007, s. 236.

³¹ Z. Zieliński, *Papięstwo i papieże...*, s. 236; B. Kumor, *Ustrój i organizacja...*, s. 410.

consilio (29 czerwca 1908 r.), w której podporządkował seminaria duchowne Kongregacji Konsystoliarnej. Pragnął w ten sposób rozciągnąć kuratelę Rzymu nad wszystkimi tego typu zakładami, a przez to ujednoczyć ich wewnętrzną strukturę. Rozpoczęte przez papieża Sarto zabiegi, ogniskujące się wokół idei ściślejzego nadzoru nad przygotowaniem kandydatów do stanu duchownego, znalazły gorliwego naśladowcę w osobie Benedykta XV (1914-1922). W dniu 4 listopada 1915 r. powołał on do istnienia Kongregację Seminariorów i Studiów Uniwersyteckich. Wiodącym jej zadaniem miała być ścisła kontrola standardów kształcenia w poszczególnych zakładach diecezjalnych i zakonnych³².

Ukształtowana przez wieki tradycja prawna Kościoła znalazła również swoje odzwierciedlenie w pio-benedyktyńskim Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1917 r.³³. Kodeks ten skodyfikował w kanonach 1352-1371 dyrektywy odnoszące się do struktury prawnej wyższych seminariów duchownych i choć nie wnosił wiele innowacji, to jednak w myśl kanonów 1357 i 1358 uwrażliwiał biskupów na obowiązki osobistego zarządu seminariami. Od tej powinności nie mógł ich nikt zwolnić, a ustanawiani moderatorzy mogli być jedynie współpracownikami ordynariusza i wykonawcami jego zarządzeń³⁴. Znacznie większych zmian w konstytutywnej strukturze seminariów duchownych dokonał papież Pius XI (1923-1939), który w wydanej 14 maja 1931 r. konstytucji apostolskiej *Deus scientiarum Dominus* wydłużył czas trwania studiów filozoficzno-teologicznych z pięciu do sześciu lat. Na powyższej decyzji papieskiego ustawodawcy zaważyło wiele czynników. Wymienić można chociażby włączenie w tok studiów nowych, prężnie rozwijających się dyscyplin, które uznano za ważne w procesie kształcenia przyszłych kapłanów: psychologii, socjologii, religioznawstwa, medycyny pastoralnej, oraz wprowadzenie specjalistycznych seminariów naukowych wyrabiających w alumnach nawyk systematycznej pracy intelektualnej³⁵.

Przełomowym wydarzeniem dla ustroju seminaryjnego okazały się obrady Soboru Watykańskiego II (1962-1965). Soborowa wykładnia prawa dotycząca formacji kapłańskiej znalazła odzwierciedlenie w dekrecie *Optatam totius*³⁶. W dokumencie tym podkreślono, iż: 1) odpowiedzialność za powo-

³² B. Kumor, *Ustrój i organizacja...*, s. 410.

³³ P. Małek, *Odnowiona struktura posługi diakona w świetle pasterskiej władzy biskupa i prezbitera według nauki Soboru Watykańskiego II. Studium teologiczno-prawne*, Kraków 2008, s. 123.

³⁴ P. Zwoliński, *Wyższe Seminarium Duchowne w Łodzi 1921-2001*, Łódź 2001, s. 35.

³⁵ J. Walkusz, *Duchowieństwo katolickie diecezji chełmińskiej 1918-1939*, Pelplin 1992, s. 115.

³⁶ Dekret o formacji kapłańskiej: *Optatam totius* (dalej: DFK), w: *Sobór Watykański II. Konstytucje – Deklaracje – Dekrety*, Poznań 2002, s. 286-300 (pkt. 1-21).

łania spoczywa na całej wspólnocie chrześcijan, a nie tylko na wąskiej grupie wychowawców bezpośrednio przygotowujących kandydatów do kapłaństwa; 2) wyższe seminaria duchowne są niezbędne w procesie przygotowania do przyjęcia święceń kapłańskich; 3) moderatorzy i profesorowie seminariów powinni być wybierani spośród przykładowych i wykształconych kapłanów; 4) wychowawcy seminaryjni powinni systematycznie badać prawosć intencji, wolność wyboru, rozwój duchowy, moralny i intelektualny alumnów oraz mieć na uwadze ich zdrowie fizyczne i psychiczne; 5) w sytuacjach, gdy diecezje nie byłyby w stanie urządzić własnego seminarium, należało tworzyć seminaria wspólne, np. metropolitalne; 6) program studiów seminaryjnych powinien być tak skonstruowany, aby stanowił zapowiedź wejścia w przyszłe kapłańskie życie³⁷. Dekret *Optatam totius* projektował więc wytworzenie specyficznej więzi pomiędzy życiem duchowym, intelektualnym i wspólnotowym seminarzystów, która miała ich lepiej przygotowywać do podjęcia pracy w świecie niosącym nowe wyzwania duszpasterskie³⁸. Normy przyjęte przez Sobór Watykański II uszczegółowiono w *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*, opublikowanym 19 marca 1970 r. Tekst tego dokumentu został opracowany przez Kongregację do Spraw Wychowania Katolickiego i zawierał wytyczne o charakterze norm wykonawczych dla dekretu soborowego. Nie ingerował jednak ani w jego treść, ani w przyjętą strukturę. Podobny charakter zachował także późniejszy okólnik tejże kongregacji z 2 kwietnia 1975 r. skierowany do poszczególnych ordynariuszy, przełożonych zakonnych oraz rektorów seminariów duchownych, w którym powtórnie wyłożono soborowe zasady kształcenia kandydatów do kapłaństwa, nakazując skrupulatne ich przestrzeganie³⁹.

Kolejny etap kościelnej legislacji odnoszącej się do statusu wyższych seminariów duchownych rozpoczął się wraz z wyborem Jana Pawła II na Stolicę Piotrową (16 października 1978 r.). Papież ten w swoim blisko dwudziestoletnim pontyfikacie niejednokrotnie podkreślał rolę, jaką odgrywa seminarium w rozwoju osobowym przyszłych kapłanów. Szczególnie dał temu wyraz w dwóch dokumentach o charakterze ogólnokościelnym – *Kodeksie Prawa Kanonicznego*, promulgowanym w 1983 r. i posynodalnej adhortacji apostolskiej *Pastores dabo vobis* (PDV) z 25 marca 1992 r. Pierwszy z wymienionych dokumentów poświęcił sporo uwagi instytucji seminaryjnej (kan. 232-264). Podstawowa różnica, jaka zaistniała pomiędzy kodeksami z 1917 r.

³⁷ DFK, pkt. 2-11.

³⁸ A. Suski, *Wprowadzenie do Dekretu o formacji kapłańskiej*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje – Deklaracje – Dekrety*, Poznań 2002, s. 282.

³⁹ J. Gręźlikowski, *Nauczanie prawa kanonicznego w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku w XX wieku*, „Studia Włocławskie” 11(2009), s. 319.

a 1983 r., to fakt przeniesienia zespołu interesujących nas norm z działu Magisterium Kościoła do grupy kanonów podejmujących pozycję prawną wiernych. Takie ujęcie zagadnienia podyktowane zostało soborowym personalizmem w świetle, którego przygotowanie do kapłaństwa skupić się miało na wszechstronnym rozwoju intelektualnym, duchowym, pastoralnym i międzyludzkim alumnów⁴⁰. Nowy kodeks w kanonie 232 potwierdził funkcjonujący dotychczas kanon 1352 z 1917 r., stanowiący, iż Kościół posiada „obowiązek oraz własne i wyłączne prawo” do kształcenia kadr duchowieństwa⁴¹. Za dekretem *Optatam totius* podnosił obowiązek troski o powołania kapłańskie spoczywające na całej wspólnotcie Kościoła⁴². Niewątpliwą zasługą tego kodeksu okazało się również sformułowanie zasad powstawania nowych seminariów⁴³, zapewnienie im osobowości prawnej⁴⁴ oraz uregulowanie wewnętrznej struktury personalno-kadrowej⁴⁵. Uwagę ustawodawcy przykuła również sprawa samych alumnów: właściwa ich formacja, godziwość przyjmowania przez nich posług i święceń oraz warunki materialne, w których przygotowywali się oni do sakramentu kapłaństwa⁴⁶. *Kodeks Prawa Kanonicznego* stanowił ponadto, iż: „W poszczególnych krajach powinien obowiązywać program kształcenia kapłańskiego, ustalony przez Konferencję Episkopatu, z uwzględnieniem norm wydanych przez najwyższą władzę kościelną i zatwierdzonej przez Stolicę Świętą”⁴⁷. Takie zarządzenie było impulsem do podjęcia działań poprzez poszczególne konferencje episkopatów. W Polsce biskupi już wcześniej wykazali w tej dziedzinie daleko posuniętą dbałość i w duchu przemian soborowych przyjęli dwa dokumenty. Pierwszy, *Zasady formacji kapłańskiej w seminariach duchownych w Polsce*, został zaaprobowany początkowo na sześć lat (od 10 kwietnia 1977 r.), ale ostatecznie wszedł w życie na dłużej. Drugim natomiast aktem było *Ratio studiorum* ustanowione dla wyższych seminariów duchownych w Polsce. Projekt tegoż dokumentu, choć powstał jeszcze w 1967 r., później był kilkakrotnie modyfikowany i dopiero w 1977 r. został dostosowany do legislacji ogólnokościelnej⁴⁸.

⁴⁰ *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 2, cz. 1, *Księga II. Lud Boży. Część I. Wierni chrześcijanie. Część II. Ustrój hierarchiczny Kościoła*, pod red. J. Krukowskiego, Poznań 2005, s. 47.

⁴¹ KPK, kan. 232.

⁴² Tamże, kan. 233.

⁴³ Tamże, kan. 237.

⁴⁴ Tamże, kan. 238.

⁴⁵ Tamże, kan. 239.

⁴⁶ Tamże, kan. 240-264.

⁴⁷ Tamże, kan. 242.

⁴⁸ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, s. 61.

Doniosłym aktem w dziedzinie papieskiego nauczania było wydanie przez papieża Jana Pawła II w 1992 r. posynodalnej adhortacji apostolskiej, *Pastores dabo vobis*⁴⁹. Papież podsumował w niej nie tylko dotychczasowe nauczanie Kościoła dotyczące formacji alumnów w wyższych seminariach duchownych, ale przypominał także o odpowiedzialności wszystkich wiernych za powołania kapłańskie w poszczególnych diecezjach. Podkreślił również, że w parze z rozwojem duchowym powinno iść sumienne *studium* Magisterium Kościoła, gdyż to dopiero jest poręką tego, aby seminarium stało się „kuźnią prawidłowej formacji kapłańskiej”⁵⁰. Innowacją adhortacji było zaakcentowanie czterech wymiarów formacji kapłańskiej: ludzkiej, duchowej, intelektualnej i duszpasterskiej. Przyczyniło się to nie tylko do konstruowania kolejnych dokumentów dotyczących kształcenia duchowieństwa, ale nade wszystko zapewniło już wyświęconym możliwość dalszego dokształcania się oraz doskonalenia poprzez różne przejawy formacji stałej⁵¹.

Konkludując, należy stwierdzić, że od czasu Soboru Trydenckiego ustawodawstwo Kościoła podejmujące problem kształcenia kadr duchowieństwa było niezwykle konsekwentne. W swoich wskazaniach przedkładało zawsze, aby formacja alumnów dokonywała się w seminariach duchownych prowadzonych przez odpowiednio dobranych moderatorów, jak i wykwalifikowaną kadrę profesorską. Miało to zapewnić nie tylko właściwe uformowanie duchowe przyszłych kapłanów, ale także uzdatnić ich do prowadzenia misji Kościoła w świecie ogarniętym początkowo ideą reformacyjną, a później rozwijającymi się prądami racjonalnymi i liberalnymi. Nic więc dziwnego, że kolejni papieże przykładali wiele uwagi do sprawy kształcenia duchowieństwa, co najdobitniej znalazło swoje odzwierciedlenie w obradach Soboru Watykańskiego II oraz w posynodalnej adhortacji apostolskiej Jana Pawła II *Pastores dabo vobis* z 25 marca 1992 r.

⁴⁹ *Apostolska adhortacja posynodalna „Pastores dabo vobis” z 25 III 1992 r.*, „Acta Apostolicae Sedis” 84(1992) nr 8, s. 657-804 (pkt 1-82).

⁵⁰ S. Nagy, *Wstęp do adhortacji apostolskich Jana Pawła II*, w: Jan Paweł II, *Dziela zebrane*, t. 2, *Adhortacje*, Kraków 2006, s. 10.

⁵¹ PDV, pkt 70-81.

From *Cum adolescentium aetas* (July 15, 1563) to *Pastores dabō vobis* (March 25, 1992). The Evolution of Church Legislation on Seminary Formation

Summary

The 23rd session of the Tridentine Council passed the reformation decree *Cum adolescentium aetas* (1563). It ordered bishops to create diocesan priestly formation seminaries. These were to be theological institutions forming future priests. Thus, it was also ordered that such candidates who through their attitude and abilities would hold promise in becoming good spiritual clergymen be accepted. Additionally, it was advised that they be formed in the area of philosophy and theology so as to develop within them a spirit of piety. These goals were to enable future priests to lead Catholic missions despite the widespread reformation trends, latter becoming rational and liberal as well. The significance of the council's decree was appreciated by subsequent popes, particularly in the last two centuries. They composed the law rooted in the Tridentine Council's ruling, and at the same time responded to the demands placed by the specific age. This was demonstrated particularly during the pontificate of Pius IX, as well as later during the debates of the Second Vatican Council, which worked out a special decree on priestly formation, *Optatam totius*. John Paul II most clearly spoke for its need when on March 25, 1992, he announced the apostolic exhortation *Pastores dabō Vobis*. It included guidelines for priestly formation in contemporary times, at the same time describing four elements: the human, spiritual, intellectual and pastoral, which, when appropriately deepened, would lead to an improvement in the life and work of the clergy.

WKŁAD ZGROMADZENIA KSIĘŻY MISJONARZY W FORMACJĘ DUCHOWIEŃSTWA DIECEZJALNEGO W POLSCE W LATACH 1675-1864¹

Pierwszą osobą, która zwróciła się do św. Wincentego z prośbą o przysłanie misjonarzy do naszej Ojczyzny, była królowa Polski, Ludwika Maria Gonzaga. Znając wysiłki ich pracy nad reformą duchowieństwa we Francji, chciała posłużyć się nimi do podobnych zadań w Polsce. Wymagała tego ówczesna sytuacja Kościoła w kraju. 30 lat przed przybyciem Księży Misjonarzy w instrukcji kardynała Aleksandra Ludovisi dla nuncjusza apostolskiego w Polsce, ks. Cosmo de Torreza, można było przeczytać²: „Co się tyczy dobrych proboszczów, nie masz ich za wiele w żadnym kraju, cóż dopiero w Polsce, gdzie jest mało duchownych, którzy by nie byli chciwi lub nieoświeceni. Zaradzić temu należy stosownie do postanowienia Soboru Trydenckiego, przez pomnożenie seminariów, które podobno w dwóch tylko diecezjach założone zostały”³.

Nuncjusz Torrez na podstawie przeprowadzonych obserwacji stwierdził, że właśnie niski poziom duchowieństwa jest główną bolączką Kościoła w Polsce. Św. Wincenty à Paulo myślał podobnie, przypisując wszelkie straty Kościoła złym księżom. Prośba królowej Polski ucieszyła na pewno Wincentego. Pierwsza grupa misjonarzy miała wyruszyć w sierpniu 1650 r., ale niestety owa wyprawa nie doszła do skutku. Dopiero we wrześniu 1651 r. kilku misjonarzy wyruszyło na nową placówkę, jaką miała być Polska. Na czele tej grupy stał bliski współpracownik św. Wincentego, ks. Lambert aux Couteaux. Razem z nim przybyli księża Wilhelm Oesdames i Mikołaj Guillot, kleryk Stanisław Żelazowski (Żelazewski?) i brat Jakub Posny.

¹ Tematyka formacji duchowieństwa diecezjalnego przez Zgromadzenie Księży Misjonarzy była podejmowana już przez różnych badaczy, m.in. J. Dukala, *Szkola Księży Misjonarzy* [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, red. M. Rechowicz, Lublin 1975, t. II, s. 105-169; T. Gocłowski, *Seminaria dioecesana posttridentia directioni Congregationis Missionis praesertim in Polonia*, Roma 1970. Poniższy artykuł jest przypomnieniem tego ważnego aspektu pracy Zgromadzenia Misji.

² M. Świątecka, *Św. Wincenty a Polska*, „Nasza Przeszłość” t. 11(1960), s. 44-45.

³ Tamże, s. 45. Por. *Relacje nuncjuszków apostolskich i innych osób o Polsce od r. 1548 do 1690*, t. II, Berlin, s. 121.

Św. Wincenty zaproponował w liście do królowej, aby na początek założyć seminarium i zająć się wychowaniem młodych księży polskich. Po roku natomiast misjonarze zajęliby się prowadzeniem misji ludowych⁴. We Francji miał już Wincenty dowody, jak nieocenione skutki wywarło zajęcie się klerykami mającymi przystąpić do święceń kapłańskich. Dostrzegał również pozytywne następstwa otwarcia seminariów przygotowujących młodzież przez naukę i jej praktykę do stanu duchownego. Inni współcześni Wincentemu reformatorowie kleru kładli nacisk na samą naukę, a Wincentemu chodziło głównie o wyrobienie pobożności⁵.

Św. Wincenty, dowiedziawszy się o wzorowym życiu biskupa wileńskiego Jerzego Tyszkiewicza, zaproponował, aby założyć seminarium w jego diecezji. „Poddawał myśl (Wincenty), że może chciałby to dzieło rozpocząć u siebie książd biskup wileński, którego sława świętobliwości doszła aż nad Sekwanę – chyba że królowa chce dać pierwszeństwo Warszawie. Wykonania tej misji nie miał się jednak doczekać już święty Wincenty, a praca Misjonarzy od początku w innym zwróciła się kierunku”⁶. Królowa chciała założyć seminarium w diecezji wileńskiej i w tym celu ofiarowała misjonarzom probostwo w Sokółce koło Grodna. Niestety, do założenia seminarium z różnych przyczyn nie doszło. W tym czasie Europę, między innymi także Polskę, ogarnęła zaraza. Misjonarze właśnie wtedy rozwinęli swoją działalność udając się do Krakowa, aby nieść pomoc ofiarom morowego powietrza. Po śmierci ks. Lamberta nowym przełożonym został ks. Ozenne. Za jego kadencji dzięki niestrudzonym zabiegom zgodnie z życzeniami samego Wincentego nadano Księżom Misjonarzom kościół i parafię Św. Krzyża (2 marca 1655 r.). W międzyczasie Polskę opuścili ks. Guillot i br. Posny. W 1653 r. razem z ks. Ozenne przybył kleryk Duperroy. Natomiast w 1654 do Polski przybyli jeszcze trzej klerycy: Simon, Eveillard i Durand oraz po raz drugi ks. Guillot. W tym samym roku we wrześniu wszyscy klerycy zostali wyświęceni na kapłanów. W czasie najazdu szwedzkiego sytuacja misjonarzy w Polsce uległa pogorszeniu. W sierpniu 1655 r. młodych kapłanów odesłano do Francji. Królowa opuszczając Warszawę wzięła ze sobą ks. Ozenne’a. Dla obsługi kościoła i parafii pozostało tylko dwóch kapłanów: ks. Desdames i ks. Duperroy. Po zakończeniu działań wojennych misjonarze otrzymali potrzebną pomoc zarówno od królowej, jak i od Wincentego⁷.

Jednym z obowiązków nałożonym na biskupów przez Sobór Trydencki było zakładanie seminariów duchownych. Było to związane z dążeniem do

⁴ M. Świątecka, dz. cyt., s. 45-47.

⁵ W. Wdowicki, *Historia Zgromadzenia Księżów Misjonarzy w Polsce. Pierwszych lat dziesięć od r. 1651 do 1660*, Kraków 1902, s. 16.

⁶ Tamże, s. 17.

⁷ M. Świątecka, dz. cyt., s. 48-49, 53-64.

podniesienia poziomu wykształcenia. Dekret Soboru Trydenckiego, zobowiązując biskupów do erygowania w swych diecezjach seminariów duchownych, pozostawił ordynariuszom znaczną dozę inicjatywy. Właściwie nie bardzo wiedziano, jak organizować te nowe instytucje. Skorzystano więc ze wzorów jezuitów i istniejących kolegiów diecezjalnych. Kiedy seminaria organizacyjnie się rozwinęły, scentralizowana władza biskupów przeszła z czasem na rektora, moderatorów, profesorów, prowizorów i deputatów⁸.

We wszystkich diecezjach miały powstać seminaria, ale ani uchwała soboru, ani erygowanie w drugiej połowie XVI i na początku XVII wieku pierwszych seminariów duchownych w Polsce, nie wpłynęły zasadniczo na zmiany w systemie kształcenia kleru. Dopiero w drugiej połowie XVIII stulecia można mówić o powszechnym kształceniu kandydatów do stanu duchownego w seminariach. W niektórych diecezjach pierwsze seminaria powstawały dopiero w wieku XVIII. Nie mogły one oczywiście pokryć zapotrzebowania na kapłanów, kształcąc kilku lub kilkunastu kleryków. Dlatego też wielu przyszłych księży zdobywało wykształcenie poza seminariami, to znaczy w kolegiach jezuickich lub pijarskich⁹. „Warunkiem otrzymania święceń kapłańskich było niejednokrotnie odbycie kilkutygodniowych rekolekcji w seminarium diecezjalnym”¹⁰. Dopiero pod koniec XVII i w wieku XVIII biskupi zaczęli stawiać warunek dwuletniej nauki. W XVIII stuleciu w wyniku gruntownych przemian nastąpiła reorganizacja i rozbudowa sieci seminariów duchownych.

Na wielką skalę taką reformę przeprowadził bp Konstanty Felicjan Szaniawski na terenie swojej diecezji krakowskiej. Zwiększył on liczbę miejsc w seminariach z 32 do 95 przez dodatkowe wyposażenie i powiększenie starych seminariów oraz założenie nowego ośrodka w Kielcach. Ogółem w Polsce przedrozbiorowej erygowano 30 seminariów duchownych, których najwięcej było w diecezji krakowskiej (aż 7). W większości w diecezjach było przeważnie jedno lub dwa seminaria¹¹.

W interesującym nas okresie misjonarze prowadzili seminaria na terenie 17 diecezji. Ich liczba była dostosowana do potrzeb danej diecezji. Po 3 seminaria prowadzili na terenie diecezji krakowskiej i poznańskiej, 2 znajdowały się w diecezjach gnieźnieńskiej, inflanckiej, lwowskiej i mohylewskiej. Dokładne zestawienie seminariów według diecezji zawiera tabela 1.

⁸ S. Librowski, *Dekret Soboru Trydenckiego o seminariach i pierwsze seminaria diecezjalne w Polsce*, „Ateneum Kapłańskie” 363(1969), s. 217-218.

⁹ W. Müller, *Struktura organizacyjna diecezji rzymsko-katolickich w Polsce w XVI do XVIII w.*, „Znak” 137-138 (1965), s. 1522.

¹⁰ Tamże, s. 1522.

¹¹ Tamże, s. 1523.

Tabela 1. Wykaz seminariów misjonarskich według diecezji

Lp.	Diecezja	Miejscowość
1	Chełmińska	Chełmno
2	Chełmska	Krasnystaw
3	Gnieźnieńska	Gniezno
		Łowicz
4	Inflancka	Iłkuksza
		Krasław
5	Kamieniecka	Kamieniec Podolski
6	Kijowska	Kijów
		Żytomierz
7	Krakowska	Kraków – Wawel
		Kraków – Stradom
		Lublin
8	Lwowska	Lwów – Seminarium Katedralne
		Lwów – Seminarium Wyzyckiego
9	Łucka	Tykocin
10	Mińska	Mińsk
11	Mohylewska	Białystok
		Mohylew
12	Płocka	Płock
13	Poznańska	Brzozów
		Poznań
		Warszawa
14	Przemyska	Przemysł
		Sambor
15	Wileńska	Wilno
16	Włocławska	Włocławek
17	Żmudzka	Wornie

Źródło: S. Chodyński, *Seminaria duchowne w Polsce*, EK t. XXV, s. 44-47; *Księga Pamiątkowa Trzechsetlecia Zgromadzenia Księży Misjonarzy (1625 – 17 IV – 1925)*, Kraków 1925, s. 199-208; Dukala, dz. cyt., s. 113-116.

Jak widać z tabeli misjonarze w znaczący sposób włączyli się w dzieło formacji duchowieństwa diecezjalnego. Powyższe zestawienie warto jednak uzupełnić o czas pobytu misjonarzy w konkretnym seminarium. Analizując posługę księży na terenie poszczególnych diecezji, łatwo się przekonać, że niektóre z nich były pod ich zarządem bardzo długo, inne powierzono im na krótki czas. Powody takiej sytuacji były niewątpliwie złożone. Niektóre z nich zostały bardzo szybko rozwiązane przez zaborców (taka sytuacja

miała miejsce na terenie zaboru pruskiego), inne misjonarze otrzymali po kasacie jezuitów. Wiele z nich jednak funkcjonowało aż do momentu kasaty prowincji litewskiej (1842) i warszawskiej (1864). Szczegółowy wykaz seminariów będących pod zarządem misjonarskim podaje tabela 2.

Tabela 2. Seminaria duchowne prowadzone przez Zgromadzenie Księży Misjonarzy w latach 1675-1864

Lp.	Miejscowość	Diecezja	Rok założenia	Okres pod zarządem misjonarzy
1	Białystok ¹²	Mohylewska		1815-1843
2	Brzozów ¹³	Przemyska	1745	1760-1783
3	Chełmno ¹⁴	Chełmińska	1651	1677-1820
4	Gniezno ¹⁵	Gnieźnieńska	1602	1718-1835
5	Iłkuksza ¹⁶	Inflancka		1787-1842
6	Kamieniec Podolski ¹⁷	Kamieniecka		1811-1842
7	Kijów ¹⁸	Kijowska		1790-1798
8	Kraków – Wawel ¹⁹	Krakowska	1601	1682-1801
9	Kraków – Stradom ²⁰	Krakowska	1732	1732-1901
10	Krasław ²¹	Inflancka	1757	1757-1842

¹² Smora, *Księża Misjonarze w Zaslaviu i Białymstoku*, Kraków 1913.

¹³ J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Wrocław 1951, s. 120.

¹⁴ A. Liedtke, *Początkowe dzieje seminarium chełmińskiego*, „Nasza Przeszłość” (dalej cyt. NP) t. 11(1960), s. 101-188; W. Prądzyński, *Tzw. Akademia Chełmińska w latach 1680-1818*, NP t. 11 (1960), s. 189-253.

¹⁵ AMS, *Liber verum memorabilium connotari coeptus ab Anno Domini 1718, que Sacerdos C.M. Gnesnae vocati; Cz. Pest, Rektorzy Seminarium Duchownego w Gnieźnie 1602-2005*, Gniezno 2005.

¹⁶ M. Giżycki, *Księża Misjonarze w Iłkukszie*, Gniezno 1909.

¹⁷ Smora, *Z przeszłości obydwóch Zgromadzeń w zaborze rosyjskim*, „Roczniki Obydwóch Zgromadzeń św. Wincentego à Paulo” (dalej cyt. ROZ) 1913, s. 246.

¹⁸ AMS, *Historia Congregationis Missionis in Polonia; Księga Pamiątkowa*, dz. cyt., s. 207.

¹⁹ S. Wysocki, *Seminarium zamkowe w Krakowie, jego dzieje i ustrój*, Lwów 1910; B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 3. Kraków 2000, s. 454-465; *Seminarium Duchowne w Krakowie 400-lecie*, red. Józef Guzdek, Franciszek Ślusarczyk, Kraków 2001.

²⁰ F. Bączkiewicz, *Z dziejów domu Stradomskiego*, ROZ 1914, s. 37-52; 1915, s. 204-223; B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 3, Kraków 2000, s. 465-468; J. Szczepaniak, *Katalog alumnów Seminarium Stradomskiego 1732-1800*, Kraków 2003; M. Hałaburda, J. Szczepaniak, *Katalog alumnów Seminarium Stradomskiego 1801-1900*, Kraków 2003; M. Hałaburda, *Krakowskie Seminarium Duchowne (1801-1901)*, Kraków 2007.

²¹ Smora, *Księża Misjonarze w Kraslawiu*, ROZ 1913, s. 324-348.

11	Krasnystaw ²²	Chelmska	1719	1740-1782
12	Lublin ²³	Krakowska	1675	1696-1864
13	Lwów – seminarium katedralne ²⁴	Lwowska		1745-1783
14	Lwów – seminarium Wyżyckiego ²⁵	Lwowska		1747-1783
15	Łowicz ²⁶	Gnieźnieńska	1699	1699-1818
16	Mińsk ²⁷	Mińska		1804-1828
17	Mohylew ²⁸	Mohylewska	1788	1788-1842
18	Płock ²⁹	Płocka	1709	1710-1864
19	Poznań ³⁰	Poznańska	1564	1781-1836
20	Przemysł ³¹	Przemyska	1686	1686-1783
21	Sambor ³²	Przemyska		1727-1743
22	Tykocin ³³	Łucka	1769	1769-1864
23	Warszawa ³⁴	Poznańska	1675	1675-1864
24	Wilno ³⁵	Wileńska	1582	1765-1842
25	Włocławek ³⁶	Włocławska	1596	1719-1864
26	Wornie ³⁷	Żmudzka		1775-1842
27	Żytomierz ³⁸	Kijowska	1757	1783-1842

²² S. Młynarczyk, *Z dziejów seminarium duchownego łacińskiej diecezji chelmskiej w Krasnymstawie*, „Roczniki Historyczne” 4(1953) z. 3, s. 67-79; tenże, *Alumni Seminarium Duchownego w Krasnymstawie 1719-1809*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 3(1957) z. 4, s. 53-92.

²³ S. Młynarczyk, *Seminarium diecezjalne lubelskie*, „Wiadomości Diecezji Lubelskiej” 1-7(1964); tenże *Alumni seminarium diecezjalnego lubelskiego (tzw. Misjonarskiego) w latach 1715-1865* (mps w Archiwum „Naszej Przeszłości”).

²⁴ S. Szurek, *Seminarium katedralne we Lwowie*, Lwów 1932.

²⁵ S. Szurek, *Seminarium arcybiskupa Wyżyckiego we Lwowie*, „Collectanea Theologica” 15(1934), s. 245-251.

²⁶ W. Kwiatkowski, *Sprawa pruskiej reorganizacji seminariów duchownych w Warszawie 1798-1902*, Warszawa 1936, s. 57-77, 151-157; *Wyższe Seminarium Duchowne w Łowiczu*, Łowicz 1997.

²⁷ Smora, *Z przeszłości obydwóch Zgromadzeń w zaborze rosyjskim*, ROZ 1913, s. 246.

²⁸ Tamże, s. 241-246.

²⁹ A. Nowowiejski, *Płock, monografia historyczna*, Płock 1931, s. 456-472; M. Grzybowski, *Regensi Seminarium Duchownego w Płocku 1710-2010*, Sierpc 2010.

³⁰ AMS, *Historia Seminarium Posnaniensis*; S. Kalla, *Seminarium poznańskie za rządów ks. Krzywańskiego 1781-1802*, ROZ 1914, s. 203; J. Nowacki, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Poznań 1964, s. 702-724.

³¹ J. Rąb, *Seminarium diecezjalne w Przemysłu pod kierownictwem misjonarzy 1687-1783*, NP t. 11(1960), s. 255-360.

³² AMS, *Historia Congregationis Missionis in Polonia*; M. Kamocki, G. Perboure, *La Congrégation de la Mission en Pologne. Mémoires de la Congrégation de la Mission*. T. 1-2 (dalej cyt. Mémoires), Paris 1863-1864, s. 167-192.

³³ A. Schletz, *Działalność Zgromadzenia Misji w Tykocinie na polu oświaty*, NP t. 11(1960), s. 361-440.

³⁴ W. Kwiatkowski, *Sprawa pruskiej reorganizacji seminariów duchownych w Warszawie 1798-1902*, Warszawa 1936, s. 57-77.

Znając liczbę seminariów będących pod zarządem księży misjonarzy wypada przyjrzeć się ich strukturze.

Misjonarze, którzy podejmowali się obowiązków wychowawców w seminariach diecezjalnych, przede wszystkim byli członkami zgromadzenia. Pełniąc tę ważną posługę mieli odznaczać się określonymi wartościami moralnymi. W przekonaniu św. Wincentego à Paulo musieli troszczyć się o własną doskonałość, aby skutecznie pracować nad wychowaniem kleru³⁹. Wychowawcy mieli spełniać wszystkie obowiązki misjonarskie i uczestniczyć we wszystkich ćwiczeniach przepisanych przez reguły i konstytucje Zgromadzenia⁴⁰.

Zasady relacji pomiędzy wychowawcą a alumunami ściśle określały przepisy konwentów i przełożonych generalnych. Mieli dbać o dobro przyszłych duszpasterzy. W trosce o prawidłowy rozwój wychowanków stawiali wysokie wymagania moralne i dużej karności. Relacje pomiędzy wychowawcami a klerykami miały swój szczególny wyraz w organizowaniu i przewodniczeniu ćwiczeniom duchownym w seminarium⁴¹. Należały do nich rekolekcje roczne (5-dniowe, przy wstąpieniu, po każdych wakacjach). Ponadto przed Uroczystością Trójcy Świętej lub przed zakończeniem roku. Przed święczeniami rekolekcje odprawiano po III Niedzieli Adwentu, a ich program był ściśle określony⁴².

Z miesięcznych praktyk religijnych dyrektorium zalecało nabożeństwo w I piątek miesiąca ku czci Seca Jezusa i I sobotę ku czci Najświętszej Maryi Panny. Klerycy odprawiali również miesięczne dni skupienia połączone z tzw. komunikacją wewnętrzną⁴³ alumnow, która odbywała się u wybranego wychowawcy⁴⁴.

Oprócz powyższych praktyk były jeszcze stosowane w dany dzień tygodnia. I tak w każdy czwartek klerycy mieli tzw. powtórzenie rozmyślania

³⁵ J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, Wilno 1912, s. 334; Smora, *Z przeszłości*, dz. cyt., ROZ 1913, s. 233-240.

³⁶ S. Chodyński, *Seminarium wrocławskie, szkic historyczny*, Włocławek 1904.

³⁷ *Mémoires*, dz. cyt., s. 640-650; Smora, *Z przeszłości*, dz. cyt., s. 226-233.

³⁸ *Mémoires*, dz. cyt., s. 650-652; Smora, *Z przeszłości*, dz. cyt., s. 240.

³⁹ *Directoire des grands séminaires confiés aux prêtres de la Mission*, Paris 1895. Por. J. Dukała, dz. cyt., s. 118.

⁴⁰ P. Coste, *Saint Vincent de Paul, correspondance, entretiens, documents*, t. 12, s. 73-94; R. Darricou, *La formation des professeurs de séminaire au début du XVIIIe siècle*, Piacenza 1966, s. 108; J. Dukała, dz. cyt., s. 118.

⁴¹ J. Dukała, dz. cyt., s. 119.

⁴² Tamże, s. 120.

⁴³ Było to spotkanie, podczas którego wychowawca rozmawiał z alumnem o postępach w pracy wewnętrznej.

⁴⁴ J. Dukała, dz. cyt., s. 120.

o godz. 6.00⁴⁵, zaś w niedzielę rano zamiast rozmyślenia – konferencję ascetyczną. Konferencje prowadzili wszyscy wychowawcy. Każdego tygodnia – w sobotę po południu lub w niedzielę rano – odbywała się spowiedź⁴⁶.

Program dnia wypracowany i dyskutowany w czasie konwentów generalnych Zgromadzenia był bardzo ważnym elementem w misjonarskim systemie wychowania.

Klerycy wstawali o godz. 5.00. W czasie ubierania mieli zająć się tematem rozmyślenia rannego. O 5.30 po nawiedzeniu Najświętszego Sakramentu gromadzili się na wspólne modlitwy. Były one dostosowane do zwyczajów zastanych w danej diecezji. Pół godziny rozmyślenia, Anioł Pański i Litania do Imienia Jezus, zapisanie postanowień z rozmyślenia i studium. O 7.00 odbywała się msza św., po niej studium. O 9.00 były wykłady. O 10.15 w poniedziałki, wtorki i czwartki – lekcja śpiewu, w piątki – ceremonie. O 10.45 przez godzinę alumni odprawiali studium prywatne, następnie mieli czas na lekturę Nowego Testamentu, szczegółowy rachunek sumienia i obiad. Po obiedzie – nawiedzenie i godzina rekreacji. O 13.45 była koronka oraz nieszpory i kompleta dla zobowiązanych do officium. Do godz. 15.30 – studium prywatne, potem wykład do 16.45, po czym matutinum i laudes dla zobowiązanych, dla innych studium. O 18.30 miało miejsce półgodzinne czytanie duchowne, Anioł Pański i kolacja. Rekreacja trwała do godz. 20.30, po niej były modlitwy wieczorne, zaś o 21.00 gaszono światło. Jeden dzień w tygodniu (środa lub czwartek) był wolny od wykładów. Od listopada do Wielkanocy następowało powtórzenie rozmyślenia. Od 9.00 odbywał się wykład Pisma św. lub dysputy z filozofii czy teologii. O 13.30 po Nawiedzeniu alumni wychodzili na spacer przynajmniej w dwuosobowych grupach. W niedziele i dni świąteczne o godz. 5.30 były modlitwy, po nich konferencja ascetyczna. Msza i komunie św. 10.45 studenci filozofii słuchali objaśnień katechizmu trydenckiego, studenci teologii wykładu prawa kanonicznego. O 14.00 była wspólna koronka, nieszpory, rekreacja i studium. O 18.00 odbywał się wykład z Pisma św.⁴⁷.

Bp Małachowski dla seminarium krakowskiego „na zamku” ułożył plan w 1692 r. Klerycy mieli wstać o godz. 4.00. O godz. 5.00 szli parami na mszę św. Przed południem od 7.00 do 8.30 był wykład. Obiad przewidziany był na godz. 11.00, po nim następowała rekreacja trwająca do 12.30. Następnie odmawiano wspólnie brewiarz, przeprowadzano ćwiczenia w śpiewie, rubrykę

⁴⁵ Nie było w tym dniu zajęć dydaktycznych.

⁴⁶ J. Dukała, dz. cyt., s. 120.

⁴⁷ Tamże, s. 121.

itp. Potem od 15.30 do 17.00 miał miejsce drugi wykład w ciągu dnia. O 18.30 była kolacja, a po niej rekreacja do 19.45. Po 20.15 gaszono światło⁴⁸.

Trochę inny porządek dnia był w seminarium gnieźnieńskim. Alumni wstawali o godzinie 5.00, następnie była półgodzinna medytacja i brewiarz. O godz. 7.00 klerycy uczestniczyli we mszy św., po której był czas na przygotowanie się do wykładu, trwającego od 9.00 do 10.30. O 11.00 następowały kolejno examen particulare, obiad i godzinna rekreacja. Po południu o 13.00 w niedzielę był wykład z Pisma św., w poniedziałek – wykład rubryk, we wtorek – śpiew, w środę – nauka z rytuału, w piątek – ceremonie, w sobotę – ćwiczenia w katechizowaniu. W każde święto odbywał się wykład z teologii. O godz. 14.00 były nieszpory, połączone z czytaniem Nowego Testamentu. Od 15.30 do 17.00 trwały wykłady, po nich następowało przygotowanie jutrzni na następny dzień. O 18.30 miała miejsce kolacja, a po niej rekreacja. O 20.15 odmawiano modlitwy wieczorne, zaś godz. 21.00 oznaczała spoczynek nocny⁴⁹.

Porządek dnia w innych seminariach niewiele się różnił. W seminariach diecezjalnych prowadzonych przez misjonarzy plan najczęściej był układany przez biskupa. Z czasem księża dawali swoje propozycje programu dnia.

Program nauczania w seminariach misjonarskich obok medytacji obejmował wiele innych dziedzin. Sporo czasu poświęcano właściwej nauce. Do sprawdzonego a zarazem doskonałego systemu humanistycznych studiów prowadzonych wcześniej przez jezuitów i pijarów, misjonarze nie musieli prawie nic dodawać. Trzymali się także ściśle programu nauczania określonego przez biskupów. Po kasacie zakonu jezuitów nastąpiła radykalna zmiana, do tego dołączyła się następnie sekularyzacja wszystkich szkół przez Komisję Edukacji Narodowej i usunięcie z programu nauczania szkół wyższych teologii i filozofii chrześcijańskiej. Ponieważ coraz częściej do seminarium przychodzili kandydaci niemający wykształcenia teologicznego, a nawet nieznający języka łacińskiego, misjonarze musieli zwiększyć liczbę godzin przedmiotów, a także profesorów. Obowiązujący do tego czasu program nauczania w seminariach okazał się niewystarczający, a czas trwania studiów (dotychczas 2 lata) – za krótki⁵⁰.

Do starego programu nauczania w swoich seminariach misjonarze musieli dodać nowe przedmioty. Bp włocławski Rybiński w piśmie skierowanym do Rzymu w 1781 r. donosił o dwóch nowych przedmiotach, które są wykładane w seminarium włocławskim. Były to: dogmatyka i historia kościelna. W 1804 r.

⁴⁸ *Księga pamiątkowa*, dz. cyt., s. 192.

⁴⁹ Tamże, s. 192.

⁵⁰ J. Dukała, dz. cyt., s. 127.

ks. wizytator Jakubowski przedstawił nowy, trzyletni plan nauczania administratorowi diecezji wrocławskiej:

– na roku pierwszym studenci mieli uczyć się przedmiotów filozoficznych. Oprócz nich była też w planie katechetyka, teologia pastoralna, historia powszechna, geografia, wymowa i retoryka.

– rok drugi i trzeci obejmował przedmioty teologiczne. Homiletyka i katechetyka były kontynuowane, dołączono prawo kanoniczne, dogmatykę i historię kościelną. Natomiast takie przedmioty jak śpiew kościelny, hermeneutyka i ceremonie obowiązywały przez 3 lata. W roku 1848 dołączono jeszcze jeden rok. Po zniesieniu kolegiów jezuickich i pijarskich misjonarze musieli poszerzyć program o język łaciński. Zobowiązano alumnów nawet do tego, aby w niektóre dni rozmawiali ze sobą wyłącznie po łacinie⁵¹.

Szczegółowy plan wykładów przyjęty w seminarium tykocińskim realizowany od roku 1835/1836 można uznać jako typowy dla seminariów misjonarskich w tym okresie. Przedstawia się on następująco:

Tabela 3. Plan dnia w seminarium w Tykocinie w roku 1835/1836

Dzień tygodnia	Godziny	Rodzaj zajęć
Niedziela	6.00-7.00	Konferencja duchowna
	16.00-17.00	Liturgia
Poniedziałek	8.00-9.00	Teologia moralna
	10.00-11.00	Teologia moralna Kurs I – język łaciński
	14.00-15.00	Hermeneutyka
	17.00-18.00	Historia Kościoła
Wtorek	8.00-9.00	Teologia moralna
	10.00-11.00	Teologia dogmatyczna
	14.00-15.00	Wymowa kościelna
	17.00-18.00	Historia Kościoła
Środa	6.00-7.00	Konferencja duchowna Po południu rekreacja i spacer
Czwartek	8.00-9.00	Teologia moralna
	10.00-11.00	Teologia dogmatyczna I kurs – filozofia
	13.00-14.00	Śpiew kościelny
	14.00-15.00	Teologia pastoralna
	17.00-18.00	Historia Kościoła

⁵¹ Tamże, s. 128-129.

Piątek	8.00-9.00	Teologia moralna
	10.00-11.00	Teologia dogmatyczna I kurs – filozofia
	14.00-15.00	Hermeutyka
	17.00-18.00	Historia Kościoła
Sobota	8.00-9.00	Teologia moralna
	10.00-11.00	Teologia dogmatyczna Kurs I – filozofia
	14.00-15.00	Ceremonie kościelne Nieszpory, spowiedź św.

Źródło: A. Schletz, *Działalność Zgromadzenia Misji w Tykocinie na polu oświaty*, „Nasza Przeszłość” t. 11(1960), s. 370.

Podsumowując uwagi odnośnie programu studiów w seminariach misjonarskich można powiedzieć, że:

1. Nigdy nie ustalono dla seminariów jednolitego programu studiów, chociaż takie próby wielokrotnie były podejmowane.
2. W praktyce o programie obowiązującym w danym seminarium decydował biskup, który zapraszał misjonarzy do siebie. Zarówno ramowy jak i szczegółowy program studiów powiązany był ściśle się z dekretem erekcyjnym lub reformacyjnym seminarium.
3. W seminariach będących pod zarządem misjonarskim można wyróżnić się 3 okresy rozwoju programu studiów:
 - a) Pierwszy – 2-letni okres studiów – trwał od końca XVII w. aż do roku 1773. Cezurę stanowiła kasata zakonu jezuitów, likwidacja prowadzonych przez nich kolegiów oraz sekularyzacja nauczania w szkołach pijarskich, którą przeprowadziła Komisja Edukacji Narodowej.
 - b) Kolejny – 3-letnie studia od końca XVIII w. aż do lat 30-tych XIX w. Był to w seminariach misjonarskich czas doświadczeń, prób i walk o charakter studiów z władzami zabórczymi.
 - c) Ostatni okres rozpoczął się w latach 40-tych XIX w. Czas studiów ustalono na 4 lata, z rocznym kursem filozofii i 3-letnim teologii. Taki stan utrzymał się do kasaty zgromadzenia w 1864 r.⁵²

Przejmując seminaria pod swoje kierownictwo misjonarze na początku musieli nauczać z podręczników, jakie zastali. Dopiero z czasem opracowali swoje. Prawdopodobnie używali w początkach tej pracy książki Busenbauma pt. *Me-*

⁵² J. Dukała, dz. cyt., s. 130-131.

dulla theologiae moralis. Możliwe, że posiłkowali się też przy nauczaniu egzegezy podręcznikiem Brictiusa *Quaestiones exegeticae* albo Colleta *Institutiones Theologicae*. Jednak najczęściej alumni korzystali ze skryptów przygotowanych przez profesorów. Często też z danego podręcznika wspólnie czytano kilka stron lub sporządzano skróty. Dopiero pod koniec XVIII i na początku XIX wieku pojawiły się nowe podręczniki. Wymienił tutaj trzeba m. in.: Janssens'a *Hermeneutica sacra*, Giftschütza *Institutiones theologiae pastoralis*. Ten ostatni podręcznik został opracowany po polsku przez Chodanowie i wydany pod tytułem *Teologia pasterska*. Ks. Pohl wydał polskie opracowanie teologii Colleta. Natomiast ks. Putiatycki *Enciridion Hermeneuticae sacrae*.

W tabeli nr 4 zestawiono podręczniki, z których misjonarze najczęściej korzystali w swoich seminariach.

Tabela 4. Podręczniki używane przez misjonarzy w seminariach diecezjalnych

Pismo święte ⁵³				
Lp.	Autor	Tytuł	Miejsce wydania	Rok
1	M. Briccius	<i>Quaestiones exegeticae</i>	Brunsberegae	1727
2	M. Calmet	<i>Prolegomena et dissertationes in S. Scripturae libros</i>	Venetii	1755
3	M. Calmet	<i>Dissertationes excerptae ex commentario litterali in omnes Novi Testamenti libros</i>	Tyrnavae	1754-1755
4	J. Jachimowski	<i>Praelectiones theologiae in Sacram Scripturam Veteris Testamenti ad usum seminariorum intra Regnum Poloniae existentium concinnatae</i>	Cracoviae	1789
5	A. Pohl	<i>Institutiones theologiae dogmaticae</i>	Vilniae	1808
6	Putiatycki	<i>Enchiridion Hermeneuticae sacrae</i>	Varsoviae	1859
Teologia dogmatyczna ⁵⁴				
Lp.	Autor	Tytuł	Miejsce wydania	Rok
1	L. Abelly	<i>Medulla theologica, ex Sacris Scripturis, conciliorum, pontificumque decretis et sanctorum Patrum ac decretorum placitis expressa</i>	Paris	1650
2	P. Collet	<i>Institutiones theologiae scholasticae ...</i>	Paris	1749
3	A. Pohl	<i>Institutiones theologiae dogmaticae ad usum ecclesiasticorum impressae</i>	Vilnae	1808-1809

⁵³ Tamże, s. 134-138.

⁵⁴ Tamże, s. 139-140.

Teologia moralna ⁵⁵				
Lp.	Autor	Tytuł	Miejsce wydania	Rok
1	L. Abelly	<i>Medulla theologica, ex Sacris Scripturis, conciliorum, pontificumque decretis et sanctorum Patrum ac decretorum placitis expressa</i>	Paris	1650
2	H. Busenbaum	<i>Medulla theologica moralis ...</i>	Munster	1645
3	P. Collet	<i>Continuatio praelectionum theologiarum Honorati Tournely, T. 1-15</i>	Parisiis	1733-1760
4	P. Collet	<i>Institutiones theologiae ad usum seminariorum e fusioribus suis praelectionibus, T. 4</i>	Chełmno	1765
5	A. Pohl	<i>Institutiones theologiae moralis ad usum ecclesiasticorum impressae in typographia dioecessana ad domum Congregationis Missionis Montis Salvatoris</i>	Wilno	1809, 1810

Największe znaczenie miały jednak podręczniki do takich przedmiotów, jak homiletyka czy katechetyka, którą wykładano w sposób praktyczny przez ćwiczenia. Dla potrzeb homiletyki przetłumaczono broszurę ks. Aiméras'a *Najlepszy sposób do kazań*, natomiast dla katechetyki ks. Płoszyński wydał dwie książki: *Katechetyka* i *Wzory i przykłady katechizowania*. W rękopisie zostawił też *Wymowę kościelną*. Homiletyki uczono także z podręcznika Hedouina, który został przetłumaczony na język polski. Najpierw dokonał tego ks. wizytator Jakubowski, następnie ks. Rzymski. Wśród innych podręczników na czoło wybijały się śpiewniki. Ks. Mioduszewski wydał w Krakowie w roku 1838 *Śpiewnik kościelny*. W 1841 r. wydano do niego *Dodatek*. Natomiast w 1843 ukazały się *Pastorałki i kolędy*. Z kolei ks. Jan Siedlecki wydrukował *Kolędy i kantyczki* oraz *Śpiewnik kościelny z melodiemi dla młodzieży szkolnej*.

Tabela nr 5 podaje wykaz podręczników z przedmiotów praktycznych, takich jak homiletyka, katechetyka i śpiew kościelny

⁵⁵ J. Dukała, dz. cyt., s. 140-143.

Tabela 5. Podręczniki używane przez misjonarzy w seminariach diecezjalnych

Katechetyka ⁵⁶				
Lp.	Autor	Tytuł	Miejsce wydania	Rok
1	Pouget – J. Jakubowski	<i>Nauki katolickie w sposób katechizmowy, w których wyłożone są w krótkości z Pisma św. i z Podania dzieje, zasady religii, moralność chrześcijańska, Sakramenta, modły, obrzędy i zwyczaje Kościoła. T. 1-4</i>	Warszawa	1790
2	K. Gawroński	<i>Jasny i gruntowny wykład prawd wiary i moralności chrześcijańskiej</i>	Lwów	1848
3	Laws	<i>Hebdomadale studiorum seu rudimenta theologica</i>		1805
4	J. Chodani	<i>Nauka chrześcijańskiej, katolickiej religii we trzech częściach ułożona</i>	Wilno	1823
5	F. Płoszczyński	<i>Katechetyka opracowana sposobem praktycznym przez pytania i odpowiedzi</i>	Warszawa	1877
Homiletyka ⁵⁷				
Lp.	Autor	Tytuł	Miejsce wydania	Rok
1	R. Almeras	<i>Najlepszy sposób kazań</i>	Warszawa	1785
2	A. Hedouin	<i>Principes de l'eloquence sacree</i>	Paris	1788
3	J. Jakubowski	<i>Zasady wymowy świętej, objaśnione przykładami wyczerpnionymi osobliwie z Pisma św. z Ojców Świętych i z innych najslawniejszych krasomówców chrześcijańskich</i>	Warszawa	1809 1819 ²
Ceremonie i śpiew ⁵⁸				
Lp.	Autor	Tytuł	Miejsce wydania	Rok
1	A. Pohl	<i>Rubricae Breviarii et Missalis Romani</i>	Wilno	1821
2		<i>Manuale ceremoniarum Romanarum</i>	Varsaviae-Culmae	1819- 1842

Księża misjonarze odegrali niezmiernie ważną rolę w pracy nad formacją alumnów w Polsce. To właśnie ich, z polecenia papieża Innocentego XI, proszono o nauczanie w seminariach diecezjalnych. Można powiedzieć, że od pierwszej połowy XVIII wieku stali się oni głównymi wychowawcami i nauczycielami kleru diecezjalnego. Warto tutaj zauważyć, że wśród biskupów panowała opinia, iż misjonarze i komuniści lepiej przygotowują do praktycz-

⁵⁶ Tamże, s. 144-152.

⁵⁷ Tamże, s. 144-152.

⁵⁸ Tamże, s. 152-154.

nego duszpasterstwa niż jezuiti. Misjonarze bowiem zabierali swoich uczniów na misje, które prowadzili na wsiach i w miastach. W ten sposób klerycy przygotowujący się do pracy kapłańskiej w seminarium teoretycznie, mogli także przyjrzeć się, jak wygląda ona od strony praktycznej. Co więcej, brali aktywny udział w tej posłudze, gdyż prowadzili katechizację.

The Contribution of the Vincentian Missionary Priest Society in the Formation of Diocesan Clergy in Poland in the Years 1675-1864

Summary

The goal of the article is to present the contribution of the Vincentian Missionary Priest Society in the formation of diocesan clergy in Poland in the years 1675-1864. The missionaries of St. Vincent de Paul came to Poland in 1651 at the request of the Queen of Poland Marie Louise Gonzaga. The founder of this society hoped that in sending them to this new post, they would also soon be able to open a missionary seminary in Poland. During the lifetime of St. Vincent de Paul (1581-1660) this did not occur. The missionaries opened their first seminary in Warsaw in 1675. In subsequent years, bishops entrusted further seminaries to them. The missionaries had under their supervision a total of 25 diocesan seminaries on the territory of 17 dioceses in the years 1675-1865. Great emphasis was placed on spiritual exercises in these seminaries, which primarily included completing yearly retreats. Their religious practices recommended services on the 1st Fridays and 1st Saturdays of the month as well as a day of recollection each month and repeating daily reflections. A very important element in the missionary system of formation was also the daily program designed and discussed during the general conventions. Further on in the article, the author discusses the program of studies, pointing out the subjects taught in the seminaries. Next, the textbooks which the lecturers used for education purposes are described. Summarizing, the author states that missionaries from the second half of the 18th century became the main educators and teachers of diocesan clergy. In the opinion of many bishops, it was generally believed that these Missionaries as well as the communists better prepared priests for practical pastoral ministry than the Jesuits.

FORMACJA DUCHOWIEŃSTWA GALICYJSKIEGO

W granicach pierwszego zaboru austriackiego znalazło się 6 łańskich diecezjalnych seminariów duchownych. Trzy z nich były w diecezji przemyskiej (Brzozów, Przemyśl), dwa w archidiecezji lwowskiej (obydwa we Lwowie) i jedno w diecezji chełmskiej (Zamość). Galicyjska część diecezji krakowskiej nie posiadała własnego seminarium, chociaż liczyła około 400 parafii. Po dłuższych pertraktacjach rząd zgodził się, aby młodzież duchowna z tego terenu kształciła się w Krakowie¹. We Lwowie działał alumnat papieski (Collegium Pontificum) prowadzony przez teatynów. Kształcili się w nim klerycy unicy obrządku ormiańskiego i greckiego². Na terenie pierwszego zaboru austriackiego nie było ani jednego grekokatolickiego seminarium diecezjalnego.

W cesarstwie austriackim katolicyzm podobnie jak w Polsce stanowił religię panującą. Kościół rzymskokatolicki nie był tam jednak silny, ponieważ już za panowania osobiście pobożnej cesarzowej Marii Teresy (1740-1780) istotnie ograniczono jego uprawnienia. Wyrosły na gruncie Oświecenia system reform polityczno-kościelnych, zapoczątkowany przez cesarzową Marię Teresę i konsekwentnie realizowany przez jej syna Józefa II (1780-1790), dążył do całkowitego podporządkowania Kościoła państwu i przeprowadzenia jego wewnętrznej reformy niezależnie od Stolicy Apostolskiej. Podstawowe zasady józefińskiej polityki kościelnej polegały, obok całkowitego uzależnienia Kościoła od państwa, na ograniczaniu prerogatyw Stolicy Apostolskiej, reformie wychowania i wykształcenia duchowieństwa, unowocześnieeniu form duszpasterskich, reorganizacji kościelnej struktury terytorialnej, ograniczeniu wielu przejawów życia i kultu religijnego, zniesieniu zakonów kontemplacyjnych,

¹ B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772–1918)*, Kraków 1980, s. 386.

² D. Blażejovskyj, *Ukrainian and Armenian Pontifical Seminaries of Lviv (1665-1784)*, Rome 1975, s. 219-265.

sekularyzacji części majątków kościelnych i reformie systemu finansowania instytucji kościelnych³.

Szkolnictwo teologiczne miało na celu niemal wyłącznie kształcenie kadr duchowieństwa do posługi duszpasterskiej i katechetycznej. Kiedy południowe ziemie Polski zostały zagarnięte przez Austrię, tam już od połowy wieku trwały prace nad reformą struktury kształcenia i wychowania duchowieństwa. Cesarzowa Maria Teresa w roku 1753 zobowiązała wszystkich alumnów do studium teologii w uniwersytetach. Przepisy państwowe wymagały od nich nie tylko ukończenia szkoły średniej, ale także trwającego 2 lub 3 lata studium filozofii. Gruntowna reforma studiów teologicznych przeprowadzona w latach 1774-1776 przez dyrektora Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Wiedeńskiego Franza Stephana Rautenstraucha (1734-1785), opata benedyktynów w Brzewnowie koło Pragi, znacznie ograniczała scholastykę. Powiększała natomiast zakres studium Pisma św., patrologii i historii Kościoła. Wprowadziła teologię pastoralną jako samodzielny dyscyplinę wraz z ćwiczeniami z homiletyki i katechetyki. *Ratio studiorum* opracowane przez Rautenstraucha i zatwierdzone w roku 1774 przez cesarzową Marię Teresę miało odtąd obejmować następujące dyscypliny: biblijne nauki pomocnicze (archeologię i geografii biblijną, języki semickie, historię religii), egzegezę Pisma św. Starego i Nowego Testamentu, patrologię, teologię dogmatyczną systematyczną i polemiczną, teologię moralną, teologię duszpasterską wraz z kaznodziejstwem i katechetyką, historię Kościoła i prawo kanoniczne. Postanowiono, że studium teologiczne będzie miało charakter uniwersytecki. Teologię można było studiować dopiero po ukończeniu gimnazjum i studium filozoficznego. Studium teologii miało trwać 5 lat. W roku 1785 okres nauki skrócono do 4 lat⁴.

W Galicji już w roku 1776 gubernium lwowskie zaczęło się domagać od kandydatów do święceń kapłańskich złożenia egzaminu z prawa kanonicznego. W następnym zaś roku zarządzono, że egzamin konkursowy na probostwo będą mogli składać tylko kandydaci legitymujący się świadectwem dyrektora fakultetu teologicznego, że złożyli egzaminy z Pisma św., patrystyki, teologii dogmatycznej, moralnej i pastoralnej oraz z prawa kanonicznego⁵. Reformy te przyczyniły się do rozwoju nauki i podniesienia poziomu wykształcenia. Wadą natomiast tej reorganizacji było przyjęcie zasady wychowania młodzieży duchownej na lojalnych urzędników polityczno-kościelnego systemu państwo-

³ B. Kumor, *Józefinizm*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 176-179; F. Maas, *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich*, t. 2, Wien 1953, s. 3-17.

⁴ H. Zschokke, *Die theologischen Studien und Anstalten der katholischen Kirche in Österreich*, Wien-Leipzig 1894, 34-47; B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego...*, s. 411-412.

⁵ W. Chotkowski, *Historia polityczna Kościoła w Galicji za rządów Marii Teresy*, t. 2, Kraków 1909 s. 188-190, 219.

wego. Celowi temu służyły także obowiązujące w uczelniach teologicznych nakazane przez rząd podręczniki pisane w duchu febronianizmu i józefinizmu.

Duchowieństwo miało odgrywać istotną rolę w procesie podporządkowania Kościoła absolutnemu i oświeconemu państwu. Konsekwentnie uzależniane od władz świeckich coraz bardziej upodabniało się do urzędników państwowych. Proboszczowie za posługę duszpasterską, głoszenie Słowa Bożego i katechizację byli odpowiedzialni nie tylko przed Bogiem i Kościołem, ale także przed cesarzem. W nauczaniu ludu mieli uwzględniać przede wszystkim aspekt praktyczny, kształtując jego cnoty i postawy społeczne odpowiadające potrzebom czasów i panującej władzy⁶.

Józefinizm położył się długim cieniem na formacji duchowieństwa galicyjskiego. W roku 1783 cesarz Józef II z inspiracji oświeceniowych teologów dworskich zamknął w całym cesarstwie wszystkie seminaria diecezjalne i zakonne. W ich miejsce utworzył seminaria generalne zakładane zazwyczaj w miastach posiadających fakultety teologiczne, w których mieli studiować klerycy. We Lwowie ustanowiono dwa seminaria generalne rzymskokatolickie i greckokatolickie, w których pod okiem rządu wychowywali się przyszli duszpasterze. Seminarium łacińskie, w którym kształcili się i wychowywali alumni archidiecezji lwowskiej oraz diecezji przemyskiej i tarnowskiej, umieszczono w skasowanym klasztorze karmelitanek (trzewickowych), późniejszej Bibliotece Ossolińskich. W zniesionym konwencie dominikanek działało seminarium generalne dla eparchii greckokatolickich: lwowskiej, przemyskiej i chełmskiej. Początkowo w zakładach tych wychowywali się jedynie klerycy diecezjalni. Od roku 1785 zaczęto przyjmować także zakonników. Po zniesieniu w roku 1784 papieskiego kolegium teatynów jego alumnów wcielono do łacińskiego seminarium generalnego. *Ratio studiorum*, regulaminy wewnętrzne, system wychowania i podręczniki, a przede wszystkim nominacje profesorów i przełożonych zależały wyłącznie od władzy politycznej. Seminaria generalne były utrzymywane z funduszu religijnego powstałego z majątków zniesionych klasztorów.

Studia w seminariach generalnych zostały zorganizowane na wzór uniwersytecki i zasadniczo odbywały się na Wydziale Teologicznym otwartego w 1784 r. we Lwowie Uniwersytetu Józefińskiego. Alumni oprócz nauk teologicznych byli zobowiązani uczyć się także przedmiotów, które miały ich lepiej

⁶ K.H. Frankl, *Das Frintaneum – Konturen einer Institution*, w: *Das Priesterkolleg St. Augustin „Frintaneum“ in Wien 1816-bis 1918. Kirchliche Elite-Bildung für den Donau-Alpen-Adria- Raum*, hrsg. von K. H. Frankl, R. Klieber, Wien-Köln-Weimar 2008, s. 38-41; J. Krętosz, *Archidiecezja lwowska obrządku łacińskiego w okresie józefinizmu (1772-1815)*, Katowice 1996, s. 159-160.

przygotować do służby państwowej, jako przyszłych nauczycieli ludowych. Uczyli się historii naturalnej i gospodarstwa wiejskiego, języka niemieckiego, a nawet niektórych umiejętności lekarskich. Wykłady na Wydziale Teologicznym, podobnie jak na pozostałych fakultetach, były wygłaszane w języku łacińskim. Jedyny wyjątek stanowiła teologia pastoralna wykładana w języku polskim.

Klerycy ruscy nie posiadali jednak dostatecznej znajomości łaciny, aby mogli korzystać z wykładów w tym języku. Dobrze znali jedynie język polski, słabo zaś ukraiński. Dla nich w roku 1787 otwarto prowizoryczny filozoficzny i teologiczny Instytut Ruski połączony z grekokatolickim seminarium generalnym. W trosce o poziom wykształcenia duchowieństwa unickiego na równi z księżmi łacińskimi utworzono w Instytucie tyle samo katedr z polskim językiem wykładowym, ile ich było na Wydziale Teologicznym z łacińskim językiem nauczania. Instytut Ruski przetrwał do 1804 r.⁷

W seminariach generalnych studia teologiczne w trwały cztery lata, zaś piąty rok poświęcano na praktyczne ćwiczenia z zakresu katechetyki. Wedle zarządzenia cesarza Józefa II z roku 1787 kandydaci do kapłaństwa po ukończeniu studiów teologicznych winni byli przez przynajmniej przez jeden rok przygotowywać się do święceń w tzw. domu kapłańskim. W tym okresie uczestniczyli w liturgii katedralnej i pogłębiali swoje wykształcenie, głównie poprzez praktyczne ćwiczenia w zakresie katechetyki, kaznodziejstwa i śpiewu kościelnego. Później pobyt w domu prezbiterialnym skrócono do pół roku⁸.

Wewnętrzna struktura organizacyjna seminariów generalnych spotkała się ze zdecydowanym sprzeciwem wielu biskupów, którzy domagali się przywrócenia seminariów diecezjalnych pod ich bezpośrednim zarządem. Cesarz Leopold II w roku 1790 rozwiązał seminaria generalne w całej monarchii i zezwolił biskupom na otwarcie własnych seminariów diecezjalnych. Jednak problemy związane ze zwrotem majątków skonfiskowanych w roku 1783 seminariów diecezjalnych i niejednolite w tej sprawie stanowisko biskupów galicyjskich spowodowały, że łacińskie seminarium generalne we Lwowie, jako wspólne dla rzymskokatolickich diecezji w Galicji, działało jeszcze przez

⁷ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, cz. 1, Lwów 1894, s. 49, 78, 85-87, 95.

⁸ B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego...*, s. 395; M. Tarnawski, *Studia alumnów józefińskiego seminarium generalnego o. l. we Lwowie (1783-1790)*, „Gazeta Kościelna” 25:1918, s. 290; J. Krętosz, *Duchowieństwo parafialne w józefińskim systemie polityki kościelnej cesarza austriackich (1780-1790)*, „Roczniki Teologiczne” 38-39(1991-1992), z. 4, s. 95-97; S.L. Piech, *Rola szkolnictwa teologicznego w życiu kulturalno-społecznym Galicji*, w: *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 20. *Historia wychowania, misja i edukacja*, Rzeszów 2008, s. 227.

prawie 30 lat. Pierwsze własne seminarium duchowne otwarła w roku 1819 diecezja przemyska obrządku łacińskiego.

Grekokatolickie seminarium generalne działało przeszło sto lat dłużej niż łacińskie, bowiem cesarz Leopold II, na wyraźną prośbę galicyjskich biskupów grekokatolickich nie rozwiązał tego zakładu. Alumni mieli przez trzy lata odbywać studia teologiczne w seminarium, zaś czwarty rok mieli spędzać na bezpośrednim przygotowaniu pastoralno-liturgicznym w domu prezbiterialnym. Grekokatolickie seminarium generalne działało do roku 1893, w którym otwarto seminaria diecezjalne w Przemyśle i Stanisławowie⁹.

Po trzecim rozbiore Polski na ziemiach zabranych przez Austrię znalazła się Szkoła Teologiczna wchodząca w skład Kolegium Moralnego Szkoły Głównej Koronnej w Krakowie i osiem seminariów diecezjalnych. Cztery należały do diecezji krakowskiej (Kraków, Kielce), dwa do diecezji chełmskiej (Krasnystaw, Lublin) i dwa do diecezji łuckiej (Janów Podlaski, Węgrów). Austriacka polityka kościelna zmierzała do łączenia wielu seminariów działających na terenie jednej diecezji i zorganizowania jednego tego rodzaju zakładu w każdej diecezji. W Krakowie seminaria akademickie i zamkowe wcielono w roku 1801 do seminarium misjonarzy na Stradomiu. Seminarium w Krasnymstawie zostało nieco później inkorporowane do seminarium diecezjalnego w Lublinie. Niepowodzenia Austrii na froncie wojennym z Francją, a niebawem utrata w roku 1809 całego trzeciego zaboru ziem polskich na rzecz Królestwa Warszawskiego w dużej mierze zaważyły na utrzymaniu się seminariów w Janowie Podlaskim i Węgrowie¹⁰.

Po rozwiązaniu seminariów generalnych studium teologii w miastach uniwersyteckich pozostało na wydziałach teologicznych. W miastach, które nie posiadały uniwersytetu, seminaria diecezjalne zostały zorganizowane na wzór fakultetów teologicznych i nazwane Naukowymi Instytutami Teologicznymi. Studia trwały cztery lata. W Galicji ze względu na poważny brak księży studia skrócono do lat trzech, ale już w roku 1812 dostosowując się do programu ogólnie austriackiego przedłużono do lat czterech.

Uniwersytet Krakowski po włączeniu w roku 1846 Rzeczypospolitej Krakowskiej do zaboru austriackiego przeżywał okres intensywnej germanizacji. Wprowadzono język niemiecki jako wykładowy. Jedynie na Wydziale Teologicznym wykładano po łacinie, z wyjątkiem teologii pastoralnej, która zatrzymała język polski. Diecezjalne seminarium duchowne miało własne studium

⁹ S.L. Piech, *Rola szkolnictwa teologicznego...*, s. 229; S. Nabywaniec, *Diecezja przemyska grekokatolicka w latach 1772-1795*, „Premisla Christiana” 5(1992/93), s. 148-149.

¹⁰ M. Kanior, *Wydział Teologiczny w dziejach Uniwersytetu Krakowskiego (1780-1880)*, Kraków 1998, s. 118-129.

teologiczne i klerycy nie korzystali z wykładów uniwersyteckich. Wydział posiadał wówczas zaledwie cztery katedry, do których ograniczył go Statut Organiczny narzucony Uniwersytetowi w 1833 r. Były to katedry: Pisma św. i języków orientalnych; historii kościelnej i patrystyki; teologii dogmatycznej i moralnej oraz teologii pastoralnej z homiletyką i katechetyką. Filozofii studenci uczyli się na Wydziale Filozoficznym. Prawa kanonicznego słuchali na Wydziale Prawa¹¹.

Wybranych, uzdolnionych alumnów biskupi wysyłali na studia do Wiednia, gdzie działały kolejno Królewskie Greckokatolickie Seminarium Duchowne (Das königliche griechisch-katholische Seminar zur heiligen Barbara in Wien, 1775-1784), Wiedeński Cesarsko-Królewski Konwikt Miejski (Wiener k.k. Stadtconvict, 1802-1848) i Greckokatolickie Seminarium Centralne (Das griechisch-katholische Zentralseminar in Wien, 1852-1893). Alumni tych zakładów byli studentami Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Wiedeńskiego. W Wiedniu działał także elitarny Wyższy Instytut Naukowy dla Księży Diecezjalnych u św. Augustyna (Institutum Sublimioris Educationis Cheri Saecularis S. Augustini, 1816-1919), zwany krótko Augustineum lub Frintaneum. Instytut ten wykształcił kilkunastu przyszłych biskupów galicyjskich i kilkudziesięciu profesorów uniwersytetów i seminariów galicyjskich. Udało się ustalić przynależność diecezjalną i zakonną 1350 galicyjskich wychowanków wymienionych zakładów, którzy w latach 1775-1918 przewinęli się przez Wydział Teologiczny Uniwersytetu Wiedeńskiego¹².

Rewolucja 1848 roku przyniosła zasadniczy zwrot w polityce rządu wobec Kościoła. Załamał się system józefiński, praktykowany jeszcze, choć w złagodzonej formie, przez władze państwowe. Pierwsza konferencja episkopatu cesarstwa, w której brali udział wszyscy biskupi polscy z Galicji, obradująca w Wiedniu w roku 1849 postanowiła, że studia teologiczne winny posiadać charakter uniwersytecki. Warunkiem przyjęcia miało być ukończenie gimnazjum niższego (szkoła średnia) i wyższego (dwuletnie studium filozoficzne). Studia teologiczne winny trwać cztery lata, a wykładać miało przynajmniej sześciu profesorów. Obowiązkowymi dyscyplinami teologicznymi były: język hebrajski, studium biblijne Starego i Nowego Testamentu, historia Kościoła, patrologia, prawo kościelne, teologia dogmatyczna, moralna i pastoralna, kate-

¹¹ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887*, Kraków 1887, s. 4-6, 30, 46; S.L. Piech, *Dzieje Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1880-1939*, Kraków 1995, s. 13.

¹² S.L. Piech, *Wychować dla Kościoła i państwa. Formacja elity duchowieństwa galicyjskiego w Wiedniu 1775-1918*, Kraków 2009, passim; Tenże, *Das Studium der geistlichen Jugend Galiziens in Wien, w: Aus der geschichte Österreichs in Mitteleuropa*, Heft 3. *Kirchengeschichte*, Wien 2005, s. 112-126.

chetyka i pedagogika. Studium języków semickich i egzegezy wyższej (z tekstu oryginalnego) wymagano od tych, którzy pragnęli ubiegać się o stopień doktora. Jako przedmioty fakultatywne („nadzwyczajne”) należało „w miarę sił” wykladać: archeologię biblijną, apologetykę, historię zbawienia, synodologię, historię dogmatów i symbolikę. Klerycy, którzy przed rozpoczęciem studium teologii nie słuchali metafizyki i filozofii moralnej (etyki), musieli uzupełnić te braki w czasie nauki w seminarium. Językiem wykładowym miała być łacina¹³. Jedynie teologię pastoralną wraz z przynależnymi do jej katedry przedmiotami (homiletyką, katechetyką i liturgiką) wykładano w języku polskim.

Cesarz Franciszek Józef I zatwierdził w roku 1850 uchwały konferencji episkopatu austriackiego o urządzeniu zakładów teologicznych diecezjalnych i klasztornych. Obsada katedr była całkowicie uzależniona od biskupa diecezji na terenie, której znajdowała się uczelnia. Gdy opróżniła się katedra, biskup ogłaszał egzamin konkursowy w całej diecezji. Jeżeli zakład zaspakajał potrzeby kilku diecezji, konkurs rozpisywano w każdej z nich. Pytania egzaminacyjne wyznaczał biskup, w którego diecezji znajdowała się opróżniona katedra. Kandydaci składali egzamin pisemny i ustny (w roku 1858 w miejsce egzaminu ustnego wprowadzono wykład próbny). Wypracowania konkursowe oceniali profesorowie i komisarz biskupi. Ostateczny jednak wybór kandydata na katedrę należał do biskupa, którego obowiązkiem była troska o prawowierne przekazywanie nauki Kościoła. Biskup winien był bowiem domagać się „od wszystkich profesorów i nauczycieli teologii rękojmi zmysłu kościelnego, nadzorować nieustannie ich prowadzenie się, nauczanie i całe działanie urzędowe, a jeżeliby w którymkolwiek z tych kierunków okazali się niegodnymi swego zawodu, odjąć upoważnienie do wykładania teologii”¹⁴. Jeśli biskup diecezjalny nie zgłaszał sprzeciwu, wówczas kandydat na wniosek ministra Wyznań i Oświaty otrzymywał od cesarza nominację na profesora. Prawa biskupa diecezjalnego w obsadzie katedr potwierdził konkordat zawarty pomiędzy Austrią a Stolicą Apostolską z 1855 r.¹⁵ Episkopat monarchii na konferencji w Wiedniu w roku 1856 jeszcze raz przedyskutował *ratio studiorum* i uchwalił jednolite zasady dla wszystkich seminariów.

¹³ *Zbiór przepisów odnoszących się do Kościoła i duchowieństwa katolickiego...*, Zestawił i uzupełnił I. Korzeniowski, Lwów 1900, s. 190-191; B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego...*, s. 414.

¹⁴ *Die österreichischen Universitätsgesetze*, hrsg. von L. Beck von Mannagetta und C. von Kelle, Wien 1906, nr 605; *Zbiór przepisów...*, s. 190-191.

¹⁵ *Die österreichischen Universitätsgesetze*, nr 607; *Zbiór przepisów...*, s. 192-193; S.L. Piech, *Dzieje Wydziału Teologicznego...*, s. 30; Tenże, *Biskupi krakowscy a obsada katedr Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego (1880-1939)*, „Folia Historica Cracoviensia” 2(1994), s. 103-104.

Jaki był rozkład przedmiotów na poszczególnych latach studiów? Na roku pierwszym wykładano dogmatykę ogólną (apologetykę), wprowadzenie do Pisma św., objaśniano Stary Testament z tekstu Wulgaty i uczono języka hebrajskiego. Na drugim roku studiów obowiązywały: teologia dogmatyczna szczegółowa, objaśnianie Pisma św. Nowego Testamentu z Wulgaty z uwzględnieniem uzasadniania nauki wiary oraz egzegeza oryginalnych tekstów biblijnych. Dwa pierwsze lata miały charakter bardziej teoretyczny. Natomiast w dwóch ostatnich skupiano się przede wszystkim na przedmiotach o praktycznej przydatności duszpasterskiej. Na roku trzecim wykładano historię kościelną ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju dogmatów i dziejów ustroju oraz teologię moralną w aspekcie potrzeb spowiednika. W ostatnim, zaś czwartym roku uczono teologii pastoralnej (hodogetyki) wraz z liturgiką, wymową kościelną, katechetyką i pedagogiką. Na tym kursie wykładano także prawo kanoniczne. Uchwały konferencji biskupów austriackich zostały także zatwierdzone przez cesarza w 1858 r.¹⁶

U schyłku okresu galicyjskiego przeważająca liczba przedmiotów była wykładana w języku łacińskim (Pismo św., teologia dogmatyczna, moralna, filozofia i prawo kanoniczne), ale trudniejsze kwestie wyjaśniano w języku polskim. Powiększył się zakres dyscyplin wykładanych w języku ojczystym, którym posługiwano się już nie tylko na katedrze teologii pastoralnej, ale także historii kościelnej i chrześcijańskich nauk społecznych. W wykładzie teologicznym trzymano się metody pozytywno-scholastycznej. W argumentacji odwoływano się głównie do nauki św. Tomasza z Akwinu. Studenci po wysłuchaniu wykładów z obowiązkowych przedmiotów byli poddawani egzaminom półrocznym i rocznym.

Marzeniem niejednego zdolnego i rozmiłowanego w nauce studenta, była promocja doktorska. Księża, którzy ukończyli studia w ustawowo zorganizowanych seminariach duchownych diecezjalnych lub zakonnych, mogli w uniwersytecie po uprzedniej immatrykulacji na podstawie świadectwa dojrzałości ubiegać się o doktorat teologii. Do uzyskania tego stopnia wymagano przedstawienia rozprawy naukowej i złożenia czterech egzaminów ścisłych zwanych rygorozami, które obejmowały cztery grupy dyscyplin teologicznych: historię Kościoła i prawo kanoniczne; studium biblijne Starego i Nowego Testamentu wraz z językami wschodnimi; teologię dogmatyczną ogólną i szczegółową oraz teologię moralną i pastoralną. Doktoranci byli ponadto zobowiązani do złożenia egzaminów z egzegezy wyższej oraz z języków wschodnich (arabskiego i syryjsko-chaldejskiego). Od roku akademickiego 1894/95 nie wymagano już egzaminu z języków biblijnych.

¹⁶ *Zbiór przepisów...*, s. 192; B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego...*, s. 414.

Warunkiem jednak dopuszczenia do rygorozum biblijnego było wysłuchanie z dobrym wynikiem wykładów o dialektach semickich oraz wyższej egzegezy Starego i Nowego Testamentu, przynajmniej przez jedno półrocze. Egzaminacje składano w języku łacińskim, z wyjątkiem teologii pastoralnej wykładanej w języku polskim. Rozprawa naukowa miała być napisana również po łacinie. Od roku 1903 przedmiotem jednego z trzech obowiązujących odtąd ustnych egzaminów ścisłych była zawsze teologia dogmatyczna wraz z apologetyką. Rozprawa w rękopisie lub wydrukowana, miała być owocem badań naukowych na dowolny temat z zakresu jednej z trzech następujących grup przedmiotów: studium biblijne, historia Kościoła i prawo kanoniczne, teologia moralna i pastoralna. Nie wymagano złożenia rygorozum z grupy przedmiotów, z zakresu, których została napisana dysertacja¹⁷.

W podsumowaniu warto zaznaczyć, że do roku 1848 formacja duchowieństwa galicyjskiego pozostawała pod przemożnym wpływem józefinizmu. Okres po zawarciu konkordatu pomiędzy cesarstwem austriackim a Stolicą Apostolską charakteryzował się wciąż narastającym procesem odzyskiwania pełnej wolności Kościoła i usuwania naleciałości państwowo-kościelnego systemu politycznego, także w zakresie wychowania duchowieństwa.

Formation of Clergy in Galicia

Summary

The thorough reform of theological studies carried out in the Austrian Empire in the years 1774-1776 by Franz Stephan Rautenstrauch significantly limited scholasticism. On the other hand, it increased the area of studies in Sacred Scripture, patrology and Church history. It introduced pastoral theology as an independent discipline along with exercises in homiletics and catechesis. Theology could be studied only after completing secondary school and philosophical studies. Studies in theology were to last five years. In the year 1785, the time of studies was shortened to four years. In the reorganization of theological education, apart from the undoubted raising of the level of education, unfortunately, they accepted a principle of educating clerical youth based on officials loyal to the political and Church national system.

Josephinism cast a long shadow on the formation of Galician clergy. In the year 1783, Czar Joseph II closed all diocesan and religious order seminaries and opened general seminaries. In Lvov, two general seminaries were created, Roman Catholic and Greek Catholic. Studies primarily took place at the Faculty of Theology at Josephine

¹⁷ *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich*, zestawił K. Kumaniecki, Kraków 1913, s. 197-203; S.L. Piech, *Dzieje Wydziału Teologicznego...*, s. 184.

University and lasted four years, thus the fifth year was dedicated to practical exercises in the area of catechesis, homiletics and Church singing in a so-called priest home.

Czar Leopold II in the year 1790 dissolved the general seminaries and allowed bishops to open their own diocesan seminaries. Nevertheless, problems related with returning Church estates confiscated in the year 1783 from diocesan seminaries and such diversified matters as the positions of Galician bishops caused that the Latin general seminary in Lvov continued to function for almost another 30 years. The main Greek Catholic seminary lasted to the year 1893. The four year study program, on account of a serious lack of priests, was shortened to three years, but already in 1812 it adjusted to the general Austrian program and was extended to four years.

Chosen, talented alumni of bishops were sent to studies in Vienna, where the next Royal Greek Catholic Seminary (1775-1784), the Viennese Imperial-Royal City Seminar (1802-1848) and the Greek Catholic Central Seminary (1852-1893) functioned. Alumni of these institutions were students of the Vienna University Theology Faculty. In Vienna, the elite Higher Scientific Institute for Diocesan Clergy at St. Augustine's (1816-1919), called the Frintaneum, functioned. These institutions formed over a dozen future Galician bishops and tens of universities and Galician seminaries' professors.

The 1848 revolution brought about a principle return of government policies toward the Church. In the year 1849, the first Episcopal conference of the Czar decreed that theological studies ought to last four years and have a university characteristic. The chair staff was completely dependent on the diocesan bishop where the seminary was located. The rights of the diocesan bishop in staffing the chair was confirmed by the concordant agreed upon between Austria and the Apostolic See in 1855. The majority of the subjects were taught in Latin, but more difficult issues were explained in Polish language. The theology lectures kept to a positivistic scholastic method. All disputes were mainly referred to the teachings of St. Thomas Aquinas.

KSZTAŁCENIE I WYCHOWANIE DUCHOWIEŃSTWA W KOŚCIELE ŚLĄSKIM W CZASACH PRUSKICH

Od czasu kiedy Sobór Trydencki w reformie Kościoła zwrócił baczną uwagę na kwestie dotyczące formacji kandydatów do kapłaństwa, tak od strony intelektualnej jak i pastoralnej, kwestia powstawania seminariów duchownych stała się priorytetem biskupów poszczególnych diecezji. Określał to wyraźnie dekret Tridentinum *Cum adolescentium aetas* z 15 lipca 1563 r. i jego 18 kanon XXIII sesji, który zobowiązywał biskupów diecezjalnych do kształcenia kandydatów do kapłaństwa w seminariach duchownych przy katedrach bądź innych odpowiednich szkołach, a nawet na uniwersytetach¹. Alumni, którzy mieli odznaczać się odpowiednimi zdolnościami, rokującymi nadzieję na wysoki poziom stanu kapłańskiego, w seminarium powinni postępować zgodnie z przypisanym regulaminem, którego głównym prawodawcą miał być biskup i kapituła katedralna. To właśnie biskup diecezjalny miał sprawować bezpośrednią pieczę nad seminarium, określać *ratio studiorum* i podawać wykaz podręczników do nauczania, zabezpieczając tym samym ortodoksję kościelną. Kapituła katedralna miała wspomagać biskupa diecezjalnego w kontroli nad majątkiem seminaryjnym i budżetem². Mimo że dyrektywy soborowe były zbyt ogólnikowe, to czas pokazał, że dzięki gorliwości duchowieństwa na czele z ich biskupami doszło do organizacyjnego rozwoju struktur wychowawczo-dydaktycznych, opartych na fundamencie prawnym Kościoła katolickiego.

Reforma soborowa urzeczywistniona między innymi w dekrete *Cum adolescentium aetas* dawała realne podstawy do przeprowadzenia całkowitej reformy Kościoła, stwarzając możliwość zaistnienia nowego duszpasterstwa z odnowionym, przepojonym duchem kościelnym, duchowieństwem. Pobu-

¹ J. Swastek, *Formacja naukowa kandydatów do kapłaństwa we Wrocławiu w czasach nowożytnych i spór o pierwsze seminarium na ziemiach polskich*, „Sobótka” R. 56(2001), z. 4, s. 547.

² S. Librowski, *Dekret Soboru Trydenckiego o seminariach i pierwsze seminaria diecezjalne w Polsce*, „Ateneum Kapłańskie” 72(1969), z. 2, s. 211-212.

dziła tym samym Kościół katolicki do wielkich działań na polu odnowienia życia religijnego³.

Pierwsze seminaria duchowne w myśl zasad wypracowanych przez Sobór Trydencki powstały w Mediolanie i Rzymie, a ich założycielami byli odpowiednio św. Karol Boromeusz i jego wuj papież Pius IV⁴.

W tę konwencję odnowy soborowej wpisała się także diecezja wrocławska, która w skutek reformacji przeżywała głęboki kryzys powołaniowy i duszpasterski. Na blisko 1500 katolickich parafii, jakie wykazywano przed reformacją, przy Kościele katolickim pozostało około 200 jednostek administracyjnych⁵. Dotkliwego uszczerbku doznała także kadra duchowieństwa, która była w stanie obsadzić $\frac{1}{4}$ istniejących placówek duszpasterskich. Ponadto brak księży powodował konieczność zminimalizowania odprawianych nabożeństw. Nie dziwi przeto fakt, że postanowienia Soboru Trydenckiego, dotyczące erygowania seminariów duchownych, duchowieństwo wrocławskie przyjęło z wielkim entuzjazmem. Ogromną rolę odegrała tutaj wrocławska kapituła katedralna, która po śmierci bpa Baltazara z Promnicy (+1562) od przyszłego rządcy Kaspra z Łagowa domagała się założenia instytucji kształcącej przyszłe duchowieństwo i przeznaczenia z dochodów biskupich kwoty pieniężnej na utrzymanie zakładu i cele edukacyjne przyszłych kapłanów⁶. Postanowienia tzw. kapitulacji wyborczej nie były realizowane przez nowego biskupa wrocławskiego, w związku z czym kapituła katedralna nie tylko przynaglała go do wywiązania się z zaciągniętego obowiązku, ale desygnowała na rektora mającego powstać seminarium ks. Teodora Lindanusa, który był wychowankiem Collegium Germanicum w Rzymie⁷. Swoją działalność wrocławskie seminarium duchowne rozpoczęło w połowie października 1565 r. i było urządzone na wzór rzymskiego Germanicum.

W swej historii przeżywało ono wiele trudności, związanych przede wszystkim z nikłym zainteresowaniem biskupów wrocławskich, brakami finansowymi, niedoborem kadry przełożonych i ubytkami personalnymi w gronie profesorskim. Ekspansja luteranizmu w stolicy Śląska była tak wielka, że w obawie przed wpływami luteranizmu w 1575 r. przeniesiono seminarium do Nysy, stolicy księstwa biskupiego⁸. W tym to okresie alumni na wykłady z te-

³ T. Błaszczyk, *Zakony na Śląsku w czasach reformacji i reformy kościelnej oraz ich znaczenie*, „Saeculum Christianum” R. 8(2001), nr 1, s. 26.

⁴ J. Swastek, *Formacja naukowa kandydatów do kapłaństwa we Wrocławiu...*, s. 548.

⁵ B. Kumor, *Historia Kościoła*, cz. 5, Lublin 1984, s. 121.

⁶ J. Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, t. 2, Warszawa 1995, s. 92.

⁷ H. Hoffmann, *Die Geschichte des Breslauer Alumns. Ein Beitrag zur Geschichte der Priesterbildung in Schlesien*, Breslau 1935, s. 66.

⁸ J. Jungnitz, *Martin Gerstmann, Bischof von Breslau*, Breslau 1898, s. 85-97.

ologii uczęszczali do jezuickiego kolegium Carolinum. Sytuacja znormalizowała się dopiero za rządów bp. Leopolda Habsburga, który w 1656 r. przeniósł seminarium z powrotem do Wrocławia, a klerycy mieli obowiązek uczestniczenia w wykładach w kolegium jezuickim, które w 1702 r. zostało uznane za dwuwydziałowy uniwersytet. W tym czasie wielu biskupów uważało, że odpowiednimi przełożonymi seminariów kleryckich mogą być jedynie jezuiti, których sprawność intelektualna i dynamika działania dawała podstawy do owocnej walki z innowiercami w ramach tzw. rekatołicyzacji.

Wrocławska uczelnia, prowadzona przez jezuitów, nie przygotowywała studentów do pracy ściśle duszpasterskiej, a jedynie zajmowała się kształceniem teologicznym. W związku z tym bp Eliasch Daniel Sommerfeld wnioskował do kapituły katedralnej o podjęcie decyzji budowy nowego alumnatu, który odpowiadałby wymogom dydaktyczno-wychowawczym⁹. Tym samym w 1731 r. powstał nowy gmach alumnatu, którego prowadzenie bp Franciszek Ludwik Neuburg powierzył kapitule katedralnej. Zatwierdził też statuty, zgodnie z którymi alumni zdobywali wiedzę teologiczno-filozoficzną na Leopoldinie, a formację religijno-ascetyczną w alumnacie.

Zapotrzebowanie kadry duszpasterskiej było tak duże, że liczba kandydatów do kapłaństwa zawsze była niewystarczająca w stosunku do olbrzymich potrzeb diecezji wrocławskiej. Sytuacja ta wcale nie uległa zmianie w czasach pruskich, zwłaszcza że polityka konfesyjna prowadzona przez króla Fryderyka II nie była sprzyjająca dla Kościoła katolickiego. Ten absolutystyczny władca, będąc zwolennikiem filozofii oświeceniowej o zabarwieniu deistycznym, okazał się agnostykiem, który z drwiną i szyderstwem odnosił się wobec wszelkich form wyznaniowych i wykorzystywał struktury organizacji kościelnej w celach ściśle politycznych. Kościół katolicki miał mu być potrzebny jedynie do sprawnego zarządzania scentralizowanym państwem, dlatego też został poddany nadzorowi państwowemu¹⁰. Zapewnienia królewskie o zachowanie tolerancji religijnej, swobody wyznania i nie wyrządzania żadnej krzywdy Kościołowi katolickiemu na Śląsku były dalekie od rzeczywistości¹¹. Urząd biskupi, który został zatwierdzony jako duchowny katolicki konsystorz,

⁹ J. Pater, *Eliasch Daniel Sommerfeld sufragan wrocławski (1681-1742)*, w: *Misericordia et Veritas. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Biskupa Wincentego Urbana*, red. J. Mandziuk, J. Pater, Wrocław 1986, s. 276.

¹⁰ P. Mai, *Kościół katolicki na pruskim Śląsku od roku 1740 aż do upadku monarchii w 1918 roku*, w: *Miejsce i rola Kościoła wrocławskiego w dziejach Śląska*, red. K. Matwijowski, Wrocław 2001, s. 101.

¹¹ Z. Zieliński, *Fryderyk II Hohenzollern*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 742; H.W. Bergenhausen, *Der preussische Staat und die Breslauer Bischöfe 1740-1795*, Archiv für schlesische Kirchengeschichte, t. 53(1995), s. 169-170.

w zasięgu swoich kompetencji został jednak zdegradowany do spraw czysto kościelnych. Głęboką ingerencję w życie Kościoła katolickiego stanowiło żądanie przysięgi wierności królowi od wszystkich stanów, w tym także od duchowieństwa. Uznając odmowę złożenia przysięgi za czyn sprzeczny z racją stanu, w specjalnym zarządzeniu król pozbawiał wszystkich duchownych stawiających opór beneficjów kościelnych, które przechodziły na rzecz państwa¹². Uzurpował prawa patronackie nad biskupstwem wrocławskim i jego instytucjami, często wpływając na wybory i nominacje biskupie¹³.

Trzeba przyznać, że Fryderyk II nie prowadził polityki otwartej wrogości wobec Kościoła katolickiego na Śląsku. Instytucjom kościelnym starał się zapewnić pozorną opiekę i bezpieczeństwo. W rzeczywistości jednak nakładał na Kościół katolicki obowiązek płacenia kontrybucji wojennych i prowadzenie nierentownych inwestycji¹⁴. Zajmował niektóre budynki kościelne, urządzając w nich miejsca odosobnień dla jeńców wojennych, a także przekształcając je w lazarety wojskowe. Ta sytuacja w 1757 r. spotkała wrocławski alumnat, który w czasie wojny 7-letniej pełnił funkcje aresztu, a później lazaretu, natomiast przełożeni wraz z alumnami w tym czasie musieli zamieszkać w innych budynkach, co pochłaniało spore obciążenia finansowe ze względu na wysokie czynsze¹⁵. W pewnym momencie klerycy wraz z wyższym duchowieństwem katedralnym zostali umieszczeni w kościele św. Bartłomieja, a pałac biskupi został zajęty i przemianowany na rezydencję królewską.

Olbrzymią niedogodnością, nie tylko dla sprawnego funkcjonowania alumnatu, ale i jego dalszego rozwoju, było rozporządzenie królewskie z 1755 r., które wprowadziło ograniczenie liczby kandydatów do kapłaństwa. Ponadto przyszłym alumnom postawiono wymóg uzyskania odpowiedniego zezwolenia władz państwowych celem realizacji swojego powołania, jak również określono cezurę wiekową, którą był ukończony 24 rok życia. Litera prawa była do tego stopnia uciążliwa, że odpowiednie zezwolenie uzyskiwali jedynie ci, którzy charakteryzowali się ułomnością fizyczną lub niskim wzrostem i przez to nie mogli pełnić służby wojskowej¹⁶. Te obostrzenia prawne, jak również prowadzone wojny wpłynęły na drastyczne obniżenie liczby klery-

¹² J. Pater, *Wrocławska kapituła katedralna w XVIII wieku. Ustrój – skład osobowy – działalność*, Wrocław 1998, s. 115.

¹³ T. Błaszczuk, *Wpływ masonerii na duchowieństwo katolickie na Śląsku do połowy XIX wieku*, „Saeculum Christianum” R. 11(2004), nr 1, s. 32.

¹⁴ W. Marschall, *Geschichte des Bistums Breslau*, Stuttgart 1980, s. 104.

¹⁵ H. Hoffmann, *Die Geschichte des Breslauer Alumnats...*, s. 107-108.

¹⁶ Tamże, s. 106.

ków w alumnacie wrocławskim, co obserwujemy w latach 1754-1757, kiedy to ubyło 36 alumnów¹⁷.

W ramach wyznaniowych ograniczeń znalazł się zakaz podejmowania studiów zagranicznych, który obowiązywał od 1749 r. Tym samym śląska młodzież, wśród nich kandydaci do kapłaństwa, miała być zdana jedynie na regionalną uczelnię, Leopoldinę. Ponieważ nie respektowano tego zakazu i śląskich studentów można było spotkać na wydziałach teologicznych Krakowa, Brna i Ołomuńca, gdzie niejednokrotnie otrzymywali święcenia kapłańskie, król Fryderyk II zagroził w 1779 r. bp. Strachwitzowi, że będzie obsadzał parafie jedynie absolwentami wrocławskiej uczelni. W międzyczasie w 1757 r. celem powstrzymania wyjazdów kandydatów do kapłaństwa za granicę, gdzie otrzymywali święcenia kapłańskie, zezwolono bp. Almesloe na powrót do Wrocławia celem udzielania święceń kapłańskich. Równocześnie król pozwolił śląskim studentom teologii na powrót w ciągu pół roku do macierzystej uczelni bez sankcji karnych.

Celem unifikacji językowej Fryderyk II wydał 22 maja 1764 r. rozporządzenie, którym nakazał obowiązkową naukę języka niemieckiego we wszystkich placówkach oświatowych¹⁸. Nieco później pojawił się ciekawy projekt autorstwa Gotfryda Steinera, kapłana Katolickiego Instytutu Szkolnego i profesora wrocławskiego uniwersytetu, który podsunął pruskim władzom państwowym myśl, aby placówki duszpasterskie Górnego i Dolnego Śląska obsadzać duchownymi na zasadzie przemienności urodzenia. Jeśli kapłan pochodził z Górnego Śląska miał być kierowany do pracy duszpasterskiej na Dolnym Śląsku i na odwrót¹⁹. Plan ten jednak nie doszedł do skutku ze względu na sprzeciw wrocławskich władz duchownych.

Ta nad wyraz ostra ingerencja władz pruskich w cały system konfesyjny domagała się od władz duchownych pewnych regulacji prawnych, które miałyby ochronić duchowieństwo i społeczność katolicką od dalszej degradacji porządku religijnego. Wynikała z tego konieczność reformy alumnatu, tak by zachować wpływ na kwestie kształcenia i wychowania elit duchownych, a przez to i społecznych.

Pierwszą próbę reformy alumnatu powzięto dopiero w 1770 r. Miała dotyczyć zmian regulaminowych. Nowy regulamin zatwierdzony przez bp. Strachwitza 5 lutego 1774 r. był jedynie korektą dotychczasowego regulami-

¹⁷ J. Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, t. 3, cz. 1, Warszawa 2007, s. 104.

¹⁸ W. Urban, *Polskie kaznodziejstwo i katechizacja we wrocławskiej diecezji w czasach pruskich*, „Nasza Przeszłość” 17(1963), s. 124.

¹⁹ Tenże, *Leopold hr. Sedlnicki książę biskup wrocławski 1836-1840 na tle dziejów Kościoła na Śląsku w pierwszej połowie XIX wieku*, Warszawa 1955, s. 55.

nu i kładł akcent na wewnętrzną postawę alumna w czasie modlitw, zwrócił uwagę na potrzebę utrzymania południowego rachunku sumienia, jak również wskazywał na potrzebę zachowania moralnego porządku życia alumnów. W tym ostatnim punkcie znalazł się zakaz zaciągania długów i uprawiania hazardu. Na alumnów, zgodnie z regulaminem, nałożono obowiązek odbycia każdego roku bądź trzydniowych ćwiczeń ignacjańskich, bądź rekolekcji u któregoś z kapłanów. Raz na kwartał mieli głosić kazania w kościele św. Piotra i Pawła²⁰.

Istotnym problemem, który wiązał się z brakiem kadry duszpasterskiej, był czas trwania studiów. Studia teologiczne na wrocławskiej uczelni prowadzonej przez jezuitów trwały 4 lata. Po ukończeniu uniwersyteckich studiów teologicznych studenci, którzy wyrażali chęć wstąpienia do stanu duchownego, byli zobowiązani do pobytu w alumnacie, by tutaj osiągnąć praktyczną wiedzę duszpasterską. Równocześnie alumni byli podzieleni na dwie grupy: komensalistów i fundatystów. Ci pierwsi sami opłacali swój pobyt w alumnacie i przygotowując się do kapłaństwa od strony ascetyczno-praktycznej ponownie przerabiali niektóre partie materiału studiów uniwersyteckich. Natomiast fundatyści, którzy byli utrzymywani z różnych fundacji, byli zobowiązani do całościowego opanowania materiału studiów teologicznych²¹. Czas pobytu w alumnacie nie był jeszcze w tym okresie ściśle określony, a pilna potrzeba niwelowania wakatów w duszpasterstwie diecezjalnym sprawiała, że ograniczał się jedynie do kilku miesięcy. I tak komensaliści w zasadzie pozostawali w alumnacie przez pół roku, a stypendyści przez rok czasu. Szymon Sobiech, który wówczas był ojcem duchownym, a następnie przez przeszło 40 lat rektorem alumnatu, dostrzegał pilną potrzebę określenia jednolitego czasu pobytu studentów w alumnacie, zwłaszcza, że część kandydatów do kapłaństwa, którzy w myśl przepisów państwowych nie miała jeszcze odpowiedniego wieku, wynajmowało w mieście mieszkania, izolując się tym samym od seminaryjnego programu ascetyczno-duszpasterskiego. Widział przeto potrzebę, aby po drugim roku studiów teologicznych móc przyjmować studentów do alumnatu. Innym problemem było zawężenie materiału uniwersyteckiego z czterech do trzech lat, który należało przedłożyć alumnom. Sytuacja wyjaśniła się w 1798 r. kiedy to bp Hohenlohe zarządził studium teologiczne w alumnacie z pominięciem studium uniwersyteckiego. Wówczas określono roczny czas pobytu dla wszystkich kandydatów do kapłaństwa w alumnacie.

Utworzenie tzw. studium domesticum w alumnacie z pominięciem wykładów prowadzonych na Leopoldinie wiązało się z rozpowszechnianiem oświe-

²⁰ H. Hoffmann, *Die Geschichte des Breslauer Alumnats...*, s. 112-113.

²¹ W. Urban, *Leopold hr. Sedlnicki...*, s. 44-45.

цениowych prądów przez wykładowców uniwersyteckich, a przede wszystkim z ochroną alumnów przed zgubnymi wpływami oświecenia i racjonalizmu²². Świadczyć o tym może dobór podręczników, który nie zawsze zgodny był z normami kościelnymi. Wiele zastrzeżeń budziły podręczniki: Mateusza Dannenmayera *Institutiones historiae ecclesiasticae*, który służył do nauczania historii Kościoła, oraz Franciszka Giftschütza *Leitfaden für die in den k. k. Erblanden vorgeschriebenen deutschen Vorlesungen über die Pastoraltheologie*. Ogólnie były one pozbawione katolickiego ducha i niezgodne z nauczaniem kościelnym, wrogo ustosunkowane do prymatu papieskiego i odżegnywały się od scholastyki. Te same podręczniki były używane w alumnacie do nauczania historii Kościoła, którą wykładał ks. Henryk Walter i teologii pastoralnej, którą prowadził ks. Szymon Sobiech. Wkrótce podręczniki te zostały usunięte i zastąpione prokościelnym materiałem naukowym²³.

Nowa sytuacja związana z domowym studium sprawiła, że należało określić stosowne przedmioty, które miały być nauczane w alumnacie. W ramach prawa znalazły się takie dziedziny jak prawo kościelne w połączeniu z ustawodawstwem diecezjalnym i normami prawnymi ustaw królewskich. Celem podkreślenia praktycznego przygotowania do stanu duchownego wprowadzono także prawo małżeńskie z wypadkami zarezerwowanymi. Ponadto w szerokim spektrum przedmiotów wykładowych znalazły się: teologia moralna, dogmatyczna i pastoralna, jak również hermeneutyka, krytyka biblijna i egzegeza Pisma św. Plan zajęć przedstawiał się następująco: teologia dogmatyczna wykładana była w poniedziałek, czwartek i piątek w wymiarze 3 godzin tygodniowo; teologia pastoralna – w poniedziałek, wtorek i sobotę razem 3 godziny tygodniowo; teologię moralną, na którą przeznaczono 2 godziny w tygodniu, uczono w poniedziałek i środę. Na historię Kościoła przeznaczono najwięcej jednostek lekcyjnych – 4 godziny w tygodniu – i uczono tego przedmiotu we wtorek, czwartek, piątek i sobotę. Prawo kościelne w wymiarze 3 godzin tygodniowo wykładano we wtorek, piątek i sobotę. Egzegezę biblijną również w wymiarze 3 jednostek godzinowych uczono w poniedziałek i środę. Najmniej, bo po jednej godzinie przeznaczono na liturgikę i katechetykę²⁴. Wykłady miały być prowadzone w języku łacińskim, co było ukłonem w stronę profesorów, którzy językiem Kościoła posługiwali się perfekcyjnie. Bp Hohenlohe, jakby wychodząc naprzeciw zarządzeniom królewskim, optował za językiem niemieckim jako wykładowym jedynie przy nauczaniu kazuistyki.

²² W. Urban, *Polskie kaznodziejstwo...*, s. 123-124.

²³ H. Hoffmann, *Die Geschichte des Breslauer Alumnats...*, s. 119.

²⁴ Tamże, s. 120.

Ze względu na stanowczy sprzeciw kapituły katedralnej i w tym przypadku językiem wykładowym okazała się łacina²⁵.

Zaistnienie pozauniwersyteckiego studium teologicznego w alumnacie wiązało się z wprowadzeniem nowych zasad regulujących życie duchowe alumnów. Istotną rolę odgrywały tutaj ćwiczenia duchowe dla kleryków. Ojciec duchowny w myśl nowego regulaminu miał obowiązek przeprowadzenia dwutygodniowych rekolekcji dla początkujących alumnów z określoną tematyką dotyczącą sensu, obowiązków i trudności stanu duchownego. Rekolekcje te miały się kończyć generalną spowiedzią. Obowiązkowe rekolekcje miały miejsce przed wakacjami jesiennymi i trwać miały 3 dni. Przed święceniami subdiakonatu i prezbiteratu alumni byli zobowiązani do 3-dniowych rekolekcji i w takim samym zakresie przed przystąpieniem do pracy duszpasterskiej. Ponadto regulamin przewidywał 8-dniowe ćwiczenia duchowne po świętach Wielkanocnych²⁶.

Jedną z wielu przyczyn zdecydowanego rozdziału alumnatu od uniwersytetu wydaje się być olbrzymia zależność Leopoldiny od państwa, co wynikało z wprowadzonego w 1774 r. „Szkolnego regulaminu dla Uniwersytetu we Wrocławiu i katolickich gimnazjów w księstwie Śląska i Hrabstwie Kłodzkim”. Na jego mocy mianowano z byłych jezuitów dyrektora szkolnictwa śląskiego, który bezpośrednio podlegał pruskiemu ministrowi sprawiedliwości. W 1776 r. wprowadzono do Regulaminu Szkolnego zmiany w formie zarządzenia, powołując do życia Królewski Instytut Szkolny oraz Towarzystwo Księży Królewskiego Instytutu Szkolnego. Obydwie instytucje podlegały nadzorowi państwowemu²⁷. Wprawdzie biskup miał prawo ingerowania w metody nauczania, wyboru podręczników i podziału godzin, jak również wizytowania zajęć na Fakultecie Teologicznym i wnosić protest w przypadku naruszania wiary i doktryny katolickiej, ale wydaje się, że były to jedynie pozorowane przywileje biskupa w sprawach oświatowych na Śląsku²⁸. Być może z tej przyczyny biskup, chcąc zachować realny wpływ na formację intelektualną przyszłych kapłanów, zdecydował się na drastyczny krok rozdziału alumnatu od uniwersytetu, podkreślając przy tej okazji swą niezależność od państwa.

Dalsze zmiany nastąpiły w 1800 r. wraz z wprowadzeniem „Nowego Szkolnego Regulaminu dla Uniwersytetu Wrocławskiego”, na mocy którego

²⁵ Tamże, s. 121.

²⁶ J. Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego...*, t. 3, cz. 1, s. 101.

²⁷ M. Pater, *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego do roku 1918*, Wrocław 1997, s. 52; T. Błaszczak, *Fakultet Teologii Katolickiej Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 1811-1914. Aspekt historyczno-prawny*, Legnica 2001, s. 40.

²⁸ H. Mussinghoff, *Theologische Fakultäten im Spannungsfeld von Staat und Kirche*, Mainz 1979, s. 17-19.

zniesiono Instytut Szkolny oraz Towarzystwo Księży Królewskiego Instytutu Szkolnego i powołano do życia Królewsko-Pruską Katolicką Dyрекję Szkolną, której zlecono wypracowanie nowego „Planu studiów i wychowania dla Uniwersytetu Wrocławskiego i katolickich gimnazjów w Księżstwie Śląskim i Hrabstwie Kłodzkim”²⁹. Plan ten ukazał się 1 sierpnia 1801 r. i obowiązywał do 1811 r., czyli do czasu powstania parytetowego Uniwersytetu Wrocławskiego. Plan ten dawał biskupowi istotny wpływ na uniwersytet przez opiniowanie kandydatów na profesorów teologii i wystawiania im własnego dekretu aprobacyjnego³⁰. Nie dziwi przeto fakt, że bp Józef Christian Hohenlohe zarządził zmiany w planie studiów alumnatu. W piśmie z 29 października 1800 r. do rektora Sobiecha wnioskował, by wykładowcy alumnatu w swoich wykładach używali tych samych podręczników co profesorowie uniwersyteccy, równocześnie namawiając obie strony do współpracy na rzecz kształcenia przyszłych kadr duchownych. W sprawozdaniu, jakie dostarczył rektor alumnatu bp. Hohenlohe w 1805 r., dostrzec można istotną różnicę odnoszącą się do zwiększenia ilości godzin wykładowych z zakresu liturgiki i katechetyki z jednej do trzech godzin wykładowych oraz pojawienie się nowego przedmiotu, którym była nauka chorału w ilości 2 jednostek wykładowych. Przedmioty teologiczne, jak moralna, dogmatyczna, a także prawo kościelne, czy egzegeza Nowego i Starego Testamentu, pozostały bez zmian³¹.

W międzyczasie podejmowane były dyskusje dotyczące zmian w regulaminie alumnatu, co w zasadzie było pozorowanym zabiegiem reformatorskim. Niemniej jednak istotnym dla całej sprawy były wnioski przedstawione przez ks. Libora, który optował za zniesieniem nauczania teologii w alumnacie. Wniosek ten popierały także władze państwowe, które w 1811 r., w myśl nowej idei uniwersyteckiej opracowanej przez Wilhelma Schellinga, doprowadziły do powstania upaństwowionego Uniwersytetu Wrocławskiego z połączenia frankfurckiej Viadriny i wrocławskiej Leopoldiny³². Minister Departamentu Kultu Kacper Fryderyk Schuckmann żądał wręcz od biskupa wrocławskiego, by do alumnatu byli przyjmowani tylko ci kandydaci, którzy wcześniej opanowali uniwersytecką wiedzę teologiczną. W alumnacie zalecał jedynie wykłady z teologii pastoralnej i pedagogiki. Ponadto wnioskował o udzielanie kandydatom do kapłaństwa niższych święceń, a w razie konieczności również

²⁹ J. Nickel, *Die katholisch-theologische Fakultät*, w: *Festschrift zur Feier des hundertjährigen Bestehens der Universität Breslau*. Herausgegeben im Auftrage von Rektor und Senat, red. G. Kaufmann, t. 2, Breslau 1911, s. 98.

³⁰ H. Mussinghoff, *Theologische Fakultäten...*, s. 21-22.

³¹ H. Hoffmann, *Die Geschichte des Breslauer Alumnats...*, s. 122-123.

³² E. Kleineidam, *Die Katholisch-Theologische Fakultät der Universität Breslau 1811-1945*, Köln 1961, s. 17-18.

wyższych, bezpośrednio po wstąpieniu do alumnatu. Uważał także, że alumnat celem praktycznego przygotowania do kapłaństwa powinien współpracować z parafiami katolickimi a alumnów poddawać opiece duszpasterskiej wytypowanym proboszczom³³.

Jeszcze przed rozpoczęciem roku akademickiego na nowym Uniwersytecie bp Hohenlohe wydał rozporządzenie, z którego wynika, że przywracał obowiązek studium akademickiego dla alumnów. Tym alumnem, który jeszcze nie ukończył teologicznego kursu w alumnacie nakazał uczestnictwo w wykładach uniwersyteckich z teologii dogmatycznej i moralnej, prawa kościelnego, historii Kościoła, katechetyki, pedagogiki, egzegezy Starego i Nowego Testamentu oraz lektoratów z języka hebrajskiego i greckiego. Zarządził również, by nie przyjmowano do alumnatu tych kandydatów do kapłaństwa, którzy nie ukończyli studiów akademickich. Równocześnie pozostawiał studium teologiczne w alumnacie i zlecał prowadzenie wykładów z kazuistyki, homiletyki, retoryki, pedagogiki, rytu liturgicznego i chorału gregoriańskiego, teologii pastoralnej, symboliki oraz prawa diecezjalnego i ustawodawstwa świeckiego. Celem praktycznego przygotowania alumnów w ramach duszpasterstwa chorych zalecał odwiedziny chorych w szpitalach prowadzonych przez bonifratrów i elżbietanki czarne³⁴.

Z powyższego zestawienia wynika, że ordynariusz wrocławski, przypisując sobie najwyższe zwierzchnictwo nad alumnatem, nie zgadzał się ze wszystkimi postulatami władz państwowych, a na pewno nie wyraził zgody na szybkie udzielanie niższych święceń³⁵. Niemniej jednak państwo rezerwowało sobie najwyższy dozór nad wszystkimi instytucjami duchownymi, w tym nad alumnatem, czego dało wyraz w przepisach edyktu sekularyzacyjnego³⁶. Władze państwowe w dalszym ciągu rościły sobie prawo ingerencji w wewnętrzną strukturę alumnatu. Celem praktycznego kształcenia duchowieństwa żądało zniesienia ćwiczeń homiletycznych i katechetycznych przed fikcyjnym zgromadzeniem, a w kwestiach personalnych zwolnienia z urzędu rektora Szymona Sobiecha³⁷. Ostatecznie kwestie personalne nie zostały podjęte ze względu na śmierć bp. Józefa Christiana Hohenlohe (21 stycznia 1817 r.). Jego następcą na stolicy biskupiej, Emanuel Schymonsky, w pertraktacjach z władzami państwowymi zawarł ugodę w sprawach obligatoryjności alumnatu i wykładów uniwersyteckich oraz wstępnego egzaminu konkursowego, który miał być

³³ H. Hoffmann, *Die Geschichte des Breslauer Alumnats...*, s. 127.

³⁴ Tamże, s. 128.

³⁵ Tamże, s. 131.

³⁶ E.R. Huber, W. Huber, *Staat und Kirche in 19. und 20. Jahrhundert*, Dokumente zur Geschichte des deutschen Staatskirchenrechts, t. 1, Berlin 1973, s. 58.

³⁷ H. Hoffmann, *Die Geschichte des Breslauer Alumnats...*, s. 134.

składany przed komisją mianowaną przez biskupa. W kwestiach personalnych pozostawiono na dotychczasowym stanowisku rektora, dodając mu do pomocy ks. Agustyna Hübnera, który miał wykładać tzw. praktyczną egzegezę Pisma Świętego oraz prawo kościelne³⁸. Bp Schymonsky dostrzegał konieczność prowadzenia wykładów z prawa kanonicznego w alumnacie ze względu na nieścisłości prawne, dalekie od ortodoksji kościelnej, podawane przez profesora Antoniego Theinera, który wkrótce stał się niekwestionowanym przywódcą śląskich neologów³⁹.

W czasach bp. Leopolda grafa Sedlnitzky'ego dostrzec można drobne korekty w odniesieniu do formacji tak intelektualnej, jak i duchowej. W czasach jego niechlubnych rządów diecezją zdecydowano, że kandydaci do kapłaństwa przed wstąpieniem do alumnatu mieli odbywać dwutygodniowe rekolekcje, z których swoje duchowe przemyślenia mieli pisemnie przekazywać ojcu duchownemu. Ponadto alumnów zobowiązywano do noszenia sutann. W kwestiach intelektualnych poszerzono zakres godzinowy dla egzegezy biblijnej z dwóch do czterech jednostek lekcyjnych, a przy ćwiczeniach homiletycznych wprowadzono konieczną obecność jednego z przełożonych, którego zadaniem było krytyczne ustosunkowanie się do sposobu głoszenia kazań, jak i jego treści. Wprowadzono obowiązkowo język niemiecki jako wykładowy, a łacina miała obowiązywać jedynie na wykładach katechizmu rzymskiego⁴⁰.

Na szczególną uwagę zasługują plany reformatorskie alumnatu autorstwa Melchiora kard. Diepenbrocka, wyjątkowego rządcy w dziejach diecezji wrocławskiej. Za jego rządów doszło do odnowienia życia religijnego w kościele śląskim. Nową jakość życia duchowego powierzonej mu diecezji osiągnął poprzez wspieranie monastycyzmu, jak również poprzez inspirowanie duchowieństwa śląskiego do pracy duszpasterskiej, w ramach której pojawiły się nowe organizacje i stowarzyszenia kościelne⁴¹. Dlatego też dostrzegał potrzebę ścisłej współpracy z przełożonymi alumnatu i poświęceniu mu szczególnej uwagi. Uwzględniając prośbę ówczesnego rektora alumnatu ks. Józefa Sauera, zezwolił na przechowywanie Najświętszego Sakramentu w kaplicy seminaryjnej. Tym samym rozpoczął proces koncentracji życia duchowego wokół sakramentu ołtarza, zabraniając równocześnie służby liturgicznej w katedrze w dni powszednie, która była uciążliwością dla respektowania horarium domowe-

³⁸ Tamże, s. 142.

³⁹ W. Leesch, *Die Geschichte des Deutschkatholizismus in Schlesien (1844-1852) unter besonderer Berücksichtigung seiner politischen Haltung*, Breslau 1938, s. 7.

⁴⁰ H. Hoffmann, *Die Geschichte des Breslauer Alumnats...*, s. 159.

⁴¹ Zob. T. Błaszczuk, *Katolickie zrzeczenia na Śląsku w XIX wieku*, „Saeculum Christianum” R. 12(2005), nr 1, s. 65-75.

go⁴². Celem podniesienia walorów intelektualnych alumnów, dla których, już jako kapłanów, wyznaczył szczególną rolę wychowawczą ludności wierzącej Śląska, wprowadził do planu nauczania wykłady teoretyczne i ćwiczenia z metodyki i pedagogiki w wymiarze 3 godzin tygodniowo⁴³. Było to novum w sferze nauczania alumnów, które przyniosło wymierne efekty w pracy duszpasterskiej.

Z ogromnymi trudnościami borykał się następca Melchiora kard. Diepenbrocka, abp Henryk Förster, który kontynuował linię swego poprzednika w odnowie życia religijnego na Śląsku. Jednakże musiał zmierzyć się z wieloma problemami, tak w sektorze życia naukowego, jak i politycznego. Za jego rządów pojawił się problem łamania ortodoksji kościelnej wynikający z błędów teologicznych hermezjanizmu i güntherianizmu, a później także problem kościoła starokatolickiego. W odniesieniu do błędnych kierunków teologicznych trzeba podkreślić, że wielkimi orędownikami nauki Jerzego Hermesa i Antoniego Günthera byli niektórzy profesorowie Wydziału Teologii Katolickiej Uniwersytetu Wrocławskiego, między innymi Jan Baptysta Baltzer, Józef Ignacy Ritter oraz Józef Piotr Elvenich⁴⁴. W swoich wykładach opierali się na wykładni protestanckiej, ulegając tym samym wpływom nauki protestanckiej. Po ogłoszeniu papieskiego breve *Eximinam tuam*, które potępiało błędne kierunki teologiczne, profesorowie ci odstąpili od preferowania w swoich wykładach nauki Hermesa i Günthera, ale mimo wszystko pozostali ich cichymi zwolennikami. Nowe prądy naukowe stały się podstawą konfliktu między profesorami Wydziału Teologicznego a ordynariuszem wrocławskim, który rozważał zlikwidowanie fakultetu na Uniwersytecie i przeniesienie nauczania teologii do alumnatu⁴⁵. Ordynariusz wrocławski Henryk Förster zażądał od alumnów, którzy studiowali teologię na Uniwersytecie w latach 1860-1862, złożenia specjalnego oświadczenia, w którym potępiali błędną naukę Antoniego Günthera, równocześnie przysięgając posłuszeństwo i szacunek względem oficjalnej nauki Kościoła katolickiego⁴⁶. Przysięga ta w swej treści nosiła już cechy przyszłej przysięgi antymodernistycznej. Zakazując też Fakultetowi Teologicznemu prawa promocji, co nie było przez uczelnię respektowane, oznajmił alumnom, że ich promocje otrzymane w tym czasie nie będą przez niego uznawane⁴⁷.

⁴² H. Hoffmann, *Die Geschichte des Breslauer Alumnats...*, s. 173.

⁴³ Tamże, s. 175.

⁴⁴ T. Błaszczyk, *Wpływ hermezjanizmu i güntherianizmu na Wydział Teologii Katolickiej we Wrocławiu*, „Perspectiva” R. 2(2003), nr 1, s. 29-30.

⁴⁵ Tenże, *Fakultet Teologii Katolickiej...*, s. 179-180.

⁴⁶ H. Hoffmann, *Die Geschichte des Breslauer Alumnats...*, s. 185.

⁴⁷ Tamże.

Trudnym czasem dla Kościoła katolickiego w Prusach okazał się okres Kulturkampfu wraz ze swoim antykościelnym ustawodawstwem. Szeroki zakres pakietu ustaw państwowych ograniczał działalność Kościoła katolickiego i skutecznie utrudniał funkcjonowanie jego instytucji⁴⁸. Pierwsza ustawa z tzw. ustaw majowych, która ukazała się 11 maja 1873 r. i dotyczyła kształcenia i angażowania duchownych, optowała tylko za tymi seminariami, gdzie studium teologiczne miało charakter kształcenia uniwersyteckiego⁴⁹. Zgodnie z tą ustawą kurateli państwa miały podlegać wszystkie instytucje kościelne, w tym seminaria duchowne. Na mocy tej ustawy minister Wojciech Falk zarządził 14 października 1873 r. wizytacje wszystkich seminariów duchownych, którą we wrocławskim alumnacie przeprowadzono 7 listopada.

W związku z pojawiającym się niebezpieczeństwem uwięzienia abp. Henryka Förstera, o czym poinformowała go cesarzowa Augusta za pośrednictwem hr. Franciszka Karola Ballestrema, ordynariusz wrocławski udał się do austriackiej części swojej diecezji i zamieszkał w letniej rezydencji w zamku biskupim w Johannesbergu. Przed opuszczeniem Wrocławia zlikwidował wikariat generalny i urzędy diecezjalne. Pismem z 25 maja 1875 r. kapituła katedralnej przekazał troskę o alumnat, zlecając jej całościową pieczę nad nim. Zgodnie z treścią pisma kapituła otrzymała prawo zatrudniania i mianowania przełożonych alumnatu, wyznaczania członków konkursowych komisji egzaminacyjnych, a także przyjmowania bądź wydalania alumnów⁵⁰. Władze rządowe, realizując plan rugowania Kościoła katolickiego z życia publicznego, przejęły 23 lutego 1876 r. majątek alumnatu, a miesiąc później ostatecznie zamknęły instytucję kształcącą przyszłe kadry duszpasterskie. Dzięki zabiegom wrocławskiej kapituły katedralnej śląscy alumni mogli w praskim seminarium Clementinum przygotowywać się do kapłaństwa i tam przyjmować święcenia prezbiteratu. Obok Pragi także Freissing życzliwie otwierał drzwi furty seminaryjnej dla wrocławskich alumnów. Kandydaci do kapłaństwa przedstawiali kapitule katedralnej swoją prośbę o przyjęcie do seminarium wraz z świadectwem chrztu, dojrzałości i moralności, a także dokumenty zdanych egzaminów uniwersyteckich oraz oświadczenia dotyczące długów i służby wojskowej⁵¹. Wraz z łagodzeniem ustaw Kulturkampfu zwłaszcza na mocy ustawy z 21 maja 1886 r. pojawiła się możliwość ponownego otwarcia seminariów duchownych. Warunkiem rozpoczęcia ich działalności było dostarcze-

⁴⁸ T. Błaszczuk, *Zakony na Śląsku w dobie Kulturkampfu*, Wrocław 2004, s. 79-89.

⁴⁹ Gesetz über die Vorbildung und Amstellung der Geistlichen vom 11, Mai 1873. Zob. J. Kissling, *Geschichte des Kulturkampfes im Deutschen Reich. Im Auftrage des Centralkomitees für die Generalversammlungen der Katholiken Deutschlands*, t. 2, Freiburg im Br. 1913, s. 462-467.

⁵⁰ H. Hoffmann, *Die Geschichte des Breslauer Alumnats...*, s. 189.

⁵¹ Tamże, s. 194.

nie ministerstwu do spraw duchownych nowych statutów i planu nauczania oraz informacji o wykładowcach, którzy musieli być narodowości niemieckiej i posiadać odpowiednie predyspozycje naukowe zwłaszcza z tych dziedzin, które mieli wykładać⁵². Ponadto plan nauczania miał być sporządzony na wzór planu obowiązującego na uniwersytetach⁵³. W związku z nowymi normami obowiązującego prawa ordynariusz wrocławski Robert Herzog zlecił opracowanie nowego statutu, który określał cel alumnatu i warunki przyjęcia alumnów. Zgodnie ze statutem celem alumnatu było zapewnienie praktycznego wykształcenia teologicznego alumnów, którzy mieli być przyjmowani po ukończonym studium uniwersyteckim i zdanych egzaminach. Ponadto alumnat podlegał nadzorowi ordynariusza, który mianował rektora, przełożonych i wykładowców alumnatu⁵⁴. Plan nauczania i przedmioty wykładowe uległy nieznaczącej zmianie w stosunku do tych, które obowiązywały przed zamknięciem alumnatu wrocławskiego. Wycofano wykłady z pedagogiki szkolnej, a w to miejsce wprowadzono wykłady sztuki chrześcijańskiej z dwoma godzinami tygodniowo⁵⁵.

Za rządów Jerzego Koppa doszło do całkowitego zlikwidowania urzędów Kultorkampfu Nowy ordynariusz wrocławski z energią przystąpił do realizacji budowy nowego konwiku dla alumnów i studentów teologii oraz seminarium duchownego. Od tego czasu wszyscy studenci teologii mieli obowiązek zamieszkiwania w konwikcie, co miało się przyczynić do wzrostu duchowego i kształtowania postaw przyszłych kapłanów⁵⁶. Klerycy przebywający w konwikcie mieli obowiązek uczestniczenia w wykładach uniwersyteckich, które określał plan studiów zatwierdzony w 1888 r. przez ordynariusza wrocławskiego. Studienplan für die Studierenden der katholischen Theologie an der Königlichen Universität zu Breslau⁵⁷ określał Stary i Nowy Testament, historię Kościoła, teologię dogmatyczną, moralną i pastoralną oraz prawo kanoniczne jako główne dziedziny teologii katolickiej⁵⁸. Całość uniwersyteckiego studium teologii podzielono na dwie części. Pierwszą, która obejmowała cztery semestry, stanowiły wykłady z nauk podstawowych i pomocniczych, jako przesłanki do studium teologii i obejmowały: filozofię, filologię, egzegezę Starego i Nowego Testamentu łącznie z wprowadzeniem do Pisma św., arche-

⁵² Gesetz, betreffend Abänderungen der kirchenpolitischen Gesetze. Vom 21. Mai 1886. Zob. J. Kissling, *Geschichte des Kulturkampfes...*, t. 3, Freiburg im Br. 1916, s. 460-462.

⁵³ Tamże, art. 3.

⁵⁴ H. Hoffmann, *Die Geschichte des Breslauer Alumnats...*, s. 197.

⁵⁵ Tamże, s. 198.

⁵⁶ T. Błaszczuk, *Fakultet Teologii Katolickiej...*, s. 221.

⁵⁷ Archiwum Uniwersyteckie we Wrocławiu (AUWr.), *Studienplan*, sygn. TK 73, s. 127-128.

⁵⁸ Tamże, §2.

ologię biblijną, krytykę i hermeneutykę, teologię Starego Przymierza i życia Jezusa, a także historię Kościoła łącznie z patrologią i archeologią chrześcijańską, historią dogmatu i teologii, historią prawa kanonicznego i konstytucji, jak również encyklopedię teologii i apologetykę. W czwartym semestrze pierwszej części studium teologicznego wprowadzono wykłady z dogmatyki i ogólnej teologii moralnej⁵⁹. Druga część uniwersyteckiego studium teologicznego z trzema semestrami obejmowała wykłady z teologii dogmatycznej, moralnej, i pastoralnej łącznie z liturgiką, katechetyką i homiletyką oraz prawa kanonicznego⁶⁰. Obydwie części studium teologicznego kończyły się egzaminem z teologii i wienńczyły studia uniwersyteckie. Po ich zakończeniu kandydaci do kapłaństwa przez jeden rok przebywali w alumnacie zwanym Marianum, przygotowując się do przyjęcia niższych i wyższych święceń. Mieli obowiązek uczestniczenia w wykładach z teologii praktycznej, nieobjętych programem uniwersyteckim, w zakres których wchodziły: sakramentologia, homiletyka w zakresie perykop niedzielnych, liturgika w zakresie rubryk oraz katechetyka i pedagogika wraz z ćwiczeniami⁶¹. Tym samym kardynał Jerzy Kopp uporażdkował kwestie formacji intelektualnej alumnów doprowadzając do kompatybilności studium uniwersyteckiego i domowego alumnatu wrocławskiego. Jego rozporządzenia usprawniające działalność Wydziału Teologii Katolickiej i funkcjonowanie alumnatu wrocławskiego w zasadzie były trwałym elementem obowiązującym do zakończenia czasów pruskich diecezji wrocławskiej⁶².

Alumnat wrocławski w czasach pruskich przechodził w swych dziejach burzliwe okresy. Państwo pruskie na mocy rozporządzeń prawnych ingerowało w struktury wewnętrzne alumnatu. Reformy administracyjne, które miały budować nowy porządek państwa pruskiego, często zajmowały przestrzeń oświatowo-wychowawczą, burząc dotychczasowy porządek kreowany przez Kościół katolicki na Śląsku. Tym samym instytucje kościelne zmuszone były do podejmowania wewnętrznych reform, które pozwoliłyby zachować dotychczasowe status quo. Całkowitej reformie uległa katolicka wyższa uczelnia, Leopoldina, która na początku XIX w. została przekształcona w parytetowy Uniwersytet Wrocławski. Alumni wrocławscy związani byli z Uniwersytetem od strony formacji intelektualnej, natomiast praktyczne przygotowanie do kapłaństwa odbywali w alumnacie. Wpływ idei oświeceniowych doprowadzał często do nadużyć intelektualnych, a pojawiające się błędy teologiczne wpłynęły na zorganizowanie przez biskupów wrocławskich domowego studium

⁵⁹ Tamże, §7.

⁶⁰ AUWr., *Studienplan*, §8.

⁶¹ J. Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego...*, t. 3, cz. 3, Warszawa 2009, s. 83.

⁶² Tamże, t. 3, cz. 4, Warszawa 2010, s. 118-120.

teologicznego. Żądane przez państwo pruskie reformy alumnatu okazały się jedynie pozorowanymi działaniami i dotyczyły zmian w planie studium teologicznego bądź korekt w statutach. Niemniej jednak alumnat wydał wielu wspaniałych kapłanów, w czym nie przeszkodziło mu antykościelne ustawodawstwo Kulturkampfu, które spowodowało zamknięcie alumnatu. Śląscy kapłani, wykorzystując swój potencjał intelektualny i zdolności duszpasterskie byli w świecie cenionymi naukowcami i wywarli olbrzymi wpływ na rozwój życia duchowego diecezji wrocławskiej.

Ausbildungsprozess und Erziehung der Geistlichkeit in der schlesischen Kirche in der Zeit des Königsreichs Preußen

Zusammenfassung

Die Schaffung der Intellektuell- geistigen Gruppe von jungen Menschen, die zum Priestertum kandidierten, war seit dem Konzil in Trient der Vorgang der katholischen Kirche. In den Zeiten der Preußen hat das Alumnus Breslau die stürmische Zeiten erlebt. Preußen ist in die Struktur des Alumnus kraft der Verordnung eingegriffen, um die kirchliche Institutionen und Alumnus unterordnen. Dadurch sah sich die Kirche gezwungen die Reformen des Alumnus durchzuführen. In Wirklichkeit waren das nur fiktiven Handlungen und das alles betraf nur die Veränderung in der Planung des theologischen Studiums oder die Korrektur im Statut. Das Alumnus Breslau gewann die intellektuelle Gruppe an der Universitäten, und im Alumnat hat das Klerus die Vorbereitung zum Priestertum bekommen. Seit der Regierung von Hohennlohe wurde im Alumnus das Studium Domesticum eingeführt um das Klerus von den verderblichen Einflüssen der Aufklärung zu schützen. In dem Kulturkampf wurde das Alumnus Breslau geschlossen deswegen hat das Klerus die Priesterweihe in den Nachbarbistum unter anderem in Prag und Freising aufgenommen. Nach dem Kulturkampf wurde das Alumnus Breslau wieder geöffnet und konnte erneut des neuen Statut tätig sein. Dank dem Statut wurden die Ziele und Bedienung festgelegt, auf welcher Art und Weise wurde das Alumnus aufgenommen.

CENTRALNE UCZELNIE TEOLOGICZNE KRÓLESTWA POLSKIEGO W XIX WIEKU

Centralne ośrodki kształcenia teologicznego w Królestwie Polskim XIX w. to w zasadzie trzy instytucje naukowo-dydaktyczne: Wydział Teologiczny Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego, Seminarium Główne Warszawskie i Akademia Duchowna. Były one jednak związane ze sobą zarówno personalnie, jak i organizacyjnie. Powstanie pierwszej z instytucji – Wydziału Teologicznego – zapowiadał dekret Aleksandra I z 19 listopada 1816 r., erygujący Królewski Uniwersytet Warszawski. Przewidywał on funkcjonowanie na tej uczelni pięciu wydziałów: 1) Teologii, 2) Prawa i Nauk Administracyjnych, 3) Nauk Lekarskich, 4) Umiejętności Fizycznych i Matematycznych, 5) Nauk i Sztuk pięknych.

Jednym z głównych zadań stojących przed Radą Ogólną Uniwersytetu było zorganizowanie nie istniejących wydziałów, w tym także Wydziału Teologicznego. Prace te trwały do początku 1817 r. Pierwsze posiedzenie Wydziału Teologicznego odbyło się 17 stycznia 1817 r.¹

Na relacje pomiędzy władzami uniwersyteckimi a hierarchią kościelną negatywny wpływ miały błędy popełnione przez KRWRiOP, a także pracowników uczelni podczas erygowania Wydziału Teologicznego. Ponieważ dyplom królewski ustanawiający Szkołę Główną upoważniał ją *do dawania wszelkich stopni w każdym wydziale*², realizacja tego uprawnienia w Wydziale Teologicznym wymagała potwierdzenia ze strony Stolicy Apostolskiej. Prawdopodobnie rozmowy na temat uzyskania stosownego breve papieskiego prowadził w Rzymie Leon Potocki. Papież Pius VII podpisał je 3 października 1818 r., a następnie – gdy dokument ten otrzymała KRWRiOP – został on w kopii przesłany 13 grudnia tegoż roku abp. warszawskiemu Franciszkowi Malczewskie-

¹ Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie [dalej: AAW], Uniwersytet Warszawski Wydział Teologii Katolickiej, *Protokoły posiedzeń Wydziału Teologicznego Królewsko-Warszawskiego Uniwersytetu (1817-1832)*, sygn. 909, *Protokół posiedzenia Wydziału Teologicznego Szkoły Głównej Królewskiej Warszawskiej. Posiedzenie I. Dnia 17 stycznia 1817 roku*, s. 1.

² *Księga protokołów Rady Ogólnej Uniwersytetu Warszawskiego 1817–1819*, opr. R. Gerber, Warszawa 1958, s. 175.

mu oraz w oryginale Radzie Uniwersytetu, której Komisja poleciła dokument ten złożyć w archiwum i przejść do porządku dziennego, mimo konieczności przeprowadzenia zmian w funkcjonowaniu Wydziału, wymaganych przez postanowienia papieskie. Pominięto zatem zupełnie osobę abp. Malczewskiego i jego uprawnienia w Wydziale Teologicznym. W związku z tym skierował on 12 lutego 1819 r. do KRWRiOP pismo, w którym w pięciu punktach przypomniał władzom wyznaniowym o swoich uprawnieniach w dziedzinie nadawania stopni naukowych, ustalania programów kształcenia, jurysdykcji nad kadrami profesorską oraz trybie powoływania wykładowców³.

Ostatecznie 24 marca 1819 r. KRWRiOP przesłała prymasowi Franciszkowi Malczewskiemu reskrypt pozytywnie odnosząc się do jego uzasadnionych roszczeń⁴. Ustępstwo Potockiego było od 10 lat wydarzeniem bezprecedensowym w relacjach kościelno-państwowych.

Kwestie związane z programami kształcenia na poszczególnych wydziałach Uniwersytetu Warszawskiego zostały ogólnie uregulowane w normach przyjętych w „Tymczasowym urzędzeniu wewnętrznym” z 15 kwietnia 1818 r. Artykuł 3 dokumentu stanowił, iż na Wydziale Teologicznym odbywać będą się wykłady z teologii dogmatycznej, teologii moralnej, teologii pastoralnej, Pisma św. Nowego i Starego Testamentu oraz z historii Kościoła. Cykl kształcenia dla wszystkich wydziałów oprócz Wydziału Lekarskiego trwać miał 3 lata (§ 8). Bardziej szczegółowy program na każdy rok studiów miał być przygotowany na posiedzeniu wydziałowym, w skład którego wchodził: dziekan, profesorowie zwyczajni z głosem stanowczym oraz profesorowie przybrani i upoważnieni z głosem doradczym (§ 69)⁵. W 1817 r. Rada Ogólna zatwierdziła program kształcenia, który miał charakter prowizoryczny i obowiązywał do reorganizacji Wydziału Teologicznego w 1822 r. Zgodnie z nim studenci pierwszego roku tegoż Wydziału uczęszczali na zajęcia z historii Kościoła, historii ksiąg Starego i Nowego Testamentu, hermeneutyki, starożytności biblijnych oraz języka hebrajskiego i greckiego (odbywające się na przemian – w jednym tygodniu język hebrajski, w następnym – język grecki). Program kształcenia drugiego roku obejmował historię Kościoła, Stary lub Nowy Testament (wykłady odbywały się przemiennie: w jednym roku ze Starego Testamentu, w następnym z Nowego), pierwszą część teologii pastoralnej wraz z katechetyką oraz teologią dogmatyczną lub moralną. Na trzecim roku studiów alumni uczęszczali na wykłady z Nowego lub Starego Testamentu, teo-

³ J. Bieliński, *Królewski Uniwersytet Warszawski (1816-183)*, t. 2, Warszawa 1912, s. 12-13.

⁴ W. Gliński, *Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wobec wspólnot religijnych w Królestwie Polskim w latach 1815-1820*, Warszawa 2002, s. 109.

⁵ *Księga protokołów...*, s. 179, 181, 185.

logii moralnej lub dogmatycznej, teologii pastoralnej (część druga). Poza tym program przewidywał wykłady z prawa kanonicznego dla studentów drugiego lub trzeciego roku (studenci tych roczników uczęszczali na nie przemiennie – jednego roku na zajęcia z prawa kanonicznego, drugiego natomiast na zajęcia z fizyki). Oprócz przedmiotów głównych przewidywano wykłady z dyscyplin pomocniczych, do których zaliczono: historię powszechną (wykładaną dla studentów pierwszego roku), filozofię, logikę, metafizykę (zajęcia z tych dziedzin odbywały się także na pierwszym roku studiów) oraz fizykę (zajęcia odbywały się na drugim bądź na trzecim roku studiów)⁶.

Plan kształcenia Wydziału Teologicznego z 1817 r. w porównaniu z reformami *ratio studiorum* przeprowadzonymi w końcu XVIII w. i w pierwszym dwudziestoleciu XIX w. w seminariach diecezjalnych nie należał do awangardowych osiągnięć. W seminariach galicyjskich, łącznie z Lwowskim Seminarium Generalnym cykl kształcenia trwał 4 lata, a *ratio studiorum* realizowano według ambitnego planu Rautenstraucha⁷. Cykl czteroletni przewidywało także *ratio studiorum* bp. Józefa Miaskowskiego⁸, podobnie jak bardzo nowoczesny plan przyjęty w statucie Seminarium Głównego w Wilnie z 18/30 lipca 1803 r., który do dyscyplin głównych zaliczał (oprócz przedmiotów ujętych w programie warszawskiego Wydziału Teologicznego): historię literatury łacińskiej i polskiej, historię naturalną, botanikę, rolnictwo, higienę⁹. W porównaniu z tym programem plan przyjęty na Wydziale Teologicznym w Warszawie był nader skromny, a nawet regresywny. Dostrzegali to pracownicy Wydziału Teologicznego, ks. Tomasz Dembek¹⁰ i ks. Paweł Szymański.

W 1822 r. przeprowadzono reformę kształcenia na Wydziale Teologicznym. Wydzielono z katedry historii Kościoła i osobną katedrę języków orientalnych. Do katedry historii Kościoła włączono natomiast patrologię i historię literatury teologicznej¹¹.

W 1822 r. KRWRiOP zreformowała także *ratio studiorum* Wydziału Teologicznego. Rozporządzenie KRWRiOP z 28 września 1822 r. zezwalało na utworzenie 4-letniego kursu nauczania na Wydziale¹². W rozporządzeniu

⁶ J. Bieliński, *Królewski Uniwersytet...*, t. 2, s. 26-27.

⁷ M. Rechowicz, *Studia alumnów w Galicyjskim Seminarium Generalnym (1790-1819)*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” [dalej RTK], R. 2(1955), s. 62-63.

⁸ J. Wąsicki, *Ziemia polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1793-1806*, Wrocław 1957, s. 152-154.

⁹ W. Worotyński, *Seminarium Główne w Wilnie. Powstanie i pierwszy okres dziejów (1803-1815)*, t. 1, Wilno 1935, s. 30, 37, 43, 78.

¹⁰ J. Bieliński, *Królewski Uniwersytet...*, t. 2, s. 23.

¹¹ Tamże, s. 32-33.

¹² Tamże, s. 72.

KRWRiOP z 28 września 1822 r. znalazł się wykaz podręczników, z których korzystać mieli wykładowcy i studenci, a wśród nich kontrowersyjny podręcznik do teologii moralnej Reybergera *Institutiones ethico christianae* oraz dwa dzieła Jana Jahna: *Introductio in libros veteris Foederis* i *Archeologia biblica*. Książki te wzbudziły ożywioną dyskusję w środowisku teologicznym. Ostatecznie władze wyznaniowe wycofały z systemu kształcenia podręczniki Klüpfela, Jahna i Reybergera.

Profesorami Wydziału Teologicznego byli: ks. Wojciech Szykowski (pierwszy dziekan, wykładowca teologii pastoralnej), ks. Paweł Szymański (dziekan i profesor Pisma Św.), ks. Michał Szymonowicz (teologia dogmatyczna), ks. Konstanty Dembek (teologia moralna), ks. Jakub Szarkiewicz (historia Kościoła), o. Feliks Ustrzycki (teologia dogmatyczna), ks. Paweł Rzymiski (egzegeza Pisma św.), p. Adam Chmielewski (języki biblijne), ks. Ludwik Charini (języki biblijne). Wykładowcy i profesorowie Wydziału Teologicznego należeli do pokolenia, które wychowywało się po reformach oświatowych wprowadzonych w Rzeczpospolitej po ustanowieniu Komisji Edukacji Narodowej. Ich średnia wieku w momencie tworzenia Wydziału Teologicznego wynosiła 41 lat. Niektórzy z nich, jak ks. Szweykowski i ks. Dembek, godzili swoją przynależność do stanu kapłańskiego z działalnością w wolnomularstwie¹³.

W okresie tworzenia Wydziału dawało się z pewnością odczuć na nim tendencje liberalne. Stało się to powodem ostatecznej rezygnacji ks. Pawła Rzymskiego, który nie mógł się z tym pogodzić, posiadając bardziej konserwatywne poglądy. Podobne tendencje charakteryzowały jego współbrata zakonnego – ks. Szymonowicza, przyjaciela domu księcia Konstantego. Przywiązanie do tradycyjnych, praktykowanych przez misjonarzy od dziesięcioleci praktyk dydaktycznych, a także do tradycyjnego modelu kształcenia duchowieństwa, akcentującego jego cele pastoralne, stały się prawdopodobnie przyczyną rozbieżności pomiędzy stanowiskiem ks. Rzymskiego i ks. Szymonowicza a reformistycznymi tendencjami reprezentowanymi przez władze oświatowe i niektórych profesorów Wydziału – przede wszystkim ks. Szymańskim i rektorem Szweykowskim. Zwyciężyło ostatecznie stanowisko „reformatorów”. Ks. Rzymiski i ks. Szymonowicz zrezygnowali z pracy na Wydziale.

¹³ Działalność wolnomularska ks. Szweykowskiego i ks. Dembka wpisywała się bardzo dobrze w ideologiczny klimat Uniwersytetu. Spośród 62 profesorów tej uczelni w latach 1817–1821 aż 58,4% należało do masonerii. – L. Hass, *Sekta farmazonii warszawskiej. Pierwsze stulecie wolnomularstwa w Warszawie (1721-1821)*, Warszawa 1980, s. 349, 443.

W latach 1817-1824 zapisało się na Wydział Teologiczny 100 studentów¹⁴. W chwili zapisu najmłodszy ze studentów miał 17 lat (Ignacy Chrzanowski), najstarszy natomiast – 40 lat (Józef Załuski). Średnia wieku studentów wynosiła ok. 22 lata. Byli to zatem ludzie urodzeni w końcu XVIII bądź na początku XIX w. Kształcenie ich przebiegało najczęściej w okresie Księstwa Warszawskiego. Miało to niebagatelny wpływ na ich formację umysłową i reprezentowany światopogląd. Profesorowie Wydziału Teologicznego niejednokrotnie narzekali na niski poziom wykształcenia swoich wychowanków i ich braki w przygotowaniu do podjęcia studiów teologicznych. Dużą grupę, liczącą w latach 1817-1824 aż 22 osoby (22%) stanowili kandydaci, przy których zapisie odnotowano w księdze wpisowej brak świadectwa maturalnego. Legitymowało się tym dokumentem tylko 18 (18%) studentów zapisanych w latach 1817-1824.

Niski poziom przygotowania kandydatów na studia teologiczne oraz fakt, iż reprezentowali oni nowe pokolenie, ukształtowane w okresie Księstwa Warszawskiego, rzutował na problemy dydaktyczne i dyscyplinarne. W pierwotnym okresie funkcjonowania Wydziału jego studenci mieszkali w gmachu seminarium św. Krzyża. Poziom dyscypliny zdecydowanie obniżył się, gdy niektórzy biskupi zezwolili na zamieszkiwanie studentów Wydziału poza gmachem seminarium świętokrzyskiego¹⁵. Zdarzało się, że w ciągu jednego roku wielokrotnie zmieniano miejsce zamieszkania. Wynajmowano je także u osób o wątpliwej reputacji.

Czynnikami wpływającym na obniżenie dyscypliny było udzielanie się młodzieży duchownej liberalnych nastrojów panujących na Uniwersytecie. Pojawił się też przypadek nawiązania przez nich działalności konspiracyjnej. Zapisany na Wydział Teologiczny w 1818 r. Ignacy Chrzanowski był członkiem zarządu „Gospody Akademickiej” oraz współorganizatorem (z Micha-

¹⁴ Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, *Księga zapisów uczniów Królewsko-Warszawskiego Uniwersytetu 1816*, sygn. K I 161, s. 88-91, 111-112, 117-123, 127, 134, 136, 144, 146, 149, 152-154, 157, 160, 162, 164-165, 169-170, 172, 174-176, 185-188, 210, 228, 230; R. Gerber, *Studenci Uniwersytetu Warszawskiego 1808-1831. Słownik Biograficzny*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 457-474; J. Łupiński, *Alumni diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego w latach 1818-1823*, „Łomżyńskie Wiadomości Diecezjalne”, R. 64(2003), nr 3, s. 157-167; J. Kracik, *Krakowscy alumni na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego*, „Analecta Cracoviensia”, t. 13(1981), s. 492, 494; Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie [dalej: WAPL], Chelmski Konsystorz Greckokatolicki [dalej: ChKGK], *O seminariach i synach kapłańskich*, sygn. 928; Archiwum Jasnogórskie [dalej: AJG], *Katalogi i spisy ojców i braci Paulinów na jasnej Górze i w niektórych innych klasztorach, 1585-1937*, sygn. 2229, *Lista wszystkich w klasztorze Jasnogórskim x.x. Paulinów znajdujących się kleryków podana dnia 27 czerwca 1817 r.*, s. 133.

¹⁵ J. Kracik, *Krakowscy alumni...*, s. 493.

łem Dębińskim i Ferdynandem Kellerem) tajnej organizacji Bractwa Burszów „Panta Koina”. Za działalność tę został w 1821 r. relegowany z uczelni, a następnie aresztowany¹⁶. Wśród studentów teologii popularne stawały się poglądy zbliżone do walenrodzizmu, co bywało powodem ożywionych dysput prowadzonych na zajęciach z teologii moralnej¹⁷. Czynniki te miały wpływ na podjętą 22 marca 1823 r. decyzję zawieszenia zajęć na Wydziale Teologicznym do czasu utworzenia Seminarium Głównego. Alumni uniwersyteccy musieli powrócić do swoich diecezji¹⁸.

Seminarium Główne formalnie erygowane zostało dekretem carskim z 27 listopada/9 grudnia 1823 r. Dokument ten w sposób ogólny określał działanie powoływanej uczelni, jej cele, zasady działania oraz uposażenie¹⁹. Strukturę organizacyjną i model zależności zarządu Seminarium rozwijał ostateczny *Projekt urządzenia Seminarium Głównego* sporządzony przez sekcję duchowną i przesłany 1 czerwca 1824 r. do Stanisława Grabowskiego – ministra KRWRiOP²⁰. Dokument ten został przedłożony do zatwierdzenia królewskiego i po drobnych korektach uzyskał formę ukazu carskiego wydanego z 11/23 listopada 1824 r. i przekazanego przez sekretariat stanu 11 grudnia tegoż roku KRWRiOP²¹. Inauguracja działalności Seminarium Głównego nastąpiła jednak dopiero 22 września 1825 r.²² Seminarium formalnie miało być związane z Uniwersytetem. Relacje pomiędzy Uniwersytetem a Seminarium ograniczyły się jedynie do faktu pobierania przez profesorów wynagrodzenia z etatu uniwersyteckiego oraz promocji na stopnie magistra i doktora teologii oraz prawa kanonicznego przeprowadzanych na Uniwersytecie. Wszystkie za-

¹⁶ R. Gerber, *Studenci Uniwersytetu...*, s. 29. Faktycznym powodem jego relegowania z uczelni były koleżeńskie spotkania w gospodzie „Pod Saturnem” przy ulicy Senatorskiej. Podczas jednego z nich doszło do słownych utarczek z urzędnikiem municypalnym, co stało się powodem zainteresowania policji. Zob.: J. Bieliński, *Związki akademików w Warszawie. Notatka historyczna*, „Kwartalnik Historyczny”, R. 18(1904), s. 491-501.

¹⁷ W raporcie Nowosilcowa z 3/15 V 1823 r. na temat podręczników używanych na Wydziale Teologicznym zauważano niebezpieczne zdaniem autora raportu sformułowania dotyczące prawdomówności i kwestii tzw. mowy defensywnej. Stało się to powodem bardzo żywych dysput na wykładach z teologii moralnej. Zob.: F. Skarbek, *Dzieje Polski, cz. 2: Królestwo Polskie od epoki początku swego do rewolucji Listopadowej*, Poznań 1877, s. 88-89.

¹⁸ M. Godlewski, *Epizod z dziejów Seminarium Głównego w Warszawie w 1831 r. (z niewydajnych źródeł)*, „Collectanea Theologica”, R. 21(1949), s. 18-19.

¹⁹ J. Łupiński, *Alumni diecezji sejneńskiej...*, s. 129.

²⁰ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej: AGAD], Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego [dalej: CWWKP], *Akta KRWRiOP dotyczące się Seminarium Głównego w Warszawie*, sygn. 0370, *Sekcja Duchowna do Ministra Prezydującego w KRWRiOP 1 VI 1824 r.*, s. 239, 244-251.

²¹ Tamże, *Radca Sekretarz Stanu do KRWRiOP 11 XI 1824 r.*, s. 28.

²² *Kurier Warszawski* z 25 września 1825 r.

jęcia dydaktyczne realizowane miały być natomiast w gmachu popaulińskim. W ten sposób nowopowstała uczelnia teologiczna miała pozostać instytucją zamkniętą na środowisko uniwersyteckie, izolowaną przed wpływami liberalnej atmosfery panującej za murami Pałacu Kazimierzskiego. Miało to wpływ na wykreowanie opinii o Seminarium Głównym jako uczelni konserwatywnej, skostniałej, odseparowanej od środowiska zewnętrznego, a zatem nieskutecznie realizującej zadania wychowawcze i dydaktyczne²³.

Zlokalizowanie Seminarium Głównego w zniszczonym i wymagającym gruntownego remontu budynku popaulińskim miało negatywny wpływ na dalsze losy tej instytucji. Przed ostatecznym przekazaniem go na rzecz Seminarium przeprowadzono wprawdzie remont, mimo to gmach wymagał gruntowniejszych prac budowlanych²⁴. Naprawy zrealizowane w 1825 r. okazały się zbyt powierzchowne, inwestycja ta była niedoszacowana finansowo i przeprowadzona w pośpiechu. Już w 1828 r. istniała potrzeba przeprowadzenia kolejnych prac renowacyjnych budynku. Z inicjatywy ks. Jana Onoszki podjęto wówczas naprawę dachu na kościele oraz w oficynach od ul. Długiej²⁵. Gmach Seminarium Głównego ucierpiał też podczas powstania listopadowego. W 1833 r. przeprowadzono pod kierunkiem Stanisława Wrzóska nieodzwonne remonty: naprawę dachu oraz uszkodzonego w czasie walk powstańczych otynkowania fasady od ul. Długiej²⁶. Po 10 latach użytkowania budynku okazało się jednak, że dalsze w nim zamieszkiwanie zagraża bezpieczeństwu.

W gronie członków zarządu i profesorów Seminarium Głównego wyodrębnić można dwie generacje pedagogów: pierwszą obejmującą osoby urodzone w końcu istnienia Rzeczypospolitej, w okresie pełnego rozwoju Oświecenia; drugie natomiast pokolenie reprezentowali ci profesorowie, którzy urodzili się już w okresie niewoli narodowej, a kształcili w czasach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego, a więc w okresie schyłku Oświecenia, w którym dawały o sobie znać nowe prądy ideowe, kształtujące światopogląd inteligencji polskiej. Najstarszym spośród profesorów seminaryjnych był urodzony w 1773 r. ks. Wojciech Szwejkowski, najmłodszym natomiast urodzony w 1804 r. ks. Paweł Rzewuski. Do pierwszej generacji wchodzi

²³ Zob. M. Godlewski, *Epizod ...*, s. 25-27.

²⁴ AGAD, CWWKP, *Acta KRWRiOP dotyczące się Seminarium Głównego...*, sygn. 0370, *Delegowani do rozpoznania lokalów i własności Seminarium Głównego do KRWRiOP I VI 1827 r.*, s. 572.

²⁵ Tamże, *Acta KRWRiOP dotyczące się funduszków Seminarium Głównego*, sygn. 0371, *X. Onoszko Rektor Seminarium Głównego do Wysokiej KRWRiOP w Warszawie 12 IX 1828 r.*, s. 330, 334.

²⁶ Tamże, *Acta KRWRiOP dotyczące się funduszków Seminarium Głównego*, sygn. 0373, *Ks. Jan Onoszko do Wysokiej KRWRiOP w Warszawie 30 XI 1833 r.*, s. 138.

spośród członków zarządu i grona profesorskiego następujący wychowawcy i pedagodzy: ks. Jan Onoszko, ks. Rafał Skolimowski, ks. Paweł Szymański, ks. Wojciech Szweykowski, ks. Jakub Szarkiewicz i o. Feliks Ustrzycki. Drugie pokolenie obejmowało natomiast: ks. Cyryła Floriana Gieczyńskiego, ks. Józefa Gerwatowskiego, ks. Pawła Rzewuskiego i ks. Wojciecha Ossolińskiego. Podkreślić należy, że trzech spośród ich było wychowankami bądź Wydziału Teologicznego (ks. Ossoliński i ks. Gerwatowski), bądź Seminarium Głównego (ks. Rzewuski). Istniała zatem w warszawskim środowisku teologicznym ciągłość pokoleniowa, co świadczy o tym, że środowisko to w stosunkowo krótkim czasie okrzepło i potrafiło zapewnić sobie wymianę generacji.

Pomiędzy obydwoma pokoleniami teologów stołecznych istniała też wyraźna różnica postaw i stosunku wobec władz zaborczych. Ks. Onoszko podobnie jak jego przyjaciel z seminarium świętokrzyskiego, ks. Paweł Rzymski, z rezerwą odnosił się do powstania listopadowego, traktując wydarzenia z nim związane w kategoriach rewolucji. Ks. Skolimowski nie interesował się zagadnieniami politycznymi. Podobnie stronił od spraw tych o. Ustrzycki²⁷. Ks. Szweykowski i ks. Szymański zachowywali natomiast postawę lojalistyczną. Inaczej natomiast na zagadnienia te zapatrywali się przedstawiciele młodego pokolenia. Ks. Gieczyński udzielał, o czym wspomniano, władzom powstania listopadowego wydatnej pomocy finansowej. Ks. Ossoliński był kapelanem Gwardii Narodowej. Ks. Rzewuski w okresie poprzedzającym wybuch powstania styczniowego i podczas jego trwania wykazał postawę heroicznego patriotyzmu, przypłacając to karą zesłania. Różnice pokoleniowe w środowisku teologicznym nie były jednak – jak się wydaje – czymś szczególnym, a odzwierciedlały zjawiska socjologiczne zachodzące wówczas w społeczeństwie polskim.

Realizowany w Seminarium Głównym program kształcenia został przyjęty przez sekcję duchowną KRWRiOP 12 lipca 1823 r. w *Projekcie urzędzenia Głównego Seminarium*. Zakładał on czteroletnią formację alumnów, przy czym dwa pierwsze lata przeznaczano na edukację w zakresie nauk przygotowawczych, a dwa kolejne na kształcenie w zakresie nauk głównych. Do tych pierwszych zaliczano: język grecki wraz z literaturą grecką, język hebrajski

²⁷ Rektor Uniwersytetu ks. Wojciech Szweykowski zapytany przez sekcję duchowną o ewentualny udział o. Ustrzyckiego w powstaniu odpowiedział: *X. Feliks Ustrzycki został mianowany profesorem teologii 2 października 1819 r., w dniu 21 grudnia 1829 r. na własne żądanie otrzymał dymisję. Ponieważ z początkiem 1830 r. wyjechał do cesarstwa Rosyjskiego, przeto mniema rektor, że do rewolucji, która dopiero przy końcu listopada tegoż roku w Królestwie Polskim wybuchnęła, nie mógł należeć. Znając sposób myślenia i skłonności X. Ustrzyckiego, sądzi, że i styczności żadnych z powstańcami polskimi zapewne nie miał. Nigdy bowiem nie zajmowały go rzeczy polityczne.* Cyt za: J. Bieliński, *Królewski Uniwersytet Warszawski...*, t. 2, s. 143.

wraz z literaturą w tym języku, historię powszechną, logikę, filozofię, metafizykę, fizykę, matematykę wyższą, psychologię empiryczną, antropologię pragmatyczną, prawo naturalne, introdukcję do Pisma św., archeologię biblijną, hermeneutykę. Nauki główne obejmowały następujące dyscypliny: Pismo św., patrystykę, prawo kanoniczne, teologię moralną, teologię pastoralną, teologię dogmatyczną, homiletykę, historię Kościoła, naukę rytuału, ceremonie kościelne, śpiew²⁸.

Po ukończeniu czteroletniego cyklu edukacji oraz napisaniu rozprawy na wyznaczony przez regensa temat, absolwenci otrzymywali stopień magistra teologii, uzyskując od rektora Uniwersytetu Warszawskiego dyplom, podpisany także przez dziekana Wydziału Teologicznego. Przed ukończeniem kształcenia każdy z kleryków przyjmował święcenia kapłańskie oraz odbierał od regensa świadectwo swojego sprawowania wraz z oceną zdolności²⁹.

Program kształcenia teologicznego przyjęty w Seminarium Głównym w Warszawie odpowiadał panującemu w tym okresie także w innych ośrodkach profilowi formacji. Podział na dyscypliny przygotowawcze i główne był stosowany w seminariach austriackich. W latach 1822-1826 z inspiracji ks. Michała Bobrowskiego próbowano bezskutecznie system ten wprowadzić w także w Seminarium Głównym w Wilnie, gdzie *ratio studiorum* obejmował następujące dyscypliny: Pismo św., teologię dogmatyczną, teologię moralną, teologię pastoralną, archeologię biblijną, historię Kościoła, prawo kanoniczne, homiletykę, język hebrajski, literaturę łacińską, polską i grecką, logikę, historię naturalną, botanikę, higienę. Program przyjęty w uczelni warszawskiej był zatem szerszy niż w Seminarium Głównym w Wilnie i brał pod uwagę panujące w tym okresie tendencje do uzupełniania kształcenia przedmiotami humanistycznymi i przyrodniczymi³⁰.

Zasady funkcjonowania Seminarium Głównego w Warszawie w zakresie dyscypliny i formacji ascetycznej zbliżone były do modelu, jaki upowszechnił się w tego rodzaju instytucjach na ziemiach polskich. W seminariach galicyjskich po reformach podjętych przez abp. Andrzeja Alojzego Ankwicza w formacji seminaryjnej akcentowano konieczność kształtowania postaw posłuszeństwa i lojalności nie tylko wobec przełożonych kościelnych, ale także wobec władzy państwowej, zgodnie z zasadami józefińskimi wyznaczającymi duchownym rolę urzędników państwowych. W podobnym duchu utrzymany

²⁸ AGAD, CWWKP, *Acta dotyczące się Seminarium Głównego w Warszawie*, sygn. 0369, *Projekt urzędzenia Głównego Seminarium Duchownego przyjęty na posiedzeniu Sekcji Duchownej Rzymskokatolickiej 12 VII 1823 r.*, s. 585-587.

²⁹ Tamże, s. 588-589.

³⁰ W. Worotyński, *Seminarium Główne w Wilnie. Drugi okres dziejów i zniesienie (1816-1833)*, Wilno 1838, s. 124-137.

był kierunek wychowania w Seminarium Głównym w Warszawie. W instytucji tej zabrakło jednak osobnego urzędu spirytualnego, który z inspiracji Jakuba Frinta upowszechniał się w seminariach austriackich oraz w seminariach galicyjskich. Pod tym względem Seminarium Głównie zachowało charakter wsteczny, ograniczając kierownictwo duchowe do obowiązku comiesięcznego kontaktu ze spowiednikiem i łącząc funkcje ojca duchownego z funkcjami regensa³¹.

W porównaniu z analogiczną uczelnią, jaką było Seminarium Głównie w Wilnie, ośrodek warszawski był też bardziej zamknięty, afiliowany formalnie do Wydziału Teologicznego, faktycznie jednak izolowany od środowiska uniwersyteckiego. W okresie powstania listopadowego prasa liberalna zarzucała tej uczelni nadmierną izolację, która sprzyjać miała kształtowaniu ignorancji i braku zrozumienia wobec wydarzeń świata zewnętrznego. O panujących na ten temat opiniach pisała 17 kwietnia 1831 r. w liście do bp. Karola Skórkowskiego hrabina Anna z Jabłonowskich Wodzicka, zarzucając Seminarium Głównemu, że izoluje młodzież duchowną, a tym samym nie sprzyja kształtowaniu postaw patriotycznych, a także uniemożliwia należyłą formację duszpasterzy, będących przewodnikami ludu³².

Oceny powyższe wydają się jednak zbyt krzywdzące. Analiza karier kościelnych i publicznych absolwentów Seminarium Głównego dowodzi bowiem, że liczny był wśród nich odsetek osób zaangażowanych w działalność patriotyczną, naukową, społeczną i kościelną. W latach 1825-1835 przyjęto do Seminarium Głównego 128 alumnów³³. Badania reprezentatywne możliwe

³¹ M. Rechowicz, *Karność alumnów w galicyjskim Seminarium Generalnym (1790–1819)*, RTK, R. 3(1956), z. 1, s. 126-129.

³² M. Godlewski, *Epizod...*, s. 22, 26-27.

³³ Archiwum Diecezjalne w Łomży [dalej: ADŁ], Zespół II – *akta Alumnów diecezji augustowskiej uczących się w Warszawskim Fakultecie Teologicznym, Seminarium Głównym i Akademii Rzymskokatolickiej*, sygn. 135, *KRWRiOP do biskupa augustowskiego w Warszawie dnia 15 marca 1832 r.*, k. 84; tamże, *Onoszko do biskupa administratora w Warszawie dnia 27 sierpnia 1843 r.*, k. 95; tamże, *Onoszko do biskupa augustowskiego w Warszawie dnia 02 sierpnia 1829 r.*, k. 74; tamże, *Onoszko do biskupa augustowskiego w Warszawie dnia 27 lipca 1833*, k. 91-92; tamże, *J. Truszkowski do administratora diecezji augustowskiej w Augustowie dnia 28 października 1834 r.*, k. 96-97; *Onoszko do biskupa augustowskiego w Warszawie dnia 27 lipca 1833 r.*, k. 92; AGAD, CWWKP, *akta KRWRiOP dotyczące się funduszków...*, sygn. 0372, *X Onoszko – rektor Seminarium Głównego do KRWRiOP w Warszawie dnia 18 IX 1830 r. – lista nowych alumnów, którzy przybyli do Seminarium*, s. 6; tamże, *Onoszko rektor Seminarium Głównego do KRWRiOP w dniu 20 kwietnia 1831 r.*, s. 41; tamże, *akta KRWRiOP dotyczące się funduszków...*, sygn. 0373, *Kopia listy alumnów byłych 1833 roku przed wakacjami na etacie w Głównym Seminarium wyjęta z księgi urzędowej tegoż Seminarium*, s. 104-105; tamże, *Lista alumnów Seminarium Głównego w roku 1833 na 1834*, s. 106-107; tamże, *Lista osób mieszkających w Seminarium Głównym w roku 1829 i 1830*, s. 162; tamże, *Liczba alumnów w roku 1830/1831*, s. 163; tamże, *Lista alum-*

na podstawie dostępnej bazy źródłowej odnoszącej się do 80 alumnów (61% ogółu) pozwalają stwierdzić, że aż 18 alumnów (czyli 22% ogółu) prowadziło aktywną działalność patriotyczną i społeczną, profesorami w seminariach diecezjalnych było 11 absolwentów Seminarium Głównego (8,8% podstawy badawczej), magisterium stwierdzono w 9 przypadkach (co stanowi 7,2% ogółu), 16 (12,8%) osiągnęło godność kanonika, jeden – ks. Józef Holak – w 1886 r. został wybrany biskupem pomocniczym diecezji sejneńskiej³⁴. Udział alumnów i absolwentów Seminarium Głównego w powstaniu listopadowym dezawuuje opinię rozpowszechnianą przez prasę, a szczególnie przez „Nową Polskę” o antypatriotycznym modelu kształcenia w tej uczelni³⁵. Wielu księży kończących ją zaangażowało się w działalność patriotyczną także podczas powstania styczniowego. Do grona tego należeli: ks. Antoni Berleński, ks. Walenty Czapczyński, ks. Józef Lisiecki, ks. August Sieklucki, ks. Feliks Trosczyński, ks. Narcyz Wilewski, ks. Tytus Zegart³⁶.

nów etatowych znajdujących się w Seminarium Głównym teraźniejszego 1834 r., s. 146; tamże, *Lista obecnych etatowych alumnów w Głównym Seminarium od kwietnia 1834 r. czyli na rok szkolny 1834/35*, s. 363; Archiwum Diecezjalne w Sandomierzu [dalej: ADS], *akta ks. Franciszka Kuczewskiego 1837-1848*, bez sygn., *Ks. Franciszek Kuczewski do Prześwietnego Konsystorza Jeneralnego Diecezji Sandomierskiej w Błogiem dnia 27 sierpnia/9 września 1837 r.*, bez pag.; tamże, *akta ks. Ignacego Grynfelda 1834-1882*, bez sygn., *Konsystorz Jeneralny Diecezji Sandomierskiej do ks. Ignacego Grynfelda dnia 8 marca 1859 T.*, bez pag.; tamże, *akta ks. Jana Marszulewicza 1829-1846*, bez sygn. i pag.; R. Gerber, *Studenci Uniwersytetu Warszawskiego...*, s. 457-474; BUW, *Księga zapisów uczniów Królewsko-Warszawskiego Uniwersytetu 1816*, sygn. K I 161, s. 244, 248, 250-253; W. Jemieliły, *Diecezja augustowska czyli sejneńska w latach 1818-1872*, Lublin 1972, s. 97-100, J. Lupiński, *Alumni diecezji sejneńskiej...* s. 134-139; *Direktorium officii divisi Peragendi juxta Rubricas Breviarii ac Missalis Romani tam generale, quam particularis et Decreta S.R. Congregationis in Annum secundum post Bissextilem ac ipsum Embolismalem 1934 pro Dioecesi Sandomiriensis*, Varsoviae 1834, s. 88; *Ordo officii divini ad usum dioecesis lublinensis pro Anno Domini Bissextili 1828*, Varsoviae 1828, s. 77; *Ordo officii divini ad usum dioecesis lublinensis pro Anno Domini 1831*, Varsoviae 1831, s. 92; *Ordo officii divini ad usum dioecesis lublinensis pro Anno Domini Embolismali 1834*, Varsoviae 1834, s. 64; *Ordo officii divini ad usum dioecesis lublinensis pro Anno Domini 1835*, Varsoviae 1835, s. 75; *Directorium divini officii peragendi juxta breviarii et missalis romani, Ac decreta sacra ritum congregationis in Annum Domini Primus post Bissextilem et Embolismalem 1857 ad usum dioecesis sandomiriensis*, Varsoviae 1857, s. 45; J. Kracik, *Krakowscy alumni ...*, s. 495-496.

³⁴ J. Lupiński, *Alumni diecezji sejneńskiej...* s. 136; J. Mandziuk, *Holak Józef (1812-1890)*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 2, pod red. H. Wyczawskiego, Warszawa 1982, s. 53.

³⁵ Zob.: M. Godlewski, *Epizod ...*, s. 24-28.

³⁶ R. Gerber, *Studenci Uniwersytetu Warszawskiego...*, s. 458-459, 465, 469, 471-473; P. Kubicki, *Bojownicy kapłani...*, cz. 1, t. 1, s. 522-523; tamże, cz. 1, t. 2, s. 293, 467, 634-637; tamże, cz. 1, t. 3, s. 76, 89, 272; tamże, cz. 3, t. 2, s. 311; ADS, *akta ks. Walentego Czapczyńskiego 1845-1864*, *Biskup Michał Juszczyński do Komisji Śledczej w Sandomierzu*, bez sygn i pag.

W porównaniu z liberalnym klimatem Wydziału Teologicznego Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego Seminarium Główne z pewnością było bardziej konserwatywne i zamknięte, nie oznacza to jednak, że nie sprzyjało kształceniu postaw patriotycznych. Odsetek absolwentów Seminarium zaangażowanych w działalność patriotyczną (22% podstawy badawczej) był wyższy, aniżeli osób, które ukończyły Wydział Teologiczny (15%). Obecność wśród absolwentów osób prowadzących aktywność naukową i pisarską (ks. M. Buliński, ks. K. Teliga, ks. W. Czapczyński), a także zasłużonych w życiu Kościoła (bp J. Holak) pozwala stwierdzić pozytywną rolę, jaką odegrała ta uczelnia w XIX-wiecznych dziejach Kościoła polskiego.

Likwidacja Uniwersytetu Warszawskiego, do którego afiliowane było Seminarium Główne, wymagała reorganizacji centralnego kształcenia teologicznego. Powołany w 1833 r. Komitet Rady Wychowania Publicznego pracował nad projektem utworzenia nowej uczelni – Akademii Duchownej. Jej zorganizowanie było nieodzowne ze względu na warunki lokalowe, w jakich funkcjonowało Seminarium Główne. Spowodowały one konieczność zamknięcia uczelni w lutym 1836 r.³⁷

Tym pilniejszą potrzebą stawało się sfinalizowanie prac zmierzających do powołania Akademii Duchownej, która zapewniłaby kontynuację formacji i kształcenia alumnów Seminarium Głównego, zmuszonych do raptownego przerwania edukacji.

Pod względem formalno-prawnym Akademia Duchowna ustanowiono została dekretem cara Mikołaja I z 4/16 października 1835 r. Po definitywnym zamknięciu Seminarium Głównego wydano 11 lipca 1836 r. *Ustawę dla Warszawskiej Rzymsko-katolickiej Duchownej Akademii*, regulującej dokładnie zagadnienia zarządu uczelni, jej składu osobowego, finansów, dyscypliny i formacji. Zakładano, że w Akademii studiować będzie 40 alumnów celujących pod względem moralnym i naukowym, którzy wcześniej otrzymali należyte przygotowanie w seminariach diecezjalnych. Art. 6. *Ustawy* określał następujący skład Akademii: rektor, wicektor, siedmiu profesorów nauk teologicznych, czterech profesorów nauk pomocniczych, dwóch lektorów, prowizor, ojciec duchowny. Ustanowienie osobnej funkcji ojca duchownego było wyraźnym postępem w stosunku do składu zarządu Seminarium Głównego, w którym brakowało wyodrębnionego urzędu spirytualnego.

Władze nowej uczelni, nazywane przez *Ustawę* Zwierzchnością stanowili: arcybiskup warszawski w randze prezesa (w przypadku wakansu na stolicy zastępował go administrator archidiecezji warszawskiej), członek duchowny

³⁷ AGAD, CWWKP, *Acta KRWRiOP tyczące się funduszków Seminarium Głównego*, sygn. 0374, *Ks. Jan Onoszko do KRWDiOP w Warszawie 28 VII 1836 r.*, s. 303.

delegowany przez Radę Wychowania Publicznego, dwóch członków kapituły metropolitarnej warszawskiej, wybranych przez arcybiskupa, jeden z asesorów duchownych przy KRSWDiOP. W posiedzeniach Zwierzchności Akademickiej uczestniczyć też miał członek świecki nominowany przez dyrektora głównego KRSWDiOP spośród członków Rady Wychowania Publicznego wyznania katolickiego. Nie miał on prawa wstrzymania zapadłych decyzji, informował jednak o wszystkich sprawach podejmowanych na posiedzeniach Zwierzchności dyrektora głównego KRSWDiOP³⁸. W ten sposób władze świeckie zapewniły sobie całkowitą kontrolę nad działalnością Zwierzchności Akademickiej.

Studia w Akademii trwały cztery lata i kończyły się uzyskaniem przez absolwentów stopnia kandydata nauk teologicznych. Wykłady dyscyplin teologicznych, oprócz teologii pastoralnej i homiletyki odbywały się w języku łacińskim. Art. 36 *Ustawy* wymieniał następujące katedry istniejące w Akademii:

1. hermeneutyki, archeologii introdukcji biblijnej do ksiąg Starego Testamentu i języka hebrajskiego;
2. hermeneutyki, introdukcji do ksiąg Nowego Testamentu i języka greckiego;
3. Pisma Świętego;
4. teologii dogmatycznej;
5. teologii moralnej i pastoralnej;
6. prawa kanonicznego;
7. historii Starego i Nowego Testamentu, historii powszechnej i historii Kościoła;
8. patrologii, homiletyki, literatury polskiej i jej historii;
9. filozofii i historii filozofii;
10. literatury łacińskiej i greckiej;
11. języka rosyjskiego i literatury rosyjskiej, języka francuskiego i języka niemieckiego.

Oprócz dyscyplin przypisanych poszczególnym katedrom alumni uczestniczyli w zajęciach obrzędów kościelnych i śpiewu.

Osobny, szósty rozdział *Ustawy* poświęcony został nadzorowi obyczajowemu sprawowanemu przez wicerektora. Zabiegał on szczególnie o to, aby zajęcia alumnów odbywały się zgodnie z rozkładem ustalonym na początku każdego roku akademickiego przez Radę Akademii. Wicerektor nadzorował

³⁸ Archiwum Diecezjalne w Kielcach, *Acta Konsystorza Jeneralnego Diecezji Krakowskiej tyjące się Akademii Warszawskiej*, sygn. OS-A/1, *Ustawa dla Warszawskiej Rzymsko-katolickiej Duchownej Akademii*, s. 40-41.

postawę moralną i obyczajową kleryków, a nawet ich strój, udział we wspólnych modlitwach i ćwiczeniach duchownych, sposób zachowania w mieszkaniach, prowadzone rozmowy, czytane książki, a także wyjścia na miasto. Alumni bez zezwolenia wicerektora nie mogli wychodzić z budynku Akademii, ani też przyjmować gości. Tak wnikliwemu nadzorowi, a nawet – można powiedzieć – inwigilacji studentów, służyła organizacja wewnętrzna alumnow. Na wniosek wicerektora Rada Akademii wyznaczała z grona starszych i zaufanych kleryków tzw. dozorców, którzy służyli pomocą wicerektorowi. Każdy z nich sprawował pieczę na 10-15 alumnow. Codziennie donosił wicerektorowi o zdarzeniach zasługujących na szczególną uwagę oraz o postępowaniu kleryków. Wicerektor co miesiąc składał przed Radą raport na temat zachowania obyczajowego z uwzględnieniem zjawisk pozytywnych i negatywnych. Uwagi te odnotowywane były przez Radę w osobnej księdze, w której zapisywano także środki wychowawcze podjęte w celu promocji postaw pozytywnych i ograniczenia postaw negatywnych wychowanków Akademii. Wicerektor posiadał prawo karania alumnow za drobne wykroczenia. Poważniejsze natomiast uchybienia karane były przez rektora lub Radę Akademii.

Konstrukcja prawna, w ramach której funkcjonowała Akademia Duchowna, wpisywała się bardzo dokładnie w całokształt przemian dokonujących się w Królestwie Polskim podczas osławionej nocy Paskiewiczowskiej. Jeżeli w przypadku Seminarium Głównego system zależności tej uczelni wynikał z założeń józefińskich, traktujących uczelnie kościelne jako instytucje kształcące urzędników stanu cywilnego i nauczycieli szkół publicznych, o tyle w przypadku Akademii nadzór na tą uczelnią jeszcze bardziej uszczelniał się zarówno w dziedzinie naukowej, jak też obyczajowej i gospodarczej. W zamiarach władz celem Akademii było wychowywanie i kształcenie lojalnych poddanych cara, którzy w duchu wiernopoddańczym oddziaływać mieli w swej działalności duszpasterskiej i w takim duchu kształtować relacje kościelno-państwowe. Wyraźniej też dały o sobie znać tendencje rusefikatorskie, co ujawniło się wprowadzeniem zajęć z historii literatury rosyjskiej oraz z języka rosyjskiego.

The Central Theological Schools of the Kingdom of Poland in the 19th Century

Summary

A significant place in the system of theological education in the early Polish Kingdom was occupied by the Faculty of Theology at the Royal University of Warsaw. Apart from issues related to establishing the faculty, the implemented programme of studies,

the profiles of professors, lecturers and students, which are already known to the literature of this field, the article presents also the collective image of its graduates and the scale of their involvement in patriotic, social, scientific and church activity.

The following parts of the article are devoted to the Main Seminary, the institution, which until now has been relatively least known by historians. They discuss the creation of the Seminary, its funds, equipment, the implemented programme of education, the profiles of professors, tutors and alumni. The state of research and the source basis enabled the restoration of biographical data concerning 80 alumni. This group had become the basis for research, on which the attempt to reconstruct the collective image of the Seminary graduates was made.

The last part of the present publication concerns the liquidation of the Main Seminary and the establishment of the Spiritual Academy. The chapter analyses the reasons why the Seminary was closed and the attempts aimed at maintaining the academic level of theological education, which were later crowned with the organization of the Warsaw Spiritual Academy. It was at that time the only high school in the Polish Kingdom, it is therefore of a particular significance in the history of the Polish Church in the 19th century.

KS. KRZYSZTOF KOCH

**PROCES UNIFIKACJI FORMACJI SEMINARYJNEJ
W II RZECZYPOSPOLITEJ W ŚWIETLE
PAMIĘTNIKÓW ZWIĄZKU ZAKŁADÓW TEOLOGICZNYCH W POLSCE
POD WEZWANIEM ŚW. JANA KANTEGO**

Kamieniem milowym w procesie kształcenia kandydatów do szczególnej służby Kościołowi w stanie kapłańskim było podjęcie tego problemu przez ojców Soboru Trydenckiego, który w swoich postanowieniach zobowiązywał biskupów, „aby przy poszczególnych kościołach katedralnych, metropolitar-nych i w zależnych od nich większych kościołach ustanawiane były, w po-bliżu tych kościołów (albo w innym odpowiednim, wybranym przez bisku-pa stosownie do możliwości i rozmiarów diecezji) kolegia dla młodych ludzi z danego miasta i diecezji albo danego kraju, jeżeli ich liczba jest niewielka. Tam mają być utrzymywani, nauczani zasad religii oraz kształceni w dziedzi-nie dyscypliny kościelnej”¹. Od tego momentu podjęto próby, z większymi i mniejszymi sukcesami, organizacji systematycznej formacji potencjalnych kandydatów do stanu duchownego w myśl soborowych zaleceń. Niewątpli-wie wprowadzaniu w życie trydenckich postanowień sprzyjały liczne orędzia i pisma stolicy apostolskiej w sprawie wychowania młodzieży duchownej wy-dawane zwłaszcza w XIX i XX w.² oraz kanony „nowego” Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. Bez cienia wątpliwości można stwierdzić, że w nurt tych prac mających na celu jak najlepsze uformowanie tak duchowe jak i inte-lektualne przyszłych zastępów kapłanów, w sposób usystematyzowany wpisują się także wysiłki Związku Zakładów Teologicznych w Polsce pod wezwa-niem św. Jana Kantego. Dla realizacji tego celu istotne było zbadanie stanu

¹ Sobór Trydencki, sesja 23, kan. 18, w: Dokumenty soborów powszechnych, t. 4, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras SJ, Kraków 2005, s. 705-706.

² Zob. m.in.: Encyklika papieża Grzegorza XVI *Commissum divinitus* z dnia 17 maja 1835 r., alokucje papieża Piusa IX *Quibus luctuosissimis* z dnia 5 września 1851 r. oraz *Acerbissimum vobiscum* z dnia 27 września 1852 r., encyklika papieża Leona XII *Aeterni Patris* z dnia 4 sierpnia 1879 r. oraz jego orędzie *Depuis le jour* z dnia 8 września 1899 r., czy pismo do biskupów włoskich *Fin dal principio* z dnia 8 grudnia 1902 r., także encykliki papieża Piusa X: *Pieni l'animo* z dnia 28 lipca 1906 r. i *Pascendi dominici gregis* z dnia 8 września 1907 r., por. *Pamiętnik siódmego zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce odbytego w Wilnie 19 IV - 21 IV 1933 roku*, Wilno 1934, s. 242-243.

nauczania w seminariach i takie jego zreformowanie i ujednoczenie, by było jak najefektywniejsze.

Pomysł stworzenia związku skupiającego wychowawców i profesorów seminariów duchownych w Polsce pojawił się na zjeździe księży rektorów seminariów duchownych, który odbył się w październiku 1919 r. w Przemyślu. Wnioskodawcą i – jak się okazało później – osobą, której powierzono opracowanie statutu Związku, był ks. Antoni Borowski, rektor wrocławskiego seminarium. Pomysł zaczerpnął i strukturę organizacyjną oparł na istniejącym od 1905 r. we Francji podobnym zrzeszeniu: *Alliance des grands séminaires de France*³.

Boźcem do powstania francuskiej organizacji skupiającej seminaryjnych wychowawców były dekrety liberalnego rządu z 1904 r. Zabraniały one członkom zgromadzeń zakonnych prowadzenia seminariów duchownych we Francji. Księża przejmujący po zakonnikach seminaryjne funkcje za konieczne uznali porozumiewanie się z innymi wychowawcami, którzy posiadali więcej doświadczenia w dziedzinie formacji alumnów. Dążenia te pod koniec lipca 1905 r. zaowocowały utworzeniem komitetu organizacyjnego. Jego przewodniczącym został rektor Instytutu Katolickiego w Paryżu ks. Péchenard. On też zredagował odezwę kierowaną do przełożonych francuskich seminariów, w której uzasadniono potrzebę powołania do istnienia Związku podporządkowanego hierarchii kościelnej. Skupiając osoby odpowiedzialne za formację i wykształcenie przyszłych duchownych, mógłby – przez wymianę i kontrolę poglądów i praktyk – zapobiegać wpadaniu w rutynę i lekomyślnemu podchodzeniu do spraw tak ważnych jak nauczanie i wychowanie młodzieży dążącej do kapłaństwa. Zdaje się, że była to inicjatywa na czasie, gdyż na odezwę i projekt ustawy dotyczącej organizacji stowarzyszenia nader żywo odpowiedziały francuskie seminaria. Bezsprzecznie potwierdza to fakt, iż w zorganizowanym w lipcu 1906 r. związku znalazło się 37 seminariów z liczbą 141 członków⁴, dwa lata później 85 seminariów z 230 członkami⁵, a w 1913 r. należało do tej organizacji już 95 seminariów z 307 członkami⁶. Także hierarchowie Kościoła we Francji widzieli w tym stowarzyszeniu sprzymierzeńca we wspólnych wysiłkach formacyjnych. Aż 81 diecezji francuskich z ogólnej liczby 87 należało do *Alliance*. Nadzieje, jakie pokładano w zwią-

³ *Pamiętnik pierwszego zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce odbytego we Włocławku 30 X – 1 XI 1921 roku*, Włocławek 1922, s. 5.

⁴ *Alliance des grands séminaires. Compte rendu du VIIIe Congrès tenu à Paris, les 22 – 23 Juillet 1913*, Paris 1913, s. IX.

⁵ *Alliance des grands séminaires. Compte - rendu du IIIe Congrès tenu à Paris, les 21 – 22 Juillet 1908*, Paris 1908, s. 13.

⁶ *Alliance des grands séminaires. Compte rendu du VIIIe Congrès...*, s. 5.

ku, nie zawiodły. Owocem jego prac i starań były spotkania profesorów i wychowawców seminaryjnych, na których przedstawiano referaty, stanowiące bardzo cenne źródło refleksji i gotowych wskazówek, tak bardzo przydatnych w procesie kształcenia i formacji duchowieństwa.

Niewątpliwie w stworzeniu takiego zrzeszenia na gruncie polskim widziano sposób zaradzenia najpilniejszym bólem związanym ze sprawną organizacją i jak najskuteczniejszym funkcjonowaniem seminariów oraz innych katolickich instytucji dydaktyczno-naukowych, które po odzyskaniu niepodległości przez Polskę musiały stać się silnymi duchowo i intelektualnie centrami, przygotowującymi do pracy duszpasterskiej w nowej rzeczywistości zastępy inteligencji tak wśród duchownych jak i świeckich. W tym kontekście zrozumiałe stają się cele, jakie związek sobie stawiał. Były nimi: „a) omawianie spraw, dotyczących kształcenia i wychowania młodzieży duchownej, dla wyrobienia pewnej jednolitości poglądów i praktyk, z zachowaniem jednak autonomii każdego Zakładu oraz zupełnej uległości wobec własnego biskupa; b) popieranie i rozwijanie nauk kościelnych; c) pielęgnowanie w członkach ducha kapłańskiego oraz utrzymywanie wśród nich poczucia łączności przez wzajemne zbliżanie się i wymianę myśli; d) staranie się o zabezpieczenie materialnego bytu ośrodków teologicznych, profesorów i wychowawców”⁷. Środkami do realizacji postawionych zamierzeń miały być m.in. doroczne Walne Zgromadzenia członków Związku, wzajemna modlitwa i wspólnie przeżyte rekolekcje, wydawanie rocznika Związku wraz ze sprawozdaniem i referatami Zjazdu, popieranie czasopism i wydawnictw o tematyce filozoficzno-teologicznej i im pokrewnych, a także kontakty z podobnymi związkami zagranicznymi oraz zbieranie funduszy na pokrycie wydatków łączących się z funkcjonowaniem i działalnością wydawniczą Związku”⁸.

Zgodnie z tym, co już wyżej wspomniano, jednym z pierwszych zadań Związku było podejmowanie dyskusji nad zagadnieniami dotyczącymi wychowania i kształcenia alumnów seminariów duchownych w celu wyrobienia pewnej jednolitości poglądów i praktyk w tych instytucjach. Realizacji tego celu poświęcał Związek na swoich zjazdach najwięcej uwagi. Stąd też spora część przedstawianych referatów dotyczyła spraw wychowawczych oraz nauczania we wspomnianych placówkach. Najczęściej te pierwsze przedstawiane były na spotkaniach ogólnych, a te dotyczące szczegółowych kwestii naukowych rozpatrywane były na posiedzeniach poszczególnych sekcji.

W bloku zagadnień wychowawczych jako jeden z pierwszych podjęto temat: *Ugruntowanie w życiu duchowym alumnów jako podstawowy warunek*

⁷ *Pamiętnik pierwszego zjazdu...*, s. 22.

⁸ Tamże, s. 22-23.

owocnej pracy kapłańskiej. Referent, ks. bp Romuald Jałbrzykowski, rektor z Łomży, uwrażliwiał swoich słuchaczy na konieczność komplementarnego rozwoju świętobliwości życia i wysokiego poziomu nauki, które są, co poświadczają przykłady świętych, „niby dwa skrzydła archanielskie, [które] podnosiły ich ustawicznie do Chrystusa, zagrzewały do pracy zbożnej, dokonywały przez nich, przy pomocy łaski Bożej, cudownych nawróceń całego otoczenia, a nawet całych społeczeństw”. Ostrzega przy tym, że w teorii powszechnie uznaje się i dostrzega wagę świętobliwego życia kapłańskiego, zaś w praktyce „nęci nas o wiele więcej urok nauki”⁹. W ramach działu poświęconego wychowaniu znajdujemy m.in. referat ks. Rokosznego, w którym autor przedstawia najważniejsze zasady, określające właściwą relację wychowawców do alumnów w seminarium duchownym. Zachęca moderatorów do „równi braterskiej”, która wprowadzana przez wychowawców sprawi, że klerycy przekraczający progi seminarium poczują się braćmi. „W pedagogii Jezusa Chrystusa wychowawcy winni alumna od pierwszego kroku wejścia do seminarium postawić na równi z sobą; na równi braterstwa, na równi życzliwości nieobłudnej, wyrozumiałości i litości dla jego nędzy ludzkiej, na równi gorącej a delikatnej chęci ulżenia tej nędzy brata i na równi współpracy dusz, dla dojścia razem do Królestwa Bożego”. Uwrażliwiał też, aby na wzór Chrystusa, każdego kandydata do kapłaństwa traktować z uszanowaniem jego odrębności, rozumianej jako zbiór indywidualnych cech, zalet i wad, usposobień i aspiracji, niosąc pomoc zwłaszcza tym, którzy bardziej jej potrzebują, a nie pozbywać się problemu, usuwając z seminarium – „Po długiej dyskusji, nie bez wewnętrznej rozterki, wydaliśmy większością głosów ostatnią decyzję: usunąć! Odetchnęliśmy”¹⁰. Kolejnym ogromnie ważnym elementem wychowania seminaryjnego winno być zaufanie do alumnów. Według referenta nic tak nie denerwuje jak bycie śledzonym. Wprowadzanie „systemu policyjnego”, brak zaufania „obraża szlachetną godność”. Píše ks. Rokoszny: „W każdym wychowaniu szkodzi to nadzwyczaj, przecina bowiem na zawsze złotą nić łączącą serca. Można takiemu wychowawcy przyznać wszelkie, istotnie posiadane zalety; pokochać go – nie da się”¹¹. Swoim kolegom wychowawcom i profesorom w ramach praktycznych wskazań zaleca: jako stały element własnej formacji często sięgać do Ewangelii i różnych autorów żywota Pana Jezusa, przykładem swojego życia świadczyć o radości wypływającej z wiary, wykazywać entuzjazm dla dobra i piękna, przebywać z alumnami nie tylko w czasie wykładów, ale również w modlitwie, pracy, w rozmowie, w zabawie.

⁹ Tamże, s. 26.

¹⁰ Tamże, s. 32.

¹¹ Tamże, s. 35.

Szerokim echem wśród uczestników zjazdów rozeszła się ta sprawa i mimo różnic zdań uchwalono wniosek o następującej treści: „Pożądanym jest udział zespołu profesorskiego w pracy wychowawczej”, a co za tym idzie, także we wspólnotowych praktykach duchownych¹². Niektóre ze wspomnianych postulatów i propozycji były zapewne elementami znanymi z francuskiego modelu seminarium. Dochodziły do głosu również w innych tekstach, np. w referacie o. Jacka Woronieckiego o zasadach wychowania w seminariach księży Sulpicianów¹³, czy też w kwestii spowiedników seminaryjnych. W modelu francuskim grupa profesorów-wychowawców pełniła jednocześnie funkcje spowiedników, co w realiach polskich seminariów było nie do przyjęcia. Aby umożliwić obciążonym różnymi dodatkowymi obowiązkami profesorom aktywniejsze włączenie się w proces formacji seminaryjnej, wysunięto do episkopatu wniosek o zwolnienie ich z zajęć pobocznych, by skuteczniej mogli pracować nad rozpoznaniem i utrwaleniem powołania wśród alumnów¹⁴.

Gdy chodzi o formacyjną część spotkań Związku zaznaczyć należy, iż obok wygłaszanych referatów pojawiały się głosy w dyskusji nad poruszonymi czy z nimi związanymi zagadnieniami. I tak np. kwestią problematyczną okazał się zakres kompetencji kierownika duchowego (tzw. *director spiritualis*). Ponieważ już wcześniej episkopat zwrócił się do Kurii Rzymskiej o wyjaśnienia w tej sprawie, w postanowieniach Zjazdu uznano, że do chwili uzyskania decyzji w kompetencji kierownika duchowego należy łączyć *forum externum* i *internum*. Próbę odpowiedzi na pytanie, jaka jest rola ojca duchownego w wychowaniu kleryków, podjął na jednym ze zjazdów ks. Stanisław Szurek ze Lwowa. Opierając się przede wszystkim na przepisach św. Ignacego, św. Karola Boromeusza, czcigodnego Bartłomieja Holzhausera, dawnych i nowych przepisach seminariów sulpiciańskich oraz ustaw seminarium irlandzkiego w Maynooth, a także wybitnych pedagogów kościelnych, zwłaszcza Frinta i Michelettiego, przedstawił zadania ojca duchownego i okoliczności, które jego obowiązkom przeszkadzają¹⁵. Zgodnie z nauką Kościoła głównym jego zadaniem jest urabianie duchowe alumnów tak, by w przyszłości byli dobrymi kapłanami. Ku temu celowi mają zmierzać jego wysiłki przy użyciu odpowiednich środków. Autor referatu zaliczał do nich przede wszystkim przykład życia ojca duchownego oraz nauczanie, którym ma wskazywać wychowancom, co mają czynić. Tak rozumianą pracę ojca można łatwo i przejrzeć

¹² Tamże, s. 48.

¹³ Tamże, s. 41.

¹⁴ Tamże, s. 71; por. też: *Pamiętnik trzeciego zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce odbytego w Łomży 15 IV – 17 IV 1925 roku*, Lublin 1925, s. 27-52 i 102.

¹⁵ *Pamiętnik drugiego zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce odbytego w Lublinie 3 VII – 5 VII 1923 roku*, Włocławek 1924, s. 25.

ująć w ramy ćwiczeń duchowych. Wśród nich niewątpliwie czołowe miejsce zajmują różne rodzaje modlitw, będące obcowaniem z Bogiem¹⁶. Wymienia i poddaje krótkiej charakterystyce następujące ćwiczenia:

1. Modlitwy poranne i wieczorne, które winny być krótkie;
2. Rozmyślanie, mające ogromne znaczenie dla formacji wewnętrznej alumnów. W większości seminariów trwa pół godziny, głównym jego źródłem winny być teksty Ewangelii;
3. Rachunek sumienia ogólny i szczegółowy powinien mieć stałą porę w planie dnia;
4. Stała pora dnia winna być także zarezerwowana na czytanie duchowe. Zadaniem ojca duchownego jest uczyć metody tegoż ćwiczenia i wyznaczać odpowiednie książki, do czego niezbędna jest dobrze zaopatrzona biblioteczka ascetyczna. Do lektur obowiązkowych zalicza się:
 - a) Pismo św. w polskim tłumaczeniu, przede wszystkim Nowy Testament i Psalmi, bez obszernych komentarzy,
 - b) dzieło z zakresu teologii ascetyczno-mistycznej, każdy alumn powinien gruntownie przestudiować choćby jeden podręcznik dający całościowy obraz ascetyki,
 - c) żywoty świętych, zwłaszcza kapłanów i kleryków, poprzedzone odpowiednim pouczeniem,
 - d) dzieła podejmujące tematykę pracy misyjnej Kościoła i powieści religijne;
5. Konferencje i pogadanki duchowe z alumnami, odbywające się przynajmniej raz w tygodniu, winny mieć charakter „serdecznej, przyjacielskiej pogadanki”;
6. Jednym z najważniejszych zapewne środków duchowej formacji jest sakrament pokuty i pojednania, sprawowanie którego powinno być „jakby namiętnością ojca duchownego”. Zaleca się cotygodniową spowiedź kleryków. Oprócz ojców duchownych winni ten sakrament dla alumnów sprawować także inni księża;
7. Kierownictwo duchowe, polegające na osobistych spotkaniach alumnów z ojcem duchownym poza konfesjonałem w celu badania i formowania powołania;
8. Oczywistym centrum życia seminaryjnego jest Eucharystia. Tu szczególna troska o codzienną adorację Najświętszego Sakramentu, prywatne nawiedzenia, głębokie przeżywanie Mszy św. i przyjmowanie Komunii św.
9. W każdym seminarium powinny być odprawiane rekolekcje:

¹⁶ Tamże, s. 30-31.

- a) **Roczne**, trwające kilka dni. Pilnie przygotowywane, ale nie prowadzone przez ojca duchownego, odbywające się niekoniecznie zaraz po przyjeździe alumnów do seminarium. Porządek ćwiczeń nie powinien być zbyt napięty, nauki nie dłuższe niż 45 minut, centralnym punktem tych rekolekcji miała być spowiedź, dla kandydatów wstępujących do seminarium – generalna, z całego życia,
- b) **Miesięczne**, mające na celu przypominanie o obowiązkach, grzechach i postanowieniach. Głównym ich celem jest przygotowanie do dobrej śmierci,
- c) **Przed święceniami**, prowadzone przez jednego z ojców duchownych, „który zwłaszcza na dopuszczenie alumnów do święceń największą powinien zwrócić uwagę”¹⁷.

Wśród zagadnień dyskusyjnych pojawiło się także pytanie dotyczące wygłaszanych do alumnów cotygodniowych konferencji. Wypowiadające się w tej sprawie osoby skłaniały się ku tezie, że dobrze byłoby, gdyby oprócz ascetycznych egzort kierownika duchowego konferencji wygłaszał również rektor seminarium¹⁸.

Wielce prawdopodobne zdaje się być, że za sprawą organizowanych zjazdów, nastąpiło upowszechnienie sposobu przeprowadzania medytacji wśród seminarzystów, polegającego na przygotowywaniu i podawaniu przez kierownika duchowego punktów do medytacji dla młodszych roczników, zaś starsze miałyby przygotowywać medytację samodzielnie, korzystając z podręczników, np. Hamon’a, Chaignon’a, Vercruysse’go, Möschlera¹⁹. Taki sposób przeprowadzania rozmyślenia duchownego praktykowany był w seminarium pelplińskim i wileńskim²⁰.

Wśród innych propozycji znalazły się m.in. odmawianie prymy i komplety przez kleryków w ramach porannych i wieczornych modlitw²¹ (proponowano, by kompleta była śpiewana²²), zastosowanie wspólnego, czynnego udziału kleryków we Mszy św. dla nich odprawianej²³ ze śpiewami gregoriańskimi²⁴.

¹⁷ Tamże, s. 32-35.

¹⁸ *Pamiętnik pierwszego zjazdu...*, s. 47.

¹⁹ Tamże.

²⁰ Tamże, zob. też: J. Walkusz, *Seminarium Duchowne w Pelplinie w okresie II Rzeczypospolitej (1918-1939)*, w: *Księga Jubileuszowa 350 lat Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie (1651 2001)*, Pelplin 2001, s. 287-288; K. Koch, *Biskup Konstantyn Dominik. Nadzwyczajna zwyczajność*, Pelplin 2011, s. 89.

²¹ *Pamiętnik pierwszego zjazdu...*, s. 57.

²² *Pamiętnik drugiego zjazdu...*, s. 85.

²³ *Pamiętnik pierwszego zjazdu...*, s. 57.

²⁴ *Pamiętnik drugiego zjazdu...*, s. 85.

Dość żywo dyskutowana była także kwestia wychowawców kursowych, których mieliby odciążyć rektora i wicerektora w opiece nad poszczególnymi rocznikami alumnów. Pod naporem przeciwnych temu pomysłowi głosów postulat powołania „patronatu na każdym kursie” został odrzucony²⁵.

W trakcie spotkań, zwłaszcza pierwszych trzech, pojawiały się pojedyncze referaty i wnioski dotyczące wprowadzania do toku studiów przedmiotów, których – jak się okazywało – w niektórych seminariach nie wykładano. Tak było z wykładem z liturgii²⁶, czy z wychowaniem fizycznym. O ile nie było wątpliwości co do konieczności wykładu z liturgii, to pojawiły się pewne dyskusje nad wprowadzeniem i formą wychowania fizycznego. Z jednej strony pojawiło się wiele pozytywnych głosów doceniających ten przedmiot w seminariach, z drugiej zaś wiele punktów wprowadzających znaki zapytania, np. zdanie ks. Grabowskiego, który „upatruje pewne niebezpieczeństwo dla duchownych z przebierania się w specjalny ubiór gimnastyczny. Dlatego radzi poprzestać na tych ćwiczeniach, których wykonanie możliwe jest w sutannie”²⁷. Inny twierdził, że „piłka nożna nie nadaje się dla kleryków, gdyż wymaga ruchów, trącających brutalnością”²⁸. *Summa sumarum*, w tej kwestii przyjęto wniosek, w myśl którego zalecano wprowadzenie do seminaryjnego planu zajęć „racjonalnie obmyślonych, na zasadach naukowych opartych, stale i systematycznie prowadzonych” ćwiczeń fizycznych. Ponadto zwrócono uwagę na konieczność podtrzymania i wprowadzenia – jeśli tej praktyki nie stosowano – zajęć fizycznych o charakterze rolniczym, ogrodniczym, kwiatarskim, ślusarskim. Pożądane też byłoby zachęcanie alumnów do uprawiania sportów, zwłaszcza gry w piłkę²⁹.

Jednym z bardzo ważnych zagadnień podjętym na zjeździe była kwestia języka wykładowego teologii. Choć zabierający głos w dyskusji widzieli trudności w prowadzeniu wykładów w języku łacińskim, spowodowane jego słabą znajomością przez alumnów, uznano, iż nie powinno to być przyczyną rezygnacji z wykładów w nim prowadzonych. We wnioskach końcowych zalecali raczej pogłębienie w alumnach znajomości łaciny, w której miały być przedstawiane wiadomości z filozofii, teologii dogmatycznej i moralnej oraz prawa kanonicznego. Język polski mógł co najwyżej być używany do przygotowywania streszczeń, wyjaśnień³⁰.

²⁵ Tamże, s. 49.

²⁶ Tamże, s. 57.

²⁷ *Pamiętnik trzeciego zjazdu...*, s. 112.

²⁸ Tamże.

²⁹ *Pamiętnik trzeciego zjazdu...*, s. 102.

³⁰ *Pamiętnik drugiego zjazdu...*, s. 79-80.

W czasie obrad Zjazdu Związku Zakładów Teologicznych bardzo często zastanawiano się, w jaki sposób uwrażliwiać społeczeństwo i rozbudzać wśród młodzieży powołanie do służby Bogu i człowiekowi w Kościele. Wśród wniosków praktycznych pojawiały się następujące propozycje:

- wydawać broszury o treściach poświęconych powołaniu kapłańskiemu,
- dążyć do zakładania internatów pod okiem księży prefektów,
- uwrażliwić prefektów na budzenie i ochronę powołań do stanu duchownego,
- w celu zapobiegania niepożądanemu przenoszeniu się alumnów z jednego zakładu duchownego do drugiego, zasadniczo nie należy przyjmować wychowanków innego seminarium (niższego czy wyższego)³¹.

Dopiero w czasie czwartego zjazdu Związku zajęto się ukazaniem faktycznego stanu nauczania w seminariach polskich (co ujawniło liczne w nim rozbieżności) i przedstawiono zarys planu ogólnego. I tak seminaria byłego zaboru rosyjskiego (nowopowstałe: Łódź, Łomża, Luck, Pińsk; istniejące m.in. Płock, Warszawa, Sandomierz, Kielce, Wilno, Lublin, Włocławek) zasadniczo liczyły po 5 kursów. I było to zgodne z kan. 1365, który nakazywał 2 lata filozofii i 4 teologii (jeden kurs był filozoficzno-teologiczny). Do seminariów na ogół przyjmowani byli maturzyści. Klerycy mieli przeciętnie 5 wykładów dziennie. Przeważnie zajęcia odbywały się przed południem. Na studium osobiste mieli alumni od 2 do 5,5 godzin dziennie. Seminarium liczyło od 7 do 16 profesorów. Wykładali przeważnie księża, choć zapraszano także świeccich, którzy podejmowali zajęcia z higieny, medycyny pastoralnej, czy sztuki. Profesorom przypadało nawet do 20 godzin zajęć w tygodniu – wykładali po kilka przedmiotów. Oprócz programowych wykładów prowadzili seminaria, wygłaszali różnego rodzaju prelekcje, pracowali w stowarzyszeniach kleryckich. Zasadniczo nie brali udziału w pracy ściśle wychowawczej. Spoczywała ona na barkach rektora seminarium, ojca duchownego, prefekta. Profesorowie czynili to na tyle, na ile sami wychodzili z inicjatywą³².

Na terenach byłego zaboru austriackiego w drugiej połowie XIX w. przyjęto czteroletni plan studiów (Tarnów, Przemyśl, fakultet teologiczny we Lwowie, Krakowie). Według tego planu przedmioty główne (było ich osiem: Stary Testament, Nowy Testament, dogmatyka, filozofia z apologetyką, moralna, pastoralna, prawo, historia), posiadające odrębne katedry, wykładali profesorowie w zasadzie po 9 godzin tygodniowo. Filozofia od początku przeplatana z teologią wykładana była na I i niekiedy jeszcze na II roku (Prze-

³¹ *Pamiętnik pierwszego zjazdu...*, s. 71.

³² *Pamiętnik czwartego zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce odbytego w Kielcach 20 IV – 22 IV 1927 roku*, Kielce 1927, s. 34.

myśl). Jedynie śpiewu uczono przez cały okres pobytu w seminarium, tj. 4 lata (1-2 godziny). Pozostałe przedmioty wykładano przez jeden rok, były to:

- na I roku – 1) Biblia Starego Zakonu z archeologią biblijną, introdukcją do Starego Testamentu, egzegezą z Wulgaty, a nadto język hebrajski i egzegeza tekstu hebrajskiego; 2) dogmatyka ogólna czyli fundamentalna, zwana też apologetyką; 3) Filozofia chrześcijańska;
- na II roku – 1) dogmatyka szczegółowa, 2) Biblia Nowego Testamentu, w tym hermeneutyka, introdukcja do Nowego Testamentu, egzegeza niższa z Wulgaty i wyższa z tekstu greckiego, 3) niekiedy jeszcze filozofia (dokończenie);
- na III roku – 1) moralna, a dodatkowo socjologia, 2) historia kościelna, a dodatkowo zwykle patrologia, sztuka kościelna i nauki pomocnicze;
- na IV roku – 1) pastoralna z homiletyką; 2) prawo kościelne; 3) pedagogika i katechetyka; 4) liturgia³³.

Taki był dotychczasowy model, choć dało się już zaobserwować pewne przemiany podjęte w związku z wydłużeniem czasu studiów do 5 lat. Zwiększono ilość godzin wykładowych. Przedmioty rozkładano na kilka lat, a także łączono dwa, niekiedy trzy roczniki. Na czele seminarium stał rektor. Do grona jego współpracowników wchodził wicerektor i jeden lub dwóch prefektów, a także spirytuał i niekiedy ekonom, prokurator. Odrębnie, choć tylko prawnie i formalnie a nie faktycznie, od zarządu seminarium zorganizowane było kolegium profesorskie przy studium teologicznym³⁴. Alumni z reguły mieli ok. 20, maksymalnie 24 godzin zajęć tygodniowo³⁵. Do seminarium przyjmowano maturzystów, z tym, że pierwszeństwo mieli absolwenci małych seminariów organizowanych przy stolicach biskupich³⁶.

System nauczania w seminariach z terenów byłego zaboru pruskiego przedstawiono na przykładzie Arcybiskupiego Seminarium Duchownego w Poznaniu. Kurs filozoficzny trwał dwa lata i obejmował głównie studium: filozofii (6 godz., 1 godz. socjologii, 2 godz. seminarium filozoficznego), apologetyki (3 godz.) i historii kościelnej (4 godz., 2 godz. seminarium historii), patrologii (1 godz.), wstęp do Pisma Św. (2 godz.), po jednej godzinie przez dwa semestry: egzegezy Nowego Testamentu, liturgiki, rytu, języka hebrajskiego, asceptyki, historii sztuki kościelnej, dwa semestry po dwie godziny wykładano na filozofii język grecki, zaś śpiew gregoriański przez I i II semestr po 3 godz., a w III i IV semestrze po 1 godz. Po zakończeniu kursu filozoficznego zdawali

³³ Tamże, s. 51-52.

³⁴ Tamże, s. 53.

³⁵ Tamże, s. 55.

³⁶ Tamże, s. 48.

alumni egzamin pisemny i ustny. Na kursie teologicznym przez całe dwa lata wykładano: dogmatykę (5 godz.), moralną (5 godz.), egzegezę Starego Testamentu (3 godz.), egzegezę Nowego Testamentu (3 godz.), archeologię biblijną (2 godz.), prawo kanoniczne (3 godz.), pedagogikę (2 godz.). Po jednej godzinie przez dwa semestry nauczano: liturgiki, języka hebrajskiego, medycyny pastoralnej, śpiewu gregoriańskiego, dziejów muzyki, historii sztuki kościelnej. Na zakończenie kursu teologii przeprowadzano także egzamin pisemny i ustny (*rigorosum*) ze wszystkich przedmiotów. W modelu seminarium prowadzonego na terenach byłego zaboru pruskiego także rektor pełnił rolę osoby bezpośrednio odpowiedzialnej za uczelnię. Do pomocy miał wicerektora i ojca duchownego. Profesorowie przeważnie mieli 6 wykładów tygodniowo, rzadko więcej, ale nie przekraczali 9 prelekcji. Liczba wykładów, w których uczestniczyli klerycy, wahała się w zależności od rocznika od 21 na I, 22 na II, 23 na IV do 30 na III roku tygodniowo. Przyjmowani na studia filozoficzno-teologiczne mogli być tylko absolwenci ośmioklasowego gimnazjum uznawanego przez państwo. Nie było ważne, jakiego typu było to gimnazjum, wymagało się jedynie, by świadectwo orzekało o dostatecznej znajomości języka łacińskiego³⁷.

Taki stan rzeczy zmobilizował członków Związku Zakładów Teologicznych w Polsce do próby przygotowania, zaproponowania jednolitego programu organizacji studium filozofii i teologii. Pierwszy taki program przedstawiony został na czwartym zjeździe Związku Zakładów Teologicznych w Polsce, który odbył się w dniach 20-22 kwietnia 1927 r. w Kielcach. Nowe prawo kościelne w kan. 1365 nakładało na seminarium wymóg studium sześcioletniego, z tego dwa lata przeznaczone miały być na filozofię, a cztery na teologię. Propozycja organizacji studium filozoficznego przedstawiona została przez ks. dr. Józefa Pastuszkę – profesora seminarium sandomierskiego. Program przezeń nakreślony zakładał studium filozoficzne, obejmujące wykłady i ćwiczenia praktyczne. Do nauk mających dać całokształt wykształcenia filozoficznego zaliczał on: logikę, kryteriologię, kosmologię, ontologię, psychologię, teodyceę, etykę i historię filozofii. Prelegent zwracał uwagę na konieczność właściwego porządku wykładanych nauk (od rzeczy łatwiejszych przechodząc stopniowo do trudniejszych, najpierw podstawy i ogólne zasady pomagające zrozumieć dalsze działy). Proponował następującą kolejność wykładanych nauk: **wstęp do filozofii** (1 godz. na tydzień – I rok), **logikę** – zajmującą się prawidłowością myślenia (1 godz. – I rok), **kryteriologię** (teorię poznania) – rozpatrującą materialną stronę poznania i dlatego organicznie wiążącą się z logiką (2 godz. – I rok), **ontologię** – wykrywającą i ustalającą pierwsze pojęcia (2 godz. – I rok), **kosmologię** (2 godz. I rok, 2 względnie 4 godz. nauk przy-

³⁷ Tamże, s. 59 -64.

rodniczych na I roku), **psychologię** – traktującą człowieka jako podmiot aktów psychicznych (3 godz. na II roku), **etykę** – ujmującą człowieka jako podmiot czynów moralnych (2 godz. na II roku), **teodyceę** (2 godz. na II roku), **historię filozofii** (2 godz. na II roku i 2 godz. na I roku teologii). Oprócz wykładów postulował ks. Pastuszka 1 godzinę **ćwiczeń praktycznych** na I i jedną na II roku (o charakterze dysput i seminariów filozoficznych). Tak zaprojektowany program przeznaczał na filozofię 21 godzin oraz 2 godziny historii filozofii na I roku teologii. Postulował wprowadzenie języka polskiego jako wykładowego z uwzględnieniem klasycznej terminologii łacińskiej.

Przygotowaniem projektu organizacji studium teologicznego zajął się ks. dr Eugeniusz Żukowski z seminarium przemyskiego. W swoim projekcie autor podzielił materiał na 5 lat. Rok pierwszy, który określił jako kurs przygotowawczy, miał 23 godz. wykładów w tygodniu. Roczники II, III i IV, określane jako kurs teoretyczny, miałyby po 20 godzin tygodniowo, a rocznik V – kurs praktyczny – 18 godzin³⁸. Projekt spotkał się raczej z mało przychylną oceną uczestników zjazdu. Zarzucano mu m.in. niezgodność z wymogiem prawa kościelnego, przeznaczającego 2 lata na kurs filozofii, poza tym w czasie I roku poświęcono jej tylko 8 godzin. Nie uwzględniał nauk przyrodniczych, patrologii, pedagogiki, ascetyki, mistyki. Z metodycznego punktu widzenia niewłaściwe jest, że teologia dogmatyczna wykładana ma być dla 3 roczników wspólnie, może dojść do sytuacji, że dogmatykę generalną przejdzie się po kursie specjalnej. Inny dyskutant zauważył, że na historię Kościoła powszechnego przeznaczono tyle samo godzin, co na historię Kościoła w Polsce³⁹. Te i inne zastrzeżenia sprawiły, że na kolejnym zjeździe raz jeszcze ks. Żukowski przedstawił w kilku wariantach projekt programu, zaznaczając jednak wyraźnie, że nie jest możliwa pełna unifikacja programów⁴⁰, co zresztą potwierdził jeden z profesorów, zabierających głos w dyskusji⁴¹. Efektem starań zmierzających do ujednoczenia programów nauczania w seminariach polskich, były następujące rezolucje Zjazdu Związków Teologicznych:

1. Maksymalna ilość wykładów i ćwiczeń dla kleryków wynosić powinna 25 godzin tygodniowo.
2. W ramach tych godzin należało pozostawić 12 godzin przy kursie pięcioletnim i 14 przy kursie sześcioletnim na seminaria i inne zajęcia związane ze specyficznymi potrzebami miejsca.

³⁸ Tamże, s. 94.

³⁹ Zob. tamże, s. 95-103.

⁴⁰ Zob. *Pamiętnik piątego zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce odbytego w Łodzi 3 IV – 5 IV 1929 roku*, Kielce 1929, s. 33-54.

⁴¹ Tamże, s. 54-55.

3. Postulowano organizację dodatkowych lekcji uzupełniających z języków łacińskiego, greckiego i jednego z języków nowożytnych.
4. Ponadto proponowano, aby do otrzymania akademickiego absolutorium z teologii wymagano od słuchacza matury gimnazjalnej oraz odbycia pięciu lat studiów teologicznych i wysłuchania w tym czasie przynajmniej: 180 godzin z filozofii, 420 godzin z dogmatyki i apologetyki, 240 godzin z teologii moralnej, 480 godzin studium biblijnego obydwu Testamentów z językiem hebrajskim włącznie, 330 godzin teologii pastoralnej wraz z liturgiką, homiletyką, katechetyką i socjologią, 180 godzin historii Kościoła, 150 godzin prawa kanonicznego. W sumie 1980 godzin, zakładając, że na rok akademicki przypada 30 tygodni⁴².

Właściwie od samego początku powołania do istnienia Związku, jego zarząd dokładał starań, by jak najszybciej zorganizować sekcje, gromadzące w szeregach swoich członków specjalistów poszczególnych dyscyplin naukowych przedmiotów wykładanych w zakładach teologicznych. Na drugim zjeździe odnotowano następujące sekcje: wychowawczą, biblijną, dogmatyczno-apologetyczną, moralną, prawa kanonicznego, pasterską, homiletyczno-patrologiczną, katechetyczną, liturgiczną, historii Kościoła, historii sztuki i filozoficzną⁴³. W późniejszym czasie powstały także sekcje: nauk społecznych⁴⁴, ascetyczna⁴⁵ i biblioteczna⁴⁶.

W ramach prac wyżej wymienionych sekcji poruszano zagadnienia dotyczące: zakresu wykładanej w seminariach materii poszczególnych dziedzin⁴⁷, ustalając niekiedy szczegółowe plany podejmowanych tematów⁴⁸;

⁴² Tamże, s. 56.

⁴³ *Pamiętnik drugiego zjazdu...*, s. 102.

⁴⁴ *Pamiętnik trzeciego zjazdu...*, s. 219.

⁴⁵ *Pamiętnik czwartego zjazdu...*, s. 207.

⁴⁶ *Pamiętnik szóstego zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce odbytego w Poznaniu 8 IV – 10 IV 1931 roku*, Kielce 1931, s. 348.

⁴⁷ Zagadnienie nauczania apologetyki w seminariach, nakreślając jej ramy i części składowe, podjął ks. P. Kremer, zob.: *Pamiętnik drugiego zjazdu...*, s. 104-136; pewne zagadnienia homiletyczne nakreślone zostały już na pierwszym spotkaniu Związku Zakładów Teologicznych przez ks. Z. Pilcha, zob.: *Pamiętnik pierwszego zjazdu...*, s. 87-100; zakres nauki prawa kanonicznego przedstawił ks. J. Kwolek, zob.: *Pamiętnik drugiego zjazdu...*, s. 161-162; projekty swych działań określić próbowała także sekcja pastoralna, zob.: *Pamiętnik piątego zjazdu...*, s. 264-270; obszar działań na polu nauk społecznych zarysował ks. W. Adamski, zob.: *Pamiętnik piątego zjazdu...*, s. 270-273; zakres wykładanego w seminariach materiału określili bibliści, zob.: *Pamiętnik piątego zjazdu...*, s. 145-164; w ramach prac sekcji filozoficznej zajęto się m.in. wykładami z psychologii, zob.: *Pamiętnik czwartego zjazdu...*, s. 209-219, jej kierunkami i wpływem na filozofię, zob.: *Pamiętnik szóstego zjazdu...*, s. 123-136, nauczaniem logiki, zob.: *Pamiętnik siódmego zjazdu...*, s. 171-182;

⁴⁸ Szczegółowy program wykładów przedstawił, m.in.: reprezentant sekcji nauk społecznych, zob. *Pamiętnik piątego zjazdu...*, s. 277-284; referent sekcji biblijnej ks. A. Sob-

metod przeprowadzania wykładów i ćwiczeń⁴⁹ oraz seminariów naukowych⁵⁰; używania polskiej terminologii w poszczególnych dyscyplinach⁵¹; zalecanych podręczników i literatury pomocniczej⁵². Trzeba wspomnieć, że niektóre z poruszanych wyżej zagadnień rozpatrywane były jeszcze przed

czyński, zob.: *Pamiętnik piątego zjazdu...*, s. 156-164; także sekcja homiletyczno-patrolologiczna ukazała program wykładu dziejów kaznodziejstwa, zob.: *Pamiętnik piątego zjazdu...*, s. 233-237; w ramach prac sekcji pedagogiczno-katechetycznej zarysowano program nauczania pedagogii, zob.: *Pamiętnik piątego zjazdu...*, s. 237-249; sekcja ascetyczna w jednej z dyskusji przedstawiła pewien zarys tematów konferencji głoszonych przez ojców duchownych, zob.: *Pamiętnik piątego zjazdu...*, s. 263; trud przedstawienia programu i metody nauczania homiletyki podjęła także sekcja homiletyczno-patrolologiczna, zob.: *Pamiętnik czwartego zjazdu...*, s. 179-189; program zajęć z katechetyki opracował i przedstawił ks. M. Sopoćko, zob.: *Pamiętnik siódmego zjazdu...*, s. 309-321.

⁴⁹ Referat o metodzie nauczania dogmatyki w seminariach przedstawił ks. A. Bukowski, zob.: *Pamiętnik pierwszego zjazdu...*, s. 72-82; metodę nauczania teologii moralnej zaprezentował o. J. Woroniecki, zob.: *Pamiętnik pierwszego zjazdu...*, s. 84-86; o sposobie przygotowania się do katechizacji mówił ks. S. Krzeszkiewicz, zob. *Pamiętnik pierwszego zjazdu...*, s. 101-105; metodę wykładu prawa kanonicznego zaprezentował ks. J. Kwolek, zob.: *Pamiętnik drugiego zjazdu...*, s. 162, w szerszym kontekście ukazał ją ks. I. Grabowski, zob.: *Pamiętnik piątego zjazdu...*, s. 204-223; metodę nauczania filozofii w seminariach duchownych zaprezentował ks. F. Kwiatkowski, zob.: *Pamiętnik piątego zjazdu...*, s. 103-116; metodę nauczania pedagogii zaprezentował ks. K. Mazurkiewicz, zob. *Pamiętnik piątego zjazdu...*, s. 237-249; w ramach prac sekcji nauk społecznych przygotowano projekt, uwzględniający wykłady i ćwiczenia, mający na celu przygotowanie kleryków do pracy „katolicko-społecznej”, zob.: *Pamiętnik trzeciego zjazdu...*, s. 219-232; swoimi spostrzeżeniami dotyczącymi metody wykładu z historii Kościoła dzielił się ks. J. Umiński, zob.: *Pamiętnik trzeciego zjazdu...*, s. 210-214; swe wytyczne co do metody nauczania homiletyki przygotowała sekcja homiletyczno-patrolologiczna, zob. *Pamiętnik czwartego zjazdu...*, s. 196-207.

⁵⁰ Sposobami prowadzenia swoich seminariów naukowych zajęły się sekcje: filozoficzna (zob.: *Pamiętnik piątego zjazdu...*, s. 119-136, także zob.: *Pamiętnik szóstego zjazdu...*, s. 136-145); dogmatyczno-apologetyczna (zob. *Pamiętnik piątego zjazdu...*, s. 171-187); teologii moralnej (zob.: *Pamiętnik piątego zjazdu...*, s. 187-204).

⁵¹ Zob.: *Pamiętnik piątego zjazdu...*, s. 137-145.

⁵² Na spotkaniach poszczególnych sekcji doceniono wagę doboru odpowiednich podręczników i literatury przedmiotu, które z jednej strony pomogą studentom w zrozumieniu wykładanej materii z drugiej zaś uzupełnią i poszerzą zasób ich wiedzy. Wskazywano na podręczniki: z historii Kościoła, zob.: *Pamiętnik trzeciego zjazdu...*, s. 206-209; z filozofii, zob.: *Pamiętnik piątego zjazdu...*, s. 116-119; z apologetyki, zob.: *Pamiętnik piątego zjazdu...*, s. 171-185; z psychologii, zob.: *Pamiętnik czwartego zjazdu...*, s. 217-219; z socjologii, zob.: *Pamiętnik czwartego zjazdu...*, s. 221-222; z homiletyki, zob.: *Pamiętnik czwartego zjazdu...*, s. 189-194; literaturę dotyczącą wykładów poświęconych Akcji Katolickiej, zob.: *Pamiętnik szóstego zjazdu...*, s. 319. W niektórych sekcjach oprócz podania zalecanych, czy dostępnych podręczników, pokuszono się o krytyczne na nie spojrzenie. Tak było w przypadku podręcznika do teologii moralnej ks. J. Mausbacha, por.: *Pamiętnik drugiego zjazdu...*, s. 147-161 czy podręcznika „Historii Kościoła” ks. J. Umińskiego, por.: *Pamiętnik ósmego zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce odbytego w Częstochowie 15 – 17 IV 1936 roku*, Kraków 1937, s. 222-229.

powstaniem poszczególnych sekcji, lecz w ramach prac sekcyjnych zapewne miały większe szanse na gruntowne ich przeanalizowanie i przedyskutowanie.

Reasumując, można by odnieść wrażenie, że jeden z celów Związku Zakładów Teologicznych w Polsce, jakim była próba pewnego ujednoczenia poglądów i praktyk w procesie formacji seminaryjnej, nie został w pełni realizowany, czy nawet bardziej drastycznie ujmując, próby te spełzły na niczym. Tymczasem ogromny wysiłek członków Związku pozwolił na ukazanie bogactwa metod i form z jednej strony oraz pewnych niedoskonałości i braków z drugiej w procesie nauczania w zakładach teologicznych, co niewątpliwie jest ogromnym krokiem naprzód w drodze ku odnajdywaniu form kształcenia bardziej dostosowanego do potrzeb konkretnego czasu i miejsca. Jak cenne były niektóre pomysły i rozwiązania przedstawiane na zjazdach Związku, świadczy fakt, iż wiele z nich, mimo upływu czasu, jeszcze dzisiaj możemy spotkać w naszych seminariach.

The Process of Unifying Seminary Formation in the Second People's Republic in the Light of St. Jan Kant's Union Memoirs of Theological Institutes in Poland

Summary

The history of the process of forming future priest staffs is without a doubt very rich and colorful. A great step in this work was the decision of the Tridentine Council which obliged bishops to erect schools at cathedral and Metropolitan churches, which were to teach the principles of religion and form adepts in the area of church disciplines. It was these posts which were the prototypes for today's priestly seminaries. In reality, seminaries existing in the Second People's Republic which had just obtained freedom and had emerged from over a century of aggressive partition, so the matter of essential importance was to work out as best as possible a unified system of forming Catholic youth, particularly taking into account future ranks of clergy.

In order to achieve this goal, it was perceived that organizing societies gathering educators and professors of various theological institutions existing in Poland, which through sharing their experiences, knowledge and ideas, would contribute to accomplishing this important endeavor. In this way, in 1921 the Union of Theological Institutes in Poland arose, which based its structure on the existing in France since 1905 Alliance des grands séminaires de France. Thanks to the efforts and placing the matter of clerical youth formation into the hands of members of the Union, the eight conventions which took place presented among others the arising of priestly seminaries on the formerly occupied territories: methods of work at these posts, lectured subjects and their number.

Based on this data, there was an attempt to create a unified program of teaching in Polish seminaries. Though they were not able to prepare such a program, primarily on account of certain specific conditions present in the particular institutes and related with their history and tradition, even so the Union's work should be highly estimated, since many ideas and resolutions presented at that time, despite the passing of time, can still be found today in our seminaries.

KS. GRZEGORZ WEJMAN

FORMACJA KLERYKÓW PO WŁĄCZENIU SEMINARIÓW DUCHOWNYCH W STRUKTURY UNIWERSYTECKIE NA PRZYKŁADZIE METROPOLII SZCZECIŃSKO-KAMIEŃSKIEJ

WPROWADZENIE

Istniejąca od niemal 20 lat metropolia szczecińsko-kamieńska¹, o obszarze² prawie 37 200 km² i liczbie ok. 3 mln wiernych³, powstała na fundamencie gorzowskiej administracji apostołskiej o powierzchni 44 836 km² i liczbie ok. 2,3 mln⁴ katolików. Spośród jej licznych instytucji ważne miejsce zajmują wyższe seminaria duchowne.

Obecny rok jest czasem jubileuszu 30-lecia istnienia zarówno szczecińskiego, jak i koszalińskiego Wyższego Seminarium Duchownego. 24 marca 1981 r. bp Kazimierz Majdański erygował AWSD pw. Najświętszej Rodziny z Nazaretu w Szczecinie⁵, a bp Ignacy Jeż 25 marca tegoż roku WSD pw. św. Jana Kantego w Koszalinie⁶. W tym też roku mija niestety smutna, bo 50. rocznica zamknięcia Wyższego Seminarium Duchownego w Gorzowie Wlkp. przez ówczesne władze komunistyczne⁷.

¹ Metropolię szczecińsko-kamieńską kreował papież Jan Paweł II 25 marca 1992 r. W jej skład wchodzi: archidiecezja szczecińsko-kamieńska oraz diecezje: koszalińsko-kołobrzeszka i zielonogórsko-gorzowska.

² Obszar archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej wynosi 12 754 km², diecezji koszalińsko-kołobrzeszkiej 14 640 km² i diecezji zielonogórsko-gorzowskiej 10 805 km².

³ Wszystkich mieszkańców na tym obszarze jest 3.022.122, w tym 2.952.122 katolików.

⁴ Stan na dzień 30 czerwca 1971 r. W administracji mieszkało 2 478 000 mieszkańców w tym 2 298 000 katolików. Archiwum Diecezji Zielonogórsko-Gorzowskiej (dalej: ADZG), Kancelaria, sygn. A3, nr 13, Episkopat Polski, lata 1969-1971, Kwestionariusz z dn. 30.06.1971 r.

⁵ Archiwum Arcybiskupiego Wyższego Seminarium Duchownego w Szczecinie (dalej: AAWSDS), Bp K. Majdański, *Dekret, znak: B 2 – 6/81*, Szczecin dn. 24 marca 1981 r., a także „Prezbiterium” (1981) 9, s. 111. Kamień węgielny w ścianę wznoszonej budowli wmurował 11 czerwca 1987 r. papież Jan Paweł II. Por. „Prezbiterium” (1987) 4-6, s. 43.

⁶ *Dekret Erekcji Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeszkiej*, „Koszalińsko-Kołobrzeszkie Wiadomości Diecezjalne” 5 (1981), s. 136-137.

⁷ Dzień zakończenia roku akademickiego 15 czerwca 1961 r. w Gorzowie Wlkp. stanowi wyrazną cenzurę w historii kształcenia kleryków w ordynariacie gorzowskim. Dnia 7 lipca 1961 r. Wydział Sprawa Lokalowych Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Gorzowie Wlkp. wydał

To wszystko wpisuje się w interesujące dzieje seminariów duchownych na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej. O tej drodze, od powstania seminariów do ich włączenia w ramy uniwersyteckie, a także o procesie formacji kapłańskiej traktuje niniejszych artykuł naukowy.

1. RYS HISTORYCZNY SEMINARIÓW DUCHOWNYCH NA POMORZU ZACHODNIM I ZIEMI LUBUSKIEJ

Kościelne dzieje szkolnictwa wyższego na tych ziemiach mają swoją bogatą historię. Pierwsze Wyższe Seminarium Duchowne w Gorzowie Wlkp. powołał ks. inf. dr Edmund Nowicki, a uroczystego jego otwarcia dokonał 26 października 1947 r. prymas Polski kard. August Hlond⁸. We wrześniu 1952 r. ks. inf. Zygmunt Szelażek otworzył, po dawnym klasztorze cysterskim, Wydział Filozoficzny tegoż seminarium w Paradyżu⁹. Poświęcenia nowego obiektu dokonał 1 grudnia 1952 r.¹⁰ prymas Polski kard. Stefan Wyszyński. Szeregi kleryków zasilaty również 3 niższe seminaria duchowne w: Gorzowie Wlkp. (1946-1960)¹¹, Słupsku (1947-1960)¹² i Wschowie (1948-1956)¹³.

Niestety, władze państwowe zlikwidowały w 1960 r. niższe seminaria duchowne, a następnego roku także Wydział Teologiczny Wyższego Seminarium

polecenie opuszczenia budynków seminaryjnych w Gorzowie Wlkp. w terminie 14 dni. Nie pomogły interwencje władz diecezjalnych u posła dr. Stanisława Stommy oraz prymasa Polski kard. Stefana Wyszyńskiego, a także u przewodniczącego WRN w Zielonej Górze. ADZG, Teczka akt przychodzących 1961.

⁸ Siedziba seminarium mieściła się przy ul. Warszawskiej nr 36, 38, 40 i 42 oraz Ogrodowej nr 6, 7 i 8. Wykładowcami zostali księża ze Zgromadzenia św. Wincentego à Paulo.

⁹ Ksiądz ordynariusz prał. Zygmunt Szelażek wydał dekret 26 września 1952 r. G. Dogiel, *Paradyż. Opactwo pocysterskie i jego zabytkowy zespół (historia i rewaloryzacja)*, Kraków 1988.

¹⁰ Prymas Polski kard. Stefan Wyszyński w dniach 29 listopada – 1 grudnia 1952 r. przebywał z posługą duszpasterską w Szczecinie. W drodze powrotnej udał się do Paradyża, gdzie dokonał poświęcenia seminarium duchownego.

¹¹ Jego siedziba mieściła się w uzyskanej od władz miejskich kamienicy przy ul. Łokietka 16, 17, 18. Por. Archiwum prywatne autora (dalej: APA), J. Anczarski, *Początki diecezji gorzowskiej*, cz. I, s. 80, (mps); ADZG, Kancelaria, sygn. C7, nr 180, Budynki kurialne, lata 1945-1952, Pismo administratora apostolskiego do ob. Władysława Wolskiego, ministra Administracji Publicznej w Warszawie, l.dz. 9435/49, Gorzów Wlkp. dn. 26. 11. 1949 r.

¹² Mieściło się ono w Słupsku w kamienicy przy ul. Szymanowskiego 5. Por. ADZG, NSDS, nr 1736, Korespondencja dot. likwidacji seminarium, 1960, Odpis.

¹³ Mieściło się w budynku przy ul. Farnej 3. W budynku tym było w XVIII w. kolegium jezuickie. Budynek ten został wydzierżawiony przez Kurię Biskupią w Gorzowie Wlkp. od Zarządu Miejskiego we Wschowie na okres 99 lat.

Duchownego w Gorzowie Wlkp. Mimo tego Kościół dalej skutecznie prowadził działalność naukową przygotowując przyszłych kapłanów – oczywiście czynił to w WSD w Paradyżu. Do 1975 r. formacją seminaryjną zajmowali się kapłani ze Zgromadzenia św. Wincentego à Paulo. W sumie w tym czasie – minionych 28 lat – pracowało 5 rektorów¹⁴ i 35 wykładowców.

Od tego roku, tj. 1975, formację seminaryjną przejęli księża diecezjalni. W dalszym ciągu wszyscy klerycy byli razem, mimo że od 1972 r. istniały już trzy diecezje¹⁵. Począwszy jednak od 1977 r. – Szczecin, a od 1981 r. – Koszalin stopniowo zabierał do siebie swoich kleryków, najpierw diakonów, a potem kolejne roczniki. Ostatecznie od roku akademickiego 1984/1985 w seminarium paradyjskim przebywali już tylko alumni diecezji gorzowskiej.

Klerycy szczecińscy i koszalińscy zamieszkali w swoich nowych seminariach, których budowa dobiegała końca. Szczecińskie seminarium poświęcił¹⁶ nuncjusz apostolski abp Józef Kowalczyk 23 października 1993 r., a koszalińskie – Jan Paweł II 1 czerwca 1991 r.¹⁷ Obecnie budynki seminaryjne zarówno w Paradyżu, jak i w Koszalinie oraz Szczecinie są bardzo dobrze przygotowane do procesu formacyjnego przyszłych kapłanów.

Do dnia dzisiejszego posługę rektora pełniło w: Paradyżu – 6 kapłanów¹⁸, Koszalinie – 5¹⁹ i w Szczecinie – 4²⁰. Pozostałą strukturę personalną tworzą

¹⁴ Byli to w Gorzowie Wlkp.: ks. dr Gerard Domagała CM (1947-1959), ks. dr Franciszek Myszka CM (1959-1961), zaś w Paradyżu: ks. dr Paweł Dembiński CM (1952-1953), ks. dr Gerard Dogiel CM (1953-1971) i ks. dr Teofil Hermann CM (1971-1975).

¹⁵ Papież Paweł VI bullą *Episcoporum Poloniae coetus* z dn. 28 czerwca 1972 r. erygował z dawnej gorzowskiej administracji apostolskiej trzy diecezje: gorzowską, koszalińsko-kołobrzeską i szczecińsko-kamińską.

¹⁶ Kamień węgielny pod jego budowę, pochodzący z Bazyliki św. Piotra w Rzymie i poświęcony 18 czerwca 1983 r. przez Jana Pawła II na Jasnej Górze, wmurował papież Jan Paweł II 11 czerwca 1987 r., „Prezbiterium” (1993) 9-10, s. 254-270.

¹⁷ T. Ceynowa, *Kalendarium diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej*, w: G. Wejman (red.), *Kalendarium Kościoła na Pomorzu Zachodnim i Ziemi Lubuskiej ze szczególnym uwzględnieniem lat 1945-2005*, „Studia i Rozprawy” nr 11, Szczecin 2007, s. 329. Uroczyste otwarcie seminarium miało miejsce 20 października 1982 r.

¹⁸ Kolejnymi rektorami byli: bp dr Paweł Socha (1975-1978), ks. dr Piotr Krupa (1978-1980), ks. dr Henryk Dworak (1980-1990), bp lic. Edward Dajczak (1990-1996), ks. dr Ryszard Tomczak (1996-2006), ks. dr Jarosław Stoś (2006-). W tym czasie wykłady w seminarium systematycznie prowadziło 34 profesorów. R. Tomczak, *Historia diecezjalnego Wyższego Seminarium Duchownego w latach 1947-1997*, w: tegoż (red.), *Diecezjalne Wyższe Seminarium Duchowne, Gorzów Wlkp.-Paradyż, 1947-1997. Księga Jubileuszowa*, Paradyż 1997, s. 93.

¹⁹ Na przestrzeni minionych 30 lat istnienia seminarium funkcję rektora pełniło 5 kapłanów: ks. dr Piotr Krupa (1981-1986), ks. dr Marian Subocz (1986-1993), ks. dr hab. Zdzisław Kroplewski (1993-2003), ks. dr Waclaw Łukasz (2003-2006), ks. dr Dariusz Jastrząb (2006-). Ks. dr P. Krupa został biskupem. Został konsekrowany 15.04.1984 r. przez prymasa Polski kard. Józefa Glempa w Kołobrzegu.

w: Paradyżu – 8 moderatorów²¹ oraz 40 profesorów i wykładowców, posługując 70 klerykom (w tym 19 diakonom), Koszalinie – 6 moderatorów²² oraz 30 profesorów i wykładowców, posługując 50 klerykom (w tym 4 diakonom), a w Szczecinie – 5 moderatorów²³ oraz 36 profesorów i wykładowców posługując 54 klerykom (28 stycznia 2011 r. arcybiskup udzielił posługi prezbiteratu 10 diakonom)²⁴.

2. DROGA DO STRUKTUR UNIWERSYTECKICH

W celu rozszerzenia działalności naukowej seminarium duchowne zaczęły wchodzić w struktury uniwersyteckie. Wyższe Seminarium Duchowne w Gorzowie Wlkp. już w latach 1972-1977 stało się filią Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie²⁵. Począwszy od 1989 r. rozpoczęło ścisłą współpracę z Papieskim Wydziałem Teologicznym we Wrocławiu²⁶. Umowa została podpisana 16 kwietnia 1992 r.²⁷ Następnie od 1 października 1998 r. WSD zostało

²⁰ Na przestrzeni minionych 30 lat istnienia seminarium funkcję rektora sprawowali: bp dr Stanisław Stefanek (1982-1986), ks. dr Kazimierz Mańkowski (1986-1993), ks. dr Paweł Cieśliński (1993-1995) i ks. dr Zygmunt Wichrowski (1995 -). Ks. dr P. Cieśliński został biskupem. Konsekrowany 6.01.1995 r. przez papieża Jana Pawła II w Rzymie.

²¹ Są nimi: wychowawcy – ks. dr Bogusław Grzebień, ks. dr Paweł Łobaczewski, ks. mgr Marcin Siewruk, ks. dr Mariusz Jagielski, ojcowie duchowni – ks. mgr Piotr Kwiecień CM i ks. dr Zygmunt Zapaśnik, ekonom – ks. lic. mgr Paweł Gredka i referat powołaniowy – ks. mgr Marek Ogrodowiak.

²² Są nim: wicerektor – ks. dr Jacek Lewiński, prefekci – ks. dr Tomasz Tomaszewski i ks. dr Jarosław Kodzia, ojcowie duchowni – ks. Zbigniew Witka-Jeżewski i ks. Piotr Wieteska, oraz dyrektor administracyjny – ks. Marek Mackiw.

²³ Są nimi: prefekci – ks. dr Krzysztof Łuszczek i ks. mgr lic. Grzegorz Gruszka, ojcowie duchowni – ks. dr Wojciech Zimny i ks. mgr Janusz Szczepaniak, oraz dyrektor ekonomiczny – ks. mgr Krzysztof Krawiec.

²⁴ W ciągu 30 lat istnienia seminarium duchownego w jego murach studiowało ponad tysiąc osób, z tej liczby święcenia kapłańskie przyjęło 401 diakonów. APA, Wywiad z ks. dr. Zygmuntem Wichrowskim, rektorem AWSD w Szczecinie przeprowadzony w Szczecinie dn. 5. 04. 2011 r.

²⁵ J. Szponarski, *Dokształcanie księży pracujących na terenie Diecezji Gorzowskiej w latach 1958-1979*, „Gorzowskie Wiadomości Kościelne” 22(1979), s. 61-65.

²⁶ Archiwum Wyższego Seminarium Duchownego w Paradyżu (dalej: AWSDP), Papieski Fakultet Teologiczny we Wrocławiu, *Umowa o współpracy między Papieskim Fakultetem Teologicznym we Wrocławiu a Wyższym Seminarium Duchownym w Gościkowie-Paradyżu*; AWSDP, Sprawy Naukowe, *Pismo kard. Pio Laghi – Prefekta Kongregacji Wychowania Katolickiego z dnia 29.04.1993 r. potwierdzające umowę z PFT we Wrocławiu*.

²⁷ Umowę podpisali: bp gorzowski Józef Michalik i rektor WSD w Paradyżu bp Edward Dajczak oraz rektor PWT we Wrocławiu ks. prof. dr. hab. Jan Krucina. Fakt ten Kongregacja

afiliowane do Papieskiego Wydziału Teologicznego w Poznaniu, który po reorganizacji, od 30 listopada 1998 r., tworzy Wydział Teologiczny Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu²⁸.

Wyższe Seminarium Duchowne w Koszalinie od 1 września 1984 r. na mocy umowy (afiliacji) potwierdzonej przez Kongregację ds. Nauczania Katolickiego weszło w skład Papieskiego Wydziału Teologicznego w Poznaniu, zaś od 30 listopada 1998 r. funkcjonowało w ramach Wydziału Teologicznego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

Podobnie jak Koszalin również AWSZD w Szczecinie nawiązało współpracę naukową z Papieskim Wydziałem Teologicznym w Poznaniu. 22 czerwca 1994 r. została zawarta umowa, a 5 sierpnia tegoż roku Kongregacja ds. Wychowania Katolickiego wydała dekret o afiliacji Arcybiskupiego Wyższego Seminarium Duchownego w Szczecinie do Papieskiego Wydziału Teologicznego w Poznaniu²⁹. Od 30 listopada 1998 r., z chwilą przekształcenia Papieskiego Wydziału Teologicznego w Wydział Teologiczny Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, Arcybiskupie Wyższe Seminarium Duchowne w Szczecinie stało się sekcją tegoż wydziału³⁰.

Po utworzeniu w roku akademickim 2003/2004 Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego³¹ wszystkie wymienione trzy seminaria weszły w jego skład³². Wydział Teologiczny korzysta z budynków seminarium du-

ds. Wychowania Katolickiego w Rzymie potwierdziła „Bullą aurea” 29 kwietnia 1993 r. Z. Lec, *Współpraca naukowa Z-GWSD z PFT we Wrocławiu w latach 1989-1997*, w: R. Tomczak (red.), *Diecezjalne Wyższe Seminarium Duchowne, Gorzów Wlkp.-Paradyż 1947-1997. Księga Jubileuszowa*, Paradyż 1997, s. 327.

²⁸ Z. Lec, *Współpraca naukowa Z-GWSD z PFT we Wrocławiu w latach 1989-1997*, s. 327.

²⁹ AAWSZD, Akta, Dokument Congregatio de Institutione Catholica (de Seminariis atque Studiorum Institutis), z dn. 05. 08. 1994 r., Znak: N. 959/94/2.

³⁰ Od października 2001 r. w szczecińskiej sekcji rozpoczęło studia 20 studentów świeckich.

³¹ Pierwsza rekrutacja studentów na nowy wydział została przeprowadzona na rok akademicki 2003/2004. Studia rozpoczęło wówczas 897. studentów: 633. na studiach dziennych i 264. na zaocznych (kleryków 277). Z biegiem lat liczba ta stopniowo wzrastała. Wpływ na to miało obsadzanie kolejnych lat studiów przez studentów, jak również powstawanie nowych kierunków i studiów podyplomowych. Wskaźnik studentów duchownych do świeckich wynosi 1 do 4. Studenci rekrutują się głównie z terenów metropolii szczecińsko-kamieńskiej, czyli z województwa zachodniopomorskiego i lubuskiego, a także częściowo poznańskiego. Na dzień 7 lipca 2007 r. liczba studentów wynosiła 960 osób. Natomiast w marcu 2008 r. liczba studentów WT US wynosiła 1008. Archiwum Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego (dalej: AWTUS), Powstanie W.TEO, *Bericht von der Tätigkeit Theologischen Fakultät Szczecin 2004-2007*, Stettin den 7. 07. 2007, s. 9.

³² Dekret Kongregacji ds. Wychowania Katolickiego, erygujący nowy wydział, został wydany 9 sierpnia 2003 r. 23 grudnia 2003 r., na posiedzeniu Rady ministrów przyjęto tekst umowy pomiędzy Kościołem a państwem, natomiast 9 stycznia 2004 r. w Ministerstwie Edukacji Narod-

chownego w Szczecinie, a także kieruje ośrodkami zamiejscowymi w Koszalinie, Paradyżu i Zielonej Górze. Prowadzi on 3 kierunki: Teologia (studia jednolite magisterskie, specjalność komunikacja medialna i specjalizacja kapłańska dla alumnów seminarium), Nauki o Rodzinie (studia I i II stopnia) i Italianistyka z elementami studiów nad chrześcijaństwem (studia I stopnia). Na wydziale na pełnym etacie zatrudnionych jest 63 pracowników naukowych, w tym 16 samodzielnych. Studiuje zaś ok. 800 studentów, w tym 174 alumnów.

3. PODSTAWA FORMACJI ALUMNÓW

Bardzo ważnym czynnikiem w życiu Kościoła jest formacja kapłańska, która ma na celu należyte przygotowanie kandydatów do Chrystusowego kapłaństwa. Na temat jej natury, znaczenia i zadań wypowiedział się Sobór Watykański II w *Dekrecie o formacji kapłańskiej. Optatam Totius*³³. We wstępie do dekretu czytamy: „Sobór święty wiedząc dobrze, iż upragniona odnowa całego Kościoła zależy w dużej mierze od posługi kapłanów ożywionej duchem Chrystusowym, podkreśla olbrzymie znaczenie formacji kapłańskiej (...). Owa formacja kapłańska konieczna jest ze względu na samą jedność kapłaństwa

wej i Sportu została podpisana wspomniana umowa. Ze strony władz państwowych podpisała ją minister Krystyna Lybacka, ze strony uniwersytetu – rektor prof. zw. dr hab. Zdzisław Chmielewski, natomiast ze strony kościelnej – prymas Polski kard. Józef Glemp oraz abp Zygmunt Kamiński. AWTUS, Powstanie W.TEO, Congregatio de Instutione Catholica, Decretum, N. 301/2002, Romae, 9. 08. 2003 r. Dekret został wydany nad 5 lat: Ad Experimentum; AWTUS, Raport samooceny, Uniwersytet Szczeciński Wydział Teologiczny, kierunek: Teologia, Załącznik nr 6a, Plan studiów (Studia stacjonarne i niestacjonarne wraz z odpowiednimi uchwałami, Umowa między Rządem Rzeczypospolitej a Konferencją Episkopatu Polski w sprawie utworzenia i funkcjonowania Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego), Warszawa, dn. 9 I 2004 r.

³³ Sobór Watykański II dekret ten ogłosił 28 października 1965 r. W dokumencie tym jest wyłożona nauka soborowa o roli i znaczeniu seminariów duchownych w posłudze Kościoła. Do tego tekstu odwołują się następujące ważne dokumenty: 1. Adhortacja Apostolska „Pastores dabo vobis” Ojca Świętego Jana Pawła II do biskupów, duchowieństwa i wiernych o formacji kapłanów we współczesnym świecie (25. 03. 1992 r.); 2. Dyrektorium o posłudze i życiu kapłanów Kongregacji do spraw duchowieństwa (31. 01. 1994 r.). Także zakończony w 1999 r. II Synod Plenarny Kościoła w Polsce bardzo dużo miejsca w dokumentach poświęcił seminariom duchownym.

Zobacz: Sobór Watykański II, *Dekret o formacji kapłańskiej „Optatam totius”*, Poznań 1986; Jan Paweł II, *Posynodalna adhortacja apostolska „Pastores dabo vobis” Ojca Świętego Jana Pawła II do biskupów, do duchowieństwa i wiernych o formacji kapłanów we współczesnym świecie*, Wrocław 1995; *Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia*, Częstochowa 1999.

katolickiego wszystkim kapłanom diecezjalnym i zakonnym, należącym do jakiegokolwiek obrządku”³⁴.

Formacja kapłańska stała się również tematem VIII Zwyczajnego Zgromadzenia Generalnego Synodu Biskupów w 1990 r. w Rzymie. Papież Jana Paweł II w homilii na jego rozpoczęcie określił formację kapłańską jako odpowiedź na wezwanie Pana winnicy. Istnieje odpowiedź bezpośrednia, którą jest gotowość pójścia drogą powołania, oraz odpowiedź dalsza, którą daje się przez całe życie i całym życiem³⁵. Jej pokłosiem stała się adhortacja apostołska Jana Pawła II *o formacji kapłanów we współczesnym świecie* „Pastores dabo vobis” z 25 marca 1992 r. Natomiast normy i przepisy dotyczące formacji seminaryjnej w Polsce zawiera dokument Konferencji Episkopatu Polski pt. *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce (Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia)*, zatwierdzone przez Stolicę Apostolską 26 sierpnia 1999 r.

To w oparciu o te dokumenty, a szczególnie o adhortację apostołską papieża Jana Pawła II, rozpoczęła się intensywniejsza formacja kapłańska w seminariach metropolii w jej czterech wymiarach: ludzkim, duchowym, intelektualnym i pastoralnym³⁶.

Miało to miejsce począwszy od urzędowania bp. Edwarda Dajczaka jako rektora GWSD w Paradyżu (1990-96). Przełożeni seminaryjni z metropolii już prawie od 20 lat spotykają się raz w roku, *per turnum*, w kolejnych seminariach na wymianie doświadczeń, a także ustalaniu kierunków pracy.

4. WYMIARY FORMACJI SEMINARYJNEJ

Cała formacja seminaryjna koncentruje się na czterech wymiarach. Trzeba podkreślić, że przez pierwsze trzy lata przełożeni większy nacisk kładą, oczywiście obok formacji duchowej i intelektualnej – nieustannie ważnej przez wszystkie lata studiów, na formację ludzką, a przez kolejne trzy na formację pastoralną.

³⁴ Sobór Watykański II, *Dekret o formacji kapłańskiej*, Wstęp. Zob. również S. Raba, *Rola czynników rozwoju człowieka oraz zadań formacyjnych seminarium duchownego w kształtowaniu osobowości alumna*, „Studia Pardyskie” (1998), nr 8, s. 157-168.

³⁵ Jan Paweł II, *Czym jest formacja kapłańska?*, „L'osservatore Romano” (1990), nr 9(125), s. 1.

³⁶ Por. *Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia*, nr 150, s. 86.

4.1. FORMACJA LUDZKA

Formacja ta ma szczególny wymiar, na co wyraźnie wskazał papież Jan Paweł II w swojej adhortacji apostołskiej *o formacji kapłanów we współczesnym świecie*: „Bez odpowiedniej formacji ludzkiej cała formacja kapłańska byłaby pozbawiona swego niezbędnego fundamentu”³⁷. Stąd też jest ogromna potrzeba poprawnego prowadzenia tej formacji. Podczas jej trwania każdy alumn poprzez współpracę z ojcami duchownymi, spowiednikami oraz innymi wychowawcami seminaryjnymi stara się włożyć jak najwięcej wysiłku w to, by na miarę swoich możliwości wypracować w sobie najlepsze cechy ludzkie, które dadzą możliwość doskonałego rozwoju duchowego i pełniejszego przygotowania do kapłaństwa. Temu celowi służą m.in. regulamin seminaryjny i plan dnia, życie wspólnotowe, sumiennie wykonywana praca, dojrzewanie do przysięgi celibatu³⁸.

4.2. FORMACJA INTELEKTUALNA

Studia w seminarium opierają się na zasadach zawartych w *Ratio studiorum* z 1999 r. zatwierdzonym przez Episkopat Polski. Dotyczą one dyscyplin filozoficznych, teologicznych oraz nauk o człowieku. Pozwalają na zdobycie ogólnej wiedzy teologicznej, odpowiednio pogłębionej, w zakresie całokształtu teologii katolickiej. Program nauczania dla wszystkich grup studenckich zawiera jednakowy zakres przedmiotów zasadniczych (kanon), w ramach którego mieści się blok przedmiotów filozoficznych (historia filozofii, metafizyka, antropologia filozoficzna, etyka, logika, teoria poznania i in.), teologicznych (egzegeza Starego i Nowego Testamentu, teologia biblijna, teologia fundamentalna, teologia dogmatyczna, teologia moralna, teologia duchowości, teologia pastoralna, liturgika, homiletyka, katechetyka, prawo kanoniczne i in.) oraz inne przedmioty kształcenia ogólnego, jak: historia Kościoła, historia sztuki sakralnej, muzyka kościelna, misjologia, ekumenizm, Katolicka nauka społeczna, a także języki starożytne: hebrajski, grecki i łaciński oraz nowożytne. Formacja do kapłaństwa bazuje na studium teologii, które powinno opierać się na autentycznej wierze i do coraz głębszej wiary prowadzić (por. PDV 53).

³⁷ Jan Paweł II, *Posynodalna adhortacja apostołska „Pastores dabo vobis”*, nr 43.

³⁸ Najlepszą pomocą w tym względzie jest w pełni otwarta i szczerza praca ze spowiednikiem i ojcem duchownym.

Rada Wydziału Teologicznego US zatwierdza program nauczania³⁹, a także zatwierdza plany zajęć na poszczególne semestry. Studia seminaryjne trwają 6 lat. Począwszy od IV roku studiów alumni wybierają seminarium naukowe, a studia kończą naukowym tytułem magistra teologii; pracę magisterską alumni muszą obronić do końca V roku studiów. Szósty rok jest rokiem pastoralnym. Nadto w ciągu roku trwają praktyki katechetyczne w Wielkim Poście – IV i V rok studiów.

4.3. FORMACJA DUCHOWA

Nie ulega wątpliwości, że wymiar duchowy odgrywa istotną rolę w całej formacji seminaryjnej⁴⁰. „Formacja duchowa niech się wiąże ściśle z intelektualną i duszpasterską, przy czym szczególnie z pomocą kierownika duchowego powinna być tak prowadzona, aby alumni nauczyli się żyć w zażyłej i nieustannej łączności z Ojcem przez Syna Jego Jezusa Chrystusa w Duchu Świętym”⁴¹.

Nie ma bowiem autentycznego kapłaństwa bez głębokiego życia duchowego⁴². Na życie duchowe składają się: Eucharystia, modlitwa⁴³, przeżywanie roku liturgicznego, *Silentium religiosum*⁴⁴, czytanie duchowne, niedzielne spotkania w małych grupach (dzielenie się Ewangelią), uczestnictwo w ruchach, stowarzyszeniach i wspólnotach religijnych, a także

³⁹ Normy prawne i zasady funkcjonowania wydziałów teologicznych są zgodne z wymaganiami Konstytucji Apostolskich Jana Pawła II, *Sapientia Christiana* (Konstytucja Apostolska przeznaczona dla uniwersytetów i fakultetów kościelnych), z 15 kwietnia 1979, AAS 71 (1979), s. 469-521, oraz *O uniwersytetach katolickich* Ex corde Ecclesiae, Rzym, 15 sierpnia 1990, a także Ustawy o Szkolnictwie Wyższym RP z dnia 12 września 1990 r.

⁴⁰ H. Wejman, *Potrójny aspekt seminaryjnej formacji duchowej według doktryny Soboru Watykańskiego II*, „Prezbiterium” (1996), 1-2, s. 51-58.

⁴¹ Sobór Watykański II, *Dekret o formacji kapłańskiej*, nr 8.

⁴² 13 maja 2010 r. obecny rektor Wyższego Seminarium Duchownego w Koszalinie, ks. dr Dariusz Jastrzęb, dokonał aktu zawierzenia seminaryjnej wspólnoty Niepokalanemu Sercu Maryi. APA, Wywiad z ks. dr. Dariuszem Jastrzębiem, rektorem WSD w Koszalinie, przeprowadzony w Koszalinie dn. 1 kwietnia 2011 r.

⁴³ Kapłan człowiekiem modlitwy – Godne polecenia jest również tworzenie grup spotykających się na modlitwie. W życiu seminaryjnym jest czas na codzienne wspólne lub indywidualne odmawianie różańca, koronki do Miłosierdzia Bożego, modlitwy Anioł Pański. Nabożeństwa okresowe (majowe, czerwcowe, październikowe, Pierwsze Piątki itd.) pozwalają alumnom włączyć się w bogate dziedzictwo modlitwy Kościoła.

⁴⁴ Jego przestrzeganie ma na celu nie tylko zewnętrzne wyciszenie, ale przede wszystkim wytworzenie *przestrzeni – wewnętrznej ciszy* umożliwiającej wsłuchanie się w głos Boga oraz spokojne spojrzenie na swoje życie.

rekolacje, sakrament pokuty (co najmniej co dwa tygodnie; pomocą do dobrego przygotowania się do sakramentu pokuty i nieodzownym środkiem służącym do duchowego rozwoju jest codzienny rachunek sumienia oraz cotygodniowa wspólna praktyka pokutna) i kierownictwo duchowe. Tutaj ogromną rolę spełniają ojcowie duchowni, spowiednicy i kierownicy duchowni.

4.4. FORMACJA PASTORALNA

Kolejnym bardzo ważnym aspektem formacji do kapłaństwa jest jej aspekt pastoralny⁴⁵. Jego olbrzymie znaczenie zawiera się przede wszystkim w celu oraz funkcji, które spełnia formacja pastoralna w ogólnym kształtowaniu osobowości alumna. W całość tej formacji wchodzi zarówno dojrzała refleksja pastoralna i odpowiednie praktyki duszpasterskie. Rola praktyk jest ogromna, gdyż przygotowują one przyszłych kapłanów do pełnienia zleconej im misji w dniu przyjęcia sakramentu święceń.

4.5. PRAKTYKI SEMINARYJNE

Należy zauważyć, że praktyki seminaryjne przede wszystkim dotyczą formacji ludzkiej i pastoralnej, gdyż formacja duchowa ma swoją długoletnią historię, a formację intelektualną przejął wydział teologiczny. Praktyki te obejmują czas w ciągu roku oraz kontynuowane są w okresie wakacyjnym.

⁴⁵ Wspólnoty seminaryjne: **Koszalin**: Caritas seminaryjna (od 17 listopada 2006), chór seminaryjny, Grupa bł. Karola de Foucauld, Odnowa w Duchu Świętym, Koło misyjne, Grupa maryjna, Krąg biblijny, Grupa Taizé, Pastoralne koło naukowe („Cooperatores Veritatis”), „Coslivenisia Varia” – czasopismo Alumnów WSD w Koszalinie; **Paradyż**: Koło Biblijne, Koło Teologiczne, Teatr Zdumienie, Zespół The Birets i Koło Historyczne, „Paradisus” czasopismo kleryckie oraz Grupy Caritas: DPS Jordanowo (Grupa Alumnów odwiedzająca Dom Pomocy Społecznej w Jordanowie), Osoby uzależnione (w Jordanowie znajduje się terapeutyczny ośrodek dla osób uzależnionych „JOKER”). Osoby podejmujące leczenie mieszkają w Jordanowie, Glińsku, Nowym Dworcu i w Świebodzinie) i Odwiedziny rodzin (Indywidualne odwiedziny rodzin, których dotknęła bieda materialna i duchowa w Jordanowie i Gościkowie); **Szczecin**: Zespół muzyczny „Clerboyz”, Wspólnota oazowa, Centrum powołaniowe, Chór klerycki i mieszany, „Nazaret” w ramach tygodnika katolickiego „Niedziela”. APA, Wywiad z ks. dr. Dariuszem Jastrzębim, rektorem WSD przeprowadzony w Koszalinie 1 kwietnia 2011 r.; APA, Wywiad z ks. dr. Zygmuntem Wichrowskim, rektorem AWSD w Szczecinie, przeprowadzony w Szczecinie 5 kwietnia 2011 r.; APA, Wywiad z ks. dr. Jarosławem Stosiem, rektorem WSD w Paradyżu, przeprowadzony w Paradyżu 13 kwietnia 2011 r.

4.5.1. REALIZOWANE W CIĄGU ROKU AKADEMICKIEGO

Klerycy pierwszych trzech lata zasadniczo nie włączają się w żadne formy działania duszpasterskiego w parafiach, lecz poprzez intensywną pracę nad swymi cechami ludzkimi i poprzez rozwój życia duchowego przygotowują się w seminarium do podjęcia dzieła ewangelizacji. Dopiero począwszy od IV roku studiów alumni podejmują zadania duszpasterskie wyznaczone im przez przełożonych.

Tutaj należy odnotować pewną rozbieżność wypełnianych powinności pomiędzy seminariami koszalińskim i szczecińskim, a paradyjskim.

W **Koszalinie** alumni IV roku podejmują jedno z zadań duszpasterskich w: Młodzieżowym Ośrodku Adaptacji Społecznej w Koszalinie (MOAS), Stowarzyszeniu Osób Niepełnosprawnych i ich Rodzin i Przyjaciół w Koszalinie („Opoka”), koszalińskim hospicjum, czy też w pracy z ministrantami; posługę tę kontynuują przez jeden semestr lub przez cały rok akademicki, zgodnie ze wskazaniami przełożonych. Alumni roku V pełnią posługę nadzwyczajnych szafarzy Komunii św. w koszalińskim szpitalu oraz przygotowują rekolekcje dla młodzieży męskiej, które odbywają się w czasie ferii zimowych. Natomiast alumni VI roku podejmują praktyki diakańskie, które w obecnej formie wprowadzono w roku akademickiego 2006/07. Zakładają one, że alumni przebywają w ciągu tygodnia trzy dni w seminarium (od środy do piątku; na parafii są już w piątek o godz. 20.00), a pozostałe cztery dni (od soboty do wtorku; do seminarium wracają we wtorek do godz. 18.00) włączają się w zajęcia duszpasterskie na wyznaczonej przez zarząd seminaryjny parafii⁴⁶.

W **Szczecinie** natomiast klerycy IV i V roku odbywają praktyki katechetyczno-pastoralne we wrześniu i w lutym. Natomiast alumni VI roku uczestniczą w praktykach diakańskich na wyznaczonych parafiach, które od dwóch lat trwają do poniedziałku do czwartku wieczorem⁴⁷. Wiąże się to m.in. z tym, że to właśnie diakoni stoją na czele grup powołaniowych w ramach niedzielnych „wyjazdów powołaniowych”, obejmujących kleryków od III roku studiów. Wyjazdy powołaniowe mają miejsce 15-16 razy w ciągu roku.

Oczywiście wszyscy alumni posługują w uroczystość Wszystkich Świętych na cmentarzach w: Szczecinie (cmentarz centralny), Szczecinie-Dąbiu, Policach, Stargardzie Szcz. i Gryfinie. Niektórzy zaś klerycy zdobywają cenne

⁴⁶ APA, Wywiad z ks. dr. Dariuszem Jastrzębkiem, rektorem WSD w Koszalinie, przeprowadzony w Szczecinie 8 kwietnia 2011 r.

⁴⁷ Wcześniej miały one miejsce od piątku do poniedziałku.

doświadczenie posługując w Hospicjum Stacjonarnym w Szczecinie-Golećno, czy też pomagając w służbie bezdomnym szczecińskim Siostram Misjonarkom Miłości⁴⁸.

Alumni **paradyscy**, począwszy od 2007 r., są prowadzeni wg nowej koncepcji formacji. Chodzi w niej o zindywidualizowane i spersonalizowane traktowanie kleryków. Formacja ta posiada 3 płaszczyzny obejmujące:

- a) całą wspólnotę seminaryjną, czyli roczniki od I do VI;
- b) wspólnoty formacyjne, czyli roczniki I-II, III-IV oraz V-VI wraz ze swoim moderatorem;
- c) grupy wzrastania. Grupy te w liczbie od 8 do 10 osób składają się z kleryków od I do VI roku studiów dobieranych losowo – proporcjonalnie wg każdego rocznika – a prowadzi im lider, diakon lub alumn z V roku, wybierany przez wszystkich kleryków.

Alumni z grup wzrastania przebywają razem: przy stole w refektarzu, wykonując różne prace seminaryjne, przygotowując liturgię, a także dzieląc się słowem Bożym. Taka formacja „łamię” formację rocznikową, jako jedyną, a przez to tzw. przywileje roczników starszych, natomiast otwiera kleryków na siebie nawzajem i na ich problemy oraz wytwarza szersze pole zainteresowania Kościołem. Dwa razy w tygodniu wszyscy klerycy przeżywają swoje praktyki duchowe we wspólnotach rocznikowych, dwa razy we wspólnotach formacyjnych, a w pozostałe dni są wraz ze wszystkimi moderatorami. Taki kształt formacji powoduje, że diakoni są zobowiązani do stałej obecności w seminarium, poza miesięczną praktyką w okresie Wielkiego Postu oraz w związku z pomocą w rekolekcjach adwentowych.

Oczywiście niektórzy klerycy w każdą niedzielę odwiedzają Dom Pomocy Społecznej oraz terapeutyczny ośrodek dla osób uzależnionych „JOKER” w Jordanowie, a także najbardziej potrzebne rodziny w Gościkowie i Jordanowie (najczęściej w czwartki i niedziele).

Oprócz wymienionych wyżej zadań alumni przygotowują się do duszpastersstwa pod kierunkiem wykładowcy homiletyki przez wygłaszanie kazań i homilii, a także przez katechezy przeprowadzane w ramach zajęć z katechetyki⁴⁹.

⁴⁸ APA, Wywiad z ks. dr. Zygmuntem Wichrowskim, rektorem AWSD w Szczecinie, przeprowadzony w Szczecinie 5 kwietnia 2011 r.

⁴⁹ APA, Wywiad z ks. dr. Jaroławem Stosiem, rektorem WSD w Paradyżu, przeprowadzony w Paradyżu 13 kwietnia 2011 r.

4.5.2. PODEJMOWANE PODCZAS WAKACJI

Zauważa się dużą zbieżność formacyjną alumnów metropolii dotyczącą praktyk wakacyjnych⁵⁰:

- Po I roku studiów klerycy podejmują nieodpłatnie praktyki na rzecz ludzi ułomnych i chorych, gdzie spotykając się z ludzkim cierpieniem i śmiercią, mają szansę zweryfikować swoją wrażliwość wobec drugiego człowieka: klerycy z Paradyża odbywają miesięczną praktykę w szpitalach, hospicjach i domach opieki społecznej na terenie diecezji zielonogórsko-gorzowskiej; klerycy z Koszalina podejmują 3-tygodniową pracę na rzecz ludzi chorych w Domu Opieki Społecznej w Przytocku, a klerycy ze Szczecina mają 4-tygodniową praktykę w wojewódzkim szpitalu przy ul. Arkońskiej w Szczecinie;

- Koniec studiów filozoficznych jest jednocześnie zachętą do pierwszych doświadczeń duszpasterskich wśród grup wymagających szczególnej troski w wymiarze ludzkim (np. cierpliwości, spokoju, poświęcenia), ale również potrzebujących nieskomplikowanego dzielenia się Ewangelią, dlatego też każdy alumn jest zobowiązany do uczestniczenia w rekolekcjach wakacyjnych, zasadniczo dotyczy to rekolekcji Ruchu Światło-Życie: tak jest w Paradyżu i Koszalinie, w Szczecinie zaś są to kolonie Caritasu i obozy ministranckie;

- Koniec III roku studiów, który powinien być już etapem pełniejszego życia duchowego i pogłębionej refleksji teologicznej, związany jest z praktyką wśród grup wymagających większego doświadczenia wiary i systematycznej refleksji nad nią. Praktycznie alumni wszystkich seminariów biorą udział w pieszej pielgrzymce na Jasną Górę (klerycy z Paradyża także w rekolekcjach młodzieżowych);

- Po IV roku każdy alumn podejmuje miesięczną praktykę duszpasterską: w Koszalinie w wyznaczonej parafii, w Szczecinie w ramach grup młodzieżowych, a w Paradyżu w duszpasterstwie rodzin⁵¹ – ta praktyka jest dla paradyckich kleryków kontynuacją nowego modelu formacji, który traktuje IV rok studiów jako okres bezpośredniego przygotowania do kapłaństwa, co pozwala alumnom na V roku podjąć życiową drogę z całą wolnością i odpowiedzialnością. Polega on na tym, że po pierwszym semestrze IV roku następuje 5-miesięczna parafialna praktyka duszpasterska. Z tego względu część

⁵⁰ APA, Wywiad z ks. dr. Dariuszem Jastrzębiem, rektorem WSD w Koszalinie, przeprowadzony w Koszalinie 1 kwietnia 2011 r.; APA, Wywiad z ks. dr. Zygmuntem Wichrowskim, rektorem AWSD w Szczecinie, przeprowadzony w Szczecinie 5 kwietnia 2011 r.; APA, Wywiad z ks. dr. Jarosławem Stosiem, rektorem WSD w Paradyżu, przeprowadzony w Paradyżu 13 kwietnia 2011 r.

⁵¹ Pozwala ona zetknąć się z pięknem życia małżeńskiego i rodzinnego oraz poznać charakter pracy w tym środowisku.

wykładów obowiązujących na VIII semestrze studiów, przeniesionych jest na semestr VII, a część na semestry: IX i X; a pozostałe wykłady są zaliczane indywidualnie;

- Praktyki po V roku, już jako diakańskie, są normalną formą pomocy duszpasterskiej w życiu diecezji: w Paradyżu jest to wakacyjna praktyka oazowa, w Szczecinie posługa wśród dorosłych, m.in. w Kościele Domowym, a w Koszalinie – wrześnieowa praktyka parafialna.

5. PRÓBA OCENY

Przedstawiona powyżej formacja kleryków po włączeniu seminariów duchownych w struktury uniwersyteckie prowadzi nas do następujących wniosków:

1. Seminaria duchowne metropolii szczecińsko-kamieńskiej już od wielu lat są w strukturach uniwersyteckich, i tak: Paradyż – od 1989 r. najpierw we Wrocławiu, a od 1998 r. w Poznaniu, Koszalin – od 1984 r. w Poznaniu, Szczecin – od 1994 r. w Poznaniu. Od roku akademickiego 2003/2004 wszystkie seminaria metropolii są w strukturach Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego.
2. Mimo obecności w strukturach uniwersyteckich, klerycy paradyscy kształcą się oddzielnie, podobnie klerycy koszalińscy, z wyjątkiem piątków i sobót, kiedy to niektóre zajęcia odbywają razem ze świeckimi, a klerycy szczecińscy studiują razem ze świeckimi.
3. Zmiana formacji seminaryjnej, czy raczej jej pogłębienie, w prostej linii wynika z zaleceń Soboru Watykańskiego II, a przede wszystkim z adhortacji apostołskiej Jana Pawła II „Pastores dabo vobis”.
4. W zmianach tych mocno wyeksponowano formację ludzką i pastoralną. Między innymi w ramach formacji ludzkiej wprowadzono badania psychologiczne – na pierwszym roku i przed święczeniami; niestety, wyniki są zaskakujące – osobowy rozwój alumna niewiele się zmienia, dlatego konieczna jest formacja permanentna w kapłaństwie.
5. Z tego względu m.in. w seminarium paradyckim wprowadzono nowy model formacji oparty na trzech płaszczyznach: wspólnota seminaryjna, wspólnoty formacyjne i grupy wzrastania, w celu indywidualnego i bardzo osobowego traktowania kleryków; niniejsze rozwiązanie wprowadziły już seminaria w: Warszawie, Wrocławiu, Łodzi i Elku.
6. Wejście seminariów duchownych w struktury uniwersyteckie bardzo ubogaciło formację intelektualną i to na różnych jej płaszczyznach z możliwością ukończenia studiów z tytułem magistra teologii.

7. Mimo wszystko ta sytuacja stwarza pewne trudności formacyjne: np. w Koszalinie nie można zagospodarować dla kleryków sobót wg planu seminaryjnego, w Szczecinie – zajęcia dla kleryków są obowiązkowe, a dla świeckich nie i to rodzi poważne problemy i napięcia.
8. Liczba kleryków metropolii na przestrzeni minionych 7 lat, tj. od momentu obecności seminariów duchownych w ramach Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego, spadła z 277 do 174, czyli przeszło o 100 kleryków. Nie jest to jednak wynikiem wejścia seminariów w struktury uniwersyteckie – taka jest zresztą opinia 3 rektorów z metropolii szczecińsko-kamińskiej – ale współczesnej rzeczywistości, bardzo zlaicyzowanej, w której młodzi nie chcą rezygnować ze swojej wolności, czy też brak im ducha wyrzeczenia, a także stabilności emocjonalnej.
9. Od dwóch lat rozważany jest rok propedeutyczny. W tym względzie Szczecin ma pewne doświadczenie związane z prowadzeniem roku wstępnego w roku akademickim 2005/2006 (I rok mieszkał w dawnych budynkach seminarium duchownego w Szczecinie-Goleńcinie⁵², a wykładowcy przyjeżdżali do nich z wykładami). Do tego tematu wrócono podczas zjazdu przełożonych seminariów metropolii w dniach 2 i 3 stycznia 2011 r. w AWSD w Szczecinie⁵³. Trwają jeszcze dyskusje na szczeblu metropolii wśród biskupów, czy ten rok wprowadzić razem, czy też osobno. Prawdopodobnie będzie on wprowadzony w roku akademicki 2011/12. W myśl proponowanych rozwiązań I rok seminarium odbywać będzie się poza formacją akademicką, a dopiero na II roku formacji se-

⁵² *Jubileusz 25-lecia Arcybiskupiego Wyższego Seminarium Duchownego w Szczecinie. Z ks. prał. dr. Zygmuntem Wichrowskim rektorem AWSD w Szczecinie rozmawia ks. Grzegorz Wejman*, „Kościół nad Odrą i Bałtykiem – Niedziela” (2006) 13, s. II.

⁵³ Tematem spotkania było wychodzenie z kryzysów. Został też poruszony temat roku propedeutycznego. Program dla niego jest już zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski. Szczegóły będą opracowane przez przełożonych seminariów. Marzeniem jest, aby kandydaci przeżywali go jak nowicjusze w zakonach. Zostaje tylko kwestia ubezpieczenia dla kandydatów. Jak wspomniał abp Andrzej Dziega, są w tym temacie dwie kwestie: strategiczna i organizacyjna. Pierwsza dotyczy relacji do WT US, ale ona ginie, gdyż dopiero po roku propedeutycznym kandydaci rozpoczną I rok studiów. A co do drugiej sprawy, to zależy od zgody biskupów – razem, czy osobno. Sytuacja ta jest wynikiem – jak wspomniał rektor AWSD w Szczecinie ks. dr Zygmuntem Wichrowski – kondycji młodego człowieka. Brak mu podstawowej wiedzy kościelnej, gdyż często młodzi ludzie zrywają kontakt ze wspólnotą parafialną, a drugi problem – to, o czym mówią psychologowie – brak u młodych ludzi stabilności emocjonalnej, zatem jak oni mogą budować struktury kapłańskie, skoro brak im struktury ludzkiej. W czasie tego roku będą wyeksponowane m.in.: modlitwa, lektura Pisma Świętego, wykłady wstępne. APA, Wywiad z ks. dr. Zygmuntem Wichrowskim, rektorem AWSD w Szczecinie, przeprowadzony w Szczecinie 5 kwietnia 2011 r.

minaryjnej klerycy rozpoczną I rok studiów uniwersyteckich. W czasie roku propedeutycznego szczególny nacisk zostanie położony na formację duchową i ludzką.

THE FORMATION OF SEMINARIANS SEMINARIES AFTER TURNING
IN THE STRUCTURE OF THE UNIVERSITY ON THE EXAMPLE
OF SZCZECIŃSKO-KAMIENSKA METROPOLIS

Summary

The Szczecińsko-Kamieńska metropolis are three higher seminaries in Paradyż (since 1952, before it existed in Gorzow Wielkopolski in the years 1947 to 1961), Szczecin and Koszalin (both from 1981). Their way of entering into the structure of the university was long and complicated, and so: Paradyż – since 1989 operated under the Pontifical Faculty of Theology in Wrocław, and since 1998 at the University of Adam Mickiewicz in Poznań, Koszalin – since 1984 at the Adam Mickiewicz University in Poznań and Szczecin – since 1994 at the Adam Mickiewicz University in Poznań; from the academic year 2003/2004 all seminars in the structure of the metropolis became the Faculty of Theology, University of Szczecin.

Of the four forms of priestly formation: human, spiritual, intellectual and pastoral certainly strengthen the party underwent an intellectual, and pastoral was matched to the needs of practical preparation for ministry, primarily catechetical. While the human and spiritual remains were carried by the guidelines of the Church.

A noticeable decline in priestly vocations and the 277 (in the academic year 2003/2004) to 174 (2010/2011), is the result of contemporary reality – very secular in which young people do not want to give up his freedom, and also lack the spirit of renunciation and emotional stability.

From the various attempts to remedy this situation, reducing the number of students clergy, is heavily accented the model from Paradyż, based on the individual and personal treatment for clerics, and is considering propaedeutic year, which is likely to be implemented in academic year 2011/2012.

OD LWOWA DO KALWARII ZEBRZYDOWSKIEJ. DZIEJE BERNARDYŃSKIEGO STUDIUM FILOZOFICZNO- TEOLOGICZNEGO

Bracia Mniejsi, polscy obserwanci, od zarania dużą wagę przywiązywali do stworzenia odpowiedniego środowiska, sprzyjającego duchowemu i intelektualnemu rozwojowi kandydatów zgłaszających się do zakonu. Gwarantowali oni bowiem nieustanną żywotność konwentów, a co za tym idzie, prowincji i zakonu. Szczególną troską o młodzież zakonną charakteryzował się lwowski konwent bernardynów, stając się z biegiem czasu centrum formacji duchowo-intelektualnej, którego spadkobiercą stał się w XX w. dom zakonny pod wezw. św. Franciszka z Asyżu w Kalwarii Zebrzydowskiej.

Pierwszym etapem kształcenia młodzieży zakonnej był nowicjat, funkcjonujący w lwowskim klasztorze bernardynów począwszy od jego fundacji, a więc od r. 1460. Zgłaszający się do zakonu kandydaci na kapłanów musieli posiadać już pewien zasób wiedzy, zdobyty najczęściej w szkole parafialnej, czy w późniejszym okresie w szkole elementarnej. Ojcowie obradujący w Łowiczu w 1561 r. na kapitule zakonnej postanowili, że przyszli klerycy muszą mieć opanowaną znajomość czytania i pisania. Zostało to powtórzone później na kapitule w Warcie w 1599 r. Na wstępie byli zatem egzaminowani z języka łacińskiego i śpiewu. Stawiane wymagania ulegały oczywiście ciągłym zmianom¹. Dla wyrównania poziomu wiedzy kandydatów w niektórych klasztorach bernardyńskich funkcjonowało studium retoryki².

* Skróty na podstawie *Wykazu skrótów*, dodatku do *Encyklopedii Katolickiej* opracowanego przez J. Warmińskiego, E. Gigilewicz, R. Sawę, wydanego w Lublinie w 1993 r.

¹ J. Flaga, *Formacja i kształcenie duchowieństwa zakonnego w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku*, Lublin 1998, s. 157; K. Kantak, *Bernardyni polscy, 1453-1572*, t. 1, Lwów 1933, s. 282; tenże, *Bernardyni polscy, 1573-1932*, t. 2, Lwów 1933, s. 203; tenże, *Dzieje krakowskich bernardynów w zarysie*, cz. 1, w: K. Kantak, J. Szablowski, J. Żarnecki, *Kościół i klasztor OO. Bernardynów w Krakowie*, Kraków 1938, s. 23, 48; APBK rkp. F-kop. 33, *Constitutiones Provinciales, 1579-1656*, s. 101.

² J. Flaga, *Z problematyki formacji intelektualnej kandydatów do zakonów w XVIII wieku. Organizacja i funkcjonowanie studiów retoryki*, ZN KUL 35(1992) nr 1-2, s. 76.

Zgoła przeciwne, niezbyt wysokie wymagania pod względem intelektualnym, zgodnie z założeniami *Reguły Braci Mniejszych*, stawał prowincjał zgłaszającym się na braci zakonnych. „Uczyć ich czytać, to jest łaciny, było surowo wzbronione”³. Pogląd ks. Kantaka jest jednak nieco zawężony. Na podstawie lwowskiej księgi nowicjackiej stwierdziłem, że niektórzy bracia zakonnicy nie tylko nie umieli czytać i pisać w języku łacińskim, ale i polskim. Powinni natomiast, jak to zalecali ojcowie na wspomnianej już kapitule w Łowiczu, wykonywać w klasztorze użyteczne prace, czy zawody rzemieślnicze⁴.

Pobyt w nowicjacie miał na celu obok formacji duchowej również intelektualną przyszłych zakonników, odznaczającą się zasadniczo charakterem ascetyczno-historycznym i liturgicznym, poszerzonym dalej o językoznawczy. Mistrz nowicjatu przybliżał swoim podopiecznym *Regułę Braci Mniejszych* św. Franciszka z Asyżu, zatwierdzoną przez papieża Honoriusza III w 1223 r. wraz z obowiązującymi konstytucjami zakonnymi i statutami prowincji⁵. Przekazywał wiadomości z zakresu liturgiki, ucząc ceremoniału, rubryceli i śpiewu kościelnego. Z początkiem XVII w. bernardyni zaczęły poszerzać nowicjuszom ze względu na przyszłe studia znajomość języka łacińskiego⁶.

Ukończenie nowicjatu, a następnie złożenie profesji zakonnej nie było równoznaczne z zakończeniem formacji. Uprawniało do kontynuowania życia zakonnego. Kandydatom do kapłaństwa otwierało drogę do zgłębiania wiedzy filozoficzno-teologicznej w zakonnym studium. Bernardyni nie tworzyli na ogół centralnego studium. Dzielili je według przedmiotów. I tak w jednym klasztorze lektorzy wykładali przedmioty humanistyczne, w innym filozofię i kazuistykę, w następnym teologię dogmatyczną czy moralną⁷. Konsekwencją tego podziału były częste rotacje kleryków. Andrzej Jan Gola z Kunowa na przykład otrzymał w 1608 r. we Lwowie subdiakoniat, ale już diakonat i prez-

³ K. Kantak, *Bernardyni*, t. 1, s. 282.

W *Regule* w rozdziale dziesiątym *Upominanie i poprawianie braci* Zakonodawca wyraźnie upomina, aby (...) ci, którzy nie umieją czytać, niech się nie starają nauczyć, lecz niech pamiętają, że nade wszystko powinni pragnąć osiąść Ducha Pańskiego (...) – por. *Reguła i Konstytucje Generalne Zakonu Braci Mniejszych*, Katowice-Kraków-Wrocław 1990, s. 13.

⁴ APBK rkp. VI-b-2, *Constitutiones provinciales in capitulo Samboriensi 1597*, k. 2; rkp. VI-b-3, *Constitutiones Provinciae Poloniae Ordinis Fratrum Minorum Sancti Francisci de observantia Bernardinorum*, 1453-1644, s. 1, 105.

⁵ BOssol rkp. 1460/II, *Akta prowincji ruskiej zakonu bernardynów*, 1453-1759, k. 141.

⁶ A.K. Sitnik, *Paweł z Łęczycy – bernardyn (1572-1642)*, StF 12 (2002), s. 497; K. Kantak, *Bernardyni*, t. 1, s. 93; tamże, t. 2, s. 459; APBK rkp. VI-b-2, *Constitutiones*, k. 62.

⁷ K. Kantak, *Sylwetki bernardynów poznańskich. Bonawentura Krzeciak z Poznania*, „Kronika Miasta Poznania” 7(1928), s. 173.

biterat w rok później w Krakowie⁸. Wskazując na przyczyny przyjętego przez obserwantów systemu studiów, H. E. Wyczawski wymienił przede wszystkim ubóstwo klasztorów nie mogących utrzymać zbyt dużej liczby kleryków⁹.

Jak zatem wyglądała organizacja bernardyńskiego studium w lwowskim klasztorze? Prawdopodobnie jego powstanie wiązało się z wybudowaniem w 1509 r. nowego, obszerniejszego klasztoru. Pierwsze wzmianki o klerykach lwowskich, zmarłych około 1530 r., uzyskałem na podstawie danych zaczerpniętych z nekrologów¹⁰. Dwóch diakonów zmarło w 1572 r. w czasie panującej we Lwowie epidemii¹¹. W klasztorze lwowskim około 1587 r. ukończył teologię wspomniany już Gabriel z Gródka Jagiellońskiego¹². Ks. K. Kantak snuje przypuszczenia o wprowadzeniu studiów teologicznych do lwowskiego klasztoru na kapitule bydgoskiej w 1591 r., zaś H. E. Wyczawski w rok później¹³. W świetle powyższych danych *terminus a quo* funkcjonowania lwowskiego studium przyjąłem na początek XVI wieku.

Pod względem intelektualnym kleryków przygotowywali do kapłaństwa lektorzy. Ponieważ do XVII w. pozostało o nich niewiele jakichkolwiek informacji, założyłem, że pochodzili z grona bernardyńskich pisarzy odznaczających się wyższym wykształceniem i zamieszkujących w tym okresie konwent. Według konstytucji zakonnych Ludwika de la Turre i Władysława z Gielniowa z 1488 r., lektor wykładał klerykom Pismo św. i kazuistykę, przez trzy lata dla diakonatu i pięć lat dla święceń kapłańskich, licząc od pierwszej profesji zakonnej¹⁴. Kandydaci, po ukończonych wcześniej studiach uniwersyteckich, mieli oczywiście zmniejszony do minimum wymiar godzin wykładowych. Wykłady te, jak podsumował W. F. Murawiec, „dzięki wysokiej kwalifikacji

⁸ *Księgi egzaminów do święceń w diecezji krakowskiej z lat 1573-1614*, oprac. Z. Pietrzyk, Kraków 1991, s. 115.

⁹ H.E. Wyczawski, *Kalwaria Zebrzydowska. Historia klasztoru bernardynów i kalwaryjskich Drózek*, Kalwaria Zebrzydowska 1987, s. 186.

¹⁰ APBK rkp. W-20, *Incipit catalogus fratrum mortuorum ordinis Minorum de Observantia -- in provincia Polona conscriptus -- per -- patrem Innocentium a Costen*, 1453-1683, s. 36-38, 73-235; rkp. RGP-e-2, *Caemeterium patrum ac fratrum almae Provinciae Russiae Immaculatae Conceptionis B.V. Mariae defunctorum*, 1681-1746, k. 1-53; rkp. XXII-b-9, *Liber mortuorum klasztoru bernardynów we Lwowie*, 1484-1863, k. 1-182v; rkp. XXII-b-10, *Liber mortuorum PP. Ac FF. Ordinis Minorum S.P.N. Francisci Regularis Observantiae vulgo bernardinorum Provinciae Galicianae sub titulo Immaculatae Conceptionis B.V.M. in conventu Leopoliensi*, 1465-1938, s. 1-365.

¹¹ Tamże; A. Walawander, *Kronika kłesk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w latach 1450-1586*, t. 1, Lwów 1932, s. 284.

¹² E. Sokolowski, *Gabriel z Gródka Jagiellońskiego*, PSB VII, s. 191.

¹³ H.E. Wyczawski, *Lwów*, KBP, s. 195; K. Kantak, *Bernardyni*, t. 2, s. 296.

¹⁴ W.F. Murawiec, *Bernardyni warszawscy. Dzieje klasztoru św. Anny w Warszawie, 1454-1864*, Kraków 1973, s. 100.

lektorów stały na wysokim poziomie przynajmniej w XV i na początku XVI wieku¹⁵.

Kryzys w bernardyńskim środowisku naukowym mający miejsce w 2. poł. XVI w. nie trwał długo. Do jego zażegnania przyczyniła się podjęta na soborze trydenckim uchwała o ogólnozakonnej reformie struktur formacyjnych. W jej duchu, zaszczerpieniem wśród polskich zakonników (1579) przez nuncjusza Jana Andrzeja Caligari (1578-1581), zainicjowali pierwszy etap odnowy bernardyńscy prowincjałowie tego okresu. Ogólny plan reformy charakteryzował się przede wszystkim wysyłaniem na studia akademickie do ośrodków krajowych i zagranicznych kandydatów na przyszłych lektorów oraz tworzeniem sieci prowincjalnych ośrodków kształcenia. Nad realizacją całości czuwał przysłany przez generała zakonu Franciszka Gonzagę z Włoch do Polski (1581) franciszkanin Hannibal Rosselli, lektor generalny wykształcony w Paryżu i Louvain¹⁶. Na kapitule warszawskiej (1585) bernardyni zaakceptowali jego propozycję organizowania studiów przede wszystkim w klasztorach kustodialnych. Na kapitule lubelskiej w 1605 r. podjęli z kolei decyzję o umieszczeniu w klasztorach w Warszawie i Lwowie studium kazuistyki¹⁷. Potwierdzili to w dwa lata później na kongregacji zarządu prowincji w Lublinie¹⁸. Z kolei na kapitule prowincjalnej w Poznaniu w 1608 r. ostatecznie wyznaczili sieć klasztorów studyjnych. W lwowskim konwencie pozostało studium kazuistyki¹⁹.

Po utworzeniu prowincji ruskiej w 1628 r. bernardyni zorganizowali w jej pryncypalnym konwencie we Lwowie studia teologiczne²⁰. W rok później zaczęli tam wykładać filozofię, o czym świadczy obecność lektora Jerzego Kłodnickiego²¹. Z powodu klęsk elementarnych władze zakonne kilkakrotnie

¹⁵ Tamże.

¹⁶ W.F. Murawiec, S.L. Piech, *Z dziejów formacji i kształcenia duchowieństwa katolickiego w Polsce*, Kraków 1990, s. 9-10; W.F. Murawiec, *Reforma potrydencka Zakonu Braci Mniejszych w Polsce (w. XVI-XVIII)*, Kraków 1990, s. 34-38; tenże, *Hannibal Roselli – profesor Akademii Krakowskiej i autor „Pymandra”*, „Folia Historica Cracoviensia” 1(1989), s. 33; tenże, *Hannibal Roselli*, PSB XXXII, s. 130-132; P.W. Fabisz, *Wiadomość o legatach i nuncyuszach apostołskich w dawnej Polsce (1075-1863)*, Ostrów 1864, s. 177-178.

¹⁷ Jan z Komorowa, *Memoriale Ordinis Fratrum Minorum*, wyd. K. Liske, A. Lorkiewicz, MPH V, s. 405.

¹⁸ K. Kantak, *Sylwetki bernardyńców poznańskich. Bonawentura Krzeciek z Poznania*, s. 173.

¹⁹ K. Kantak, *Capitula necnon constitutiones FF. Minorum observantium (bernardinorum) provinciae poloniae 1453 (1467)-1628*, CT 15(1934), s. 473; APBK rkp. VI-b-3, *Constitutiones*, s. 141.

²⁰ A.K. Sitnik, *Bernardyńskie studium filozoficzno-teologiczne we Lwowie do 1785 r. w: Geografia i sacrum. Profesorowi Antoniemu Jackowskiemu w 70. rocznicę urodzin*, t. 1, red. B. Domański i S. Skiba, Kraków 2005, s. 457, 459.

²¹ A.K. Sitnik, *Bernardyńskie studium filozoficzno-teologiczne we Lwowie*, s. 450-455.

podejmowały decyzję o zmianie miejsca studium. W 1642 r. na przykład we Lwowie wybuchła epidemia. Z tego powodu studium z klasztoru lwowskiego zostało na krótki czas (1634-1648) przeniesione do bukaczowieckiego²². Kapituła generalna Zakonu Braci Mniejszych w Rzymie w 1651 r. podjęła decyzję o organizowaniu studiów zakonnych w miastach będących ośrodkami kultoralno-naukowymi. Decyzja ta stwarzała możliwości poszerzenia horyzontów myślowych lektorów i studentów dzięki wymianie poglądów między różnymi ośrodkami naukowymi²³. Na skutek reorganizacji studiów w prowincji w 1666 r. lwowskie studium teologii dogmatycznej (spekulatywnej) zostało skierowane do Leżajska²⁴. Podobnie w 1673 r. zarząd prowincji uchwalił przeniesienie teologicznego studium do leżajskiego klasztoru wraz z lektorami lwowskimi Ambrożym Binglewiczem oraz Antonim Szajarowiczem²⁵. Prawdopodobnie sprawa zakończyła się tylko na uchwale. Z kolei studium filozofii zostało przeniesione z klasztoru w Samborze do konwentu we Lwowie w 1679 r.²⁶ Na kapitule w Leżajsku w 1699 r. bernardyni podjęli uchwałę o zorganizowaniu studiów filozoficznych w lwowskim konwencie. Został wówczas wyznaczony lektor filozofii, Hieronim Czerniecki. Jednak jej zrealizowanie przeciągnęło się do kapituły we Lwowie w roku 1702²⁷. Ewenementem w środowisku bernardyńskim było scentralizowanie w lwowskim klasztorze od 1702 r. nie tylko studiów filozoficzno-teologicznych, ale całej formacji duchowo-intelektualnej młodzieży zakonnej ruskiej prowincji.

Zarząd studiami spoczywał na pierwszym lektorze (tzw. *prymariuszu*). Lwowskim studium kierowali między innymi: Franciszek Kaliski (1656), Franciszek Rykalicz (1663), Augustyn Romaszek (1666), czy Franciszek Rayszewicz (1669)²⁸. Kandydaci na funkcję lektora musieli przede wszystkim zdać przed sędziami egzamin konkursowy: oddzielny na lektora filozofii i kolejny na lektora teologii²⁹. Po egzaminie kapituła zakonna mianowała nowych lektorów z grona wyróżniających się wiedzą³⁰. Podlegali oni bezpośrednio

²² J. Flaga, *Z problematyki funkcjonowania studiów zakonnych w XVII i XVIII wieku*, RH 39-40(1991-1992) z. 2, s. 89; H.E. Wyczawski, *Bukaczowce*, Kbp, s. 34-35.

²³ H. Błażkiewicz, *Szkotyizm w francisańskich studiach filozoficzno-teologicznych w Polsce*, StF 3(1988), s. 37.

²⁴ J. Flaga, *Organizacja zakonnych studiów filozoficzno-teologicznych w XVII i XVIII w.*, RH 42(1994) z. 2, s. 106; W. Murawiec, *Leżajsk*, Kbp, s. 176.

²⁵ BOssol rkp. 1460/II, *Akta*, k. 265v.

²⁶ N. Golichowski, *Upominek*, cz. 3, s. 44.

²⁷ BOssol rkp. 1460/II, *Akta*, k. 443v, 472.

²⁸ N. Golichowski, *Upominek*, cz. 3, s. 41-43.

²⁹ J. Flaga, *Formacja*, s. 97; K. Kantak, *Bernardyni*, t. 2, s. 349.

³⁰ Sposób oceniania i powoływania lektorów przedstawiają: J. Flaga, *Sposób powoływania lektorów w studiach zakonnych w XVII i XVIII wieku oraz przysługujące im przywileje*, RTK

prowincałowi. Według prawa zakonnego mieli podjąć owocną pracę dydaktyczno-naukową. W tym celu, między innymi na mocy konstytucji zakonnych z 1597 r., zostali zwolnieni z wielu zadań duszpasterskich³¹. Poza wykładami, prowadzonymi wyłącznie w języku łacińskim, lektorzy na kapitułach i poza nimi prowadzili dysputy naukowe, wykazując się erudycją. Świadczy o tym fakt, że podczas prowincjalnej kapituły lwowskiej w 1637 r. lektor wileński, Grzegorz z Kościana, wziął udział w dyspucie na podstawie rozprawy *Decreta theologica* opracowanej wspólnie z uczniem Cyrylem Horną³². 14 sierpnia 1693 r. we Lwowie odbyły się bliżej nieokreślone tematycznie dysputy teologiczne³³. Na kanwie dysputy teologicznej z Żydami, mającej miejsce w kościele archikatedralnym lwowskim w 1759 r., bernardyn Gaudenty Pikulski wydał poczytne w owym czasie opracowanie *Złość żydowska*³⁴. W 1670 r. kronikarz odnotował, że istniał spór między lektorami bernardyńskimi i dominikańskimi we Lwowie. Dzięki roztropnym działaniom zarządu prowincji sprawa została rozwiązana ugodowo³⁵.

Kapituła prowincjalna wysyłała rodzimych lektorów do pracy w domach studiów innych prowincji, nawet poza granicami kraju. Trzej lektorzy prowincji ruskiej (m.in. Ambroży Sznarski) zostali delegowani przez kapitułę lwowską w 1637 r. do pracy naukowej w Prowincji św. Władysława Zakonu Braci Mniejszych na Węgrzech³⁶. W 1679 r. lektor teologii, Ambroży Barkman, został wysłany ze Lwowa do Lublina³⁷. W czasie kryzysu personalnego mającego miejsce w 1731 r. we Lwowie podjęli tam wykłady włoscy franciszkanie obserwanci, lektorzy filozofii (Ferdynand z Prochito, Jan z Andryi, Karol Franciszek z Melegnano, Franciszek Ksawery z Sardynii)³⁸.

Prowincjalne studium teologiczne w lwowskim klasztorze otrzymało tytuł i rangę studiów generalnych klasy drugiej (2 czerwca 1667), następnie pierwszej (1674), co zostało zatwierdzone na kolejnych kapitułach generalnych za-

42(1995) z. 4, s. 46, 47-48; N. Golichowski, *Upominek*, cz. 2, s. 20, 58, 59; BKapgr-katPrzem rkp. IV/6665, *Acta*, k. 64v-66.

³¹ APBK rkp. VI-b-2, *Constitutiones*, k. 63v; rkp. XXII-n-4, *Zwód statutów Prowincji Ruskiej zakonu Bernardynów*, 1460-1640, s. 112.

³² H.E. Wyczawski, *Grzegorz z Kościana*, SPPF, s. 163.

³³ N. Golichowski, *Upominek*, cz. 3, s. 49.

³⁴ H.E. Wyczawski, *Pikulski Gaudenty h. Rogala*, SPPF, s. 376-377; K. Kantak, *Bernardyni*, t. 2, s. 476.

³⁵ BOssol rkp. 1460/II, *Acta*, k. 243v.

³⁶ N. Golichowski, *Upominek*, cz. 2, s. 8, 11.

³⁷ BOssol rkp. 1460/II, *Acta*, k. 295.

³⁸ N. Golichowski, *Upominek*, cz. 2, s. 20.

konu³⁹. Dzięki nim lektor po dziesięciu lub dwunastu latach wykładów mógł uzyskać tytuł *jubilata*, prawnie odpowiadający doktoratowi teologii⁴⁰. Spośród lwowskich lektorów otrzymali go wcześniej poza lwowskim studium między innymi Augustyn Kukliński (1743), Paschalis Turczyński (około 1760) i Krescencjan Wyszomirski (1764)⁴¹. W bernardyńskich ośrodkach zazwyczaj trzech lektorów kierowało studiami generalnymi⁴². Lwowskie studia generalne prowadziło od 1668 r. do 1677 r. trzech lektorów teologii, w latach 1684-1687 dwóch, a od 1690 r. do 1710 r. znowu trzech, podczas gdy studium filozofii od 1702 r. tylko jeden⁴³. Za pozwoleniem komisarza generalnego zakonu Krescentego Krispera wydanym w 1731 r. lektorzy studium klasy drugiej mogli przechodzić do pierwszej i odwrotnie. Czy zatem przywilej *lektora jubilata* pozytywnie wpływał na poziom studiów? W opinii J. Flagi: „Wszyscy autorzy dotyczący tej problematyki u bernardynów twierdzą zgodnie, że jubilatca była jedną z przyczyn obniżenia się poziomu intelektualnego w tym zakonie, zwłaszcza w XVIII w., gdy okres sprawowania funkcji lektora wymagany do uzyskania tytułu lektora jubilata był często skracany, a sama godność wykorzystywana do robienia kariery zakonnej”⁴⁴. Oprócz wymienionych, znawcy przedmiotu wskazują na inne przyczyny obniżenia poziomu studiów zakonnych w XVIII w., a mianowicie: przestarzałą, scholastyczną metodę wykładu, zamknięcie się na nowe prądy naukowe, a także rozdrobnienie studiów na wiele klasztorów, czy wreszcie zbytne angażowanie się lektorów w działalność duszpasterską⁴⁵.

Pomimo wadliwego systemu gros uzdolnionych lektorów stanowiło podstawowe środowisko intelektualne społeczności klasztoru lwowskiego.

³⁹ K. Kantak, *Bernardyni*, t. 2, s. 344; N. Golichowski, *Upominek*, cz. 1, s. 24; tamże, cz. 2, s. 7; tenże, *Przed nową epoką*, s. 231; BOssol rkp. 1460/II, *Acta*, k. 224; APBK rkp. RGP-b-2, *Laconicum novellae Provinciae Russiae titulo Immaculatae Conceptionis B.V.M. insignitae aliquotve eiusdem locorum et conventuum myrrhothecium seraphico Fratrum Minorum Regularis Observantiae ordini mellificans collectum fratre Bernardino Kaliski - - compilatum Leopoli ad S. Andreae Apostolum die 17 Aprilis anno Domini 1647*, 1460-1667, s. 21; rkp. XXIII-1, *Acta seu monumenta diversa ex duobus vetustissimis protocollis conventus istius Samboriensis ad Beatissimam Virginem Mariam in coelum Assumptam ordinis Minorum S.P.N. Francisci Regularis Observantiae ad tutiorem securioremque conservationem rerum memorabilium - anno Christi 1780 collecta et in unum volumen istud compilata*, 1471-1941, s. 19.

⁴⁰ BOssol rkp. 1460/II, *Acta*, k. 226v, 229, 232v.

⁴¹ A.K. Sitnik, *Bernardyńskie studium filozoficzno-teologiczne we Lwowie*, s. 450-455.

⁴² K. Kantak, *Bernardyni*, t. 2, s. 480.

⁴³ A.K. Sitnik, *Bernardyńskie studium filozoficzno-teologiczne we Lwowie*, s. 450-455.

⁴⁴ J. Flaga, *Formacja*, s. 62.

⁴⁵ Tenże, *Organizacja zakonnych studiów filozoficzno-teologicznych*, s. 115; H.E. Wyczawski, *Krótką historią Zakonu Braci Mniejszych*, Kbp, s. 626; K. Kantak, *Dzieje krakowskich bernardyńców*, cz. 1, s. 49; tenże, *Bernardyni*, t. 2, s. 345-346.

Przekazywali wiedzę studentom i wyróżniali się w środowisku naukowym twórczością pisarską. O ich szerokich zainteresowaniach świadczy chociażby zasób klasztornej biblioteki. Kwestię tę szerzej omówiłem w artykule *Księgozbiór konwentu we Lwowie odzwierciedleniem zainteresowań intelektualnych bernardyńców lwowskich 2. poł. XV-XVIII wieku*⁴⁶.

Elementem warunkującym istnienie studiów byli nie tylko lektorzy, ale i studenci. Tworzyli wspólnie osobną społeczność, podobną do nowicjackiej, z własnym dormitorium. Wychowaniem kleryków zajmował się na początku wikary klasztoru. Tak było chociażby w przypadku wikarego lwowskiego konwentu Kazimierza z Krosna. Opiekował się on nowicjuszami i równocześnie klerykami⁴⁷. Obowiązki wychowawcze prawdopodobnie od połowy XVIII w. przejął wyznaczony lektor. Kleryków leniwych odsyłał do pracy fizycznej. Miał decydujący głos przy dopuszczaniu kandydatów do święceń na podstawie wyników skrutinium⁴⁸. Święcenia kapłańskie alumn otrzymywał zasadniczo po ukończeniu dwóch lat studium filozoficznego, zaś kolejne dwa lub trzy lata teologii odbywał jako kapłan. Czas trwania studium ulegał w różnych okresach zmianom. Ponieważ studium lwowskie miało charakter generalnego, pobierali tam naukę kapłani – przyszli lektorzy. Mogli oni spowiadać i głosić kazania jedynie w okresie adwentu i Wielkiego Postu, poza tym czas poświęcali na zdobywanie wiedzy. Zapewnienie bytu materialnego społeczności studenckiej należało do obowiązków gwardiana klasztoru⁴⁹. Zdolniejsi studenci odbywali na kapitułach prowincjalnych dysputy, a prace ich były drukowane⁵⁰. Tak było w przypadku studenta teologii w lwowskim klasztorze Bernardyna z Radzyna. Przygotował on pod kierunkiem lektora Bernardyna Koczanowskiego rozprawę do dysputy na kapitule prowincjalnej w Kaliszu w 1620 r.⁵¹ W pięć lat później publiczną obronę swoich dysertacji odbyli Bonawentura

⁴⁶ ABMK 82(2004).

⁴⁷ APBK rkp. XXII-b-1, *Metrica professionis fratrum loci Leopoliensis a. D. 1592, frater Franciscus Varthenis custos Leopoliensis*, k. 1, manuscriptum II: *Ponuntur nomina et cognomina fratrum habitu sancto indutorum in conventu Leopoliensi ad S. Andream Apostolum Ordinis S. Francisci de Observantia*, k. 66, 1592-1695, k. 37.

⁴⁸ APBK rkp. XXII-b-2, *Liber metrices fratrum novitiorum susceptionem habitus sacri S.P. Francisci in conventu Leopoliensi ad S. Andream Apostolum simulque protestationes discretorii novitiis factas continens a R.P. Eleutherio Mankutewicz - - pro tunc magistro novitiorum comparatus anno Domini 1755, 1755-1857*, s. 1, manuscriptum II: *Liber metrices fratrum novitiorum emittentium professionem religiosam in regulam S.P.N. Francisci in conventu Leopoliensi ac sanctum Andream Apostolum anno Domini 1755 comparatus*, s. 105, 1755-1773, s. 105.

⁴⁹ K. Kantak, *Sylwetki bernardyńców poznańskich. Bonawentura Krzeciek z Poznania*, s. 173; tenże, *Bernardyni*, t. 2, s. 297, 298, 479, 480.

⁵⁰ Tenże, *Bernardyni*, t. 2, s. 299.

⁵¹ H.E. Wyczawski, *Bernardyn z Radzyna*, SPPF, s. 50.

z Kościana oraz Wawrzyniec Jakubowski, uczniowie lektora teologii we Lwowie Mariana z Kościana⁵². Nie sposób ustalić liczby słuchaczy studium lwowskiego. Prawdopodobnie nie przekraczała ona nigdy kilkunastu osób⁵³.

Lektorzy studium lwowskiego byli obsadzani na katedrach systematycznie do 1783 r.⁵⁴ Zgodnie z postanowieniem Nadwornej Komisji Nauk (1774), przy opracowywaniu wykładów mieli kierować się jedynie wiadomościami zawartymi w podręcznikach dopuszczonych przez komisję do używania w monarchii. W 1775 r. pojawiły się kolejne wskazówki z Wiednia. Cesarzowa nakazała wszystkim przełożonym w Galicji przenieść studia zakonne do Lwowa. Ponieważ bernardyni mieli zorganizowane studia w lwowskim konwencie, patent cesarzowej nie wprowadził większego niepokoju do normalnego ich toku. Przez kolejne osiem lat mogły one swobodnie się rozwijać. Klerycy zostali jednak zobowiązani do egzaminu z prawa kościelnego i cywilnego przed państwowym egzaminatorem. Dzięki przeprowadzonej *kumulacji* studiów zakonnych w jednym miejscu, Gubernium zyskało nad nimi większą kontrolę. Pewną dysharmonię w funkcjonowaniu lwowskiego studium bernardynów wprowadził (1776) zatwierdzony przez cesarzową nowy plan studiów. Został on ułożony przez opata benedyktyńskiego, Stefana Rautenstraucha, ówczesnego dyrektora wydziału teologicznego uniwersytetu w Pradze w 1774 r. W cztery lata później w seminariach zostały ujednoczone w duchu gallikańsko-febroniańskim wykłady z zakresu prawa kanonicznego ze wskazaniem na podręcznik autorstwa Pawła Rieggera oraz dogmatyki według pracy Stefana Rautenstraucha. Aktu pełnego podporządkowania studiów władzy państwowej dokonał Józef II. Polecił zorganizować we Lwowie Seminarium Generalne dla łańskich alumnów całej Galicji (1 listopada 1783). Z tego względu bernardyńskie studium teologiczne przestało istnieć w lwowskim klasztorze. Niektórych lektorów władze wydalili, inni sami zbiegli do Polski. Klerycy nato-

⁵² Tenże, *Bonawentura z Kościana*, SPPF, s. 68; tenże, *Jakubowski Wawrzyniec*, SPPF, s. 184.

⁵³ W 1668 r. teologię w klasztorze lwowskim studiowało 6 księży i 1 kleryk; 1674 r. – 12 studentów; 1681 r. – 2 księży i 4 kleryków; 1684 r. – 5 księży i 4 kleryków; 1687 r. – 8 studentów; 6 studentów filozofii – 1746, 1752 – 9 księży i 5 kleryków, 8 studentów filozofii; 1769 r. – 8 studentów teologii, 5 studentów filozofii; 1771 r. – 10 studentów teologii, 6 studentów filozofii; 1772 r. – 9 studentów; 1774 r. – 9 kleryków. – H.E. Wyczawski, *Schematyzm bernardyński z 1753 roku*, ABMK 26(1973), s. 279; J. Kłoczowski, *Zakony męskie w Polsce XVI-XVIII w.* w: *Kościół w Polsce. Wieki XVI-XVIII*, t. 2, red. J. Kłoczowski, Kraków 1969, s. 609; Golichowski, *Upominek*, cz. 2, s. 7; tamże, cz. 3, s. 45, 46, 47; tenże, *Przed nową epoką*, s. 233; BOssol rkp. 1460/II, *Acta*, k. 308, 330v-331, 351v; BKapgr-katPrzem rkp. IV/6665, *Acta*, k. 64v; APBK rkp. RGP-a-5, *Acta Fratrum Minorum Observantium Provinciae Russiae Immaculatae Conceptionis B.V. Mariae sub regimine A.R.P. Feliciani Lewicki - - ministri provincialis in capitulo Zaslawiensi die 26 Augusti anno Domini 1769 electi inchoata*, 1769, 1 kwietnia 1774, 3 lutego, s. 32, 131, 328; rkp. RGP-b-2, *Laconicum*, s. 21.

⁵⁴ N. Golichowski, *Upominek*, cz. 2, s. 21.

miast odbywali studia na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego. W klasztorze zaś bernardyni utworzyli dla nich tzw. *zakład wychowawczy*⁵⁵.

Cesarz na mocy dekretu wystawionego 25 sierpnia 1802 r. zezwolił na tworzenie w klasztorach *domowych studiów* (*studia domestica*) według określonych przepisów. Zgodnie z nimi ukończenie gimnazjum i filozofii było warunkiem podjęcia przez kleryków studiów z zakresu teologii. Ich finalizacja z kolei stanowiła podstawę przyjęcia święceń kapłańskich. Przepisy, według których dany zakon mógł urządzić *studia domowe*, ustalała Nadworna Komisja Studiów. Fundamentem tworzenia organizacji było zatrudnienie wykwalifikowanych profesorów. Komisja powierzyła im dopiero misję prowadzenia studium. Wystawiane przez nich świadectwa miały rangę dokumentu państwowego. Jeżeli zakon z różnorodnych względów nie mógł erygować *studiów domowych*, wówczas Nadworna Komisja mogła wydać zezwolenie na stworzenie tzw. *zakładu*. Mogli w nim wyklądać zakonnicy i świeccy firmowani przez uniwersytet lwowski. Jednak wystawiane przez nich świadectwa nie miały mocy dokumentu państwowego, a co za tym idzie, klerycy zobowiązani byli do złożenia egzaminu semestralnego przed profesorami państwowymi. Władze zaborcze nakazywały prowadzić na studium zakonnym wykłady z zakresu teologii dogmatycznej, pastoralnej, moralnej, historii Kościoła, prawa kanonicznego (1812) oraz katechetyki i pedagogiki (1813)⁵⁶.

W świetle dekretu z 1802 r. prowincjał Gaudenty Thynell w 1824 r. podjął starania o zorganizowanie Instytutu Teologicznego w Kalwarii Zebrzydowskiej, gdzie bernardyni od około 1640 r. do 1783 r. prowadzili studium teologii moralnej. Popierany przez abp. lwowskiego Andrzeja Ankwicza, skłonił

⁵⁵ P.P. Gach, *Struktury i działalność duszpasterska zakonów męskich na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska w latach 1773-1914*, Lublin 1999, s. 164; H.E. Wyczawski, *Bernardyni polscy, 1772-1946*, t. 3, Kalwaria Zebrzydowska 1992, s. 194, 242-243; B. Kumor, *Ustrój Kościoła katolickiego w zaborze austriackim (1772-1815)*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 1, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań-Warszawa 1979, s. 285, 286; S. Pawlina, *Kształcenie katechetyczne kleru obrządku łacińskiego we Lwowie od 1701 do 1783 roku*, (praca doktorska napisana w ATK. APBK sygn. Mps 46, zbiór Wyczawskiego) Warszawa 1977, s. 108; K. Kantak, *Bernardyni*, t. 2, s. 566; W. Chotkowski, *Historia polityczna Kościoła w Galicji za rządów Maryi Teresy*, t. 1, Kraków 1909, s. 192, 193; tamże, t. 2, s. 305-310; tenże, *Dzieje klasztorów i monasterów galicyjskich w czasach rozbiorowych*, cz. 1, *Zakony doszczętnie zniszczone*, nadbitka z RAUWHF za miesiąc czerwiec 1916, s. 4; N. Golichowski, *Upominek*, cz. 2, s. 46.

⁵⁶ APBK rkp. RGP-a-6, I. *Archivium Provinciae Beati Joannis Duklani sub protectione Immaculate Conceptae B. Mariae semper Virginis. II. Dispositiones et resolutiones tam regiminis politici quam etiam spiritualis ab anno 1806 [1 Septembris] emanatae*, 1784, 11 grudnia 1804, 20 kwietnia, 1806, 1 września-1825, 24 kwietnia, s. 134-135; rkp. RGP-a-7, *Acta Provinciae utriusque Galliciae Immaculatae Conceptionis B.V. Mariae sub regimine A.R.P. Salvatoris Radliński [-] ministri provincialis die 21 Julii anno Domini 1806 inchoata*, 1802, 29 kwietnia, 1806, 17 lipca 1825, 20 lipca, 1826, 8 lutego, s. 1, 101.

bp. tynieckiego Grzegorza Zieglera do rokowań z Gubernium lwowskim w sprawie erekcji instytutu kalwaryjskiego. Rozmowy zakończyły się pomyślnie. Kuratelę nad nowopowstałym instytutem w Kalwarii Zebrzydowskiej objął bp Ziegler, mianując rektorem ks. Franciszka Wierchlejskiego. Wykładowcami byli księża diecezjalni, natomiast bernardyni objęli funkcję ojca duchownego. Profesorowie pobierali pensje z funduszu religijnego. Klasztor natomiast utrzymywał ich i zaopatrywał w stypendia mszalne. W 1829 r. instytut został przeniesiony z Kalwarii Zebrzydowskiej do klasztoru lwowskiego. Gromadził on odtąd wszystkich kleryków zakonnych z Galicji. Najwięcej wykładowców pochodziło ze środowiska bernardyńskiego. Sprawę uposażenia studium lwowskiego bernardyni omawiali na kolejnych kapitułach (1831, 1834, 1855). Przenieśli w 1851 r. studium filozofii z Sokala do Lwowa, aby zapewnić jednolitą formację klerykom. Wyznaczyli szczegółowe kwoty przeznaczone na utrzymanie kleryków, jakie miały wpłacać każdego roku poszczególne klasztory do kasy prowincjańskiej⁵⁷.

Jak potoczyły się dalsze losy bernardyńskiego studium? Reforma józefińska i podwyższenie wymogów oświatowych względem duchowieństwa zakonnego niewątpliwie była potrzebna. Jednak wyeliminowanie zakonników z wpływu na przeprowadzane zmiany spowodowało szereg zagrożeń, jak chociażby laicyzację życia zakonnego.

Instytut Teologii wraz z osłabieniem józefińskiego rygorystyki zaczął odgrywać coraz mniejszą rolę w ogólnozakonnym szkolnictwie. Do instytutu przestali przysyłać swoich kleryków od 1852 r. cystersi, od 1868 r. dominikanie, od 1878 r. kapucyni, od 1883 r. franciszkanie konwentualni. Podobnie sprawa wyglądała z wykładowcami. W 1887 r. oprócz bernardynów wykłady prowadziło jedynie 2 dominikanów (teologia dogmatyczna i moralna) i karmelita trzewickowy (historia Kościoła). Przed 1886 r. bernardyni lwowscy zaczęli prowadzić tzw. *humaniora*. W takiej sytuacji prowincjał Łukasz Dankiewicz polecił Apolinaremu Gargulińskiemu zorganizowanie własnego studium teologicznego. Generał zakonu Alojzy Canali dokonał w 1892 r. kanonicznej erekcji studium bernardyńskiego w randze generalnego we Lwowie. Lektorzy mogli zatem uzyskiwać jubilatę. W Sokalu natomiast generał erygował studium filozofii, obejmujące dwuletnie nauczanie. Przesłał również wykaz podręczników, według których lektorzy mieli prowadzić wykłady. Za ducho-

⁵⁷ H.E. Wyczawski, *Kalwaria Zebrzydowska*, KbP, s. 121; tenże, *Kalwaria Zebrzydowska*, s. 189-190; tenże, *Bernardyni*, t. 3, s. 246, 247, 276; APBK rkp. RGP-a-7, *Acta*, s. 336; rkp. RGP-a-8, *Acta Provinciae Galicianae sub titulo Immaculatae Conceptionis B.V. Mariae. In specie acta capitularia et litterae encyclicae ministrorum provincialium ab anno 1828 usque ad capitulum ordinis in conventu Leżajscensi die 5 Julii 1858 celebratum*, 1828, 21 września 1858, 17 maja, s. 18, 47.

wą formację kleryków byli odpowiedzialni prefekci (magistrowie), wybierani na kapitule prowincjalnej. Świecenia kapłańskie diakoni przyjmowali już na początku ostatniego roku studiów. Następnie kończyli naukę pozostając w dalszym ciągu podporządkowani prefektowi. Na mocy uchwały kapituły z 1894 r. wszystkie klasztory miały przeznaczyć na utrzymanie studium lwowskiego 3% rocznego dochodu⁵⁸.

Studium teologii przez cały okres unii z reformatami (1899-1911) mieściło się w bernardyńskim klasztorze we Lwowie. Program nauczania nie różnił się od innych uczelni teologicznych, poza niewielkimi poprawkami wprowadzonymi w 1905 r. przez zakonnych autorów *Statuta pro studiis regendis*. Profesorowie wykładali zatem: teologię dogmatyczną (ogólną i szczegółową), teologię moralną i pastoralną, całe Pismo św., historię Kościoła i prawo kanoniczne. Po rozpadzie współżycia z reformatami (19 maja 1911) prowincjał Łukasz Dankiewicz zdecydował o centralizacji studiów w lwowskim klasztorze bernardyńskim (humaniora, filozofia i teologia)⁵⁹.

Na niespełna dwa miesiące przed wybuchem wojny światowej 28 czerwca 1914 r. na kapitule kalwaryjskiej został wybrany na urząd prowincjała Sergiusz Michna. Ponieważ Lwów znalazł się pod okupacją rosyjską prowincjał zamieszkał w Kalwarii Zebrzydowskiej. Do swojej rezydencji przeniósł ze Lwowa studium zakonne. Klasztor jednak zajęły wojska austriackie, przekształcając go na polowy szpital zakaźny (30 września – 5 listopada 1914). Stąd prowincjał rozesłał kleryków na uczelnie do Insbrucka, Salzburga i Wiednia, umożliwiając im w ten sposób kontynuowanie studiów⁶⁰.

Po wojnie zarząd prowincji kierował kleryków do odbycia studiów filozoficzno-teologicznych na uniwersytet lwowski. Prowincjał Benedykt Wiercioch z kolei rozsyłał studentów zakonnych do zakładów teologicznych zakonnych

⁵⁸ N. Golichowski, *Przed nową epoką*, Kraków 1899, s. 252; APBK rkp. Akta Prowincji Ruskiej, tzw. Galicyjskiej i Polskiej oraz Małopolskiej i Litewskiej Zakonu Braci Mniejszych bernardyńskich, 1651-1948, s. 329; rkp. RGP-a-9, *Acta Provinciae Galicianae ordinis Minorum Regularis Observantiae vulgo Bernardinorum sub titulo Immaculatae Conceptionis B.V. Mariae, in specie acta capitularia et litterae encyclicae ministrorum provincialium a tempore capituli Leżajscensis die 5 Julii anno 1858 celebrati*, 1858, 5 lipca 1895, 5 września, s. 215, 248, 411-412, 438, 448; rkp. RGP-a-10, *Acta Provinciae Observantium in Galicia ab anno 1895*, 1895, 3 października 1898, 21 grudnia, s. 1, 6-93; rkp. RGP-a-13, *Akta kapituł Prowincji tzw. Galicyjskiej i obecnej Polskiej Zakonu Braci Mniejszych bernardyńskich od r. 1803-1939*, 1803-1942, s. 766.

⁵⁹ H.E. Wyczawski, *Kalwaria Zebrzydowska*, s. 184; tenże, *Bernardyni*, t. 3, s. 320, 321; APBK rkp. RGP-a-12, *Acta Provinciae Immaculatae Conceptionis B.V. Mariae in Galicia ab anno Domini 1911*, 1911, 28 kwietnia 1933, 4 maja, s. 12, 15, 23, 65, 73.

⁶⁰ Tenże, *Bernardyni*, t. 3, s. 345; APBK rkp. RGP-a-12, *Acta*, s. 110; rkp. RGP-a-14, *Akta sesji definitorium Prowincji tzw. Galicyjskiej i obecnej Polskiej Zakonu Braci Mniejszych Bernardynów*, 1858-1947, s. 817.

provincji we Włoszech począwszy od 1923 r. H. E. Wyczawski, krytykując decyzję Wierciocha stwierdził, iż powiększył on zastępy księży brakujących w prowincji o kapłanów niedouczonej, zwłaszcza w zakresie humanistyki. W takiej sytuacji ojcowie kapitulni podjęli decyzję w 1930 r. o reaktywowaniu własnego studium teologicznego. Do spraw organizacyjnych oddelegowali Juliana Kędziora. W następnym roku 1 października studium rozpoczęło swoją działalność. Jego program różnił się od realizowanego przez wydział teologiczny uniwersytetu lwowskiego. Zdolniejsi klerycy mogli zatem na uniwersytecie od 1935 r. na podstawie przedstawionych prac uzyskać stopień magistra. Nad studium czuwał prefekt (rektor) dbający o formację intelektualną kandydatów do kapłaństwa, zaś pod względem duchowym formował kleryków magister. Od kiedy w okresie międzywojennym ich liczba wzrosła, wychowawcy zaczęli stosować ostrzejsze wymogi w dopuszczaniu kandydatów do ślubów uroczystych i święceń kapłańskich. Utrzymanie studium leżało w gestii całej prowincji. W 1938 r. według wskazań konstytucji Piusa XI *Deus scienciarum Dominus* bernardyni rozciągnęli studium teologii na kurs sześcioletni. Niejako uzupełnieniem studiów były egzaminy składane przez neoprezbiterów przez pięć kolejnych lat. Wobec kapłanów niedbałych, uzyskujących niedostateczne oceny na egzaminach, prowincjał stosował sankcje karne⁶¹.

We wrześniu 1939 r. władze sowieckie zajęły Lwów. Dalsze prowadzenie studium w lwowskim klasztorze stało się niemożliwe. Zarząd prowincji podjął zatem decyzję o przeniesieniu studium filozofii do klasztoru w Alwerni, zaś teologii do Kalwarii Zebrzydowskiej. Po niespełna roku studia zostały scentralizowane w klasztorze kalwaryjskim. W okresie wojny systematycznie udzielali święceń kapłańskich bernardyńskim klerykom biskupi krakowscy (metropolita książę Adam Sapieha, bp Stanisław Rospond). W 1946 r. bernardyni musieli ostatecznie opuścić klasztor we Lwowie, stąd przepadła szansa reaktywowania studium zakonnego w tym miejscu⁶².

Działania repatriacyjne władz sowieckich dotknęły także Wyższe Seminarium Duchowne Archidiecezji Lwowskiej. Prowincjał Bronisław Szepelak ofiarował na rzecz wypędzonych profesorów i kleryków pomieszczenia w kalwaryjskim klasztorze. Od 22 października 1945 r. seminarium archidiecezjalne rozpoczęło działalność. Prowincjał zniósł zatem bernardyńskie studium, a klerykom polecił uczęszczać do seminarium na wspólne wykłady. W 1950 r.

⁶¹ Tenże, *Bernardyni*, t. 3, s. 380, 383-391.

⁶² A.K. Sitnik, *Wysiedlenie bernardynów ze Lwowa na podstawie wspomnień Teofila Tyrankiewicza OFM (1880-1972)*, StF 13(2003), s. 481-491; Wyczawski, *Bernardyni*, t. 3, s. 417; APBK rkp. RGP-k-182, J. Kędzior, *Kronika studium teologicznego za czas wojny światowej od 1939 do 1945 r.*, s. 1-17.

seminarium lwowskie zostało rozwiązane. Zarząd prowincji reaktywował wówczas własne studium zakonne. W 1963 r. przeniósł filozofię z Kalwarii Zebrzydowskiej do klasztoru w Krakowie. Rektor seminarium Wiesław Murawiec zawarł umowę z Wydziałem Teologicznym Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie 20 czerwca 1981 r. Na jej mocy klerycy bernardyńscy po skończeniu studiów mogą uzyskać stopień magistra teologii⁶³.

Prowincjał Franciszek Rydzak na kapitule prowincjalnej w Leżajsku w 1981 r. podjął decyzję o budowie domu studiów w Kalwarii Zebrzydowskiej. Ekonom klasztoru kalwaryjskiego Mikołaj Rudyk starał się o odzyskanie ogrodu pałacowego Czartoryskich, na terenie którego zaplanowano usytuowanie nowego gmachu. Teren bowiem zajęły władze komunistyczne w 1950 roku. Wysiłki ekonomy przyniosły pozytywny skutek. Za zgodą wojewody bielskiego Stanisława Łuczkiwicza w 1982 r. klasztor odzyskał swoją własność. Wówczas pod kierunkiem prof. inż. arch. politechniki krakowskiej Janusza Bogdanowskiego zespół architektów i inżynierów opracował projekt budowy. Kierownictwo nad pracami budowlanymi, zainicjowanymi w 1984 r., zarząd prowincji powierzył Stanisławowi Komornikowi. W 1993 r. w nowym budynku mogli już zamieszkać zakonnicy. Prowincjał Czesław Gniecki erygował zatem 21 września 1993 r. dom zakonny pod wezw. św. Franciszka z Asyżu, ustanawiając Komornika jego pierwszym przełożonym. Do domu studiów przeniósł filozofię z Krakowa i teologię z klasztoru kalwaryjskiego, centralizując w ten sposób studia bernardyńskie. Rektorem mianował Edmunda Świerczka, wicerektorem Feliksa Marchewkę, zaś magistrem kleryków Józefa Chwałę. 6 listopada 1993 r. metropolita krakowski Franciszek kardynał Macharski poświęcił budynek seminaryjny. W kilka dni później Wyższe Seminarium Duchowne oo. Bernardynów w Kalwarii Zebrzydowskiej rozpoczęło działalność naukowo-wychowawczą. W seminarium mieści się między innymi dobrze wyposażona biblioteka, pracownia komputerowa oraz redakcja periodyku naukowego „Przegląd Kalwaryjski”⁶⁴.

Tak oto splot różnorodnych okoliczności przyczynił się do powstania studium filozoficzno-teologicznego w Kalwarii Zebrzydowskiej, kontynuującego chlubne tradycje lwowskiego studium bernardyńskich.

⁶³ W.F. Murawiec, *Zarys dziejów Prowincji Niepokalanego Poczęcia NMP w Polsce*, w: *Schematyzm Prowincji Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny oo. Bernardynów Zakonu Braci Mniejszych w Polsce*, Kraków 1997, s. 40; H.E. Wyczawski, *Kalwaria Zebrzydowska*, s. 192.

⁶⁴ Cz. Gniecki, *Od pałacu Czartoryskich do klasztoru seminaryjnego*, w: *Kalwaria Zebrzydowska-polska Jerozolima skarbem Kościoła i narodu polskiego*, red. Cz. Gniecki, Kalwaria Zebrzydowska 2002, s. 315, 317-320; W. Czarniak, K. Żuchowski, *Dane personalne. Kalwaria Zebrzydowska. Klasztor pw. św. Franciszka z Asyżu*, w: *Schematyzm Prowincji Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny oo. Bernardynów Zakonu Braci Mniejszych w Polsce*, Kraków 1997, s. 68.

CURIA MINISTRI PROVINCIALIS O.F.M.
PROV. IMMAC. CONCEPT. B.M.V.
IN POLONIA
31-069 KRAKOW, ul. Bernardyńska 2
Tel. 22-16-50

Kraków 21.09.1993

Prot. 811/93

D E C R E T U M
ERECTIONIS DOMUS RELIGIOSAE
IN KALWARIA ZEBRZYDOWSKA

Praehabito consensu Episcopi dioecesanı Francisci Macharski in scriptis dato (die 10.09.1993, nr 2326) ad normam can. 609,1, de consensu Definitorii provincialis in congressu diei 22 Iunii 1993 rite manifestato, praesentis decreti vigore canonice erigitur, ad normam CC.GG., art. 233, Domus religiosa s.t. Sancti Francisci Assisiensis in Kalwaria Zebrzydowska.

Datum Cracoviae ex Curia provinciali, die 21 mensis Septembris anno 1993

fr. Czesław Gniecki
fr. Czesław Gniecki, O.F.M.
Minister provincialis

fr. Władysław Czarniak
fr. Władysław Czarniak, O.F.M.
Secretarius Provinciae

APBK, Dokument erekcyjny domu zakonnego p.w. św. Franciszka z Asyżu
w Kalwarii Zebrzydowskiej, 21 września 1993 r.

Da Leopoli a Kalwaria Zebrzydowska. La storia dello Studio filosofico-teologico dei Frati Minori (PP. Bernardini)

RIASSUNTO

I Frati Minori, osservanti polacchi, sin dall'inizio davano molta importanza alla creazione un ambiente appropriato, favorevole alla crescita spirituale ed intellettuale dei candidati all'ordine. Questi ultimi, infatti, garantivano la perpetua vitalità dei conventi e, di conseguenza, della provincia e dell'ordine. Per la cura particolare della gioventù dell'ordine si distingueva il convento bernardiniano di Leopoli, diventando col tempo il centro della formazione spirituale ed intellettuale. Il suo erede, nel secolo XX, è diventato il convento di san Francesco di Assisi a Kalwaria Zebrzydowska.

II. RECENZJE I OMÓWIENIA

JERZY FLAGA

CZTERYSTA LAT KARMELITÓW W LUBLINIE

O. Arkadiusz SMAGACZ OCD, Czterysta lat karmelitów bosych w Lublinie (1610-2010), Wydawnictwo Karmelitów Bosych, Lublin 2010, ISBN 978-83-7604-080-6.

Historiografia kościelna doczekała się ostatnio nowej publikacji z zakresu monastycyzmu. Jest nią książka o. Arkadiusza Smagacza OCD mająca za przedmiot dzieje karmelitów bosych w Lublinie¹. Z punktu widzenia formalnego nie jest to w pełni praca naukowa, brak w niej bowiem aparatu naukowego. Nadana jej szata graficzna czyni z niej wyraźnie rodzaj albumu, w którym zawarto poprawną i bogatą treść merytoryczną. Z takiego założenia wyszedł też jej autor, przygotował ją dla uczczenia czterechsetnej rocznicy osiedlenia się zakonu w Lublinie. Tym niemniej ze względu na ową treść zasługuje ona na zauważenie i bliższe przyjrzenie się analizowanej w niej problematyce, która ujęta jest w porządku chronologicznym. W pracy wyróżniono cztery części o następujących tytułach: rys historyczny, działalność apostołska, budynki sakralne oraz obecna siedziba karmelitów bosych obejmująca kościół i klasztor pod wezwaniem św. Józefa, Oblubieńca Najświętszej Marii Panny. Książka mająca – jak zaznaczyłem – charakter albumu jest bardzo bogato ilustrowana, prawie nie ma strony bez ilustracji. Nierzadko niektóre z tych ilustracji zajmują całą rozkładówkę. Dodatkowo przez cały dolny margines książki biegnie jednorodny pas ilustracyjny obrazujący widok dawnego miasta Lublina. Nawet format książki ma wyraźnie kształt i wygląd albumowy (25x20cm).

Całość pracy poprzedzona jest słowem wstępnym o. Jarosława Janochy OCD, przeora klasztoru, i zamknięta notą bibliograficzną autorstwa redaktora książki. Poszczególne części podzielone są na rozdziały, których treść jest przedstawiona w formie bardzo ogólnej i syntetycznej. W części pierwszej liczącej 19 paragrafów są omówione wszystkie problemy od momentu powstania zakonu (bardzo krótko) i założenia klasztoru w Lublinie (*pierwsza wizyta w Lublinie*) do czasów

¹ O. dr Arkadiusz Smagacz OCD jest pracownikiem naukowo-dydaktycznym Katedry Historii Zakonów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.

współczesnych (*z kart najnowszej historii*)². Przy początkach osiedlenia i założenia klasztoru uwzględniono spór z innymi zakonami istniejącymi w tym czasie w Lublinie (kwestia odległości pomiędzy klasztorami i związanych z tym okręgów kwestarskich). Następnie poddano analizie kolejno: kwestię publicznych dysput z arianami, utworzenie własnego kolegium filozoficzno-teologicznego, utworzenie administracji w postaci prowincji, przybycie do Lublina karmelitanek bosych, utworzenie nowicjatu, a także zniszczenia spowodowane epidemiami i wojnami, przebieg kasat i czas, kiedy Polska znalazła się pod zaborami, udział zakonników lubelskich w zrywach powstańczych XIX w. oraz sytuację klasztoru w odrodzonej Polsce po 1918 r. wraz z latami okupacji niemieckiej w czasie II wojny światowej. W ostatnim akapicie zaprezentowano w postaci wielkiego skrótu sytuację klasztoru *w rzeczywistości Polski Ludowej* oraz w dobie całkiem najnowszej, czyli w latach dziewięćdziesiątych XX i początkowych wieku XXI. Autor zauważa tu, że „po okresie pewnego „ukrycia” i swoistego „wycofania się” z życia lokalnego Kościoła, lubelski Karmel na nowo, w nawiązaniu do długiej i bogatej tradycji, pragnie kształtować duchowe, kulturalne i intelektualne oblicze Lublina” (s. 77).

W znacznie krótszej części drugiej zaprezentowano kilka zagadnień związanych z szeroko rozumianym posługiwaniem duszpasterskim lubelskich zakonników. W paragrafie pierwszym przybliżono i naświetlono specyfikę charyzmatu karmelitańskiego, w trzech kolejnych skoncentrowano się na typowych kultach zakonu, mianowicie: Matki Bożej Szkaplerznej, św. Józefa Oblubieńca Najświętszej Panny Maryi, oraz św. Teresy od Jezusa i św. Teresy od Dzieciątka Jezus. W kilku dalszych paragrafach zajęto się kwestią kaznodziejstwa, sakramentu pokuty i kierownictwa duchowego oraz zaangażowania klasztoru „na zewnątrz” i „do wewnątrz”. Przez pierwsze rozumiano aktywność poza własnym kościołem, która sprowadzała się do funkcji kapelanów, pomocy proboszczom w podlubelskich parafiach oraz pracy katechetycznej w szkołach Lublina i przy własnym kościele. Jak utrzymuje autor, szczególne przejawy apostołskości karmelitów stanowiły rekolekcje parafialne i zamknięte, misje, dni skupienia, konferencje i wykłady akademickie. Przez działalność „do wewnątrz” rozumiano prowadzenie grup modlitewnych, duszpasterstwo dzieci (schole, ministranci i harcerze), a także spotkania w ramach Karmelitańskiej Szkoły Modlitwy oraz coroczne czuwanie przed

² Bezpośrednim powodem wyboru i przybycia karmelitów bosych do Lublina była chęć zorganizowania przez Stolicę Apostolską wyprawy misyjnej do Persji. Píše na ten temat „Otóż w roku 1604 papież Klemens VIII zlecił włoskim karmelitom ważną misję udania się do Persji, na dwór szacha Abbasa I Wielkiego, który oczekiwał od Stolicy Apostolskiej i państw europejskich pomocy w wojnie z Turcją. Władca perski w zamian za wsparcie polityczne i militarne, pozwolił na założenie w swoim państwie misji katolickiej. Papież na misjonarzy, a zarazem swoich przedstawicieli w dalekim kraju, wybrał karmelitów, którzy do Persji postanowili udać się drogą lądową przez Niemcy, Polskę i Rosję” (s. 16).

uroczystością Zesłania Ducha Świętego. Odłąbną formę tej działalności stanowi założona w 1920 r. wspólnota Świeckiego Zakonu Karmelitów Bosych, skupiająca osoby żyjące w różnych stanach na świecie i pragnące postępować według rad ewangelicznych.

Część trzecia, jak było zaznaczone, jest poświęcona obiektom sakralnym pobudowanym i zorganizowanym przez lubelską wspólnotę karmelicką. Na początku w krótkich słowach przedstawione są losy (nieistniejącego obecnie) kościoła pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel. Według zachowanych źródeł świątynia ta została wzniesiona dzięki ofiarności darczyńców, wśród których byli zarówno możni, jak też ludzie ubożsi. Następnie omówiono wygląd i główne cechy architektoniczne kościoła oraz jego wystrój wewnętrzny. Dowiadujemy się z niego, iż w ołtarzu głównym dawnego kościoła znajdował się obraz Matki Bożej Szkaplerznej z Dzieciątkiem Jezus, głównej Patronki zakonu. Niestety, obraz ten spalił się w 1803 r., wyobrażenie o nim daje miedzioryt pochodzący z połowy XVIII w. Spośród ośmiu kaplic, jakie znajdowały się w świątyni, najcenniejsza była kaplica Matki Bożej Pocieszenia z obrazem Bożej Rodzicielki z Dzieciątkiem Jezus подарowanym karmelitom w 1623 r. przez młodego szlachcica. Obraz ten wkrótce zyskał sobie miano cudownego. Zaprowadzony kult Matki Bożej Pocieszenia do końca XVII w. i w kolejnych dziesiątkach następnego stulecia rozwijał się bardzo intensywnie. Oprócz obu wspomnianych obrazów, w kościele znajdowało się ponadto wiele innych, przy końcu XVIII w. było ich 43 w samym kościele i 9 w zakrystii. Równoległe z kościołem zakonnicy otrzymali odpowiednie warunki do zamieszkania. Pierwsze lokum – jak się wyraża o. Smagacz – na zamieszkanie dostali oni od rajców miejskich, którzy w akcie fundacyjnym z 29 kwietnia 1610 r., oprócz kościoła pw. Ducha Świętego przekazali także „dom murowany w obrębie szpitala od strony bramy miejskiej” oraz „inne domy z tyłu i naprzeciw muru miejskiego [...], jak też place do nich przylegające”. Kilka lat po fundacji rozpoczęto budowę nowego, obszernego klasztoru. Końcowe prace budowlane zostały dokonane w pierwszym ćwierćwieczu XVIII w. Zabudowania klasztorne liczyły trzy kondygnacje i były złączone ze świątynią, wznosiły się po jej zachodniej i północnej stronie. Wejście do klasztoru (furta) znajdowała się od strony drogi publicznej. Prze klasztorze znajdowała się apteka oraz inne pomieszczenia, takie jak: kapitułarz, sala rekreacyjna, biblioteka, archiwum oraz infirmeria, lecz ich dokładna lokalizacja nie jest znana. Po zewnętrznej stronie klasztoru, w zachodniej części podwórza, znajdowały się pomieszczenia gospodarcze, takie jak: stajnia, browar, spichlerz i pralnia. Przy klasztorze znajdował się również obszerny ogród, który pełnił funkcje rekreacyjne i użytkowe. Dla zakonników, którzy większość czasu spędzali w klasztorze, ogród stanowił miejsce odpoczynku; szczególną rolę pełniła w nim pustelnia. Z ogrodu czerpano też doraźne korzyści, określoną jego część przeznaczano na sad i pod uprawę warzyw. Zakon utracił swój ogród na

początku XIX w., w połowie stulecia zorganizowano tutaj targowisko, które funkcjonowało do lat czterdziestych XX w. Po wojnie teren ten przekształcono w skwer miejski.

W kwietniu 1803 r. pożar zniszczył zabudowania klasztorne zakonu. Ocalałe ruiny, po przeniesieniu się męskiej wspólnoty zakonnej do klasztoru karmelitanek bosych przy kościele pod wezwaniem św. Józefa, zostały wystawione w r. 1807 na publiczną licytację przez lubelski Urząd Cyrkularny. Przeszły wówczas w ręce obywateli prywatnych, od których w latach dwudziestych XIX w. odkupiło je miasto i zamieniło w siedzibę Urzędu Muncypalnego miasta Lublina.

Ostatni paragraf z części poświęconej budynkom sakralnym wypełnia treść związana z obecną siedzibą karmelitów bosych, czyli kościołem i klasztorem pod wezwaniem św. Józefa, Oblubieńca Najświętszej Marii Panny, które wcześniej przynależały do karmelitanek bosych. Omówione są tu kolejno: zarys historii miejsca, rozwój architektoniczny kościoła i opis świątyni, dawny i obecny wystrój kościoła oraz losy i wygląd klasztoru i jego otoczenia. Na miejsce swego domu zakonnego karmelitanki wybrały plac i budujący się dwór, położone od zachodniej strony ogrodu karmelitańskiego, które stanowiły własność wojewody belskiego, wyznawcy kalwinizmu, Rafała Leszczyńskiego. Umowę kupna zawarto w 1630 r. Po zakupieniu terenu i dworu, karmelitanki przystąpiły do przystosowania tego ostatniego do swoich potrzeb oraz wystawienia własnego kościoła. Od początku też wydatną pomocą służyli im ojcowie karmelici. Zasadnicze prace budowlane ukończono w 1640 r., 28 sierpnia 1644 r. bp Łucka Andrzej Gembicki dokonał konsekracji kościoła. Autor utrzymuje, że kościół ten jest jednym z najpiękniejszych przykładów tzw. renesansu lubelskiego. Fasada kościoła jest trzykondygnacyjna, jednoprzęsłowa. Sam kościół został zbudowany na planie prostokąta, z jedną trzyprzęśłową nawą z płytkami arkadowymi wnękami po bokach, wydzielonymi łukiem tęczowym. Po przejęciu na początku XIX w. kościoła przez karmelitów, ci ostatni wprowadzili w nim pewne zmiany, np. wzniesli dzwonnice, której kościół do tej pory nie miał. W późniejszym czasie klasztor i kościół ulegały różnym przeróbkom i dzieliły losy podobne do tych, jakie spotykały inne świątynie. W zależności od okoliczności były one pomyslnie, ale częściej bolesne, czy wręcz tragiczne. Stosownie do czasów i wydarzeń zmieniano także przeznaczenie budynków sakralnych oraz ich wystrój. Wszystko to opisane jest w dwu ostatnich paragrafach książki. Warto tu odnotować, że w 1967 r. Wojewódzki Konserwator Zabytków w Lublinie umieścił zespół klasztorny pod wezwaniem św. Józefa w rejestrze zabytków jako cenny przykład budowni z pierwszej połowy XVII w.

W całkiem ostatnim akapicie (przed notą bibliograficzną) zamieszczony jest wykaz przełożonych klasztoru karmelitów bosych w Lublinie od roku 1918 do chwili obecnej.

Charakter albumowej pracy pozbawia możliwości stawiania dodatkowych pytań i wysuwania zarzutów. Należy raczej wyrazić uznanie, że ukazała się taka książka. Pomijając fakt, że wzbogaca ona naszą wiedzę o zasłużonym zakonie karmelitów w dziejach Kościoła, i do tego obu odłamów: męskiego i żeńskiego, dodatkowo poszerza także wiadomości o Lublinie, jeśli nie słynnym, to na pewno znanym mieście królewskim. Z tej racji, a także z wielu innych, było to atrakcyjne miasto dla wspólnot zakonnych, prawie każda z istniejących wówczas chciała mieć w nim swój dom zakonny. Zapewne jednym z powodów tego było znajdowanie się w nim Trybunału Koronnego, który poszerzał możliwości oddziaływania duszpasterskiego, poza innymi, przez zapisywanie się do bractw religijnych, a także pozyskiwanie dodatkowych dochodów od osób, nierzadko możnych, przyjeżdżających na sesje Trybunału³. Dodatkowym walorem książki jest – o czym było już nadmienione – jej szata graficzna i duża liczba przeróżnych fotografii, które nie tylko uzupełniają treść, ale dosłownie stanowią drugą pracę.

³ Więcej na ten temat zob. m.in. w moich pracach: *Działalność duszpasterska zakonów w drugiej połowie XVIII wieku, 1767-1772*, Lublin 1986, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego; *Bractwa religijne w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2004, ISBN 83-7363-203-4.

KS. DR ŁUKASZ KRUCKI

Kardynał August Hlond 1881-1948. Pasterz – nauczyciel – świadek, red. M. Grygiel, Poznań 2010, ss. 220.

Truizmem jest stwierdzenie, że osoba prymasa Augusta Hlonda budziła i nadal budzi spore zainteresowanie wśród historyków. Wystarczy przywołać sylwetki niektórych z dotychczasowych badaczy: Witolda Maleja¹, Mariana Banaszaka², Stanisława Kosińskiego³, Stanisława Wilka⁴, czy Tomasza Serwatki⁵, aby przekonać się, że życie i działalność drugiego prymasa Polski odrodzonej stanowi istotny materiał do prowadzenia pogłębionych badań naukowych. Nic więc dziwnego, że gdy w 2008 r. przypadła 60. rocznica śmierci kard. Augusta Hlonda (zm. 22 października 1948 r.), w wielu ośrodkach naukowych w kraju i poza jego granicami zorganizowano okolicznościowe sympozja naukowe, na których przybliżano postać i dokonania tego hierarchy. W nurt tych inicjatyw wpisały się konferencje przeprowadzone m.in. w Warszawie (pod patronatem ówczesnego prymasa Polski – kard. Józefa Glempa), Poznaniu (na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza) i w Lublinie, na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II. W tym ostatnim ośrodku – jako jedynym – zorganizowano konferencję o charakterze międzynarodowym. Jej pokłosiem okazała się książka przygotowana do druku przez ks. dr. Marka Grygiela, adiunkta w Instytucie Historii Kościoła KUL, zatytułowana: *Kardynał August Hlond 1881-1948. Pasterz – nauczyciel – świadek*. Książka o tyle ważna, iż podejmuje niemal wszystkie płaszczyzny aktywności kościelnej, społecznej i politycznej kard. Augusta Hlonda w okresie przed, jak i powojennym.

¹ W. Malej, *Kardynał August Hlond, prymas Polski*, Rzym 1965.

² M. Banaszak, *Kardynał August Hlond jako arcybiskup gnieźnieński i poznański w latach 1926-1939*, w: *W służbie Kościoła poznańskiego. Księga pamiątkowa na 70-lecie urodzin arcybiskupa metropolity dr. Antoniego Baraniaka*, pod red. L. Bielerzewskiego, Poznań-Warszawa-Lublin 1974, s. 229-265.

³ S. Kosiński, *August Hlond 1926-1948*, w: *Na stolicy prymasowskiej w Gnieźnie i Poznaniu. Szkice o prymasach Polski w okresie niewoli narodowej i w II Rzeczypospolitej*, pod red. F. Lenorta, Poznań 1982, s. 316-369.

⁴ S. Wilk, *Archidiecezja gnieźnieńska w II Rzeczypospolitej. Administracja archidiecezji pod rządami prymasów kard. Edmunda Dalbora i Augusta Hlonda*, Lublin 1987.

⁵ T. Serwatka, *Koncepcje społeczno-polityczne Prymasa Polski Augusta Hlonda (1926-1948)*, Poznań 2006.

Z konstrukcji prezentowanej książki dają się wyodrębnić trzy zasadnicze bloki tematyczne. W pierwszym została zarysowana działalność pasterska Augusta Hlonda, najpierw jako administratora, a następnie pierwszego biskupa śląskiego (katowickiego), później także jako arcybiskupa gnieźnieńsko-poznańskiego i gnieźnieńsko-warszawskiego, a więc prymasa Polski. Działalność tą omówili kolejno w swoich referatach-artykułach: ks. abp Damian Zimoń (*Działalność duszpasterska i społeczna ks. Augusta Hlonda na Górnym Śląsku w świetle ówczesnych doniesień prasowych*, s. 9-27), Bartłomiej Urbanowicz (*Kardynał August – administrator apostolski na Śląsku – i jego stosunki z mniejszością niemiecką w dobie zawierania konkordatu. Aspekt polityczno-prawny*, s. 29-47), Kazimierz Dopierała (*Kardynał August Hlond – pasterz archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej*, s. 49-68) oraz ks. Józef Kubicki (*Kardynał August Hlond inicjatorem Rady Prymasowskiej Odbudowy Kościołów Warszawy*, s. 69-84). Z opracowań tych wyłania się sylwetka najpierw biskupa, później kardynała i prymasa, który był świetnym organizatorem życia religijnego w powierzonych swej pieczy diecezjach. Analizując treści poszczególnych artykułów można wręcz odnieść wrażenie, że bohater niniejszej publikacji idealnie wpisuje się w klasyczną już klasyfikację Jerzego Topolskiego, dzielącego wybitne jednostki na inicjujące i organizujące⁶, jako przedstawiciel tej drugiej grupy. Uzewnętrziło się to już w okresie jego śląskiego pontyfikatu, gdy z woli papieża Piusa XI został administratorem Górnego Śląska (1922 r.) i pierwszym biskupem śląskim (1925 r.). Musiał wówczas *budować „spokój i wzajemne zaufanie wśród ludzi o stalowych nerwach, żyłastych rękach, o niewyszukanym, może nawet rubasznym słowniku, z duszą sękatą, ale gorącą”* (s. 15). Zadanie to okazało się o tyle trudne, gdyż ówczesny teren diecezji katowickiej stanowił tygiel etniczny i społeczny. Wpływy niemieckie mieszały się z polskością, a struktura agrarna tej ziemi odchodziła w niepamięć z powodu dynamicznie rozwijającego się przemysłu. Stwarzało to dodatkowe problemy, którym należało zaradzić. Bp August Hlond, zapoznawszy się ze złożonością sytuacji, starał się ją rozwiązać w miarę swoich możliwości. Jako niezwykle palący problem uznał sprawę ułożenia stosunków z mniejszością niemiecką. Było to konieczne, gdyż niemieckie organizacje dążyły do osłabiania jego pozycji jako biskupa i duszpasterza. Niosło to za sobą jeszcze inne konsekwencje. Niemcy godząc w polskiego hierarchę, podważali polską rację stanu na terenach, które weszły w skład odrodzonego państwa polskiego. August Hlond stał się więc, co zauważył Bartłomiej Urbanowicz, orędownikiem i obrońcą polskość, a to *przyczyniło się do rozwoju i odbudowania polskich struktur Kościoła katolickiego na Górnym Śląsku* (s. 47). Postawa ta została dostrzeżona i doceniona przez papieża Piusa XI, i to ona w znacznym stopniu zaważyła na tym, iż po śmierci prymasa Edmunda Dalbora

⁶ J. Topolski, *Metodologia historii*, Warszawa 1984, s. 217.

to właśnie Hlondowi powierzono zarząd nad archidiecezjami gnieźnieńską i poznańską. Jak trudne było to zadanie, ukazał Kazimierz Dopierała, który podjął się nie tylko syntetycznego ujęcia problematyki dotyczącej sytuacji ówczesnego Kościoła w Wielkopolsce, ale przede wszystkim zmierzył się z kategorycznym sądem ks. Mieczysława Żywczyńskiego, ferującym, iż Hlond *jako Prymas Polski archidiecezją interesował się stosunkowo niewiele* (s. 63). Wykazał więc, co wcześniej uczynił już w swojej pracy doktorskiej i ks. Stanisław Wilk, że działania salezjańskiego kardynała, choć szły w wielu kierunkach, to jednak ich zasadniczy cel był jeden – przeprowadzenie powszechnej reformy instytucji diecezjalnych, jak i zaniedbanego duszpasterstwa. W tym celu zlikwidował anachroniczny Ordynariat Arcybiskupi, a dawne konsystorze, zgodnie z kanonami Kodeksu Prawa Kanonicznego, przekształcił w Kurie Arcybiskupie w Gnieźnie i w Poznaniu, zreformował seminaria duchowne (w Gnieźnie alumni kształcili się w zakresie filozofii, w Poznaniu natomiast w dziedzinach teologicznych) oraz ustanowił Kancelarię Prymasa Polski (s. 59). Jego uwadze nie uszły również sprawy związane z reformą finansów diecezjalnych, czy też podwyższeniem poziomu edukacji teologicznej (s. 60). Niezaprzeczalnym dziełem Hlonda był patronat nad dynamicznie rozwijającą się w Polsce Akcją Katolicką. Swoją opieką otoczył również organizowane przez Ignacego Posadzego Towarzystwo Chrystusowe dla Polonii Zagranicznej (1932 r.). Działalność prymasa przerwał wybuch II wojny światowej. Po latach wojennej tułaczki, rezydując od 1946 r. w Warszawie, poświęcił się sprawie odbudowy kościołów, które uległy zniszczeniu lub dewastacji w okresie okupacji niemieckiej. W tym też celu powołał do istnienia Radę Prymasowską Odbudowy Kościołów w Warszawie, która pod jego kierownictwem miała decydujący wpływ na kształt odbudowy nie tylko obiektów sakralnych, ale poniekąd również całej stolicy tak, iż stała się ona *dumą Polaków mieszkających w kraju i poza jego granicami* (s. 84).

Drugą wyróżniającą się częścią w omawianej pracy są sprawy odnoszące się bezpośrednio do nauczania prymasa. Szczególną uwagę autorów artykułów zamieszczonych w tym dziale przykuły zagadnienia związane z problemem prymatu biskupa Rzymu, kultem eucharystycznym, czy też kwestią żydowską, która niewłaściwie rozumiana budziła i nadal budzi wiele emocji. Artykuły te zostały bardzo mocno osadzone na źródłach drukowanych, zwłaszcza listach pasterskich Hlonda. Jako podstawę do swoich naukowych rozważań sięgnęły po nie Enrico dal Cavolo (w języku włoskim: *Tu es Petrus. Il servo di dio Card. Augusto Hlond e le sue relazioni con la Sede Apostolica. La lettera pastorale „del santo padre” (18 gennaio 1924)*; w polskim tłumaczeniu dokonany przez o. dr. Arkadiusza Smagacza: *Tu es Petrus. Sługa Boży kard. August Hlond i jego relacje ze Stolicą Apostolską. List pasterski „O Ojcu Świętym” (18 stycznia 1924)*, s. 87-104) oraz ks. Stanisław Zimniak (*Nadużycia w interpretacji „Wielkopostnego Listu Paster-*

skiego” kard. Augusta Hlonda, Prymasa Polski, z 29 lutego 1936 roku, w kwestii żydowskiej, s. 121-140). Swoje szkice oparli o treści wspomnianych alokucji, nie wykraczając poza ich zasadnicze kwestie. Daleko głębszej analizy prymasowskiego nauczania dokonał ks. Jan Walkusz. W artykule *Kardynał August Hlond jako promotor kultu eucharystycznego* (s. 105-120), nie tylko zebrał wypowiedzi kard. Hlonda odnoszące się do sprawowania, praktykowania i przeżywania różnych form pobożności eucharystycznej (Msza św., adoracja Najświętszego Sakramentu, Kongresy Eucharystyczne, apostołstwo eucharystyczne), ale przede wszystkim dokonał ich klasyfikacji i hierarchizacji, a przez to ukazał prymasa-salezjanina jako gorliwego krzewiciela i apostoła *katolicyzmu świadomego, odpowiedzialnego, zrodzonego z głębokiej modlitwy i zdrowej wiedzy religijnej, katolicyzmu wolnego od bylejakości i niezdecydowania* (s. 119). Takie ujęcie zagadnienia umożliwiło ukazanie Augusta Hlonda jako człowieka zatroskanego o losy Kościoła w Polsce i na świecie, a także jako gorącego patriotę, który w odrodzeniu religijnym widział odrodzenie moralne narodu polskiego.

Ostatni, istotny blok tematyczny w książce stanowią szkice odnoszące się bezpośrednio do posługi duszpasterskiej kard. Hlonda, a jako że była to działalność wieloraka, stąd też i przygotowane artykuły stały się różnorodne. Podjęły one kwestie relacji polsko-niemieckich (Wanda Musialik, *Duszpasterstwo polskojęzyczne w Niemczech w kręgu zainteresowań Prymasa Polski ks. Augusta Hlonda w latach dwudziestych XX wieku*, s. 149-158), reformy życia zakonnego (o. Gabriel Bartoszewski, *Posługa Kardynała Augusta Hlonda jako Prymasa Polski zatroskanego o życie zakonne*, s.159-171), rozwoju szkolnictwa katolickiego (ks. Stanisław Wilk, *Kardynał August Hlond wobec Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, s. 189-205). Sporo uwagi poświęcono wreszcie sprawom powołania do istnienia Towarzystwa Chrystusowego (ks. Bernard Kołodziej, *Kardynał August Hlond – twórca centrum opieki nad emigrantami*, s. 173-188 i ks. Wojciech Nessel, *Kardynał August Hlond i hrabina Aniela Potulicka, czyli troska o podstawy materialne Towarzystwa Chrystusowego*, s. 207-218), jak i organizacji w Polsce Akcji Katolickiej. W świetle tych rozważań można z całą pewnością powtórzyć za J. Walkuszem, że prymas Hlond był *niezrównanym architektem różnych form społecznego zaangażowania Kościoła w Polsce* (s. 109). Powyższą opinię zdaje się również potwierdzić dokonany przez Marię Włosek bilans rządów biskupich, odnoszący się co prawda do śląskiego okresu życia i działalności Hlonda, ale rzucający światło na całokształt posługi pasterskiej tego wybitnego hierarchy okresu II Rzeczypospolitej (*Dziedzictwo Sługi Bożego Augusta Hlonda, pierwszego biskupa Śląska. Aktualność myśli i metod pasterskich*, s. 141-148).

Spoglądając globalnie na książkę: *Kardynał August Hlond 1881-1948. Pasterz – nauczyciel – świadek*, należy z uznaniem ocenić zarówno ją, jak i redaktorskie zaangażowanie ks. dr. Marka Grygiela. Publikacja ta posiada bowiem cechy dobrej,

pożytecznej i nowatorskiej pracy, a jej logiczny układ oraz merytoryczna wartość poszczególnych artykułów dodatkowo sprawiają, że nauka polska wzbogaciła się o wartościowe opracowanie dotyczące osoby i dzieła kard. Augusta Hlonda. Szkoda jednak, że pominięto w niej powojenne zaangażowanie prymasa-salezjanina w regulację stosunków kościelnych na ziemiach polskich, zwłaszcza na Ziemiach Odzyskanych. Fakt ten można jednak zrozumieć, gdyż publikacja stanowi zapis konferencji, a przez to nie rości sobie prawa do podjęcia wszystkich aspektów aktywności prymasa Hlonda. Wskazaną lukę wypełnił zresztą prof. Jerzy Pietrzak, który w 2009 r. opublikował monumentalną pracę poświęconą m. in. i tym zagadnieniom⁷. Niezaprzeczalnym walorem recenzowanej książki jest jej szata graficzna i precyzyjnie dokonana korekta. Wszystko to sprawia, że przez lekturę tej książki postać prymasa staje się bliższa, a jego działania bardziej zrozumiałe. Jest to szczególnie istotne, zważywszy na fakt, że niejednokrotnie słowa i dokonania kard. Augusta Hlonda były przeinaczane, źle interpretowane i nadużywane⁸.

⁷ J. Pietrzak, *Pełnia prymasostwa. Ostatnie lata prymasa Polski kardynała Augusta Hlonda 1945-1948*, t. 1-2, Poznań 2009.

⁸ M. Żywczyński, *Hlond August*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 9, pod red. K. Lepszego, Wrocław-Warszawa-Kraków 1960-1961, s. 545-546.

KS. WOJCIECH GUZEWICZ

Ks. Krzysztof Grzesiak, *Diecezja lubelska wobec prawosławia w latach 1918-1939*, Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej Gaudium, Lublin 2010, ss. 630.

Ks. dr hab. Krzysztof Grzesiak badaniami o charakterze historyczno-ekumeniczno-naukowym zajmuje się niespełna dziesięć lat. W tym czasie opublikował dwie książki (dysertacja doktorska i habilitacyjna), dwadzieścia dwa artykuły naukowe, głównie w „Wiadomościach Archidiecezji Lubelskiej” (tylko kilka z nich znalazło miejsce w innych publikacjach), dwie prezentacje oraz jedno sprawozdanie.

Przegląd bibliografii podmiotowej ks. dr hab. K. Grzesiaka pozwala zorientować się w sposobie konstruowania i referowania wykładu, dotyczącego – mówiąc najogólniej – całego spektrum spraw związanych z dziejami Kościołów Wschodu na Lubelszczyźnie. Pozwala również zorientować się w mnogości tematów badawczych, które z racji typologicznych można podzielić na kilka zasadniczych działów, choć granica między nimi jest tutaj z pewnością mało wyrazista, jako że tematy zachodzą na siebie i wzajemnie się uzupełniają. Są to: historia Kościołów Wschodu na Lubelszczyźnie (ze szczególnym uwzględnieniem Kościoła prawosławnego i Kościoła greckokatolickiego w okresie dwudziestolecia międzywojennego), relacje tych Kościołów wobec siebie i wobec Kościoła rzymskokatolickiego oraz szeroko rozumiane zagadnienia ekumeniczne.

Swoistym, a zarazem znaczącym dla współczesnej historiografii podsumowaniem dotychczasowych badań ks. K. Grzesiaka jest przedstawiona rozprawa habilitacyjna pt. *Diecezja lubelska wobec prawosławia w latach 1918-1939*. Jak już wyżej wspomniano, tematyka podejmowana przez Autora, tak pod względem terytorialnym, jak i chronologicznym, jest dość bliska dotychczasowemu nurtowi badawczemu habilitanta. Należy ją jednak już na samym początku odczytać w kategoriach niezwykle pozytywnych i pożytecznych dla procesu rozpoznania międzywojennych dziejów tej części Polski, jak i historii Drugiej Rzeczypospolitej. Autor bowiem, prowadząc sukcesywnie swoje badania, coraz ściślej zakreślał krąg problematyki i wachlarz stawianych pytań, aczkolwiek koncentrował się – jak przekonuje jego dotychczasowy dorobek – zasadniczo na bardzo szczegółowych zagadnieniach z zakresu chrześcijańskiego Wschodu. Stąd po żmudnych poszukiwaniach, gruntownej kwerendzie archiwalno-bibliotecznej, stawianych hipotezach roboczych i nieodzownych analizach porównawczych (na zasadzie swoistego przygotowania przedpola) mógł z całą odpowiedzialnością zdobyć się

na zaprezentowaną, dzięki wcześniejszym działaniom rzetelną i wiarogodną, syntezę w postaci zaproponowanej rozprawy. W niej to właśnie badana problematyka pojawia się w skoordynowanej wersji, co świadczy o tym, iż Autor konfrontuje swe wcześniejsze ustalenia. Już sam zestaw źródeł archiwalnych (z 65 archiwów, w tym 60 archiwów parafialnych) i drukowanych wydatnie informuje o panoramie przedsięwzięcia i złożoności zagadnienia, a połączenie ich ze skrupulatnie wykorzystaną literaturą przedmiotu, ponad wszelką wątpliwość przekonuje o dobrym warsztacie habilitanta i jego trosce o rzetelny, obiektywny obraz prezentowanego zagadnienia.

W odpowiedzi na pytanie o novum wykreowane opiniowaną pracą oraz o wartość tej syntezy z pogranicza ustaleń merytorycznych i rozważań metodologicznych, należy wskazać na kilka płaszczyzn. Po pierwsze dobre zakorzenienie problematyki w realiach poprzednich epok dziejów Lubelszczyzny, ze szczególnym uwzględnieniem lat 1875-1915. Był to okres naznaczony brutalną likwidacją tych, którzy nie zaakceptowali działań caratu. To właśnie wówczas prawosławie stało się (albo stawało się ponownie) żywym elementem wyznaniowego, kulturalnego i społecznego krajobrazu opisywanego terenu. Fakt ten wywarł ogromny wpływ na ówczesne losy Kościoła katolickiego. Bez uwzględnienia tej konstatacji nie sposób rzetelnie badać ani tym bardziej opisywać zagadnienia postawionego przez Autora w tytule dysertacji.

W odniesieniu zaś do wskazanego w pracy czasu i terytorium Autor swoimi badaniami próbuje (dodajmy od razu, że skutecznie) dotrzeć do skali i zakresu wpływu katolicyzmu na prawosławie oraz odpowiedzieć na zasadnicze pytanie: w jakim stopniu brzemień niedawnej przeszłości kształtowało poszczególne elementy składające się na całokształt stosunków między obiema społecznościami zamieszkującymi obszar diecezji w okresie II Rzeczypospolitej oraz jaki wpływ na te relacje miały czynniki natury zewnętrznej, tak polityczne, jak i narodowe oraz społeczne.

Takim więc założeniom badawczym został podporządkowany cały wykład, który choć konstruowany w trzech rozdziałach, w swej istocie dotyczy materialnej i pozamaterialnej egzystencji obu Kościołów. Pierwsza część służy tylko lepszemu zrozumieniu i komplementarnemu osadzeniu poruszanej problematyki w szerokim kontekście zasadniczego tematu. A ten – jak wspomniano – dotyczy najpierw działalności Kościoła katolickiego w sprawach materialnej spuścizny unii i prawosławia, gdzie Autor precyzyjnie kwalifikuje i określa własność budowli sakralnych, cmentarzy, utensyliów liturgicznych i przedmiotów kultu religijnego, obiektów budowlanych i beneficjów ziemskich. W II Rzeczypospolitej o prawo do owego dziedzictwa rywalizowały ze sobą Kościół katolicki i Kościół prawosławny, dodatkowo zaś, w odniesieniu do dóbr natury gospodarczej, także państwo polskie. Nieuchronna sprzeczność interesów rodziła szereg sytuacji spornych, które zdo-

minowały te relacje w II Rzeczypospolitej, nie tylko zresztą na Lubelszczyźnie. Wyczerpująca analiza i synteza tych wydarzeń, bez unikania krytyki zarówno po jednej, jak i po drugiej stronie stanowi kolejne *novum* opracowania oraz dowód na rzetelność i obiektywizm badawczy Autora.

Chociaż relacje katolicko-prawosławne były zdominowane przez skomplikowaną kwestię własności dóbr pounickich i połacińskich, które w latach niewoli narodowej zostały przejęte przez Kościół prawosławny, to jednak nie tylko te dobra stanowiły o jej istocie, lecz także kwestie pozamaterialne, o których wspomina Autor w trzeciej części swojej pracy. Wśród kwestii koegzystencji pozamaterialnej obu Kościołów ks. habilitant wymienia m.in. zagadnienia małżeńskie, działalność misyjną oraz reakcję ze strony Kościoła katolickiego na odradzanie się i rozwój struktur cerkiewnych. Nie pomija tu także ważnego czynnika politycznego i akcji rewindykacyjno-polonizacyjnej, mających duży wpływ na relacje obu Kościołów, zwłaszcza pod koniec okresu międzywojennego. Zasadą Autora w tej części pracy jest dążenie do maksymalnie bezstronnego i obiektywnego rozłożenia akcentów, szanującego punkt widzenia i wrażliwość tak katolików, jak i wyznawców prawosławia. W ten sposób praca, oprócz walorów historycznych, zyskała mocny wymiar ekumeniczny.

Mocną stroną omawianej pracy jest element konfrontacji tez Autora z niektórymi dotychczasowymi ustaleniami naukowymi w zakresie poruszanego tematu. Występuje to chociażby na stronach 123, 125, 214, 229, 230, 265, 326, 402, 437. W wyniku dogłębnego przeanalizowania źródeł ks. habilitant polemizuje się m.in. z zarzutem podsycania przez bp. podlaskiego – Henryka Przeździeckiego i bp. lubelskiego – Mariana Leona Fulmana fanatyzmu religijnego wśród swoich wiernych w celu zwiększenia materialnego stanu posiadania Kościoła katolickiego. Ujawnia fakty przeczące tezie, że władze kościelne porozumiewały się z czynnikami wojskowymi w sprawie przejmowania cerkwi w latach 1917-1919 oraz że biskup lubelski (i w ogóle Kościół katolicki) brał aktywny udział w wydarzeniach z roku 1938.

Niemniej są też w omawianej pracy zagadnienia dyskusyjne bądź wymagające dodatkowych wyjaśnień i niezbędnych sprostowań. W bogatej mozaice źródeł archiwalnych zabrakło odniesienia do dokumentów watykańskich, dotąd mało znanych i niewykorzystanych, a odnoszących się w znacznej części do diecezji lubelskiej i jej problemów religijnych, politycznych i statystycznych XIX i XX w., kasaty unii oraz prób jej wskrzeszenia w czasach II Rzeczypospolitej. Odnaleźć je można w Tajnym Archiwum Watykańskim w zespołach: Dokumenty dotyczące Rosji i Polski, Kongregacja do Nadzwyczajnych Spraw Kościelnych oraz Archiwum Nuncjatury w Wiedniu. Poszerzenie kwerendy o te archiwalia niewątpliwie wzmocniłoby siłę tez stawianych przez autora w pracy.

W rozdziale pierwszym, wprowadzającym, odnoszącym się do dziejów Kościołów tradycji łacińskiej i greckiej na Lubelszczyźnie do 1939 r. zabrakło szer-

szego omówienia diecezji lubelskiej w okresie II Rzeczypospolitej. Skoro diecezja ta stanowi jeden z głównych elementów w temacie pracy, wyraźnie wskazujący na zakres terytorialno-organizacyjny, to warto by jej poświęcić więcej uwagi i miejsca. Strukturę i organizację diecezji lubelskiej w okresie II Rzeczypospolitej Autor omówił tylko na nieco ponad dwóch stronach (23-25). Można bardziej szczegółowo omówić np. liczbę parafii, ich potencjał ludnościowy, aktywność katolicko-społeczną i polityczną wiernych, liczebność i format duchowy prezbiterium lubelskiego itd. Uwarunkowanie te miały bowiem duże znaczenie dla wzajemnych kontaktów katolików i prawosławnych w dobie dwudziestolecia międzywojennego. W toku rozprawy ich znaczenie ujawnia się aż nadto wyraziście.

Czytając dysertację ks. dr. hab. K. Grzeziaka, można odnieść wrażenie, że Autor niekiedy nadmiernie zanurza się w szczegóły, operując mnogością przykładów ze stratą dla spojrzenia syntetycznego. Na stronach 169-178 Autor podaje blisko 30 przykładów miejsc reakcji ludności prawosławnej na rekonyliowanie świątyń przez katolików. Wielokroć zobrazowane zostały także kwestie społeczne i materialne pracy pastoralnej na terenach mieszanych (s. 362-388). Kwestię braku zgody mieszkańców sąsiednich miejscowości na przynależność do nowej, pocerkiwnej placówki zobrazowano na blisko 20 przykładach, tyleż samo egzemplifikacji podano na potwierdzenie tezy o ubóstwie materialnym pocerkiwnych placówek duszpasterskich. Nierzadko ten nadmiar szczegółów ujawnia pewną słabość redakcyjną czy kompozycyjną, gdy te same detale (fakty, ludzie, opinie) pojawiają się parokrotnie. I tak na przykład sprawę osadnictwa kolonistów na ziemiach pocerkiwnych na Lubelszczyźnie (liczbę, strukturę, status prawny) autor omawia na stronach 288-289 i na stronach 518-520. Kwestią formacji teologicznej księży prawosławnych zajmuje się na stronie 347 i 367. Konstatację, że sieć parafialna Kościoła prawosławnego na Lubelszczyźnie ustalona została w 1924 r. podaje na stronach 56, 58, 214. O pobudowaniu cerkwi w Podhorecach (pow. tomaszowski) Autor wspomina na stronie 194 i 311.

Warto jeszcze zwrócić uwagę na zakończenie dysertacji. Choć ma ono interesującą formułę, opiera się na twórczym zamyśle – wybiegnięciach w przyszłość, ukazaniu dalekosiężnych konsekwencji opisywanych procesów – to jednak takie podsumowanie wywodu odbiega od kanonicznych rozwiązań naukowych w tego typu pracach. Piszący uczynił to wszakże ze świadomością, iż gruntowne opracowanie zasygnalizowanych kwestii domagać się będzie osobnych, żmudnych i pracochłonnych badań naukowych.

Wszystko to wszakże – jako propozycje szczegółowe i dyskusyjne zarazem – w niczym nie umniejsza walorów naukowych i poznawczych rozprawy. Przeciwnie – ma w intencji Autora uruchomić dyskusję i zmobilizować nowe warsztaty do dalszych badań relacji między Kościołem katolickim a Kościołem prawosławnym, mało przecież dotąd rozpoznanych w historiografii.

KS. MAREK GRYGIEL SCHR

Koch Krzysztof, *Biskup Konstantyn Dominik. Nadzwyczajna zwyczajność, Pelplin 2011, s. 303.*

Wydana drukiem przez Wydawnictwo „Bernardinum” książka ks. Krzysztofa Kocha, kapłana Diecezji Pelplińskiej, jest owocem wieloletnich badań prowadzonych przez Autora w ramach studiów doktoranckich na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II. Promotorem dysertacji jest ks. prof. dr hab. Jan Walkusz, kierownik katedry Historii Kościoła w XIX i XX w. Recenzowana pozycja jest pierwszą próbą monograficznego ujęcia osoby i dzieła bp. Konstantyna Dominika, dlatego jest ważnym uzupełnieniem w historiografii Historii Kościoła w Polsce. Tytuł książki *Biskup Konstantyn Dominik. Nadzwyczajna zwyczajność* odpowiada treści i w sposób wyczerpujący oddaje jej zawartość. Autor drugą część tytułu zaczerpnął z wypowiedzi ks. Janusza Stanisława Pasierba, który charakteryzując postać bp. Konstantyna Dominika, mówił: „...że w jego życiu nadzwyczajana była zwyczajność”. W przedmowie do książki bp pelpliński Bernard Szłaga, zwracając uwagę na podtytuł książki, stawia czytelnikowi pytanie: Czy może zwyczajność być heroiczna? Pytanie skądinąd postawione także w kontekście szczególnego czasu, w jakim ukazuje się książka ks. Kocha: trwający na etapie rzymskim proces beatyfikacyjny oraz 140. rocznica urodzin Sługi Bożego Biskupa Konstantyna Dominika.

Praca ks. Kocha składa się z 5 rozdziałów, które w sposób harmonijny są ze sobą powiązane i tworzą logiczną całość. Dobrze uporządkowana według norm przyjętych przy tego typu opracowaniach bibliografia, ukazuje bogactwo kwerendy, jaką przeprowadził Autor, przygotowując książkę. Pośród rozlicznych archiwów należy zwrócić uwagę na kilka z nich, a mianowicie, ks. Koch dotarł do materiałów źródłowych znajdujących się w Tajnym Archiwum Watykańskim, Archiwum Postulatora Procesu Beatyfikacyjnego w Rzymie, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Państwowym w Bydgoszczy i innych. Autor nie zwalniając się z obowiązku obiektywnego ukazania źródeł swojej pracy, wskazuje we wstępie na pewne braki dotyczące działalności biskupa jako chełmińskiego sufragana: wynikają one ze zbyt skąpej bazy źródłowej dotyczącej tego okresu. Autor książki umiejętnie wykorzystał oraz dokonał interpretacji źródeł, jakimi są: wspomnienia pamiętnikarskie, homilie, egzorty i prelekcje. Ks. Koch wykazuje znajomość zasad krytycznej analizy tekstu źródłowego oraz geograficznego rozmieszczenia archiwaliów dotyczących omawianego tematu. Znajomość podstawo-

wych zasad kwerendy archiwalnej wynika z bieglej znajomości warsztatu pracy archiwalnej, zdobytej przez Autora podczas studiów z Archiwistyki Kościelnej w Rzymie oraz na KUL.

Atutem recenzowanej książki jest dobrze sporządzony aparat naukowy, zarówno dotyczy to przypisów bibliograficznych jak i wyjaśniających. Pomagają one uzupełnić tekst zasadniczy o dodatkowe informacje. Ponadto kreśląc biografie ludzi otaczających głównego bohatera książki ukazują doskonale środowisko, w którym żył i pracował Sługa Boży. Elementem podnoszącym walory książki są rozliczne załączniki: tabele, fotografie, a także kopie dokumentów. Autor umieszczając je w pracy pozwala czytelnikowi odejść na chwilę od lektury, warto zwrócić uwagę na syntetyczne komentarze do wyżej wymienionych załączników, co bardzo często uchodzi uwadze piszących podobne opracowania autorów. Jedyнным mankamentem obniżającym walory estetyczne książki, choć wynikającym pewnie z tzw. błędu drukarskiego, jest nieodpowiednie pozycjonowanie fotografii na niektórych stronach (np. s. 25, 69, 131, 163). Przystępując do oceny książki ks. Kocha można stwierdzić, że imponuje ona nie tylko swą objętością (s. 303) i poprawnie sporządzonym aparatem naukowym, ale przede wszystkim zawartością merytoryczną.

W rozdziale pierwszym zatytułowanym *Dzieciństwo i młodość*, czytelnik zostaje wprowadzony w świat i środowisko wzrastania głównego bohatera. Z wielkim pietyzmem i szczegółowością Autor opisuje okres dzieciństwa i młodości, kreśląc obraz rodzinnego domu, pierwszych lat szkolnej edukacji i drogi do kapłaństwa. Szczegółowość opisów pozwala czytelnikowi „poczuć klimat” tamtych lat. Przykładem jest opis domu, w którym mieszkał bp Dominik. Z literacką precyzją, a także obrazowym językiem ks. Koch prowadzi czytelnika po kolejnych pomieszczeniach domu państwa Dominików (s. 25-26). Ktoś mógłby zapytać, czy w pracy naukowej warto zatrzymywać się nad tego rodzaju szczegółami? Otóż udzielając odpowiedzi, należy stanąć po stronie Autora. Nie można bowiem odczytać i zrozumieć osoby bez uwzględnienia środowiska jego wzrastania. Obraz wówczas nie będzie komplementarny, zamazany i przede wszystkim mało obiektywny. Ponadto, szczegółowe opisy posiadają w tego typu pracach walor źródłowy, bo jakże inaczej odczytać wspomniany opis domu. Oprócz szczegółów architektonicznych czytelnik odnajdzie ukryty w tle obraz całego regionu, a przede wszystkim kaszubskiej wsi. W omawianym rozdziale Autor ukazuje, jak ważne było w okresie wzrastania Konstantina Dominika jego religijne wychowanie. Wysoki poziom religijnego zaangażowania rodziny, a także religijność otaczającego środowiska, to cechy, które ukształtowały przyszłego biskupa. Duże znaczenie odegrała tutaj rodzinna parafia ze swymi duszpasterzami. Wychowanie młodego człowieka, pochodzącego z licznej rodziny, pomimo dużej zaradności i pracowitości Ojca, kończyło się najczęściej na poziomie elementarnym. Młody Konstytut

Dominik mógł dzięki życzliwości swojego wuja, ks. Jakuba Derca, kontynuować naukę w biskupim progimnazjum Collegium Marianum w Pelplinie. To bardzo znane i cenione wówczas gimnazjum, które szczególnie w okresie niewoli narodowej wypełniało misję krzewienia polskość na Pomorzu Gdańskim. Ks. Koch, ukazując szkołę, kreśli nie tylko jej profil naukowo-dydaktyczny, ale zapoznaje czytelnika z biografiami znanych profesorów oraz wybitnych wychowanków pelplińskiej szkoły (zob. przyp. 73-84). Następnym etapem kształcenia bohatera było Królewskie Gimnazjum w Chełmnie. Autor, kreśląc szeroki wachlarz historycznych faktów dotyczących szkoły, przedstawia m.in. towarzystwa działające na terenie szkoły, nawiązujące do słynnych ruchów filomackich. To one w młodych adeptach kształtowały przede wszystkim, świadomość narodową, kulturę i język (s. 49). Wychowanie rodzinne oraz szkolne, a także duch patriotyczno-religijny ukształtowany w gimnazjum, pozwoliły młodemu abiturientowi przekroczyć mury Seminarium Duchownego w Pelplinie. Okres formacji seminaryjnej to przedmiot rozważań ostatniego paragrafu pierwszego rozdziału recenzowanej książki. Tutaj czytelnik pozna poszczególne etapy kształcenia seminaryjnego, a także formacji duchownej. Pewien niedosyt recenzenta budzi fakt, iż ks. Koch, ukazując obraz seminarium, w zasadzie pozostawia gdzieś na uboczu swojego głównego bohatera, oczywiście obraz przedstawiony w książce odpowiada co prawda czasom, w których kl. Dominik przebywał w murach seminarium, ale zbyt mało faktów dotyczy jego samego. Oprócz kilku informacji zaczerpniętych z pamiętnika i akt seminaryjnych umieszczonych w przypisach (zob. przyp. 160-165), czytając tekst zasadniczy, trudno będzie czytelnikowi odpowiedzieć na pytanie, jakim alumnem był Konstantyn Dominik.

Rozdział drugi omawianej dysertacji *Duszpasterz i wychowawca* wprowadza czytelnika w klimat posługi duszpasterskiej i wynikającej z niej postawy wychowawczej ks. Konstantyna Dominika. Posługa sakramentalna w parafii pw. św. Ignacego w Starych Szkotach, a przede wszystkim zaangażowanie neoprezbitera w różne formy działalności parafialnej, przynosiły konkretne duchowe owoce. Autor wspomina o nawróceniu i chrzcie trzech Żydówek, o przyjęciu na łono Kościoła katolickiego protestantki (s. 72). Ks. Dominik był także człowiekiem oddanym na służbę tym najbardziej potrzebującym, przykładem jest jego posługa w domu dla sierot katolickich. Nowym doświadczeniem była funkcja kapelana i prefekta Sióstr Miłosierdzia w Chełmnie. Oprócz duchowej opieki ks. Dominik zaangażował się w katechizację w jednej z działających na terenie Chełmna szkół średnich. Ponadto w tym czasie przygotowywał do Pierwszej Komunii Świętej dzieci pochodzenia niemieckiego. Szczególna cześć oddawana Matce Najświętszej już od najmłodszych lat sprawiła, że młody kapłan czynnie zaangażował się w prowadzenie stowarzyszenia *Dzieci Maryi*. Pełnił także funkcję przełożonego biskupiego konwiktu dla chłopców Collegium Albertinum. Autor książki umie-

jętnie ukazuje, jak zaangażowanie ks. Dominika w prowadzone dzieła wynika przede wszystkim z jego osobistych doświadczeń. Przykładem jest jego aktywna pomoc tajnej organizacji „Towarzystwo Filomatów”. Ks. Koch odwołuje się do doświadczeń bohatera, który sam uczestniczył w pracach tej organizacji jako gimnazjalista. Intensywny tryb życia oraz zaangażowanie na wielu płaszczyznach spowodował u ks. Dominika pogorszenie stanu zdrowia. Kolejny etap życia, opisany w książce, to czas posługi w Chełmińskim Seminarium Duchownym, które po reorganizacji diecezji zostało przeniesione w 1829 r. z Chełmna do Pelplina. Ks. Konstantyn Dominik od 15 kwietnia 1911 r. pełnił najpierw funkcję ojca duchownego, wicerektora, a następnie rektora. Autor w eksploracjach naukowych dotyczących posługi ks. Dominika w seminarium ukazuje czytelnikowi postawę człowieka oddanego „sprawie” formacji do kapłaństwa, wielkiego wychowawcę, który pełną pokorą postawą wzbudzał szacunek u swoich podopiecznych, a także współpracowników. Był też człowiekiem, który potrafił w dyplomatyczny sposób rozwiązywać sprawy trudne, a do takich należała z pewnością sytuacja, w jakiej znalazło się seminarium w okresie I wojny światowej i bezpośrednio po niej. Ks. Koch zwraca uwagę przede wszystkim na trudne problemy narodowościowe, gdyż w seminarium kształcili i kształceni byli Polacy i Niemcy. W obiektywnym świetle Autor przedstawia złożoną sytuację zaistniałą w czasie rektorstwa ks. Konstantyna Tredera – Niemca. Brak jednoznacznej oceny ks. Kocha dotyczącej wspomnianej sytuacji jest wyrazem olbrzymiego dystansu poznawczego Autora do opisywanej rzeczywistości, która w tamtych czasach posiadała złożony charakter, a jednoznaczna jej ocena mogłaby spowodować zarzut braku obiektywności i wycucia w sprawach historycznych. Należy zaznaczyć, iż ks. Dominik oprócz funkcji wychowawczych w seminarium pełnił rolę wykładowcy homiletyki i liturgiki. Autor zaznacza, iż jako pierwszy z grona profesorskiego po przyłączeniu Pomorza do Polski w styczniu 1920 r., prowadził wykłady w języku polskim (s. 96). Czytelnik, poznając wszechstronną działalność rektora Pelplińskiego Seminarium Duchownego, z pewnością stwierdzi, że i tym razem nie zabrakło szerszego spojrzenia Autora recenzowanej książki na poruszaną problematykę. W przypisach możemy odnaleźć szereg biogramów ukazujących w określonym kontekście historycznym postaci wybitnych wykładowców i formatorów pelplińskiego zakładu naukowego (zob. przyp. 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92). Zaangażowanie pelplińskiego wychowawcy zostało docenione także przez ówczesnego bp. Augustyna Rosentretera, który 11 lutego 1920 r. obdarzył ks. Dominika godnością kanonika Kapituły Katedralnej.

Kolejny, trzeci rozdział książki, zatytułowany *Udział w zarządzie diecezjalnym* stanowi centralną część dysertacji ks. Kocha. W kontekstualny, a zarazem wiarygodny sposób Autor przeprowadza czytelnika przez okres pasterskiej posługi ks. bp. Konstantyna Dominika. Decyzja papieża Piusa XI o wyniesieniu do god-

ności biskupiej ks. Dominika została przyjęta z dużym zadowoleniem i uznaniem zarówno przez duchownych, jak i wiernych świeckich. Ks. Koch, cytując niektóre depesze gratulacyjne, jakie nadeszły z okazji nominacji, buduje swiste napięcie, które pozwala odczuć entuzjazm wynikający z trafnej papieskiej decyzji. Opis konsekracji biskupiej, która odbyła się 25 marca 1928 r., Autor oddaje w najmniejszych szczegółach, wymieniając najpierw poszczególne delegacje, ugrupowania zgromadzone w katedrze i przed nią, następnie przybliża przebieg uroczystości. Uzupełnieniem świadczącym o historycznej wrażliwości ks. Kocha są fotografie nowo konsekrowanego biskupa oraz Jego herb i zawołanie. Minusem jest brak choćby najmniejszego opisu odnoszącego się do herbu. Natomiast mapa terytorium diecezji chełmińskiej w okresie posługi ks. bp. Konstantyna Dominika zamieszczona na s. 115 jest mało czytelna. To na szczęście drobne uchybienia, nieobniżające wartości merytorycznej recenzowanej książki. Na uznanie zasługuje pomysł Autora, żeby w części dotyczącej tzw. czynności pontyfikalnych w formie tabeli (s. 118- 124) przedstawić wykaz wizytacji przeprowadzonych przez biskupa w latach 1928-1935. Dodatkowo dokładna analiza prezentowanych tabel podwyższa walory merytoryczne pracy i świadczy również o dobrym warsztacie metodycznym opanowanym przez ks. Kocha.

Działalność sufragana chełmińskiego ukazana w książce nie ograniczała się jedynie do częstych wizytacji kanonicznych. Bp Dominik wielokrotnie podejmował zaproszenia na szereg uroczystości przeżywanych we wspólnotach parafialnych, także lokalnych wydarzeń publicznych. Był często gościem domów i wspólnot zakonnych. Kilkakrotnie brał udział w rekolekcjach i konferencjach biskupów polskich. Jednym z ważniejszych wydarzeń w życiu diecezji chełmińskiej w czasie posługi biskupiej bp. Dominika był Synod Diecezji Chełmińskiej. Pewien niedosyt recenzenta może budzić fakt, iż Autor skupia się w publikacji jedynie nad stroną formalno-organizacyjną synodu, zamieszczając szczegółowe wytyczne, pomija jednak informacje dotyczące konkretnych postanowień synodu i ich znaczenia dla lokalnego Kościoła. W 1936 r. bp Dominik zostaje mianowany przez bp. Okoniewskiego wikariuszem generalnym. Dodatkowe obowiązki, wynikające z pełnienia tej funkcji, jeszcze bardziej zdynamizowały posługę pasterską bohatera. Na potwierdzenie tej tezy ks. Koch prezentuje szczegółowy harmonogram zajęć biskupa. Ważnym elementem świadczącym o żywotności lokalnych wspólnot parafialnych jest działalność organizacji kościelnych. Ich aktywność świadczy o dobrej pracy duszpasterskiej, a także stanowi zaplecze ewangelizacyjne Kościoła. Unio Apostolica Perseverantiae Sacerdotalis, zwana powszechnie Unią Apostolską, to organizacja, której przewodniczył na terenie diecezji sam bp Dominik. Nieobce były mu też misyjne dzieła prowadzone w wielu parafiach, czy też Związek Towarzystw Dobroczynnych. Prowadzona na szeroką skalę działalność bp. Konstantyna Dominika zarówno na terenie diecezji,

jak i Polski, spotkała się z uznaniem władz państwowych, które 14 marca 1933 r. odznaczyły go Orderem Kawalera Krzyża Komandorskiego „Polonia Restituta”.

Rozdział czwarty, *Apostolstwo Słowa*, ukazuje kolejny wymiar pasterskiego posługiwania, jakim jest głoszenie słowa Bożego, zarówno w formie bezpośredniej jego interpretacji w głoszonych homiliach, czy pośrednio poprzez publicystykę religijną, egzorty i prelekcje. Powołując się na postanowienia synodalne, Autor najpierw kreśli wymagania, jakie stawia kaznodziejom prawo, aby następnie ukazać wachlarz tematyczny wygłoszonych kazań ks. Dominika w postaci rozbudowanych tabel (s. 150-160). Tak usystematyzowany materiał źródłowy stał się przedmiotem krótkiej analizy treści i formy przepowiadania. Popularyzacja osoby bp. Dominika na Pomorzu była możliwa dzięki jego działalności publicystycznej. Propagował w artykułach działalność misyjną, podejmował tematy związane z modlitwą oraz pięknem liturgii. Wieloletnia praca w seminarium duchownym, a także kapelanie w domach zakonnych, posługa w rozlicznych wspólnotach, wymagały od ks. Dominika gotowości do głoszenia egzort, prelekcji. Spełniały one nie tylko swoje duchowe zadanie, ale były przede wszystkim świadectwem kapłańskiego życia opartego na autentycznej pobożności i gotowości służby drugiemu człowiekowi. Wyjątkowa harmonia słowa i czynu przy jednoczesnym delikatnym i subtelnym podejściu do wielu problemów sprawiły, że bohater książki ks. Kocha umierał w opinii świętości.

Ostatni, piąty rozdział pt. *Droga na ołtarze* jest nie tylko prezentacją sylwetki duchowej Sługi Bożego bp. Dominika, ale przede wszystkim próbą ukazania tych momentów życia, które świadczą o heroiczności jego cnót. Ks. Koch podejmując się tak nośnego zadania poznawczego, jakim jest próba ujęcia jednostki z perspektywy czasu, ale też i otaczającego ją środowiska, czy wydarzeń, przedstawia czytelnikowi z dużym dystansem krytycznym obiektywny obraz życia i aktywności bp. Dominika. Należy docenić dobry warsztat literacki, widoczny szczególnie w kreowaniu narracji historyczno-opisowej. Kunszt Autora, duża dociekliwość poznawcza, a przede wszystkim umiejętne wykorzystanie i interpretacja źródeł, sprawiają, że lektura książki wprowadza czytelnika w świat człowieka o „nadzwyczajnej zwyczajności”.

KS. KRZYSZTOF CISEK

***Ku pożytkowi Kościoła w Polsce. Księga jubileuszowa z okazji stulecia Papieskiego Instytutu Kościelnego Polskiego w Rzymie 1910-2010*, red. J. Kopiec, B. Kośmider, R. Selejdak, A Warso, Rzym 2010.**

Szczególne miejsce wśród polskich instytucji kościelnych w Wiecznym Mieście zajmuje bez wątpienia Papieski Instytut Kościelny Polski (*Pontificio Istituto Ecclesiastico Polacco*). Ten „polski Dom nad Tybrem” w styczniu 2011 r. świętował stulecie swego istnienia. Jubileusz ten stał się doskonałą okazją do podjęcia na nowo badań dotyczących przeszłości Instytutu, celu wyznaczonego przez jego założyciela – św. Józefa Sebastiana Pelczara, ważnych wydarzeń z historii placówki, jak też osób mieszkających w niej na przestrzeni minionego stulecia. Owocem tych prac jest prezentowana tu, licząca 368 stron, *Księga jubileuszowa* zatytułowana *Ku pożytkowi Kościoła w Polsce*, która powstała dzięki pracy redakcyjnej: bp. prof. dr. hab. Jana Kopca – biskupa pomocniczego diecezji opolskiej i kierownika Katedry Historii Kościoła i Patrologii na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Opolskiego, ks. dr. Bogusława Kośmidra – rektora Papieskiego Instytutu Polskiego w Rzymie, ks. dr. Ryszarda Selejdaka – pracownika Kongregacji Edukacji Katolickiej i ks. dr. Alberta Warso – pracownika Kongregacji Nauki Wiary.

We wstępnej części *Księgi jubileuszowej* zamieszczone zostały listy gratulacyjne, które na ręce rektora Instytutu nadesłali: kard. Zenon Grocholewski, kard. Stanisław Dziwisz, kard. Józef Glemp, abp Józef Kowalczyk i abp Józef Michalik. Poza gratulacjami i życzeniami podkreślają one ważność Papieskiego Instytutu Polskiego w Rzymie, jak też zawierają elementy wspomnień.

W słowie wstępnym redaktorzy dzieła wyrażają przekonanie o potrzebie zebrania artykułów tematycznych „naświetlających wielorako rzeczywistość Instytutu w minionym wieku jego istnienia”. Dopowiadają też, że „na pewno nie jest to ostatnie słowo w naukowym zgłębianiu dziejów Instytutu” (s. 27).

Całość pracy podzielona jest na trzy zasadnicze części ukazujące dzieje Instytutu, ludzi w nim mieszkających i ważne wydarzenia z minionego stulecia. Pierwsza część prezentowanej publikacji, składająca się z trzech artykułów, nosi tytuł: *Dzieje Instytutu*. Otwiera ją opracowanie ks. dr. Bogusława Kośmidra pod tytułem „Przepis na świętość” – *studenckie lata ks. Józefa Sebastiana Pelczara w Rzymie*. W przygotowaniu swego opracowania autor wykorzystał korespondencję ks. J. S. Pelczara z o. Piotrem Semenenko CR, która znajduje się w Archiwum Zgromadzenia Księży Zmartwychwstańców w Rzymie. Punktem wyjścia do rea-

lizacji celu zakreślonego w tytule artykułu jest dla ks. B. Kośmidra przemówienie św. Józefa Sebastiana Pelczara wygłoszone w dniu otwarcia Instytutu, 13 listopada 1910 r. Założyciel nakreślił w nim cele i zadania stojące przed nową placówką. Wyznaczone zadania dojrzywały w sercu dzisiejszego świętego na przestrzeni lat poprzedzających otwarcie placówki. W dalszej więc części przedstawiona została droga życia późniejszego biskupa przemyskiego. Autor ukazuje jego kapłańską młodość i pojawiającą się okazję studiowania w Wiedniu, jego marzenia o studiach w Wiecznym Mieście i trudności związane z ich realizacją, jak też wyjazd ks. J. S. Pelczara – świadomego wyróżnienia, jakie go spotkało – do Rzymu. Zamieszkał tu, jako ksiądz, w przeznaczonym dla alumnów Kolegium Polskim. Ks. B. Kośmider omawia wymiar intelektualny i duchowy rzymskiej formacji ks. J. S. Pelczara. Ukazuje też jego spotkania z papieżem Piusem IX. W dalszej części przedstawia rys duchowości późniejszego założyciela Instytutu: jego walki duchowe i determinację w zdobywaniu świętości. W jego życiu nie zabrakło też „duchowej nocy pokory”. Po powrocie do Polski z dwoma doktoratami, nie otrzymał obiecanej posady profesorskiej, ale nominację na wikariusza w zaniedbanej parafii Wojutydze pod Samborem. W przywoływanych listach do o. P. Semeneki CR nie brakuje śladów jego bólu. W sytuacji tej odnajdywał jednak wolę Bożą i nową okazję do zdobywania świętości. Swój artykuł obecny rektor Instytutu kończy zaproszeniem do refleksji i do naśladowania św. Józefa Sebastiana Pelczara. W dołączonych zaś do swego opracowania aneksach umieszcza kalendarium życia założyciela Instytutu i tekst jego kazania wygłoszonego w czasie otwarcia Instytutu Polskiego w Rzymie.

Doniosły w swej treści jest również kolejny artykuł, autorstwa ks. dr. Ryszarda Selejda pod tytułem: *Tożsamość i działalność instytucji formacji kapłańskiej w Rzymie*. Autor – jako pracownik Kongregacji Edukacji Katolickiej – jest znawcą prezentowanej tu tematyki. Podkreślić należy, że najpierw jako student (od 1985 r.), a następnie pracownik Stolicy Apostolskiej, jest mieszkańcem Instytutu Polskiego. W swym opracowaniu wykorzystuje dokumenty papieskie i Stolicy Apostolskiej, jak też materiały pochodzące z Archiwum Kongregacji Edukacji Katolickiej. Przedstawia on typologię instytucji formacji kapłańskiej w Wiecznym Mieście, ukazując jednocześnie ich powstawanie na przestrzeni wieków. W bardzo czytelny sposób prezentuje „swoistą specyfikę” rzymskich domów formacji. W pełnym wymiarze nie mogą się nią szczycić ośrodki formacyjne znajdujące się poza Wiecznym Miastem. Jest ona możliwa dzięki okazji głębszego rozumienia Kościoła poprzez bliskość Katedry Piotrowej, poprzez formowanie do jeszcze większego szacunku i wierności wobec Następcy św. Piotra i Stolicy Apostolskiej, bardziej zróżnicowane doświadczenie życia Kościoła, spotkania ze świadectwami początków Kościoła i bogactwa jego historii, jak też poprzez swoistą formację duszpasterską, która wiąże się z poznawaniem

nieznanych form i metod. Cenne jest syntetyczne przedstawienie przez autora statutów i regulaminów instytucji formacji kapłańskiej w Rzymie. Podobnie bardzo dokładny – i praktyczny – charakter posiada ukazanie dróg formacji mieszkańców tychże domów. Autor przedstawia również obraz relacji tych instytucji z Kongregacją Edukacji Katolickiej. Nie zabrakło w omawianym opracowaniu ukazania, w jaki sposób Jan Paweł II postrzegał domy formacji kapłańskiej w Wiecznym Mieście. W zakończeniu autor przywołuje aktualne oczekiwania, jakie stają przed omawianymi instytucjami.

W *Księżdzie jubileuszowej* ukazującej się z okazji stulecia Papieskiego Instytutu Polskiego w Rzymie nie mogło zabraknąć historycznego ujęcia jego dziejów. Zawarte ono zostało w opracowaniu bp. prof. Jana Kopca pod tytułem: *Stulecie dzieje Papieskiego Instytutu Kościelnego Polskiego w Rzymie*. Autor zaznacza, że dziejami Instytutu zajmował się już w 1993 r., najpierw opracowując okres do 1945 r., a potem kolejne lata. Niemniej prezentowany tu artykuł stanowi po raz pierwszy pełne ujęcie dziejów „polskiego Domu nad Tybrem”. Historia ta stanowi w pewnej mierze odbicie dziejów Polski. Ideę założenia Hospicjum Polskiego wysunął św. Józef Sebastian Pelczar. Znajdowała ona swą realizację przy wsparciu, świętego dziś, abp. Józefa Bilczewskiego, abp. Józefa Teodorowicza, abp. Franciszka Symona, ks. Adama Stefana Sapiehy – późniejszego kardynała, ks. Kazimierza Skirmunta, czy o. Włodzimierza Ledóchowskiego SI. Bp J. Kopiec dokładnie przedstawia trudności pierwszych lat funkcjonowania tej instytucji, które w potocznym przywoływaniu dziejów kryją się pod lapidarnym stwierdzeniem, że „Instytut powstał”. Wymieniając osoby zaangażowane w powstanie Hospicjum Polskiego trzeba wspomnieć również św. Piusa X, który na prośbę bp. J. S. Pelczara odrębnie zapisał słowa poparcia i błogosławieństwo. Zaledwie w kilka lat po powstaniu tej placówki wybuchła I wojna światowa. Instytut wówczas praktycznie nie funkcjonował. Po okresie odrodzenia w dwudziestoleciu międzywojennym, kolejny okres trudności przyniosła II wojna światowa. Lata powojenne (do 1958 r.) również nie były łaskawe dla realizacji celów postawionych niegdyś przed Instytutem. W jakiejś mierze stabilizacja sytuacji nastąpiła w 1958 r. W aneksie do swego artykułu bp J. Kopiec przytacza treść jedenastu najważniejszych dokumentów dla dziejów Instytutu. Znajduje się więc tu na przykład „Poufny memoriał w sprawie powołania polskiej placówki dla księży w Rzymie”, „Manifest-odezwa biskupów galicyjskich w sprawie powołania do życia domu dla polskich księży w Rzymie”, dekret erygujący Instytut z 1910 r., dekret króla Włoch z 1927 r., regulaminy, statuty, czy dokumenty odnoszące się do spraw stypendialnych. Autor, podsumowując swe opracowanie, pisze: „Zasadniczy zrąb losów Instytutu w pierwszym stuleciu jego istnienia został ukazany” (s. 129). Zachęca jednak wszystkich posiadających informacje dotyczące tej instytucji do zgłębiania jego dziejów i współpracy w ich dokumentowaniu.

W ukazywaniu minionego stulecia dziejów Papieskiego Instytutu Polskiego w Rzymie bardzo ważne miejsce zajmuje przedstawienie jego mieszkańców. Stąd też druga część prezentowanego dzieła nosi tytuł *Ludzie Instytutu*. Na część tę składa się sześć artykułów. Otwiera ją opracowanie bp. prof. Jana Kopca poświęcone rektorom Instytutu. Wybór osób na ten urząd jest udziałem biskupów polskich, zawsze jednak musi on uzyskać zatwierdzenie Kongregacji Edukacji Katolickiej. Autor ukazuje sylwetki czternastu kolejnych rektorów: ks. Adama Potulickiego, ks. Władysława Kochowskiego, ks. Adolfa Świerczyńskiego, ks. Jerzego Gautiera, ks. Bogdana Niemczewskiego, ks. Franciszka Bardy, ks. Tadeusza Zakrzewskiego, ks. Józefa Młodochowskiego, ks. Kajetana Raczyńskiego OSPPE, ks. Mariana Strojnego, ks. Franciszka Mączyńskiego, ks. Zbigniewa Kiernikowskiego, ks. Grzegorza Kaszaka i obecnego – ks. Bogusława Kośmidra. Autor ukazuje zarys sylwetki każdego z nich, z podkreśleniem ich posługi w Rzymie. O ile samo przedstawienie listy rektorów nie stwarza trudności, to zaznaczyć należy wysiłek autora owocujący ukazaniem ich zaangażowania w Wiecznym Mieście i w posłudze dla Instytutu. Pod każdym biogramem polski biskup pomocniczy podaje wybrane dane bibliograficzne. Dopowiedzieć trzeba, że czterech spośród przedstawianych tu rektorów (ks. F. Barda, ks. T. Zakrzewski, ks. Z. Kiernikowski, ks. G. Kaszak) zostało biskupami.

Jednym z głównych celów przyświecających powstaniu Instytutu było utworzenie domu, w którym mogliby mieszkać księża polscy studiujący w Wiecznym Mieście. Odtworzeniu listy księży studentów w minionym stuleciu poświęcony został artykuł ks. dr. Alberta Warso. We wstępie do swego opracowania autor ukazuje założenia i zasady metodologiczne. Podkreślone zostało jednocześnie, że trud sporządzania takiego wykazu podejmował już ks. Zbigniew Kiernikowski, ówczesny rektor, a dziś biskup siedlecki. Przedstawiona w niniejszym opracowaniu lista księży studentów podaje 651 nazwisk. Obok nazwiska danego duchownego podano diecezję lub zgromadzenie zakonne, do którego należy, lata pobytu w Instytucie, jak również uczelnię i kierunek studiów. Autor opracowania zastrzega jednak, że w wykazie tym mogą występować błędy czy braki. Są one spowodowane przede wszystkim brakami kompletnych źródeł. W przedstawieniu listy księży studentów nie zabrakło podkreślenia osobistych ich związków z tą rzymską placówką. Autor pisze: „Księża mieszkający w czasie studiów w Papieskim Instytucie Polskim w Rzymie nazywali go po prostu «domem». Z wielu wspomnień dawnych mieszkańców wypływa emocjonalne związanie z Instytutem” (s. 178).

Kolejną grupą mieszkańców Instytutu zaprezentowaną w omawianym dziele są księża rezydenci. Przedstawia ich ks. dr. Jan Dochnalik, obecnie kanclerz Kurii Polowej Wojska Polskiego, w artykule *Promieniowanie kapłaństwa – księża rezydenci*. Już w pierwszych zdaniach autor pisze: „Bez ich wkładu trudno zrozumieć zarówno historię, jak i teraźniejszość Instytutu. Tę wspólnotę tworzą pracownicy

powołani do watykańskich urzędów, a także kapłani oddelegowani do specjalnych zadań, np. przy procesach beatyfikacyjnych, czy kanonizacyjnych” (s. 211). Ks. J. Dochnalik przywołuje 21 nazwisk księży rezydujących w Instytucie, łącznie z siedmioma mieszkającymi obecnie.

Bardzo wnikliwym opracowaniem jest przedstawienie apostolskiego wymiaru posługi Sióstr Służebniczek Niepokalanego Poczęcia NMP w Instytucie. Jest ono dziełem s. M. Witoldy Warzechy ABMV, obecnie wikarii generalnej Zgromadzenia. Autorka podkreśla, że siostry rozpoczęły posługę w „polskim Domu nad Tybrem” już w 1932 r. Na propozycję ówczesnego rektora, ks. Tadeusza Zakrzewskiego, siostry odpowiedziały z „niewypowiedzianą radością, wdzięcznością, traktując to jako wyróżnienie Zgromadzenia i znak cennego zaufania” (s. 216-217). Rektor Zakrzewski pisał przed laty, że potrzeba w Instytucie trzech sióstr. Z biegiem czasu, wraz ze wzrostem liczby księży studentów, powiększał się też skład osobowy sióstr. Na przestrzeni minionych lat posługiwało w Instytucie 38 sióstr, a w niektórych okresach wspomagało je 5 innych. Opracowanie s. M. W. Warzechy pełne jest odniesień do źródeł i zawiera liczne cytaty, które z kolei nadają swoistego kolorytu artykułowi.

Od 1977 r. posługę w Instytucie podejmują również Bracia Serca Jezusowego. Opracowaniem dziejów ich wspólnoty w Instytucie Polskim zajął się mieszkający obecnie w tymże Domu br. Andrzej Paliwoda CFCJ. Ukazuje on dzieje swej wspólnoty na tle historii Zgromadzenia. Podkreślić należy, że jeszcze w 1972 r. kard. Stefan Wyszyński, prymas Polski, podejmował starania o oddelegowanie braci do pracy w polskich domach Wiecznego Miasta. Autor przedstawia również obowiązki braci, jak też zakres ich zadań. Na przestrzeni minionych lat w Instytucie posługiwało 20 braci. O uwadze, jaką w tymże Zgromadzeniu przykładano do rzymskich domów (bracia obecni są też w Papieskim Kolegium Polskim i w Domu Polskim Jana Pawła II) świadczy przytoczone przez br. A. Paliwodę zdanie skierowane do braci w 1991 r. przez ówczesnego przełożonego generalnego, a wcześniej pierwszego przełożonego wspólnoty w Instytucie: „Pamiętajcie, jesteście ambasadarami Zgromadzenia Serca Jezusowego w Wiecznym Mieście” (s. 248).

W latach 1989-2010 posługę w „polskim Domu nad Tybrem” spełniały również członkinie Instytutu Niepokalanej Matki Kościoła, który założył w 1958 r. Sługa Boży ks. Franciszek Blachnicki. Opracowanie ich działalności w Rzymie jest dziełem Jolanty Szpilarewicz, obecnej przełożonej Instytutu. Obszarem ich pracy w Papieskim Instytucie Polskim był sekretariat, jak również okresowa posługa w bibliotece czy w kuchni. Autorka wymienia również inne pola zaangażowania pań przynależących do Instytutu. W minionych latach te posługi podejmowało 12 członkiń Instytutu Niepokalanej Matki Kościoła.

Ostatnia część prezentowanej *Księgi jubileuszowej* nosi znamieny tytuł: *Z górnych chwil Instytutu*. Tę część – w skład której wchodzi cztery artykuły –

rozpoczyna opracowanie autorstwa kard. Stanisława Dziwisza zatytułowane: *Jan Paweł II w Polskim Papieskim Instytucie Kościelnym w Rzymie*. Metropolita krakowski podaje, że związki przeszłego papieża z Instytutem sięgają początku Soboru Watykańskiego II. Ówczesny wikariusz kapitulny, a następnie metropolita krakowski zatrzymał się w Instytucie do czasu nominacji kardynalskiej w 1967 r. Kard. S. Dziwisz dopowiada, że w Instytucie przyszły papież „zwykle mieszkał w narożnym pokoju pierwszego piętra” (s. 253). Opracowanie to jest wzbogacone o dokładne przedstawienie aktywności przeszłego papieża na Soborze Watykańskim II, a kończy się przywołaniem jedynej wizyty Jana Pawła II w Instytucie w 1980 r.

Temu ostatniemu wydarzeniu, bez wątplenia największemu w dziejach tej placówki, poświęcił swe opracowanie ks. Stanisław Adamiak, student z diecezji toruńskiej. Nosi ono tytuł: *Wizyta Ojca Świętego Jana Pawła II w Papieskim Instytucie Polskim*. Autor odwołuje się do papieskich wizyt w rzymskich kolegiach narodowych. Podkreśla, że wiązały się one z docenianiem przez papieżstwo tych instytucji formacyjnych. Tak na przykład bł. Pius IX złożył wizytę w Kolegium Polskim, wówczas jeszcze przy via Salara Vecchia. Nowy rozdział kontaktów Kolegium i Instytutu Polskiego z osobą Następcy św. Piotra przypadł na czas pontyfikatu Jana Pawła II. Nie brakowało więc odwiedzin u papieża, chociażby z okazji Bożego Narodzenia. W dzieje Instytutu na zawsze wpisane zostały papieskie odwiedziny w dniu 5 listopada 1980 r. Autor dokładnie przedstawia okoliczności i przebieg papieskiej wizyty. Przywołuje fragmenty papieskiego przemówienia, dodając swój komentarz. W opisie tego wydarzenia wykorzystał informacje uzyskane od ks. prof. Waldemara Chrostowskiego i ks. prof. Tomasza Kaczmarka. W aneksie, następującym po tym opracowaniu, został zawarty tekst papieskiego przemówienia wygłoszonego w Instytucie, podany za polskim wydaniem „L'Osservatore Romano”.

Drugą osobą, która na trwale wpisała się w historię Papieskiego Instytutu Polskiego w Rzymie był kard. Stefan Wyszyński, Prymas Tysiąclecia. Jego pobytu i związki z „polskim Domem nad Tybrem” przedstawia ks. dr Albert Warszo w obszernym artykule: *Papieski Instytut Polski rzymską rezydencją kard. Stefana Wyszyńskiego, prymasa Polski*. Już z tytułu można dowiedzieć się o szczególnych relacjach łączących osobę kardynała z Instytutem. Autor ukazuje kontekst wydarzeń historycznych związanych z nominacją prymasowską dotychczasowego biskupa lubelskiego S. Wyszyńskiego, a następnie przedstawia pierwsze przyjazdy prymasa Wyszyńskiego do Wiecznego Miasta, gdzie korzystał z gościny sióstr nazaretanek. Po unormowaniu sytuacji w Instytucie, już za czasów rektorskich ks. Franciszka Mączyńskiego, dom ten stał się jego rezydencją. Ks. A. Warszo omawia różne funkcje, jakie wypełniał Instytut wobec prymasa, był więc miejscem jego modlitwy, pracy, spotkań i odpoczynku. Autor przywołuje chociażby

rozmowy prymasa z kolejnymi papieżami o Instytucie, czy wymienia przykładowych gości kardynała. Nie brakuje w niniejszym opracowaniu ukazania relacji kard. S. Wyszyńskiego do mieszkańców Instytutu. W ciągu 19 lat prymas gościł w Instytucie 27 razy. Tutaj też po raz ostatni spotkał się z Janem Pawłem II. Co ciekawe, jak podaje autor, kard. Karol Wojtyła wieczór przed rozpoczęciem drugiego konklawe w 1978 r. spędził właśnie w Instytucie. Ks. A. Warso wspomina też spotkania prałata Montiniego, późniejszego papieża Pawła VI, z włoską młodzieżą w budynku Instytutu. Prezentowany artykuł kończy się ukazaniem planów, nigdy już nie zrealizowanych, kolejnego przyjazdu prymasa do Rzymu. W niniejszym opracowaniu autor korzystał z dokumentów pochodzących z Archiwum Generalnego Siostr Najświętszej Rodziny z Nazaretu i z Archiwum Papieskiego Instytutu Polskiego, jak też z cytowanych obficie przez Petera Rainę codziennych zapisków prymasa.

Ostatnim opracowaniem zawartym w dziele *Ku pożytkowi Kościoła w Polsce* jest artykuł o. Ivana Marka Rupnika SJ pod tytułem: *Mozaika w kaplicy Papieskiego Instytutu Polskiego w Rzymie*. Ta część *Księgi jubileuszowej* stanowi zapis konferencji, jaką autor wygłosił w Instytucie w dniu 2 grudnia 2010 r. Jej treść i przesłanie są niezmiernie istotne, gdyż autor – znany artysta – jest twórcą omawianej mozaiki. Już na samym początku czyni on wprowadzenie mające na celu ukazanie znaczenia sztuki w Kościele. Opisuje następnie główną postać mozaiki w absydzie – Chrystusa Pantokratora. Przedstawia poszczególne elementy wyobrażenia i tłumaczy ich sens i znaczenie. Mówi więc: „W scenie znajdującej się w prezbiterium chciałem pokazać Chrystusa niezwykłego nigdy” (s. 312). W swej mozaice o. Rupnik zawarł dynamizm trynitarny. Opisuje poszczególne elementy tego dynamizmu, jak też odwołuje się do bogactwa symboliki kolorów. Nie zabrakło w opracowaniu autora omówienia przedstawionych postaci św. Jana Chrzciciela i św. Józefa, jak również zasygnalizowania znaczenia mozaiki obok tabernakulum. Tekst o. Rupnika został przetłumaczony z języka włoskiego przez ks. Lucjana Chronchola.

W całej *Księdze jubileuszowej* zastosowane zostały te same skróty, których wykaz znajduje się na końcu (s. 317-318). Dopelnieniem dzieła *Ku pożytkowi Kościoła w Polsce* są 84 fotografie. Jest to zaledwie mały wybór z Archiwum Papieskiego Instytutu Polskiego. Rozpoczyna je portret kanonizacyjny św. Józefa Sebastiana Pelczara. Zdjęcia ukazują również dwa z dokumentów, a mianowicie akceptację św. Piusa X dla idei powstania Instytutu i jeden z apeli rektora – ks. Władysława Kochowskiego – o wsparcie dla tej instytucji. Redaktorom dzieła udało się zebrać fotografie wszystkich rektorów Instytutu. Na zdjęciach przedstawiono również wygląd budynku i jego urządzenie w poszczególnych okresach dziejów, ukazano też ważne momenty z jego historii. Nie dziwi więc bogactwo fotografii z wizyty Jana Pawła II, ale też zdjęcia przebywających w polskim Domu nad Ty-

brem: kard. Stefana Wyszyńskiego, kard. Adama Sapiehy, kard. Juliusa Döpfnera, kard. Władysława Rubina, czy kard. Józefa Glempa.

Dopowiedzieć należy, że projektem okładki i opracowaniem graficznym pozycji zajął się Przemysław Biliczak, korekty tekstu dokonał Józef Chudalla, a bardzo solidna redakcja techniczna jest dziełem ks. dr. Jana Pyki. Omawiana tu *Księga jubileuszowa* została wydrukowana w Wydawnictwie i Drukarni Świętego Krzyża w Opolu. Podkreślić należy estetyczną i bardzo stonowaną, twardą okładkę książki, która nadaje jej powagi.

Prezentowana tu praca stanowi solidne opracowanie dziejów Papieskiego Instytutu Polskiego w Rzymie. Ten polski Dom na przestrzeni minionego stulecia spełniał wiele ważnych funkcji. Dobrze się stało, że podsumowaniem stuletniej historii jest to opracowanie. Będzie ono zapewne uzupełniane. Jest jednak swoistym „punktem wyjścia” do dalszej refleksji nad historią Instytutu i osobami w nią wpisanymi. Można byłoby życzyć wszystkim tego typu instytucjom tak dokładnego i wnikliwego opracowania. Omawiane dzieło wypełnia również życzenie redaktorów, którzy w ostatnim zdaniu słowa wstępnego napisali, że dzięki tej pozycji „na pewno łatwiej też będzie obudzić w sobie uczucie wdzięczności dla Twórców, Rektorów, Dobroczyńców i Wychowanków zasłużonego Papieskiego Instytutu Polskiego w Wiecznym Mieście” (s. 27).

***Dziekani Wydziału Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II (1919-2009)*, red. ks. Jan Walkusz, ks. Tomasz Moskał, Lublin 2009, s. 282.**

Powstanie i rozwój każdej instytucji, bez względu na jej rozmiar czy funkcje, jakie pełni, wiąże się zawsze z konkretną inicjatywą ludzi, a w dalszej kolejności dopiero z okolicznościami, które warunkują jej byt oraz funkcjonowanie. Stąd bez mała tak ważna jest pamięć o tych, którzy wpisali się bądź wpisują się nadal w dzieło jej tworzenia. Nie ma zatem potrzeby zbytniego przekonywania, ile warte byłyby same mury oraz rozbudowane struktury bez ludzi w niej obecnych. Doskonałym tego przykładem wydaje się być uniwersytet, który od wielu wieków dzięki profesorom i ludziom dobrej woli kształtuje umysły licznych pokoleń studentów oraz przekazuje szczytne idee i wartości.

Okazją do podsumowania dokonanych przedsięwzięć i przywołania w pamięci osób mających znaczny wpływ na bieg losów każdej Alma Mater są zazwyczaj jubileusze. Bez wątplenia takim wydarzeniem jest również 90-lecie powstania Wydziału Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, które wpisuje się równocześnie w rocznicowe obchody powstania samej uczelni. W związku z tym pracownicy Instytutu Historii Kościoła KUL pod red. ks. Jana Walkusza oraz ks. Tomasza Moskała przygotowali publikację pod jednoznacznym tytułem: *Dziekani Wydziału Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II (1919-2009)*.

Jako swego rodzaju podstawę i merytoryczne usytuowanie uwag recenzyjnych warto najpierw zaprezentować kilka faktów z historii samego wydziału. Jego początki sięgają już roku akademickiego 1918/1919, a więc czasu, kiedy kształtowały się struktury uniwersytetu. W roku 1923/1924 w jego ramach istniało już kilka sekcji: Nauk Biblijnych, Apologetyki, Teologii Dogmatycznej, Teologii Moralnej, Teologii Kościoła Wschodniego, Historii Kościoła oraz Filozoficzna i Pedagogiczna. Poważnym problemem zaś, z jakim przyszło się zmierzyć dziekanom, była wówczas mała liczba studentów. Zjawisko to było jednak mniej znaczące w porównaniu z okresem okupacji hitlerowskiej, kiedy to wielu wykładowców poniosło śmierć, a zniszczeniu uległa większa część budynków i uposażenia. Odbudowanie wydziału także dokonywało się w warunkach mało komfortowych z uwagi na nową, nieprzychylną Kościołowi administrację państwową¹. Mimo to

¹ J. Misiurek, *Wydział Teologii*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II. 90 lat istnienia*, red. G. Kramarek, E. Ziemann, Lublin 2008, s. 51-52.

jednak dzięki inicjatywie i determinacji jego władz, wydział ten mógł się prężnie rozwijać i tak też dzieje się aż do chwili obecnej.

Na tle różnych publikacji omawiana tu książka jest dziełem szczególnym. I to nie tylko z uwagi na fakt, iż jest pierwszą tego typu pracą podejmującą problematykę obsady Wydziału Teologii KUL. Należy przede wszystkim zauważyć, iż zawiera ona – oprócz cennego źródła, jakim są informacje dotyczące sylwetek poszczególnych kapłanów pełniących zaszczytną i wielce odpowiedzialną funkcję – wiedzę na temat samego wydziału. Potwierdzają to zresztą słowa samych redaktorów, którzy we wstępie wyraźnie zaznaczyli, iż jest ona „(...) na dobrą sprawę historią Wydziału Teologii, pisaną biogramami jego dziekanów”(s. 6). Stąd oczywiste jest, iż taki właśnie cel przyświecał autorom podczas jej tworzenia, co w pełni znajduje swoje odzwierciedlenie i potwierdzenie w zawartości merytorycznej tekstu.

Praca ta od strony formalnej zawiera dość obszerne i komplementarnie ujmowane biogramy 19 kapłanów pełniących funkcję dziekana od 1919 do 2009 roku, wybieranego zasadniczo w sposób kadencyjny i z uwzględnieniem obowiązującego w danym czasie statutu uczelni. Każdy z życiorysów stanowi autonomiczną jednostkę. Celem lepszego zaprezentowania treści książki warto wydzielić w niej – na co dodatkowo naprowadza słowo wstępne – trzy okresy, a mianowicie: przedwojenny, powojenny i współczesny. Publikację otwiera życiorys ks. Piotra Antoniego Kremera (s. 13-20), który dzięki swoim zdolnościom organizacyjnym i naukowym pełnił tę funkcję dwukrotnie: najpierw w latach 1918-1924, a następnie w latach 1929-1934. Wpisał się on niewątpliwie efektywnie w proces funkcjonowania wydziału, zwłaszcza na etapie konstytuowania się jego struktur. Do czasu wybuchu II wojny światowej kolejno urząd ten sprawowali: o. Jacek Woroniecki (1924-1929) wybitny teolog-moralista, propagator i interpretator myśli św. Tomasza z Akwinu, którego proces beatyfikacyjny rozpoczął się w 2004 roku (s. 21-37), o. Hubert Józef Hoemaeker OFMCap (1934-1937), mający olbrzymie zasługi w tworzeniu biblioteki wydziału dzięki stworzonemu w tym celu specjalnemu funduszowi bibliotecznemu (s. 39-45) oraz ks. Antoni Słomkowski (1937-1939) pomysłodawca przyłączenia do Wydziału Teologii lubelskiego Seminarium Duchownego (s. 47-62).

Czasy, jakie nastąpiły po wojnie, przyniosły ze sobą zupełnie nową i równocześnie niełatwą rzeczywistość. Jak się potem okazało nie tylko z uwagi na odbudowę zniszczonych murów i sal, ale również ze względu na sytuację polityczną, albowiem od 1949 r. władze państwowe zatwierdzały wybór nowego dziekana wydziału (s. 67). Mimo mnożonych utrudnień władarze Wydziału Teologii okazali się niezrównanymi organizatorami, oddanymi dydaktykami i prawdziwymi ludźmi nauki. A byli wśród nich: o. Gondulf Cyryl Edward Fermont OFMCap (1945-1950), który osobiście opracował regulamin Rady Wydziału Teologii i sfinalizował

wspomniany powyżej pomysł ks. A. Słomkowskiego (s. 63-71), ks. Bolesław Radomski (1950-1956), któremu mocno leżała na sercu troska o odpowiednią kadre naukową wydziału i za którego kadencji dokonano reorganizacji studiów teologicznych (s. 73-94), ks. Marian Rechowicz (1956-1957), dzięki którego inicjatywie i staraniom przekształcono sekcję historii Kościoła w instytut (s. 95-116), czy też ks. Stanisław Łach (1957-1963), inicjator sekcji teologii duszpasterskiej przekształconej w 1968 r. w Instytut Teologii Pastoralnej (s. 117-129).

Lata 1987-2008 to czas sprawowania funkcji dziekańskich przez: o. Hugolina Helmuta Langkammera OFM (1987-1993), ks. Anzelma Weissa (1993-1999), ks. Gabriela Witaszka CSsR (1999-2002) i ks. Jerzego Pałuckiego (2003-2008). Całość zaś zamyka biografia ks. Mirosława Kalinowskiego stojącego na czele Wydziału od roku 2008 do dnia dzisiejszego.

Wypada w tym miejscu – tytułem nieodzownej charakterystyki – podkreślić, iż oprócz wyczerpujących życiorysów, na które składają się dane dotyczące pochodzenia, środowiska rodzinnego, wykształcenia, formacji seminaryjnej lub zakonnej, aktywności naukowo-dydaktycznej oraz podejmowanych przez analizowanych dziekanów przedsięwzięć, dodatkowo w przypisach przybliżono także sylwetki prodziekanów, co pozwoliło z jednej strony na zachowanie przejrzystości w zasadniczym tekście, z drugiej zaś na zaprezentowanie całego spectrum funkcjonowania wydziału w minionym dziewięćdziesięcioleciu. Poza tym – a należy postrzegać ów zabieg w kategoriach troski o komplementarność i przejrzystość przekazu – w celu usystematyzowania i uporządkowania informacji na początku publikacji umieszczono także tabelę z uwzględnieniem podstawowych zagadnień: czas, w którym dana osoba pełniła funkcję dziekana, imię i nazwisko dziekana, I prodziekana i II prodziekana (lub inną funkcję). Ponadto każdy z biogramów został zaopatrzony fotografią prezentowanego na kartach książki dziekana.

Kapitałnym uzupełnieniem każdego biogramu jest wykaz wykorzystanej literatury odsyłający do poszerzenia i pogłębienia wiedzy na temat każdego z duchownych. Ponadto autorzy bardzo często odwołują się do zbiorów Archiwum Uniwersyteckiego KUL, przede wszystkim teczek osobowych księży, protokołów Rad Wydziału oraz sprawozdań dziekańskich, co jest niewątpliwie dużym plusem i uwiarygodnieniem danych. Niewielkim zaś mankamentem w tym kontekście wydaje się być pominięcie owych archiwaliów w trzech przypadkach, a chodzi tutaj o biogramy o. Jacka Woronieckiego, ks. Mariana Rechowicza i ks. Edwarda Kopcia.

Podsumowując dotychczasowe uwagi można jednak z całą pewnością stwierdzić, iż pomimo pewnej niekonsekwencji, która przejawia się niekiedy w zbytnim opisywaniu poszczególnych etapów życia duchownych, a zbyt małym skupieniu się na ich działalności, związanej bezpośrednio z pełnieniem funkcji dziekana Wydziału Teologii (tak jest np. w przypadku życiorysu o. Jacka Woronieckiego), bra-

ku konsekwentnego klucza i jednolitego schematu przy prezentowaniu życiorysów (uwidacznia się to m.in. w różnicach objętościowych poszczególnych biogramów jako wynik wykorzystanych materiałów oraz zróżnicowanych preferencji autorów) ocena całości książki jest jak najbardziej pozytywna. Wprawdzie pojawiają się tu i ówdzie drobne błędy stylistyczne i językowe oraz widoczne są zabarwienia emocjonalne podczas prezentowania niektórych treści, niemniej nie umniejszają one w niczym merytorycznej treści książki. Na koniec zatem jeszcze raz należy podkreślić niekwestionowaną wartość poznawczo-dokumentalną opiniowanej tu pracy tudzież pochwalić ogrom trudu autorów, przede wszystkim redaktorów w przygotowanie tej, jakże potrzebnej publikacji.

KS. RAFAŁ PIEKARSKI

**ALBERT WARSO, *OPOWIEŚĆ O BISKUPIE PIOTRZE.*
W 30. ROCZNICĘ ŚMIERCI SŁUGI BOŻEGO BP. PIOTRA GOŁĘBIOWSKIEGO,
SKARŻYSKO-KAMIENNA 2010, SS. 223.**

W listopadzie 2010 r. przypadła 30. rocznica śmierci Sługi Bożego bp. Piotra Gołębiowskiego, pasterza diecezji sandomierskiej w latach 1967-1980. Z tej okazji miały miejsce liczne wydarzenia takie, jak Msze Święte, okolicznościowe modlitwy czy sympozja naukowe, stawiające sobie jako cel ukazanie i przybliżenie szerszej publiczności osoby oraz życia biskupa Piotra. W te starania wpisuje się praca książkowa autorstwa ks. dr. Alberta Warso pt.: *Opowieść o biskupie Piotrze. W 30. rocznicę śmierci Sługi Bożego bp. Piotra Gołębiowskiego*. Jak zaznacza autor we wstępie, 30. rocznica śmierci bp. Piotra Gołębiowskiego jest „doskonałą okazją do opowiedzenia na nowo” o życiu i pasterskiej posłudze biskupa sandomierskiego. Praca ukazała się dzięki staraniom i zaangażowaniu ks. prał. Jerzego Karbownika, kustosa Sanktuarium Matki Bożej Ostrobramskiej w Skarżysku-Kamiennej.

Ks. Albert Warso jest księdzem diecezji radomskiej, pracownikiem Kongregacji Nauki Wiary w Watykanie, a także historykiem specjalizującym się w najnowszej historii Kościoła, ze szczególnym uwzględnieniem losów Kościoła w Polsce po II wojnie światowej.

Publikacja ma charakter pracy historycznej. Jest to drugie wydanie tejże książki, przygotowanej przez to samo wydawnictwo w 2010 r. i pod tym samym tytułem. W stosunku do pierwszego wydania jest ona obszerniejsza (liczy 223 stron) i wzbogacona poszerzoną bibliografią. Składa się ona ze wstępu, czterdziestu dwóch nieponumerowanych rozdziałów-opowiadań, zakończenia oraz bibliografii obejmującej źródła archiwalne i bogatą literaturę. Aby nadać jej formę opowieści, celowo zrezygnowano tu z aparatu naukowego w postaci przypisów do tekstu. Przyjmując taką formę książki, autor pomaga czytelnikowi w zapoznaniu się z biografią biskupa. Zamiast rozdziałów i paragrafów znajdują się w niej chronologicznie ułożone opowiadania, prezentujące poszczególne etapy i wydarzenia z życia Sługi Bożego bp. Piotra Gołębiowskiego. Tytuły poszczególnych rozdziałów-opowiadań, jak np. *Wzrastał w świetle Maryjnego Sanktuarium, Promieniowanie ojcostwa, czy Z różańcem i w przestrzelonej sutannie*, stanowią nie

tylko suche, typowo faktograficzne ukazanie osób, wydarzeń i miejsc związanych z bp. Piotrem, lecz podkreślają duchowy i mistyczny wymiar jego życia. Na końcu publikacji znajduje się zbiór 61 fotografii, przedstawiających bp. Piotra na różnych etapach życia. Fotografie te stanowią jednocześnie ilustrację dla prezentowanej w pracy treści, w czym pomagają dokładnie ich opis. Książka powstała w oparciu o opracowany i poszerzony zbiór artykułów tegoż autora, które ukazywały się latach 2009-2010 na łamach tygodnika „Ostra Brama nad Kamienną”, wydawanego w Sanktuarium w Skarżysku-Kamiennej.

Ks. Warszo w przygotowaniu publikacji wykorzystał przede wszystkim akta personalne bp. Piotra Gołębiowskiego znajdujące się w Archiwum Diecezjalnym w Radomiu, a także archiwalia z innych archiwów kościelnych (Archiwum Instytutu Prymasowskiego Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Warszawie, Archiwum Diecezjalne w Sandomierzu, archiwa parafialne) i państwowych. Warto podkreślenia jest to, że autor wykorzystał niepublikowane nigdy dotąd fragmenty dziennika „Pro memoria” Stefana Kardynała Wyszyńskiego, zachowując ich oryginalną pisownię oraz dokonując jedynie koniecznych poprawek. Na wartość pracy wskazuje również zebrana i wykorzystana literatura. Składa się ona z opublikowanych prac książkowych pokazujących niełatwe relacje bp. Piotra z władzą komunistyczną. Dodatkowo autor w swoim opracowaniu posłużył się artykułami naukowymi, opublikowanymi świadectwami i wspomnieniami o Biskupie oraz pracami magisterskimi.

Na uwagę zasługuje szata graficzna książki. Jest ona wydana w twardej okładce i na papierze kredowym. Na górnej części okładki jest umieszczone zdjęcie prezentujące bp. Piotra niosącego krzyż w czasie nabożeństwa na Jasnej Górze w latach 70. XX wieku. Z tyłu książki jest umieszczony herb biskupi z zawołaniem: „Maria spes nostra”.

Praca ta stawia sobie za cel ukazanie bogactwa życia biskupa sandomierskiego. Składa się ona z czterdziestu dwóch opowiadań. Mimo wyraźnego braku ich numeracji czy też podziału na części, można dostrzec w całości opracowania cztery bloki zagadnień: droga do kapłaństwa, praca duszpasterska i wychowawcza w seminarium, posługa biskupia oraz świadectwa o biskupie Piotrze.

Pierwsze pięć opowiadań prezentuje drogę wychowania i wzrastania bp. Gołębiowskiego do kapłaństwa. Odznaczają się one ukazaniem religijnej atmosfery domu rodzinnego i parafii, jako szkoły wiary i pobożności, zwłaszcza pobożności maryjnej. Ta formacja stała się bardziej dojrzała i systematyczna poprzez naukę w Seminarium Duchownym w Sandomierzu, jak i poprzez studia w Rzymie, które rozpoczął już jako kleryk. Pierwszym uwieńczeniem i unaocznieniem owoców tej formacji były święcenia kapłańskie, które otrzymał w 1924 r. z rąk bp. Pawła Kubickiego.

Następne czternaście opowiadań traktuje o losach ks. Piotra jako wikariusza w parafii katedralnej w Sandomierzu, potem notariusza w kurii diecezjalnej,

wreszcie wykładowcy i ojca duchownego w Seminarium Duchownym w Sandomierzu. Szczególnie wykonywanie tej drugiej funkcji w seminarium sandomierskim spowodowało, że ks. Piotr był postrzegany przez kleryków, jako autorytet i ktoś niezwykle kompetentny w sprawach życia duchowego, moralności czy też poprawności wykonywania i sprawowania funkcji liturgicznych. Oddanie, z jakim poświęcał się powierzonym sobie pracom i zadaniom, spowodowało poważne problemy zdrowotne. W wyniku tego zrezygnował z pracy w seminarium i przez cztery lata, w trudnych warunkach II wojny światowej, był proboszczem w parafii w Baćkowicach, następnie rektorem kościoła p.w. Trójcy Świętej w Radomiu, aż w końcu proboszczem i dziekanem w Koprzywnicy. Bp Piotr Gołębiowski jest tu ukazany jako gorliwy i oddany pracy duszpasterskiej kapłan, lubiany i szanowany przez parafian. Doceniając jego przymioty oraz doświadczenie, bp sandomierski Jan Kanty Lorek mianował go w 1950 r. wykładowcą teologii moralnej w seminarium sandomierskim, przywracając do dawnej funkcji.

Kolejne osiemnaście opowiadań stanowi ukazanie pracy na stolicy biskupiej w Sandomierzu bp. Piotra Gołębiowskiego, jako „oddanego swej owczarni pasterza”. Pełnił tę funkcję najpierw jako wikariusz kapitulny, później zaś, jako administrator apostolski. Obok prezentacji aspektów pracy typowo duszpasterskiej, właściwej biskupowi (zarówno w wymiarze diecezjalnym, jak i ogólnokościelnym), zostały tu ukazane trudności w relacji i kontaktach z totalitarną władzą komunistyczną, która próbowała podporządkować sobie Kościół w Polsce. Bp Piotr Gołębiowski jawi się tu jako niezłomny administrator oraz obrońca wiary, jedności i praw Kościoła diecezjalnego. Posługa biskupia jest wręcz naznaczona ofiarnością i męczeństwem, pełnymi cierpienia, dla zachowania jedności Kościoła. Ilustracją tegoż są choćby wydarzenia w Wierzbicy z lat 60. XX wieku oraz problemy stwarzane przez służby państwa komunistycznego w organizowaniu peregrynacji kopii Obrazu Jasnogórskiego po parafiach diecezji sandomierskiej w 1972 r. Szczególnie wydarzenia z Wierzbicy są przykładem walki biskupa o jedność diecezji. Władze komunistyczne uczyniły parafię w Wierzbicy swoistym „eksperymentem” (tak nazwał to Władysław Gomułka), stanowiącym próbę rozbicia Kościoła diecezjalnego. Celem całego przedsięwzięcia było utworzenie podległej władzy państwowej administracji parafialnej. Konflikt w parafii Wierzbica powstał na bazie nieporozumienia ludności parafialnej z miejscowymi duszpasterzami. Dotyczyło to zmian personalnych duchownych w parafii. Część parafian optowała za tym, by w parafii pozostał ks. Kos, jeden z wikariuszy, jako proboszcz. Spór ten wykorzystał kierownik Wojewódzkiego Urzędu do Spraw Wyznań w Kielcach Stefan Jarosz, który podburzył parafian, kłamliwie mówiąc im, że bp Piotr nazwał ich „szumowinami”. Apogeum konfliktu przypadło na jesień 1962 r., kiedy to delegacja ok. 200 parafian przybyła do kurii w Sandomierzu domagając się, by ks. Kos został mianowany proboszczem w parafii Wierzbica. Wobec odmowy bp. Gołębiowskiego delega-

ci postanowili siłą zawieść biskupa do Wierzbicy. Doszło do „porwania” biskupa. Dopiero interwencja milicji, o którą prosił bp Jan Kanty Lorek, spowodowała uwolnienie duchownego. Jednak władze komunistyczne i bezpieczeństwa wykorzystały tę sytuację do procesu pokazowego, gdzie na ławie oskarżonych zasiadli sprawcy „porwania”. W jego trakcie oskarżyciel uniewinnił porywaczy, natomiast biskupa przekwalifikował ze świadka na oskarżonego. Pogłębiając wyrosły konflikt, władza zarejestrowała „Samodzielną Parafię Katolicką w Wierzbicy”. Wszystko miało na celu zaostreżenie sporu między biskupem a wiernymi. Księża mianowani i kierowani przez kurię sandomierską do pracy w Wierzbicy nie mieli wstępu do kościoła. Msze i nabożeństwa odbywały się w domu jednego z parafian. Jeszcze przez kilka lat konflikt ten trwał w Wierzbicy. Jednak zaangażowanie w konflikt oraz obrona represjonowanych księży ukazała władzom żelazną konsekwencję w działaniach bp. Gołębiowskiego. Mimo wszystko w świadomości duchowieństwa i kleru diecezjalnego biskup pozostał jako niezłomny i pokrzywdzony.

Ostatnie pięć opowiadań publikacji jest swoistym podsumowaniem i świadectwem o bp. Piotrze. Znajdują się tu świadectwa i wypowiedzi papieża Jana Pawła II oraz hierarchów Kościoła w Polsce z kard. Stefanem Wyszyńskim na czele, a także osób świeckich, będących świadkami jego posługi kapłańskiej i biskupiej. Świadectwa te ukazują bp. Gołębiowskiego, jako człowieka głębokiej i zarliwej wiary oraz pobożności, a także gorliwego kapłana, biskupa i wychowawcę. Szczególnie zwraca się w nich uwagę na maryjny wymiar pobożności i posługi pasterza, co też wyrażało się w jego biskupim zawołaniu „Maria spes nostra”. To wszystko sprawiło, że są czynione starania o beatyfikację bp. Piotra Gołębiowskiego.

Publikacja autorstwa ks. Alberta Warso dzięki przejrzystemu rozłożeniu tekstu oraz dzięki użyciu jasnego i niezbyt hermetycznego języka, właściwego pracom typowo naukowym, sprzyja czytelnikowi w zapoznaniu się z osobą Sługi Bożego. Wydaje się, że dobrą rzeczą byłoby zamieszczenie na jej końcu indeksu osobowego oraz indeksu miejsc, wspomnianych w treści opracowania.

Praca ta jest pierwszą próbą całościowego ujęcia osoby i życia bp. Piotra Gołębiowskiego. Na pewno jeszcze nie wyczerpująca wszystkich zagadnień, ale zbierająca, porządkująca i wzbogacająca dotychczasowe ustalenia w tym temacie. Poza tym czyni zadość zadaniu, jakie pozostawił następca po bp. Piotrze na stolicy biskupiej w Sandomierzu, ks. bp Edward Materski. Prosił on o „bliższe poznanie postaci Sługi Bożego bp. Piotra Gołębiowskiego”.

KS. JÓZEF MANDZIUK

***Rola i miejsce Instytutu Historii Kościoła KUL w historiografii*, red. J. Walkusz, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, ss. 212.**

Prezentowana pozycja książkowa powstała z okazji 45-tej rocznicy oficjalnego erygowania przez Kongregację Seminariów i Uniwersytetów Katolickich Instytutu Historii Kościoła na Wydziale Teologicznym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Redaktor, ks. prof. dr hab. Jan Walkusz, postawił sobie za cel ukazanie aspektu historiograficznego dorobku naukowego Instytutu, będącego wytworem badań i pracy związanych z nim strukturalnie historyków Kościoła polskiego. We *Wstępie* zauważył, że aczkolwiek zestawienia i liczby mają swoje znaczenie, to jednak ważniejsze wydaje się określenie zagadnień i omówienie sposobu ich prezentacji stojących w centrum zainteresowań i dogłębnych analiz podejmowanych przez uczonych badaczy dziejów kościelnych (s. 6-7). W książce usiłowano więc zwrócić uwagę na postawy i opcje metodologiczne, ukazanie zapatrywań na dzieje, ich rozumienia i sposobu interpretacji, określenie wiodących kierunków zainteresowań badawczych i form ich popularyzacji oraz wydobycie i określenie swoistej „sukcesji” metodologiczno-badawczej. Wszak była na KUL-u „szkoła ks. Żywczyńskiego”, „szkoła ks. Kumora”, czy też „szkoła ks. Zielińskiego”. Stworzenie szkoły jest ogromnym wysiłkiem profesora, mającego własne spojrzenie na przeszłość, które musi być realizowane według wypracowanych zasad metodologicznych. Ponadto profesor musi zdobyć odpowiednie grono doktorantów, którzy mają swoją wizję działań w przyszłości i są przekonani, że warto ponieść niesamowity trud, aby osiągnąć laur doktoratu.

Redaktor dobrał sobie współpracowników z grona Instytutu, którzy ukazali wkład w historiografię kościelną: patrologii, historii Kościoła w starożytności, średniowieczu i w czasach nowożytnych, ze szczególnym uwzględnieniem XIX i XX stulecia. Ponadto w książce zaprezentowano wkład w historiografię polską pozycji z zakresu historii integralno-genetycznej, dziejów teologii, historii zakonów. Nie pominięto również pozycji naukowych powstałych z zakresu metodologii i nauk pomocniczych historii.

Na końcu ks. Stanisław Tylus przedstawił wykaz przewodów doktorskich powstałych w Instytucie. Warto tutaj przytoczyć tabelę, ukazującą liczbę przeprowadzonych przewodów doktorskich od powstania Instytutu do października 2009 r.

Lp.	Promotor	Liczba doktoratów
1	Ks. Drączkowski Franciszek	13
2	Ks. Kumor Bolesław Stanisław	22
3	Ks. Librowski Stanisław	5
4	Ks. Pałucki Jerzy	5
5	O. Prejs Roland OFMCap	1
6	Bp Rechowicz Marian	14
7	Ks. Szram Mariusz	5
8	Bp Śrutwa Jan	6
9	Ks. Walkusz Jan	5
10	Ks. Weiss Anzelm	6
11	Ks. Wilk Stanisław SDB	5
12	Ks. Wojtyska Henryk CP	3
13	Ks. Zahajkiewicz Marek	7
14	Ks. Zieliński Zygmunt	41
15	Ks. Żywczyński Mieczysław	13
	Razem:	151

Spośród 151 wypromowanych doktorów zdecydowaną większość stanowią księża diecezjalni i zakonnicy oraz siostry zakonne. Są wśród nich również osoby świeckie, a także kilka osób z Ukrainy. Najwięcej doktorów, bo aż 41, wypromował ks. prof. Zygmunt Zieliński. Natomiast ks. prof. Bolesław Kumor, oprócz wymienionych 22 doktorów KUL-owskich, promował jeszcze 12 swoich doktorów w Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie. Można byłoby przy poszczególnych doktorach zaznaczyć, czy dana rozprawa doktorska ujrzała światło druku w całości lub we fragmentach. Dla nauki bowiem ważne jest, aby obroniona dysertacja znalazła się nie tylko w zbiorach uczelni, promotora, recenzentów i autora, lecz była również dostępna w różnych zbiorach bibliotecznych.

Z zamieszczonych w prezentowanej publikacji artykułów na szczególną uwagę zasługuje opracowanie ks. prof. dr. hab. Marka Ingłota SJ, prezentujące struk-

tury nauczania historii Kościoła na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim. Ta bowiem słynna uczelnia rzymska posiada powiązania z lubelską placówką dydaktyczno-naukową. Szkoda, że nie poruszono na łamach omawianej książki związków Instytutu Historii Kościoła KUL z Akademią Teologii Katolickiej w Warszawie, a przecież w swoim czasie te dwie instytucje naukowe były niemal skazane na siebie i ściśła ich współpraca była podstawą istnienia tychże uczelni.

Każde z opracowań umieszczonych w starannie wydanej przez Wydawnictwo KUL książce odznacza się bogactwem informacji, przedstawionych z wielką akrybią naukową. Przed oczyma czytelnika przesuwają się postacie wybitnych historyków i patologów lubelskich, jak ks. Mieczysław Żywczyński, bp Marian Rechowicz, ks. Stanisław Librowski, bp Jan Śrutwa, ks. Bolesław Kumor, ks. Zygmunt Zieliński, ks. Marek Zahajkiewicz, ks. Franciszek Drączkowski. Za nimi kroczą młodszy profesorowie z ks. Janem Walkuszem na czele.

Nie ulega wątpliwości, że prezentowana publikacja jest wyrazem hołdu i pomnikiem wdzięczności dla wielkich Mistrzów i Nauczycieli. I za to należą się słowa uznania dla redaktora i autorów od przedstawicieli innych polskich środowisk naukowych. Książka bowiem prowokuje do powstania podobnych opracowań, celem ukazania bez cienia zazdrości polskich historyków Kościoła na przełomie XX i XXI stulecia.

ALEKSANDRA RUTKOWSKA

Belgia we wspomnieniach pracowników KUL po drugiej wojnie światowej, wybór i wstęp ks. Edward Walewander, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 2011, ss. 238, il.

Nigdy jako naród nie byliśmy sami. Od początku naszych dziejów pozostajemy w związkach kulturowych, naukowych, politycznych, a przede wszystkim gospodarczych, z innymi, nie tylko z sąsiadami, choć relacje z nimi są z natury rzeczy najsilniejsze. Badania naszych wyobrażeń o innych stanowią wdzięczny przedmiot zainteresowania, ważnego nie tylko dla socjologów i historyków.

Zebrane w recenzowanej książce teksty czternastu wspomnień to próba spojrzenia na nasze kontakty z innymi, konkretnie z naukowym środowiskiem belgijskim, i innych z nami. Niektórzy autorzy swoje relacje poszerzyli o wrażenia z podróży po różnych krajach. Prawie wszystkie teksty, z wyjątkiem tych autorstwa ks. Cz. S. Bartnika i ks. S. Kowalczyka, powstały na zamówienie redaktora książki, ks. prof. Edwarda Walewandra, wieloletniego dyrektora Instytutu Polonijnego KUL. Teksty ww. profesorów są zresztą fragmentami większej całości przeznaczonej do druku. Ks. Bartnik spisywał swoje wrażenia na bieżąco, dlatego jest w nich chyba najwięcej relacji ukazanych na żywo. Większość autorów dokonała retrospekcji z dłuższej perspektywy, nawet kilkudziesięciu lat. Założeniem publikacji było ukazanie naszych dwustronnych kontaktów naukowych w ujęciu raczej osobistych wspomnień niż suchego sprawozdania. Nie mają one charakteru wykładu ani udokumentowanego studium. Każdy autor dokonał pewnego wyboru, może nawet swego rodzaju deformacji, bo podawał godne uwagi, najciekawsze jego zdaniem zapamiętane fakty i zdarzenia, wskazywał na ich przyczyny i skutki. Opublikowane teksty mają zachęcić do refleksji nad naszą przeszłością i jej wpływem na mentalność społeczną, zwłaszcza na dokonujące się w niej przemiany.

Recenzowane dzieło zawiera także trzy artykuły naukowe. Teksty autorstwa Piotra Pawła Gacha i Jerzego Flagi były wcześniej drukowane w *Encyklopedii Katolickiej*. Tutaj zostały uzupełnione o ostatnie badania naukowe oraz osiągnięcia w relacjach KUL z Belgią. Jak podkreśla ks. Józef Szymański, autor trzeciej obszernej rozprawy pt. *Polacy w Belgii – dawniej i dziś*, Belgia od dawna była miejscem pobytu i studiów Polaków (s. 19-58). Przyjeżdżało ich więcej zwłaszcza w okresie rozbiorów, a także w dwudziestoleciu międzywojennym. Po drugiej wojnie światowej, gdy władzę w Polsce objęli komuniści, wyjazdy na studia za granicę dla ludzi związanych z uczelniami katolickimi i szczególnie z KUL-em stały

się niemożliwe. Kościół był wtedy na różne sposoby szykanowany. Celem polityki antykościelnej było jego zniszczenie, a wraz z nim również całego dorobku intelektualnego polskiego katolicyzmu i jego struktur organizacyjnych. Kościół, będąc niekwestionowaną potęgą w wymiarze społecznym, dla reżymu stał się wrogiem numer jeden, ale właśnie ta jego siła sprawiła, że trzeba się było z nim bardziej liczyć niż z innymi środowiskami opozycyjnymi w kraju. Dopiero po krwawych wydarzeniach na Wybrzeżu w grudniu 1970 r. i dojściu do władzy Edwarda Gierka możliwości wyjazdu za granicę otworzyły się także przed duchownymi katolickimi i laikatem związanym z uczelniami katolickimi. Tym okolicznościom historycznym swe wyjazdy zagraniczne zawdzięczają autorzy, którzy napisali teksty zamieszczone w książce. Rozprawy ks. J. Szymańskiego, P. P. Gacha i J. Flagi dają dobry *Sitz im Leben* przedstawianej w niniejszej książce problematyki.

Wyjazdy zagraniczne wiążące się z tak wielkim trudem, jak opisują to prawie wszyscy autorzy, świadczyły między innymi o więzach Kościoła polskiego ze strukturami kościelnymi Europy Zachodniej, a także z kulturą zachodnią. Studia zagraniczne, podejmowane w okresie szczególnie niesprzyjającym takim kontaktom, miały specjalne znaczenie. Dowodziły bowiem, że Kościół nie zamierza podporządkować się gettyzacji, narzucanej narodowi przez komunizm. Dlatego możliwy był dialog z Zachodem na płaszczyźnie kościelnej, wyprzedzający w czasie i materii dialogowej to, czym dzisiaj się szczycą niektóre „elity” polskie. Ten fakt należy przypominać, bowiem środowiska przywłaszczające sobie monopol na dialog zwykle zapominają, kto, kiedy i gdzie był jego pionierem.

W relacji Polaków do innych okres po przełomie 1989 r. przyniósł przeobrażenia na miarę pokoleń. Po raz pierwszy w naszych dziejach powstały warunki do harmonijnej i owocnej współpracy. Zebrane w recenzowanym tomie wspomnienia znajdują jakby logiczne dopełnienie w przeobrażeniach dokonujących się obecnie. Są to procesy mające długie podłoże. Żeby je zrozumieć, konieczna jest wiedza także o niedawnej przeszłości. To ona daje perspektywę, pozwalającą w pełni ocenić ogrom zmian i osiągnięć.

Przy lekturze omawianych tu wspomnień staje przed oczami wyjątkowy obraz siermiężnej rzeczywistości PRL. Opublikowane wspomnienia to zatem jeden z ciekawszych dokumentów pewnego aspektu życia codziennego z tego okresu, mianowicie pobytu naukowego młodych ludzi zagranicą. Wyłania się z każdego tekstu często barwny obraz trudnego ówczesnie bytowania w obcym kraju. Żywość i bezpośredniość większości relacji, ukazujących codzienne trudności i różne sposoby nawiązywania kontaktów z autochtonami, angażują czytelnika w te jeszcze nie dość odległe, ale już poniekąd dzisiaj dla wielu obce i mało zrozumiałe życiowe perypetie.

Lektura wspomnień kulowców z pobytu w Belgii prowadzi z pewnością do przekonania, że są one w jakimś sensie nawiązaniem, a nawet dobrą kontynuacją

cją, wcześniejszych zapisków pamiętnikarzy polskich. Czyż tekst Alfonsa Pilorza, zatytułowany *Belgique – mon amour*, nie nawiązuje, z pewnością mimowolnie, do wyznań znanego autora, Stanisława Makowieckiego, który w okresie międzywojennym zanotował: „[...] mnie interesowały stosunki z Belgami, chciałem ich poznać, zrozumieć, a nawet wyrobić sobie między nimi miejsce?”². Alfons Pilorz swój tekst kończy wymownie: „[...] wspomnienia, dobre wspomnienia trwają, trwać będą – do końca” (s. 210). Wydaje się, że również pozostali autorzy przy każdej okazji chcą potwierdzić to, co przed nimi napisała w swych *Wspomnieniach* Maria Tarnowska: „Belgowie odznaczają się wyjątkową gościnnością. Uwielbiają przyjmować znajomych, bo sami cieszą się ich towarzystwem. Gdy przyjaźń zostaje zawarta, mimo lat rozłąki trwa po kres życia”³.

Opublikowane w recenzowanej książce teksty świadczą o tym, iż wyjazdy zagraniczne zawsze przyczyniały się do poznania również Polski i problemów nauki polskiej przez zachodnie środowiska naukowe i że poznanie to przynosiło obustronne korzyści. Wspomnienia belgijskie są świadectwem więzi łączącej ludzi nauki, mimo żelaznej kurtyny i tego wszystkiego, co w życiu narodów i państw było jej następstwem przez całe dziesięciolecia.

Recenzja, jak każde tego typu omówienie, jest serdeczną zachętą do lektury tej niezwykłej książki.

² S. Makowiecki, *Nad Pełtwią i nad Mozą*, Kraków 1988, s. 130.

³ M. Tarnowska, *Wspomnienia*, Warszawa 2002, s. 45.

KS. TOMASZ BŁASZCZYK

Nauczycielowi – uczniowie. Księga Jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Józefowi Mandziukowi z okazji 70. rocznicy urodzin, red. W. Kret, Z. Pałka, K. Szopa. Rzeszów 2011, ss. 748.

Dobłą praktyką uniwersytecką jest uszanowanie profesorów własnego środowiska naukowego. Jest to zwyczaj, który nakazuje wspomnieć w uroczysty sposób dokonania naukowo-dydaktyczne poszczególnych Jubilatów. Tym samym większość uczelni oddaje hołd swoim Profesorom, podkreślając ich wytrwałą pracę na niwie naukowej i kształceniowej dla młodych, przyszłych kadr uniwersyteckich. W niektórych przypadkach nie jest to proste zadanie, gdyż zasługi poszczególnych Jubilatów dotyczą bardzo szerokiej gamy zagadnień i twórczości nawet w ramach jednej dziedziny naukowej, choćby takiej jak historia Kościoła katolickiego.

Uczelnie, pragnąc uhonorować Jubilatów-Professorów wydają księgi pamiątkowe z okazji rocznic ich urodzin bądź też pracy dydaktycznej. Powołując specjalny komitet redakcyjny, często w porozumieniu z Jubilatem, ustala się listę autorów poszczególnych publikacji, które umieszcza się w księdze jubileuszowej. Autorzy tych publikacji są zwykle cenionymi naukowcami i znawcami dziedzin, które reprezentują. Do rzadkości jednak należy fakt, by poza uczelnianym zwyczajem, a nawet obok niego, księgę pamiątkową tworzyli uczniowie Jubilata. Tak jest w przypadku nowej publikacji, wydanej ku czci Księdza Profesora Józefa Mandziuka o znamienym tytule *Nauczycielowi – uczniowie*. Publikacja ta jest hołdem uczniów Ks. Profesora względem jego osoby. To dzięki niemu większość z nich kontynuuje swoją fascynację nauką, prowadząc zajęcia dydaktyczne na różnych uczelniach wyższego szczebla. Dla wielu z nich pozostał Mistrzem, Przyjacielem i Kolegą, który potrafił zaszczerpić pasję do historii Kościoła, niosącej w sobie dziedzictwo chrześcijańskie.

Księga jubileuszowa złożona jest z 3 części, na którą składają się wspomnienia o Jubilacie, artykuły uczniów Ks. Profesora, a przede wszystkim biografia i wykaz dorobku naukowo-dydaktycznego ks. Józefa Mandziuka.

To właśnie część pierwsza Księgi Jubileuszowej jest pełnym obrazem całego zasobu naukowego Jubilata. Można się tutaj zapoznać obok bibliografii przedmiotowej także z bibliografią podmiotową, która liczy 1062 pozycje, co stawia ks. Mandziuka w rzędzie najwybitniejszych historyków Kościoła w Polsce. W dalszej kolejności przedstawiono wykaz wypromowanych przez Jubilata doktorów (54) i magistrów (186) z podaniem ich tematów prac, jak również recenzentów oraz dat

obrony. Nie tylko nazwiska doktorantów i magistrantów są w tym wykazie ważne, ale przede wszystkim tematyka, której się podjęli. Spektrum tematyczne tych prac jest bardzo szerokie począwszy od śląskiego bibliotekoznawstwa, przez biografistykę i monastycyzm aż po dzieje oświaty. Tematyka prac świadczy o szerokiach zainteresowaniach Jubilata, który wywarł też piętno na swoich uczniach, tym samym przygotowując ich do dalszych prac i badań naukowych w proponowanym przez siebie zakresie. Przy wykazie magisteriów dokonano podziału, który jest tak bardzo charakterystyczny dla dydaktycznej działalności Jubilata i jego związków z Papieskim Wydziałem Teologicznym we Wrocławiu, Akademią Teologii Katolickiej w Warszawie (obecnie Uniwersytetem Kardynała Stefana Wyszyńskiego) oraz Politechniką Rzeszowską, a zwłaszcza Zakładem Nauk Humanistycznych na Wydziale Marketingu i Zarządzania podkarpackiej uczelni. Ponadto znajdziemy tutaj wykaz recenzji rozpraw doktorskich i habilitacyjnych napisanych przez Jubilata oraz Jego opinii w postępowaniach o nadanie stanowiska lub tytułu naukowego profesora, co w sposób szczególny podkreśla pozycję ks. Mandziuka w świecie nauki i Jego oczekiwany głos w sprawach dotyczących historii Kościoła w Polsce. Niewątpliwie, podkreśleniem walorów naukowych Jubilata jest też wykaz Jego czynnego udziału w sympozjach, zjazdach i konferencjach naukowych tak w Polsce, jak i za granicą. Większość wygłoszonych referatów dotyczyła problematyki Śląska, który dla Jubilata pozostanie zawsze „małą ojczyzną”.

W pierwszej części książki jubileuszowej na uwagę zasługuje też artykuł dotyczący życia i działalności duszpastersko-naukowo-dydaktycznej Jubilata. Choć nie jest to opracowanie sensu stricto naukowe, bardziej o charakterze sentymentalnym, to warto zwrócić w nim uwagę na dokonaną statystykę, która dotyczy działalności kaznodziejskiej, promotorsko-promocyjnej, popularyzatorsko-medialnej. Oddzielne tabele statystyczne odnoszą się do naukowego spektrum tematycznego Jubilata oraz artykułów naukowych, popularno-naukowych, recenzji, sprawozdań i miscellanea umieszczonych w 78 periodykach naukowych i czasopismach polskich i zagranicznych.

Część drugą książki stanowią wspomnienia uczniów o Jubilate, które są świadectwem bliskiej relacji nauczyciel – uczeń. To właśnie w tych wspomnieniach najbardziej wyrazistą staje się postać Ks. Profesora, który roztaczał przed swoimi uczniami, każdemu z osobna, wizję przyszłej aktywności naukowej w ramach twórczej pracy nad przeszłymi dziejami. Wspólne zainteresowanie historią, długie rozmowy dotyczące zakresu badań czy wreszcie prywatne rozmowy o sprawach mniej ważnych, ale i osobistych, wszystko to stworzyło więź duchową, której nie da się zapomnieć i od zapomnienia warto ocalić. Dla jednych pozostanie „człowiekiem renesansowego rozmiaru”, inni widzieć w nim będą, wedle gradacji, „człowieka – kapłana – profesora”, jeszcze inni po prostu i tak szczerze – Przyjaciela. Niektórzy podkreślali w swoich wspomnieniach „stanowczość i wyrozumiałość”

Jubilata, ale także rzetelność, uczciwość i dokładność. Dla wszystkich jednak, choć w różnym odcieniu, pozostanie Mistrzem i w tym ścisłym słowa znaczeniu, i „motywacji”. Czytając wspomnienia uczniów, choć dotyczą one jedynie pewnych fragmentów ich życia, trudno nie oprzeć się wrażeniu, że to Jubilat, jak starożytny mistrz dłuta, formując ich sylwetkę naukową, znacząco zdecydował o dalszym losie swoich podopiecznych.

Na ostatnią część prezentowanej książki jubileuszowej ku czci ks. Józefa Mandziuka składają się artykuły autorstwa jego uczniów. Na 36 publikacji 6 stanowi fragmenty nieopublikowanych wcześniej rozpraw doktorskich. Pozostałe publikacje są bądź kontynuacją badań okołotematycznych doktoratów, bądź podejmują całkowicie nową tematyką z zakresu bibliotekoznawstwa, monastycyzmu, duchowości chrześcijańskiej czy też biografistyki. Autorzy tych publikacji podjęli także tematykę historii oświaty w tym dotyczącą seminariów duchownych, jak również historię organizacji zawodowych. Nie zabrakło też artykułów z zakresu duszpašterstwa parafialnego na bazie dziejów badanych parafii.

Wydaje się, że dopełnieniem atencji uczniów Ks. Profesora Mandziuka, zwłaszcza Jego wpływu na ich losy naukowe, powinna być krótka nota biograficzna o autorach artykułów w formie newsu informacyjnego. Ponadto księga jubileuszowa powinna zawierać jeszcze czwartą część, obejmującą tzw. gratulativa, które podkreślałyby znaczenie Jubilata nie tylko w środowisku naukowym.

Księga jubileuszowa dedykowana ks. Prof. Józefowi Mandziukowi z okazji Jego 70. rocznicy urodzin, nad powstaniem której patronat objęła Politechnika Rzeszowska, jest godnym uczczeniem Jubilata, zaś jej forma i treść jest warta uwagi.

KS. JACEK WOJTKOWSKI

***Matka Boża w wierze, kulcie, teologii i sztuce. Perspektywa regionalna i uniwersalna*, Praca zbiorowa pod redakcją ks. bpa Jacka Jezierskiego i Katarzyny Parzych-Blakiewicz, Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, Olsztyn 2011, ISBN 978-83-61864-80-6, s. 325.**

Publikacja *Matka Boża w wierze, kulcie, teologii i sztuce. Perspektywa regionalna i uniwersalna* stanowi pokłosie refleksji zaproponowanej przez bp. dr. Jacka Jezierskiego i dr hab. Katarzynę Parzych-Blakiewicz w ramach sympozjum naukowego zorganizowanego przez Katedrę Teologii Dogmatycznej i Fundamentalnej na Wydziale Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

Refleksja naukowa opisująca Matkę Bożą w przestrzeni wiary, kultu, teologii i sztuki jest jak najbardziej właściwa i cenna. Tym bardziej, że wielu ludzi nie potrafi już łączyć ewangelicznego przesłania z życiem codziennym. Błogosławiony Jan Paweł II wytyczając perspektywę nowej ewangelizacji zwracał uwagę, że „na kontynencie europejskim nie brak cennych symboli chrześcijańskiej obecności, ale wraz z powolnym, stopniowo wkraczającym zeświecczeniem, powstaje niebezpieczeństwo, że staną się one jedynie pamiątkami przeszłości” (Adhortacja Apostolska *Ecclesia in Europa* nr 7).

Mariologia ukazana w szerokim kontekście historii, historii sztuki, znajduje swoje uzasadnienie w wypowiedzi Jana Pawła II zawartej w Liście do artystów, gdzie stwierdził, że dzieła sztuki są nie tylko estetycznymi ilustracjami, ale prawdziwymi „źródłami” teologicznymi (*List do artystów* nr 11). Natomiast referaty podejmujące tematykę historyczną z zakresu historii Kościoła i regionu pokazują znaczenie chrześcijańskiego dziedzictwa historyczno-artystycznego, które nie jest tylko „pamiątką przeszłości”, ale świadectwem i ekspresją wiary katolików i luteran zamieszkujących Warmię i Mazury.

Część pierwszą publikacji zatytułowaną: *W literaturze i sztuce* otwiera artykuł dr Anny Rzymskiej: *Maryja jako „miejsce” Szechiny w literackiej egzegezie Romana Brandstaettera*, który jest analizą powieści *Jezus z Nazarethu* Romana Brandstaettera. Autorka interesuje się narracją odnośnie Matki Boga. Osobę Maryi Brandstaetter opisuje za pomocą pojęć i ich znaczeń, które wywodzą się z tradycji judaistycznej w tym szczególnie z literatury rabinicznej i wczesnego piśmiennictwa pozabiblijnego. A. Rzymska stwierdza, że stałym określeniem Maryi, jakim posługuje się Brandstaetter, jest „niewiasta cienia”. Ale też z powieści Brandstaettera dowiadujemy się, że Maryja była w Kanie Galilejskiej „Obecnością Bożą”. I jest to kolejne

określenie Maryi użyte przez Brandstaettera, zupełnie niezrozumiałe dla chrześcijan. Z pomocą przychodzi nam tradycja judaistyczna. Maryja była Obecnością Boga czyli Szechiną. Wyras „szechina” pochodzi od hebrajskiego słowa „szachan” oznaczającego „zamieszkiwanie”, „mieszkać”. Jest to przejawiająca się w świecie Obecność Boga stanowiąca Jego żeński aspekt. Autorka podsumowuje rozważania: „Wizerunek Maryi w twórczości Brandstaettera wydaje się nie odbiegać od chrześcijańskiego rozumienia Jej roli jako doskonałego ‘naczynia’ Ducha Świętego. W powieści autora *Jezusa z Nazarethu* jawi się jako ‘miejsce’ Obecności Boga. Lektura *Jezusa z Nazarethu* sprawia, że jawi się Ona w majestacie Chwały i tajemnicy” (s. 22).

Ks. mgr Jan Rosław w artykule *Charakterystyka „Posłańca Warmińskiego czyli Kalendarza Maryjnego” 1970-2004* przedstawił zawartość merytoryczną poszczególnych roczników Kalendarza Maryjnego, opisał także historię powstawania kolejnych tomów, ingerencje cenzury, skład redakcji, rozszyfrował autorów piszących pod pseudonimami. Artykuł jest przyczynkiem do ukazania historii i znaczenia publikacji katolickich w okresie totalitaryzmu, przełomu i odzyskanej wolności.

Kolejne prace dotyczą zagadnień z zakresu historii sztuki. Ks. dr Marek Jodkowski w artykule: *Apoteoza Niepokalanego Poczęcia Marii w szesnastowiecznym tryptyku niderlandzkim z Muzeum Narodowego w Warszawie* przeprowadził analizę teologiczno-ikonograficzną przedstawień Niepokalanego Poczęcia Maryi.

Następne trzy teksty są prezentacją wybranych zabytków sztuki sakralnej na Warmii.

Mgr Elżbieta Topolnicka-Niemcewicz i mgr Weronika Wojnowska zaprezentowały artykuł *Świeczniki maryjne na Warmii*. Zwykle stanowią one ażurową konstrukcję z podwójną figurą Matki Bożej wewnątrz i wieńcem świec dookoła. Forma świeczników kojarzona była z krzewem ognistym, w jakim Bóg objawił się Mojżeszowi. W hymnach i poezji od X do XV wieku Maryja nazywana była *arbor inflammata*, ‘krzew płonący’.

Autorki wyróżniły następujące typy świeczników:

Typ I: Świecznik koszowy z dwiema podstawowymi odmianami:

- a. Postać Matki Bożej z Dzieciątkiem osadzona jest wewnątrz kosza: zachowane w kościołach: św. Mikołaja w Gdańsku, św. Jana w Ornecku, św. Piotra i Pawła w Lidzbarku Warmińskim; utracone w wyniku strat wojennych lub zdekompletowane: w Bazylice Mariackiej w Gdańsku i w kościele św. Katarzyny w Braniewie.
- b. Postać Matki Bożej z Dzieciątkiem jest elementem wieńczącym świecznik – kościół św. Jana w Toruniu.

Typ II: Świecznik trzonowy w dwóch odmianach:

- a. Postać Matki Bożej z Dzieciątkiem stanowi trzon, a esowato wygięte ramiona z profitkami ułożone w jednej lub dwóch kondygnacjach zamykają figurę od dołu i od góry – współkatedra św. Jakuba w Olsztynie.

b. Postać Matki Bożej stanowi przedłużenie trzonu wieńcząc kompozycję – kościół Wniebowzięcia NMP w Nowej Cerkwi k. Pelplina.

Typ III: Świecznik typu meluzyna w dwóch podstawowych odmianach:

a. Figura Matki Bożej z Dzieciątkiem zamknięta jest w koszu z rogów jelenich kościół w Błudowie.

b. Figura umieszczona na rzeźbionej w drewnie jeleniej głowie – kościół św. Jana w Malborku.

Typ IV: Świecznik architektoniczny, gdzie postać Matki Bożej otoczona jest mniej lub bardziej rozbudowaną formą architektoniczną – kościół św. Jana w Malborku i Bazylika Mariacka w Kołobrzegu.

Dzieje głównego ołtarza z katedry we Fromborku prześledziła mgr Jadwiga Semków w artykule: *Losy poliptyku z 1504 r. znajdującego się w bazylice archikatedralnej we Fromborku*. Należy wspomnieć, że ołtarz fromborski jest przykładem późnogotyckiej sztuki rzeźbiarskiej i malarskiej. Przedstawia typ ołtarza wieloskrzydłowego. Ufundował go bp Mikołaj Tungen (1467-1489), jednak realizacja fundacji należała do kolejnego biskupa warmińskiego Łukasza Watzenrode (1489-1512), wuja Mikołaja Kopernika, który to w roku 1504 zamówił ołtarz u nieznanego z imienia mistrza z Torunia. W roku 1509 odbyła się uroczysta konsekracja poliptyku w katedrze fromborskiej. W swojej ponad 500-letniej historii istnienia ołtarz 4-krotnie zmieniał miejsce ustawienia, obecnie znajduje się w części wschodniej nawy północnej, naprzeciw wejścia bocznego do katedry.

Dziedzictwo artystyczne sztuki sakralnej na przykładzie przedstawień maryjnych zreferowała siostra mgr Janina Bosko RM w artykule: *Maryja w sztuce sakralnej na Warmii*.

Część druga publikacji, *Kapliczki i sanktuaria na Warmii*, wprowadza czytelnika w historię Warmii i w specyfikę jej przestrzeni kulturowej, którą wyznaczają liczne kapliczki i krzyże. Na terenie historycznej Warmii znajduje się w przybliżeniu 1500 kapliczek, z czego aż 60% postawiono ku czci Najświętszej Marii Panny. Są one stale przedmiotem badań.

Dr Jan Chłosta w przedłożeniu *Maryjne kapliczki na Warmii* omawia nie tylko stan badań, inwentaryzację, ale też intencje wznoszenia warmińskich kapliczek i podjęte próby ich renowacji. Artykuł mgr. Stanisława Kuprjanika *Kapliczki i krzyże parafii Gietrzwałd w perspektywie objawień maryjnych w 1877 r.* analizuje wpływ objawień w Gietrzwałdzie na rozwój sanktuarium oraz rozbudowy obiektów współtowarzyszących. Obecnie na terenie parafii Gietrzwałd, oprócz samej miejscowości, występuje 16 murowanych kapliczek oraz 15 krzyży drewnianych, żeliwnych i kutych z żelaza. Fakt objawień wywołał masowy zryw do akcentowania pobożności i ekspresji własnych przekonań w postaci budowania kapliczek i krzyży we wsiach i na koloniach, w charakterze obiektów przydomowych i przydrożnych.

Cenne dla badań etnograficznych Warmii jest przedłożenie dr hab. Janusza Hochleitnera: *Anioł Pański a rytmika dzwonięcia w warmińskich kapliczkach*. Autor w oparciu o własne badania terenowe opisuje swoisty kod informacyjny, jakim było dzwonięcie w kapliczkach. Był to kod czytelny i zrozumiały dla wszystkich Warmiaków, miał charakter religijny wzywał na modlitwę, ale też informował o nieszczęściach.

Do objawień w Gietrzwałdzie nawiązał prof. dr hab. Janusz Jasiński w wystąpieniu: *List z Brazylii w 50 rocznicę objawień gietrzwałdzkich*, który został opublikowany w „Gazecie Olsztyńskiej” 6 grudnia 1927 r. Udało się rozszyfrować autorkę listu, była nią Siostra Wincenta Wonberg, katarzynka, przebywająca na misjach w Brazylii. Treść listu zawiera wspomnienia z pobytu w Gietrzwałdzie.

Dwa artykuły odnoszą się do sanktuariów maryjnych na Warmii i Mazurach. Ks. dr hab. Krzysztof Bielawny w pracy: *Historyczne sanktuaria maryjne na Warmii i Mazurach* opisał najstarsze sanktuaria maryjne, a mianowicie w Świętej Lipce, Stoczku Klasztornym, Krośnie koło Ornety i Gietrzwałdzie. Każde z tych miejsc ma swoją specyfikę. Święta Lipka ma charakter ekumeniczny, to tam od XVII wieku pielgrzymowali ewangelicy. Gietrzwałd jest miejscem objawień Maryi zatwierdzonym przez Kościół. Sanktuarium Matki Boskiej Pokoju w Stoczku Klasztornym wybudowane jako podziękowanie za zawarty w Sztumskiej Wsi w dniu 12 września 1635 r. rozejm ze Szwedami, w wieku XX (od 12 października 1953 do 6 października 1954) stało się miejscem odosobnienia Ks. Prymasa Stefana Wyszyńskiego.

Sanktuaria Matki Boskiej Fatimskiej w archidiecezji warmińskiej były przedmiotem refleksji ks. dr. Jacka Macieja Wojtkowskiego. Sanktuaria te zostały ustanowione na pamiątkę nawiedzenia archidiecezji przez Figurę Matki Boskiej z Fatimy w roku 1996. Trudno jest określić kryterium doboru i wyznaczenia sześciu kościołów, które miały być dekanalnymi sanktuariami maryjnymi. Nawet jeśli dobór kościołów był dość przypadkowy, to dziś z perspektywy kilku lat możemy wskazać pewien program ideowy. Sanktuaria zostały zlokalizowane w kościołach, których historia powojenna pozwala poznać współczesne dzieje archidiecezji warmińskiej. W Rozogach i Biskupcu - kościół bł. Karoliny Kózkówny, dotykamy tradycji luterańskiej i trudnej historii Kościołów chrześcijańskich w PRL. Obie świątynie wybudowane przez luteran w XIX wieku po 1945 r. służą katolikom. W Braniewie kościół św. Katarzyny jest przykładem niezłomnej wiary i troski o dziedzictwo kulturowe chrześcijan w okresie totalitaryzmu komunistycznego. Skazany na zagładę, miał pozostać trwałą ruiną, dziś odbudowany przypomina o znaczeniu tego miasta w historii archidiecezji warmińskiej. Korsze mówią o ścisłym związku kwestii społecznych z wiarą i Kościołem. Nowe kościoły i parafie w Olsztynie i Lubajnach są świadkami zmieniającej się sytuacji politycznej po 1989 r. i przykładem współczesnej architektury sakralnej.

Interesujący jest artykuł dr inż. arch. Magdaleny Swaryczewskiej: *Niewiasta na drodze krzyżowej w Głotowie*. Autorka opisała Kalwarię Warmińską, zespół sakralny, który powstał w latach 1878-1894. Wybitny pod względem walorów estetyczno-symbolicznych, dobrze osadzony w środowisku przyrodniczym i tradycji architektonicznej. Kalwaria Warmińska jest przykładem XIX-wiecznej sztuki w wydaniu akademickim i ludowo-prowincjonalnym, jednak mocno wpisuje się przestrzeń kulturową Warmii. Stylistyka romantyczna, dominująca w kompozycji krajobrazu, architekturze i rzeźbie Kalwarii, potwierdza ówczesną fascynację historią i symboliką sakralną. Autorka nie ma wątpliwości, że „Warmia szczydzi się wielkim bogactwem dziedzictwa kulturowego, licznymi wizerunkami Zbawiciela, Maryi i świętych w rzeźbie, malarstwie czy sztuce witrażowej, nigdzie jednak Matka Bolesna i Współodkupicielka nie jest tak realna i bliska jak spłakana, spowita w chusty Niewiasta na Drodze Krzyżowej w Głotowie” (s. 165).

W wierze i teologii to tytuł trzeciej części publikacji. Otwiera ją kazanie bp. Rudolfa Bażanowskiego, biskupa diecezji mazurskiej Kościoła ewangelicko-augsburskiego, którego tematem rozważań była perykopa o weselu w Kanie Galilejskiej (J 2, 1-11).

Kolejne prace są refleksją na temat miejsca i roli Maryi w historii zbawienia, życiu Kościoła, teologii, katechezie i duchowości.

Dr Aleksandra Nalewaj w artykule: *Niewiasto, oto Twój syn – J 19,25-27 w analizie egzegetyczno-teologicznej* dochodzi do stwierdzenia, że zgodnie z teologiczną koncepcją Jana szczególny nacisk położony jest w egzegezie na głębię znaczeniową słów Jezusa, a nie na wymiar historyczny wydarzenia. Przez lata słowa „Oto Matka twoja” były interpretowane jako powierzenie materialnej opieki nad Rodzicielką Jezusa, przy jednoczesnym marginalizowaniu Jej roli. Autorka zwraca uwagę, że Jezus najpierw zwrócił się do Matki: „Oto syn Twój”, co oznacza, że Jej powierzył opiekę nad uczniem. Maryja staje się jego matką i zarazem Matką wszystkich uczniów, a tym samym Jej macierzyńska funkcja obejmuje każdego, kto podąża śladami Jej Syna.

Niejako uzupełnieniem egzegezy tekstu z ewangelii Jana była wypowiedź ks. dr. hab. Jacka Neumana: *Maryja w tajemnicy zbawczej Kościoła*.

Szczególnie interesujący jest artykuł ks. dr. Pawła Rabczyńskiego: *Hermeneutyka teologiczna mariofanii*, gdyż podjął próbę ukazania znaczenia objawień prywatnych dla rozwoju pobożności maryjnej. Mają one najczęściej postać zjawień maryjnych, czyli mariofanii. Autor zwrócił uwagę, że wprawdzie treści zawarte w tzw. objawieniach prywatnych nie przynależą do depozytu wiary i nie posiadają klauzuli konieczności do zbawienia, to jednak nie można ich lekceważyć i przechodzić obok nich obojętnie. Mariofanie w sposób naturalny pobudzają maryjną pobożność, która właściwie pojmowana jest w swym najgłębszym rozumieniu kontemplacją Tajemnicy Wcielenia. Nie można ich lekceważyć w praktyce duszpasterskiej,

choćby z tego powodu, że wykazują się one aktualnością w odniesieniu do teraźniejszej sytuacji współczesnego człowieka, stanu jego wiary i potrzeb religijnych.

Tematykę pobożności maryjnej podjął także bp prof. zw. dr hab. Julian Wojtkowski w artykule: *Maryja w „Żywocie Łacińskim” Błogosławionej Doroty z Matów (+ 1394) pióra Jana z Kwidzyna (+1417)*. Autor z godną podziwu dokładnością dokonał szczegółowej analizy „*Żywota Łacińskiego*” pod kątem obrazów i widzeń Matki Bożej, a także zwrotów używanych przez bł. Dorotę wobec Maryi. „*Żywo Łaciński*” pozwala poznać duchowość maryjną bł. Doroty. Jest to maryjność:

1) wzywająca Pośredniczkę między Chrystusem Panem a ludźmi – 63 odniesienia w tekście *Żywota*;

2) czcząca Bogarodzicę – 52 odniesienia w tekście *Żywota*;

3) naśladowująca Świętą – 45 odniesień w tekście *Żywota*;

4) miłująca Dziewicę – 29 odniesień w tekście *Żywota*;

Bp Wojtkowski zauważa, że „pierwszeństwo wzywania pośredniczki nad innymi nurtami nabożeństwa do Maryi, było charakterystyczne dla wieków średnich, w których panowała reakcja antyariańska, zapoczątkowana przez synody hiszpańskie” (s. 218).

Dwa przedłożenia dotyczą kwestii katechetycznych. Dr hab. Beata Bilicka w artykule *Matka Kościoła w katechezie dzieci i młodzieży w latach 1971-2010* zwraca uwagę, na znaczenie tytułu Matka Kościoła w katechezie. Formuluje postulat: „katecheza o Maryi Matce Kościoła jest bardzo ważna, ponieważ pozwoli katechizowanym nie tylko pokochać i lepiej naśladować Tę, która jest Matką Odkupiciela i naszą Matką, ale także dlatego, że zrozumienie maryjnego wymiaru Kościoła może pomóc uczniom w lepszym zrozumieniu jego wymiaru Piotrowego, hierarchicznego, tak często dzisiaj negowanego i odrzucanego przez wielu polskich katolików” (s. 279).

Zagadnienia mariologiczne w dokumentach programowych szkolnego nauczania religii – między schematem a integralnym przekazem zainteresowały dr hab. Annę Zellmą, która zwróciła uwagę, że „Podstawa programowa katechezy” i „Program nauczania religii” wprawdzie koncentrują się na zapoznaniu uczniów z dogmatami wiary katolickiej i z polską pobożnością ludową, w której kult Maryi zajmuje szczególne miejsce, jednakże autorzy skupiają się na wybranych elementach wiedzy z zakresu mariologii. Stanowi to swego rodzaju uproszczenie i w praktyce utrudnia, a niekiedy wręcz uniemożliwia realizację zasady integralności treści nauczania religii. Sporadycznie – i tylko w szkołach ponadgimnazjalnych, zauważa Autorka, – katecheza ukazuje Maryję jako wzór kobiety, małżonki i matki.

Dr Zellma zgłosiła postulat: „Potrzeba zatem najpierw pogłębionej refleksji mariologicznej wśród twórców dokumentów programowych katechezy, a na-

stępnie zmian w programach nauczania religii, które uszczegółowią treści z zakresu mariologii oraz uzupełnią je o aspekty służące lepszemu zrozumieniu posłania Maryi, Jej świętości oraz życia zaangażowanego w dzieło zbawienia. Warto też podjąć badania empiryczne, które pozwolą zdiagnozować jakość wiedzy dzieci i młodzieży na temat Maryi oraz rolę nauczania religii w procesie-zdobywania tej wiedzy oraz kształtowania poglądów na temat Matki Bożej i postaw wobec Niej. Pozyskane dane, zwłaszcza jeśli będą miały charakter nie tylko ilościowy, ale także jakościowy mogą okazać się pomocne w wypracowaniu nowych obszarów tematycznych i sposobów ukazywania problematyki maryjnej w nauczaniu religii” (s. 295).

Kolejne dwa teksty zajmują się ściśle mariologią. *Mariologia w polskich podręcznikach dogmatyki po Soborze Watykańskim II* to przedłożenie dr hab. Katarzyny Parzych-Blakiewicz. Autorka dokonała syntezy i analizy koncepcji mariologicznych wypracowanych po Soborze Watykańskim II, zawartych w publikacjach polskich dogmatyków, zajmujących się kształceniem akademickim. Autorka podzieliła materiał na pięć części: „mariologia chrystologiczna” ks. Andrzeja Zuberbiera i bp. Stanisława Budzika, „mariologia personalistyczna” ks. Czesława S. Bartnika i Elżbiety Adamiak, „mariologia rodzicielska” ks. Jerzego Buxakowskiego, „mariologia proegzystencjalna” o. Zdzisława J. Kijasa oraz „mariologia przestrzeni w teologii” według o. Stanisława C. Napiórkowskiego.

Natomiast bp dr Jacek Jezierski w pracy: *Kryzys mariologii po Soborze Watykańskim II w perspektywie Josepha Ratzingera* zwrócił uwagę, że pierwsze półwiecze XX stulecia było czasem ścierania się w Kościele dwóch tendencji. Pierwsza to mariologia maksymalistyczna, która kładła nacisk na ogłaszanie nowych tytułów maryjnych oraz dążenie do dogmatyzacji prawdy o Maryi jako Współodkupicielce, Pośredniczce Łask Wszelkich oraz Orędowniczce. Druga, będąca w opozycji do mariologii tytułów i przywilejów maryjnych, preferowała powrót do źródeł, to jest do Pisma Świętego i do najstarszych warstw Tradycji Kościoła. Przypominała nowotestamentowe imiona i określenia Maryi. Podczas Soboru zwolenników tego nurtu nazywano czasami pogardliwie minimalistami.

Ostatecznie umieszczenie przez Ojców Soboru Watykańskiego II w Konstytucji dogmatycznej o Kościele rozdziału VIII noszącego tytuł: *Błogosławiona Maryja Dziewica, Boża Rodzicielka, w misterium Chrystusa i Kościoła* położyło kres autonomicznej refleksji o Maryi, a także dominancie refleksji chrystotypicznej w mariologii. Zwyciężyła opcja eklezjotypiczna i doszło wówczas do załamania się mariologii. Według bp. Jacka Jezierskiego współczesna mariologia wyszła ze stanu zapaści, w którym znalazła się w pierwszej dekadzie po Soborze Watykańskim II. Dziś jest bardziej biblijna, bardziej nasycona myślą Ojców Kościoła i otwarta na liturgię oraz wrażliwsza na ekumenizm aniżeli mariologia przedsoborowa. Impulsy do odnowy i odbudowy refleksji mariologicznej dali: Paweł VI (*Marialis cultus*)

oraz Jan Paweł II (*Redemptoris Mater*). J. Ratzinger, jako arcybiskup Monachium, następnie kardynał kurialny i papież Benedykt XVI, przeszedł pewną drogę, czy też ewolucję teologicznego myślenia. Dotyczy to również mariologii, od zaangażowania w konstruowanie mariologii eklezjotypicznej do szukania syntezy mariologii chrysto- i eklezjotypicznej.

Książka *Matka Boża w wierze, kulcie, teologii i sztuce. Perspektywa regionalna i uniwersalna* pozwala czytelnikowi nie tylko zagłębić się w wybranych aspektach mariologii, ale też odkrywa przed nim całe bogactwo doświadczenia wiary na Warmii i Mazurach.

Wypełnia lukę w opisywaniu rubieży północnych Polski, zwykle kojarzonych tylko z jeziorami i lasami, gdzie teologia uprawiana jest na poziomie akademickim od wieku XVI, a chrześcijańskie dziedzictwo historyczno-artystyczne zachowało się w wybitnych i unikalnych formach sztuki sakralnej katolickiej i luterańskiej.

MAREK MARCZEWSKI

Ks. Janusz Mariański. *Katolicyzm polski: ciągłość i zmiana. Studium socjologiczne*, Kraków 2011 ss. 442. Wydawnictwo WAM

Książka Ks. Prof. Janusza Mariańskiego, kierownika Katedry Socjologii Moralności Instytutu Socjologii KUL, jest adaptowaną do potrzeb Wydawnictwa WAM publikacją jego wcześniejszych tekstów, które ukazały się w różnych czasopismach lub pracach zbiorowych w latach 2008-2010¹. Przesądza to o wartości prezentowanej publikacji, bo pozwala na poznanie rozproszonych tekstów jednego z wiodących socjologów religii, kontynuatora i kustosza, to znaczy stróża i obrońcy myśli jego nauczycieli, a potem kolegów – Ks. Prof. Józefa Majki (1913-1993) i Ks. Prof. Władysława Piwowarskiego (1921-2001). Tłumaczy nierówną liczbę stron poszczególnych rozdziałów, co nie zdarza się w opracowaniach Profesora.

Publikacja, którą z radością i przyjemnością prezentujemy Czytelnikowi, składa się z *Wstępu*, siedmiu rozdziałów, *Zakończenia*, *Wykazu skrótów*, *Bibliografii* i anonsowanej poniżej *Noty bibliograficznej*². Jej zawartość i podział zebranego materiału pozwala na zorientowanie się w stanie polskiego katolicyzmu okresu przełomu wieków, dokonujących się przewartościowań³, które swymi korzeniami sięgają okresu oświecenia, wciąż – mimo stuleci – żywych, a przez to niepokojących i niepokornych, choć zaproponowana przez Ojca Świętego pilna potrzeba zdefiniowania „*laickości* pozytywnej, *otwartej*, czyli takiej, która, bazując na słusznej autonomii porządku doczesnego i duchowego”, uzasadnia konieczność syntezy wiary i rozumu, by ustrzec przyszły rozwój kultury europejskiej, okazuje

¹ Zob. *Nota bibliograficzna* zawarta w omawianej publikacji na s. 441-442.

² *Wstęp* (s. 9-14), Rozdz. I: *Religijność katolików polskich w procesie przemian* (s. 15-100), Rozdz. II: *Kościół katolicki w opinii Polaków – zaufanie i dystans społeczny* (s. 101-179), Rozdz. III: *Parafia katolicka jako środowisko społeczno-kulturowe* (s. 180-248), Rozdz. IV: *Przynależność do ruchów i wspólnot religijnych oraz stowarzyszeń katolickich* (s. 249-299), Rozdz. V: *Edukacja religijna w szkole z perspektywy socjologicznej* (s. 300-336), Rozdz. VI: *Jan Paweł II jako gwarancja trwałości polskiego katolicyzmu* (s. 337-371), *Przyszłość Kościoła katolickiego w opinii Polaków* (s. 372-395), *Zakończenie* (s. 378-405), *Wykaz skrótów* (s. 406), *Bibliografia* (s. 407-440), *Nota bibliograficzna* (s. 441-442).

³ „Przemiany społeczno-kulturowe w naszym kraju są wyznaczone przez trzy wielkie procesy: globalizację, której areną jest cały świat, integrację europejską, dokonującą się na naszym kontynencie i transformację postkomunistyczną, obejmującą całą Europę Środkowowschodnią” (J. Mariański, *Katolicyzm polski: ciągłość i zmiana. Studium socjologiczne*, Kraków 2011, s. 106. W kolejnych przywołaniach tekstu posługiwać się będziemy skrótem: Mariański, *Katolicyzm polski*).

się propozycją zażegnania odwiecznego konfliktu (s. 102)⁴. Ze względu na przedstawienie tej propozycji nie będzie w tym przesady jeśli pozwolimy sobie na określenie papieża Benedykta XVI *obrońcą cywilizacji łacińskiej*.

Wielokrotnie już o tym pisałem, podejmując się omówienia prac Księdza Mariańskiego, że szczególną cechą jego pisarstwa jest umiejętność wprowadzania Czytelnika w zrozumienie dokonujących się procesów poprzez ich sytuowanie (naświetlanie) w kontekście aktualnych procesów społeczno-kulturowych (*widzieć*), opisanie w świetle antropologii, wymogów życia społecznego, nauczania Kościoła i opinii teologów (*osądzić*) i wskazanie elementów pozytywnych, które pozwolą na realizowanie zbawczej posługi Kościoła (tak zwanego duszpasterstwa) zgodnie z teologiczną analizą terażniejszości (*działać*).

W ramach wstępu chciałbym zwrócić uwagę na wyjaśnienie przez samego Autora tytułu jego pracy. Jest on znany, jak to już miałem okazję wcześniej zaznaczyć, jako myśliciel odnoszący się zawsze w swych refleksjach „do kościelno powszechnego i ogólnoswiatowego centrum, które w swym zasadniczym zrębie naukowej refleksji jest związane z nauczaniem społecznym Kościoła i zwyczajnym nauczaniu papieskim”⁵. Termin *centrum* można także odnieść do stanowiska w analizie socjologicznej badań, a także tendencji metodologicznych i poznawczych w dziedzinach, którymi się zajmuje. Jest bowiem daleki od wygłaszania opinii skrajnych. Pisząc w tej książce na temat polskiego katolicyzmu, znajdującego się „w polu napięć pomiędzy sekularyzacją a ewangelizacją”, stwierdza, że „nie da się go opisać w kategoriach jednorodnego faktu społecznego”, ale „należy przyjąć »wielościęzkową« interpretację procesów przemian w polskim katolicyzmie”. Sytuuje swe badania i interpretacje wśród tych, którzy, rezerwując „specyficzną ścieżkę» rozwoju religijności w społeczeństwie polskim”, katolicyzm traktują „jako ważny czynnik indywidualnej i zbiorowej tożsamości (*ciągłość i zmiana*)” (s.11-12; podkr. moje: M.M.).

Jak wspomniałem, prezentowana publikacja składa się z siedmiu rozdziałów, które pozwalają duszpasterzom i świeckim zaangażowanym w zbawczą posługę Kościoła, zapoznać się z aktualną sytuacją współczesnego, rzymskokatolickiego Kościoła w Polsce, gdyż dotyczą ważnych, węzłowych punktów, które decydują o jego tożsamości. Moja praca polegać będzie na przedstawieniu każdego z nich, zastrzegając sobie prawo do koniecznych lub uzupełniających uwag.

⁴ W nawiasach będziemy zamieszczać strony omawianej książki, do których odwołujemy się cytując wypowiedzi Autora, streszczając jego stanowisko lub zaznaczając większe partie materiału, na których są prezentowane opinie.

⁵ M. Marczewski, *Konkurencja czy współdziałanie? Socjologia religii i teologia pastoralna. Wkład Księdza Profesora Janusza Mariańskiego w teologię pastoralną*, w: *Między socjologią i teologią. Pola zainteresowań i badań naukowych Janusza Mariańskiego*, Pod red. J. Baniaka, Poznań 2010 s. 252.

*

1. Sondáže informujące o przynależności Polaków do Kościoła rzymskokatolickiego wskazują na wysokie wskaźniki przynależności wyznaniowej. Wśród dorosłych oscylują w granicach 95,9 % (2007 r.) – 94,7 % (2008 r.), a wśród młodzieży są na ogół niższe: 92,0 % (2005 r.) (s. 24-29)⁶. Te wskaźniki uprawniają do stwierdzenia, że „przynależność formalna do Kościoła katolickiego jest swoistą oczywistością kulturową, a procesy dekonfesjonalizacji są *in statu nascendi* [...]”. Wydaje się, że wśród młodzieży możemy już odnotować pierwsze oznaki emigracji ze zbiorowości ludzi identyfikujących się z Kościołami chrześcijańskimi” (s. 29).

Formalna przynależność do Kościoła rzymskokatolickiego nie pokrywa się – co jest zrozumiałe – z autodeklaracjami dotyczącymi wiary i praktyk. Dane określające dorosłych Polaków jako wierzących i praktykujących są już o wiele mniejsze. W 2007 r. badania TNS OBOP wskazywały, że 53,0 % respondentów określało siebie jako wierzących i regularnie praktykujących, 31,5 % jako wierzących i nieregularnie praktykujących, 12,2 % jako wierzących, ale niepraktykujących i 3,2 % jako niewierzących (s. 33). Jeśli chodzi o młodzież, to badani przez CBOS w 2008 r. uczniowie ostatnich klas szkół ponadgimnazjalnych (liceów, techników, zasadniczych szkół zawodowych) deklarowali się w 8,0 % jako głęboko wierzący, 73,0 % – jako wierzący, 13,0 % jako niezdecydowani w sprawach wiary i 5,0 % – jako niewierzący (s. 37), choć są informacje o znacznie niższym wskaźniku autodeklaracji religijnych (s. 38-39)⁷.

Jeśli chodzi o dorosłych, to w przekonaniu Ks. Mariańskiego „religijność polska w wymiarze autoidentyfikacyjnym jest bardzo trwałym elementem kultury [...], a autodeklaracje wiary pozostawały na zbliżonym poziomie” (s. 35). I chociaż młodzież polska „różni się w istotny sposób od młodzieży z krajów Europy Zachodniej w swoich postawach wobec religii i Kościoła”, to jednak „powoli zaznacza się trend odchodzenia od wspólnotowej, związanej z Kościołem religijności [...] do różnych form spluralizowanej, a nawet zindywidualizowanej religijności” (s. 39-30).

O tych odejściach, tak dorosłych, jak młodych, świadczą: (a) *treść* wiary, (b) *praktyki* religijne i – przede wszystkim – (b) religijna *moralność* Polaków.

⁶ Ksiądz Mariański podaje deklaracje młodzieży szkół ponadgimnazjalnych z czterech miast w latach 2002-2005 w wysokości 96,2 % (s. 29 – za: J. Mariański, *Emigracja z Kościoła. Religijność młodzieży polskiej w warunkach zmian społecznych*, Lublin 2008, s. 71).

⁷ Ks. Profesor sugeruje, że dane te mogły być spowodowane „samą konstrukcją pytania, w którym umieszczono odpowiedź »niezdecydowany, ale przywiązany do tradycji religijnych«” (s. 39).

a. W 2009 r. 60,0 % dorosłych wyraziło pogląd, że wierzy w Boga i nie ma co do tego żadnych wątpliwości, 25,0 % – wierzy, ale ma niekiedy chwile zwątpienia, 5,0 % – czasami wierzy, a czasami nie, 6,0% nie wierzy w Boga osobowego, ale wierzy w siłę wyższą, 2,0 % nie wie, czy Bóg istnieje, 1,0 % nie wierzy w Boga (s. 41). Według sondażu CBOS z grudnia 2008 r. 65,6 % deklaroowało wiarę w życie pozagrobowe, 74,5 % – w duszę nieśmiertelną⁸, 73,5 % – w sąd ostateczny, 68,8 % – w zmartwychwstanie zmarłych, 60,4 % – w istnienie piekła, 71,9 % – w istnienie nieba, 65,8 % – w grzech pierworodny⁹, 62,9 % – w przeznaczenie, 32,8 % – w reinkarnację, 77,4 % – w zwycięstwo dobra (s. 41). Jeśli chodzi o młodzież, to badania przeprowadzone w skali całego kraju przez Ośrodek Sondaży Społecznych OPINIA z 2005 r. w 84,9 % deklaroowało wiarę w Boga, 70,9 % – w Trójcę Świętą, 71,3 % – w Boga stwórcę świata, 69,1 % – w Boga stwórcę człowieka, 85,3 % – w Chrystusa jako Syna Bożego, 79,5 % – w zbawczą śmierć Chrystusa, 61,5 % – w nagrodę lub karę po śmierci, 28,6 % zmartwychwstanie z ciałem i duszą na sąd ostateczny (s. 43-45)¹⁰.

b. W sondażu CBOS z września 2009 r. 5,2 % badanych informowało, że bierze udział w praktykach religijnych (msza św., nabożeństwa lub spotkania religijne) kilka razy w tygodniu, 50,7 % – raz w tygodniu, 16,9 % – przeciętnie jeden lub dwa razy w miesiącu, 17,1 % – kilka razy w roku, 10,1 % – w ogóle nie uczestniczy (s. 49); modli się codziennie – 34,2 %, częściej niż raz w tygodniu – 11,4 %, przynajmniej raz w miesiącu – 9,8 %, kilka razy w roku – 8,0 %, jeszcze rzadziej – 3,7 %, nigdy – 5,2 % (s. 51).

Jeśli chodzi o młodzież, to „od początku lat dziewięćdziesiątych zmniejszyła się zarówno liczba praktykujących kilka razy w tygodniu (z 9,0 % do 4,0 %), jak i uczęszczających w każdą niedzielę do kościoła (z 63,0 % do 45,0 %). Dwukrotnie wzrósł natomiast wskaźnik osób praktykujących od kilku do kilkunastu razy w roku (od 20,0 % do 40,0 %), a także wskaźnik w ogóle nieuczestniczących w praktykach religijnych (od 4,0 % do 12,0 %)” (s. 53). Według informacji wielu duszpasterzy powoli daje znać o sobie kryzys spowiedzi (s. 58)¹¹.

⁸ Większy o 10 punktów procentowych wynik pozostaje w sprzeczności ze wcześniejszą deklaracją dotyczącą wiary w życie pozagrobowe.

⁹ Przekonanie to pozostaje w sprzeczności z deklaracją 84,1 % badanych dorosłych Polaków, że dzieci powinny być ochrzczone (s. 22, sondaż GFK Polonia z 2007 r.).

¹⁰ W świetle szczegółowych odpowiedzi deklarowana wiara w Boga (84,9 %) daleka jest od wiary objawionej; dla znaczącej części jest to raczej deizm.

¹¹ Wydaje się problemem ze wszech miar ważnym jest dokonanie badań szczegółowych. Głównie chodziłoby o zbadanie przyczyny zjawiska: brak księży w konfesjonale, brak zalecanych przez odnowę liturgii specjalnych nabożeństw pokutnych, nieumiejętność prowadzenia duchowego (ojcostwo duchowe), niezrozumienie aktu pokuty na początku liturgii mszy św., który celebrowany jest w wielu parafiach w sposób skandaliczny, błędne rozumienie przez wiernych sumienia.

c. Na podstawie sondażu przeprowadzonego przez COBOS w grudniu 2008 r. dowiadujemy się, że 33,8 % dorosłych Polaków uważało zasady moralne katolicyzmu za najlepszą i wystarczającą moralność, 26,9 % – za słuszne, ale wobec skomplikowania życia trzeba je uzupełnić jakimiś innymi zasadami, 29,5 % – większość zasad katolicyzmu za słuszne, ale nie ze wszystkimi się zgadzam, dla 4,5 % moralność religijna była obca, ale niektóre zasady moralne uważało za słuszne, a dla 1,9 % zasady moralne są całkowicie obce.

Wręcz druzgoczące okazuje się przekonanie wśród młodzieży, że można być człowiekiem religijnym bez Kościoła jako ludu Bożego i Kościoła jako instytucji. Zmiany, jakie dokonały się na przestrzeni siedmiu lat (1988-2005), są zatrważające: w 2005 r. 65,5 % młodych respondentów stwierdziło, że można być religijnym bez Kościoła, gdy w 1988 r. było co do tego przekonanych „jeszcze” 27,3 % (s. 80 tab. 3)

Ks. Profesor przestrzega, że „erozja tradycyjnej religijności może doprowadzić do takiego stanu, w którym silny instytucjonalnie Kościół będzie współistniał ze słabością wiary, a katolicyzm kwantytatywny, nie będzie katolicyzmem kwalitatywnym” (s. 46). Interesująca jest też wypracowana na kanwie analiz religijności katolików polskich typologia katolicyzmu polskiego, który nie jest jednorodny; Ks. Profesor wyróżnia siedem grup/nurtów: zaangażowani/aktywni kościelnie, sformalizowani, tradycyjni /niedzielni, tradycyjni/selektywni, otwarci/poszukujący, marginalni/nominalni, pogranicza/kulturowi (s. 85-98).

2. Wprawdzie w przekonaniu Ks. Mariańskiego „gorące spory o miejsce Kościoła w społeczeństwie polskim bezpośrednio po 1989 roku straciły jakby na intensywności” (s. 105), to jednak tematem dyżurnym, po stronie polityków, środowisk związanych z tak zwanym *nowym sekularyzmem* (s. 101), wiernych inspirowanych przez jednych i drugich, a wreszcie samych socjologów religii, pozostaje wciąż prawo i obowiązek Kościoła do bycia obecnym w przestrzeni publicznej/politycznej. Hasło, które kiedyś zauważyłem w Warszawie w podziemnym przejściu: *Księża na Księżyc*, staje się wciąż kapitałem do zbitcia interesów nie tylko *wolnomyślicieli*.

Tymczasem nauka Kościoła o jego obecności w świecie współczesnym jest jasna, co więcej – zadekretowana (a) prawnokanonicznie i katechizmowo. I nie chodzi tu o *zaufanie uogólnione* czy też *konkretne* w odniesieniu do różnych dziedzin życia publicznego, ale o (b) *conditio sine qua non* tożsamości Kościoła, realizacji jego zbawczej posługi, która staje się podstawą tego zaufania, co na przykład w refleksji pastoralnoteologicznej Ks. Franciszka Blachnickiego (1921-1987) wyraziło się w wypracowaniu *polskiej teologii wyzwolenia*¹².

¹² F. Blachnicki, *Ku polskiej teologii wyzwolenia*, Carlsberg 1985; M. Marczewski, *Prawda – Krzyż – Wyzwolenie. Polska teologia wyzwolenia epoki totalitaryzmu i jej aktualne przesłanie*, „Ethos” 13:2000 nr 3 s. 126-140.

a. Obowiązek obecności Kościoła w życiu społecznym narodu, ludów i całego świata wynika z jego zadania nauczycielskiego, troski o prawa osoby ludzkiej i zbawienia człowieka. Zapis ten znajdujemy w *Kodeksie prawa kanonicznego*¹³, *Katechizmie Kościoła katolickiego* (art. 2246) oraz dokumencie Papieskiej Rady *Iustitia et Pax*¹⁴.

b. Ksiądz Blachnicki postawił on tezę, która w realizacji zbawczej posługi Kościoła, czyli tak zwanym duszpasterstwie, brzmi następująco: „Działalność na rzecz wyzwolenia człowieka, wyzwolenia narodu, czy w ogóle ludzkości, należy widzieć jako kontynuację misji zbawczej Chrystusa”¹⁵. Pisał, że niewłaściwą i błędną jest teoria, która „głosi jakąś neutralność Kościoła w stosunku do problemów tego świata”. W istocie głosiłaby ona „jakąś kapitulację czy słabość religii”. Jako mylący, należy odrzucić pogląd, że „prymat pierwszeństwa wyzwolenia społeczno-politycznego nad sprawami czysto religijnymi w życiu Kościoła, bo wiązałyby się to z przekreśleniem misji Kościoła zbawienia człowieka i realizowania Bożego planu zbawienia. Falszywym jest także przekonanie o samoczynnym działaniu struktur, w myśl którego głosi się, że zreformowanie i udoskonalenie struktur społecznych, gospodarczych i politycznych sprawi zmianę człowieka i zbliżą go do wewnętrznego wyzwolenia”. Również droga rewolucji kończy się niepowodzeniem, czego dowód stanowiło tyle rewolucji w historii świata: „Tak będzie z każdą rewolucją, jeżeli ona nie rozwiąże kluczowego problemu stworzenia nowego człowieka. Wprawdzie pojęcie nowy człowiek należy także do kluczowych pojęć, którymi szermuje każda rewolucja i również w propagandzie komunistycznej ciągle słyszymy o nowym człowieku, ale jest to pusty frazes, bo ani nie wiadomo, na czym ma polegać ten nowy człowiek, ani nie widać żadnej realnej drogi, żadnej realnej siły, która by potrafiła tego nowego człowieka stworzyć, wychować”¹⁶. Wszystko zatem opiera się na jakimś złudzeniu dopóty, dopóki „nie postawi się na pierwszym miejscu problemu przemiany człowieka i nie pokaże się realnej mocy, która może człowieka zmienić, realnej drogi do zmiany człowieka”, krótko: „nie można więc oddzielić akcji na rzecz wyzwolenia człowieka od ewan-

¹³ „Kościół, któremu Chrystus Pan powierzył depozyt wiary, aby z asystencją Ducha Świętego strzegł święcie prawdy objawionej, wnikliwie badał, wiernie głosił i wykładał, ma obowiązek i wrodzone prawo przepowiadania Ewangelii wszystkim narodom, niezależnie od jakiegokolwiek ludzkiej władzy, także z zastosowaniem właściwych sobie środków społecznego przekazu” (kan. 747 § 1 KPK); „Kościółowi przysługuje prawo głoszenia zawsze i wszędzie zasad moralnych również w odniesieniu do porządku społecznego, oraz wypowiadania oceny o wszystkich sprawach ludzkich, na ile wymagają tego fundamentalne prawa osoby ludzkiej i zbawienie człowieka” (kan. 747 § 2 KPK).

¹⁴ Papieska Rada *Iustitia et Pax*, *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, Kielce 2005 art. 424-427.

¹⁵ F. Blachnicki, dz.cyt.,s. 21-22.

¹⁶ Tamże s. 64-68.

gelizacji (...). Te dwie rzeczy muszą iść równolegle, bo jedynie Ewangelia Jezusa Chrystusa przynosi wyzwolenie człowieka i przynosi moc do stworzenia nowego człowieka¹⁷.

W tym kontekście wszelkie myślenie, mówienie, przeprowadzanie badań i zbieranie opinii na temat Kościoła jako instytucji społeczno-politycznej (s. 145-156) wydaje się nieporozumieniem, co więcej – jest wprowadzeniem już przegranych *wolnomyślicielskich*, a później komunistycznych opinii. Transparentnym przykładem tego nieporozumienia jest stwierdzenie/opinia – przytoczona przez Ks. Mariańskiego – która ma służyć uzasadnieniu stanowiska: „O ile w okresie totalitaryzmu Kościół jawił się dla wielu Polaków jako »przestrzeń« wolności, to dzisiaj jest on coraz częściej postrzegany jako zagrożenie dla wolności” (s. 113)¹⁸. Pytam bowiem, co się zmieniło? Chyba to, że Kościół zmądrzał i nie pozwala na to, by ateusze i rozwodnicy, chcąc się uwierzytelnić, czytali w parafialnych kościołach lekcje mszalne, jak to było w stanie wojennym. Zmieniło się jeszcze coś, a mianowicie, że Kościół nie dał się zinstrumentalizować ani wpędzić do zakrystii¹⁹, bo zamach na polskie społeczeństwo, jakim była tak zwana *transformacja ustrojowa*, nie powiódł się, gdyż to Bóg jest panem historii i to On jeden władny jest ze zła wyprowadzać dobro, by człowiek, naród, świat został uratowany (*felix culpa*).

Pozwoliłem sobie na tak obszerną notę tylko dlatego, by przeciwstawić się socjologicznemu dogmatyzmowi i domagać się od socjologów, by uczyli się teologii pastoralnej i nie tylko, skoro pastoraliści uczą się dużo od socjologów, by w ten sposób doprowadzać do koniecznej i owocnej współpracy.

Kończąc ten temat, należy podkreślić, że Ks. Mariański, właśnie z racji, że jest socjologiem religii i teologiem, nie nawiązując do przemyśleń Ks. Blachnickiego,

¹⁷ Tamże s. 68-69.

¹⁸ Zaskakujące, że w sukurs *wolnomyślicielom* rodzimym przychodzą jacyś brytyjscy socjologowie (D. Martin, J. Beckford) lub filozof amerykański (R. Rotry), zob. J. Mariański, *Katolicyzm polski: ciągłość i zmiana. Studium socjologiczne*, Kraków 2011, s. 112).

¹⁹ „Na różne sposoby podpowiada się Kościołowi, że właściwym miejscem jego działalności jest sfera kultowa wewnątrz świątyni (‘zakrystia’) i na zewnątrz kontrolowana działalność charytatywna. Niewiele lub wcale nie wyznacza się ‘obszarów’ społecznych dla etyczno-profetycznej działalności Kościoła. Zaleca się Kościołowi poniechanie roszeń do ‘zbawiania’ całego społeczeństwa, rezygnację z ambicji występowania w roli głosiciela prawd o powszechnej mocy obowiązującej, a nawet pogodzenie się z wysychaniem tradycyjnych źródeł, religijnie zakotwiczonych w wartościach kulturowych. Konieczna jest – według tego stanowiska – wyraźna liberalizacja katolicyzmu i uprzywilejenie wiary (...). Wydaje się, że pewnym ośrodkiem opiniotwórczym w Polsce zależy, by rola Kościoła we współczesnym społeczeństwie była coraz bardziej niejasna i nieokreślona, by wielu zagubiło autentycznie katolicki sens rzeczywistości Kościoła” (J. Mariański, *Kościół katolicki w społeczeństwie obywatelskim. Refleksje socjologiczne*, Lublin 1998, s. 39, 52).

ale będąc bliskim jego intuicji pastoralnych, do swych badań nad kondycją religijną społeczeństwa polskiego, prócz hipotezy o wpływie sekularyzacji i indywidualizacji, pluralizmu i religijnego rynku jako „wielkich procesów społecznych”, które „nie są konkurencyjne wobec siebie, lecz komplementarne” i jako takie mogą wpływać na kształt postaw osoby i życia społecznego oraz miejsca i roli Kościoła w życiu jednostki i społeczności ludzkiej, wprowadził *hipotezę ewangelizacji*, ponieważ nie wszystko daje się wytłumaczyć determinantami dwu pierwszych par teorii; „ważną rolę odgrywają również wysiłki ewangelizacyjne Kościoła”²⁰.

Czyniąc jednak zadość wyznaczonemu porządkowi prezentacji poszczególnych części pracy Ks. Profesora, a także mogącej powstać opinii, że odrzucam wszelkie badania nad oceną działalności Kościoła katolickiego w różnych dziedzinach życia publicznego, pragnę zwrócić uwagę na powolne odbudowywanie jego autorytetu społecznego od połowy lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku (47 % badanych w 2000 r. wyrażało zaufanie Kościołowi; 68,0 % w 2005 r.) (s. 123-128). W ocenie działalności różnych instytucji i organizacji społecznych „w sondażu z września 2010 roku 8,6 % badanych dorosłych Polaków oceniło zdecydowanie dobrze działalność Kościoła rzymskokatolickiego, 45,1 % – raczej dobrze, 26,4 % – raczej źle, 6,9 % bardzo źle, 11,5 % – trudno powiedzieć, 0,3 % – odmówiło odpowiedzi” (s. 129). Jeśli chodzi o młodzież, to „wśród uczniów gimnazjalnych z Kalisza i jego okolic w latach 2001-2004 prawie trzy czwarte badanych (73,0 %) deklarowało ogólne zaufanie do Kościoła” (s. 133).

Opinie na temat Kościoła i jego działalności w odniesieniu do konkretnych dziedzin życia społecznego są w przekonaniu naszego Autora „bardzo zróżnicowane” (s. 143). Niepokojące są deklaracje maturzystów z pięciu miast polskich (Szprotawa, Puławy, Kraśnik, Dęblin, Gdańsk) z 2009 r.: „Przeciętny wskaźnik deklarowanego zadowolenia z działalności Kościoła katolickiego wynosił 31,9 %, wskaźnik niezadowolenia – 45,7 %, wskaźnik niezdecydowania – 20,4 %, wskaźnik nieudzielających odpowiedzi – 2,0 %” (s. 144). W moim przekonaniu daje tu o sobie znać zawiniona przez Kościół *nieobecność* młodzieży przy parafii i w parafii (do dziś niezrealizowana katecheza parafialna, infantylne prowadzenie duszpasterstwa ministrantów²¹, z trudem torująca sobie prawo obecności i właściwie nie realizowana wspólnotowa koncepcja duszpasterstwa, w myśl której *cały* Kościół jest podmiotem znawczej posługi).

²⁰ J. Mariański. *Między sekularyzacją i ewangelizacją. Wartości prorodzinne w świadomości młodzieży szkół średnich*, Lublin 2003, s. 22-23; tenże, *Religijność społeczeństwa polskiego w perspektywie europejskiej, Próba syntezy socjologicznej*. Kraków 2004, s. 24, 67.

²¹ Z marazmu w tej dziedzinie może wyprowadzić przyjęcie propozycji prowadzenia liturgicznej służby ołtarza, którą wypracował dla potrzeb polskiego duszpasterstwa Sługa Boży ks. Franciszek Blachnicki: *Pedagogia ministrancka*, Warszawa 2011.

3. Parafia – prócz funkcji ściśle religijnych – pełni „funkcje opiekuńcze i zabezpieczające, kulturalne i oświatowe, administracyjne i gospodarcze, rekreacyjne i pielgrzymkowe, doradcze i interwencyjne [...] W konsekwencji podejmowanych przez parafię działań i współpracy parafian tworzy się coś, co można nazwać kapitałem parafialnym, lub szerzej – kapitałem religijnym. Sama parafia staje się *wspólnotą kościelną* czy *kościelną rodziną*” (s. 181; podkr. moje: M. M.)²².

Jak pisze Ks. Mariański „w świetle dotychczasowych badań socjologicznych można powiedzieć, że większość badanych katolików zna swoją parafię i z nią się identyfikuje” (s. 182). Oczywiście stopnie tego utożsamienia są tak różne, jak nie jest jednorodny katolicyzm polski. Decyduje tu przede wszystkim poziom religijności, to znaczy zaangażowanie w praktyki religijne i poziom identyfikacji z Kościołem (s. 194). Dlatego warto poświęcić nieco uwagi zasadniczym kwestiom stanowiących o obrazie polskiej parafii.

Sondaż CBOS przeprowadzony w lutym 2005 r. wykazał, że 45,0 % badanych identyfikowało się z parafią w sposób zdecydowany, raczej tak – 35,0 %, raczej nie – 11,0 %, zdecydowanie nie – 7,0 %, trudno powiedzieć – 2,0 %. Niepoczuwający się do związku z parafią jako przyczyny wskazywali: są wierzący, ale niepraktykujący, związani z inną parafią, nic się nie dzieje w parafii, nie podoba się proboszcz i inni księża, świeccy nie mają wpływu na sprawy parafii, źle się układa współpraca między księżmi a parafianami, są niewierzącymi, inne powody (s. 194-195). O wiele niższe wskaźniki wynikają badań w środowiskach młodzieży. Młodzież warszawska w 2003 r. czuła się związana z parafią w sposób zdecydowany w 14,7 %, tak, ale w pewnym stopniu w 35,6 %, nie czuła się związana z parafią w 42,6 % (s. 197)²³. Jeśli chodzi o przejawy więzi społecznej w parafii, to „szcze-

²² Są to funkcje związane są z posługą miłości bliźniego, z posługą charytatywną, sprawiającą, że nikt w tej małej wspólnotce/rodzinie Kościoła nie będzie się czuł pominięty. To dążenie wynika z faktu, że już u początku zaistnienia Kościoła *caritas* została wprowadzona – jak to ujął Ojciec Święty Benedykt XVI – do jego *fundamentalnej struktury*, stając się *podstawową zasadą eklezjalną*. W encyklice *Deus caritas est* papież pisze o „miłości, którą Bóg nas napełnia i którą mamy przekazywać innym” (art. 1). Ta miłość „stanowi (...) prawdziwą treść osobistej relacji z Bogiem i bliźnim; jest nie tylko zasadą mikrorelacji: więzi przyjacielskich, rodzinnych, małej grupy, ale także makrorelacji: stosunków społecznych, ekonomicznych i politycznych” (art. 2). I chodzi o to, by wprowadzać miłość w czyn. Konsekwencją tego jest między innymi fakt, że „miłość potrzebuje organizacji, aby w sposób uporządkowany mogła służyć wspólnotce” (art. 20); zbyt łatwo można zgubić *podstawową zasadę eklezjalną* (zob. Dz. 6, 1-6), a mianowicie, że „we wspólnotce wierzących nie może być takiej formy ubóstwa, by komuś odmówiono dóbr koniecznych do godnego życia” (tamże). Wraz z utworzeniem *kolegium siedmiu*, pierwszych diakonów, „posługa miłości bliźniego – została już wprowadzona do fundamentalnej struktury Kościoła” (art. 21). Zob. M. Andrzej, *Urząd i posługa diakona świetle »eklezjologii comunio«/»Das Amt und der Dienst des Diakons im Lichte der »Communio-Ekklesiologie«*. „Diakon” 5-6:2008/2009 s. 26-28.

²³ Zwracam uwagę na następny dowód zawinionej przez Kościół *nieobecności* młodzieży przy parafii i w parafii, o czym była już mowa wcześniej, z racji badań nad deklarowanym zado-

gólnie popularna jest działalność pielgrzymkowa, ale i działalność charytatywna i rekreacyjna [...]. Najrzadziej korzystali z usług parafii mieszkańcy wielkich miast (29 %), bezrobotni (33 %) i ci, których nic nie łączy z parafią (15 %)” (s. 202-203).

Stożenie zaangażowania w działalność parafialną nie jest zadowalający, na co wskazuje choćby sondaż CBOS z 2005 r.: 4 % badanych deklaroowało, że zdarza się im często, dobrowolnie i bezpłatnie pracować na rzecz parafii, 16 % – czasami, 14 % bardzo rzadko, 65 % nigdy nie włączyło się w społeczne przedsięwzięcia organizowane przez parafię (s. 206). Wśród młodzieży jest on znacznie niższy, „zwłaszcza wśród młodzieży z wielkich miast” (s. 209). Przedstawione dane znajdują swe potwierdzenie w niewielkim udziale wiernych w podejmowaniu decyzji odnoszących się do życia wspólnoty parafialnej, poczucia podmiotowości, rozbudzonej i uświadomionej potrzeby współdecydowania w sprawach parafii. Badania z 2006 r. wykazały, że 3,6 % respondentów ma wpływ na różne decyzje dotyczące parafii, 11,7 % – częściowy, 80,5 % – nie ma żadnego wpływu (s. 228). Trzeba jednak pamiętać i o tym, że katolików polskich charakteryzuje wspomniany brak poczucia podmiotowości, rozbudzonej i uświadomionej potrzeby współdecydowania w sprawach parafii, który może mieć różne przyczyny, ale jest niezwykle wymowny: „Na pytanie skierowane do wszystkich diecezjan łomżyńskich, czy chcieliby mieć wpływ na różne decyzje dotyczące parafii, 9,6 % badanych odpowiedziało wyraźnie pozytywnie (zdecydowanie tak), 33,5 % – raczej tak, 37,1 % – raczej nie, 15,2 % – zdecydowanie nie, 3,5 % – trudno powiedzieć i 1, 2 % nie udzieliło odpowiedzi” (s. 227)²⁴.

Wyniki wskazujące na brak związku wiernych z życiem parafii, na brak odpowiedzialności za wspólnotę Kościoła uzasadniają fakt, że w badaniach nad poważaniem społecznym zawodów *ksiądz* znalazł się na 23 pozycji z 36 w ogóle (s. 236-237). Podobnie niebezpieczne informacje zawierają badania dotyczące społecznego poważania, uznania i autorytetu (s. 237-243). W związku z tym, bardzo ogólne, ale jakże trafne, stwierdzenie Ks. Profesora dotyczące polskiego duszpasterstwa jest ważnym wskazaniem na wyjście z zaostrzającego się kryzysu: „Przejsie od stylu autorytatywno-dyrektywnego do stylu integracyjno-motywa-

wolaniem z działalności Kościoła katolickiego.

²⁴ Wydaje się, że tak małe zainteresowanie możliwymi formami zaangażowania i odpowiedzialności za Kościół można wyjaśnić brakiem wiedzy, świadomości obecności i działalności struktur organizacyjnych w parafii (Parafialna Rada Duszpasterska, Parafialna Rada Ekonomiczna, Parafialny Zespół Charytatywny, Parafialna Poradnia Rodzinna) lub brakiem ich istnienia w parafii: „Zdecydowana większość katolików polskich stwierdza wyraźnie brak różnego rodzaju Rad Parafialnych lub nie dostrzega ich istnienia w parafiach [...]. Stożenie poinformowania o działalności różnego rodzaju rad, kół i zespołów w parafii jest raczej niski i może świadczyć zarówno o tym, że w wielu parafiach takie instytucje w ogóle nie działają albo ich działalność jest mało widoczna, a nawet pozorną” (Mariański, *Katolicyzm polski: ciągłość i zmiana*, s. 288-289).

cyjnego jest historyczną i socjologiczną koniecznością” (s. 224). Trzeba je *przetłumaczyć* na język współczesnej teologii pastoralnej, którą wypracował przez Sługa Boży Ks. Franciszek Blachnicki²⁵.

4. Ruchy, wspólnoty, stowarzyszenia i organizacje katolickie „nie są alternatywą dla parafii, lecz rzeczywistością *komplementarną* [...] mogą przyczynić się do odrodzenia i pogłębienia polskiej religijności w parafiach i diecezjach [...], stanowią one rodzaj mikrostruktury Kościoła [...]. Przynależność do wspólnot religijnych, organizacji i stowarzyszeń jest jednym z ważnych wskaźników aktywności religijno-kościelnej [...]. Są one »wspólnotami ochronnymi«, miejscem ucieczki od nieprzyjaznego społeczeństwa, w którym trudno znaleźć bezpieczne miejsce i perspektywę, sposobem radzenia sobie z niepewnością i lękiem [...]. Ruchy stały się stałą formą pracy apostołowskiej Kościoła [...]. W ugrupowaniach tych ich członkowie uczą się zachowań innowacyjnych dziedzinie wiary, ale przede wszystkim odpowiedzialności za Kościół i praktykują udział w jego misji [...]. Na ogół ruchy i wspólnoty religijne w Polsce nie wyrastają z wątpliwych teologicznie przesłanek ani z protestu przeciw Kościołowi instytucjonalnemu [...] Nowe ruchy i wspólnoty religijne dokonują »deprywatyzacji wiary«, kształtują elity zaangażowanego laickatu, zarówno w Kościele, jak i społeczeństwie. Wypracowały one i nadal wypracowują nowe formy ewangelizacyjne, odpowiadające sytuacji naszych czasów [...]. Nowe ruchy i wspólnoty religijno-kościelne są sposobem i drogą, poprzez które sam Kościół staje się nośnikiem nowego ożywienia i przebudzenia religijnego. Poprzez przynależność do ruchów i wspólnot religijnych oraz stowarzyszeń katolickich umacnia się więź religijna z Kościołem i na ogół z parafią. Poprzez ich działalność rośnie szansa ożywienia życia wspólnotowego parafii [...]. W ruchach i wspólnotach religijnych kształtuje się nowy typ religijności i więzi z Kościołem, nowe formy zaangażowania religijnego i akceptacji wspólnych celów [...]. Ruchy i wspólnoty religijne oraz stowarzyszenia katolickie mogą odegrać ważną rolę w przemianach społeczno-kulturowych, gospodarczych i politycznych w naszym kraju” (s. 249-260)²⁶.

²⁵ Zespół redakcyjny, którego staraniem ukazały się trzy tomy serii Prace Katechetyczne Ks. Franciszka Blachnickiego (Warszawa 2005-2011, Wydawnictwo Salezjańskie), podjął się krytycznej edycji dwutomowego zbioru tekstów Sługi Bożego z zakresu teorii teologii pastoralnej.

²⁶ Ze względu na znaczący stopień uogólnienia wyrażonych uwag i opinii stwierdzenia te, choć słuszne, to jednak zawierają w sobie wrażenie błędu. Mówimy bowiem o kilku różnych rzeczywistościach, a mianowicie: ruch, wspólnota religijna, stowarzyszenie, organizacja. Nie można ich utożsamiać, wpisując pod jeden mianownik. Różnią się od siebie zasadniczo. Nie każde z nich spełnia te zadania, które przypisuje się wszystkim w ogóle. Trudno w tym tekście podejmować dyskusję. Na zasadzie przykładu, uzasadniającego mój niepokój, przytoczę tekst Josepha kard. Ratzingera, w którym dokonane porządkowanie terminologii wskazuje na złożoność zagadnienia: Chcąc uściślić znaczenie terminu ruch, wskazał na trzy różne rodzaje nazw, którymi próbuje się opisać rzeczywistość ruchu, gdy faktycznie oznaczają zgoła coś innego. Są to:

Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC podaje, że „we wszystkich parafiach polskich istnieje 337 różnych wspólnot, ruchów i stowarzyszeń katolickich, do których przynależy ponad 2,5 mln osób” (s. 251).

W świetle badań socjologicznych aktywne uczestnictwo w organizacjach, stowarzyszeniach, ruchach, klubach lub fundacjach jest na niskim poziomie. Badania CBOS z 2005 r. wykazały, że jedynie 7,0 % dorosłych Polaków przynależy w swojej parafii do jakiejś wspólnoty religijnej; badania z 2008 r. podają, że 6,0 % deklaruje swą przynależność do ruchów i wspólnot modlitewnych (s. 266-267). Jeśli chodzi o młodzież, to wyniki są jeszcze bardziej katastrofalne: 3,0 % (badania CBOS w 2003 r.) (s. 271).

Wydaje się, że w badania TNS OBOP z 2010 r., z których wynika, że *tylko* 9,0 % (!) dorosłych Polaków w wieku 15 lat i więcej deklaruje członkostwo w organizacji, związkach lub kołach, stowarzyszeniach, komitetach, partiach, radach i tym podobnych, w jakimś stopniu usprawiedliwiają ten stan rzeczy. Trzeba jednak zdać sobie sprawę z poważnego niebezpieczeństwa, na które skazuje siebie

ruch, prąd, inicjatywa. Terminem ruch zwykle się określać w pierwszej połowie naszego stulecia ruch liturgiczny lub ruch maryjny (powstały już w XIX w.), gdy tymczasem należałoby określić je mianem prądów, które z czasem mogłyby wykrystalizować się w konkretne ruchy. Podobnie zbieraniu podpisów podczas akcji postulujących wprowadzenie pewnych definicji dogmatycznych lub dokonanie zmian w Kościele, nadaje się miano ruchu, a właściwie należałoby nazwać je inicjatywą. „Ruch - uważa Kardynał – to konkretna wspólnota, zapoczątkowana przez charyzmatycznego przywódcę, która »na mocy swego pochodzenia« wciela w życie Ewangelię w całości i bez wahania uznaje w Kościele »rację swojego istnienia«, bez której nie mógłby trwać. Tak więc cechą charakterystyczną ruchu jest najpierw jego »zakorzenienie w wierze Kościoła«, a następnie – »pragnienie jedności z następcami Apostołów i następcą św. Piotra«, »pragnienie życia apostołskiego« i »apostołskiego działania«. Rola zaś ruchów w Kościele wyraża się tym, że »zawsze w nowej formie« okazują się »precyzyjną odpowiedzią Ducha Świętego na zmienne sytuacje, w jakich czasem znajduje się Kościół«, dowartościowując »uniwersalistyczny aspekt posłannictwa apostołskiego i radykalizm Ewangelii«, a także zapewniając »Kościółom lokalnym żywotność i duchową prawdziwość«. Kardynał Ratzinger sytuuje teologiczne rozumienie ruchów eklezjalnych w poszerzonym i pogłębianym rozumieniu sukcesji apostołskiej, która – zakorzeniona w sakramentalnej strukturze Kościoła – wciela się historycznie i kairologicznie usprawiedliwiony (uzasadniony) istotowy aspekt posłannictwa apostołskiego, którego nie może zabraknąć w Kościele, by w ten sposób służyć i wspierać posługę Piotra – Nauczycielskiego Urzędu Kościoła: »W Kościele muszą być zawsze posługi i posłannictwa, które nie mają wyłącznie *lokalnego* charakteru, lecz działają dla mandatu obejmującego całkowitą rzeczywistość kościelną i dla głoszenia Ewangelii. Papież potrzebuje tych posług i one potrzebują jego, a we wzajemności tych dwóch rodzajów posłannictwa rozbrzmiewa w pełni symfonia życia Kościoła«” (J. Ratzinger, *Ruchy kościelne i ich teologiczne umiejscowienie*, „Nowe Miasto” 5:1998 nr 3-4 s. 26-33, 36 – cyt. za: M. Marczewski, *Posługa zbawcza Kościoła w ujęciu ks. Franciszka Blachnickiego*, Lublin 2000, s. 374-376. Por. także: A.L. Szafranski, *Eklezjalny charakter małych grup religijnych*, RTK 32:1985 z. 6 s. 79-92; F. Blachnicki, *Istotne cechy ruchu eklezjalnego*, w: tenże, *Charyzmat Światło-Życie*, [Krościenko n. Dunajcem] 1987, s. 3-22).

Kościół, gdy nie będzie formował swoich wiernych do życia w tak zwanym społeczeństwie demokratycznym. Brak obecności wiernych chrześcijan i ich głosu doprowadzi nie tylko do nieprawidłowości w życiu Kościoła. Może skutkować przejściem władzy przez ludzi nieodpowiednich, „synów tego świata” (Łk 16, 8).

5. Zagadnienie edukacji religijnej w szkole nie można sprowadzić i nie sprowadza się do wykluczających się stwierdzeń: powrót lekcji religii do szkół jest aktem dziejowej sprawiedliwości po tym, jak usunięto religię ze szkół oraz wprowadzenie religii jako przedmiotu szkolnego stanowi zamach na świeckość i niezależność szkoły.

Problem nie leży w liczbach i procencie opowiadających się za lub przeciw, choć „większość Polaków popiera edukację religijną w szkole i oczekuje od państwa w tym względzie wyraźniej pomocy” (s. 300), ale w koncepcji formacji/wychowania młodego pokolenia w sytuacji, gdy kultura europejska przede wszystkim, a poprzez nią kultura świata, swą tożsamość i rozwój zawdzięcza religii Biblii, czyli także i przede wszystkim chrześcijaństwu.

Nie interesuje nas także dyskurs na temat miejsca prowadzenia lekcji religii, bo są to dla nas sprawy oczywiste: *lekcja religii* powinna być w szkole, równoprawna z innymi przedmiotami, natomiast *katecheza* powinna być w parafii, bo ona stanowi właściwe *środowisko wiary*, co znaczy – jak podkreśla Ks. Mariański „obie formy edukacji religijnej: szkolnej i parafialnej, powinny być realizowane równolegle i komplementarnie, przy zachowaniu ich specyficznego i odrębnego profilu” (s. 315)²⁷.

Nie należy sprowadzać lekcji religii do jakiejś formy zajęć z religioznawstwa, mimo obserwowanych i deklarowanych tendencji: „Według sondażu CBOS z lipca 2001 roku 36 % badanych dorosłych Polaków uważało, że w ramach lekcji religii powinno się przekazywać głównie wiedzę o zasadach religii katolickiej, 57 % – wiedzę o różnych religiach i wierzeniach, 7 % – trudno powiedzieć. W czerwcu 2008 odpowiednie dane kształtowały się następująco: 36 %, 57 %, 6 %” (s. 320)²⁸, ale o jej przemyślaną i spójną koncepcję oraz wypracowania jasnego stanowiska co do wzajemnego stosunku między celami nauczania religii a celami szkoły. Chodzi o to, by sprostać zadaniu, w jaki sposób Kościół traktuje religię w szkole, to znaczy jako jedną z form przepowiadania słowa (można mówić o katechetycznym przepowiadaniu słowa Bożego), dzięki której tworzy kulturę, ukazując *pełną*

²⁷ Ks. Profesor przywołuje tu opracowanie J. Bagrowicza (*Towarzyszyć wzrastaniu. Z dyskusji o metodach i środkach edukacji religijnej młodzieży*, Toruń 2006).

²⁸ Opinia młodzieży szkół warszawskich z 1997 r. na ten temat była następująca: 26,4 % opowiedziało się, że nauczanie religii powinno polegać na zaszczepianiu w uczniach zasad wiary, 58,3 % – na dostarczaniu wiedzy o religii, poznawaniu różnych problemów z zakresu religioznawstwa, 4,0 % – powinny wykraczać poza sprawy czysto religijne i być poświęcone zwłaszcza problematyce moralnej (Mariański, *Katolicyzm polski: ciągłość i zmiana*, s. 322).

prawdę o człowieku i świecie. Oznacza to, że należy podjąć rzetelną dyskusję na ten temat. Pierwszy krok został już dokonany dzięki publikacji znamienitej pracy Ks. Prof. Kazimierza Misiaszka *Koncepcja nauczania religii katolickiej w publicznej szkole polskiej. Próba oceny*. (Warszawa 2010, Towarzystwo Naukowe Franciszka Salezego, Studia i rozprawy).

6. Ks. Profesor jest bardzo ostrożny w uznaniu za słuszne przekonanie naszych rodaków, że „nauczanie i świadectwo życia Jana Pawła II spowodowały przemianę życia większości Polaków, a także, że oni sami zawdzięczają Mu przemianę własnego życia”. Pobieżna obserwacja codziennego życia często skłania do opowiedzenia się za głosem tych, którzy twierdzą, że „Papieża na ogół się u nas kocha, ale nie słucha” (s. 338).

Sondaż CBOS z kwietnia 2006 r. wykazuje, że „15 % badanych dorosłych Polaków zaliczyło siebie do ludzi, którzy zdecydowanie znają treść nauczania Papieża Jana Pawła II, 57 % – raczej tak, 21 % – raczej nie i 4 % – trudno powiedzieć” (s. 343). Prawie trzy czwarte Polaków modliło się o jego beatyfikację (55 % – tak, wiele razy; 18 % – tak, przynajmniej raz; co czwarty nie modlił się wcale) (s. 345). Jak wynika z badań Ośrodka Sondaży Społecznych OPINIA w 2002 r. 87,0 % badanych Polaków darzyło papieża całkowitym zaufaniem, 9,3 % – ograniczonym, 1,3 % – brakiem zaufania (s. 348).

W kontekście powyższych informacji zaskakuje poziom akceptacji lub odrzucenia treści nauczania papieskiego: 66 % całkowicie przyjmowało papieskie dążenie do ekumenizmu, 55 % – dążenie do porozumienia chrześcijaństwa z judaizmem, 50 % – dążenie do porozumienia chrześcijaństwa z islamem, 61 % bezwarunkowo akceptowało sprzeciw wobec przyznawania związkom homoseksualnym takich samych praw, jak małżeństwom, 47 % popierało brak zgody na kapłaństwo kobiet, **ale już** 36 % – popierało sprzeciw wobec eutanazji ludzi starych, 26 % – sprzeciw wobec przerywania ciąży, 34 % – sprzeciw wobec kary śmierci, 15 % – sprzeciw wobec stosowania środków antykoncepcyjnych (s. 348). Jesteśmy narodem w dużej mierze akceptującym *kulturę śmierci*, co zdaje się potwierdzać sondaż z 2009 r. przeprowadzony na zlecenie tygodnika „Newsweek Polska”: „W całej zbiorowości [dorosłych Polaków powyżej 15 roku życia – uwaga moja: M. M.] 35,8 % badanych deklarowało, że Papież zmienił ich życie, 62,3 %, że nie zmienił i 1,9 % – to niezdecydowani” (s. 351).

To wszystko niewątpliwie wskazuje na podnoszone od dawna przez katolickich socjologów religii (ks. W. Piwowarski) rozdzielanie wiary od moralności. W chwili obecnej można już mówić, powołując się na opinię Ks. Prof. Mariańskiego wyrażoną w publikacji poświęconej polskiej młodzieży, „na daleko posuniętą normatywną erozję chrześcijańskiej świadomości moralnej”²⁹.

²⁹ J. Mariański, *Między sekularyzacją i ewangelizacją. Wartości prorodzinne w świadomości młodzieży szkół średnich*, Lublin 2003, s. 394.

7. W kontekście przedstawionego stanu rzeczy interesująca jest opinia Polaków na temat przyszłości Kościoła katolickiego w naszym kraju. Na szczęście daje o sobie znać optymizm: „Wydaje się, że pesymistyczne myślenie o przyszłości religii i Kościoła w naszym kraju będzie mieć jakiś – trudny do precyzyjnego określenia – wpływ na przyszłe losy katolicyzmu w naszym kraju” (s. 385). Z przedstawionych trzech scenariuszy przyszłości religii i Kościoła: rozpadu, wzrostu i stabilizacji, „to w świetle przewidywań Polaków najbardziej prawdopodobny były wariant trzeci, później pierwszy i najmniej prawdopodobny – wariant drugi” (s. 386).

Ma to swe potwierdzenie w głównej tezie książki Ks. Profesora: *Katolicyzm polski – ciągłość i zmiana*, a także w wynikach sondaży CBOS: w 2009 r. 6% badanych Polaków stwierdziło, że „religia odgrywa o wiele mniejszą rolę niż dawniej, 17% – nieco mniejszą, 35% – taką samą, 24% – nieco większą, 16% – o wiele większą, 2% – trudno powiedzieć (s. 376). W styczniu 2009 r. „22% badanych dorosłych Polaków było przekonanych, że od końca lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku nastąpiła poprawa/wzrost religijności w sposób zdecydowany lub umiarkowany, 22% – że nie nastąpiły żadne zmiany, 48% – że nastąpiło pogorszenie/zmniejszenie religijności w sposób zdecydowany lub umiarkowany i 8% – trudno powiedzieć” (s. 377). W wyniku przystąpienia do Unii Europejskiej 5,9% badanych sądziło, że religijność się zwiększyła, 27,9% – że się zmniejszyła, 59,1% – że integracja nie miała wpływu, 6,9% – trudno powiedzieć (s. 378). Jeśli chodzi o przekonanie dotyczące losów religii i Kościoła, to Polacy okazali się większymi pesymistami niż Czesi, Słowacy i Ukraińcy, to znaczy, że „znacznie częściej wskazywali na spadek niż wzrost religijności w ciągu najbliższych dziesięciu lat” (s. 379). Jeśli chodzi młodzież, to w 2005 r. „prawie połowa badanej młodzieży przewidywała za kilkanaście lat zmniejszenie się roli religii i Kościoła w naszym społeczeństwie” (s. 382).

W świetle tych faktów procesy sekularyzacyjne, które zdecydowały o losie Kościołów Europy Zachodniej, wspierane u nas „przez różnego rodzaju ofensywy ideologiczne” (s. 386), być może zaktywizują wreszcie Kościół, który do dziś nie ma „jasnej wizji, jak kształtować społeczny model Kościoła przyszłości, jakie trendy rozwojowe trzeba wzmacniać, jakie zaś próbować zminimalizować lub odwracać” (s. 387), a przede wszystkim wzmacniać serca Polaków optymizmem, który będzie zakorzeniony w nowym – *katechumenalnym* – ujęciu zbawczej służby Kościoła³⁰.

³⁰ F. Blachnicki, *Sympatycy czy chrześcijanie. Katechumenat na dzisiejszą godzinę*, Krościenko [n. Dunajcem] 2002.

III. BIBLIOGRAFIA

KS. JAN WALKUSZ, MAREK ROBERT GÓRNIAK

**BIBLIOGRAFIA PODMIOTOWA
POLSKICH HISTORYKÓW KOŚCIOŁA ZA ROK 2010
Z UZUPEŁNIENIAMI ZA LATA 2000-2009**

Niniejszy zestaw publikacji, będący odbiciem aktywności naukowo-badawczej polskich historyków Kościoła z różnych ośrodków, stanowi kontynuację inicjatywy z poprzednich lat. Obecnie wykaz zawiera publikacje oraz zestaw wypromowanych magisteriów i doktoratów – w takim samym ujęciu jak poprzednio¹ – za rok 2010 oraz uzupełnienia za lata 2000-2009.

Mając świadomość, iż tego typu zestawienie z jednej strony wymaga koniecznej dyscypliny dokumentalnej, z drugiej zaś stanowi nieocenioną pomoc w codziennych przedsięwzięciach badawczych, wypada nam gorąco podziękować wszystkim autorom-historykom za życzliwość i ochoczą gotowość do współpracy, a zarazem prosić – szczególnie nieuwzględnionych tu badaczy przeszłości kościelnej – o dalsze systematyczne nadsyłanie swoich materiałów.

¹ Zob. J. Walkusz, P. Janowski, *Bibliografia podmiotowa polskich historyków Kościoła za lata 2000-2002*, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, red. J. Walkusz, t. 3, Lublin 2004, s. 229-350; J. Walkusz, P. Strycharski, *Bibliografia podmiotowa polskich historyków Kościoła za rok 2003 z uzupełnieniami za lata 2000-2002*, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, red. J. Walkusz, t. 4, Lublin 2005, s. 295-348; J. Walkusz, G. Teneta, *Bibliografia podmiotowa polskich historyków Kościoła za rok 2004 z uzupełnieniami za lata 2000-2003*, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, red. J. Walkusz, t. 5, Lublin 2006, s. 445-503; J. Walkusz, G. Teneta, *Bibliografia podmiotowa polskich historyków Kościoła za rok 2005 z uzupełnieniami za lata 2000-2004*, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, red. J. Walkusz, t. 6, Lublin 2007, s. 245-281; J. Walkusz, G. Teneta, *Bibliografia podmiotowa polskich historyków Kościoła za rok 2006 z uzupełnieniami za lata 2000-2005*, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, red. J. Walkusz, t. 7, Lublin 2008, s. 309-370; J. Walkusz, G. Teneta, *Bibliografia podmiotowa polskich historyków Kościoła za rok 2007 z uzupełnieniami za lata 2000-2006*, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, red. J. Walkusz, t. 8, Lublin 2009, s. 331-386; J. Walkusz, G. Teneta, *Bibliografia podmiotowa polskich historyków Kościoła za rok 2008 z uzupełnieniami za lata 2000-2007*, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, red. J. Walkusz, t. 9, Lublin 2010, s. 467-533; J. Walkusz, R. Starzak, *Bibliografia podmiotowa polskich historyków Kościoła za rok 2009 z uzupełnieniami za lata 2000-2008*, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, red. J. Walkusz, t. 10, Lublin 2011, s. 295-365.

WYKAZ AUTORÓW

Cieślak Stanisław SJ
Gliński Waldemar ks.
Gogola Zdzisław OFMConv
Grygiel Marek TCh
Guzewicz Wojciech ks.
Kapuściński Jacek ks.
Kasabuła Tadeusz ks.
Kołodziej Bernard TCh
Kopiec Jan bp
Krahel Tadeusz ks.
Krętosz Józef ks.
Kurowski Błażej OFM
Lec Zdzisław ks.
Mandziuk Józef ks.
Moskal Tomasz ks.
Nadolny Anastazy ks.
Pater Józef ks.
Piech Stanisław Ludwik ks.
Pietrzykowski Jan SDB
Prejs Roland OFMCap
Sitnik Aleksander Krzysztof OFM
Szot Adam ks.
Szteinke Anzelm Janusz OFM
Tylus Stanisław SAC
Umiński Waclaw CM
Walkusz Jan ks.
Wanat Benignus Józef OCD
Warso Albert ks.
Wąsowicz Jarosław SDB
Weiss Anzelm ks.
Wejman Grzegorz ks.
Wilczyński Leszek ks.
Wiśniewski Jan ks.
Związek Jan ks.

WYKAZ SKRÓTÓW

- AAJDCz** – Archiwum Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie
- AB** – Akademia Bydgoska
- ABMK** – „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”. Organ Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim („Archiva, Bibliothecae et Musea Ecclesiastica”), red. S. Librowski i in., Lublin 1959-
- ACr** – „Analecta Cracoviensia”. Studia philosophico-theologica edita a professoribus Cracoviae [Societas Theologorum Polona Cracoviae], Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II, Kraków 1970-
- AK** – „Ateneum Kapłańskie”. Miesięcznik [...] Włocławskiego Seminarium Duchownego poświęcony Pismu św., teologii dogmatycznej, apologetyce, teologii moralnej i ascetycznej, prawu kanonicznemu, liturgice, filozofii, historii, naukom społecznym, pedagogice i sztuce chrześcijańskiej, Włocławek 1909-1950, 1957-
- AKUL** – Archiwum Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego
- AMPoz** – „Annales Missiologici Posnanienses”. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Wydział Teologiczny, Poznań 2000-
- ASKG** – „Archiv für schlesische Kirchengeschichte”. Instituts für Ostdeutsche Kirchen- und Kulturgeschichte, Sigmaringen 1986- [wcześniej: Breslau 1936-1941, Hildesheim 1950-1985]
- BHPogr** – „Biuletyn Historii Pogranicza”. Pismo Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Białymstoku, Białystok 2000-
- BKIAK** – „Biuletyn Krajowego Instytutu Akcji Katolickiej w Polsce”. Krajowy Instytut Akcji Katolickiej w Polsce, Warszawa 1999-
- BMD** – „Biuletyn Muzeum Diecezjalnego” [w Zamościu], Wyd. Muzeum Diecezjalne w Zamościu, Zamość 1997-
- BPAT Kr** – Biblioteka Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie

- BPWT Wwa** – Biblioteka Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie
- BRR** – Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448. Ein biographisches Lexikon, Duncker & Humboldt, red. E. Gatz, C. Brodtkorb, Berlin 2001.
- BUKSW** – Biblioteka Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
- CTA** – „Colloquia Theologica Adalbertina”. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza [Wydział Teologiczny], Poznań 2000-
- CzM** – „Czas Miłosierdzia”. Białostocki biuletyn kościelny (od 2004 roku „W Służbie Miłosierdzia”). Pismo Wydziału Duszpasterstwa Kurii Metropolitalnej Białostockiej, red. A. Skreczko, Białystok 1995-2004.
- CzStTeol** – „Częstochowskie Studia Teologiczne”. Częstochowa [Kuria Diecezjalna] – Kraków [Polskie Towarzystwo Teologiczne] 1973-
- CzWD** – „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne”. Organ urzędowy Częstochowskiej Kurii Diecezjalnej (od 1992 roku „Wiadomości Archidiecezji Częstochowskiej”. Organ Kurii Metropolitalnej w Częstochowie), Częstochowa 1958-1992.
- DN** – „Dzieje Najnowsze”. Kwartalnik poświęcony historii XX wieku. Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Łódź 1969-1971, Wrocław 1971-1991, Warszawa 1993-1996, Pułtusk 1996-
- ElcStTeol** – „Elckie Studia Teologiczne”. Instytut Teologiczny Diecezji Elckiej, red. S. Strykowski, Elk 2000-2005.
- EncBP** – Encyklopedia „białych plam”, Wyd. Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, red. A. Winiarczyk (t. I-XVIII) i E. Gigilewicz (suplement XIX-XX), Radom 2000-2006.
- EncK** – Encyklopedia katolicka, Wyd. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, t. VIII (2000) – red. B. Migut, E. Gigilewicz; t. IX (2002) – red. B. Migut, R. Sawa; t. X (2004), XI (2006), XII (2008) – red. E. Ziemann, R. Sawa; t. XIII (2009), XIV (2010) – E. Gigilewicz; Lublin 1973-
- EncKr** – Encyklopedia Krakowa, Wyd. Wydawnictwo Naukowe PWN, red. D. Kalisiewicz, A.H. Stachowski, Kraków 2000.
- EncPeda w.** **XXI** – Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Wyd. Wydawnictwo Akademickie „Żak”, t. 1-4 (red. T. Plich), Warszawa 2003-2005.
- FHCr** – „Folia Historica Cracoviensia”. Wydział Historii Kościoła Papieskiej Akademii Teologicznej, Kraków 1989-

- GIOP** – „Głos Ojca Pio”. Dwumiesięcznik wydawany przez Krakowską Prowincję Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów, Kraków 2000-
- GIChr** – „Głos Towarzystwa Chrystusowego”. Dwumiesięcznik Towarzystwa Chrystusowego dla Polonii Zagranicznej [tytuł poprzedni „Głos Seminarium Zagranicznego”], Poznań 2003-
- GN** – „Gość Niedzielny. Ogólnopolski tygodnik katolicki wydawany w Katowicach [początkowo związany z Górnym Śląskiem], Wydawnictwo Kurii Metropolitalnej, Katowice 1923-1939, 1945-
- Ignatianum** – Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum” w Krakowie
- IT Cz** – Instytut Teologiczny w Częstochowie
- KDP** – „Kronika Diecezji Przemyskiej” (od 1993 „Kronika Archidiecezji Przemyskiej”). Od 1960 roku organ urzędowy diecezji przemyskiej; czasopismo nie ukazywało się w latach 1940-1946 i 1950-1956; numeracja roczników zachowana, Przemyśl 1901-1992.
- KDS** – „Kronika Diecezji Sandomierskiej” [1982-1992 „Kronika Diecezji Sandomiersko-Radomskiej”], Wydawnictwo Diecezjalne w Sandomierzu, Sandomierz 1992-
- KDWI** – „Kronika Diecezji Włocławskiej” [do 1926 roku „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”, od 2006 „Miesięcznik Diecezji Włocławskiej”], Włocławek 1907-
- KMWarm** – „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” [1946-1950 „Komunikaty Działu Informacji Naukowej”]. Czasopismo poświęcone przeszłości ziem Polski północno-wschodniej. Towarzystwo Naukowe i Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie, Stacja Naukowa Polskiego Towarzystwa Historycznego (Instytut Mazurski) w Olsztynie, red. W. Wrzeński, Olsztyn 1957-
- KNOB** – „Kościół nad Odrą i Bałtykiem” [od 1998 roku czasopismo wychodzi jako dodatek do „Niedzieli”, wydanie Szczecin – Kamień Pomorski, przejmując oznaczenie rocznika (41:1998) i numerację w obrębie roku], Wyd. Szczecińskie Wydawnictwo Diecezjalne „Ottonianum”, Szczecin 1989-
- KrIns** – „Kronika Inspektorialna” [miesięcznik 2000-2004, od 2008 roku kwartalnik], Towarzystwo Salezjańskie – Inspektoriat pod wezwaniem św. Wojciecha z siedzibą w Pile, Piła 2000-

- KrMPoz** – „Kronika Miasta Poznania”. Miesięcznik [wcześniej kwartalnik] poświęcony sprawom kulturalnym miasta Poznania. Organ Towarzystwa Miłośników Miasta Poznania, red. Z. Zaleski, Poznań 1923-
- KrRA** – „Krakowski Rocznik Archiwalny”, Wyd. Archiwum Państwowe w Krakowie, Kraków 1995-
- LDR** – Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945-1989, tomy: I (2002), II (2003), III (2006), Wyd. „Verbinum” Wydawnictwo Księży Werbistów, red. J. Myszor, Warszawa 2002-2006.
- LdzStTeol** – „Łódzkie Studia Teologiczne”. Wyższe Seminarium Duchowne w Łodzi, Wyd. Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1992-
- LWD** – „Łomżyńskie Wiadomości Diecezjalne”. Wyd. Łomżyńska Kuria Diecezjalna, Łomża 1986-
- MK** – „Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Poznańskiej”. Ecclesia Catholica, Wyd. Kuria Metropolitalna w Poznaniu, red. P. Garstecki, Poznań 1946-
- MDPelp** – „Miesięcznik Diecezji Pelplińskiej”. Urzędowe pismo okólne Kurii Biskupiej Pelplińskiej, Wyd. Wydawnictwo Diecezjalne, red. P. Krupa, Pelplin 1992-
- MPPI** – „Miesięcznik Pasterski Płocki”. Organ urzędowy diecezji płockiej, Wyd. Kuria Diecezjalna Płocka, red. I. Kaczorek, Płock 1906-
- MSDB** – „Don Bosco” Magazyn Salezjański. Dwumiesięcznik Towarzystwa Salezjańskiego Dom „M.B. Wspomożenia Wiernych”, Poznań 2000-
- NA** – „Nasza Arka”. Miesięcznik rodzin katolickich, Wyd. Wydawnictwo AZ S.C., Kraków 2001-
- NDz** – „Nasz Dziennik”. Ogólnopolski dziennik o profilu katolicko-narodowym, Wyd. „Spes” Spółka z o.o., red. E. Nowina-Konopka [wcześniej A. Zawisza, A. Górski], Warszawa 1998-
- NP** – „Nasza Przeszłość”. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce [Notre Passé: études sur l’histoire de l’Église et de la culture catholique en Pologne], red. J. Dukala, Kraków 1946-
- NPrz** – „Niedziela Przemyska”. Tygodnik katolicki (od 1996 roku dodatek regionalny – Przemysł), Częstochowska Kuria Metropolitalna, red. I. Skubiś, Częstochowa 1994-

- NPW** – „Nowy Przegląd Wszechpolski”. Miesięcznik Polaków w kraju i na obczyźnie, Wyd. Agencja Wydawniczo-Reklamowa „Promotor”, red. J. Gołębiowski, Lublin 1994-
- NZL** – „Niedziela Zamojsko-Lubaczowska” [od 1998 roku dodatek regionalny: Zamość – Lubaczów], Częstochowska Kuria Metropolitalna, red. I. Skubiś, Częstochowa 1994-
- NŻ** – „Nowe Życie”. Religia, kultura, społeczeństwo: dolnośląskie pismo katolickie, Wyd. Kuria Metropolitalna Wrocławska, Wrocław 1983-
- OBnK** – „Ostra Brama nad Kamienną”. Biuletyn niedzielny Sanktuarium Matki Bożej Ostrobramskiej, Skarżysko-Kamienna 1994-
- PAT Kr** – Papieska Akademia Teologiczna w Krakowie
- PAT Kr ITKM** – Papieska Akademia Teologiczna w Krakowie. Instytut Teologiczny Księży Misjonarzy
- Perspectiva** – „Perspectiva”. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne [półrocznik], Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu – Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Legnickiej, red. B. Drożdż i in., Legnica 2002-
- PR WZM** – Politechnika Rzeszowska. Wydział Zarządzania i Marketingu,
- ZNH** Zakład Nauk Humanistycznych
- PSB** – Polski słownik biograficzny. Wydawnictwo Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności realizowane przez Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN, tomy: XLI (2002), XLII (2003-2005), XLIII (2005-2006), XLIV (2006-2007), XLV (2008-2009), XLVI (2009-2010), XLVII (2010-2011); uzupełnienia i sprostowania do tomów I-XL (2002), Kraków 1935-
- PWT Wr** – Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu
- PWT Wwa** – Papieski Wydział Teologiczny w Warszawie
- PZH** – „Poznańskie Zeszyty Humanistyczne” [czasopismo nieregularne], Wyd. Wydawnictwo „Rys”, red. A. Czabański, Poznań 2003-
- PzStTeol** – „Poznańskie Studia Teologiczne” [półrocznik]. Studia Theologica Posnaniensia, Wyd. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza – Wydział Teologiczny, red. F. Lenort, Poznań 1972-
- RA BI WSP Cz** – „Res Academicae”. Biuletyn informacyjny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie [zespół red. A. Pietrzyk, A. Kulej, R. Szwed], Częstochowa 1997-

- RBL** – „Ruch Biblijny i Liturgiczny” [De Actione Biblica et Liturgica], Wyd. Polskie Towarzystwo Teologiczne w Krakowie, Sekcja Biblijno-Liturgiczna, red. J. Chmiel, Kraków 1948-
- RHK** – „Roczniki Historii Kościoła” Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Annales de l’Histoire de l’Église; Annals of Church History [kontynuuje również numerację „Roczników Teologicznych”], Wyd. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, red. J. Walkusz, Lublin 2009-
- RSal** – „Rodzina Salezjańska” Biuletyn Inspektorii św. Wojciecha z siedzibą w Pile, Piła 2002-
- RoczTeol** – „Roczniki Teologiczne” Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (Annales de Théologie = Annals of Theology). Wyd. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, kom. red. H. Ordon, A. Tronina, Lublin 1992-2008.
- RoczWin** – „Roczniki Wincentyńskie”. Wydawnictwo Księży Misjonarzy św. Wincentego a Paulo [kwartalnik 1981-1993, czasopismo nie ukazywało się w latach 1994-2002.], Kraków 1981-
- RTKat** – „Rocznik Teologii Katolickiej” („Rocznik Teologii Katolickiej Uniwersytetu w Białymstoku”), Wyd. Uniwersytet w Białymstoku. Katedra Teologii Katolickiej, red. A. Skreczko, Białystok 2002-
- RV** – „Resurrectio et Vita” (wcześniejszy tytuł „Rok święty”), Kraków 1933-
- RWP** – „Rocznik Wydziału Pedagogicznego Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej Ignatianum w Krakowie”. Annuarium Facultatis Paedagogicae Scholae Universitariae Philosophico-Paedagogicae Ignatianum Cracoviae, red. W. Kubik, Kraków 2003-
- SBDML** – Słownik biograficzny duchowieństwa metropolii lwowskiej obrządku łacińskiego ofiar II wojny światowej 1939-1945, Wyd. Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża, red. J. Krętosz, M. Pawłowiczowa, Opole 2007.
- SCh** – „Saeculum Christianum”. Pismo historyczno-społeczne [półrocznik], Wyd. Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Wydział Nauk Historycznych i Społecznych (do 1999 roku Akademia Teologii Katolickiej. Wydział Kościelnych Nauk Historycznych i Społecznych), red. J. Mandziuk, Warszawa 1994-

- SHCSR** – „Spicilegium Historicum Congregationis SSMI Redemptoris” [półrocznik]. Istituto storico della Congregazione del Santissimo Redentore, Collegium S. Alfonsi de Urbe, Roma 1953-
- SPTK** – Słownik polskich teologów katolickich [t. 9: 2006; stanowi kontynuację obejmującą biografie teologów zmarłych w latach 1994-2003]. Lexicon theologorum catholicorum Poloniae, Wyd. Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego [wcześniej Akademia Teologii Katolickiej], red. J. Mandziuk, Warszawa 1981-
- StClar** – „Studia Claromontana”, Wyd. Wydawnictwo OO. Paulinów, red. J. Zbudniewek, Częstochowa 1981-
- StDRad** – „Studia Diecezji Radomskiej”, Wyd. Radomskie Wydawnictwo Diecezjalne „Ave”, Radom 1998-
- StElb** – „Studia Elbląskie”. Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Elbląskiej, red. A. Kilanowski, Elbląg 1999-
- StElc** – „Studia Elckie” [rocznik; 1999 „Lux Veritatis”; 2000-2005 „Elckie Studia Teologiczne”], Wyd. Wydawnictwo Diecezjalne „Adalbertinum”, red. W. Guzewicz, Elk 2006-
- StFran** – „Studia Franciszkańskie”. Studia Franciscana, Wyd. OO. Franciszkanie, Poznań 1984-
- StPar** – „Studia Paradyskie”. Studia Paradisensia, Wyd. Uniwersytet Szczeciński. Wydział Teologiczny. Sekcja w Paradyżu [wcześniej Gorzowskie Wyższe Seminarium Duchowne], Gościkowo-Paradyż (obecnie Paradyż – Zielona Góra – Szczecin) 1985-
- StPelp** – „Studia Pelplińskie”. Rocznik Diecezji Pelplińskiej, Wyd. Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Pelplińskiej, red. A. Bączkowski, Pelplin 1969-
- StPI** – „Studia Płockie”. Płocki Instytut Wydawniczy, red. I. Mroczkowski, Płock 1973-
- StPo** – „Studia Polonijne”, Wyd. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Instytut Badań nad Polsnią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL, red. T. Panfil, Lublin 1976-
- StRz** – „Studia Rzeszowskie”. Instytut Europejskich Studiów Społecznych w Rzeszowie, Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, red. J. Draus, Rzeszów 1995-
- StSalet** – „Studia Saletyńskie”. Wydawnictwo La Salette Księża Misjonarzy Saletynów, Kraków 2000-

- StSand** – „Studia Sandomierskie”. Teologia, filozofia, historia, Wyd. Wydawnictwo Diecezjalne, red. B. Stanaszek, Sandomierz 1980-
- StŚl** – „Studia Śląskie” (Silesian Studies = Schlesische Studien). Państwowy Instytut Naukowy, Instytut Śląski w Opolu, Stowarzyszenie Instytut Śląski, red. S. Senft, Opole 1958-
- StTeol BDL** – „Studia Teologiczne”. Białystok – Drohiczyń – Łomża, Wyd. Kuria Metropolitalna w Białymstoku, red. E. Ozorowski, Białystok 1983-
- StTeol Op** – „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” [rocznik; poprzedni tytuł 1968-1970 „Rocznik Teologiczny Śląska Opolskiego”]. *Studia Theologica et Historica Silesiae Opoliensis*, Wyd. Uniwersytet Opolski – Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego, Opole 1973-
- StWłoc** – „Studia Włocławskie”. Teologiczne Towarzystwo Naukowe Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku, Wyd. Włocławskie Wydawnictwo Diecezjalne, red. W. Hanc, Włocławek 1998-
- ŚlStHTeol** – „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” [półrocznik], Wyd. Wydział Teologiczny Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, red. J. Myszor, Katowice 1968-
- UAM** – Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu
- UG IH** – Uniwersytet Gdański, Instytut Historii
- UKSW** – Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
- US** – Uniwersytet Szczeciński
- UŚl WNS** – Uniwersytet Śląski. Wydział Nauk Społecznych
- VCons** – „Via Consecrata”. Pismo życia konsekrowanego [miesięcznik], Wyd. Wydawnictwo Zmartwychwstańców „Alleluja”, red. K. Wójtowicz, Kraków 1998-
- WACz** – „Wiadomości Archidiecezji Częstochowskiej”. Organ Kurii Metropolitalnej w Częstochowie, Wyd. Kuria Metropolitalna w Częstochowie, red. J. Mielczarek, Częstochowa 1992-
- WAKa** – „Wiadomości Archidiecezjalne” [Katowice]. Organ urzędowy Kurii Archidiecezjalnej w Katowicach (1925-1992 „Wiadomości Diecezjalne”), Katowice 1992-
- WALb** – „Wiadomości Archidiecezji Lubelskiej” (1918-1992 „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, od 1997 roku podtytuł „Dicta et facta memoranda”), Wyd. Kuria Metropolitalna w Lublinie, Lublin 1992-

- WAŁdz** – „Wiadomości Archidiecezjalne Łódzkie” (poprzedni tytuł 1921-1992 „Wiadomości Diecezjalne Łódzkie”), Wyd. Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1992-
- WarmWA** – „Warmińskie Wiadomości Archidiecezjalne” (poprzedni tytuł 1948-1992 „Warmińskie Wiadomości Diecezjalne”), Wyd. Kuria Metropolitalna Archidiecezji Warmińskiej, Olsztyn 1992-
- WH UWM** – Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych
- IHSM** – Wydział Historii i Dziedzictwa Kulturowego Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie
- WHDK PAT** – Wydział Historii i Dziedzictwa Kulturowego Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie
- Kr** – Wydział Historii i Dziedzictwa Kulturowego Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie
- WKAB** – „Wiadomości Kościelne Archidiecezji Białostockiej” (poprzedni tytuł 1991-1992 „Wiadomości Kościelne Diecezji Białostockiej”), Wyd. Kuria Metropolitalna w Białymstoku, red. S. Hołodok, Białystok 1992-
- WłocSB** – Włocławski słownik biograficzny [t. I (2004), II (2005), III (2005), IV (2006), V (2008)], Wyd. Włocławskie Towarzystwo Naukowe, red. S. Kunikowski, Włocławek 2004-2008.
- WNS StWol IP** – Wydział Zamiejscowy Nauk o Społeczeństwie KUL w Stalowej Woli, Instytut Pedagogiki
- WNS StWol IS** – Wydział Zamiejscowy Nauk o Społeczeństwie KUL w Stalowej Woli, Instytut Socjologii
- WNSS UWM** – Wydział Nauk Społecznych i Sztuki Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Instytut Nauk Politycznych
- INP** – Wydział Nauk Społecznych i Sztuki Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Instytut Nauk Politycznych
- WrPTeol** – „Wrocławski Przegląd Teologiczny”. Papieski Wydział Teologiczny, Wrocław 1993-
- WSD ACz** – Wyższe Seminarium Duchowne Archidiecezji Częstochowskiej w Częstochowie
- WSIM** – „W Służbie Miłosierdzia” [do 2003 roku „Czas Miłosierdzia”]. Pismo Wydziału Duszpasterstwa Kurii Metropolitalnej Białostockiej, red. R. Balunowski, Białystok 2004-2010.
- WSzP Cz** – Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Częstochowie
- WT KUL** – Wydział Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II
- WT UAM** – Wydział Teologiczny Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
- WT UKSW** – Wydział Teologiczny Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
- WT UMK** – Wydział Teologiczny Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu
- WT UOp** – Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego

- WT US** – Wydział Teologiczny Uniwersytetu Szczecińskiego
- WT UŚI** – Wydział Teologiczny Uniwersytetu Śląskiego
- WT UWM** – Wydział Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego
- ZCz** – „Ziemia Częstochowska”, Wyd. Częstochowskie Towarzystwo Naukowe, Częstochowa 1934-
- ZHKKat Kl** – „Zeszyty Historyczne Kościoła Katolickiego w Kluczborku” (Ordo Crucigerorum de Stella Rosa), cz. 1-14 [M. Kogut], Kluczbork 1996-2004.
- ZID** – „Zamojski Informator Diecezjalny” [kwartalnik], Wyd. Wydawnictwo Kurii Diecezjalnej, kom. red. F. Greniuk, S. Nowosad, Z. Zuchowski, Zamość 1992-
- ZNKUL** – „Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” [kwartalnik]. Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, red. S. Fita, Lublin 1958-

01. Cieślak Stanisław ks.**A. Publikacje książkowe:**

Błogosławiony Rupert Mayer SJ (seria: *Wielcy Ludzie Kościoła*), Kraków 2010.

B. Artykuły:

Dzieje fundacji kolegiów jezuickich w Rzeczypospolitej w ujęciu Jakuba Szafarzyńskiego, w: *Pedagogika ignacjańska. Historia, teoria, praktyka*, red. A. Królikowska, Kraków 2010, s. 311-337.

Jubileusz o. Ludwika Grzebienia SJ, „*Ignatianum*” 3(2010) nr 5, s. 14.

Męczeństwo – szczególne świadectwo wiary w Jezusa Chrystusa. Spotkanie profesorów i wykładowców historii Kościoła w Rzeszowie, 8-9 IV 2010, NP 113(2010), s. 347-351.

Międzynarodowa konferencja naukowa „Kraków-Lwów: książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku. Lwów, 20-22 X 2009, RWP 8(2010), s. 297-298.

Polska nauka i technika w świecie, NP 113(2010), s. 353-356.

Prekursor „Biblii tysiąclecia” – ks. Władysław Szczepański SJ (1877-1927), w: *Pamięć wieków kształtuje potomność. Księga jubileuszowa dedykowana księdzu profesorowi Ludwikowi Grzebieniowi SJ z okazji 70. urodzin*, red. A.P. Bieś, B. Topij-Stempińska, Kraków 2010, s. 673-694.

Rola o. Józefa Andrasza SJ w życiu i misji św. Siostry Faustyny, w: *Promienowanie orędzia miłosierdzia. 10 lat po kanonizacji Siostry Faustyny. Referaty z sympozjum w Sanktuarium Bożego Miłosierdzia. Kraków-Łagiewniki, 30 kwietnia 2010*, red. F. Ślusarczyk, Kraków 2010, s. 55-85.

The Contribution of Polish Science and Technology to World Heritage, w: I. Stasiewicz-Jasiukowa, *Committee of History of Science and Technology*, Kraków – Warszawa 2010 [opracowanie indeksu].

C. Recenzje:

Wkład osiągnięć polskiej nauki i techniki do dziedzictwa światowego, red. I. Stasiewicz-Jasiukowa, Kraków – Warszawa 2009, RWP 8(2010), s. 293-297.

02. Gliński Waldemar ks.**A. Publikacje książkowe:**

Polska – dwa światy. Kraj i Polonia. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej „Polacy w Ameryce Północnej – 400-lecie” [współred. W.J. Wysocki], Warszawa 2009.

Reformy kształcenia duchowieństwa diecezjalnego w Królestwie Polskim w latach 1815-1837, Łódź 2009.

B. Artykuły:

Gmach konwentu Paulinów siedzibą Seminarium Głównego w Warszawie w latach 1823-1836, *StClar* 28(2010), s. 319-334.

Szaniawski Antoni, *PSB XLVI*, s. 616-617.

03. Gogola Zdzisław OFMConv**A. Publikacje książkowe:**

Dzieje franciszkańskiej prowincji św. Antoniego i bł. Jakuba Strzemię w latach 1918-1939, Kraków 2010.

Kronika II. Seminarium OO. Franciszkanów we Lwowie 1928-1934 [współwyd. J. Małocha, H. Starostecka], Kraków 2010.

B. Artykuły:

Działalność franciszkanów w parafii pw. św. Karola Boromeusza we Wrocławiu w latach 1947-2010, w: *Franciszkanie – parafia i kościół pw. św. Karola Boromeusza we Wrocławiu*, red. A. Augustyn, Wrocław 2010, s. 45-87.

Działalność misyjna i zagraniczna pomoc duszpasterska polskich zakonów Braci Mniejszych w latach 1900-2009, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 9, red. J. Walkusz, Lublin 2010, s. 177-244.

Jan Paweł II wobec procesu zjednoczenia Europy, w: *Jan Paweł II w naszej pamięci. Okręgowa Wystawa Filatelistyczna*, red. J. Malik, Kraków 2010, s. 39-44.

Jerzy Popiełuszko, „*Milizia Mariana*” 44(2010) nr 5, s. 18-19.

Papini Nicolaus, EncK XIV, kol. 1305.

Początki franciszkanów w Krakowie, w: *Studia do dziejów klasztorów małopolskich w średniowieczu*, red. J. Marecki, L. Rotter, Katowice 2009, s. 66-75.

Powstanie Zgromadzenia Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego w kontekście społeczno-religijnym Krakowa na przełomie XIX i XX wieku, NP 112(2010), s. 329-346.

Poznańskie klasztory Braci Mniejszych Konwentualnych utracone w wyniku rozbiorów, w: *Historia życia konsekrowanego w diecezji poznańskiej*, red. L. Wilczyński, Poznań 2010, s. 135-145.

Św. Maksymilian M. Kolbe – człowiek wielkiej pracy, „*Wiadomości z Prowincji*” (2010) nr 3, s. 58-62.

04. Grygiel Marek SCh**A. Publikacje książkowe:**

Kardynał August Hlond 1881-1948. Pasterz – nauczyciel – świadek, Poznań 2010 [red.].

B. Artykuły:

Historia integralno-genetyczna, czyli historiograficzny dorobek Katedry Historii Kościoła XIX i XX wieku KUL, w: *Rola i miejsce Instytutu Historii Kościoła KUL w historiografii*, red. J. Walkusz, Lublin 2010, s. 77-119 [współz J. Walkuszem].

Obertyński Zdzisław, EncK XIV, kol. 151-152.

Sanktuaria maryjne na szlakach pielgrzymich Polonii, w: *Bogurodzica na ludzkich drogach życia*, red. B. Walicki, Sokołów Małopolski 2010, s. 201-216.

C. Recenzje:

Zamiatała D., *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych w Polsce w latach 1945-1989. Problematyka organizacyjno-personalna*, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 9, red. J. Walkusz, Lublin 2010, s. 430-450.

05. Guzewicz Wojciech ks.

A. Publikacje książkowe:

Abc pisania prac licencjackich i magisterskich, Olsztyn – Ełk 2010.
„*Ja pójdę za nią*”. *Błogosławiona Marianna Biernacka (1888-1943)*, Ełk 2010.
Parafia Cichy 1952-2009, Ełk 2010.
„*Studia Ełckie*” 12(2010) [redaktor naczelny].
W tle Cudownego Medalika [współautor B. Lisowska], Warszawa – Ełk 2010.

B. Artykuły:

Bp Stanisław Andrzej Kostka Łukomski wobec polityki oświatowej II Rzeczypospolitej, w: *Pomiędzy kulturą a komunikowaniem. Studia z dziejów mediów*, red. A. Frankowiak, J. Szydłowska, Olsztyn 2010, s. 76-84.
Bibliografia zawartości czasopisma „Studia Teologiczne”. Tomy 1-10 (1982-1992), StEłc 12(2010), s. 391-404.
Bilans udziału wojsk polskich w Iraku na łamach „Rzeczypospolitej” w latach 2003-2008, StEłc 12(2010), s. 203-219 [współautor].
Diecezjalne Sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Ełku, „Ełk i my” 15(2010) nr 3(133), s. 7.
Jaćwingowie, „Ełk i my” 15(2010) nr 1(131), s. 5.
Ks. Jerzy Popiełuszko, „Ełk i my” 15(2010) nr 2(132), s. 3.
„Non omnis moria”. *Ks. prof. dr hab. Edmund Przekop (1937-1999)*, „Rocznik Ełcki” 6(2009), s. 129-131.
Olecko, EncK XIV, kol. 499-500.
O Prusach... i nie tylko, „Ełk i my” 15(2010) nr 3(133), s. 4.
Polska i Watykan, „Ełk i my” 15(2010) nr 1(131), s. 15.
Sanktuarium Matki Bożej Rajgrodzkiej w Rajgrodzie, „Ełk i my” 15(2010) nr 4(134), s. 7.
„Spes unica”. *Pamięci biskupa Edwarda Eugeniusza Samsela (1940-2003)*, „Rocznik Ełcki” 6(2009), s. 124-126.
Sprawozdanie z działalności redaktora naczelnego „Studiów Ełckich” – ks. prof. dr hab. Wojciecha Guzewicza za lata 2006-2009, StEłc 12(2010), s. 435-437
Szanowni Czytelnicy!, StEłc 12(2010), s. 5-6.
Uroczystość NMP, „Ełk i my” 15(2010), nr 2(132), s. 7.
Uroczystość Wszystkich Świętych, „Ełk i my” 15(2010) nr 4(134), s. 3.
Wspomnienia ks. Wincentego Bogackiego (cz. III), „Zeszyty Naukowe” [Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego] 24(2010), s. 298-325.

Związek Katolicki w diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej, StElc 12(2010), s. 129-157.

Życie i działalność ks. prał. dra Mariana Szczęsnego (1942-2006), „Rocznik Elcki” 6(2009), s. 126-128.

C. Recenzje:

Białous T., *Bp Stanisław Łukomski (1874-1948). Pasterz niezłomny*, Rajgród 2010, w: *O dysertacji doktorskiej ks. Tadeusza Białousa*, StElc 11(2009), s. 454-458.

Historia życia konsekrowanego w archidiecezji poznańskiej, red. L. Wilczyński, Poznań 2010 [recenzja wydawnicza].

Kościół w Polsce. Dzieje i kultura, red. J. Walkusz, t. 9, Lublin 2010 [recenzja wydawnicza].

„Rocznik Elcki 2009”, t. VI, *O nowym woluminie „Rocznika Elckiego”*, StElc 12(2010), s. 459-461.

D. Przeprowadzone magisteria [wszystkie mps WH UWM]:

Frąckiewicz I., *Wizerunek Matki Teresy z Kalkuty w świetle tygodników katolickich w Polsce w latach 1979-2009*, Olsztyn 2010.

Jurewicz B., *Problematyka terroryzmu na łamach tygodników opinii w Polsce po 2001 roku*, Olsztyn 2010.

Łukaszewicz P., *Zagadnienia społeczne na łamach „Martyrii” w latach 1992-2009*, Olsztyn 2010.

Nicewicz K., *Sprawa geotermii toruńskiej na łamach dzienników w Polsce w latach 2006-2009*, Olsztyn 2010.

Nowińska A., *„Sprawa Katolicka” 1935-1939. Monografia tygodnika*, Olsztyn 2010.

Sulek R., *„Razem z Tobą” (1997-2010). Monografia miesięcznika*, Olsztyn 2010.

Szymańska M., *Tematyka harcerska na łamach „Wiadomości Skautowych”*, Olsztyn 2010.

Tutas E., *Problematyka rodzinny na łamach tygodników opinii w Polsce w latach 2006-2009*, Olsztyn 2010.

Walesiak M., *Wizerunek Benedykta XVI w świetle tygodników opinii w Polsce w latach 2005-2009*, Olsztyn 2010.

06. Kapuściński Jacek ks.

A. Publikacje książkowe:

Z dziejów Woźnik – XX wiek [red.], Radomsko 2006.

B. Artykuły:

Aneks, w: *Z dziejów Woźnik – XX wiek*, red. J. Kapuściński, Radomsko 2006, s. 112-116.

- Apostołowie misji*, „Niedziela Częstochowska” 47(2004) nr 3, s. 5.
- Archiwum Parafialne w Lgocie Wielkiej*, ABMK 86(2006), s. 117-188.
- Bibliografia biskupa Zdzisława Golińskiego*, w: *Biskupstwo znaczone krzyżem. W stulecie prof. dra hab. Zdzisława Golińskiego biskupa częstochowskiego*, red. J. Kowalski, Częstochowa 2010, s. 317-328.
- Czas Wielkiego Postu*, „Gazeta Zawierciańska Jura” 11(2005) nr 9, s. 2 [wywiad przeprowadziła J. Kabała-Dubińska].
- Dorobek piśmienniczy biskupa Zdzisława Golińskiego (1908-1963)*, w: *Biskupstwo znaczone krzyżem. W stulecie prof. dra hab. Zdzisława Golińskiego biskupa częstochowskiego*, red. J. Kowalski, Częstochowa 2010, s. 251-264.
- Duszpasterstwo ludzi głuchych i niemych*, „Gazeta Zawierciańska Jura” 10(2004) nr 3, s. 6.
- Dzieje Bractwa Różańca św. w parafii Lgota Wielka*, CzStTeol 30(2002), s. 257-276.
- Dzieje Ochotniczej Straży Pożarnej w Woźnikach*, w: *Z dziejów Woźnik – XX wiek*, red. J. Kapuściński, Radomsko 2006, s. 68-111.
- Głodnych nakarmić, spragnionych napoić* [współautor R. Horyń], w: *Miej miłosierdzie dla nas i całego świata. Czytanki na nabożeństwa czerwcowe 2003 roku*, red. W. Pazera, Częstochowa 2003, s. 82-85.
- Kapliczki, figury i krzyże przydrożne...*, „Niedziela Częstochowska” 46(2003) nr 18, s. 4.
- Kościelne obchody Święta Niepodległości w ziemi radomszczańskiej (1918-1939)*, „Gazeta Radomszczańska” 18(2010) nr 46, s. 9.
- Kościelne obchody Święta Niepodległości w ziemi radomszczańskiej (1918-1939)*, „Nasz Świat”. Biuletyn Towarzystwa Przyjaciół Muzeum w Radomsku 19(2010), s. 6-9.
- Krypta kościelna w Lgocie Wielkiej*, NP 102(2004), s. 353-374.
- Ks. Ignacy Lubecki (1860-1949) – Pamiętnikarz z Wielgomłyn*, „Gazeta Radomszczańska” 16(2008) nr 4, s. 8-9.
- Ks. Ignacy Lubecki (1860-1949) – duszpasterz i pamiętnikarz*, WACz 82(2008) nr 5-6, s. 108-128.
- Ks. Miroslaw Suchosz 1935-2006 (studium genealogiczne nad dziejami rodu)*, CzStTeol 35-36(2008), s. 93-120.
- Matka Boża Łaskawa na ziemi lgockiej*, „Niedziela Częstochowska” 45(2002) nr 23, s. 5 [współautor W. Pazera].
- Ogrodzieniec*, EncK XIV, kol. 423.
- Olsztyn*, EncK XIV, kol. 551
- Przedstawiciele rodów szlacheckich i ich miejsca pochówku na terenie parafii w Lgocie Wielkiej*, „Zeszyty Radomszczańskie” 3(2009), s. 183-213.
- Przedstawiciele rodów szlacheckich na terenie parafii Krępa koło Radomska*, „Zeszyty Radomszczańskie” 4(2010), s. 197-216.

- Wakacje u św. Brata Alberta w Zawierciu*, „Niedziela Częstochowska” 46 (2003) nr 37, s. 8.
- Wiara głuchych i niemych*, „Gazeta Zawierciańska Jura” 10(2004) nr 50, s. 7 [wywiad przeprowadziła K. Kaziród].
- Wstęp*, w: *Z dziejów Woźnik – XX wiek*, red. J. Kapuściński, Radomsko 2006, s. 7-8.
- Wydobycie torfu w Woźnikach k. Radomska*, „Komu i Czemu” Obywatelski tygodnik informacyjno-publicystyczny 15(2008) nr 22, s. 10; nr 23, s. 9; nr 24, s. 9; nr 25, s. 10.
- Wspomnienia ks. Ignacego Lubeckiego (1860-1949) o pracy duszpasterskiej w diecezji włocławskiej i diecezji częstochowskiej*, „Zeszyty Radomszczańskie” 2(2008), s. 309-372.
- Z dziejów duszpasterstwa głuchych i niemych w regionie zawierciańskim (do 2000 roku)*, WACz 79(2005) nr 9-11, s. 81-95.
- Z dziejów kościoła filialnego w Woli Blakowej (do 2000 roku)*, CzStTeol 33(2005), s. 41-72.
- Zarys przeszłości Woźnik (do 1918 roku)*, w: *Z dziejów Woźnik – XX wiek*, red. J. Kapuściński, Radomsko 2006, s. 9-16.
- Życie religijne wiejskiej parafii na przykładzie Lgoty Wielkiej (do 1925 roku)*, „Zeszyty Radomszczańskie” 1(2007), s. 141-176.

C. R e c e n z j e:

- Nowak T.A., *Chełmo. Zarys dziejów do 1945 roku*, Radomsko 2006, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 6, red. J. Walkusz, Lublin 2007, s. 201-208.

07. Kasabula Tadeusz ks.

A. P u b l i k a c j e k s i ą ż k o w e:

- Świadek i nauczyciel wiary. Księża infułata Zygmunta Lewickiego księga jubileuszowa* [współred. A. Skreczko, A. Szot], Białystok 2010.

B. A r t y k u ł y:

- Język litewski w duszpasterstwie w dekanatach Kowno i Kupiszki w drugiej połowie XVIII wieku*, „Soter” 33(2010), s. 151-163.
- Misje wśród Słowian południowych jako narzędzie rywalizacji między Wschodem a Zachodem*, w: *Chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodów słowiańskich*, seria 2: *Wokół kultur śródziemnomorskich*, t. 2: *Historia, język, kultura*, red. Z. Abramowicz, J. Ławski, Białystok 2010, s. 315-323.
- Pac Kazimierz*, EncK XIV, kol. 1076-1077.
- Pac Mikołaj*, EncK XIV, kol. 1077.
- Pac Mikołaj Stefan*, EncK XIV, kol. 1077-1078.
- Pancerzyński Karol Piotr*, EncK XIV, kol. 1203.
- Parczewski Piotr*, EncK XIV, kol. 1350-1351.

Sprawozdanie z działalności Międzywydziałowej Katedry Teologii Katolickiej Uniwersytetu w Białymstoku w roku akademickim 2008/2009, RTKat 9(2010), s. 233-239.

Wywiad z księdzem infułatem Zygmuntem Lewickim [współprac. A. Szot], w: *Świadek i nauczyciel wiary*, [współred. A. Skreczko, A. Szot], Białystok 2010, s. 17-143.

C. Recenzje:

Lietuvos istorijos šaltiniai, t. 7, *Breslaujos dekanato vizitacija 1782-1783 m. atlikta vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio parėdymu*, oprac. R. Firkovičius, Vilnius 2008, [Źródła do dziejów Litwy, t. 7, *Wizytacja dekanatu braskawskiego 1782-1783 r. przeprowadzona na polecenie biskupa wileńskiego Ignacego Jakuba Massalskiego*, oprac. R. Firkovičius, Wilno 2008], RTKat 9(2010), s. 271-275.

D. Przeprowadzone magisteria:

Bińczak M., *Ksiądz Stanisław Fiedorczuk jako proboszcz parafii Trzciannie (1950-1974)*, Warszawa 2010 [mps PWT Wwa].

Juchnevič B., *Dzieje parafii Turgiele w latach 1905-2010*, Warszawa 2010 [mps PWT Wwa].

Kalinin M., *Dzieje ośrodka kultu i parafii rzymskokatolickiej w Czarnej Białostockiej w latach 1974-2005*, Warszawa 2010 [mps WT UKSW].

Żywno S., *Dzieje ośrodka kultu i parafii w Zwierzynicu Wielkim w latach 1950-1999*, Warszawa 2010 [mps PWT Wwa].

08. Kołodziej Bernard TChr

B. Artykuły:

Kardynał August Hlond – twórca centrum opieki nad emigrantami, w: *Kardynał August Hlond 1881-1948, Pasterz – nauczyciel – świadek*, red. M. Grygiel, Poznań 2010, s. 173-188.

Ks. Arkadiusz Lisiecki w służbie polskiej emigracji, w: *„Aby wszyscy byli jedno – Damit Alle Eins sein”. W osiemdziesiątą rocznicę śmierci biskupa katowickiego Arkadiusza Lisieckiego*, red. I. Celary, Katowice 2010, s. 13-22.

Na stolicy poznańskiej – działalność duszpasterska, w: *Z więzienia na stolicę arcybiskupią. Arcybiskup Antoni Baraniak 1904-1977*, red. Z. Zieliński, Poznań 2010, s. 91-129.

Realizacja zawołania Prymasa Polski, kardynała Augusta Hlonda – Na wychodźstwie polskie dusze giną – przez Towarzystwo Chrystusowe w zmieniających się warunkach politycznych, w: *Emigracja jako problem lokalny i globalny*, red. A. Lipski, W. Walkowska, Mysłowice 2010, s. 71-82.

Śp. br. Piotr Szafranek TChr, GłTChr 8(2010) nr 8, s. 3-4.

Śp. ks. Henryk Wycisłowski *TChr*, *GHTChr* 8(2010) nr 10, s. 3-4.

Śp. ks. Jan Bojda *TChr*, *GHTChr* 8(2010) nr 3, s. 2-4.

Śp. ks. Marian Nowak *TChr*, *GHTChr* 8(2010) nr 9, s. 3-5.

Śp. ks. Roman Podhorodecki *TChr*, *GHTChr* 8(2010) nr 1, s. 3-4.

Śp. ks. Sylwester Krupa *TChr*, *GHTChr* 8(2010) nr 11, s. 3-4.

Wstęp: Perspektywa teologiczno-historyczna, cz. I. *Duszpasterstwo polskich migrantów w Irlandii*, w: *Polscy migranci w Irlandii, wokół środowiska duszpasterstwa polonijnego, szkice teologiczno-społeczne*, red. M. Grubka, M. Lisak, Kraków – Dublin 2010, s. 19-20.

Wkład religii w zachowanie tożsamości narodowej wśród emigracji polskiej, w: *Wkład wychodźstwa polskiego w naukę i kulturę Wielkiej Brytanii*, red. W. Lohman, Kraków 2010, s. 249-270.

Wyjazdy duchowieństwa i sióstr zakonnych do pracy misyjnej i polonijnej w epoce Edwarda Gierka na przykładzie Towarzystwa Chrystusowego dla Polonii Zagranicznej, w: *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1970-1980*, t. 12, red. K. Białecki, Poznań 2010, s. 143-152.

D. Przeprowadzone magisteria :

Dymek J., *Arcybiskup Walenty Dymek 1888-1956*, Poznań 2010 [mps WT UAM].

Lichocki J., *Dzieje parafii p.w. św. Marcina w Dusznikach w latach 1945-2006*, Poznań 2010 [mps WT UAM].

Nikiel M., *Chrystusowcy w Chociwlu 1945-2005*, Warszawa – Poznań 2010, [mps PWT Wwa].

Pelec S., *Polacy w Australii do 1939 roku – historia emigracji i duszpasterstwa*, Warszawa – Poznań 2010, [mps PWT Wwa].

Penc A., *Dzieje parafii p.w. Imienia Maryi w miejscowości Smochowice-Krzyżowniki w latach 1933-2005*, Poznań 2010 [mps WT UAM].

Pieczynski W., *Kult błogosławionej siostry Sancji Janiny Szymkowiak w Polsce*, Poznań 2010 [mps WT UAM].

Sammler K., *Historia parafii p.w. św. Marcina Bpa w Konarzewie 1945-2005*, Poznań 2010 [mps WT UAM].

Szociński M., *Powstanie i historia parafii pod wezwaniem Matki Bożej Wspomożycielki Wiernych w Swarzędzu do roku 2008*, Poznań 2010 [mps WT UAM].

09. Kopiec Jan bp

A. Publikacje książkowe:

Ku pożytkowi Kościoła w Polsce. Księga jubileuszowa z okazji stulecia Papieskiego Instytutu Kościelnego Polskiego w Rzymie 1910-2010 [współred. B. Kośmider, R. Selejdak, A. Warso], Rzym 2010.

Posłany, by głosić prawdę. Życie i posługa biskupa Antoniego Adamiuka (1913-2000), Opole 2010.

Schematyzm diecezji opolskiej [współred. J. Pyka], Opole 2010.
Servire Deo et populo. Księga pamiątkowa dedykowana biskupowi Janowi Bagińskiemu z okazji 25. rocznicy święceń biskupich [red.], Opole 2010.

B. Artykuły:

Biskup Antoni Adamiuk (1913-2000). Lwowski ksiądz – biskupem na Śląsku Opolskim /Bischof Antoni Adamiuk (1913-2000). Lemberger Priester wurde Bischof im Oppelner Schlesien/, w: *Czym byłaby Opolszczyzna bez nich? /Was wäre das Oppelner Land ohne sie?* /cz. 2, Opole 2010, s. 6-13.

Biskup Jan Bagiński z perspektywy srebrnego jubileuszu, w: *Servire Deo et populo. Księga pamiątkowa dedykowana biskupowi Janowi Bagińskiemu z okazji 25. rocznicy święceń biskupich* [red.], Opole 2010, s. 9-21.

Klasztor franciszkanów bytomskich w średniowieczu, w: *750-lecie przybycia Braci Mniejszych do Bytomia*, red. A. Barciak, W. Szytk, Katowice – Panewniki 2010, s. 27-34.

Nowa Cerekwia, EncK XIV, kol. 12.

Nowy Świętów, EncK XIV, kol. 99.

Nuncjatura, EncK XIV, kol. 123-129.

Nuncjusz Juliusz Piazza (1706-1708) wobec problemów wspólnot zakonnych w Rzeczypospolitej, w: *Klasztor w Kościele średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Warszawa – Wrocław – Opole 2010, s. 285-290.

Nysa, EncK XIV, kol. 137-139.

Obraz krainy śląskiej w listach Johna Quincy Adamsa z 1800 roku, w: *Ślązacy w oczach własnych i obcych*, red. A. Barciak, Katowice – Zabrze 2010, s. 199-206.

Olesno, EncK XIV, kol. 504.

Opole, EncK XIV, kol. 670-673.

Opole w czasie duszpasterzowania ks. Anastazego Sedlaga (1823-1834), StPelp 42(2010), s. 171-176.

Opolska diecezja, EncK XIV, kol. 674-677.

Orsini, EncK XIV, kol. 827-829.

Ozimek, EncK XIV, kol. 1066.

Paczków, EncK XIV, kol. 1094-95.

Pakosławice, EncK XIV, kol. 1123.

Papieski Instytut Studiów Kościelnych, EncK XIV, kol. 1270-1271.

Rektorzy Papieskiego Instytutu Polskiego w stulecie jego istnienia, w: *Ku pożytkowi Kościoła w Polsce. Księga jubileuszowa z okazji stulecia Papieskiego Instytutu Kościelnego Polskiego w Rzymie 1910-2010* [współred. B. Kośmider, R. Selejdak, A. Warso], Rzym 2010, s. 89-162.

Stulecie dzieje Papieskiego Instytutu Kościelnego Polskiego w Rzymie, w: tamże, s. 165-176.

Zakład dla Kalek w Bytomiu, w: *Wkład Górnego Śląska w dzieje europejskiego lecznictwa. Wartości kulturowe – zdrowie – społeczeństwo*, red. W. Kaczorowski, J.M. Dyrda, Opole 2010, s. 37-41.

C. Recenzje:

Pietrzak J., *Pełnia prymasostwa. Ostatnie lata Prymasa Polski Kardynała Augusta Hlonda 1945-1948*, t. 1-2, Poznań 2009, „Kronika Inspektorialna”. Towarzystwo Salezjańskie – Inspektoriat p.w. św. Wojciecha w Pile 11(2010) nr 9, s. 101-108.

Toż [ze zmianami], NP 113(2010), s. 357-363.

D. Przeprowadzone magisteria [wszystkie mps WT UOp]:

Batóg M., *Zawarcie konkordatu między Polską a Stolicą Apostolską w 1925 r.*, Opole 2010.

Glinka A., *Dzienniki z lat 1930-1936 ks. Bronisława Żongolłowicza (1869-1944) o reformie polskiego szkolnictwa wyższego*, Opole 2010.

E. Przeprowadzone doktoraty [wszystkie mps WT UOp]:

Pospizyl B., *Fundacja Najświętszej Maryi Panny w Branicach w latach 1904-1949*, Opole 2010.

Pyka J., *Pierwszy Synod Diecezji Opolskiej (2002-2005). Geneza – przebieg – recepcja*, Opole 2010.

10. Krahel Tadeusz ks.

B. Artykuły:

Biskup Aleksander Mościcki, WSİM 7(2010) nr 1, s. 14.

Działalność ks. Henryka Hlebowicza w Wilnie w latach 1939-1941, w: *Literatura – pamięć – kultura. Prace ofiarowane profesor Elżbiecie Feliksiak*, red. E. Sidoruk, M.M. Leś, Białystok 2010, s. 457-477.

Józef Marcinkiewicz patronem Zespołu Szkół Rolniczych w Janowie, „Drogi Miłosierdzia” 1(2010) nr 4, s. 22.

Kazanie z okazji nadania imienia prof. Józefa Marcinkiewicza Zespołowi Szkół Rolniczych w Janowie, WKAB 38(2010) nr 4, s. 133-135.

Ksiądz Adam Kuleszo, proboszcz parafii Ducha Świętego w Wilnie, WSİM 7(2010) nr 2, s. 14.

Ksiądz dziekan Józef Marcinkiewicz, WSİM 7(2010) nr 7, s. 14.

Ksiądz Józef Marcinkiewicz dziekan sokólski, WKAB 38(2010) nr 4, s. 127-132.

Ksiądz profesor Walenty Urmanowicz, WSİM 7(2010) nr 3, s. 14.

Ksiądz Wiktor Potrzebski. Zginął w Powstaniu Warszawskim, WSİM 7(2010) nr 8, s. 14.

Ksiądz Władysław Małachowski, WSİM 7(2010) nr 6, s. 14.

- Ksiądz Zygmunt Milkowski*, WSłM 7(2010) nr 5, s. 14.
- Likwidacja Seminarium Duchownego w Wilnie w 1945 roku*, WSłM 7(2010) nr 2, s. 15.
- Najstarsze białostockie cmentarze katolickie*, „Drogi Miłosierdzia” 1(2010) nr 1, s. 22-23.
- O moim profesorsze*, w: *Świadek i nauczyciel wiary. Księdza infułata Zygmunta Lewickiego księga jubileuszowa*, Białystok 2010, s. 171-175.
- Pamięć o zesłańcach na Sybir*, „Drogi Miłosierdzia” 1(2010) nr 2, s. 22.
- Parafia Cholchła*, WSłM 7(2010) nr 1, s. 15.
- Parafia Pierszaje*, WSłM 7(2010) nr 8, s. 15.
- Ratowanie Żydów przez duchowieństwo Wilna w czasie okupacji niemieckiej (1941-1944)*, w: *Kościół a Europa w dobie współczesnej. Sympozjum w 15-lecie Studium Teologii w Wilnie*, red. M. Olszewski, E. Kirstukas, Wilno 2010, s. 275-290.
- Wywiad z ks. prałatem Tadeuszem Krahelem, historykiem Kościoła o jubileuszu Archidiecezjalnego Wyższego Seminarium Duchownego w Białymstoku*, „Feniks” 25(2010) nr 1, s. 19-29.
- Z Wilna do Białegostoku. 65-ta rocznica otwarcia Wileńskiego Seminarium w Białymstoku*, WSłM 7(2010) nr 5, s. 15.

11. Krętosz Józef ks.

A. Publikacje książkowe:

- Słownik biograficzny duchowieństwa metropolii lwowskiej obrządku łacińskiego ofiar II wojny światowej 1939-1945*, SBDML [współred. M. Pawłowiczowa], Opole 2007.
- Wschodnie katolickie obrządki w Polsce*, Katowice 2008.
- Z dziejów duszpasterstwa katolickiego w Odessie w XIX i XX wieku. Studium pastoralno- historyczne*, Opole 2010.

B. Artykuły:

- Bibliografia literatury życia kulturalnego, naukowego oraz narodowego Śląska Cieszyńskiego od XIX wieku do pierwszej wojny światowej*, w: *Nobilissimo et Bono. Księga pamiątkowa ku czci księdza infułata profesora Bolesława Kumora*, red. W. Bochnak, Legnica 2010, s. 275-304.
- Biogramy*, w: *Słownik biograficzny duchowieństwa archidiecezji katowickiej*, red. J. Myszor, D. Bednarski, K. Kanclerz, M. Kłakus, G. Łącka i E. Nalepa, Katowice 2009 [aut. 58 hasel-biogramów – m.in. *Bednorz Paweł (1919-1996)*, s. 19].
- Kult Matki Boskiej Częstochowskiej na terenie archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego w XX wieku*, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 7, red. J. Walkusz, Lublin 2008, s. 137-153.

- Ormianie polscy w XIX-XX wieku, i ich kościelna organizacja*, StPelp 42(2010), s. 214-240.
- Pokojowa „rewolucja” w ZSRR i rola jaką w niej odegrał Jan Paweł II*, w: *Jan Paweł II pasterz i pielgrzym*, red. J. Górecki, Katowice 2009, s. 290-308.
- Ksiądz rzymskokatolicki na nieludzkiej ziemi radzieckiego łagru we wspomnieniach współwzięnia*, RHK 57(2010) nr 2, s. 219-237.
- Wielokulturowość duchowieństwa katolickiego diecezji katowickiej (1925-1992)*, w: *Historia vita memoriae. Prace dedykowane księdzu profesorowi Stanisławowi Ludwikowi Piechowi*, red. J. Bednarczyk, Kraków 2009, 2010², s. 311-326.

C. Recenzje:

- Hałagida I., *Szpieg Watykanu. Kapłan greckokatolicki ks. Bazyli Hrynyk (1896-1977)*, Warszawa 2008, ŚSHT 42(2009) nr 1, s. 267-272.
- Kronika 2350 dni wojny i okupacji Lwowa, I IX 1939 – 5 II 1946* [opr. G. Mazur, G. Skwara, J. Węgierski], Katowice 2007, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 8, red. J. Walkusz, Lublin 2009, s. 277-282.
- Mezglewski A., *Szkolnictwo wyznaniowe w Polsce w latach 1944-1990. Studium historyczno-prawne*, Lublin 2004, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 8, red. J. Walkusz, Lublin 2009, 289-294.
- Peszkowski Z.A.J., Zdrojewski S.Z.M., *Katolicycy duchowni w Gołgocie Wschodu. Od księdza Pomirskiego do księdza Niedzielaka*, Pelplin 2002, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 8, red. J. Walkusz, Lublin 2009, 284-290.

12. Kurowski Błażej OFM

A. Publikacje książkowe:

- Miarka K., *Petronela. Pustelnica z Góry św. Anny* [red.], Wrocław 2009.
- Przewodnik po Sanktuarium na Górze św. Anny*, Wrocław 2010.
- Sanktuarium na Górze św. Anny*, Wrocław 2010.

B. Artykuły:

- Refleksje po ogólnopolskiej konferencji w Górze św. Anny*, w: *Edukacja regionalna. Dziedzictwo historyczno-kulturowe i przyrodnicze Śląska Opolskiego*, red. H.M. Bieniusa, Opole – Góra św. Anny 2009, s. 91-93.
- Rozwój zakonu franciszkańskiego na Śląsku w latach 1852-1929. Szkoła Seraficka. 150 lat historii Prowincji Wniebowzięcia NMP Zakonu Braci Mniejszych w Polsce*. Seria nowa, Katowice – Panewniki 2009, s. 53-74.
- Trzeci zakon św. Franciszka na Śląsku w pierwszej połowie XX wieku. Szkoła klasztorna na Górze Świętej Anny 1869-1875*, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 9, red. J. Walkusz, Lublin 2010, s. 353-379.

Zamiast wstępu, w: *Z Afryki mamó pişę... O. Sebastian Unsner OFM*, Góra św. Anny – Gliwice 2009, s. 5-6.

D. Przeprowadzone magisteria [wszystkie mps PWT Wr]:
Niewiński T.M., *Uroczystości kalwaryjskie na Górze św. Anny na lamach „Głosu św. Franciszka” w latach 1908-1938*, Wrocław 2010.
Tymecki K., *Apostolstwo Terejarzy na podstawie „Głosu św. Franciszka” 1908-1938*, Wrocław 2010.

13. Lec Zdzisław ks.

B. Artykuły:

Troska (arcy)biskupa profesora Kazimierza Majdańskiego o rozwój (archi)diecezji szczecińsko-kamięńskiej, w: *Cierpliwość i miłość. Księga dla uczenia kardynała Henryka Gulbinowicza*, red. E. Janiak, W. Irek, Wrocław 2010, s. 437-448.

D. Przeprowadzone magisteria:

Kapustyńska K., *Odbudowa katedry pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela we Wrocławiu w latach 1945-2010*, Wrocław 2010 [mps PWT Wr].
Rostankowski M., *Życie i działalność ks. Piotra Skargi (1536-1612) w świetle literatury polskojęzycznej*, Szczecin 2010 [mps US].
Rybarczuk K., *Okoliczności powstania i działania „Radio Maryja” w latach 1991-2008*, Szczecin 2010 [mps US].
Subsar A., *Życie i działalność Jana Marii Vianneya (1786-1859) w świetle literatury polskojęzycznej*, Szczecin 2010 [mps US].

E. Przeprowadzone doktoraty:

Szwiec J., *Ks. Jan Kudera (1872-1943). Życie i działalność*, Szczecin 2010 [mps US].
Szymanowski A., *Polityka władz komunistycznych wobec Kościoła rzymskokatolickiego na Dolnym Śląsku w latach 1960-1966*, Wrocław 2010 [mps PWT Wr].

14. Mandziuk Józef ks.

A. Publikacje książkowe:

Historia Kościoła katolickiego na Śląsku, t. 3: *Czasy nowożytné*, cz. 4: *1914-1945*, Warszawa 2010.
Historia Kościoła katolickiego na Śląsku, t. 1: *Średniowiecze*, cz. 1: *do 1417 roku*, Warszawa 2010².
Historia Kościoła katolickiego na Śląsku, t. 1: *Średniowiecze*, cz. 2: *1417-1520*, Warszawa 2010².

„Saeculum Christianum”. Pismo historyczno-społeczne [red.], 17(2010) nr 1.

„Saeculum Christianum”. Pismo historyczno-społeczne [red.], 17(2010) nr 2.

B. A r t y k u ł y:

Artykuły z serii: *Postacie Kościoła śląskiego w czasach nowożytnych*, „Nadwiosłocze” 8(2010): *Cesarz Leopold I Habsburg i dominacja Kościoła śląskiego*, nr 1, s. 36; *Biskup Karol Ferdynand Waza wobec przynależności metropolitalnej Wrocławia*, nr 1, s. 37; *Król Karol XII szwedzki i konwencja altransztadzka*, nr 3, s. 59; *Długi pontyfikat biskupa Franciszka Ludwika Neuburga (1683-1732)*, nr 3, s. 59-60; *Filip Ludwik Sinzendorg – drugi kardynał wrocławski*, nr 3, s. 60-61; *Posługa biskupa Jana Brunetti’ego sufragana wrocławskiego*, nr 3, s. 61; *Eliasz Daniel Sommerfeld – śląski Boromeusz*, nr 4, s. 55; *Adam Borka fundator pierwszego klasztoru bonifraterskiego*, nr 4, s. 55-56; *Jan Ernest i Eleonora von Spritzenstein – dobrodziejce śląskich jezuitów*, nr 4, s. 56-57.

Artykuły z serii: *Postacie Kościoła śląskiego w czasach nowożytnych. Jak być człowiekiem?* GN 87(2010) [wkładka wrocławska]: *Ksiądz Jan Seckerwitz – wykładowca Seminarium Duchownego we Wrocławiu*, nr 94, s. 18-19; *Kanonik Sebastian Rostock – rektor Seminarium Duchownego w Nysie*, nr 95, s. 16-17; *Plebani śląscy i oddolna reforma życia kościelnego po Soborze Trydenckim*, nr 96, s. 20.

Artykuły z serii: *Postacie Kościoła śląskiego w czasach nowożytnych*, Sch 17(2010) nr 1: *Cesarzowa Maria Teresa i utrata Śląska przez Habsburgów*, s. 23-25; *Fryderyk II Wielki i jego reformy na Śląsku*, s. 25-27; *Polityka wyznaniowa króla Fryderyka II Hohenzollerna*, s. 27-29; *Archidiakon Karol Maurycy Franckenberg i postawa kapituły wrocławskiej wobec władcy pruskiego*, s. 30-31; *Król Fryderyk II Pruski i filozof francuski Wolter – szerzyciele idei oświeceniowych*, s. 31-32; *Król Fryderyk Wilhelm II a katolicy śląscy*, s. 32-34; *Kanonik Justus Wilhelm Praschma – pierwszy wikariusz generalny w Cieszynie*, s. 34-35; *Filip Gotard Schaffgotsch – wrocławski biskup banita*, s. 35-37; *Jan Maurycy von Strachwitz – wikariusz apostolski we Wrocławiu*, s. 37-39; *Rządy biskupa Antoniego Ferdynanda Rothkircha – zausznika królewskiego*, s. 39-40; *Zawile koleje życia biskupa Franciszka Dominika Almesloea, sufragana wrocławskiego*, s. 40-42; *Kanonik Filip Gotard Schaffgotsch – członek loży masonskiej*, s. 42-44; *Skandaliczne życie Jana Chrzyciela Bastianiego, kanonika wrocławskiej kapituły katedralnej*, s. 45-46; *Prałat Jan Krzysztof Rummerskirch – fundator kaplicy Zmarłych w katedrze wrocławskiej*, s. 46-47; *Ksiądz rektor Szymon Sobiech – wychowawca kleru śląskiego*, s. 47-49; *Melchior Zeeh – przeor klasztoru benedyktyńskiego w Legnickim Polu*, s. 49-50; *Wilhelm Steiner – opat cystersów w Lubiążu*, s. 50-51; *Konstantyn Gloger – ostatni opat henrykowski*, s. 52-53; *Benedykt II Seidel – opat krzeszowski i wikariusz generalny śląskich cystersów*, s. 53-55; *Benedykt*

Galli – opat cystersów w Rudach Wielkich na Górnym Śląsku, s. 55-56; Jan Strobach – długoletni opat kanoników regularnych na Piasku we Wrocławiu, s. 56-57; Opat żagański Jan Ignacy Felbiger – reformator szkolnictwa na Śląsku, s. 57-56; August II Neander – ostatni opat norbertanów we Wrocławiu, s. 59-60; Mistrz Daniel Schlecht – przedstawiciel śląskich zakonów rycerskich, s. 60-63; O. Norbert Richter – prowincjał dominikanów śląskich, s. 63-65; Hrabia Jerzy Stefan z Wierzbna – dobrodziej zakonu braci mniejszych konwentalnych na Śląsku, s. 65-67; Jan Topper – dobrodziej bernardynów śląskich, s. 67-69; O. Ireneusz Schulz – gwardian klasztoru franciszkanów śląskich na Górze Świętej Anny, s. 70-71; O. Mateusz Weinacht – pierwszy przełożony prowincji śląskich jezuitów, s. 71-74; O. Franciszek Gleixner – ostatni prowincjał śląskich jezuitów, s. 75-76; Bernarda Paczyńska – długoletnia kseni opactwa cysterek w Trzebnicy, s. 76-77.

Artykuły z serii: Postacie Kościoła śląskiego w czasach nowożytnych, SCh 17(2010) nr 2: General Vandamme – dowódca wojsk napoleońskich na Śląsku, s. 5-7; Król Fryderyk Wilhelm III i edykt sekularyzacyjny z 1810 roku, s. 7-9; Fryderyk Teodor Merkel – główny wykonawca edyktu sekularyzacyjnego, s. 9-11; Jan Gustaw Gottlieb Büsching – komisarz do spraw poklasztornych zbiorów biblioteczno-archiwalnych, s. 11-13; Papież Pius VII i jego bulla *De salute animarum* z 1821 roku, s. 13-14; Ludwik Konstanty Corvisart Montmarin – dziekan odnowionej wrocławskiej kapituły katedralnej, s. 14-15; Józef Chrystian Hohenlohe-Waldenburg-Bartenstein – biskup wrocławski trudnych czasów, s. 16-17; Emanuel Szymoński – biskup „najgodniejszy i miły królowi”, s. 17-19; Leopold Sedlnicki von Choltitz – wrocławski biskup apostata, s. 19-21; Józef Knauer – starzec na wrocławskiej stolicy biskupiej, s. 21-22; Daniel Latussek – biskup pomocniczy we Wrocławiu, s. 22-23; Ks. prof. Jan Antoni Theiner – przedstawiciel neologów śląskich, s. 24-26; Ks. Jan Ronge – twórca Kościoła niemiecko-katolickiego, s. 26-28; Ks. Franciszek Klimke wobec problemu małżeństw mieszanych na Śląsku, s. 28-30; Prof. Wilhelm von Humboldt i sprawa połączenia frankfurckiej Viadriny z wrocławską Leopoldiną, s. 30-32; Ks. prof. Marcin Pelka – dziekan Wydziału Teologii Katolickiej Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 32-34; Ks. prof. Józef Ignacy Ritter – historyk Kościoła śląskiego, s. 34-36; Prof. Fryderyk Schleiermacher – przedstawiciel odrodzonego protestantyzmu śląskiego, s. 36-37; Biskup Melchior Diepenbrock i jego droga do Wrocławia, s. 37-39; Kardynał Melchior Diepenbrock – restaurator śląskiego katolicyzmu, s. 40-42; Kanonik Henryk Förster – chluba Kościoła śląskiego, s. 42-44; Arcybiskup Henryk Förster i jego długi pontyfikat wrocławski, s. 44-47; Biskup Józef Bernard Bogedain – sympatyk ludu śląskiego, s. 47-49; Biskup Adrian Włodarski – skromny sufragan wrocławski, s. 49-51; Kanonik Franciszek Lorinser – twórczy przedstawiciel wrocławskiej kapituły katedralnej, s. 51-53; Pralat Józef Neukirch – długoletni wrocławski wikariusz generalny, s. 53-54.

- Działalność harcerska ks. Kazimierza Lutosławskiego w Moskwie w latach 1915-1918*. „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej”. *Ekonomia i Nauki Humanistyczne* 17(2010), s. 167-177.
- Kronika Wydziału Nauk Historycznych i Społecznych za rok 2009*, *SCh* 17(2010) nr 2, s. 301-323.
- Przedmowa*, w: Godek M., *Dzieje parafii pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Jaśle w okresie niewoli narodowej 1772-1919*, Warszawa 2010, s. 31.
- Śląscy duszpasterze polonijni*, *StPelpl* 42(2010), s. 241-248.
- Śp. ks. prof. dr hab. Ryszard Rumianek – rektor Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie*, *SCh* 17(2010) nr 1, s. 295-299.
- Toż, „Nadwisłocze” 8(2010) nr 2, s. 31-32.
- Tragedia narodowa – drugi Katyń*, „*Gazeta Czosnowska*” 6(2010) nr 7-10, s. 4 [Toż, „Magnificat” 10(2010) nr 5, s. 3-5].
- Życzenia*, w: E. Pustofa-Kozłowska, *Tradycja i współczesność. Monografia Mazowieckiego Banku Spółdzielczego w Łomiankach, Łomianki* 2010, s. 84.

C. Recenzje:

- Rola i miejsce Instytutu Historii Kościoła KUL w historiografii*, red. J. Walkusz, Lublin 2010, *SChr* 17(2010) nr 2, s. 264-266.

D. Przeprowadzone magisteria

- Bajgier E., *Analiza oferty kredytów hipotecznych na rzecz klientów indywidualnych ING Banku Śląskiego S.A.*, Rzeszów 2010 [mps PR WZM ZNH].
- Baran P., *Analiza skuteczności dochodzenia należności i postępowań wyjaśniających prowadzonych przez ZUS*, Rzeszów 2010 [mps PR WZM ZH].
- Bardel K., *Projekt rozpoczęcia działalności agroturystycznej w gospodarstwie rolnym położonym w miejscowości Iwonicz*, Rzeszów 2010 [mps PR WZM ZNH].
- Bargiel M., *Problemy finansowe samorządu gminnego na przykładzie gminy Brzozów*, Rzeszów 2010 [mps PR WZM ZH].
- Białic M., *System motywacyjny pracowników na podstawie WSK „PZL-Rzeszów S.A.”*, Rzeszów 2010 [mps PR WZM ZNH].
- Błat M., *Formy przeciwdziałania bezrobociu w powiecie jarosławskim na przykładzie działań Powiatowego Urzędu Pracy w Jarosławiu*, Rzeszów 2010 [PR WZM ZNH].
- Bogacz M., *Promocja regionu jako czynnik wpływający na zwiększenie jego atrakcyjności na przykładzie miasta Krosna*, Rzeszów 2010 [mps PR WZM ZNH].
- Bucior A., *Kościół i klasztor oo. Bernardynów w Leżajsku jako element promocji miasta i miejsce kultu religijnego*, Rzeszów 2010 [mps PR WMZ ZNH].
- Bukowa K., *Finanse i budżet powiatu jarosławskiego*, Rzeszów 2010 [mps PR WMZ ZNH].

- Bukowy M., *Analiza działalności banku na przykładzie Banku Spółdzielczego w Jarosławiu*, Rzeszów 2010 [mps PR WMZ ZNH].
- Bułat K., *Etyka w procesie zarządzania na przykładzie firmy Olimp Laboratories Sp. z o.o. oraz F.H. Galicja*, Rzeszów 2010 [mps PR WMZ ZNH].
- Dzięgielewska A., *Sukces w biznesie na przykładzie firmy Klima-Expert*, Rzeszów 2010 [mps PR WMZ ZNH].
- Fugiel K., *Mowa ciała w reklamie*, Rzeszów 2010 [mps PR WMZ ZNH].
- Furmanek M., *Coaching jako sposób motywowania pracowników*, Rzeszów 2010 [mps PR WMZ ZNH].
- Gwiżdż D., *Wpływ komunikacji z klientem na postrzeganie marki i wizerunku przedsiębiorstwa na podstawie działalności firmy Zelandia*, Rzeszów 2010 [mps PR WMZ ZNH].
- Hanus E., *Zarządzanie ryzykiem kredytowym na przykładzie Banku PKO BP SA*, Rzeszów 2010 [mps PR WMZ ZNH].
- Hyz E., *Reklama kontrowersyjna – informuje i uczy, czy szokuje i obraża?*, Rzeszów 2010 [mps PR WMZ ZNH].
- Kopystiańska A., *Kulturowe aspekty polskiego bezrobocia*, Rzeszów 2010 [mps PR WMZ ZNH].
- Kozak S., *Polityczno-militarny podbój państwa Inków podczas konkwisty hiszpańskiej w latach 1531-1550*, Warszawa 2010 [mps UKSW].
- Kuługa T., *Analiza marketingu politycznego w kampanii prezydenckiej Donalda Tuska w wyborach w 2005 roku*, Rzeszów 2010 [mps PR WMZ ZNH].
- Michalak G., *Ludność Warszawy w dobie okupacji pruskiej 1796-1806*, Warszawa 2010 [mps UKSW].
- Mróz M., *Reklama w promocji zdrowotnego stylu życia*, Rzeszów 2010 [mps PR WMZ ZNH].
- Obuchowicz M., *Związki Piotra Wysockiego z miastem Warką*, Warszawa 2010 [mps UKSW].
- Ptaszek S., *Analiza wybranych systemów wspomagania produkcji na przykładzie firmy oponiarskiej TC Dębica SA*, Rzeszów 2010 [mps PR WMZ ZNH].
- Seneko J., *Funkcje szkoleń w kreowaniu wizerunku firmy na przykładzie ICN Polfa Rzeszów S.A.*, Rzeszów 2010 [mps PR WMZ ZNH].
- Serwacko D., *Satysfakcja klienta jako długofalowy cel każdego banku na przykładzie BPS S.A. OR w Rzeszowie*, Rzeszów 2010 [mps PR WMZ ZNH].
- Skurcz D., *Trendy rozwoju zarządzania zasobami ludzkimi i outsourcingu w okresie przynależności Polski do UE na przykładzie małych i średnich firm*, Rzeszów 2010 [mps PR WMZ ZNH].
- Stelmach P., *Opis Ziemi Świętej na podstawie pamiętnika księdza Ignacego Gołowińskiego*, Warszawa 2010 [mps UKSW].
- Susz K., *Wpływ systemu motywacyjnego na zachowania pracowników na przykładzie Omega Sp. z o.o.*, Rzeszów 2010 [mps PR WMZ ZNH].

- Susz T., *Wpływ kontroli wewnętrznej na prawidłowe funkcjonowanie przedsiębiorstwa na przykładzie „Verso” Sp. z o.o.*, Rzeszów 2010 [mps PR WMZ ZNH].
- Szłęk G., *Zarządzanie promocją i inwestycjami w jednostkach samorządu terytorialnego na przykładzie gminy Przeworsk*, Rzeszów 2010 [mps PR WMZ ZNH].
- Szymbara A., *Neurologiczne programowanie jako środek komunikacji w Biznesie*, Rzeszów 2010 [mps PR WMZ ZNH].
- Świeżak K., *Promocja sprzedaży usług turystycznych na przykładzie biura podróży Triada*, Rzeszów 2010 [mps PR WMZ ZNH].
- Tondera I., *Wpływ sytuacji na rynku pracy i migracji zarobkowych na współczesne rodziny w opinii mieszkańców Rzeszowa*, Rzeszów 2010 [mps PR WMZ ZNH].
- Tomaszewski P., *Związki Kazimierza Pułaskiego z Warką*, Warszawa 2010 [mps UKSW].
- Wojnarowska M., *Relacje między papieżem Piusem VII a Napoleonem*, Warszawa 2010 [mps UKSW].
- Wojtaszek M., *Analiza budżetu samorządu terytorialnego na przykładzie gminy Domaradz w latach 2008-2009*, Rzeszów 2010 [mps PR WMZ ZNH].
- Wojtowicz P., *Analiza stylów kierowania wybranej grupy menedżerów firmy opo-niarskiej TC Dębica SA*, Rzeszów 2010 [mps PR WMZ ZNH].
- Wydro K., *Pozyskiwanie funduszy strukturalnych Unii Europejskiej na przykładzie miasta Mielec*, Rzeszów 2010 [mps PR WMZ ZNH].

E. Przeprowadzone doktoraty [mps UKSW]:

- Godek M., *Dzieje parafii pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Jaśle w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*, Warszawa – Rzeszów 2010.
- Zdeb W., *Przejawy życia religijno-społecznego w Stalowej Woli*, Warszawa – Rzeszów 2010.

15. Moskal Tomasz ks.

B. Artykuły:

- Biblioteka parafialna w Łęcznej w okresie przedrozbiorowym*, w: *Studia z dziejów parafii p.w. św. Marii Magdaleny w Łęcznej*, red. R. Jop, Łęczna 2010, s. 115-120.
- Cura animarum w parafii Raclawice w latach 1918-1939*, RHK 2(2010), s. 101-114.
- Duchowieństwo parafii Kolbuszowa do 1772 roku*, w: *Parafia kolegiacka Wszystkich Świętych w Kolbuszowej w latach 1510-2010. Studia, szkice, materiały*, red. S. Zych, Lublin 2010, s. 273-289.
- Katedra Metodologii i Nauk Pomocniczych Historii Kościoła w Instytucie Historii Kościoła KUL i jej wkład w historiografię polską*, w: *Rola i miejsce Instytutu Historii Kościoła KUL w historiografii*, red. J. Walkusz, Lublin 2010, s. 163-174.

Księgozbiór parafii w Białej w świetle wizytacji generalnej z 1748 roku, „Roczniki Humanistyczne” 58(2010) z. 2, s. 113-122.

Obrazów, EncK XIV, kol. 239.

Olbierzowice, EncK XIV, kol. 495.

Opatów, EncK XIV, kol. 614-615.

Ostrowiec Świętokrzyski, EncK XIV, kol. 968-969.

Ożarów, EncK XIV, kol. 1070-1071.

Padew, EncK XIV, kol. 1101-1102.

D. Przeprowadzone magisteria:

Łagocka M., *Życie i działalność ks. Michała Łagockiego w latach 1899-1947*, Sandomierz 2010 [mps IT Sandomierz].

16. Nadolny Anastazy ks.

A. Publikacje książkowe:

Biblioteki i skrytoria cysterskie na Pomorzu [współred. A. Słyszewska, A. Wałkowski], Pelplin 2010.

B. Artykuły:

Biskupi chełmińscy w dobie Prus Królewskich, w: *Z badań nad dziejami oświaty i polskiego życia narodowego na Pomorzu Nadwiślańskim w XIX i XX wieku. Księga pamiątkowa dedykowana doktorowi Jerzemu Szewskowi z okazji jubileuszu 85. rocznicy urodzin*, red. L. Burzyńskaj-Wentland, Gdańsk 2010, s. 201-216.

Ks. Bernard Sychta (1907-1982) człowiek zakochany w słowie, w: *Sprawiedliwość, pokój i radość w posługiwaniu biskupim. Księga pamiątkowa ku czci J. E. księdza biskupa dr. Wiesława Alojzego Meringa z okazji 65. rocznicy urodzin*, red. A. Niemira, K. Rulka, J. Szymański, Włocławek 2010, s. 463-470.

Najstarsze rękopisy cysterskie w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie, w: *Biblioteki i skrytoria cysterskie na Pomorzu* [współred. A. Słyszewska, A. Wałkowski], Pelplin 2010, s. 75-90.

Opaliński Kazimierz Jan, EncK XIV, kol. 606-607.

Otton, Otto bp, EncK XIV, kol. 1034-1035.

Słowo Dyrektora Biblioteki, MDPelp 19(2010), s. 207-209.

D. Przeprowadzone magisteria:

Briegmann D., *Parafia Najświętszego Serca Pana Jezusa w Kosobudach 1975-2005*, Lublin 2010 [mps WT KUL].

Małejko M., *Dzieje parafii świętych Marcina i Małgorzaty w Lignowach Szlacheckich w latach 1301-2009*, Lublin 2010 [mps WT KUL].

- Sikorski M., *Dzieje kaszubskiej parafii p.w. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Konarzynach*, Lublin 2010 [mps WT KUL].
- Simiński Ł., *Zakład Wychowawczy pod wezw. św. Anny w Kamieniu Krajeńskim*, Lublin 2010 [mps WT KUL].
- Szopiński M., *Dzieje parafii p.w. Narodzenia NMP w Lnianie w latach 1922-2008*, Lublin 2010 [mps WT KUL].
- Wadych K., *Dzieje parafii p.w. Chrystusa Króla w Świeciu-Przechowie (1937-2009)*, Toruń 2010 [mps WT UMK].
- Wietrzykowski P., *Dzieje parafii p.w. św. Marcina z Tours w Borzyszkowach w latach 1352-1939*, Lublin 2010 [mps WT KUL].
- Wróblewski R., *Bractwo Świętych Aniołów Stróżów w Lubawie (1798-1949)*, Toruń 2010 [mps WT UMK].

17. Pater Józef ks.

B. A r t y k u ł y:

- Acta pokasacyjne w zbiorach Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu, w: Międzynarodowa konferencja naukowa. Pruskie kasaty klasztorne na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Polsce i w Europie. Wrocław, 18-21 listopada 2010. Księga streszczeń*, red. M. Derwich, M.L. Wójcik, Wrocław 2010, s. 158-159.
- Milik Karol, w: *Chorzowski słownik biograficzny. Edycja nowa*, t. 2, red. Z. Kapała, Chorzów 2008, s. 273-277.
- Przedmowa do polskiego wydania*, w: W.H. Carroll, *Historia chrześcijaństwa*, t. 2, *Budowanie chrześcijaństwa*, Wrocław 2010, s. 7-9.
- Troska kard. Henryka Gulbinowicza o dzieła sztuki, w: *Cierpliwość i miłość. Księga dla uczczenia kardynała Henryka Gulbinowicza*, red. E. Janiak, W. Irek, Wrocław 2010, s. 191-194.
- Troska ks. biskupa prof. Wincentego Urbana o archiwalia kościelne, w: *Pasterz i dziejopisarz Biskup Wincenty Urban*, red. M. Kogut, Wrocław 2010, s. 66-79.
- Toż, w: *Nobilissimo et bono magistro. Księga pamiątkowa ku czci księdza infułata profesora Bolesława Kumora*, red. W. Bochnak, Legnica 2011, s. 413-422.

D. Przeprowadzone magisteria [wszystkie mps APWT Wr]:

- Dąbek A.J., *Historia kościoła i życie religijne parafii p.w. Najświętszej Maryi Panny Wspomożycielki Wiernych w Ciechowie w latach 1945-2009*, Wrocław 2010.
- Kryszczuk G., *Siostry Felicjanki i ich działalność na Dolnym Śląsku w latach 1945-2010*, Wrocław 2010.

* Przy współpracy ks. dra Krzysztofa Moszumańskiego:

- Głąb P., *Dzieje parafii pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Kamieńcu Ząbkowickim w latach 1945-2005*, Wrocław 2010.

- Górski J., *Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek Szpitalnych na terenie diecezji świdnickiej w latach 1945-2005*, Wrocław 2010.
- Iskra K., *Organizacja i historia parafii przy kościele p.w. św. Franciszka z Asyżu w Świebodzicach w latach 1966-2007*, Wrocław 2010.
- Zawada M., *Kult św. Jana Nepomucena na terenie diecezji świdnickiej*, Wrocław 2010.

18. Piech Ludwik Stanisław ks.

B. A r t y k u ł y:

- Ablewicz Jerzy Karol*, w: *Encyklopedia Tarnowa*, Tarnów 2010, s. 21.
- „*Bądźcie świadkami miłosierdzia*”, w: *125 lat w służbie ubogim Chrystusowym [Zgromadzenia Sióstr św. Józefa]. Sympozjum – Kraków 1 maja 2009 roku*, red. B. Przetak, K. Martyka, Kraków 2009, s. 211-212.
- Bednarczyk Piotr Longin*, w: *Encyklopedia Tarnowa*, Tarnów 2010, s. 42.
- Formacja alumnów w Królewskim Greckokatolickim Seminarium Duchownym w Wiedniu (1775-1784)*, w: *Introibo ad altare Dei. Księdzu profesorowi Stefanowi Koperkowi CR z okazji 70-lecia urodzin i 45-lecia kapłaństwa*, red. S. Szczepaniec, J. Superson, J. Mieczkowski, Kraków 2008, s. 971-987.
- Kania Wojciech*, w: *Encyklopedia Tarnowa*, Tarnów 2010, s. 185.
- Kmieciak Antoni*, w: *Encyklopedia Tarnowa*, Tarnów 2010, s. 204.
- Kraków roku 1939*, „*Rocznik Krakowski*” 75(2009), s. 5-9.
- Ksiądz Bronisław Świeykowski (1865-1956) – katecheta, burmistrz Gorlic, społecznik*, w: *Tempus est optimus magister vitae. Prace dedykowane ojcu profesorowi Wiesławowi Franciszkowi Murawcowi OFM*, red. A.K. Sitnik, Kraków 2010, s. 269-281.
- Kumor Bolesław Stanisław*, w: *Encyklopedia Tarnowa*, Tarnów 2010, s. 225.
- Kupiec Kazimierz Ludwik*, w: *Encyklopedia Tarnowa*, Tarnów 2010, s. 226.
- Łach Stanisław*, w: *Encyklopedia Tarnowa*, Tarnów 2010, s. 247.
- Maryja w apostołacie redemptorystów polskich*, w: *Wierni tradycji – otwarci na znaki czasu. Materiały sympozjum na stulecie Warszawskiej Prowincji Redemptorystów i kanonizacji św. Klemensa Marii Hofbauera. Tuchów 9-10 października 2009*, red. M. Sadowski, Kraków 2009, s. 165-175.
- Nasza Sprawa. Ilustrowany Tygodnik Katolicki Diecezji Tarnowskiej*, w: *Encyklopedia Tarnowa*, Tarnów 2010, s. 280.
- „*Naukę trzeba pokochać i wiele jej ze siebie dawać*”, w: *Tempus est optimus magister vitae. Prace dedykowane ojcu profesorowi Wiesławowi Franciszkowi Murawcowi OFM*, red. A.K. Sitnik, Kraków 2010, s. 59-63.
- Parafia Świętego Krzyża i Matki Bożej Nieustającej Pomocy*, w: *Encyklopedia Tarnowa*, Tarnów 2010, s. 303.
- Regner Leopold Piotr*, w: *Encyklopedia Tarnowa*, Tarnów 2010, s. 358.

- Rola franciszkanów konwentualnych w życiu religijnym Krakowa od XIII do XX wieku*, ACr 40(2008), s. 373-384.
- Rola szkolnictwa teologicznego w życiu kulturalno-społecznym Galicji*, w: *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 20, *Historia wychowania – misja i edukacja. Profesorowi Andrzejowi Meissnerowi w 70. rocznicę urodzin i 45-lecia pracy naukowej i nauczycielskiej*, red. K. Szmyd, J. Dybiec, Rzeszów 2008, s. 226-240.
- Stowarzyszenie Rękodzielników Chrześcijańskich Gwiazda Tarnowska*, w: *Encyklopedia Tarnowa*, Tarnów 2010, s. 410.
- Śliwa Paweł, w: *Encyklopedia Tarnowa*, Tarnów 2010, s. 441.
- Symon Franciszek Albin, PSB XLVI, s. 240-244.
- Wierność Kościołowi okupiona cierpieniem. Arcybiskup Franciszek Albin Symon 1841-1918*, w: *Lux tua veritas. Księga Pamiątkowa dedykowana Jego Magnificencji księdzu profesorowi Janowi Maciejowi Dyduchowi z okazji 70. rocznicy urodzin*, red. P. Majer, A. Wójcik, Kraków 2010, s. 751-760.
- Wpływ Kościoła tarnowskiego na oblicze Kościoła polskiego*, w: *Ks. Profesor Bolesław Kumor na tle epoki. Seminarium Nowy Sącz – Niskowa 6-7 grudnia 2007*, red. H. Szewczyk, Nowy Sącz 2007, s. 25-30.
- Wychować dla Kościoła i państwa. Formacja elity duchowieństwa galicyjskiego w Wiedniu 1775-1918*, Kraków 2009.
- Zgromadzenie Sióstr świętego Józefa w przekroju dziejowym*, w: *125 lat w służbie ubogim Chrystusowym [Zgromadzenia Sióstr św. Józefa]. Sympozjum – Kraków 1 maja 2009 roku*, red. B. Przetak, K. Martyka, Kraków 2009, s. 8-14.

19. Pietrzykowski Jan SDB

B. A r t y k u ł y:

- Konferencje Episkopatu Polski w okresie międzywojennym*, w: *Veritati seruiens. Księga pamiątkowa ojcu profesorowi Januszowi Zbudniewkowi*, red. J. Dziegielewski, Warszawa 2009, s. 252-263.
- Misje salezjańskie w latach 1875-1995*, RHK 1(2009), s. 165-179.
- Salezjański rodowód księdza Antoniego Baraniaka*, w: *Z więzienia na stolicę arcybiskupią. Arcybiskup Antoni Baraniak 1904-1977*, red. Z. Zieliński, Poznań 2010, s. 11-30.
- Symior Jan*, PSB XLVI, s. 239.
- Sytuacja zakonów w Galicji na przełomie XIX i XX wieku*, w: *Dynamiczna wierność. Błogosławiony ks. Michał Rua, pierwszy następca ks. Bosko, przełożony generalny Towarzystwa św. Franciszka Salezego (1888-1910), inicjator dzieła salezjańskiego na Ziemiach Polskich*, red. J. Wąsowicz, Piła 2010, s. 95-108.
- Zasłużeni dla salezjańskiego Aleksandrowa Kujawskiego*, w: *Salezianie w Aleksandrowie Kujawskim 1919-2009. Studia i materiały źródłowe*, red. J. Wąsowicz, Piła 2009, s. 89-101.

20. Prejs Roland OFMCap

A. Publikacje książkowe:

Polska bibliografia franciszkańska 2002 z uzupełnieniami za lata poprzednie, Poznań 2010.

B. Artykuły:

Biskup Marian Leon Fulman jako teolog i pisarz religijny, w: *Pater ecclesiae lublinensis. Studia w 65. rocznicę śmierci biskupa Mariana Leona Fulmana (1866-1945)*, red. J.R. Marczewski, Lublin 2010, s. 181-195.

Franciszkanie emigranci w Ameryce po 1863 roku, w: *Emigracja postyczniowa 1863 roku*, red. E. Niebelski, Lublin 2010, s. 47-56.

Franciszkański wkład w piśmiennictwo popularne. Zarys zagadnienia, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 9, red. J. Walkusz, Lublin 2010, s. 321-333.

Katedra Dziejów Teologii, w: *Rola i miejsce Instytutu Historii Kościoła KUL w historiografii*, red. J. Walkusz, Lublin 2010, s. 121-141.

Kasata klasztorów na Śląsku w 1810 roku a kasata klasztorów w Królestwie Polskim w 1864 roku. Podobieństwa i różnice, w: *Międzynarodowa konferencja naukowa. Pruskie kasaty klasztorne na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Polsce i w Europie. Wrocław, 18-21 listopada 2010. Księga streszczeń*, red. M. Derwich, M.L. Wójcik, Wrocław 2010, s. 134-135.

Nowakowski Wacław, EncK XIV, kol. 40.

Nowicki Kazimierz, EncK XIV, kol. 57.

O. Prokop Leszczyński, kapucyn, jako krzewiciel nabożeństwa czerwcowego, „*Annales Lublinenses pro Musica Sacra*” 1(2010), s. 155-159.

Ochino Bernardino, EncK XIV, kol. 271.

Odoryk z Pordenone, EncK XIV, kol. 325.

Ojciec Profesor Henryk Damian Wojtyska CP (1933-2009), w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 9, red. J. Walkusz, Lublin 2010, s. 537-552.

Oktawian z Savony, EncK XIV, kol. 486.

Oliwer Plunkett, EncK XIV, kol. 535.

Ongnies d'Estrées Angel, EncK XIV, kol. 590-591.

Orędownicy, EncK XIV, kol. 744-745.

Ossola Leone, EncK XIV, kol. 922.

Otmar z Sankt Gallen, EncK XIV, kol. 1017-1018.

Pabis Jan, EncK XIV, kol. 1076.

Pajewski Antoni, EncK XIV, kol. 1119-1120.

Paloci Benedetto, EncK XIV, kol. 1186.

Paluch Karol, EncK XIV, kol. 1186-1187.

Paschalis Baylon, EncK XIV, kol. 1410-1411.

Paschaliści, EncK XIV, kol. 1413-1414.

Paschazy Radbert, EncK XIV, kol. 1425-1426.

Reguły Franciszkańskiego Zakonu Świeckich i Trzeciego Zakonu Regularnego. Rys historyczny i aktualność, w: *Refleksje nad Regulami franciszkańskimi. Formacyjne i pastoralne aspekty Regul franciszkańskich w 800 lat po zatwierdzeniu pierwszej Reguły św. Franciszka. Materiały z sesji naukowej, Warszawa 21 listopada 2009 roku*, red. Z. Styś, M. Sykuła, G. Filipiuk, J. Wojas, Warszawa – Kraków 2010, s. 111-119.

Sandomierska książeczka majowa, StPelp 42(2010), s. 289-294.

Symforian Ducki, PSB XLVI, s. 237-238.

Szaflarski Maciej, PSB XLVI, s. 413-414 [współautor: E. Niebelski].

Wacław Nowakowski, kapucyn, jako historyk, w: *Tempus est optimus magister vitae. Prace dedykowane ojcu profesorowi Wiesławowi Franciszkowi Murawcowi OFM*, red. A.K. Sitnik, [Kraków] 2010, s. 167-179.

Z historiografii klasztorów kapucyńskich w Polsce, w: „... *Nam et Ecclesia quotidie gignit Ecclesiam*”. *Praca zbiorowa poświęcona śp. Markowi Budziarkowi*, red. M. Marczewski, Lublin 2010, s. 137-144.

Z polskich obchodów osiemsetlecia zatwierdzenia reguły franciszkańskiej, StFran 20(2010), s. 425-429.

Zmartwychwstanie narodu. Z dziejów myśli i działalności na rzecz odrodzenia Polski w XIX w., w: *Scripturae lumen. Biblia i jej oddziaływanie*, t. 2, *Zmartwychwstał prawdziwie*, red. A. Paciorek, A. Tronina, P. Łabuda, Tarnów 2010, s. 505-517.

C. R e c e n z j e:

Billot C.Ch., *Odnaleziony przez Jezusa. Błogosławiony Honorat Koźmiński (1829-1916)*, przekład K. Krycińska, oprac. i przygot. do druku H.I. Szumił przy współpracy G. Bartoszewskiego, Warszawa 2009, „Wspólnota Honoracka” 11(2010) nr 1, s. 56-58.

Kuczkowski M.M., *Działalność III Zakonu Św. Franciszka z Asyżu na ziemiach polskich w latach 1918-1939 w świetle czasopism tercjarskich*, Pelplin 2010, StFran 20(2010), s. 460-463.

D. P r z e p r o w a d z o n e m a g i s t e r i a [wszystkie mps AKUL]:

Karpińska D., *Jezuici w polskiej literaturze w latach 1990-2005*, Lublin 2010.

Liaukovich V., *Historia parafii pod wezwaniem Przemienienia Pańskiego w Nowej Myszy w latach 1568-2007*, Lublin 2010.

Owczarz P., *Ubóstwo w podstawach prawnych i świadectwach Reformy Kapucyńskiej*, Lublin 2010.

21. Sitnik Aleksander Krzysztof OFM

A. P u b l i k a c j e k s i ą ż k o w e:

Tempus est optimus magister vitae. Prace dedykowane ojcu profesorowi Wiesławowi Franciszkowi Murawcowi OFM [red.], Kraków 2010.

B. Artykuły:

Bernardyńskie sanktuarium pasyjno-maryjne w Kalwarii Zebrzydowskiej w czasach komunistycznej dyktatury (1947-1979) w świetle akt IPN, StFran 20(2010), s. 351-394.

Charyzmatyczny spowiednik Wiktoryn Jan Swajda OFM (1928-1994), w: *Niezwykli franciszkanie XX/XXI stulecia*, cz. 1, red. S.B. Tomczak, Poznań 2010, s. 339-353.

Dokument fundacyjny klasztoru oo. Bernardynów w Kole nad Wartą, 1466 rok, „Rocznik Kolski” 3(2010), s. 161-164.

Hieronim Eugeniusz Wyczawski OFM (1918-1993), w: *Tempus est optimus magister vitae. Prace dedykowane ojcu profesorowi Wiesławowi Franciszkowi Murawcowi OFM*, red. A.K. Sitnik, Kraków 2010, s. 195-204.

Koronowane wizerunki Matki Bożej w sanktuariach znajdujących się pod opieką Braci Mniejszych obserwantów w Polsce w XXI wieku, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 9, red. J. Walkusz, Lublin 2010, s. 115-176.

Lwów i kult bł. Jana z Dukli w 2. poł. XVIII i 1. poł. XIX wieku, „Przegląd Kalwaryjski” 14(2010), s. 301-328.

Nouet Jacques, EncK XIV, kol. 1.

Oberrauch Anton Nicolaus, EncK XIV, kol. 150.

Obicini Tommaso, EncK XIV, kol. 152.

Obserwanci, EncK XIV, kol. 257.

O'Clery Michael, EncK XIV, kol. 290.

Oliger Livarius, EncK XIV, kol. 520.

Olszewski Wiktor Paweł, EncK XIV, kol. 546.

Pacholik Konstanty, EncK XIV, kol. 1085.

Po prostu mariolog Andrzej Ludwik Krupa OFM (1910-1992), w: *Niezwykli franciszkanie XX/XXI stulecia*, cz. 1, red. S.B. Tomczak, Poznań 2010, s. 203-212.

Życie i działalność naukowo-dydaktyczna o. Wiesława Franciszka Murawca OFM, w: *Tempus est optimus magister vitae. Prace dedykowane ojcu profesorowi Wiesławowi Franciszkowi Murawcowi OFM*, red. A.K. Sitnik, Kraków 2010, s. 15-58.

Toż, „Przegląd Kalwaryjski” 14(2010), s. 331-358.

C. Recenzje:

Brzozecki S., *Misje ludowe dominikanów prowincji litewskiej w latach 1751-1826*, Lublin 2009, AK 155(2010) z. 1, s. 195-196.

22. Szot Adam ks.**A. Publikacje książkowe:**

Świadek i nauczyciel wiary. Księdza infułata Zygmunta Lewickiego Księga Jubileuszowa [współred. A. Skreczko, T. Kasabuła], Białystok 2010.

B. Artykuły:

- 50 lat po śmierci. Ks. Jerzy Andrukonis (1885-1908-1960)*, WKAB 19(2010) nr 2, s. 121-124.
- Cichy i pokorny Sluga Chrystusa. Ks. Stanisław Sieluk (1904-1960)*, WSiM 7(2010) nr 1(64), s. 16.
- Duszpasterz robotników „Huty Niemen”. Ks. Piotr Bajkiewicz (1898, 1920, 1944)*, „Studia Teologica Grodnensia” 4(2010), s. 216-229.
- Historia odkrywa swe karty... O zabłudowskim kościele z końca XVIII wieku*, „Rocznik Zabłudowski” 4(2010), s. 24-54.
- Jak w roku 1962 nie zostawało się proboszczem...*, WKAB 19(2010) nr 4, s. 117-121.
- Kaplan z podlaskiej ziemi – ksiądz Jerzy Popiełuszko*, w: *Msza święta dziękczynna za beatyfikację błogosławionego księdza Jerzego Popiełuszki*, oprac. T. Powichrowski, K. Łapiński, Białystok 2010, s. 3-11.
- Ks. Antoni Gajlewicz (1865, 1898, 1951) – proboszcz wasilkowski*, WKAB 19 (2010) nr 3, s. 67-69.
- Ks. Antoni Zalewski (1894, 1917, 1971)*, WKAB 19(2010) nr 4, s. 122-126.
- Ks. Emilian Wojtach (1912, 1938, 1981) – duszpasterz Grodna i Ziem Odzyskanych*, WKAB 19(2010) nr 3, s. 73-74.
- Ks. prałat dr Stanisław Czyżewski (1891-1972)*, WKAB 19(2010) nr 1, s. 130-139.
- Ks. Szymański Stefan-Jan (1911, 1938, 1981) – harcerz i łagiernik*, WKAB 19(2010) nr 3, s. 70-72.
- Normalizacja, której nie było... Katechizacja na Białostocczyźnie w latach 1956-1961*, RTKat 9(2010), s. 208-230.
- Pasterz nieco zapomniany... Biskup Kazimierz Mikołaj Michalkiewicz (1865-1940)*, WSiM 7(2010) nr 2(65), s. 14-15.
- Rewindykacja dóbr pounickich w województwie białostockim w okresie międzywojennym*, w: *Śladami Unii Brzeskiej*, red. R. Dobrowolski, M. Zemło, Lublin – Supraśl 2010, s. 431-479 [„Acta Collegii Suprasliensis” 10(2010)].
- Rok 1950 – czas porozumienia, czy przełomu? Z dziejów Kościoła na Białostocczyźnie*, StTeol BDL 28(2010), s. 411-434.
- Sodalicje Mariiańskie w Wilnie w okresie międzywojennym*, „Soter”. Religijos mokslo žurnalas (2010) nr 34(62), s. 115-131.
- Tragiczne wywózki roku 1940*, WSiM 7(2010) nr 2(65), s. 12.
- W rocznicę śmierci. Ks. Stanisław Kuderewski (1888-1911-1960)*, WKAB 19(2010) nr 2, s. 125-128.
- Wywiad [A. Panas] z ks. dr-em Adamem Szotem*, „Bóg wśród nas”. Informacje z życia parafii Świętego Wojciecha w Białymstoku (2010) nr 5(97), s. 4-5.
- Wywiad z księdzem infułatem Zygmuntem Lewickim [przeprowadzony wraz z T. Kasabułą]*, w: *Świadek i nauczyciel wiary. Księdza infułata Zygmunta Lewickiego księga jubileuszowa*, [współred. A. Skreczko, T. Kasabuła], Białystok 2010, s. 17-143.

Z dziejów katechizacji na Białostoczczyźnie. Katecheza duszpasterstwa dzieci, WKAB 19(2010) nr 1, s. 77-85.

C. R e c e n z j a:

Sokół M., Wróbel W., *Kościół i parafia pw. Bożego Ciała w Suraziu, Monografia historyczna do 1939 roku*, Suraz 2010.

D. P r z e p r o w a d z o n e m a g i s t e r i a [mps BPWT Wwa]:

Biała H., *Katechizacja w parafii p.w. św. Bartłomieja w Kuleszach Kościelnych w latach 1945-1990*, Warszawa – Białystok 2010.

Jarzyńska R., *Trzeci Zakon świętego Franciszka na Białostoczczyźnie w okresie międzywojennym*, Warszawa – Białystok 2010.

23. Szteinke Anzelm Janusz OFM

B. A r t y k u ł y:

I Zakon Franciszkański w diecezji włocławskiej (XIII-XXI w.), w: *Sprawiedliwość, Pokój i Radość w posługiwaniu biskupim. Księga pamiątkowa ku czci Jego Ekscelencji księdza biskupa dra Wiesława Alojzego Meringa z okazji 65. rocznicy urodzin*, red. A. Niemir, K. Rulka i J. Szymański, Włocławek 2010, s. 229-240.

Bogdalski C., *Wspomnienie o św. Albercie Adamie Chmielowskim*, [wydał, wstępem i przypisami opatrzył], w: *Tempus est optimus magister vitae. Prace dedykowane ojcu profesorowi Wiesławowi Franciszkowi Murawcowi OFM*, red. A.K. Sitnik, Kraków 2010, s. 181-194.

Bracia Mniejsi wpisani w historię Chelma (XVIII-XXI w.), w: *Kościół w Polsce. Dzieje i Kultura*, t. 9, red. J. Walkusz, Lublin 2010, s. 335-352.

Kasata klasztoru franciszkanów-reformatów na Górze Świętej Anny w 1810 roku, w: *Międzynarodowa konferencja naukowa. Pruskie kasaty klasztorne na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Polsce i w Europie. Wrocław, 18-21 listopada 2010. Księga streszczeń*, red. M. Derwich, M.L. Wójcik, Wrocław 2010, s. 158-159.

[*Kazanie na pogrzebie o. Grzegorza Wiśniowskiego OFM*], „Porcjunkula”. Czasopismo Franciszkańskiego Klasztoru pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Kętach (2010) nr 5, s. 13-14.

Necrologia. Fr. Gregorio Wiśniowski, „Acta Ordinis Fratrum Minorum” 129(2010), s. 531-532.

O. Augustyn Józef Sepinski OFM (1900-1978) w służbie Zakonu Braci Mniejszych i Stolicy Apostolskiej, StPelp 42(2010), s. 321-332.

Pożegnanie kaplicy, „Franciszkańskie Źródło” 9(2010) nr 3-4, s. 18-19.

Reformackie korzenie Prowincji Wniebowzięcia NMP Zakonu Braci Mniejszych w Polsce [150 lat Prowincji Wniebowzięcia NMP Zakonu Braci Mniejszych w Polsce], „Szkoła Seraficka” 1(2008), s. 9-52.

Sroka A.B., *Brat Antoni Władysław Majdak OFM (1911-1972)*, [do druku przygotował], StFran 20(2010), s. 319-349.

Struktury organizacyjne I Zakonu Franciszkańskiego na ziemiach polskich (XIII-XXI w.), w: *Kościół w Polsce. Dzieje i Kultura*, t. 9, red. J. Walkusz, Lublin 2010, s. 29-59.

Szkice biograficzne założycieli i przełożonych Prowincji Niepokalanego Poczęcia NMP Zakonu Braci Mniejszych Reformatorów w Wielkim Księstwie Poznańskim i Prusach Zachodnich (1855-1923), [150 lat Prowincji Wniebowzięcia NMP Zakonu Braci Mniejszych w Polsce] „Szkola Seraficka” 1(2008), s. 131-150.

C. R e c e n z j e:

Prokop K.R., *Polscy biskupi franciszkańscy. Słownik biograficzny*, Kraków 2003, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i Kultura*, t. 9, red. J. Walkusz, Lublin 2010, s. 451-458.

Wkład OO. Franciszkanów w dziedzictwo ziemi chełmskiej, red. E. Wilkowski, Chełm 2009, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i Kultura*, t. 9, red. J. Walkusz, Lublin 2010, s. 391-398.

24. Tylus Stanisław SAC

A. P u b l i k a c j e k s i ą ż k o w e:

„Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” [red.], 90(2009).

„Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” [red.], 91(2009).

„Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” [red.], 92(2009).

„Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” [red.], 93(2010).

„Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” [red.], 94(2010).

B. A r t y k u ł y:

Formy działalności apostołskiej polskich pallotynów w latach 1907-2007, *RoczTeol* 55(2008) z. 4, s. 137-186.

Formy działalności apostołskiej polskich pallotynów w latach 1907-2007, w: *100-lecie Stowarzyszenia Apostolstwa Katolickiego. Dziedzictwo – charyzmat – apostołstwo*, red. A.Dyr, R. Forycki, M. Kowalczyk, Ząbki 2009, s. 115-169.

Ks. Piotr Poręba (1975-1976), w: *Dziekanii Wydziału Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II (1919-2009)*, red. J. Walkusz, T. Moskal, Lublin 2009, s. 177-187.

Natalia z Kordowy, *EncK* XIII, kol. 789-790.

Odon z Beauvais, *EncK* XIV, kol. 323-324.

Odon z Norwaj, *EncK* XIV, kol. 324.

Olszański Józef, *EncK* XIV, kol. 544.

Oltarzew, *EncK* XIV, kol. 575-576.

Orański Adam, *EncK* XIV, kol. 708.

Osiński Alojzy, *EncK* XIV, kol. 891-892.

Osmund, *EncK* XIV, kol. 899.

Oswald św., *EncK* XIV, kol. 993-994.

- Oswald, *Oswald z Yorku*, EncK XIV, kol. 995.
Pagani *Giovanni Battista*, EncK XIV, kol. 1113.
Pakkanaryści, EncK XIV, kol. 1122.
Pallottinum, EncK XIV, kol. 1166-1167.
Pallotyni, EncK XIV, kol. 1167-1170.
Pallotyni w Polsce w świetle swej historiografii, w: *100-lecie Stowarzyszenia Apostolstwa Katolickiego. Dziedzictwo – charyzmat – apostołstwo*, red. A. Dyr, R. Forycki, M. Kowalczyk, Ząbki 2009, s. 51-75.
Papiekie Dzieło Powołań Zakonnych, EncK XIV, kol. 1282-1283.
Paschalis II, EncK XIV, kol. 1412-1413.
Paschalis III, EncK XIV, kol. 1413.
Przewody doktorskie w Instytucie Historii Kościoła, w: *Rola i miejsce Instytutu Historii Kościoła w historiografii*, red. J. Walkusz, Lublin 2010, s. 175-197.
100-lecie obecności pallotynów na ziemiach polskich (1907-2007), w: *100-lecie Stowarzyszenia Apostolstwa Katolickiego. Dziedzictwo – charyzmat – apostołstwo*, red. A. Dyr, R. Forycki, M. Kowalczyk, Ząbki 2009, s. 36-45.

D. Przeprowadzone magisteria:

- Kasprzak K.M., *Parafia Józefów-Rybitwy (1946-2008)*, Lublin 2009 [mps AKUL].
Kwitek M., *Wezwania kościołów parafialnych w diecezji kieleckiej na podstawie „Katalogu duchowieństwa i parafii diecezji kieleckiej”*, Warszawa 2010 [mps UKSW].
Laurynenka K., *Kościół rzymsko-katolicki w obwodzie Witebsk, Połock i Mołdeczno w latach 1944-1956*, Lublin 2010 [mps AKUL].
Marszałek T., *Jan Paweł II na Wybrzeżu Gdańskim w 1987 roku*, Lublin 2009 [mps AKUL].
Sadura E., *Historia parafii w Wojciechowie w latach 1920-2007*, Lublin 2010 [mps AKUL].
Soral Ł., *Polityka państwa wobec Kościoła katolickiego w okresie demokracji parlamentarnej II RP 1918-1926*, Lublin 2009 [mps AKUL].
Szablewski R., *Duszpasterstwo Kolejarzy w Polsce*, Lublin 2010 [mps AKUL].
Tarnowska A., *Historia parafii pod wezwaniem Wieczerzy Pańskiej w Lublinie*, Lublin 2010 [mps AKUL].
Winogrodzki M., *Ks. Zygmunt Pisarski 1902-1943. Życie i działalność*, Lublin 2010 [mps AKUL].

25. Umiński Wacław CM

A. Publikacje książkowe:

- Kościół francuski na przestrzeni dziejów. Materiały z konferencji zorganizowanej 13 III 2009 roku przez Koło Naukowe Historyków Studentów PAT z objazdu naukowego po Francji* [red.], Kraków 2009.

Polska Prowincja Zgromadzenia Księży Misjonarzy w latach 1918-1939, Kraków 2009.

B. Artykuły:

Archiwa kościelne w postanowieniach konkordatowych w: *Lex et praxis. Prawodawstwo archiwalne*, red. J. Marecki, Kraków 2007, s. 67-82.

Biblioteka Zgromadzenia Księży Misjonarzy w Krakowie na Stradomiu – przeszłość i teraźniejszość, „Bibliotheca Nostra” 5(2009) nr 2(18), s. 35-49.

Cnoty i wady ukryte pod postaciami zwierząt, w: *Symbolika zwierząt*, cz. 8: *Heraldyka i symbolika chrześcijańska*, Kraków 2008.

Formacja zakonna w zakonach polskich w XVII i XVIII wieku, w: *Kultura intelektualna w zakonach polskich w XVII i XVIII wieku. Materiały z sesji naukowej Katedry Historii Zakonów zorganizowanej 27 października 2005 roku*, red. M. Łobozek, Kraków 2006, s. 135-150.

Godła Rodziny Wincentyńskiej, w: *Symbol – znak – przesłanie. Symbolika w heraldyce kościelnej*, red. J. Marecki, L. Rotter, Warszawa 2010, s. 19-27.

Ogrody klasztorne, w: *Symbolika roślin. Heraldyka i symbolika chrześcijańska*, red. J. Marecki, L. Rotter, Kraków 2007, s. 181-194.

Portret Stefana Batorego, w: *Uroda portretu. Od Kobera do Witkacego*, red. P. Mrozowski, A. Rottermund, Warszawa 2010, s. 68.

Sytuacja społeczno-polityczna Kościoła w II połowie XIX wieku na Pomorzu, w: Mistyka służby. Sympozjum o słudze Bożej Marcie Wieckiej Siostrze Miłosierdzia – Warszawa 25 kwietnia 2007 roku, red. J. Wątroba, Kraków 2008, 19-34.

Wiara, nadzieja, miłość w nauczaniu św. Wincentego a Paulo, w: *Cnoty i wady. Społeczeństwo baroku po obu stronach Karpat*, red. J. Marecki, L. Rotter, Kraków 2007, s. 49-56.

Zakład Wychowawczy im. ks. Siemaszki w okresie międzywojennym, NP 105(2006), s. 295-303.

D. Przeprowadzone magisteria [mps PAT KR ITKM]:

Majdak M., *Działalność cystersów mogińskich w obliczu wyzwań duszpasterskich Nowej Huty w latach 1945-1968*, Kraków 2010.

Szpak G., *Ksiądz doktor Wacław Szuniewicz CM (1891-1963). Misjonarz i lekarz*, Kraków 2010.

26. Walkusz Jan ks.

A. Publikacje książkowe:

Kościół w Polsce. Dzieje i kultura, t. 9, [red.], Lublin 2010.

Minister Ecclesiae et hominum, czyli ksiądz Wawrzyniec Wnuk, jego życie i dzieło, Lublin – Pelplin 2010.

Rola i miejsce Instytutu Historii Kościoła KUL w historiografii [red.], Lublin 2010.

B. Artykuły:

- Bibliografia podmiotowa polskich historyków Kościoła za rok 2008 z uzupełnieniami za lata 2000-2007*, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 9, red. J. Walkusz, Lublin 2010, s. 469-533 [współ z G. Tenetą].
- Collegium Marianum – szkoła wielkich autorytetów*, w: *Collegium Marianum 1836-2011 na 175 rocznicę*, red. K. Ickiewicz i in., Pelplin 2010, s. 497-500.
- Czej wźeróm na twójje rãce strachóm sã ò kònwalie*, w: *Skrë ùsòdzkòwi mòcë. Antologia kaszëbszczi pòezji 1991-2008*, przërëchtowòł G.J. Schramke, Gdyniò 2010, s. 146.
- Dłò czëtajãcëch*, w: *Skrë ùsòdzkòwi mòcë. Antologia kaszëbszczi pòezji 1991-2008*, przërëchtowòł G.J. Schramke, Gdyniò 2010, s. 143.
- Fòtografka z gdińszcëgo dworca*, w: *Skrë ùsòdzkòwi mòcë. Antologia kaszëbszczi pòezji 1991-2008*, przërëchtowòł G.J. Schramke, Gdyniò 2010, s. 147.
- Franciszkanie w dziejach Kościoła i narodu polskiego*, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 9, red. J. Walkusz, Lublin 2010, s. 5-26.
- Funkcjonowanie Rady Parafialnej w polonijnych ośrodkach duszpasterskich Kanady na przykładzie parafii Matki Boskiej Częstochowskiej w London, Ontario*, w: „...nam et Ecclesia quotidie gignit Ecclesiam”. *Praca zbiorowa poświęcona śp. Markowi Budziarkowi*, red. M. Marczewski, Lublin 2010, s. 145-158.
- Historia integralno-genetyczna, czyli historiograficzny dorobek Katedry Historii Kościoła XIX i XX wieku KUL*, w: *Rola i miejsce Instytutu Historii Kościoła KUL w historiografii*, red. J. Walkusz, Lublin 2010, s. 77-119 [współ z M. Grygielem].
- Historycy Kościoła w Rzeszowie. Z ks. prof. dr-em hab. Janem Walkuszem rozmawia ks. Marcin Nabożny*, „Niedziela Rzeszowska” 53(2010) nr 14, s. VI.
- Kardynał August Hlond jako promotor kultu eucharystycznego*, w: *Kardynał August Hlond 1881-1948. Pasterz – nauczyciel – świadek*, red. M. Grygiel, Poznań 2010, s. 105-120.
- Ks. Wawrzyniec Wnuk – proboszcz i organizator życia kościelnego polonijnych parafii w Kanadzie*, w: *Człowiek i dzieło*, red. L. Suchocka, R. Sztembis, Lublin 2010, s. 453-468.
- Mòdlëtna ò òdżin*, w: *Skrë ùsòdzkòwi mòcë. Antologia kaszëbszczi pòezji 1991-2008*, przërëchtowòł G.J. Schramke, Gdyniò 2010, s. 141.
- Obraz międzywojennego Kościoła na Pomorzu Nadwiślańskim w świetle relacji „ad limina apostolorum” biskupa Stanisława Wojciecha Okoniewskiego*, *StPelp* 42(2010), s. 367-378.
- Od Vaticanum primum do Vaticanum secundum. Okoliczności zwołania Soboru Watykańskiego Drugiego*, w: *Wyższe Seminarium Duchowne OO. Franciszkanów pw. św. Bonawentury w Krakowie. Informator 2009/2010*, red. A. Błachut i in., Kraków 2010, s. 33-40.
- Ogólnopolski zjazd historyków Kościoła w Wyższym Seminarium Duchownym w Rzeszowie. Z ks. prof. dr-em hab. Janem Walkuszem z Katolickiego Uni-*

- wersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, kierownikiem Katedry Historii Kościoła XIX i XX wieku, dyrektorem Instytutu Historii Kościoła KUL i sekretarzem Sekcji Historii Kościoła Polskiego Towarzystwa Teologicznego rozmawia ks. Marcin Nabożny, „Zwiastowanie”. Pismo Diecezji Rzeszowskiej 19(2010) nr 1, s. 125-129.
- Okoniewski Stanisław Wojciech, EncK XIV, kol. 471-473.
- O'Rourke Edward bp, EncK XIV, kol. 824-825.
- Przed Matką Bòską Szklaną, w: *Skrë ùsòdzkòwi mòcë. Antologia kaszëbsczi pòezji 1991-2008*, przërëchtowòł G.J. Schramke, Gdyniò 2010, s. 144-145.
- Séwòrz Słowa, w: *Skrë ùsòdzkòwi mòcë. Antologia kaszëbsczi pòezji 1991-2008*, przërëchtowòł G.J. Schramke, Gdyniò 2010, s. 145.
- Wprowadzenie, w: *Rola i miejsce Instytutu Historii Kościoła KUL w historiografii*, red. J. Walkusz, Lublin 2010, s. 5-8.
- Zmagania biskupa Marwicza o właściwe oblicze szkoły, w: *Collegium Marianum 1836-2011 na 175. rocznicę*, red. K. Ickiwiecz i in., Pelplin 2010, s. 475-477.
- C. R e c e n z j e:
- Bednarek A., *Setnik oratorów polskich XIX i XX wieku*, Lublin 2008, Sch 17(2010) nr 1, s. 279-283.
- Związek J., *Rzeczywistość historyczna w kazaniach*, Częstochowa 2009, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 9, red. J. Walkusz, Lublin 2010, s. 409-415.
- D. Przeprowadzone magisteria [wszystkie mps AKUL]:
- Dańczura K., *Wojenne losy (1939-1945) polskiego duchowieństwa katolickiego w świetle wspomnień*, Lublin 2010.
- Misztal A.G., *Duszpasterstwo policji garnizonu lubelskiego (1989-2009)*, Lublin 2010.
- Oleksiewicz M., *Obraz Kościoła katolickiego w Chinach w świetle wspomnień ojca Gerarda Piotrowskiego*, Lublin 2010.
- Opryńska M., *Matka Celina Borzęcka i Obrembszczyzna. Drogi wzajemnych powiązań*, Lublin 2010.
- Piechowiak J., *Chrystus Król i Jego święto w interpretacji kardynała Augusta Hlonda*, Lublin 2010.
- Rola M., *Parafia katedralna pod wezwaniem Świętej Trójcy w Gdańsku-Oliwie 1945-1992*, Lublin 2010.
- Sekulski E., *Greckokatolicka parafia Zaśnięcia Najświętszej Bogurodzicy w Koszalinie*, Lublin 2010.
- Teodorczyk K., *Problematyka religijno-społeczna gawęd księdza Józefa Kłosa*, Lublin 2010.
- Ważny P., *Parafia pod wezwaniem św. Antoniego Padewskiego w Rudzie Różanieckiej 1966-2008*, Lublin 2010.

Wójcik P., *Kościół po II wojnie światowej w interpretacji Stefana Kisielewskiego*, Lublin 2010.

Żyła A., *Problematyka historyczna miesięcznika „Pielgrzym” (Toronto 1984-2001)*, Lublin 2010.

E. Przeprowadzone doktoraty [mps AKUL]:

Kapuściński J., *Duchowieństwo diecezji częstochowskiej w okresie II Rzeczypospolitej*, Lublin 2010.

Koch K., *Konstantyn Dominik (1870-1942), biskup pomocniczy chełmiński*, Lublin 2010.

27. Wanat Benignus Józef OCD

B. Artykuły:

Architektura i wyposażenie dolnego kościoła karmelitów Bosych w Berdyczowie, w: *Tempus est optimus magister vitae. Prace dedykowane ojcu profesorowi Wiesławowi Franciszkowi Murawcowi OFM*, red. A.K. Sitnik, Kraków 2010, s. 283-300.

Biogramy: *O. Sykstus od. Św. Rodziny – Antoni Adamczyk (1916-1991)*; *Br. Wawrzyniec od św. Eliasza – Mikołaj Radkiewicz (1906-1992)*; *O. Romeusz od św. Awertana – Władysław Bodzenta (1909-1993)*; *O. Robert od Dobrego Pasterza – Jan Mrugas (1915-2002)*, „Życie Karmelu”. Dokumenty – kronika – informacje. Krakowska Prowincja Karmelitów Bosych 18(2010) nr 103, s. 46-59.

Krakowskie karmelitanek bosc i kult obrazu św. Józefa, współpatrona kościoła św. Marcina, w: *Amicissima. Studia Magdalenae Piwocka oblata*, oprac. G. Korpala, Kraków – Nowy Sącz 2010, s. 337-343.

„Złączeni węzłem przyjaźni w walce o wolność Ojczyzny, w heroicznej służbie Bogu i bliźniemu” (św. Brat Albert [Chmielowski] i św. Rafał Kalinowski), w: *Servus pauperum – w rocznicę beatyfikacji i kanonizacji Brata Alberta – Adama Chmielowskiego*, red. K.R. Prokop, Kraków 2010, s. 125-140.

28. Warso Albert ks.

A. Publikacje książkowe:

Kużytkowi Kościoła w Polsce. Księga jubileuszowa z okazji stulecia Papieskiego Instytutu Kościelnego Polskiego w Rzymie 1910-2010 [współred. J. Kopec, B. Kośmider, R. Selejda], Rzym 2010.

Opowieść o Biskupie Piotrze. W 30. rocznicę śmierci Sługi Bożego bp. Piotra Gołębiowskiego (1902-1980), Skarżysko-Kamienna 2010.

B. Artykuły:

Biskup Paweł Kubicki jako kaznodzieja, NP 114(2010), s. 197-226.

- Biskupa Pawła Kubickiego troska o oświatę i wychowanie*, „Warszawskie Studia Pastoralne” 6(2010) nr 11, s. 213-240.
- Bp Piotr Gołębiowski – w drodze na ołtarze. Odszedł przed błogosławieństwem*, „Niedziela” (2010) nr 44, s. 20-21.
- Dobry i mądry ojciec Jan*, w: *Wspomnienia o „Ojcu” ks. Janie Wojtanie*, red. R. Telus, A. Konecki, R. Kowalczyk, Opoczno 2010, s. 98-99.
- Księża studenci Papieskiego Instytutu Polskiego w Rzymie w latach 1911-2010*, w: *Ku pożytkowi Kościoła w Polsce. Księga jubileuszowa z okazji stulecia Papieskiego Instytutu Kościelnego Polskiego w Rzymie 1910-2010*, [współred. J. Kopiec, B. Kośmider, R. Selejdak], Rzym 2010, s. 177-209.
- Ks. Maciej Korczyński. Moderator diecezjalny w latach 1999-2003*, „Czeka nas droga”. Miesięcznik Ruchu Światło-Życie Diecezji Radomskiej (2010) nr 7-8, s. 25-27.
- Obecność i przesłanie Jana Pawła II wpisane w dzieje ziemi radomskiej*, „Kronika Diecezji Radomskiej” 19(2010) nr 2, s. 191-208.
- Od Starego do Nowego Radomia*, „Ave. Gość Radomski” 5(2010) nr 23, s. 5.
- Opowieść o Biskupie Piotrze. Do Boga, przez Maryję*, OBnK 20(2010) nr 14, s. 9.
- Opowieść o Biskupie Piotrze. Gdy wreszcie dane mu było pielgrzymować do Rzymu*, OBnK 20(2010) nr 10, s. 4.
- Opowieść o Biskupie Piotrze. Miłość do Maryi wpisana w biskupią posługę*, OBnK 20(2010) nr 8, s. 5.
- Opowieść o Biskupie Piotrze. Modląc się o łaskę beatyfikacji*, OBnK 20(2010) nr 18, s. 5.
- Opowieść o Biskupie Piotrze. O dziele Soboru, paszporcie i pewnym dokumencie bez daty*, OBnK 20(2010) nr 3, s. 5, 8.
- Opowieść o Biskupie Piotrze. Papieska prośba*, OBnK 20(2010) nr 12, s. 4.
- Opowieść o Biskupie Piotrze. Pasterz dobry*, OBnK 20(2010) nr 15, s. 7.
- Opowieść o Biskupie Piotrze. Pełnoprawny rządca diecezji*, OBnK 20(2010) nr 4, s. 5, 8.
- Opowieść o Biskupie Piotrze. Porwanie Biskupa*, OBnK 20(2010) nr 1, s. 5.
- Opowieść o Biskupie Piotrze. Rozpoczął się Wielki Tydzień*, OBnK 20(2010) nr 5, s. 5.
- Opowieść o Biskupie Piotrze. Sąd nad Biskupem*, OBnK 20(2010) nr 2, s. 5.
- Opowieść o Biskupie Piotrze. W oczach Pasterzy*, OBnK 20(2010) nr 16, s. 5.
- Opowieść o Biskupie Piotrze. W oczach Pasterzy*, OBnK 20(2010) nr 17, s. 5.
- Opowieść o Biskupie Piotrze. Wiernie towarzyszył Maryi na szlaku Nawiedzenia*, OBnK 20(2010) nr 9, s. 4.
- Opowieść o Biskupie Piotrze. Wierność Kościołowi i spotkania z Papieżem-Polakim*, OBnK 20(2010) nr 11, s. 4.
- Opowieść o Biskupie Piotrze. Z życia do Życia*, OBnK 20(2010) nr 13, s. 5.
- Opowieść o Biskupie Piotrze. Zmagania o jedność połączone z cierpieniem*, OBnK 20(2010) nr 6, s. 7.

- Opowieść o Biskupie Piotrze. Zwycięstwo pod znakiem Maryi*, OBnK 20(2010) nr 7, s. 4.
- Papieski Instytut Polski rzymską rezydencją kard. Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Polski*, w: *Kużytkowi Kościoła w Polsce. Księga jubileuszowa z okazji stulecia Papieskiego Instytutu Kościelnego Polskiego w Rzymie 1910-2010*, [współred. J. Kopiec, B. Kośmider, R. Selejda], Rzym 2010, s. 265-308.
- Pascha Jana Pawła II, „Różaniec”* 16(2010) nr 4, s. 26-27.
- Per Mariam – Soli Deo. Ciekawe czasy, doniosłe wydarzenia i wspianali Ludzie*, OBnK 20(2010) nr 47, s. 5.
- Per Mariam – Soli Deo. Dojrzewanie do kapłaństwa we Włocławku*, OBnK 20(2010) nr 45, s. 5.
- Per Mariam – Soli Deo. Domowy Kościół w krainie lat dziecięcych*, OBnK 20(2010) nr 41, s. 5.
- Per Mariam – Soli Deo. Gdy zabrakło matki*, OBnK 20(2010) nr 42, s. 5.
- Per Mariam – Soli Deo. Gimnazjalne lata w Warszawie*, OBnK 20(2010) nr 44, s. 7.
- Per Mariam – Soli Deo. Ludzie i wydarzenia, które wyznaczają drogę*, OBnK 20(2010) nr 43, s. 7.
- Per Mariam – Soli Deo. Na cmentarz czy do święceń?*, OBnK 20(2010) nr 49, s. 5-6.
- Per Mariam – Soli Deo. O tym jak przyszedł Prymas został wicedyrektorem*, OBnK 20(2010) nr 51, s. 5.
- Per Mariam – Soli Deo. On lubił i znał sprawy społeczne*, OBnK 20(2010) nr 52, s. 5.
- Per Mariam – Soli Deo. Pierwsze cierpienia dla Ojczyzny*, OBnK 20(2010) nr 45, s. 5.
- Per Mariam – Soli Deo. Pierwszy rok kapłańskiej posługi*, OBnK 20(2010) nr 50, s. 5.
- Per Mariam – Soli Deo. Tajemnica powołania opowiedziana wieczorem*, OBnK 20(2010) nr 46, s. 5.
- Per Mariam – Soli Deo. Zaproszenie do wędrówki drogami życia Wielkiego Prymasa*, OBnK 20(2010) nr 40, s. 5.
- Proces beatyfikacyjny trwa, „Ave. Gość Radomski”* 5(2010) nr 43, s. 5.
- Radośnie służąca Bogu i człowiekowi, „Czeka nas droga”*. Miesięcznik Ruchu Światło-Życie Diecezji Radomskiej (2010) nr 10, s. 10-11.
- Umarł, podając Ciało Chrystusa, „Przewodnik Katolicki”* (2010) nr 46, s. 40-41.
- Wdzięczność i oczekiwanie, „Różaniec”* 16(2010) nr 10, s. 28.
- Zaproszenie do budowy Kościoła*, OBnK 20(2010) nr 44, s. 1.
- Z nadzieją wpatrzony w Maryję, „Rycerz Niepokalanej dla Polonii”* (2010) nr 11, s. 434-436.
- [*Toż, Wpatrzony w Maryję, „Rycerz Niepokalanej”* 71(2010) nr 12, s. 344-345].

29. Wąsowicz Jarosław SDB

A. Publikacje książkowe:

- Dynamiczna wierność. Błogosławiony ks. Michał Rua, pierwszy następca ks. Bosko, Przełożony Generalny Towarzystwa św. Franciszka Salezego (1888-1910), inicjator dzieła salezjańskiego na Ziemiach Polskich* [red.], Piła 2010.
- Gdańskie ślady księdza Jerzego*, Gdańsk 2010.
- Salezjańska Szkoła Mechaniczna w Łodzi (1922-1962). Organizacja, funkcjonowanie, represje, likwidacja. Wybór źródeł* [współ – wstęp, wybór i opracowanie z K. Kolasą], Łódź 2010.
- Śladami Sierpnia '80 w Pile. NSZZ „Solidarność” Region Województwo Piłskie 1980-1981*, Piła 2010.

B. Artykuły:

- Bł. Michał Rua Przełożony Generalny Towarzystwa św. Franciszka Salezego w latach 1988-1910 na tle epoki. Tabele synoptyczne*, w: *Dynamiczna wierność. Błogosławiony ks. Michał Rua, pierwszy następca ks. Bosko, Przełożony Generalny Towarzystwa św. Franciszka Salezego (1888-1910), inicjator dzieła salezjańskiego na Ziemiach Polskich*, red. J. Wąsowicz, Piła 2010, s. 73-94.
- Deserto delle città. Comunità Evangelizzatrici Salesiane*, w: *Salesiani 2011*, Roma 2010, s. 66-67.
- Działania operacyjne Służby Bezpieczeństwa w Polsce w związku z beatyfikacją ks. Michała Rua*, w: *Dynamiczna wierność. Błogosławiony ks. Michał Rua, pierwszy następca ks. Bosko, Przełożony Generalny Towarzystwa św. Franciszka Salezego (1888-1910), inicjator dzieła salezjańskiego na Ziemiach Polskich*, red. J. Wąsowicz, Piła 2010, s. 175-193.
- Elementy godła zakonnego Towarzystwa św. Franciszka Salezego w herbach biskupów polskich wywodzących się ze Zgromadzenia Salezjańskiego*, w: *Symbol – znak – przesłanie. Symbolika w heraldyce kościelnej*, red. J. Mareckiego, L. Rotter, Kraków 2010, s. 41-58.
- Festiwal rockowy „Święto Twojej Muzyki” w Chodzieży w oczach bezpieki*, „Przeгляд Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 3(2010) nr 3, s. 319-327.
- Hasła encyklopedyczne, w: *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976-1989*, t. 1, red. M. Łątkowska i in., Warszawa 2010: *Ciechanowski Jacek*, s. 82; *Gruszkowski Jarosław*, s. 139; *Helak Marian*, s. 149; „*Homek*”, s. 152-153; *Klessa Edwin*, s. 196-197; „*Kontakty*”, s. 210; *Kozaczko Lech Władysław*, s. 217-218; *Langner Franciszek*, s. 242-243; „*Lech*”, s. 246-247; *Malecki Marian*, s. 266-267; „*Monit*”, s. 287-288; „*Mysł Niezależna*”, s. 293-294; *Nisiewicz Roman*, s. 316-317; „*Opornik*”, s. 333; „*Solidarność Piłska*”,

- s. 417; *Zakłady Sprzętu Oświatleniowego „Polam” w Pile*, s. 502-503; Żyliński Adam, s. 517.
- Kościół i opozycja w Gdańsku wobec uprowadzenia i morderstwa ks. Jerzego Popiełuszki*, w: *Kościół w obliczu totalitaryzmu. Zbiór studiów dla uczczenia XXV rocznicy męczeńskiej śmierci księdza Jerzego Popiełuszki, Toruń 16-17 X 2009 r.*, red. W. Polak, W. Rozynekowski, M. Białkowski, J. Kufel, Toruń 2010, s. 38-64.
- Kurs Formacji Ciągłej Łódź 27-29 czerwca 2010 r.*, „Kronika Inspektorialna” [Towarzystwo Salezjańskie – Inspektor p.w. św. Wojciecha w Pile] 11(2010) nr 10, s. 87-88.
- Niepowetowana Strata. Wspomnienie tragicznie zmarłych Lechistów. Maciej Płażyński 10. 02. 1958 – 10. 04. 2010*, Arkadiusz Rybicki 12. 01. 1953 – 10. 04. 2010, „Lechista” 2(2010) nr 5, s. 2.
- NSZZ „Solidarność” Województwo Piłskie, w: *NSZZ „Solidarność” 1980-1989, t. 4: Polska Zachodnia*, red. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Warszawa 2010, s. 243-305.
- Obludne hasło „przezwyciężania zła dobrem”. Reakcje społeczeństwa województwa gdańskiego na uprowadzenie i morderstwo ks. Popiełuszki w oczach aparatu partyjnego*, „Actum” 2(2010), s. 139-142.
- Obóz dla duchowieństwa w Łądzie n. Wartą (styczeń 1940-październik 1941)*, w: *II wojna światowa w Wielkopolsce Wschodniej. Wybrane aspekty*, red. P. Gołdyna, Konin 2010, s. 126-134.
- Okoliczności zburzenia kościoła św. Janów w Pile*, w: *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1970-1980*, red. K. Białecki, Poznań 2010, s. 189-203.
- O nowych inspektorach słów kilka. Ks. Marek Chmielewski – inspektor piłski*, MSDB 11(2010) nr 10, s. 11-12.
- Pielgrzymka kibiców. Wywiad portalu „Blogmedia.24.pl” z ks. Jarosławem Wąsowiczem*, „Kronika Inspektorialna” 11(2010) nr 11, s. 105-109.
- Polski nauczyciel w drodze ku wolności”. Sprawozdanie z konferencji zorganizowanej w XXX rocznicę powstania NSZZ „Solidarność Pracowników Oświaty i Wychowania, Gdańsk 2 października 2010*, „Kronika Inspektorialna” 11(2010) nr 12, s. 87-93.
- Salezjańska młodzież o Katyniu*, „Kontakt” 11(2010) nr 2 [wkładka: *W cieniu tragedii smoleńskiej*; toż, „Kronika Inspektorialna” 11(2010) nr 10, s. 50-51].
- Spotkanie formacyjne dyrektorów wspólnot lokalnych*, „Kronika Inspektorialna” 11(2010) nr 11, s. 58-60.
- Śp. ks. Arkadiusz Dąbrowski SDB (1935-2010)*, „Kronika Inspektorialna” 11(2010) nr 12, s. 125-127.
- Świętowanie i dziękczynienie za beatyfikację ks. Jerzego Popiełuszki*, „Kronika Inspektorialna” 11(2010) nr 10, s. 63-65.
- Walka o kulturę*, MSDB 11(2010) nr 10, s. 4-5.

Jacewicz W., *Obóz internowania w Kazimierzu Biskupim 9 XI 1939 – 26 VIII 1940* (opracował i podał do druku: J. Wąsowicz), w: *II wojna światowa w Wielkopolsce Wschodniej. Wybrane aspekty*, red. P. Gołdyn, Konin 2010, s. 135-145. *Wspomnienie o autorze. Śp. Przemek Jaskólski pseud. „Haku”*, w: P. Jaskólski, *Mocarstwa współczesnego świata. Droga do zagłady*, Gdańsk 2010, s. 6-8.

C. Recenzje:

9 dni, które zmieniły świat, Dom Wydawniczy „Rafael”, Kraków 2010, „Kronika Inspektorialna” 11(2010) nr 10, s. 99-103.

Homilia na Mszy św. pogrzebowej śp. Franciszka Wenclawka, Dębno Lubuskie 2 lipca 2010 r., „Kronika Inspektorialna” 11(2010) nr 10, s. 147-152.

Krótką historią młodzieżowej bibuły (1977-1989), w: *Papierem w system. Prasa drugoobiegowa w PRL*, red. M. Marcinkiewicz, S. Ligarski, Szczecin 2010, s. 82-91.

Ks. Antoni Walder SDB (1931-2010), „Kronika Inspektorialna” 11(2010) nr 9, s. 142-143.

Księga pamiątkowa ku czci księdza profesora Mariana Ciszewskiego, „Kronika Inspektorialna” 11(2010) nr 10, s. 94-96.

Śp. ks. Piotr Perszko SDB (1966-2010), „Kronika Inspektorialna” 11(2010) nr 10, s. 143-145.

30. Weiss Anzełm ks.

A. Publikacje książkowe:

Raporty dziekanów o stanie kościołów diecezji poznańskiej w 1797 roku, Lublin 2010.

B. Artykuły:

Katedra Historii Kościoła w Czasach Nowożytnych Instytutu Historii Kościoła KUL, w: *Rola i miejsce Instytutu Historii Kościoła KUL w historiografii*, red. J. Walkusz, Lublin 2010, s. 69-76.

Nowacki Józef, EncK XIV, kol. 27-28.

D. Przeprowadzone magisteria:

Żelichowski P., *Dzieje Niższego Seminarium Duchownego w Zduńskiej Woli 1923-1952*, Lublin 2010 [mps AKUL].

E. Przeprowadzone doktoraty:

Kwaśniewski A., *Księgozbiory parafialne w prepozyturze kieleckiej w XVIII wieku*, Lublin 2010 [mps AKUL].

31. Wejman Grzegorz ks.

B. A r t y k u ł y:

Bazylika katedralna w Szczecinie, „Colloquia Theologica Ottoniana” 8(2010) nr 1, s. 99-139.

Franciszkanie na Pomorzu. Zarys problemu, StFran 20(2010), s. 395-418.

Katolicki Telefon Zaufania, KNOB 6(2101) nr 29, s. II.

Kultura słowa drukowanego, KNOB 6(2010) nr 45, s. I i III.

Media parafialne w strukturze mediów lokalnych, „Edukacja Humanistyczna”.

Półrocznik myśli społeczno-pedagogicznej 12(2010) nr 1(22), s. 86-93.

Miejsce pochówków rządców Kościoła pomorskiego, KNOB 6(2010) nr 16, s. III.

Misje u stóp i w blasku krzyża św., KNOB 6(2010) nr 43, s. VI.

Nowe sanktuarium, KNOB 6(2010) 39, s. I i III.

Odszedł do Domu Ojca (ks. kan. Jan Szczepańczyk), „Prezbiterium” 38(2010) nr 5, s. 218-220.

Odszedł do Pana zasłużony kapłan (ks. prał. Stefan Kałużny), KNOB 6(2010) nr 51, s. II-III.

Organizowanie struktur kościelnych na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej w latach 1945-1972, w: *Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej w latach 1945-1989*, red. T. Ceynowa, P. Knap, Szczecin 2010, s. 37-50.

Ostatnie pożegnanie, KNOB 6(2010) nr 20, s. II.

Poszczą i trwają na modlitwie, KNOB 6(2010) nr 35, s. III.

Rodowód polskich bohaterów, KNOB 6(2010) nr 22, s. VI.

Rozeznał skarby duchowe tej ziemi, KNOB 6(2010) nr 42, s. I i III.

Stolica biskupia w Kamieniu Pomorskim w XIII w., „Colloquia Theologica Ottoniana” 8(2010) nr 2, s. 153-181.

Synod Metropolitalny, KNOB 6(2010) nr 3, s. I.

Uroczyste dziękczynienie w parafii św. Ottona w Szczecinie, KNOB 6(2010) nr 43, s. V.

Uroczystości w Ginawie, KNOB 6(2010) nr 3, s. II.

W obronie wolności, KNOB 6(2010) nr 50, s. II.

Wydział Teologiczny, w: *Uniwersytet Szczeciński na przełomie wieków 1985-2010*, red. W. Stepiński, W. Tarczyński, Szczecin 2010, s. 347-394.

Zmarł śp. ks. Józef Walewicz, „Prezbiterium” 38(2010) nr 5, s. 221-222.

Z posłaniem miłości..., KNOB 6(2010) nr 1, s. IV.

D. Przeprowadzone magisteria [wszystkie mps WT US]:

Babicki M., *Dzieje kościoła Mariackiego w Trzebiatowie w latach 1303-2008*, Szczecin 2010.

Bubienko L., *Kościół katedralny w Gorzowie Wlkp. miejscem ważnych wydarzeń w życiu Kościoła partykularnego w latach 1945-2008*, Szczecin 2010.

Micek M., *Historia sanktuarium maryjnego w Brzesku w latach 1992-2008*, Szczecin 2010.

- Polaszczyk A., *Karmel pw. Miłości Miłosiernej Zakonu Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel w Szczecinie w latach 1983-2008*, Szczecin 2010.
- Sierociński G., *Historia parafii pw. Matki Bożej Jasnogórskiej w Szczecinie w latach 1986-2008*, Szczecin 2010.
- Zajac J., *Dzieje parafii pw. Najświętszego Zbawiciela w Szczecinie w latach 1951-2008*, Szczecin 2010.

32. Wilczyński Leszek ks.

A. Publikacje książkowe:

- Historia Kościoła katolickiego w średniowieczu*, Gniezno 2010.
- Historia życia konsekrowanego w archidiecezji poznańskiej*, [red.], Poznań 2010.
- Ksiądz Arcybiskup Walenty Dymek (1888-1956)* [red.], Poznań 2010.
- Starożytność – XX wiek. Teksty źródłowe do historii Kościoła* [wybór i opracowanie], Poznań 2010.

B. Artykuły:

- Biogramy [księży], MK 65(2010): *Baksalary Wojciech (1937-2007)* nr 2, s. 51-55; *Czerniak Andrzej (1939-2007)* nr 3, s. 39-43; *Drop Stefan (1954-2009)* nr 5, s. 34-36; *Dymala Józef (1948-2010)* nr 6, s. 37-40; *Dziurła Edmund (1927-2010)* nr 11, s. 52-55; *Góra Wiktor (1927-2008)* nr 3, s. 43-47; *Gruss Zbigniew (1933-2010)* nr 6, s. 45-49; *Kasprzak Kazimierz (1931-2008)* nr 8, s. 52-56; *Kochaniak Czesław (1914-2008)* nr 4, s. 52-55; *Kolata Edmund (1941-2008)* nr 9, s. 47-50; *Królak Kazimierz (1943-2010)* nr 5, s. 51-55; *Ksoń Czesław (1946-2008)* nr 9, s. 51-55; *Luniewicz Zdzisław (1943-2009)* nr 5, s. 37-40; *Marciniak Maurycy Narcyz (1927-2009)* nr 8, s. 48-51; *Najdek Andrzej (1945-2007)* nr 1, s. 45-49; *Nowak Stanisław (1925-2008)* nr 7, s. 53-56; *Pawlak Zbigniew (1932-2010)* nr 6, s. 50-55; *Radzikowski Andrzej (1940-2009)* nr 1, s. 50-54; *Skrzypski Zygmunt (1938-2010)* nr 6, s. 41-45; *Szpotkowski Benon (1928-2010)* nr 9, s. 43-46; *Śliwański Jan (1934-2008)* nr 7, s. 48-52; *Trafankowski Alfred (1916-2009)* nr 8, s. 44-47; *Thimm Zygmunt (1926-2009)* nr 5, s. 41-46; *Wartecki Józef (1927-2010)* nr 5, s. 47-50; *Wylegala Kazimierz (1931-2008)* nr 7, s. 43-47.
- „Caritas” archidiecezji poznańskiej w latach 1907-1950, PZH 15(2010), s. 99-116.
- Drukarnia Katolicka w Poznaniu*, StPelp 42(2010), s. 379-396 [wydanie specjalne].
- Ksiądz społecznik w Wielkopolsce w czasie od połowy XIX w. do odzyskania niepodległości*, w: *Spółeczna działalność księży katolickich Pałuk i Krajny w XIX i XX wieku*, red. K. Czechowska, Szubin 2010, s. 9-23.

Kształcenie archiwistów kościelnych w Polsce, w: *Kształcenie archiwistów i zarządców dokumentacji. Model kompetencji zawodowych*, red. W. Kwiatkowska, Poznań 2010, s. 55-60.

D. Przeprowadzone magisteria [mps WT UAM]:

Duszyńska A.B., *Stowarzyszenie PAX w Poznaniu w latach 1957-1989*, Poznań 2010.

33. Wiśniewski Jan ks.

A. Publikacje książkowe:

Historia społeczna Europy, Olsztyn 2010.

Żywość bł. Władysława Demskiego kapłana, męczennika, wpisany w dzieje parafii Straszewo na Powiślu, Pelplin 2010.

B. Artykuły:

Kapłan sługą Miłosierdzia w sakramencie spowiedzi, w: *Sacerdos Alter Christus. Kapłan w życiu i posłudze Kościoła na progu trzeciego tysiąclecia. Księga Jubileuszowa z okazji siedemdziesiątych urodzin ks. prof. zw. dr. hab. Władysława Nowaka*, Olsztyn 2010, s. 389-402.

Święty Wojciech na ziemi „pomezkańskich” Prusów, „Forum Teologiczne” 11(2010), s. 171-183.

„Wykroczenia” księży pochodzenia polskiego w pracy na rzecz ludności polskiej w Prusach (Powiśle) w latach 1920-1939, w: *Działalność narodowa Polaków na północnym pograniczu polsko-niemieckim w dwudziestoleciu międzywojennym*, red. Z. Romanow, Bytów – Pruszcz Gdański 2010, s. 123-138.

C. Recenzje:

Maliszewski W., *Geneza, powstanie i organizacja diecezji elbląskiej*, Lublin 2008 [mps AKUL], StElb 11(2010), s. 389-395.

Miotk A., *Program chrystianizacji Afryki w XIX wieku (na przykładzie misji Ojców Białych)*, Olsztyn 2009, StElb 11(2010), s. 405-408.

Zawadzki W., *Duchowieństwo katolickie oficjalu pomezkańskiego w latach 1525-1821*, t. 1 – *Studium prozopograficzne*, t. 2 – *Słownik*, Elbląg 2009, StElb 11(2010), s. 397-403.

D. Przeprowadzone magisteria i licencjaty [wszystkie mps WT UWM]:

Balsam M., *Ruch emancypacyjny w Polsce powojennej*, Olsztyn 2010.

Bąkowski Z., *Wpływ mass mediów na wychowanie polskiej młodzieży w okresie powojennym*, Olsztyn 2010.

- Jadeszko A., *Życie rodzinne w starożytnej Grecji*, Olsztyn 2010.
- Kostrzewa T., *Dyscyplina spartańska jako sposób wychowania w starożytności*, Olsztyn 2010.
- Kowalska A., *Prawa Dziecka w XX wieku*, Olsztyn 2010.
- Miszczuk M., *Parafia greckokatolicka w Opolu na tle dziejów Unii Brzeskiej (1596-1914)*, Olsztyn 2010.
- Neumann P., *Duszpasterstwo w parafii św. Katarzyny w Starogardzie Gdańskim po 1945 roku*, Olsztyn 2010.
- Poredo Sz., *Dzieje plemion pruskich od IX do XIII wieku*, Olsztyn 2010.
- Smereczński K., *Cerkiew grecko-katolicka w Polsce po 1945 roku*, Olsztyn 2010.
- Waleszczyńska N., *Rodzina jako środowisko wychowawcze w Polsce w XX wieku*, Olsztyn 2010.

34. Związek Jan ks.

B. A r t y k u ł y:

- Droga Jana Długosza z Krakowa przez Częstochowę i Kłobuck do Niedzielska, w: Klio viae et in via. Opuscula Marco Cetwiński dedicata*, red. A. Odrzywska Kidawa, Warszawa 2010, s. 179-196.
- Jubileusz 800-lecia synodu prowincjalnego i zjazdu księząt w Borzykowej 29-30 VII 1210 r.*, WACz 84(2010) nr 4-6, s. 86-101.
- Jubileusz 75-lecia posługiwania siostr albertynek w Częstochowie (1934-2009)*, WACz 84(2010) nr 1-3, s. 174-188.
- Klasztory w dekanacie lelowskim za czasów Jana Długosza*, w: *Studia z dziejów klasztorów małopolskich*, red. J. Marecki, L. Rotter, Katowice 2009 s. 28-47.
- Kościelna przeszłość Myszkowa i okolicy – parafie i dekanat myszkowski*, w: *Po obu stronach Warty. Zarys dziejów Myszkowa*, red. K. Mieroszewski, Myszków 2010, s. 443-491.
- Kościół – Państwo w Polsce w okresie działalności biskupa Zdzisława Golińskiego*, w: *Biskupstwo krzyżem znaczone. W stulecie urodzin prof. dra hab. Zdzisława Golińskiego, biskupa częstochowskiego*, red. J. Kowalski, Częstochowa 2010, s. 31-57.
- Ks. Bonawentura Metler – w drodze do popularyzowania wiedzy astronomicznej*, w: *Astronomia – nauka i wiara*, red. B. Wszolek, Częstochowa 2010, s. 25-44.
- Ks. Józef Pruchnicki – duszpasterz w Wieluniu i powiecie wieluńskim*, „Niedziela” 53(2010) nr 9, s. VII.
- Kształtowanie postaw patriotycznych wojska polskiego w kazaniach ks. Fabiana Birkowskiego*, w: *W poszukiwaniu prawdy. Chrześcijańska Europa między wiarą a polityką*, red. A. Szyndler, Częstochowa 2010, s. 402-413.
- Ojciec duchowny częstochowskiej Solidarności. Ks. Zenon Raczyński (1933-1996)*, NDz 13(2010) nr 55 (3681), s. 25.

Osjaków, EncK XIV, kol. 895-896.

Przedmowa, w: A. Małolepszy, *Działalność artystyczna i ziemiańska rodu Reszków na przełomie XIX i XX wieku*, Gdynia 2010, s. 7-10.

Rozważania Męki Pańskiej króla Stanisława Leszczyńskiego, StPelp 42(2010), s. 419-428.

Soborowe orędzie o pojednaniu biskupów polskich do biskupów niemieckich, „Dolny Śląsk” 15(2009) nr 14, s. 48-57.

Ustrój i organizacja archidiecezji częstochowskiej w świetle bulli Jana Pawła II Totus Tuus Poloniae populus, w: *Lex Tua veritas. Księga pamiątkowa dedykowana Jego Magnificencji ks. prof. Janowi M. Dyduchowi z okazji 70. rocznicy urodzin*, red. S. Koperek, Kraków 2010, s. 807-816.

Walka władz hitlerowskich z kultem Matki Boskiej Częstochowskiej przed wybuchem II wojny światowej, w: *Dwa dwudziestolecia Rzeczypospolitej. Oświata – religia – kultura i społeczeństwo. Próba bilansu*, red. M. Fic, L. Krzyżanowski, M. Skrzypek, Katowice 2010, s. 225-237.

Więź Jana Pawła II z Częstochową i diecezją częstochowską, „Częstochowskie Teki Historyczne” 1(2010), s. 155-172.

W obronie wolności słowa drukowanego. Ks. dr Antoni Marchewka (1890-1973), NDz 13(2010) nr 49, s. 23-24.

C. R e c e n z j e:

Małko W., *Życie muzyczne Częstochowy w latach 1918-1939*, Częstochowa 2008, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie”. Zeszyty Historyczne 10(2009), s. 155-161.

D. P r z e p r o w a d z o n e m a g i s t e r i a:

Augustyn A., *Życie i działalność dra Stanisława Nowaka*, Częstochowa 2010 [mps AAJDCz].

Błaszczuk T., *Dzieje parafii i miejscowości Siemkowice (do 1939 r.)*, Częstochowa 2010 [mps WSD ACz].

Dzieszkowski Adam, *Dzieje miejscowości i parafii Kielczyglów*, Częstochowa 2010 [mps WSD ACz].

Golec A., *Poglądy Andrzeja Frycza Modrzewskiego na ustrój Rzeczypospolitej w XVI wieku*, Częstochowa 2010 [mps AAJDCz].

Golec A., *Poglądy społeczno-religijne Grzegorza Pawła z Brzezin*, Częstochowa 2010 [mps AAJDCz].

Gradzik E.B., *Dzieje klasztoru Sióstr Bernardynek w Wieluniu (1612- 1939)*, Częstochowa 2010 [mps IT Cz].

Groser E., *Dzieje domów zgromadzenia Sióstr Felicjanek w Częstochowie (1959-2007)*, Częstochowa 2010 [mps TCz].

Jaskuła M., *Dzieje parafii i miejscowości Mokrsko do 1992 r.*, Częstochowa 2008 [mps WSD ACz].

- Kaczmarek P., *Działoszyn miejscowości i parafii Działoszyn (do 1992 r.)*, Częstochowa 2008 [mps WSD ACz].
- Kamiński P., *Dzieje klasztoru Ojców Dominikanów w Gidlach (1516-1923)*, Częstochowa 2010 [WSD ACz].
- Kopera Ł., *Dzieje szkół elementarnych i powszechnych w dobrach Ostrowskich z Maluszyna (do 1945 r.)*, Częstochowa 2010 [mps AAJDCz].
- Kostrzewski P., *Dzieje miejscowości i parafii Krzepice w okresie okupacji hitlerowskiej 1939-1945*, Częstochowa 2008 [mps WSD ACz].
- Krysiak I., *Dzieje zakładów włókienniczych Częstochowianka w Częstochowie*, Częstochowa 2010 [mps AAJDCz].
- Kucharczyk K., *Dzieje miejscowości i parafii Ługi-Radły*, Częstochowa 2010 [mps IT Cz].
- Matuszczak Z., *Dzieje parafii i miejscowości Łobodno w latach 1969-2009*, Częstochowa 2010 [mps IT Cz].
- Mozler Ł., *Dzieje parafii i miejscowości Praszka (do 1925 r.)*, Częstochowa 2010 [mps WSD ACz].
- Piec G., *Dzieje miejscowości i parafii Strzelce Male (do 2000 r.)*, Częstochowa 2008 [mps WSD ACz].
- Puchrowicz A., *Procesy o czary w Polsce*, Częstochowa 2010 [mps AAJDCz].
- Respondek B., *Dzieje szkoły elementarnej w Kawodrzy Dolnej*, Częstochowa [mps AAJDCz].
- Sakowski Ł., *Dzieje parafii i miejscowości Wierzchlas do 1992 r.*, Częstochowa 2008 [mps WSD ACz].

IV. NEKROLOGI I WSPOMNIENIA

KS. MICHAŁ PIELA SDS, KS. IRENEUSZ KIELBASA SDS

**KS. PROF. PWT DR. HAB. ANTONI KIELBASA SDS (1938-2010)
HISTORYK SALWATORIAŃSKI, PIASTUN DZIEDZICTWA
ŚW. JADWIGI ŚLĄSKIEJ I ZIEMI ŚLĄSKIEJ**

Ks. prof. Antoni Kielbasa zmarł niespodziewanie w Trzebnicy – w 72 roku życia, 54 roku życia zakonnego i 48 roku posługi kapłańskiej – w swej pracowni naukowej pod wieczór 15 lipca 2010 roku. Całe swoje dojrzałe życie poświęcił na poznawanie, zgłębianie i przybliżanie charyzmatu Założyciela Salwatorianów, Czcigodnego („Venerabile”) Ojca Franciszka Marii od Krzyża Jordana, historii Zgromadzenia i dziejów Polskiej Prowincji Salwatorianów. Od 1972 r. aż do śmierci mieszkał we wspólnocie Salwatorianów w Trzebnicy, którzy od 1945 r. mają pieczę na sanktuarium św. Jadwigi. Prawie 40 lat swojego życia poświęcił on na nieustanne szerzenie kultu św. Jadwigi. Stał się kompetentnym i powszechnie cenionym znawcą dziejów życia św. Jadwigi śląskiej oraz popularyzatorem cnót i wskazań Patronki Śląska. Ukazywał ciągle Jej rolę na rzecz pojednania między narodami, szczególnie polskim i niemieckim – i to zarówno w odległej przeszłości, jak i współcześnie. Jednocześnie ks. prof. A. Kielbasa wyróżniał się jako badacz dziejów Kościoła o rozległych zainteresowaniach i bogatym dorobku naukowym. Stał się znanym w wielu środowiskach naukowych jako autor z zakresu monasteriologii, hagiografii, historii XIX i XX wieku oraz historii Śląska. Będąc profesorem Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu i Wyższego Seminarium Duchownego Salwatorianów w Bagnie, był ceniony i szanowany przez wielu jako znakomity mistrz, nauczyciel i wychowawca znaczącej liczby absolwentów tych uczelni. Obdarzony talentem organizacyjnym, był inicjatorem i sprawnym organizatorem rozmaitych sympozjów naukowych, także o międzynarodowym zasięgu i znaczeniu oraz różnorodnych konferencji, spotkań czy wystaw; te ostatnie inicjatywy wpisały się na stałe w program corocznych trzebnickich Tygodni Kultury Chrześcijańskiej¹.

¹ Archiwum Prowincji Polskiej Salwatorianów w Krakowie (cyt. dalej APPS), *APZ Kielbasa Antoni* (10. *Relationes; Refleksje o życiu godziwym* [Jerzy Bogdan Kos]. *Jubileusz 40-lecia kapłaństwa ks. prof. Antoniego Kielbasy SDS*, Wrocław 2003, s. 3).

I. CURRICULUM VITAE

Ks. Antoni Jerzy Kielbasa urodził się 6 listopada 1938 r. w Zgodzie, dzielnicy Świętochłowic, na Górnym Śląsku, w wielodzietnej rodzinie rzemieślniczej Małgorzaty zd. Dziuba i Jerzego Kielbasów (ojciec był rzeźnikiem); miał czterech braci i dwie siostry. Rodzice niewątpliwie byli ludźmi głęboko religijnymi i blisko związanymi z życiem Kościoła. To z domu rodzinnego ks. Antoni wyniósł cenne wartości, takie jak: poszanowanie człowieka, jego pracy, a także wzajemną życzliwość. Taka atmosfera domu rodzinnego i promowane w niej wartości ludzkie i chrześcijańskie stały się osobistym dziedzictwem serca i umysłu przyszłego ks. profesora. To także w tej atmosferze religijnej należy zawdzięczać, że również brat ks. Antoniego, Jerzy, wybrał drogę kapłańską a dzisiaj pracuje jako proboszcz parafii w Ornowicach w archidiecezji katowickiej. Natomiast bratanek ks. prof. A. Kielbasy, Ireneusz Kielbaso, wkroczył na drogę życia zakonnego i kapłańskiego – podobnie jak jego wujek – w Zgromadzeniu Salwatorianów. Dziś pełni on odpowiedzialną funkcję prefekta alumnów w Wyższym Seminarium Duchownym w Bagnie.

W 1945 roku Antoni Kielbaso rozpoczął podstawową edukację w pierwszej klasie Szkoły Podstawowej w Świętochłowicach. Po jej ukończeniu podjął w 1953 r. naukę w Małym Seminarium Duchownym im. św. Jacka w Katowicach (wówczas noszącym nazwę Stalinogród). Ta edukacja trwała dwa lata i stanowiła ważny okres w życiu A. Kielbasy. Był to wówczas okres największego terroru stalinowskiego, panującego w Polsce w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych XX wieku. Gimnazjum i liceum im. św. Jacka oraz Niższego Seminarium Duchownego im. św. Jacka w Katowicach było swoistym antidotum na panującą sytuację społeczno-polityczną i stanowiło wówczas kuźnię kadr ludzi, którzy do dziś odgrywają ważną rolę w życiu społecznym i kościelnym.

W lipcu 1955 r. postanowił wstąpić do Zgromadzenia Salwatorianów. Proboszcz parafii św. Józefa w Świętochłowicach-Zgodzie, ks. Śliwka, w opinii wystawionej kandydatowi podkreślał, że jego rodzina „jest znana ze swej głębokiej religijności”, a także, że „Wszyscy są przywiązani do kościoła i szanują osoby duchowne”². Sam kandydat, Antoni Kielbaso, napisał w specjalnie sporządzonym kwestionariuszu, że przebywał w dobrym środowisku; jako zamiłowanie sportowe wymieniał koszykówkę a jako naukowe – matematykę³.

20 sierpnia 1955 r. Antoni Kielbaso został oficjalnie przyjęty do nowicjatu w Bagnie, który rozpoczął 7 września. Jego pierwszym wychowawcą był magister nowicjatu, ks. Jan Wroński. W roku następnym, 8 września, złożył w Bagnie pierwsze śluby, a 8 września 1962 r. wieczystą profesję zakonną. Studia filozo-

² Tamże.

³ Tamże.

ficznie-teologiczne odbył w Wyższym Seminarium Duchownym Salwatorianów w Bagnie. Już na pierwszym roku filozofii alumn Antoni wskazywał na historię jako osobistą specjalność; podkreślał też znajomość języka niemieckiego a spośród swoich zainteresowań sportowych wyliczył: tenis, siatkówkę i piłkę nożną. To zamiłowanie do historii było stale pielęgnowane przez alumna Antoniego Kielbasę w czasie studiów. Prefekt kleryków, ks. Joachim Więzik, w opinii wystawionej diakonowi A. Kielbasie przed otrzymaniem święceń kapłańskich, zwrócił szczególną uwagę na jego osobiste uzdolnienia: „Wyróżnia się i wykazuje szczególne zainteresowanie historią i sądzę, że w przyszłości będzie mógł oddać Zgromadzeniu wielkie usługi jako historyk, jeżeli mu się udostępni dalsze studia”⁴. Wkrótce tak miało się stać.

Po ukończeniu studiów teologicznych diakon Antoni Kielbasa otrzymał 29 czerwca 1963 r. święcenia kapłańskie w sanktuarium św. Jadwigi w Trzebnicy z rąk bpa Andrzeja Wronki, biskupa pomocniczego archidiecezji wrocławskiej⁵. Posługa duszpasterska neoprezbitera, rozpoczęła się w parafii i sanktuarium św. Jadwigi w Trzebnicy. Proboszczem tej parafii i kustoszem sanktuarium był znany i ceniony wówczas ks. dziekan Wawrzyniec Bochenek. To on organizował tutaj duszpasterstwo od samego początku nowej rzeczywistości powojennej, a więc od 1945 r. Ks. A. Kielbasa rozpoczynał pracę w duszpasterstwie parafialnym w przełomowym okresie dla Kościoła katolickiego, jakim były obrady II Soboru Watykańskiego (1962-1965)⁶.

W 1964 r. ks. Antoni Kielbasa rozpoczął studia specjalistyczne w dziedzinie Historii Kościoła na Wydziale Teologicznym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Sam bohater tego eseju tak pisał o tym pasjonującym czasie swojego życia: „Moimi mistrzami byli ludzie tej miary, co: bp prof. Marian Rechowicz (rektor KUL), ks. prof. Mieczysław Żywczyński (promotor pracy magisterskiej), ks. prof. Bolesław Kumor, ks. prof. Stanisław Librowski”⁷. Pod kierunkiem ks. prof. M. Rechowicza napisał ks. A. Kielbasa pracę seminaryjną na temat: *Współczesne badania nad unią florencką w Polsce*. Następnie przyszedł czas na ukoronowanie studiów specjalistycznych. Przedstawił pracę magisterską na temat: *Początki Salwatorianów na ziemiach polskich (1900-1908)* ocenioną jako bardzo dobrą i po złożeniu egzaminu magisterskiego z wynikiem dobrym uzy-

⁴ APPS, APZ *Kielbasa* (5. Studia).

⁵ Tamże (6. Święcenia).

⁶ Tamże; APPS, Ks. Antoni Kielbasa. 16. Mors et obitus (Ks. W. Węglarz SDS, *Ks. Prof. Antoni Kielbasa SDS 1938-2010*); por. Ks. B. Giemza SDS, *Odszedł Człowiek I Kapłan Z Pasją*. Ks. Prof. PWT Dr Hab. Antoni Jerzy Kielbasa, *Salwatorianin (1938-2010)*.

⁷ APPS, APZ *Kielbasa Kielbasa* (Curriculum vitae, studiorum et operum).

skał w dniu 24 czerwca 1968 r. dyplom magistra Historii Kościoła⁸. Taka ocena pracy magisterskiej, napisanej na seminarium u wybitnego historyka, ks. prof. M. Żywczyńskiego, należała niewątpliwie do rzadkości. Uwagi tego mistrza ukierunkowały zasadnicze badania i poszukiwania młodego adepta sztuki historycznej: „W czasie studiów na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim ks. prof. Mieczysław Żywczyński zwrócił mi uwagę, że solidne i naukowe opracowanie biogramu oraz życia wewnętrznego Założyciela nie będzie możliwe bez studiów nad źródłami związanymi z etapami formowania się zgromadzenia [...]. Wziąłem sobie głęboko do serca uwagi swego Mistrza z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego”⁹.

W życiu ks. mgra A. Kielbasy rozpoczął się ważny okres życia. Pod koniec studiów przeniósł się do domu zakonnego do Nałęczowa i z polecenia władz zakonnych rozpoczął żmudne prace nad dziejami Zgromadzenia Salwatorianów. W tym czasie głosił również kazania i rekolekcje w licznych parafiach. W 1969 roku został mianowany korespondentem zgromadzenia przy Biurze Prasowym Sekretariatu Episkopatu Polski¹⁰.

W maju 1970 roku ks. A. Kielbasa wyjechał do Rzymu. Rozpoczął żmudną kwerendę w archiwum generalnym Salwatorianów, a także i w innych archiwach Wiecznego Miasta, gdzie można się było spodziewać nawet drobnych śladów działalności ks. F. Jordana. Te poszukiwania zmusiły go do dodatkowych badań w archiwach austriackich, szwajcarskich, niemieckich (Założyciel Salwatorianów był bowiem kapłanem archidiecezji fryburskiej w Niemczech), a nawet amerykańskich, egipskich i izraelskich. Z prac tych – jak sam przyznawał – wyniósł duże doświadczenie badawcze. W czasie blisko trzyletniego pobytu w Rzymie ks. A. Kielbasa wolne chwile wykorzystywał na pogłębienie studiów specjalistycznych z historii i teologii na rzymskich uczelniach: Angelicum i na Uniwersytecie Gregoriańskim¹¹.

Jesienią 1972 roku, po powrocie do Polski, osiadł w Trzebnicy gdzie pozostał do końca życia. Rozpoczęła się bogata działalność dydaktyczno-wychowawcza, której rozwój możemy śledzić w trzech zasadniczych kierunkach. Przyjrzyjmy się pokrótce głównym obszarom pracy ks. A. Kielbasy, zarówno apostołskiej jak i też naukowej.

⁸ APPS, APZ *Kielbasa Kielbasa* (8. Opera peracta. Magisterium, doktorat i habilitacja. Nominacje].

⁹ Tamże.

¹⁰ APPS, Ks. Antoni Kielbasa. 16. Mors et obitus, dz. cyt.

¹¹ APPS, APZ *Kielbasa Kielbasa* (Curriculum vitae, studiorum et operum).

2. W SŁUŻBIE ZGROMADZENIA TOWARZYSTWA BOSKIEGO ZBAWICIELA

2.1. FUNKCJE PEŁNIONE W ZGROMADZENIU

Ks. Antoni Kiełbasa został obdarzony dużym zaufaniem ze strony współbraci zakonnych. Jako delegat Polskiej Prowincji Salwatorianów sześciokrotnie uczestniczył w obradach Kapituły Generalnej Zgromadzenia Salwatorianów (1975, 1981, 1987, 1993, 1999, 2006). Od 1968 roku uczestniczył – w różnym charakterze – w każdej Kapitułe Prowincjalnej. Dwukrotnie pełnił funkcję wikariusza prowincjalnego Polskiej Prowincji Salwatorianów (1975-1978; 1981-1985), raz konsultora prowincjalnego (1978-1981). Przez kilka kadencji był przełożonym lub zastępcą przełożonego domu zakonnego w Trzebnicy. Zmarł też jako superior, czyli przełożony wspólnoty zakonnej. Należy dodać, że ks. A. Kiełbasa, będąc wikariuszem prowincjalnym, należał do międzynarodowej komisji rewizji konstytucji soborowych. Był stale zaangażowany w pracach różnorodnych komisji prowincjalnych¹².

2.2. WYKŁADOWCA I NIESTRUDZONY BADACZ TEMATYKI SALWATORIAŃSKIEJ

Od listopada 1972 r. ks. A. Kiełbasa rozpoczął wykłady w Wyższym Seminarium Duchownym Salwatorianów z historii Kościoła, patrologii i historii Zgromadzenia Salwatorianów. Wykładał zarówno w nowicjacie jak i w seminarium. Zajęcia te prowadził nieustannie aż do swojej śmierci. Znaczną uwagę skupił na gromadzeniu zbiorów archiwalnych, odnoszących się do historii Zgromadzenia Salwatorianów. Archiwum Polskiej Prowincji Salwatorianów w Krakowie było do lat siedemdziesiątych XX wieku było bardzo ubogie wskutek poniesionych strat wojennych. Wyjazd za granicę w 1970 r. przyniósł wymierne owoce w tym zakresie. Jednym z najważniejszych osiągnięć jego pobytu za granicą było zmikrofilmowanie i kserografowanie materiałów archiwalnych w Rzymie i we wspomnianych wyżej krajach oraz przewiezienie ich do prowincjalnego archiwum Salwatorianów w Krakowie¹³. Powstał więc tutaj znakomity warsztat naukowy do badań nad działalnością Założyciela, historią Salwatorianów w Polsce oraz rozwoju samego Zgromadzenia.

Na początku lat siedemdziesiątych XX wieku ks. Antoni Kiełbasa podjął niezwykle ważną inicjatywę: „W obliczu wezwań Soboru Watykańskiego Drugiego do przystosowanej odnowy życia zakonnego wysunąłem, na początku lat siedemdziesiątych w Rzymie, koncepcję powołania Międzynarodowej Komisji Historycznej Salwatorianów, której jednym z głównych zadań byłaby edycja tekstów

¹² APPS, APZ *Kiełbasa Kiełbasa* (8. Opera peracta. Udział w pracach historycznych SDS).

¹³ Tamże.

źródłowych, związanych z historią Zgromadzenia Salwatorianów¹⁴. Międzynarodowa Komisja Historyczna Salwatorianów została powołana do istnienia w 1971 r., a ks. A. Kielbasa był jej członkiem do samej śmierci. Jedną z największych zasług wspomnianej Komisji Historycznej było zinventaryzowanie materiałów archiwalnych domu generalnego Salwatorianów w Rzymie. Od początku istnienia tej komisji jej członkowie zajęli się redagowaniem edycji materiałów źródłowych, związanych z historią Zgromadzenia. Ukazywały się one w serii „Documenta et Studia Salwatoriana” (DSS), a do tej pory ukazało 24 tomy tej źródłowej edycji.

Na przestrzeni tych lat ks. A. Kielbasa organizował wiele sympozjów i okolicznościowych uroczystości salwatoriańskich oraz włączał się czynnie w organizację różnych jubileuszy zakonnych. Owe przedsięwzięcia miały zarówno wymiar krajowy – na terenie Polski, jak również międzynarodowy. Na osobne uznanie zasługuje także jego znaczny wkład w prowadzenie wykładów i organizowanie specjalnych sesji i sympozjów w wielu żeńskich kongregacjach zakonnych: w Polskiej Prowincji Sióstr Salwatorianek (szczególnie w domu prowincjalnym w Goczałkowicach-Zdroju), w Zgromadzeniu Sióstr Rodziny Betańskiej i w Zgromadzeniu Sióstr Boromeuszek. Tradycyjnie w lipcu prowadził wykłady dla nowicjuszek tej ostatniej kongregacji w Mikołowie na Górnym Śląsku.

Owoce tak intensywnych badań ks. A. Kielbasy były liczne publikacje, dotyczące zarówno historii polskiej prowincji Salwatorianów, jak i postaciom wielu polskich salwatorianów. Na seminarium z Historii Kościoła, które ks. prof. A. Kielbasa prowadził w Wyższym Seminarium Duchownym Salwatorianów w Bagnie, powstało dużo cennych prac magisterskich, poświęconych różnorodnym aspektom historii Polskiej Prowincji Salwatorianów. Stanowią one ważny przyczynek do napisania całościowej historii Salwatorianów w Polsce.

Przez wszystkie lata zgłębiania dziejów zgromadzenia Towarzystwa Boskiego Zbawiciela ks. Kielbasa okazywał niezwykle zainteresowanie Procesem Beatyfikacyjnym Założyciela zgromadzeń salwatoriańskich, O. Franciszka Marii od Krzyża Jordana. Jego rozległa wiedza i kompetentność w tej dziedzinie znajdowała uznanie nie tylko pośród współbraci i Sióstr Salwatorianek, ale także u członków samego Zarządu Generalnego Zgromadzenia Salwatorianów. Ks. prof. A. Kielbasa doczekał jakże ważnego wydarzenia, kiedy w dniu 14 stycznia 2011 r. Ojciec Święty przyjął na audiencji kard. Angelo Amato SDB, prefekta Kongregacji ds. Świętych, i polecił Kongregacji promulgację dekretu o heroicznosci cnót Sługi Bożego O. Franciszka Marii od Krzyża Jordana. W jakiejś jednak wizji proroczej ks. A. Kielbasa przewidywał taki właśnie bieg wydarzeń, przygotowując ostatnią pozycję salwatoriańską o ostatnich dniach życia O. Franciszka Jordana: *Po Życiu Błogosławionym Błogosławione Odejsie*. Przełożony Generalny Towarzystwa

¹⁴ Tamże.

Boskiego Zbawiciela, dziękując ks. prof. A. Kielbasie za tę pracę w dniu 16 września 2008 r., tak ją ocenił: „Jest to dzieło bardzo ważne dla nas wszystkich szczególnie podczas „Roku Ojca Jordana” i bez wątpienia przyczyni się ono do szerzenia weneracji naszego Czcigodnego Ojca Założyciela, a tym samym jego Beatyfikacji, której wszyscy oczekujemy”¹⁵.

3. SZERZENIE KULTU ŚW. JADWIGI ŚLĄSKIEJ

Po powrocie do kraju w 1972 roku ks. A. Kielbasa zamieszkał w domu zakonnym Salwatorianów w Trzebnicy i na trwałe włączył się w pracę duszpasterską w sanktuarium św. Jadwigi. Św. Jadwiga Śląska, historia trzebnickiej bazyliki i dzieje Kościoła na Śląsku stały się zasadniczym przedmiotem jego zainteresowań naukowych. Przygotowując się do kolokwium habilitacyjnego w 1998 r., ks. dr A. Kielbasa mógł stwierdzić, iż w ciągu ostatnich 27 lat podjął wiele tematów historycznych odnośnie dziejów Ziemi Śląskiej i historii Zgromadzenia Salwatorianów: wyniki swych badań przedstawił w 18 opublikowanych książkach naukowych (8 z nich redagował lub należał do zespołu redakcyjnego), zaś 17 innych jego książek miało charakter popularny. Ponadto opublikował 21 artykułów naukowych oraz 200 artykułów popularno-informacyjnych¹⁶. 750-lecie śmierci św. Jadwigi było okazją do zorganizowania międzynarodowego sympozjum naukowego we Wrocławiu i Trzebnicy oraz przygotowania wielu wydawnictw: *Kobieta pod każdym względem czcigodna* (Trzebnica 1993); *Święta Jadwiga na drzeworytach Legendy Większej – wersja polska i niemiecka* (Trzebnica 1993); *Bractwo Świętej Jadwigi* (Trzebnica 1993). Plonem wspomnianego wyżej ważnego i cennego sympozjum było wydanie *Księgi Jadwiżańskiej* (Wrocław 1995). Jednym z jej redaktorów był ks. dr A. Kielbasa. Księga ta została uhonorowana „Piórem Fredry” podczas Przeglądu Dobrej Książki we Wrocławiu w grudniu 1995 r. W tym samym ukazała się również – z inicjatywy Towarzystwa Miłośników Ziemi Trzebnickiej – cenna monografia: *Trzebnica. Zarys rozwoju miasta na przestrzeni wieków*. Została ona opracowana przy czynnym udziale miejscowych historyków, a jej współautorem był również ks. dr A. Kielbasa. Kolejnym ważnym wydarzeniem, zorganizowanym w roku 2000 z okazji 750-lecia nadania Trzebnicy praw miejskich. Dwa lata później, we wrześniu 2002 r., w sympozjum w Trzebnicy obradowało wielu znakomitych badaczy i historyków. Ta ważna refleksja naukowa była poświęcona

¹⁵ APPS, APZ Kielbasa Kielbasa (8. Opera peracta).

¹⁶ APPS, APZ Kielbasa Kielbasa (Curriculum vitae, studiorum et operum).

800. rocznicy ufundowania opactwa cysterek w Trzebnicy. Jednym z organizatorów tego ważnego spotkania był znowu ks. A. Kielbasa¹⁷.

Życie Archidiecezji Wrocławskiej, rozwój i żywotność sanktuarium św. Jadwigi w Trzebnicy oraz sprawy społeczne lokalnej wspólnoty nieustannie angażowały ks. prof. A. Kielbasę. Odczuwał on potrzebę szerzenia kultu św. Jadwigi Śląskiej. Wykorzystywał w tym celu szerokie spektrum różnorodnych środków: głosił kazania w trzebnickim sanktuarium; publikował artykuły, książki, broszury i okolicznościowe wydawnictwa; wygłaszał audycje radiowe i telewizyjne, a także wykłady podczas sympozjów naukowych czy różnorodnych spotkań. Jego obecność gwarantowała zawsze znakomitą oprawę uroczystości religijnych i patriotycznych organizowanych w Trzebnicy.

Ks. Profesor zyskał szeroką sławę jako wybitny znawca życia św. Jadwigi i samego sanktuarium jadvizańskiego. Był bardzo cenionym przewodnikiem w bazylice trzebnickiej dla różnorodnych grup, pielgrzymów przybywających zarówno z Polski, jak i z zagranicy, a zwłaszcza z Niemiec. W ten sposób stał się rzecznikiem idei pojednania narodów polskiego i niemieckiego. Zachowana korespondencja w języku niemieckim jest ewidentnym świadectwem jego różnorodnych kontaktów zarówno z przedstawicielami duchowieństwa niemieckiego (z biskupami, jak i innymi kapłanami), a także z wieloma osobami świeckimi, zaangażowanymi w ważne obszary życia kościelnego i kulturalnego. Na uwagę zasługuje długoletnia korespondencja ks. A. Kielbasy z obecnym metropolitą Kolonii, kard. Joachimem Meisnerem¹⁸.

Bliskimi były kontakty ks. Profesora z młodzieżą, nauczycielami i ludźmi kultury. Przez lata czynnie angażował się w duszpasterstwo nauczycieli. Podejmował z nimi liczne wyjazdy zagraniczne, które na trwałe wpisały się w pamięć uczestników. To w znacznej mierze dzięki jego staraniom od 1993 r. odbywają się w Trzebnicy Tygodnie Kultury Chrześcijańskiej. Przyczynił się do powstania Muzeum Kultu św. Jadwigi w Trzebnicy, które stało się kuźnią wiedzy o przeszłości regionu. Talent organizacyjny ks. prof. A. Kielbasy ujawnił się w umiejętności organizowania licznych, ważnych wystaw. Były one związane z historią św. Jadwigi, Piastów Śląskich, Cysterek i Sióstr Boromeuszek w Trzebnicy, czy z aktualnymi wydarzeniami społecznymi. Kolejnym obszarem zaangażowania ks. Profesora był czynny udział w pracach Towarzystwa Miłośników Ziemi Trzebnickiej oraz współpraca z redakcją rocznika „Brzask” i tygodnika „Nowa Gazeta Trzebnicka”. Warto wspomnieć o jeszcze innej, cennej inicjatywie ks. prof. A. Kielbasy. Zabiegał i wspierał finansowo ufundowanie wielu tablic pamiątkowych w prastarej

¹⁷ Tamże; APPS, APZ *Kielbasa Antoni* (10. Relations; *Refleksje o życiu godziwym*, s. 6-7).

¹⁸ APPS, APZ *Kielbasa Antoni* (10. Relations; j. niemiecki; korespondencja z ks. kard. J. Meisnerem).

bazylice trzebnickiej. Wraz z ks. prof. J. Swastkiem i dr. Michałem Kaczmarkiem był fundatorem popiersia św. Jadwigi Śląskiej, ustawionego w holu Ratusza Wrocławskiego 25 września 2002 r.¹⁹.

Ks. prof. A. Kielbasa przyczynił się w znacznym stopniu do rozszerzenia kultu św. Jadwigi w Polsce i za granicą. To w dużej mierze dzięki jego staraniom Kongregacja do spraw Duchowieństwa – za zgodą Ojca św. Benedykta XVI – erygowała w dniu 24 stycznia 2007 r. Międzynarodowe Sanktuarium Świętej Jadwigi Śląskiej w Trzebnicy. Dzięki też jego zabiegom w roku 2007 powołano do życia „Dużą Ścieżkę” św. Jadwigi w Trzebnicy²⁰.

4. PROFESOR PAPIESKIEGO WYDZIAŁU TEOLOGICZNEGO WE WROCŁAWIU

Po długoletnich badaniach naukowych i pełnieniu różnorodnych funkcji zawodowych ks. A. Kielbasa rozpoczął przygotowanie rozprawy doktorskiej. Podjęty przez niego temat stanowił ukoronowanie jego badań w tematyce salwatoriańskiej. Poświęcił ją Założycielowi Salwatorianów i Salwatorianek, ks. Franciszkowi Jordanowi, oraz kształtowaniu się i realizacji idei powołania nowego zgromadzenia w Kościele (*Ksiądz Franciszek Maria od Krzyża Jordan (1848-1918) założyciel salwatorianów. Jego idee, plany i realizacja*). Obrona pracy doktorskiej odbyła się na Papieskim Wydziale Teologicznym we Wrocławiu w dniu 2 grudnia 1992 roku. Jej promotorem był zasłużony historyk i prorektor Papieskiego Wydziału Teologicznego, ks. prof. dr hab. Józef Swastek. Jeden z recenzentów, ks. prałat prof. dr hab. Kazimierz Dola, zwrócił uwagę, że praca ks. A. Kielbasy została przygotowana w oparciu o źródła tak archiwalne jak i drukowane. Umiejętne i fachowe ich wykorzystanie zapewnia jej długą żywotność, to znaczy iż „nie będzie się ona starzeć z upływem lat”²¹. Uzyskanie stopnia naukowego doktora otworzyło drogę ks. A. Kielbasie do działalności dydaktyczno-naukowej na papieskiej uczelni we Wrocławiu. W październiku 1993 r. został mianowany adiunktem PFT i odtąd prowadził zajęcia dydaktyczne, głównie z tematyki dziejów Kościoła na Śląsku, dla studentów kursu licencjackiego i doktoranckiego oraz chronologiczne wykłady z Historii Kościoła Powszechnego dla świeckich studentów²².

Jedną z interesujących edycji wydawniczych rozpoczętych w tym okresie aktywności naukowej ks. dra A. Kielbasy była seria wydawnicza „Sól Ziemi

¹⁹ APPS, APZ *Kielbasa Antoni* (10. Relationes; *Refleksje o życiu godziwym*, s. 10-11); Ks. B. Giemza SDS, dz. cyt.

²⁰ Tamże.

²¹ APPS, APZ *Kielbasa Kielbasa* (Curriculum vitae, studiorum et operum).

²² Tamże.

Śląskiej”. Zapoczątkowała ją pozycja biograficzna: *Ks. Adrian Włodarski (1807-1875) – biskup pomocniczy diecezji wrocławskiej w latach 1861-1875* (Trzebnica 1995). W ramach tej serii zostały przybliżone inne sylwetki, które wniosły znaczny wkład w kulturę tego regionu (ks. Grzegorz Czech SDS, br. Feliks Sierny SDS, Adolf Hytrek).

W 1998 r. ks. dr A. Kielbasa zdał pomyślnie kolokwium habilitacyjne na podstawie rozprawy *Salwatorianie z ziem polskich w latach 1881-1903* (wyd. Wrocław 1998, t. I, s. 350; t. II, Dokumentacja, s. 422) oraz dotychczasowego dorobku naukowego. Następnie został powołany na stanowisko docenta na Papieskim Wydziale Teologicznym we Wrocławiu. W roku 2001 otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego tegoż Wydziału. Nominacja ta była ukoronowaniem dotychczasowej aktywności naukowej i dydaktycznej: 392. pozycje w bibliografii prac opublikowanych od 1967 roku: wśród nich znalazło się 18 zbiorowych i autorskich książek naukowych oraz 20 książek popularno-naukowych. Ks. prof. A. Kielbasa był wówczas promotorem ponad 30-tu prac magisterskich i jednej dysertacji doktorskiej, a także recenzentem 80-ciu prac magisterskich, dwóch doktorskich i dwóch prac habilitacyjnych²³.

Do śmierci był kierownikiem katedry Historii Kościoła na Śląsku. Cały dorobek naukowy ks. prof. A. Kielbasy obejmuje ponad 500 publikacji w postaci książek, okolicznościowych ksiąg pamiątkowych przygotowywanych z różnych okazji, artykułów o charakterze naukowym i popularno-naukowym. Na szczególne wyróżnienie zasługuje aktywna współpraca z Instytutem Historycznym i Instytutem Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocławskim Towarzystwem Naukowym i z Górnośląskim Instytutem Historycznym w Katowicach.

5. WDZIĘCZNOŚĆ I UZNANIE

Tak wszechstronna i bogata aktywność ks. prof. A. Kielbasy została doceniona zarówno w Polsce, jak i za granicą. W 1998 r. prezydent Republiki Federalnej Niemiec dr Roman Herzog przyznał mu Krzyż Zasługi RFN w uznaniu szczególnych działań na polu pojednania polsko-niemieckiego i szerzenia kultu św. Jadwigi. Ks. A. Kielbasa utwierdził swoją popularność, zostając członkiem honorowym Towarzystwa Miłośników Ziemi Trzebnickiej, honorowym profesorem Gimnazjum nr 1 im. Księcia Henryka Brodatego w Trzebnicy oraz wygrywając plebiscyt prasowy na najbardziej wpływową osobę w powiecie w 1999

²³ APPS, APZ *Kielbasa Antoni* (10. Relations; *Refleksje o życiu godziwym*, s. 7-8).

r.²⁴. W roku 2000, z okazji 750. rocznicy uzyskania przez Trzebnicę praw miejskich otrzymał godność Honorowego Obywatela Trzebnicy²⁵. W styczniu 2003 r. ks. prof. A. Kielbasie wręczono medal „Pontificia Facultas Theologica” z okazji trzechsetlecia Wydziału Teologicznego we Wrocławiu. W tym samym roku katolickie stowarzyszenie „Civitas Christiana” przyznało mu nagrodę im. Juliusza Ligonia za wkład badawczy w poznanie dziejów Kościoła na Śląsku, popularyzację wiedzy historycznej o ziemi śląskiej i „zwykle, ludzkie człowieczeństwo”. 24 maja 2005 r. ks. prof. A. Kielbasa odebrał z rąk ambasadora Republiki Austrii w Rzeczypospolitej Polskiej, Georga Weissa, Austriacki Krzyż Honorowy I Klasy w dziedzinie Nauki i Kultury. To cenne wyróżnienie przyznał mu – na wniosek Ministra Nauki i Kultury – prezydent Austrii, Heinz Fischer. Ks. Profesor otrzymał je za podjęcie i przeprowadzenie wielu prac badawczych i opracowań wiążących Śląsk z Austrią, a także za podjęcie przez Salwatorianów działań w celu zacieśnienia związków i rozwoju współpracy z Austrią²⁶. W tym samym roku Towarzystwo Miłośników Ziemi Trzebnickiej przyznało mu tytuł „Europejczyka Roku 2005” w uznaniu wielokierunkowej działalności na rzecz pojednania i współpracy narodów²⁷. Decyzją Rady Miejskiej Miasta Trzebnicy z dnia 29 grudnia 2008 roku na wniosek Towarzystwa Miłośników Ziemi Trzebnickiej został mu przyznany tytuł „Zasłużony dla Gminy Trzebnica”²⁸.

Znamiennym był listopad 2009 roku. 25 listopada tego roku w Domu Pielgrzyma w Trzebnicy odbyła się uroczystość wręczenia ks. prof. A. Kielbasie Medalu Komisji Edukacji Narodowej. Został on mu przyznany w dniu 15 czerwca 2009 roku przez Minister Edukacji Narodowej, p. Katarzynę Hall, na wniosek prof. Anatola Omelaniuka, prezesa Towarzystwa Regionalistów. Na początku listopada inna z wiadomości stanowiła dla ks. prof. A. Kielbasy „ogromną niespodziankę”. Postanowieniem Prezydenta RP Lecha Kaczyńskiego z dnia 9 listopada w uznaniu wybitnych zasług w kultywowaniu historii oraz upowszechnianiu kultury polskiej, za osiągnięcia w pracy duszpasterskiej i pedagogicznej oraz za zasługi w działalności na rzecz społeczności lokalnej otrzymał on jedno z najwyższych polskich odznaczeń: Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski. Uroczystość wręczenia odznaczenia odbyła się 8 grudnia w bazylice trzebnickiej²⁹. W następnym roku, ks. prof. A. Kielbasa otrzymał kolejne odznaczenia i nagrody. 27 maja podczas posiedzenia Rady Miejskiej w Urzędzie Miasta

²⁴ APPS, APZ *Kielbasa Antoni* (8. Opera peracta; artykuł: Z. Lubicz-Miszewski, Ks. Antoni Kielbasa, 48xTak. Obecność).

²⁵ APPS, APZ *Kielbasa Antoni* (12.Premia I. Medale, odznaczenia, nagrody).

²⁶ Tamże.

²⁷ Tamże.

²⁸ Tamże; Ks. B. Giemza SDS, dz. cyt.

²⁹ Tamże.

w Obornikach Śląskich ks. Profesor został odznaczony medalem „Honorowego Obywatela Obornik Śląskich”. W tym samym miesiącu została mu przyznana przez Samorząd Dolnego Śląska i Kraj Związkowy Dolnej Saksonii „Nagroda Kulturalna Śląska”. Ostatnią nagrodą przyznaną ks. Kielbasie była Nagroda Kulturalna Dolnego Śląska „Silesia”. Uchwałę w tej sprawie podjęto na sesji Sejmiku Województwa Dolnośląskiego w dniu 8 lipca. Nagrodę tę odebrał 3 września Prowincjał Polskiej Prowincji Salwatorianów, ks. Piotr Filas. Przy okazji tych uroczystości, jakie miały miejsce we wrocławskim ratuszu, została otwarta także wystawa w Muzeum Miejskim-Muzeum Sztuki: „W hołdzie i dla chwały Świętej Jadwigi – patronki Śląska. Pamięci księdza profesora Antoniego Kielbasy 1938-2010”. Dodajmy jeszcze jedną, ważną uwagę. Kiedy w 2005 roku ks. Profesor bardzo cierpiał z powodu upadku i długotrwałego leczenia nóg, potrafił optymistycznie spojrzeć i na swoje życie i na to bolesne ostatnie doświadczenie. Umiał z godnością przyjąć ten życiowy krzyż, a wzór do takiej postawy czerpał z życia św. Jadwigi Śląskiej.

PODSUMOWANIE

Niniejsze wspomnienie zostało poświęcone postaci znakomitego Mistra i Wychowawcy, Ks. Prof. Dr. Hab. Antoniego Kielbasy, Salwatorianina (1938-2010). Całe swoje dojrzałe życie poświęcił na poznawanie, zgłębianie i przybliżanie charyzmatu Założyciela Salwatorianów, Czcigodnego („Venerabile”) Ojca Franciszka Marii od Krzyża Jordana, historii Zgromadzenia i dziejów Polskiej Prowincji Salwatorianów. Mieszkając od 1972 roku aż do śmierci we wspólnocie Salwatorianów w Trzebnicy, prawie 40 lat swojego życia poświęcił on na nieustanne szerzenie kultu św. Jadwigi. Jednocześnie ks. prof. A. Kielbasa wyróżniał się jako badacz dziejów Kościoła o rozległych zainteresowaniach i bogatym dorobku naukowym. Stał się znanym w wielu środowiskach naukowych, jako autor z zakresu monasteriologii, hagiografii, historii XIX i XX wieku oraz historii Śląska. Będąc profesorem Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu i Wyższego Seminarium Duchownego Salwatorianów w Bagnie, był ceniony i szanowany przez wielu jako znakomity mistrz, nauczyciel i wychowawca znaczącej ilości absolwentów tych uczelni. Stał się inicjatorem i sprawnym organizatorem rozmaitych sympozjów naukowych, także o międzynarodowym zasięgu i znaczeniu oraz różnorodnych konferencji, spotkań czy wystaw. To wspomnienie, poświęcone jego bogatej osobowości, jest jednym z przejawów wdzięczności za dzieło, które nam zostawił w dziedziectwie.

BIBLIOGRAFIA KS. ANTONIEGO KIELBASY SDS (1967-2010)

1967

Artykuły:

1. *Ks. Chryzostom Józef Małysiak*, PK (1967) 2, s. 11.
2. *Patronka Śląska*, PK (1967) 46, ss. 410, 416.

1968

Artykuły:

1. *Bł. Maria od Apostołów*, PK (1968) 49, s. 455.

1969

Artykuły:

1. *Brat Feliks*, PK (1969) 12, s. 108.

1970

Publikacje książkowe:

1. *Salwatorianie na ziemiach zachodnich i północnych 1945-1970*, Rzym 1970, s. 80.
2. *Gesellschaft des Göttlichen Heilandes - Polnische Provinz*, Passau 1970, s. 8.

Artykuły:

1. *Źródła do początku dziejów Salwatorianów na ziemiach polskich*, ABMK t. 20(1970), ss. 135-162.
2. *Starania Salwatorianów o założenie placówki na ziemiach polskich*, RTK (1970) 4, ss. 83-105.
3. *Misjonarz i propagator idei rekolekcyjnej Śp. Ks. Chryzostom Józef Małysiak (1884-1966)*, HD 39(1970) 4, ss. 305-310.
4. *Pierwsi Salwatorianie na ziemi wrocławskiej – Kościół katolicki na ziemiach zachodnich i północnych*, N 22(1970) 32, ss. 1, 5.
5. *Ks. Franciszek Jordan – Założyciel Salwatorianów*, N 22(1970) 36, ss. 1-2.
6. *Sanktuarium św. Jadwigi w Trzebnicy - Kościół katolicki na ziemiach zachodnich i północnych*, N 22.(1970) 48, ss. 1-2.
7. *Święta Jadwiga księżna śląska – życie i działalność*, N 22(1970) 49, ss. 1-2.
8. *Salwatorianie polscy*, „Nasza Rodzina” (1970) 12, ss. 5-7.
9. *70 Jahre Salvatorianer in Polen*. SM (1970) 6, ss. 14-17.
10. *Księża Salwatorianie*, GN (1970) 4.
11. *Salwatorianki w Polsce*, GN (1970) 5.

1971

Publikacje książkowe:

1. *Towarzystwo Boskiego Zbawiciela (Salwatorianie)*, Kraków 1971, s. 8.
2. *Bracia w Zgromadzeniu Salwatorianów*, Kraków 1971, s. 12.

Artykuły:

1. *Pater Józef, Colloquim Salutis*, „Wrocławskie Studia Teologiczne” (1971) 3, s. 295.
2. Rec.: Leniart Stanisław, *Duszpasterz Polski zagranicą*, 22(1971) 3, ss. 314-315.
3. *Udział Kościoła katolickiego w procesie integracji ziem zachodnich i północnych*, N 23(1971) 8, ss. 1-2.
4. *Trzebnica – religijne i narodowe sanktuarium*, PP (1971) 2, ss. 17-18.

1972

Publikacje książkowe:

1. *Ein Apostel seiner Zeit – P. Chryzostom Józef Małysiak 1884-1966*, Roma 1972, s.20.
2. *Zestaw ważniejszych źródeł odnośnie celu zgromadzenia Salwatorianów*, Rzym 1972, s. 14.
3. *Summary of important sources referring to objectives of the Society of the Divine Savior*, Roma 1972, s. 14.
4. *50 lat działalności Salwatorianów w Krakowie-Zakrzówku 1922-1972*, Roma 1972, s. 4.
5. *Ks. Alfons Tomasz Ślusarczyk, salwatorianin*, Roma 1972, s. 4.

Artykuły:

1. *Bańka Józef*, NP t. 37, (1972), ss. 254-256.
2. *Młynarski Zdzisław*, HD 41(1972) 2, s. 158.
3. *Ks. Chryzostom Józef Małysiak 1884-1966*, PP (1972) 3-4, ss. 11-14.

1973

Artykuły:

1. *Die Salvatorianer der polnischen Provin. Tätigkeit im Heimatlande, in den polnischen Niederlassungen der USA, wie auch in den Missionen Afrikas*, Forum SDS 8(1973) 3, ss. 279-304.
2. *Apeczko bp*, EK, t.1, s. 740.

1974

Artykuły:

1. *Zusammenfassung wichtiger Quellen über die Zielsetzung der Gesellschaft des Göttlichen Heilandes*, Infor. SDS (1974) 2, ss. 1-15; Sonderausgabe 4.

2. *Das Werk Pater Jordas in seinen ursprünglichen Plänen*, Forum SDS 9(1974) 3, ss. 253-304.
3. *Die Bibliographie über den Gründungsprozess der Salvatorianer in Polen*, Forum SDS 9(1974) 4, ss. 371-379.
4. *Nachrichten aus der polnischen Ordensprovinz*, SM (1974) 3, ss. 18-19.

1975

Publikacje książkowe:

1. *Chronologia ważniejszych dat z życia ks. Jordana i jego dzieła*, w: *Salwatorianie w Polsce 1900-1975*, (pod. red. A. Kielbasy), Rzym-Kraków 1975, ss. 463; ss. 33-47.
2. *Księga zmarłych Salwatorianów polskich 1900-1975*, (pod red. A. Kielbasy), Rzym-Kraków 1975, s. 200.
3. *Katalog Salwatorianów prowincji polskiej 1975*, (Przygotował do druku zespół redakcyjny: A. Kielbasa, H. Skupień, M. Bzowski, S. Kłaput), Kraków 1975, s. 313.
4. *Przybycie Zgromadzenia do Polski i jego rozwój*, w: *Salwatorianie w Polsce...*, ss. 117-155.

Artykuły:

1. *Przed jubileuszem 75-lecia działalności w Polsce. Kapituła Prowincjalna Salwatorianów*, SP (1975) 92.
2. *W Trzebinii odbyła się XII Kapituła Prowincjalna Salwatorianów*, TPow (1975) 18.
3. *Kapituła Prowincjalna Salwatorianów*, GN (1975) 19.
4. *Jubileusze kapłańskie i zakonne. Złote i srebrne jubileusze profesji zakonnej*, SP (1975) 227.
5. *Św. Jadwiga Trzebnicka jako kobieta, żona i matka. Uroczystości odpustowe*, SP, *Życie religijne* (1975) 243.
6. *Jubiläum der 75 - jährigen Tätigkeit der Salvatorianer in Polen*, Forum SDS 10(1975) 4, ss. 497-514.
7. *Die Tätigkeit der Salvatorianer in Polen*, Forum SDS 10(1975) 4, ss. 522-525.

1976

Artykuły:

1. *Betanki*, EK, Lublin 1976, t. 2, ss. 336-337;
2. *Pater Tomasz Weigang 1843-1926*, Forum SDS 11(1976) 2, ss. 89-101.
3. *75 lat Salwatorianów w Polsce*, TPow (1976) 5.
4. *Przed ingresem Arcybiskupa wrocławskiego*, SP (1976) 43.

5. *Nowy rok pracy rozpoczął się w Wyższym Seminarium Duchownym Księżych Salwatorianów w Bagnie k. Wrocławia*, SP (1976) 246.
6. *Dzień modlitw w intencji powołań*, HD (1976) 2, ss. 135-140.
7. Rec.: SP, *Kronika Katolicka* (1976) 227.
8. Rec. SP, *Kronika Katolicka* (1976) 231.

1977

Artykuły:

1. *Święcenia kapłańskie w Bagnie. Nowi kapłani salwatoriańscy*, SP (1977) 110.
2. *50 lat polskiej prowincji Salwatorianów. Uroczystości w Bagnie k. Trzebnicy*, SP (1977) 253, s. 7.
3. *Hieronim E. Wyczawski*, STV 15 (1977) 2, ss. 255-257.
4. Rec.: Ks. Jan Związek, *Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne* 51(1977) 2, ss. 43-47.

1978

Publikacje książkowe:

1. *Towarzystwo Boskiego Zbawiciela – Salwatorianie*, Rzym 1978, s. 75.

Artykuły:

1. *Kapituła polskiej prowincji salwatorianów. Wybór nowego zarządu*, SP (1978).
2. *25-lecie Wyższego Seminarium Duchownego polskiej prowincji Salwatorianów*, SP (1978).
3. *25-jähriges Bestehen des philosophisch-theologischen Studiums der Salvatorianer in Bagno*, Forum SDS 13(1978) 3, ss. 324-331.
4. *Nachrichten aus der SDS: Oborniki, Trzebnica/Trebnitz*, SM (1978) 2, s. 6.

1979

Artykuły:

1. *Dalsi Polscy salwatorianie udali się do pracy duszpasterskiej za granicą*, SP (1979) 45, s. 5.
2. *Kazanie wygłoszone w kościele parafialnym w Kazimierzu Dolnym – 29 VI 1980 r. podczas jubileuszu 50-lecia Zgromadzenia Sióstr Rodziny Betańskiej*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie” 54(1980) 9, ss. 209-213.

1980

Artykuły:

1. *Aus den Provinzen - Polnische Provinz*, Forum SDS 15(1980) 1, ss. 306-311.

1981

Artykuły:

1. *Kulturkampf in Baden*, w: *Die Salvatorianer in Geschichte und Gegenwart 1881-1981* (Herausg. von A. Kiebele, A. Kielbasa, A. Münck, P. van Meijl), Roma 1981, ss. 440; ss. 15-20.
2. *Werden und Wachsen des Werkes Jordans*, w: *Die Salvatorianer ...*, ss. 55-87.
3. *Die kirchliche Approbation*, w: *Die Salvatorianer ...*, ss. 88-104.
4. *Volksmision und Exerzitien – P. Chryzostom Józef Małysiak 1884-1966*, w: *Die Salvatorianer ...*, ss. 325-328.
5. *Dien erinnern des Göttlichen Herzens des Heilandes, gegründet von P. Alfons Ślusarczyk*, w: *Die Salvatorianer ...*, ss. 329-331.
6. *Idee Założyciela Salvatorianów i ich początkowa realizacja przed oficjalnym założeniem zgromadzenia*, w: *Towarzystwo Boskiego Zbawiciela 1881-1981. teksty do wykorzystania w roku jubileuszowym Salvatorianów* (pod red. R. Falkiewicza, A. Kielbasy, J. Pyrka), Rzym-Kraków 1981 ss. 145, ss.12-27.
7. *Dom zakonny Salvatorianów w Bagnie w latach 1930-1945*, w: *Dom zakonny Salvatorianów w Bagnie* (pod red. A. Kielbasy), Rzym-Kraków 1981, ss. 162, ss. 35-68.
8. *Powojenne dzieje domu zakonnego w Bagnie*, w: *Dom zakonny ...*, ss. 71-100.
9. *Nachrichten aus der SDS. Bagno/Heinzendorf*, SM (1981) 1, ss. 5-6.
10. *Nachrichten aus der SDS. Bagno - Trzebnica - Lublin/Warszawa*, SM (1981) 3, ss. 14-16.
11. *Seminarium naukowe profesorów historii Kościoła w Bagnie w dniach 23-24 IV 1981*, SP (1981).

1982

Artykuły:

1. *Salvatorianie*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939-1945*, (pod red. Z. Zielińskiego), Warszawa 1982, ss. 751-767.
2. *Zagadnienia charyzmatu salwatorińskiego*, Dyskusja: A. Kielbasy, A. Boesing, J. Schomer, P. van Meijl na łamach pisma „Annales Societatis Divini Salvatoris” (polskie wydanie) 12(1982) 3, ss. 16-25.
3. *Ks. Stanisław Konstanty Szarek, kapłan ze zgromadzenia księży salwatorianów*, SP (1982) 78.
4. *Święcenia kapłańskie w Trzebini*, SP (1982) 82.
5. *Ks. Jerzy Pojda, kapłan ze zgromadzenia salwatorianów*, SP (1982) 182.
6. *W sanktuarium św. Jadwigi Śląskiej w Trzebnicy*, SP (1982) 186.
7. *Ks. Wenanty Stefan Stypuła ze Zgromadzenia Salvatorianów*, SP (1982) 212.

8. *Jubileusz 100-lecia Salwatorianów. Sprawozdanie z domu macierzystego i z prowincji. Polska prowincja*, w: *Annales SDS* (wydanie specjalne, wielojęzyczne), 12(1982) 2, ss. 113-119.

1983

Publikacje książkowe:

1. *Refleksje. Dni skupienia we wspólnotach salwatoriańskich*, Rzym - Kraków 1983, s. 149.
2. *Salworianie Polscy w USA*, Kraków 1983, s. 106.
3. *Święta Jadwiga patronką dnia wyboru Jana Pawła II*, Rzym-Trzebnica 1983.
Artykuły:
 1. *Salworianie*, *Róże Maryi* 39(1983) 12, ss. 401-402.
 2. *Salworianie*, w: *Dedication our Lady of Częstochowa Shrine of the Salvatorian Fathers*, Merrillville, Indiana, 1983 ss. 7-8.
 3. *Sanktuarium Świętej Jadwigi Śląskiej w Trzebnicy – patronki Śląska i Polski*, „Zorza” (1983) 25-26, ss. 8-9.
 4. *Nachrichten aus der SDS - Polen*, SM 35(1983) 3-4, ss. 6-8.
 5. *W domu Świętej Jadwigi*, NŻ 1(1983) 1, s. 15.

1984

Artykuły:

1. *Poświęcenie kościoła pod wezwaniem św. Judy Tadeusza w Obornikach Śląskich*, SP (1984) 229.
2. *Błogosławiony Czesław a święta Jadwiga Śląska*, „W drodze” (1984) 10, ss. 71-77.
3. *Chorym z pomocą i pociechą*, NŻ 2.(1984) 24, s. 3.

1985

Publikacje książkowe:

1. *Święta Jadwiga patronką dnia wyboru Jana Pawła II*, Rzym-Trzebnica 1985, wyd. 2 poszerzone, ss. 205.
2. *Oborniki Śląskie, wczoraj i dziś*, Trzebnica 1985, ss. 156.
Artykuły:
 1. *Za nich trzeba się modlić – niedziela powołań*, PK (1985) 17, s. 3.
 2. *U grobu Św. Jadwigi Śląskiej w Trzebnicy*, NŻ 3 (1985) 22, ss. 10-11.
 3. *Jubileusz Ks. Wawrzyńca Bochenka SDS – w 40-lecie polskiego duszpasterstwa w Trzebnicy – działalność salworianów w sanktuarium św. Jadwigi 1945-1985*, SP 39 (1985) 198;
 4. *Dzień Kapłański*, EK, t. 4, k. 591-592.
 5. *Dziadek Ferdynand SDS*, EK, t. 4, k. 457.

6. *Kult Św. Jadwigi*, NŻ 3(1985) 20, ss. 4-5, 10.

1986

Artykuły:

1. *Święta Jadwiga, kobieta pod każdym względem czcigodna*, PK (1986) 41, s. 6.
2. *Odpust św. Jadwigi* '86, NŻ 4(1986) 23, ss. 10-11.
3. *Eucharystia źródłem apostołstwa św. Jadwigi*, NŻ 4(1986) 21, ss. 1, 4-5.
4. *Chorem biednym i sierotom – 125 lat działalności boromeuszek w Trzebnicy*, SP 40(1986) 198, s. 8.
5. *Święcenia salwatorianów w bazylice trzebnickiej – w stulecie przyjęcia święceń przez pierwszego salwatorianina Polaka*, SP 40(1986) 137, s. 5.
6. *Nekrologi: Ks. Mateusz Furdzik, ks. Sylwester Wróbel, ks. Sebastian Wąsik*, SP 42(1988), s. 4.
7. *Kto jej dorówna? Najstarsza polska zakonnica*, MS 22(1986) 41, s. 6.

1987

Publikacje książkowe:

1. *Droga Salwatorianów polskich do założenia własnej prowincji*, Trzebnica 1987, ss. 27.
2. *Trzebnica. Stadt - Kloster – Kirche*, Schleiden 1987, ss. 16.
3. *Basilika of St. Hedwig Trzebnica*, Trzebnica 1987, s. 8.

Artykuły:

1. *Pokora, ubóstwo i miłość – św. Jadwiga, patronka Śląska*, NŻ 5(1987) 20, ss. 12-13.
2. *Zmarła najstarsza polska zakonnica – s. Nikozja Dyrda (1884-1987)*, SP 40(1987) 37, ss. 8-9.
3. *Ks. Jan Chrzyciel Alzog (1808-1878) historyk Kościoła i patrolog*, w: *VoxP* 1987 nr 12-13, ss. 219-236.
4. *Rec.: W.B. Schlesischer Kulturspiegel*, Folge 1(1988) ss. 11-12.
5. *W holdzie św. Jadwidze*, NŻ 5(1987) 23, ss. 14-15.

1988

Publikacje książkowe:

1. *Pustelnia w trzebnickim Lesie Bukowym*, Elbląg 1988, ss. 16.
2. *Życie pełne dobra i wierności – Br. Feliks Sierny SDS (1887-1968)*, Trzebnica 1988, ss. 62.
3. *Trzebnica*, wyd 2, Elbląg 1988, ss. 24.

Artykuły:

1. *P. Celestyn Józef Rogowski*, Forum SDS (1988) 3, ss. 149-156.

2. *Rozpoczęcie Roku Jubileuszowego Salwatorianek*, GN 65(1988) 3, s. 6.
3. *Pielgrzymka Salwatorianek na Jasną Górę*, SP 42(1988) 196, s. 4.
4. *Nekrolog Ks. Celestyna Rogowskiego*, SP 42(1988) 137, s. 5.
5. *Srebrny Jubileusz Kapłaństwa*, SP 42(1988) 166, s. 4.
6. *750-lecie śmierci Henryka Brodatego*, NŻ 6(1988) 6, s. 15.
7. *Nieznanym epizod z życia księdza biskupa Konstancyjna Dominika*, „Studia Pelplińskie” (1988) t. 19, ss. 193-202.
8. *Gdy kamienie mówią*, NŻ 6(1988) 18, ss. 14-15.
9. *Trzebnica – październik '88*, NŻ 6(1988) 23, ss. 4-5.
10. *Św. Jadwiga – czcicielka Dzieciątka Jezus*, NŻ (1988) ss. 6-7.
11. *Święta Jadwiga patronką dnia wyboru Jana Pawła II*, „Apostolstwo Chorych” 59 (1988) 10, ss. 5-7.

1989

Artykuły:

1. *W książęcym domu św. Jadwigi*, NŻ 7(1989) 22, ss. 4-5.
2. *Program uroczystości ku czci Św. Jadwigi*, NŻ 7(1989) 22, s. 1.
3. *Patrologia w Seminarium Duchownym Salwatorianów w Bagnie*, VoxP t. 16(1989), ss. 429-432.
4. *Święta Jadwiga w starodrukach*, NŻ (1989) 4, ss. 4-5.
5. *Nowa święta – Agnieszka z Pragi*, NŻ 7(1989) 24, ss. 4-5.
6. *Z Trzebnicy ku Europie ... Refleksje w dniu św. Jadwigi*, PZT 1(1989) 11, ss. 1-2.
7. *Św. Jadwiga znakiem daru pojednania*, NŻ 7(1989) 25, ss. 2, 11.

1990

Publikacje książkowe:

1. *Pierwszy rok Salwatorianów w Polsce*, Trzebnica 1990, ss. 72.
2. *Święta Jadwiga Śląska*, Warszawa 1990, ss. 135.
3. *Ks. Benigny Dziadek (1878-1929) pierwszy prowincjał polskich salwatorianów*, Trzebnica 1990, ss. 44.

Artykuły:

1. *Patronin des gemeinsamen Hauses der Völker Europas: Die hl. Hedwig*, SM 41(1990) 1, ss. 15-17.
2. *Niech Boże Narodzenie w nas trwa... Betlejem - Dom chleba*, PZT 2(1990) 1, s. 1.
3. *Kościół św. Piotra w Trzebnicy. Część 1*, PZT (1990) 4, s. 3.
4. *Kościół św. Piotra w Trzebnicy. Część 2*, PZT (1990) 5, s. 2.
5. *Kościół św. Piotra w Trzebnicy. Część 3*, PZT (1990) 6, s. 3.
6. *Kościół św. Piotra w Trzebnicy. Część 4*, PZT (1990) 7, s. 2.

7. *750-lecie śmierci księcia Henryka I Brodatego*, w: *Św. Jadwiga Śląska*, Warszawa 1990, ss. 105-114.
8. *Pamięci Zmarłych Współbraci – ks. Konrad Kachel (1928-1990)*, Br. Gerard Nielacny (1917-1990), Trzebnica 1990, ss. 10.
9. *Duszpasterz i kustosz. 40-lecie kapłaństwa ks. W. Bochenka*, NŻ (1990) 12, ss. 1-2.
10. *Bractwo św. Jadwigi*, NŻ (1990) 22, ss. 6-7.
11. *45' odpust św. Jadwigi*, NŻ (1990) 23, ss. 1-2.

1991

Artykuły:

1. *25 rocznica śmierci księdza Józefa Malysiaka*, Trzebnica 1991, ss. 8.
2. *Ks. Józef Kamil Kubowicz (1933-1991)*, Trzebnica 1991, ss. 8.
3. *Ks. Józef Kazimierz Jurczyk (1920-1991)*, Trzebnica 1991, ss. 8.
4. *Metoda wychowawcza św. Jadwigi Śląskiej*, NŻ 9(1991) 21, ss. 6-7.

1992

Artykuły:

1. *Praca wychowawcza kobiet w średniowieczu*, w: MF 85(1992) ss. 23-26.
2. *Kandydaci do zgromadzenia salwatorianów pochodzący z ziem polskich ze szczególnym uwzględnieniem Śląska w latach 1881-1903*, w: *Studia i materiały z dziejów Śląska*, Katowice 1992, ss. 58-67.
3. *Święty Piotr i jego następcy*, WSBZ 6(1992) 3, ss. 10-11.
4. *Gdy kamienie mówią*, WSBZ 6(1992) 4, ss. 1, 3-4.
5. *Salwatorianie w Krakowie*, WSBZ 6(1992) 3, s. 4-5; 4, ss. 7-9.
6. *Bł. ksiądz Adolf Kolping a ksiądz Jordan*, WNŻ 18(1992) 1, ss. 12-16.
7. *Wiosna życia Księdza Jordana – w 140-lecie urodzin*, WSBZ 6(1992) 3, ss. 3-4.
8. *Żyją w pokoju*, WSBZ 6(1992) 5, ss. 1, 3.
9. *Jadwiżański Rok Jubileuszowy na Śląsku*, WSBZ 6(1992) 5, ss. 2-3.
10. *Homo viator est*, „Okolice” 1(1992) 7, s. 4.
11. *Apokaliptische Zeiten. Stadt und Kloster Trebnitz im Zusammenbruch und Neubeginn des Jahres 1945*, ASKG 50(1992) ss. 87-119.

1993

Publikacje książkowe:

1. *Życie znaczone trudem i czynami. Ks. Seweryn Franciszek Klaput SDS (1932-1993)*, Kraków 1993, ss. 32.
2. *Trebnitz. Stadt-Kloster-Kirche-St. Hedwig*, Schleiden 1993, ss. 36.
3. *Bractwo Świętej Jadwigi*, Trzebnica 1993, ss. 8.

4. *Kobieta pod każdym względem czcigodna. Czytanki majowe, modlitwy i pieśni na Rok Jadwiżański z okazji 750-lecia śmierci Świętej Jadwigi Śląskiej*, Trzebnica 1993, ss. 91.
5. *Święta Jadwiga na drzeworytach Legendy Większej*, Wrocław 1993, ss. 32.
Artykuły:
 1. *Refleksje o kapitule z okazji kapituły generalnej salwatorianów*, WNŻ 19(1993) 2, ss. 1-3.
 2. *W hołdzie świętej Jadwidze*, GN 70(1993) 40, s. 7.
 3. *Jak Jadwiga*, „Głos Franciszka” 35(1993) 11, ss. 47-50.
 4. *Deutsch-polnische Begegnungen am Grab der hl. Hedwig*, w: *Festschrift zum 750. Todestag der hl. Hedwig*, Berlin 1993, ss. 5-9.
 5. *Zeugnis der hl. Hedwig - Güte über Grenzen Hinweg. Zum 750. Todestag der heiligen Hedwig am 14. Oktober 1993*, UW 113(1993) 10, ss. 13-15.
 6. *Jadwiżański Rok Jubileuszowy w Archidiecezji Wrocławskiej*, WWK (1993) 4, ss. 117-121.
 7. *Zakończenie Roku Jadwiżańskiego w Trzebnicy*, NŻ 10(1993) 12, s. 12.
 8. *Święta Jadwiga człowiek ośmiu błogosławieństw*, NŻ 10(1993) 10, ss. 4-5.
 9. *Śmierć i kanonizacja św. Jadwigi*, „Okolice” 2(1993) 11, ss. 4-5.

1994

Publikacje książkowe:

1. *Książdz Franciszek Maria od Krzyża Jordan (1848-1918). Jego idee, plany, realizacja*, Kraków 1994, ss. 210.
2. *Święta Jadwiga Śląska jako wychowawczyni własnych dzieci i swoich wnuków*, Trzebnica 1994, wyd. 2, 1996, ss. 64.
Artykuły:
 1. *Archidiecezjalny Kongres Rodzin w Trzebnicy*, WSBZ 8(1994) 4, s. 10.
 2. *Książdz Jordan a Polacy*, WSBZ 8(1994) 3, ss. 2-3.
 3. *Dlaczego książdz Jordan może być błogosławionym*, WSBZ 8(1994) 3, ss. 3-4.
 4. *Bractwo św. Jadwigi na Górnym Śląsku*, GNGI 71(1994) 41, s. 1.
 5. *Miasto i klasztor w Trzebnicy w pierwszej połowie 1945 roku*, „Okolice. Kwartalnik Społeczno-Kulturalny Ziemi Trzebnickiej” 3(1994) 6, ss. 1-4.
 6. *Święta Jadwiga Śląska w przesłaniu Jana Pawła II*, NŻ 11(1994) 11, s. 11.
 7. *Ludzie nauki o Świętej Jadwidze Śląskiej*, WPT 2(1994) 1, ss. 113-119.
 8. *50. rocznica męczeńskiej śmierci Sióstr Salwatorianek*, WSBZ 8(1994) 4, s. 4.
 9. *Przed Synodem biskupów '94 – życie zakonne dzisiaj*, NŻ 11 (1994) 5, ss. 7-8.
 10. *Kobieta w średniowieczu*, „Okolice” 3(1994) 9, s. 5.
 11. *Rola św. Jadwigi w kształtowaniu postaw Henryka Pobożnego i jego synów*, w: *Bitwa Legnicka. Historia i tradycja*, Wrocław 1994, s. 352-367.

1995

Publikacje książkowe:

1. *Biskup Adrian Włodarski 1807-1875*, Trzebnica 1995, ss. 149.
2. *Człowiek otwarty na Boga i ludzi. Ks. Ryszard Laby SDS (1940-1994)*, Trzebnica 1995, ss.23.

Artykuły:

1. Rec. Jerzy Szymik, „*Wy jesteście solą dla ziemi*” (Mt 5, 15), GN 72(1995) 45, ss.20-21.
2. Rec. Erwin Gatz, *Geschichte des Kirchlichen Lebens in den deutschsprachigen Länder seit dem Ende des 18. Jahrhunderts*, t. 1-4 Freiburg 1991-1995, WPT 3(1995) 2, ss. 148-154.
3. *Sanktuaria w archidiecezji wrocławskiej w latach 1976-1994*, w: *Patienta et Caritas*, Wrocław 1995, ss. 359-390.
4. *Das Hedwigsjahr in der Erzdioezese Breslau anlässlich des 750 Tadesstages der hl. Hedwig von schlesien (1992/1993)*, w: ASKG (1995) t. 53, ss. 277-297.
5. *Trzebnica, zarys rozwoju miasta na przestrzeni wieków* (red. L. Wiatrowski) Wrocław- Trzebnica,1995, ss. 448; ss. 89-115, 141-149, 173-174, 195-204, 381-400.
6. *Pragnącym poznać bazylikę watykańską*, NŻ 38(1995) 34, s. 16.
7. *Ks. Pankracy Pfeiffer w 50 rocznicę śmierci*, WSBZ 9(1995) 2, ss. 10-11.
8. *Misje salwatoriańskie – wywiad z kard. Pengo abpem Dar-es-Salaam*, WSBZ 9(1995) 4-5, ss. 18-19.
9. *Kościół św. Piotra w Trzebnicy*, „Okolice” 4(1995) 1, s. 4-5.
10. *Kim był Padre Pancrazio Pfeiffer?*, NŻ 38(1995) 21, s. 10.
11. *Święci budują mosty miłości – patronka pojednania i współpracy*, „Słowo” 3(1995) 239, s. 1.
12. *Niewiasty w średniowieczu*, PKat 83(1995) 33, s. 8.
13. *Święta Jadwiga ratuje bazylikę*, NŻ 12(1995) 10, ss. 8-9, 16.
14. *Kontekst historyczny „Dziennika duchowego” Ojca Jordana*, w: *Gdy mocą człowieka jest Pan*, Kraków 1995, ss. 35-41.
15. *Osobliwości naszych okolic (św. Antoni Padewski Husiatyński)*, „Okolice” 4(1995) 5, ss. 4-5.
16. *Rozwój kultu św. Jadwigi w Polsce po 1945 r. i jego znaczenie w procesie integracji ludności na Dolnym Śląsku*, w: *Księga Jadwiżańska*, Wrocław 1995, ss. 441-457.
17. *Jadwiżański Rok Jubileuszowy w archidiecezji wrocławskiej z okazji 750-lecia śmierci Patronki Śląska*, w: *Księga Jadwiżańska*, ss. 469-491.

1996

Publikacje książkowe:

1. *Książdz Adolf Hytrek 1853-1899 Dziennikarz – Ludoznawca – Archeolog*, Trzebnica 1996, ss. 116.
2. *Święta Jadwiga Śląska jako wychowawczynie własnych dzieci i swoich wnuków*, Trzebnica 1996, wyd. 2.

Artykuły:

1. Rec. Anselm Reichhold, *Die deutsche katholische Kirche zur Zeit des Nationalsozialismus (1933-1945)*, WPT IV (1996) 1, ss. 158-162.
2. *Rasche Entwicklung einer Provinz. der Salvatorianer*, UW 116(1996) 7-8, ss. 14-15.
3. *Spotkanie z Trzebnicą*, NŻ 13(1996) 11, ss. 12-13.
4. *Kapłan bez trwogi i skazy – przed beatyfikacją ks. Bernarda Lichtenberga*, „Słowo” 4(1996) 119, ss. 10-11.
5. *Przed beatyfikacją apostoła Dnia Kapłańskiego – ks. Bernarda Lichtenberga*, Sr 20(1996) 3, s. 7.
6. *Święci budują mosty miłości*, Sr 20(1996) 2, ss. 17-18.
7. *Zmarł ks. Józef Gottschalk (1904-1996)*, NŻ 13(1996) 9, s. 11.
8. *Efekty działań wychowawczych sw. Jadwigi w zakresie postaw własnych dzieci i wnuków*, w: *Wierność i obrona wiary*, Legnica 1996, ss. 29-43.
9. Rec. Thomas Mengel, *Das Schicksal der schlesischen Frauenklöster während des Dritten Reiches und 1945/46*, WPT 4(1996) 2, ss. 161-163.
10. *Działalność naukowo-duszpasterska ks. Józefa Gottschalka (1904-1996)*, WPT 4(1996) 2, s. 71-76.
11. *Bibliografia publikacji ks. prof. Józefa Swastka*, WPT 4(1996) 2, ss. 9-21.
12. *50-lecie polskiej administracji kościelnej na Dolnym Śląsku. Wrocławsko-Trzebnickie dziękczynienie*, DŚL 1996, 3, ss. 282-287.
13. *Eucharystia źródłem działalności charytatywnej Świętej Jadwigi Śląskiej*, w: *W Blasku Eucharystii*, Wrocław 1996, ss. 31-41.
14. *Bugiel Franciszek Honoriusz SDS (1877-1933)*, SBDŚL (1996), ss. 62-63.
15. *Dziadek Ferdynand Piotr Benigny SDS (1878-1929)*, SBDŚL (1996), ss. 94-95.
16. *Grabowski Paweł Alfred SDS (1890-1956)*, SBDŚL (1996), ss. 118-119.
17. *Matusik Józef Stanisław SDS (1900-1974)*, SBDŚL (1996), ss. 265-266.
18. *Michalik Stefan Jan Antonin SDS (1875-1957)*, SBDŚL (1996), s. 271.
19. *Panek Karol Urban SDS (1933-1973)*, SBDŚL (1996), ss. 311-312.
20. *Rogowski Józef Celestyn SDS (1902-1988)*, SBDŚL (1996), ss. 353-354.
21. *Wilpert Józef (1857-1944)*, SBDŚL (1996), ss. 462-463.
22. *Weigang Edward Tomasz SDS (1843-1929)*, SBDŚL (1996), ss. 455-456.
23. *Zacharzowski Błażej Alfred SDS (1867-1911)*, SBDŚL (1996), ss. 478-479.
24. *Promocja monografii Trzebnicy*, DŚL 1996, 3, ss. 288-289.

25. *Działalność ks. Wawrzyńca Bochenka dziekana i kustosza bazyliki św. Jadwigi*, DŚL 1996, 3, ss. 295-298.

1997

Artykuły:

1. *Eucharistie und Freiheit*, UW 117(1997) 1-2, s.9.
2. *Święta Jadwiga w polskiej książce*, NŻ 14(1997) 11, 13.
3. *Eucharystia i wolność*, Sr 21(1997) 3, ss. 4-5.
4. *Urzczony umiłowanym uczniem Jezusa. Pamięci ks. Jana Drozda SDS (1914-1996)*, Sr 21(1997) 2, ss. 24-25.
5. *Święta Jadwiga – patronka pojednania. Święci budują mosty miłości*, DŚL (1997) 4, ss. 102-107.
6. *Zdecydowanie i wierność. Świadectwo życia bł. ks. Bernarda Lichtenberga*, DŚL (1997) 4, ss. 117-123.
7. *Śp. Ks. Jan Drozd SDS (1914-1996) z bibl.*, RBL 50(1997) 3, ss. 215-222.
8. *Wyższe seminaria duchowne zakonów w archidiecezji wrocławskiej*, DŚL (1997) 4, ss. 319-332.
9. *Związki między klasztorami cysterskimi w Krzeszowie i Trzebnicy. Wybrane zagadnienia z XVII i XVIII wieku*, w: *Krzeszów uświęcony łaską*, Wrocław 1997, ss. 187-192.
10. *Krzeszów i Trzebnica w okresie XII i XIII wieku*, w: *Dziedzictwo wiary diecezji legnickiej*, Legnica 1997, ss. 71-81.
11. *Ks. Adolf Hytrek (1853-1899). Archeolog z kręgu G. de Rossiego*, VoxP 17(1997) z 32-33, ss. 399-417.
12. *Efekty działań wychowawczych św. Jadwigi w zakresie postaw własnych dzieci i wnuków*, w: *Dziedzictwo wiary diecezji legnickiej*, Legnica 1997, ss. 29-43 (powtórzona wersja pozycji 229).

1998

Publikacje książkowe:

1. *Salwatorianie z ziem polskich w latach 1881-1903*, Wrocław 1998 (t. 1, ss. 350, t. 2. Dokumentacja, ss. 422).

Artykuły:

1. *Dwie Święte Jadwigi w przesłaniu Jana Pawła II*, „Ethos” 11(1998) 1-2, ss. 159-174.
2. *Posłuszny Duchowi Świętemu*, Sr 22(1998) 3, ss. 16-17.
3. *Wobec wezwań Ducha Świętego. 150 rocznica urodzin ks. Jordana założyciela salwatorianów*, NŻ 15(1998)6-7, ss. 1 1-12.
4. *XX lat pontyfikatu Jana Pawła II. Trzebnica, 16 października '78*, NŻ 15(1998) 10, ss. 14-16.

5. *20-lecie pontyfikatu Jana Pawła II. Św. Jadwiga Patronką dnia wyboru*, GNWr 75(1998) 42, ss. 17, 21.
6. *Wybór Melchiora Diepenbrocka na biskupa wrocławskiego*, w: *Słowo nieskowane. Księga Jubileuszowa dla ks. Jana Kruciny*, Wrocław 1998, ss. 649-659.
7. *Droga do świętości siostry Marii Dulcissimy Hoffmann (1910-1936)*, w: *Żyjąc dla innych. Zgromadzenie Sióstr Maryi Niepokalanej – dzieło ks. Jana Schneidera – u progu III Tysiąclecia chrześcijaństwa*, Wrocław 1998, ss. 112-126.
8. *Charyzmat Założyciela widziany oczyma współczesnych ludzi*, w: *Ustyszal głos Pana. Sympozjum z okazji 1 10 rocznicy śmierci założyciela zgromadzenia sióstr św. Jadwigi Sługi Bożego ks. pralata Roberta Spiskego Wrocław 05.03.1998*, Wrocław 1998, ss. 23-27.
9. *Trudził się wytrwale dla Chrystusa. Wspomnienie o śp. ks. Piusie Czesławie Piętcie SDS (1913-1998)*, w: *Sr 22(1998) 6*, s. 11-12.

1999

Publikacje książkowe:

1. *Święta Jadwiga Śląska jako wychowawczyni własnych dzieci i swoich wnuków*, Trzebnica 1999, wyd. 3.
2. *Sankta Hedviga de Silezio kiel edukistino de la propraj infanoj kaj de siaj nepoj*, Pilica 1999, wersja w jęz. esperanto pozycji 246.
3. *Święta Jadwiga Śląska*, Wrocław 1999, ss. 55.
4. *Opowieść o św. Jadwidze Śląskiej - Kolorowanka*, Wrocław 1999, ss. 23.
5. *Książdz Grzegorz Czech 1915-1984*, Trzebnica 1999, ss. 182.
6. *Santa Edwiges da Silésia*, São Paulo 1999, ss. 79.
7. (Współredaktor) *Das Geistliche Tagebuch Johann Baptist Jordans (1875-1918) Faksimile und Transkription*, Regensburg 1999, ss. 918.

Artykuły:

1. *Zur Konsekration der St. Peter-Kirche in Trebnitz am 6. Dezember 1998*, KTH 43(1999) 2 s. 12.
2. *Kapituła generalna salwatorianów – Polak wybrany przełożonym generalnym*, w: GNWr. 76(1999) 33 s. 17 i 20.
3. *Zakony w archidiecezji... aż wszyscy poznają i pokochają. [Siostry salwatorianki]*, w: GNWr. 76(1999) 3 S, s. 20.
4. *Sanktuaria Dolnośląskie. Bazylika św. Jadwigi w Trzebnicy*, w: „Region Dolny Śląsk” wrzesień – październik 1999, nr 6, s. 27.
5. Wywiad: *Świętość nie jest łatwa*, w: NŻ, 16(1999) 10, ss. 8-9.
6. *Przedmowa do książki Józefa Wittiga pt. Apostoł miłosierdzia. Robert Spiske i jego dzieło*, Wrocław 1999, ss. 7-9.

7. *Polak nowym przełożonym generalnym salwatorianów*, w: Sr 23(1999) 6, s. 6.
8. Przedmowa do książki ks. Piotra Niteckiego pt. *Kardynałowie Kościoła w Polsce*, Częstochowa 1999, s. 5-11.
9. *Bazylika św. Jadwigi kościołem Roku Jubileuszowego*, RRT 1(1999) 15, s. 2.

2000

Artykuły:

1. *Święci budują mosty miłości*, NŻ 17(2000) 2, 3-5;.
2. Rec. H.W. *Nowa Książka o św. Jadwidze*, w: N 7(2000) 6, s. 13.
3. *Solidarni dla dobra dzieci*, w: RRT 2(2000) 7, s.9.
4. *Zakony w Archidiecezji Wrocławskiej*, DŚI nr 8(2000), ss. 148-157.
5. *Zmarł Ksiądz Dublewicz*, w: RRT 2(2000) 10, s. 8.
6. *Wspomnienie o zmarłym Ojcu Januarem Dublewiczu*, w: GW 65(2000), MT 11; GW 71(2000), MT 12; GW 77(2000), MT 13, s. 2; GW 83(2000), MT 14, s. 3.
7. *Z Andechs do Trzebnicy – Europejski Szlak Pielgrzymkowy*, w: RRT 2(2000) 14, s. 7.
8. *Droga do świętości Siostry Marii Dulcissimy – Heleny Hoffmann (1910-1936)*, w: *Uświęcona w zakonnej codzienności 70 lat katowickiej prowincji Sióstr Marianek*, Racibórz-Brzezina 2000, ss. 19-34.
9. *Pasterka jakiej dotąd nigdy nie było*, RRT 2(2000) 17, s. 10.
10. *Szpital św. Jadwigi*, RRT 2(2000) 3/19, s. 6.
11. *Ksiądz Melchior Diepenbrock przed przybyciem do Wrocławia*, w: *Kardynał Melchior von Diepenbrock 1798–1853. Odnowiciel życia religijnego na Śląsku*, Wrocław 2000, ss. 35-58.
12. *Nauczyciel z powołania – korespondencja z Rzymu*, RRT 2(2000) 5/21, s. 7.
13. *Pielgrzymowanie w dziejach Kościoła Wrocławskiego*, NŻ 17(2000) 6, ss. 23-25.
14. *Kolęda*, RRT 2(2000) 4/20, s. 7.
15. *150 lat działalności Sióstr Boromeuszek na Śląsku*, „Brzask” 7-8(2000), ss. 77-93.
16. Rec. *Stanisław Książek*, w: SCH 7(2000) 1, ss. 274-276.
17. *Z obrad Kapituły Generalnej Salwatorianów w Grazu*, „Brzask” 7-8(2000), ss. 205-210.
18. *Zakony na Śląsku od XVIII do XX wieku*, w: *Służcie Panu z weselem. Księga Jubileuszowa ku czci kard. Henryka Gulbinowicza*, red. J. Dec, Wrocław 2000, t. 1, *W służbie Kościoła*, ss. 145-158.
19. *Marzenia Ojca Januarego*, RRT 2(2000) 22/38, s. 11.
20. *40-lecie kapłaństwa Salwatorianów*, RRT 2(2000) 24, s. 7.

21. *750 lat Trzebnicy. Będzie wystawa*, RRT 2(2000) 25, s. 12.
22. *Kontakty Kardynała Joachima Meisnera z Trzebnicą*, RRT 2(2000) 26, s. 7.
23. *Trzebnicka wystawa. Kościoły pw. św. Jadwigi Śl.*, NŻ 17(2000) 10, s. 12.
24. *Trzebnica w dziejach i kulturze Śląska*, w: *Tysiącletnie dziedzictwo kulturowe diecezji wrocławskiej*, (red. A. Barciak) Katowice 2000, ss. 298-320.
25. *Ksiądz Józef Wilpert – jego związki z Polską i Polakami*, w: *W kręgu chrześcijańskiego orędzia moralnego. Księga Jubileuszowa poświęcona ks. prof. Antoniemu Młotkowi* (red. Biskup M., Reroń T.), Wrocław 2000, ss. 757-765.
26. *Badania nad pochodzeniem kandydatów do stanu duchownego na przełomie XIX i XX wieku. Powołania kapłańskie i zakonne z terenu Górnego Śląska na przykładzie Salwatorianów*, w: *Milenium Kościoła na Śląsku*, Sympozja 38, Opole 2000, ss. 155-185.
27. *Stulecie Salwatorianów w Polsce*, Sr 24(2000) 6, dodatek Jubileuszowy, ss. 2-5.
28. *Polak nowym generalnym salwatorianów*, Sr 23(2000) 6, s. 6.
29. *Wielki Kustosz – w pięćdziesiątą rocznicę śmierci ks. W. Bochenka*, w: NŻ 18(2000) 1, ss. 15-16.
30. *Próba nawiązania współpracy ks. Jordana – założyciela Zgromadzenia Salwatorianów – z wydawnictwem Karola Miarki*, w: ZŚI 62(2000) 1-2, ss. 69-82.

2001

Publikacje książkowe:

1. *Salwatorianie w Polsce*, Bagno 2001.
 2. *Księżę Henryk Brodaty – w 800-lecie rozpoczęcia rządów*, Wrocław 2001, rec. Maximilian Segener.
- Artykuły:
1. *Wpisał się w powojenne dzieje miasta i powiatu*, w: Ngt (2001)4, s. 16.
 2. *W kraju orłów – reportaż z podróży do Albanii (cz. 1)*, w: RRT 3(2001) 1, ss. 8-9.
 3. *W kraju orłów – reportaż z podróży do Albanii (cz. 2)*, w: RRT 3(2001) 2, s. 8.
 4. *W kraju orłów – Reportaż z podróży do Albanii (cz. 3)*, w: RRT 3(2001) 3, s. 14 i 16.
 5. *Wspomnienie o ks. Wawrzyńcu Bochenku*, w: RRT 3(2001) 1, s. 10.
 6. *Klasztor w Trzebnicy i jego związki z miastem*, w: „Brzask” 9(2001), ss. 73-80.
 7. *Stulecie salwatorianów w Polsce*, w: „Brzask” 9(2001), ss. 139-151.
 8. *Kościoły pod wezwaniem św. Jadwigi Śląskiej na świecie*, w: „Brzask” 9(2001), ss. 239-241.

9. *Kościół pw. św. Jadwigi Śląskiej na świecie – wystawa z okazji jubileuszu 1000-lecia diecezji wrocławskiej*, ZŚI 62(2000) 1-2, ss. 143-145.
10. *Purpurat ze Śląska – kardynał Leo Scheffczyk*, w: NŻ 18(2001) 3, s. 8.
11. *Henryk Brodaty w Trzebnicy – w 800-lecie przejęcia rządów przez księcia*, (cz. 1), w: RRT 3(2001) 3, s. 10.
12. *Książę Henryk I Brodaty*, w: N 2001 nr 12, s. 20.
13. *Historia salwatorianów w Polsce, w: Wczoraj i dziś salwatorianów w Polsce*, Kraków 2001, s. 10-43.
14. *Dziedzictwo i posłannictwo śląskiego Kościoła – 1000 lat diecezji wrocławskiej*, w: NŻ 18(2001) 7-8, s. 9,18.
15. *Książę Henryk Brodaty w 800-lecie rozpoczęcia rządów (Heinrich der Bärtige im 800-jährigen Jubiläumsjahr der Regentschaftsübernahme)*, w: ASKG (2001) t.59, s. 340-342.
16. *Sanktuarium św. Jadwigi w przelomowym roku*.
17. *Pamięć o Henryku Brodatym w Trzebnicy w 800-lecie przejęcia rządów przez księcia*, w: *Viae historicae Księga jubileuszowa dedykowana prof. L. Tyszkiewiczowi w 70 rocznicę urodzin*, Wrocław 2001, s. 305-320.
18. *Z Bagna na Węgry*, w: RRT 3(2001) 5, s. 8.
19. *Samarytańska posługa siostry Hilgi*, Sr 25(2001) 5, s. 30-31.
20. *Legenda o św. Jadwidze. Znakomite dzieło edytorskie Wydawnictwa Dolnośląskiego*, NŻ 18(2001) 10, s. 7-8.
21. *Rola Polaków w Rzymskiej wspólnocie zakonnej salwatorianów na przełomie XIX i XX wieku*, w: *Lux Romana w Europie Środkowej ze szczególnym uwzględnieniem Śląska*, Katowice 2001, s. 276-294.
22. *Przed jubileuszem Uniwersytetu Wrocławskiego*, NŻ 18(2001) 11, s. 4-6.
23. *Zakony na Śląsku w XIX i XX wieku*, w: *Miejsce i rola Kościoła Wrocławskiego w dziejach Śląska, pod red. K. Matwijowskiego*, Wrocław 2001, s. 214-222.

2002

Publikacje książkowe:

1. *Trzebnica – Sanktuarium św. Jadwigi Śląskiej, Album – tekst i kalendarium*, Wrocław 2002, s. 3-16, Wyd. „Via Nova”.
2. *Trzebnica, Miasto – Klasztor – Kościół – św. Jadwiga (wersja polska i niemiecka)*, Trzebnica 2002, ss. 52.
3. *Stulecie Salwatorianów w Polsce – Katedra Wroclawska 8.IX.2001*, Trzebnica 2002, ss. 70.

Artykuły:

1. *Kłopot Franciszek (1932-1993)*, w: *Leksykon Duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945-1989* (red. Jerzy Myszor), Warszawa 2002, t. I, s. 111-112.

2. *Piątkowski Józef* (1914-1995), w: *Leksykon Duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945-1989* (red. Jerzy Myszor), Warszawa 2002, t. I, s. 215-216.
3. *Ślusarczyk Tomasz* (1911-1972), w: *Leksykon Duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945-1989* (red. Jerzy Myszor), Warszawa 2002, t. I, s. 282-283.
4. *Kryzys patriotyzmu – refleksja na dzień 11 listopada 2002 r.*, w: *NgT* 2002 nr 46, s. 7.
5. *Świętych trzeba odkrywać na nowo*, w: *NŻ* 19(2002) 12, s. okł. III.
6. *Tradycja – zwyczaje – obyczaje* (1), *NgT* 2002, nr 48.
7. *Tradycja – zwyczaje – obyczaje* (2), *NgT* 2002, nr 49.
8. *Tradycja – zwyczaje – obyczaje* (3), *NgT* 2002, nr 50.
9. *Tradycja – zwyczaje – obyczaje* (4), *NgT* 2002, nr 51.
10. *Tradycja – zwyczaje – obyczaje* (5), *NgT* 2002, nr 52.
11. *Przedmowa do książki Siostra Angela od Ubogiego Dzieciątka Jezus*, Wrocław 2002, s. 5-7.
12. *Historia klasztoru i Muzeum kultu św. Jadwigi*, w: *Dokumenty Fundacji Trzebnickiej, 800-lecie klasztoru cysterek w Trzebnicy*, Trzebnica 2002, s. 5-8.
13. *Pielgrzymki akademickie do sanktuarium św. Jadwigi Śląskiej*, w: *Sursum Corda. Księga jubileuszowa ku czci ks. bpa Adama Dyczkowskiego*, (red. A. Brenk) Poznań 2002, s. 55-58.
14. *800-lecie klasztoru (wywiad)*, w: *NgT* 2002, nr 3, s. 13.
15. *Obrazy jak nowe (Renowacja obrazów Drogi Krzyżowej)*, w: *NgT* 2002, nr 4, s. 13.
16. *Rocznica śmierci ks. Dziekana (Dziedzictwo księdza Wawrzyńca Bochenka)*, w: *NgT* 2002, nr 5, s. 14.
17. *Historia Domu Trzebnickiego we Wrocławiu*, *Żgr* 1(2002) 4, 10.
18. *Historia Domu Trzebnickiego we Wrocławiu*, *Żgr* 1(2002) 5, 10.
19. *800-lecie klasztoru w Trzebnicy*, *Żgr* 1(2002) 6, 11.
20. *Spotkanie Papieża z przedstawicielami innych religii w Asyżu, wywiad z kard. Polikarpo Pengo z Dar es Saalam*, *NgT* 2002, 9, 13.
21. *Nad Tybrem wiosna*, *NgT* 2002, 7, 12.
22. *Legenda o św. Jadwidze*, wersja z nr. 335, w: *NgT* 2002, nr 12, s. 12.
23. *Metropolita Andrzej Roman Maria Szeptycki wobec myśli unijnej*, w: *Z dziejów Wrocławskiego Kościoła Katolickiego. Tendencje unijne*, Wrocław 2002, s. 61-68.
24. *Działalność bpa Adriana Włodarskiego w podtrzymywaniu języka polskiego*, w: *Z dziejów Wrocławskiego Kościoła Katolickiego. Kościół w XIX wieku*, Wrocław 2002, s. 40-46.

25. *Jubileusz Uniwersytetu Wrocławskiego*, w: „Wieczory Tumskie”, Wrocław 2002, s. 12-17.
26. *350-jähriges Bestehen der Kongregation der Barmherzigen Schwestern vom hl. Karl Borromäus*, w: *Diplomatie im Dienst der Seelsorge* (Hg.) E. Kapellarin. H. Schambeck, Graz-Wien-Köln 2002, s. 466-475.
27. *Ansprachen von P. Franziskus Maria vom Kreuze Jordan*, Vorwort (we współpracy z innymi), Rom 2002, s. XI-XXIII.
28. *Stan badań nad historią salwatorianów*, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura* (red. J. Walkusz), Lublin 2002, s. 107-124.
29. *Ku poznaniu prawdy (Wspomnienie września 1939 r.)*, w: GN 2002 nr 36, s. 21-22.
30. *Pamięć o księciu Henryku Brodatym w Trzebnicy*, w: „Brzask” 2002, s. 7-22.
31. *Aprobata kościelna salwatorianów*, w: *Veritati Salvificae Service* (Księga pamiątkowa ks. E. Góreckiego), Wrocław 2002, s. 279-297.
32. *Samarytańska posługa siostry Hilgi*, Ngt. 2002 nr. 39, 12.
33. *Pożegnanie trzebnickiej samarytanki – s. Hilga nie żyje*, w: GN 79(2002) 41 s. 12.
34. *Człowiek dobrego serca i wysokiej kultury osobistej* (ks. A. L. Pawlaczuk), w: Ngt. 2002 nr 26, 11.
35. *800-lecie klasztoru w Trzebnicy*, NŻ 19(2002) 10, s. 1718.
36. *Sanktuarium św. Jadwigi w Trzebnicy*, w: Sr. 26(2002) 5, s. 15.
37. *Miłosierdzie realną miłością (350 lat Boromeuszek)*, NŻ 19(2002) 6, s. 14-16.
38. *Teologia na Uniwersytecie Wrocławskim w latach 1811-1870*, w: *300 lat Wydziału Teologicznego we Wrocławiu*, Wrocław 2002, s. 43-47.
39. *Teologia w Akademii Leopoldyńskiej (1702–1811)*, w: WPT 10(2002) 1, 7-15.
40. *Działalność dydaktyczno-wychowawcza Salwatorianów w Mikołowie na rozwoju szkolnictwa zakonów męskich na Górnym Śląsku w pierwszej połowie XX wieku*, w: *Kultura edukacyjna na Górnym Śląsku* (red. Antoni Barciak), Katowice 2002, s. 148-180.
41. *Czubak Jan (1914–1972)*, w: *Leksykon Duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989* (red. Jerzy Myszor), Warszawa 2002, t. I, s. 42-43.
42. *Die Kirchenpatroninnen der hl. Hedwig in aller Welt*, w: ASKG (2001) t. 59, s. 301-303.
43. *Świętych trzeba odkrywać na nowo*, w: NŻ 19(2002) 12, s. okł. III.

2003

Publikacje książkowe:

1. *Święta Jadwiga Patronka dnia wyboru Jana Pawła II*, Trzebnica 2003, wyd. III.

Artykuły:

1. *Szopka Brunona Tschötschela*, *NgT* 2003 nr 1.
2. *Peregrynacja Obrazu Matki Bożej i Różańca św.*, *NgT* 2003 nr 2.
3. *Wytrwałość i nadzieja – 7 rocz. śmierci Ks. Dziekana W. Bochenka*, *NgT* 2003 nr 3.
4. *Tragiczna śmierć misjonarki – śp. Siostra Tarsycja Stefania Pycyk, boromeuszka*, *NgT* 2003, nr 9, s. 11.
5. *Wielki Post – rozpoczął się okres wyrzeczeń*, *NgT* 2003 nr 11.
6. *Siostra Tarsycja Pycyk odeszła*, *GN* 80(2003) nr 11.
7. *Związki Jana Pawła z Trzebnicą – przed papieskim jubileuszem*, *NgT* 2003 nr 12.
8. *Trzebnicka Droga Krzyżowa*, *NgT* 2003, nr 15, s. 12.
9. *Święci są nam potrzebni*, *NgT* 2003, nr 23, s. 11.
10. *Warto o tym wiedzieć*, w: *NgT* 2003, nr 33, 11.
11. *Zawsze były ciężkie czasy*, *NgT* 2003 nr 15, 13.
12. *Złoty Jubileusz Wyższego Seminarium Duchownego Salwatorianów w Bagnie 1953-2003*, w: *NgT* 2003, nr 31, 11.
13. *Śpiewnik Jadwiżański*, *NgT* 2003, nr 30, s. 11.
14. *64 rocznica wybuchu II wojny światowej – Wspomnienia oparte na wypowiedziach turystów*, *NgT* 2003, nr 34, s. 11.
15. *Nowa wersja przykazań Kościelnych. Co jest nakazem, a co zachętą*, w: *NgT* 2003 nr 50, s.12;
16. *Kościół pw. św. Jadwigi Śląskiej w Zabrze jako przejaw rozwoju kultury patrystki Śląska na Górnym Śląsku w pierwszej połowie XX wieku*, w: *Korzenie środkowoeuropejskiej i górnośląskiej kultury gospodarczej* (red. A. Barciak) Katowice 2003, s. 221-230.
17. *Fünfzigjähriges Bestehen des Priesterseminars der Salvatorianer in Heinzendorf / Bagno in Schlesien 1953-2003. Wiederbelebung des Ordenslebens in Schlesien nach Säkularisation, Kulturkampf und Kommunismus*, w: *ASKG* 2003 t. 61, s. 225-242.
18. *Rec. Wolnik Franciszek, Liturgia śląskich cystersów w średniowieczu*, *Opole* 2002, (A. Kielbasa), w: „Przegląd Piśmiennictwa Teologicznego”, *Wydz. Teol. UOp.* 9(2003) 1 s. 53-55.

2004

Publikacje książkowe:

1. *Jadwiga Śląska*, Seria: *Wielcy ludzie Kościoła*, WAM, Kraków 2004, s. 112.
- Artykuły:
1. *Nawrócenie*, w: *NP* 10(2004) 2, s.6.
 2. *Dzieło pojednania i pomocy Ojca Werenfrieda van Straatena*, w: *NŻ* 31(2004) 2, s. 13-14.

3. *Pokój temu domowi – wizyta duszpasterska – kolęda*, w: *NgT* 2004 nr 1, s.10.
4. *Ambasador Trzebnicy. Ks. prof. dr Maurycy Stanisław Wszolek (1933-2003)*, w: *NgT* 2004 nr 1, s. 10.
5. *Warto było poczekać. Trzebnica w ósmą rocznicę śmierci ks. dziek. W. Bochenka*, w: *NgT* 2004 nr 4, s. 12.
6. *Miasto, które łączy*, w: *NgT* 2004 nr 7, 10.
7. *Posypanie głów Popiołem – ósmym sakramentem?* w: *NgT* 2004 nr 8 s. 10.
8. *Tajemnicza Figura w bazylice*, w: *NgT* 2004, nr 9, s. 10.
9. *Człowiek trudnych początków – Złoty jubileusz kapłaństwa ks. dra Józefa Kmiecica*, w: *NgT* 2004 nr 14 s. 10.
10. *Stabat Mater Dolorosa*, w: *NgT* 2004 nr 11, s. 10.
11. *Represje wobec Salwatorianów na Dolnym Śląsku w latach 1945-1956*, w: *Represje wobec Kościoła katolickiego na Dolnym Śląsku i Opolszczyźnie 1945-1989* (red. S. Bogaczewicz i S. Krzyżanowska) Wrocław 2004, s. 105-118.
12. *Nowy pasterz archidiecezji wrocławskiej*, w: *NgT* 2004, nr 16, s. 10.
13. *Człowiek trudnych początków. Jubileusz 50-lecia kapłaństwa*, w: *Sr* 28(2004) 3, s. 28.
14. *Tradycje muzyczne w bazylice Trzebnickiej*, w: *NgT* 2004 nr 21, s. 10.
15. *Ks. Ireneusz Franciszek Ostafin salwatorianin (1933-2004)*, w: *NgT* 2004 nr 23 s.10.
16. *Ks. Ireneusz Franciszek Ostafin salwatorianin (1933-2004)*, w: *N* 2004, nr 6, s. 5-6.
17. *Jan zwany „budowniczym” Pożegnanie Ks. Dziekana Jana Dragosza z Trzebnicą*, w: *NgT* 2004, nr 26, s.1, 6.
18. *„Pokorny wobec przeszłości – Odważny wobec przyszłości”. Ingres Ks. Proboszcza i Księży Wikariuszy w bazylice*, w: *NgT* 2004 nr 28, s. 7.
19. *Chór z Brunszwiku w Trzebnicy*, w: *NgT* 2004 nr 29, s. 11.
20. *Pielgrzymowanie*, w: *NgT* 2004 nr 30, s. 10.
21. *Zwyczaj targowe w Trzebnicy*, w: *NgT* 2004 nr 31, s. 9.
22. *84 rocznica Bitwy Warszawskiej. Ks. Ignacy Skorupka bohater narodowy*, w: *NgT* 2004 nr 33, s.10.
23. *Z Andechs do Trzebnicy na rowerach*, w: *NgT* 2004 nr 33, s. 10.
24. *Ks. Jana Dragosza zastąpił ks. Jerzy Olszówka. Jan zwany „Budowniczym”*, w: *GN* 81(2004) 34, mutacja str., s. VI.
25. *Święty Bartłomiej – ulubiony patron Henryka Brodatego*, w: *NgT* 2004 nr 34, s. 10.
26. *800 lat Strzeszowa*, w: *NgT* 2004 nr 36, s.10.
27. *Trzebnica; Dokumenty – Fotografie*, w: *NgT* 2004 nr 38, s. 10.
28. *Żył i pracował dla chwały Bożej i dobra ludzi. Ks. Franciszek Przebinda, salwatorianin 1931-2004*, w: *NgT* 2004 nr 39, s. 10.

29. *Wielkie święto Śląska. Głos „wołających kamieni”*, w: *NgT* 2004 nr 41, s. 10.
30. *Zmarł ks. Franciszek Przebinda, salwatorianin*, w: *GNWr*. 2004 R. LXXXI, nr 42, s. V.
31. *Wspomnienia – Nauczyciel i uczeń*, w: *NgT* 2004 nr 42, s. 10.
32. *Wspomnienia – Nauczyciel i uczeń, cz. 2*, w: *NgT* 2004 nr 43, s. 10.
33. *Święta Jadwiga przykładem aktywności świeckich w Kościele*, w: *NŻ* 21(2004) nr 10, s. 8-9.
34. *Ks. Franciszek Przebinda SDS, 1931-2004*, w: *Sr* 28(2004) 6, s. 25.
35. *Litera i Duch. 420 rocznica śmierci św. Karola Boromeusza*, w: *NgT* 2004 nr 44, s. 10.
36. *Wolność i historia. Refleksja na 86 rocznicę odzyskania niepodległości przez Polskę*, w: *NgT* 2004 nr 45, s. 10.
37. *Początki prasy katolickiej na Śląsku*, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. III, Lublin 2004, s. 21-31.
38. *Nie mam czasu!*, w: *NgT* 2004 nr 50, s. 10.
39. *Rozwój pozaszpitalnej opieki leczniczej nad mieszkańcami Górnego Śląska (z uwzględnieniem Zabrze i okolic do połowy XIX wieku)*, w: *Curatores pauperum. Źródła i tradycje kultury charytatywnej Europy Środkowej* (red. A. Barciak), Katowice 2004, s. 217-233.
40. *Historyk śląskiego Caritasu Józef Schweter CSSR (1874-1954)*, w: „Świdnickie Studia Teologiczne” 1(2004)1, s. 311-326.
41. *Przesłanie Stajenki Betlejemskiej*, w: *NgT* 2004 nr 51, s. 10.
42. *Związki św. Jadwigi z Cystersami – starania o fundację trzebnicką*, w: *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej, Materiały z siódmej Międzynarodowej Konferencji Cystersologów odbytej z okazji 800 rocznicy fundacji opactwa Cysterek w Trzebnicy. Trzebnica 18-21 września 2002 r.*, red.: Andrzej M. Wyrwa, ks. Antoni Kielbasa SDS, ks. Józef Swastek, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2004, s. 275-287.
43. *Jubileusz 800-lecia fundacji klasztoru Cysterek w Trzebnicy 1202-2002 (projekt – plan – przebieg sesji)*, w: *Cysterki j/w*, s. 1103-1111.
44. *Ks. Franciszek Maria od Krzyża Jordan, Założyciel Salwatorianów – Salwatorianie w Polsce – Początki salwatoriańskiej wspólnoty zakonnej w USA*, w: *Verona – 40 lat klasztoru Salwatorianów*, (wersja polska i angielska), Verona 2004, s. 16-31.

2005

Publikacje książkowe:

1. *Die hl. Hedwig in Holzschnitten aus der großen Legende von Konrad Baumgarten*, 1504, Trzebnica 2005;

Artykuły:

1. *Prognoza na rok 2005*, w: *Ngt 2005* nr 1, s. 17.
2. *Trzebnica w 1945 roku (1). Przedwojenny obraz miasta*, w: *Ngt 2005* nr 2, s. 10.
3. *Trzebnica w 1945 roku (2). Ewakuacja*, w: *Ngt 2005* nr 3, s. 10.
4. *Trzebnica w 1945 roku (3). Dziewiąta rocznica śmierci księdza dziekana W. Bochenka*, w: *Ngt 2005* nr 4, s. 10.
5. *Trzebnica w 1945 roku (4). Ewakuacja*, w: *Ngt 2005* nr 5, s. 10.
6. *Trzebnica w 1945 roku (5). Pożary i pierwszy szpital*, w: *Ngt 2005* nr 6, s. 10.
7. *Trzebnica w 1945 roku (6). Pierwsza szkoła, koniec wojny*, w: *Ngt 2005* nr 7, s. 10.
8. *Trzebnica w 1945 roku (7). Zanim przybył polski duszpasterz, cz. 1*, w: *Ngt 2005* nr 8, s. 10.
9. *Trzebnica w 1945 roku (8). Zanim przybył polski duszpasterz, cz. 2*, w: *Ngt 2005* nr 9, s. 10.
10. *Trzebnica w 1945 roku (9). Przyjazd ks. Bochenka do Wrocławia*, w: *Ngt 2005* nr 10, s. 10.
11. *Trzebnica w 1945 roku (10). Przybycie ks. Bochenka do Trzebnicy*, w: *Ngt 2005* nr 11, s. 10.
12. *Trzebnica w 1945 roku (11). Pierwsza Msza św. Ks. W. Bochenka*, w: *Ngt 2005* nr 12, s. 10;
13. *Trzebnica w 1945 roku (12). Bąk-Dzierżyński i ks. Hübner popierają ks. Bochenka*, w: *Ngt 2005* nr 14, s. 7.
14. *Trzebnica w 1945 roku (13). Pierwsze ogłoszenia parafialne*, w: *Ngt 2005* nr 16, s. 10.
15. *Wspomnienie. Śp. Jan Nowak-Jeziorański w Trzebnicy*, w: *Ngt 2005* nr 7, s. 10.
16. *Zakony w trzecim tysiącleciu*, w: *NŻ 22(2005)* nr 2, s. 9.
17. *Czcziciel św. Józefa*, w: „*Nasza Parafia*” 11(2005) nr 2, s. 12.
18. *Rola kultu św. Jadwigi Śląskiej w procesie integracji europejskiej*, w: *Pielgrzymowanie a integracja* (red. Z. Glaeser, Górecki J.), Opole 2005, s. 59-70.
19. *Św. Benedykt, Patron Europy. Papież Benedykt XVI – Imię jest programem*, w: *Ngt 2005* nr 17, s. 11.
20. *Ks. dr Józef Kmieć, salwatorianin, 1930-2005*, w: *Ngt 2005* nr 17, s. 10.
21. *General bez broni obrońcą Rzymu. Misja humanitarna Generała Salwatorianów o. Pankracego Pfeiffera w czasie okupacji niemieckiej w Rzymie*, w: *Ngt 2005* nr 20, s. 10.
22. *Archidiecezja wrocławska w ostatnich dniach II wojny światowej*, w: *Ngt 2005* nr 24, s. 10.
23. *General bez broni – obrońca Rzymu. Ksiądz Pankracy Pfeiffer*, w: *Sr 29(2005)* 4, s. 12-15.

24. *Zmarł prof. dr hab. Stanisław Bednarz*, w: *Ngt* 2005 nr 26, s. 10.
25. *Kapłan pobożny i gorliwy. Ks. Jerzy Jaskuła, salwatorianin, 1936-2005*, w: *Ngt* 2005 nr 29, s. 10.
26. *Św. Krzysztof Patron kierowców i ...*, w: *Ngt* 2005 nr 30, s. 30.

2006

Publikacje książkowe:

1. *Kapłan – zakonnik – budowniczy. Złoty Jubileusz kapłaństwa ks. Jana Bloke-sza SDS*, Trzebnica 2006 (opr. broszurowe).

Artykuły:

1. *Dekret Stolicy Apostolskiej z dnia 8 lipca 1945 r. i jego znaczenie dla Kości-ciola w Polsce*, w: *Między Lwowem a Wrocławiem. Księga Jubileuszowa Profesora Krystyna Matwijewskiego* (red. B. Rok i J. Maroń), Toruń 2006, s. 227-241.
2. *Schwester Maria Dulcissima (Helene) Hoffmann (1910-1936)*, w: *Schlesi-sche Kirche in Lebensbildern* (red. M. Hirschfeld, J. Gröger, W. Marschall), t. 7, Münster 2006, s. 100-106.
3. *Josef Wilpert (1857-1944)*, w: *Schlesische Kirche...*, t. 7, s. 362-369.
4. *Jadwiga i Czesław – święci Śląska*, w: *Blogosławiony Czesław – Patron Wrocławia. Tom 1. Średniowiecze i czasy nowożytny* (red. M. Derwich), Wrocław – Warszawa 2006, s. 43-50.
5. *W 40-lecie po ukazaniu się Orędzia Pojednania*, w: „Wrocławski Przegląd Teologiczny”, 14(2006) 1, s. 59-68.
6. *Bochenek Wawrzyniec Kazimierz (1915-1996) salwatorianin, popularyzator teologii*, w: *Słownik Polskich Teologów Katolickich 1994-2003* (red. J. Mandziuk), t. 9, Warszawa 2006, s. 83-84.
7. *Bzowski Melchior Józef (1923-1997) salwatorianin, historyk*, w: *SPTK* t. 9, s. 136-137.
8. *Drozd Jan Gerard (1914-1996) salwatorianin, biblista* (współred. J. Mandziuk), w: *SPTK*, t. 9, s. 160-162.
9. *Kłaput Seweryn Franciszek (1932-1993) salwatorianin, kanonista*, w: *SPTK* t. 9, s. 284.
10. *Prekurat Robert Stefan (1941-1997), salwatorianin, popularyzator teologii*, w: *SPTK*, t. 9, s. 526.
11. *Sznajder Antoni Włodzimierz (1913-1999) salwatorianin, historyk zgroma-dzenia*, w: *SPTK*, t. 9, s. 650-651.
12. *W 125. rocznicę powstania Salwatorianów. Etapy formowania się zgroma-dzenia*, w: „Salwator” 30(2006) 2, s. 21-22.
13. *W 125. rocznicę powstania Salwatorianów. Etapy formowania się zgroma-dzenia* [2], 9 w: „Salwator” 30(2006) 3, s. 13-14.

14. *W 125. rocznicę powstania Salwatorianów. Etapy formowania się zgromadzenia* [3], w: „Salwator” 30(2006) 4, s. 18-19.
15. *Salwatorianie na niwie pracy dydaktyczno-wychowawczej*, w: „Salwator” 30(2006) 5, s. 21-23.
16. *Bożonarodzeniowe szopki na Śląsku*, w: „Nasze sprawy” 1(2006) 11, s. 18.
17. *Wielki czciciel Patronki Śląska. W 10-lecie śmierci ks. Wawrzyńca Bochenka – kustosa sanktuarium św. Jadwigi w Trzebnicy*, w: NWr 49(2006) 5, s. 8.
18. *Malarz św. Jadwigi. Trzebnica świętuje 300-lecie śmierci Michała Willmanna*, w: GNWr 83(2006)17, s. 8.
19. *I wyrwij z naszej duszy nienawiść...*, w: NŻ 23(2006) 9, s. 16-18.
20. *Święta Jadwigo Śląska, wymodliłaś nam Papieża?*, w: NWr 49(2006) 42, s. 4-5.
21. *Skarby Ziemi Trzebnickiej*, w: *XIII Międzynarodowy Festiwal Muzyki Kameralnej i Organowej Trzebnica 2006. Katalog*, Trzebnica 2006, s. 8.
22. *Definicje czasu*, w: Ngt 2006, nr 1, s. 10.
23. *Był dobry jak chleb. 10 rocznica śmierci ks. dziekana Wawrzyńca Bochenka*, w: Ngt 2006, nr 3, s. 10.
24. *Był dobry jak chleb. 10 rocznica śmierci ks. dziekana Wawrzyńca Bochenka [2]*, w: Ngt 2006, nr 4, s.10.
25. *Był dobry jak chleb. 10 rocznica śmierci ks. dziekana Wawrzyńca Bochenka [3]*, w: Ngt 2006, nr 5, s. 10.
26. *Co jest skarbem ziemi trzebnickiej?*, w: Ngt 2006, nr 10, s. 10.
27. *Gest wyciągniętych rąk*, w: Ngt 2006, nr 12, s. 10.
28. *300-lecie śmierci Michała Łukasza Leopolda Willmanna*, w: Ngt 2006 nr 13, s. 10.
29. *Pascha Roku 2006*, w: Ngt 2006, nr 15. s. 10.
30. *Duchowa kuracja Narodu*, w: Ngt 2006 nr 18, s. 10.
31. *Kapituła Generalna Salwatorianów. Polak ponownie wybrany generałem Salwatorianów*, w: Ngt 2006, nr 31, s. 10.
32. *Wspomnienia i rocznice – krajowe i lokalne*, w: Ngt 2006 nr 34, s. 10.
33. *U progu nowego roku szkolnego. Salwatorianin nauczycielem i wychowawcą*, w: Ngt 2006 nr 35, s. 10.
34. *Siewca wyszedł siał...*, w: Ngt 2006 nr 36, s. 10.
35. *Święta Jadwiga – wzór żony, matki i babci*, w: Ngt 2006 nr 40, s. 10.
36. *Kapituła prowincjalna Salwatorianów 17-22 XI 2006 r.*, w: Ngt 2006 nr 48, s. 10.
37. *Wymowa symboliki popiołu. Pomoce duszpasterskie*, w: PWT 14(2006) 2, s. 337-339.
38. *Pokusa - może doprowadzić do grzechu. Pomoce duszpasterskie*, w: PWT 14(2006) 2 s. 339-340.

39. *Syn Boży – Jego słuchajcie!. Pomoce duszpasterskie*, PWT 14(2006) 2, s. 341-342.
40. *Złoty jubileusz Wyższego Seminarium Duchownego Salwatorianów w Bagnie 1953 - 2003*, w: „Brzask” (red. J.B. Kos) Trzebnica 2006, t. XIII-XIV, s. 94-102.
41. *Z Januszem Kaczmarzykiem, Ryszard Kocięba*, w: „Brzask” (red. J.B. Kos) Trzebnica 2006, t. XIII-XIV, s.163-166.
42. *Muzeum kultu św. Jadwigi Śląskiej*, „Brzask” jw. s. 234-236.
43. *„Zabytki Trzebnicy na nowo odczytane” Szopka Brunona Tschötschela*, w: „Brzask”, jw., s. 237-240.
44. *Śpiewnik Jadwiżański*, w: „Brzask”, jw., s. 267-269.

2007

Publikacje książkowe:

1. *Trzebnica, Miasto-Klasztor-Kościół-Św. Jadwiga Śląska*, Trzebnica 2007, ss. 52.
2. *Trebnitz, Stadt-Kloster-Kirche-St. Hedwig*, Trzebnica 2007, ss. 52.
3. *Ksiądz dr Jan Dragosz (1933-2007), salwatorianin*, Trzebnica 2007, ss. 4.
4. *Siostra Virginia M. Zofia Bajer (1930-2007), salwatorianka*, Trzebnica 2007, ss. 4.
5. *Przedmowa do książki ks. Piotra Ryby SDS pt. Parafia NMP Królowej Świata w Mikuszowicach Śląskich*, Kraków 2007, s. 11-16.
6. *Śp. Ksiądz Józef Przybyło 1935-2007, Salwatorianin*, Trzebnica 2007 s. 4.
7. *Złoty Jubileusz Kapłaństwa ks. Gerarda Rogowskiego*, Trzebnica 2007, s. 4.
8. *Duża Ścieżka Św. Jadwigi Śląskiej*, Trzebnica 2007, ss. 35.
9. *Przewodnik po Dużej Ścieżce Św. Jadwigi Śląskiej w Trzebnicy*, Trzebnica 2007, ss. 48 (pod red.).
10. *Der Grosse Pfad der Heiligen Hedwig von Schlesien in Trebnitz-Reiseführer*, Trebnitz 2007, ss. 48 [red.](wersja niemiecka).

Artykuły:

1. *Trafny wybór patrona. Zespół szkół w Czeszowie otrzymał Imię księdza dziekana Wawrzyńca Bochenka*, w: NgT 2007 nr 1, s. 10.
2. *Ksiądz dr Jan Dragosz SDS 1933-2007*, w: NgT 2007 nr 4 s., 10.
3. *Jan zwany „Budowniczym”. Pożegnanie ks. dra Jana Dragosza SDS 1933-2007*, w: NWr 50(2007) 3, s. VII.
4. *Szlak Pielgrzymkowy z Andechs do Trzebnicy. W Trzebnicy powstaje Ścieżka Świętej Jadwigi*, w: NgT 2007 nr 5, s. 12.
5. *Kanonizacja i kult św. Jadwigi Śląskiej. W 2007 roku obchodzimy 740 rocznicę kanonizacji św. Jadwigi*, w: NgT 2007 nr 6, s. 10.
6. *Międzynarodowe Sanktuarium w Trzebnicy*, w: NgT 2007 nr 8, s. 10.
7. *Międzynarodowe Sanktuarium w Trzebnicy (2)*, w: NgT 2007 nr 9, s. 10.

8. *Kontemplować Oblicze Chrystusa*, w: NŻ 24(2007) 3, s. 2-5.
9. *Papieże z Niemiec w dziejach Kościoła*, w: NŻ 24(2007) 4, s. 8-11.
10. *Międzynarodowe Sanktuarium w Trzebnicy*, w: Sr 31(2007) 2, s. 19-20.
11. „Dni Krzyżowe”. *Modlitwy o urodzaje*, w: NgT 2007 nr 20, s. 12.
12. *Czternasty Międzynarodowy Festiwal Muzyki Kameralnej i Organowej w Trzebnicy*, w: NgT 2007 nr 20, s. 10.
13. *Zuzanna Kilian w służbie Bogu i ludziom*, w: NgT 2007 nr 21, s.10.
14. *Die Rolle der Katholischen Kirche in Polen beim Sturz der kommunistischen Diktatur und ihr Beitrag zum europäischen Einigungsprozess*, in: *Beiträge zur ostdeutschen Kirchengeschichte, herausgegeben im Auftrag des Vereins für ostdeutsche Kirchengeschichte und in Verbindung mit dem Ostkirchen-Institut Münster von Peter Maser und Christian-Erdmann Schott*, Folge 8, Berlin-Riga-Vilnius-Breslau: Beiträge aus vier internationalen Konferenzen, Münster 2007, s.175-201.
15. *30-lecie odbudowanej pustelni w Lesie Bukowym. Dwudziestoletni „Pustelnik” w Trzebnicy*, w: NgT 2007, nr 28, s. 10.
16. *XV Tydzień Kultury Chrześcijańskiej. Trzebniczanie na Ścieżce Świętej Jadwigi*, w: NgT 2007 nr 39, s. 12-13.
17. *Ścieżka św. Jadwigi Śląskiej w Trzebnicy. Droga siedmiu kamieni*, w: GNWr 84(2007) 37, 7.
18. *740-lecie kanonizacji św. Jadwigi Śląskiej. Jadwiżański Jubileusz*, w: GNWr 84(2007) 41, s.8.
19. *Piąta rocznica śmierci Siostry Hilgi Brzoski*, w: NgT 2007, nr 43, s.10.
20. *Jubileusz Sióstr Boromeuszek. 150 lat Śląskiej Kongregacji*, w: NgT 2007 nr 45, s. 10.
21. *Nowy dach na bazylice świętej Jadwigi*, w: NgT 2007 nr 49, s. 10.
22. *Ścieżka świętej Jadwigi Śląskiej w Trzebnicy*, w: Sr 31(2007) 6, s. 20-21.
23. *Jadwiżański szlak pielgrzymkowy*, w: NŻ 24(2007) 10, s. 15-17.

2008

Publikacje książkowe:

1. *Z dziejów parafii Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Świętochłowicach* (red. Ks. Antoni Kielbasa, Ks. Ireneusz Kielbasa, Ks. Ireneusz Pelka), Świętochłowice 2008, ss. 374.
 2. *Ksiądz Augustyn A. Promiński 1922-2009, Salwatorianin w służbie duchowości benedyktyńskiej*, Trzebnica 2009.
- Artykuły:
1. *Ikonografia i kult św. Jacka na terenie Bawarii*, w: *Święty Jacek i dziedzictwo dominikańskie* (red. E. Matea, A. Pobóg-Lenartowicz, M. Rowińska-Szczepaniak), Opole 2008, s. 341-351.

2. *Kontakty ks. Jordana, założyciela salwatorianów, z Polska i Polakami*, w: *Śląsk, Polska, Niemcy na przestrzeni wieków. Studia historyczne ofiarowane Profesorowi Mieczysławowi Paterowi w osiemdziesiąt rocznicę urodzin* (red. Teresa Kułak), Toruń 2008, s. 191-205.
3. *Michał Łukasz Leopold Willmann i jego działalność na Śląsku*, w: *Z miłości do Kościoła. Księga Pamiątkowa dedykowana Księdzu Infulatowi Profesorowi Władysławowi Bochnakowi*, (red. Bogusław Drożdż), Legnica 2008, s. 303-312.
4. 16.10.1978 – *Gdy cała Polska czciła św. Jadwigę Trzebnicką*, w: *NWr* 51(2008) 42, s. 1.
5. *Rok Ojca Jordana*, w: *AZ* 2008 nr 3 s. IV-VII.
6. *Matka i syn. 770-lecie rozpoczęcia rządów na Śląsku przez Henryka II Pobożnego*, w: *NŻ* 25(2008) 10, s. 2.
7. *Droga do partnerstwa Trzebnica-Kitzingen*, w: *Ngt* 2008 r. 28, s. 10.
8. *Dokumenty z XIII wieku dotyczące Śląska w Muzeum Kultu św. Jadwigi*, w: *Ngt* 2008 nr 38, s. 12.
9. *Trwały pomnik wiary. 10-lecie konsekracji kościoła św. Piotra*, w: *Ngt* 2008 nr 49, s. 12.
10. *Odsiecz Wiedeńska. 325. rocznica Wiktorii Wiedeńskiej, XI*, w: *Ngt* 2008 nr 37, 12.
11. *Nauczyciel, o jakim każdy z nas marzy*, w: *Ngt* 2008 nr 42, s. 12.
12. *I rocznica śmierci ks. dziekana Jana Dragosza SDS*, w: *Ngt* 2008 nr 1-2, s.10.
13. *Ksiądz Wawrzyniec Bochenek SDS 1915-1996. Proboszcz, dziekan, kustosz sanktuarium św. Jadwigi Śląskiej*, w: *Ngt* 2008, nr 5, s. 10.
14. *Ksiądz W. Bochenek – Edukacja podstawowa*, w: *Ngt* 2008 nr 7, s. 10.
15. *Ksiądz W. Bochenek – Pierwsze kontakty z salwatorianami*, *Ngt* 2008 nr 9, s. 10.
16. *Ksiądz W. Bochenek – Gimnazjum*, w: *Ngt* 2008 nr 10, s. 10.
17. *Ksiądz W. Bochenek – Rozwój powołania i kapłańskiego*, w: *Ngt* 2008 nr 12, s. 10.
18. *Księżę Henryk Brodaty – Sława Śląska. W 770-lecie śmierci*, w: *Ngt* 2008 nr 13, s. 11.
19. *Sukcesy Boromeuszek Trzebnickich*, w: *Ngt* 2008 nr 15, s. 10.
20. *Księżę Henryk Brodaty – sława Śląska. W 770-lecie śmierci*, w: *NŻ* 25(2008) 3, s. 16-18.
21. *Jubileusz Trzebnickiego Festiwalu. XV Międzynarodowy Festiwal Muzyki Kameralnej i Organowej*, Trzebnica 2008, s. 3-5.

2009

Artykuły:

1. *Nekropolia Pawłowa w Rzymie i jej znaczenie dla chrześcijan w ciągu wieków*, w: *Przeznaczeni do głoszenia Ewangelii. Rok Świętego Pawła*, (red. Waldemar Irek), Wrocław 2009, s. 123-133.
2. *Proces odkrywania „Innych Niemców”*, w: *Historiae Deditus Profesorowi Adamowi Galosowi w 85. rocznicę urodzin* (red. K. Matwijowski, W. Mrozowicz, Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka” 64(2009) 2-3, s. 529-536.
3. *Salwatorianie w Archidiecezji Wrocławskiej*, w: *Studia Salvatoriana Polonica* (red. Bogdan Giemza in.), Kraków-Bagno 2009, t. 3, s. 251-279.
4. *Kanonizacje i beatyfikacje dokonane przez papieża Jana Pawła II*, w: *Jan Paweł II – pasterz i pielgrzym* (red. Jan Górecki) Katowice 2009, s. 249-255.
5. *Trzebnica po wojnie trzydziestoletniej*, w: *Religia i polityka. Kwestie wyznaniowe i konflikty polityczne w Europie w XVIII wieku. W 300. rocznicę konwencji w Altranstädt*, (red. L. Harc i G. Wąs) Wrocław 2009, s. 169-178.
6. *Pismo Święte w życiu świętej Jadwigi*, w: *WPT 17(2009) 2*, s. 171-178.
7. *Nauczyciel i przyjaciel, o jakim każdy z nas marzy*, w: *Maius ac Divinius. Księga Jubileuszowa na 80-lecie urodzin ks. Jana Kruciny*, Wrocław 2009, s. 63-67.
8. *Kandydaci do zgromadzeń zakonnych z ziem polskich pod koniec XIX wieku na przykładzie salwatorianów*, w: *Stawać się chrześcijaninem dziś. Księga Pamiątkowa z okazji siedemdziesiątych urodzin księdza profesora Michała Chłopowca* (red. Tadeusz Reroń), Wrocław 2009, s. 301-313.
9. *Die Hl. Hedwig in Holtzschniten. Zum Verständnis der zahlreichen Hedwigslegenden des Mittelalters. Literatura Jadwiżańska w średniowieczu*, w: *Lex divina et civitatis Festschrift für Prof. H. Schambeck zum 75. Geburtstag. Księga Jubileuszowa na 75-lecie urodzin Prof. H. Schambecka*, (red. B. Nanaszak, J. Machnacz, Wrocław 2009, s. 99-109.
10. *Spotkania niezapomniane*, w: *Illum oportet crescere. Księga Pamiątkowa dla uczczenia Kardynała Zenona Grocholewskiego* (red. W. Irek, G. Sokołowski), Wrocław 2009, s. 23-26.
11. *Posąg św. Edyty Stein w Bazylice św. Piotra*, w: *WPT 17(2009) 1*, s. 228-235.
12. *Matka Boża – Królowa jezior w Brasławiu (Białoruś)*, w: *Zbawienie przez miłosierdzie i prawdę. Księga Pamiątkowa ku czci J E Ks. bpa Ignacego Deca* (red. Janusz Michalewski), Świdnica 2009, s. 373-378.
13. *Konwent rudzkich cystersów*, w: *Cystersi w Rudach. Materiały z konferencji naukowej w Opolu i Rudach 5-6 czerwca 2009 z okazji 750 rocznicy fundacji opactwa*, (red. Franciszek Wolnik), Opole 2009, s. 37-46.

14. *Duża ścieżka Świętej Jadwigi Śląskiej w Trzebnicy*, w: *Scriptura, diploma, sigillum. Prace ofiarowane Profesorowi Kazimierzowi Bobowskiemu*, (red. J. Zdenka, J. Karczewska), Zielona Góra 2009. s. 419-431.
15. *W poszukiwaniu prawdy o Piusie XII*, w: NŻ 26(2009) 3, s. 7-8.
16. *Bazylika Mniejsza w Ziębicach*, w: NŻ 26(2009) 1, s. 11-12.
17. *Viterbo i Trzebnica*, w: NŻ 26(2009) 10, s. 18-19.
18. *Sens odkrywania rodzimej kultury*, w: Ngt 2009 nr 37, s. 12.
19. *Trzechsetlecie kościoła w Pawłowie Trzebnickim*, w: Ngt 2009 nr 27, s. 12.
20. *Partnerstwo podpisane piórem i sercem Trzebnica – Kitzingen*, w: Ngt 2009 nr 24, s. 12.
21. *Chirurgia jest powołaniem*, w: Ngt 2009 nr 39, s. 12.
22. *XVII Tydzień Kultury Chrześcijańskiej*, w: Ngt 2009 nr 40, s. 12.
23. *Związki Jana Pawła II z Trzebnicą*, w: NWr. 52(2009) 41, s. VI-VII.
24. *75 urodziny Joachima kardynała Meisnera honorowego obywatela miasta Trzebnicy*, w: Ngt 2009 nr 18, s. 12.
25. *Związki Michała Łukasza Leopolda Willmanna z cystersami na Śląsku*, w: „Brzask”, (red. J.B. Kos) Trzebnica 2009, t. XV-XVI, s. 42-51.
26. *740. rocznica kanonizacji św. Jadwigi. Międzynarodowe Sanktuarium Świętej Jadwigi. Duża Ścieżka Świętej Jadwigi w Trzebnicy*, w: „Brzask”, Trzebnica 2009, t. XV-XVI, s. 67-84.
27. *Jan – zwany „Budowniczym”*. *Wspomnienie o ks. dr Janie Dragoszu SDS*, w: „Brzask”, Trzebnica 2009, t. XV-XVI, s. 224-227.
28. *Poświęcenie i ofiarność. Wspomnienie o dr Franciszku Wildnerze*, w: „Brzask”, Trzebnica 2009, t. XV-XVI, s. 236-237.
29. *Matka Boża Królowa Jezior – Brasław*, w: Sr 33(2009) 5, s. 20-23.
30. *Wielki reformator Kościoła – 425. rocznica śmierci św. Karola Boromeusza*, Ngt 2009 nr 45, s. 12.

2010

Artykuły:

1. *Rec. Kirche und Katholizismus seit 1945*, hrsg. von Erwin Gatz, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, (red. Jan Walkusz), Lublin 2010, t. 9, s. 423-429.
2. *Duchowy przewodnik, o jakim każdy marzy*, w: *Wspomnienia o księdzu Czesławie Podleskim 1934-2009*, (red. Stanisław Michałowski), Katowice 2010, s. 25-27.
3. *Święto województwa dolnośląskiego*, w: Sr 34(2010) 1, s.25.
4. *16 października – świętem województwa dolnośląskiego*, w: NŻ 27(2010) 1, s. 15-16.
5. *Anioł na ostrym dzyńdze*, w: NŻ 27(2010) 3, s.6-7.
6. *Krzyż cysterski w Trzebnicy*, w: NWr 53(2010) 12, s. V.

7. *Święta Jadwiga patronką Trzebnicy*, w: *Ngt* 2010, nr 13, s. 12.
8. *Ludzie, którzy budowali na skale. Zapowiedziane kanonizacje i beatyfikacje*, w: *Ngt* 2010 nr 11, s. 10.
9. 2010 – *Rok Wielkich Rocznic*, w: *Ngt* 2010 nr 3, s. 12.
10. *Gromniczna Matka Boża*, w: *Ngt* 2010 nr 5, s. 12.
11. *Nowe święto*, w: *NWr*. 53(2010) 2, s. V.

WYKAZ SKRÓTÓW:

ABMK	– „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”
ASKG	– „Archiv für schlesische Kirchengeschichte”
AZ	– „Apostoł Zbawiciela”
EK	– „Encyklopedia Katolicka”
DŚL	– „Dolny Śląsk”
GN	– „Gość Niedzielny”
GNGI	– „Gość Niedzielny Gliwicki”
GNWr	– „Gość Niedzielny Wrocławski”
HD	– „Homo Dei”
Infor. SDS	– „Informationes SDS”
KTH	–
MF	– „Miscellanea francescana”
MS	– „Myśl Społeczna”
N	– „Niedziela”
Ngt	– „Nowa gazeta trzebnicka”
NP	– „Nasza Przeszłość”
NWr	– „Niedziela Wrocławska”
NŻ	– „Nowe Życie”
PK	– „Prawo Kanoniczne”
PKat	– „Przegląd Katolicki”
PP	– „Przegląd Powszechny”
PZT	– (PzST – „Poznańskie Studia Teologiczne”)
RBL	– „Ruch Biblijny i Liturgiczny”
RRT	– „Reporter Region Trzebnickiego”
RTK	– „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”
SBDŚL	– „Słownik Biograficzny Katolickiego Duchowieństwa Śląskiego XIX i XX wieku”
SM	– „Salvatorianische Miteilungen”
SP	– „Studia Pedagogiczne”

SPTK	– „Słownik Polskich Teologów Katolickich”
Sr	– „Salwator”
STV	– „Studia Theologica Varsaviensia”
TPow	– „Tygodnik Powszechny”
UW	– „Unterwegs”
VoxP	– „Vox Patrum”
WNŻ	– „Wezwani na Żniwo”
WPT	– „Wrocławski Przegląd Teologiczny”
WSBZ	– „W Służbie Boskiego Zbawiciela”
WWK	– „Wrocławskie Wiadomości Kościelne”
ZŚl	– „Zaranie Śląskie”
ŻGR	– „Życie Regionu Trzebnica”

WYKAZ PRAC DOKTORSKICH, MAGISTERSKICH I ABSOLUTORYJNYCH
NAPISANYCH POD KIEROWNICTWEM KS. ANTONIEGO KIELBASYS

I. DOKTORATY:

2001

1. Ks. Dariusz Danilewicz, *Nawiedzenie Diecezji Legnickiej przez kopię obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej w latach 1992-1993*, Wrocław 2000; 5.02.2001; 245 ss.

2005

1. Ks. Władysław Węglarz SDS, *Salwatorianie w diecezji Noto na Sycylii 1894-1927*, Wrocław 2005; 20.06.2005; 433 ss.

II. PRACE MAGISTERSKIE:

1992

1. Kazimierz Oleksy SDS, *Działalność wydawnicza salwatorianów polskich w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej dla Polonii Amerykańskiej w latach 1940-1966*; Bagno 1992; ss. 77.
2. Tomasz Czubielski SDS, *Dzieje domu zakonnego Salwatorianów w Bagnie w latach 1930-1945*; Wrocław 1992; ss. 79.

1994

1. Tadeusz Seremet SDS, *Działalność salwatorianów w Dobroszycach w latach 1945 – 1970*; Wrocław 1994; ss. 112.

2. Andrzej Iwaniuk SDS, *Rekolekcje zamknięte dla wszystkich stanów jako forma odnowy życia religijnego w Polsce realizowana przez salwatorianów w latach 1928-1939*; Wrocław 1994; ss. 98.
3. Józef Moskalski SDS, *Życie i działalność Księdza Józefa Małysiaka w latach 1884-1918*; Wrocław 1994; ss. 79.
4. Dariusz Krzyształowicz SDS, *Działalność zakonodawcza Księdza Czesława Józefa Małysiaka (1884-1966)*; Wrocław 1994; ss. 78.

1995

1. Bogdan Cwynar SDS, *Miesięcznik „Salvator” w służbie idei powołań kapłańskich i zakonnych: (1934-39; 47-52)*; Wrocław 1995; ss. 134.
2. Marek Sarniewicz SDS, *Czasopismo „Posłaniec Salwatoriański” jako forma działalności apostołowskiej salwatorianów w pierwszym okresie ich pracy na ziemiach polskich*; Wrocław 1995; ss. 115.
3. Jacek Małaga SDS, *Sposób prowadzenia misji parafialnych przez salwatorianów polskich w latach 1918-1939*, Wrocław 1995; ss. 117.

1997

1. Dariusz Babuła SDS, *Diakon Marian Mieczysław Chrapla. Biografia Świętobliwego salwatorianina (1911-1934)*, Wrocław 1997; ss. 181.
2. Ireneusz Czech SDS, *Duszpasterstwo na terytorium objętym przez obecną parafię Wysoki Kościół w latach 1945-1994*, Wrocław 1997; ss. 257.

1998

1. Mieczysław Pajdo SDS, *Dzieje Parafii pod wezwaniem Matki Bożej Nieustającej Pomocy w Jurkowie w latach 1912-1962*, Wrocław 1998; ss.164.
2. Adam Teneta SDS, *Salwatorianie w Mikołowie w latach 1931-1952*, Wrocław 1998; ss. 198.
3. Ireneusz Kielbasa SDS, *Parafia pod wezwaniem Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Świętochłowicach w latach 1894-1923*, Wrocław 1998; ss. 166.
4. Jan Bukowiec SDS, *Duszpasterstwo w latach 1945-1995 na terytorium obecnej parafii Wszemirów*, Wrocław 1998; ss.124.
5. Piotr Ślemp SDS, *Salwatorianie w Zakopanem 1939-1989*, Wrocław 1998; ss. 131.
6. Tomasz Sander SDS, *Stowarzyszenie dziecięce pod nazwą Związek Anielski i jego rozwój na ziemiach polskich*, Wrocław 1998; ss. 115.
7. Stanisław Murawski, *Historia kościoła rzymsko-katolickiego w Polonym oraz działalność misji jezuitów w latach 1719-1773*, Wrocław 1998; ss. 57.

1999

1. Grzegorz Jabłonka SDS, *Męczeńska śmierć siostr salwatorianek: Stanisławy Falkus i Leopoldy Ludwig w Mikołowie w 1945 roku*, Wrocław 1999; ss. 202.

2000

1. Dariusz Basiaga SDS, *Historia domu zakonnego salwatorianów we Wrocławiu*, Wrocław 2000; ss. 143.
2. Adam Dąbrowski SDS, *Salwatorianie w Polsce na podstawie schematy zmów zgromadzenia (1900-1927)*, Wrocław 2000; ss. 101.
3. Grzegorz Borowski, *Średniowieczne przedstawienia figuratywne z kościoła św. Bartłomieja i św. Jadwigi w Trzebnicy*, Wrocław 2000; ss. 94.

2001

1. Paweł Wabik SDS, *Historia parafii Koczurki w latach 1945-1995*, Wrocław 2001; ss. 321.
2. Michał Owczarek SDS, *Dzieje parafii w Przyszowicach*, Wrocław 2001; ss. 321.
3. Tomasz Kieroń SDS, *Kult Św. Jadwigi Śląskiej w Mnichowicach*, Wrocław 2001; ss. 66.
4. Janusz Cwynar SDS, *Dzieje parafii pod wezwaniem Św. Doroty w Markowej w latach 1903-1939*, Wrocław 2001; ss. 131.
5. Grzegorz Podsiadło SDS, *Dzieje parafii pod wezwaniem Św. Jadwigi Śląskiej w Złotorzy w latach 1903-1939*, Wrocław 2001; ss. 163.
6. Piotr Hałdaś SDS, *Wiara w opatrzność Bożą w życiu Sługi Bożego Księdza Franciszka Marii od Krzyża Jordana, założyciela Zgromadzenia Salwatorianów w świetle jego Dziennika Duchowego*, Wrocław 2001; ss. 95.
7. Romuald Baingo SDS, *Parafia pod wezwaniem matki Bożej Różańcowej w Chropaczowie w latach 1915-1939*, Wrocław 2001; ss. 107.

2002

1. Rafał Pasternak SDS, *Odnowa życia religijnego w XIX wieku na przykładzie działalności zgromadzeń zakonnych pallotynów, salezjanów, salwatorianów i werbistów*, Wrocław 2002; ss. 75.
2. Roman Raniszewski SDS, *Węższe Seminarium Duchowne Salwatorianów w Bagnie w latach 1953-1993*, Wrocław 2002; ss. 191.
3. Janusz Górka SDS, *Ruch pielgrzymkowy w Sanktuarium Św. Jadwigi Śląskiej w Trzebnicy w latach 1945-2000*, Wrocław 2002; ss. 78.
4. Adam Broda SDS, *Działalność duchownych w Sejmie i Senacie II Rzeczypospolitej w latach 1928-1939*, Wrocław 2002; ss. 132.
5. Rafał Kanowski SDS, *Dzieje parafii pod wezwaniem świętego Wawrzyńca i świętego Antoniego w Wirku w latach 1874-1925*, Wrocław 2002; ss. 126.

6. Andrzej Kaliciak SDS, *Parafia pod wezwaniem Św. Michała Archanioła w Urazie w latach 1945-1995*, Wrocław 2002; ss. 124.
7. Zygmunt Śmigowski SDS, *Parafia pod wezwaniem Matki Bożej Nieustającej Pomocy w Jurkowie w latach 1963-2000*, Wrocław 2002; ss. 136.
8. Agnieszka Barełkowska-Goraś, *Duchowość Św. Jadwigi Śląskiej*, Wrocław 2002.
9. Katarzyna Gałuz, *O. Jan Beyzym wśród trędowatych na Madagaskarze*, Wrocław 2002.
10. S. Marzena Jezierska CSSJ, *Działalność misyjna Zgromadzenia Sióstr Św. Józefa w Afryce (1975-2000)*, Wrocław 2002.
11. Radosław Kuklis, *Parafia pw. Św. Michała Archanioła w Lewinie Kłodzkim w latach 1945-1995*, Wrocław 2002.
12. Monika Łoboda, *Powstanie i rozwój Zgromadzenia Małych Sióstr Jezusa Karola de Foucauld*, Wrocław 2002.
13. Roman Pasieczny SDS, *Salwatorianie w Polsce w latach 1927-1945*, Wrocław 2002.
14. Joanna Zawadzka, *Parafia pw. Św. Michała Archanioła w Bystrzycy Kłodzkiej w latach 1945-1995*, Wrocław 2002.

2003

1. Józef Kondziołka SDS, *Parafia Najświętszej Maryi Panny Matki Zbawiciela w Mikołowie w latach 1951-2000*, Wrocław 2003; ss. 187.
2. Sławomir Kochański SDS, *Działalność rekolekcyjno-misyjna salwatorianów na przykładzie pracy ks. Januarego Leszka Dublewicza*, Wrocław 2003; ss. 134.
3. Artan Seli SDS, *Męczeńskie dzieje Kościoła katolickiego w Albanii po drugiej wojnie światowej*, Wrocław 2003; ss. 170.
4. Krzysztof Bednarski, *Polski księgozbiór w bibliotece cysterek w Trzebnicy*, Wrocław 2003; ss. 100.
5. Waldemar Górczyński, *Obraz Matki Bożej Bolesnej z Tuligłów ze szczególnym omówieniem jego kultu w Łozinie*, Wrocław 2003; ss. 85.
6. Marek Moczka, *Ksiądz Józef Wittig – jego prace regionalne i związki z rodzinną Ziemią Kłodzką*, Wrocław 2003.
7. Robert Vonsovic SDS, *Powstanie i rozwój parafii pw. Św. Michała Archanioła w Michaliskach (Białoruś)*, Wrocław 2003.

2004

1. Sebastian Bratek SDS, *Historia parafii pod wezwaniem Św. Antoniego Padewskiego w Siemianowicach Śląskich*, Wrocław 2004; ss. 201.
2. Piotr Ryba SDS, *Powstanie i rozwój parafii Najświętszej Maryi Panny Królowej Świata w Mikuszowicach Śląskich*, Wrocław 2004; ss. 223.

3. Piotr Wojciechowski SDS, *Chór parafialny im. Św. Jadwigi w Trzebnicy w latach 1945-2000*, Wrocław 2004; ss. 96.
4. Katarzyna Puzoń, *Powstanie i rozwój parafii pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Szczawnie Zdroju*, Wrocław 2004; ss. 80.
5. Alina Justkowska, *Stanowisko Stolicy Apostolskiej wobec deportacji Żydów w okresie II wojny światowej*, Wrocław 2004; ss. 97.

2005

1. Maciej Figarski SDS, *Kapituły Prowincjalne Salwatorianów w Polsce i ich wpływ na rozwój zgromadzenia w latach międzywojennych*, Wrocław 2005; ss. 120.
2. Grażyna Pipir, *Drewniana architektura sakralna kościołów na ziemiach Śląskich*, Wrocław 2005.
3. Agnieszka Rybak, *Powstanie i rozwój parafii pw. Św. Jacka Odrowąża we Wrocławiu*, Wrocław 2005; ss. 90.
4. Piotr Skłym, *Przesłanie Papieża Pawła VI w jego podróżach apostolskich*, Wrocław 2005; ss. 72.

2006

1. Tomasz Górny SDS, *Święta liturgiczne Salwatorianów przed reformą Soboru Watykańskiego II*, Wrocław 2006; ss. 91.
2. Stanisław Jarosiewicz SDS, *Powstanie i rozwój parafii pw. Najświętszego Serca Jezusowego w Widuchowej*, Wrocław 2006.
3. Renata Kojder, *Ruch Focolari – Dzieło Maryi w Polsce*, Wrocław 2006; ss. 64.
4. Marta Dubek, *Droga do kapłaństwa Karola Wojtyły*, Wrocław 2006; ss. 121.
5. Andrzej Kański, *Kult św. Teresy Benedykty od Krzyża (Edyty Stein) na Śląsku*, Wrocław 2006; ss. 103.
6. Magdalena Szewczyk, *Święty Wincenty Pallotti – realizacja jego idei na ziemiach polskich*, Wrocław 2006; ss. 73.

2007

1. Ireneusz Pelka SDS, *Ruch pielgrzymkowy z parafii pod wezwaniem Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Świętochłowicach*, Wrocław 2007; ss. 142.
2. Adam Kuszał SDS, *Salwatorianie w Czechach i na Morawach (1895-1924)*, Wrocław 2007; ss. 129.
3. Patryk Gołubców, *Historia parafii pw. Św. Jana Chrzyciciela w Zakrzewiu*, Wrocław 2007; ss. 114.
4. Rafał Masztalercz, *Idea Zakonu Kamedułów i jej realizacja na ziemiach polskich*, Wrocław 2007; ss. 76.

5. Małgorzata Przybyła, *Historia kościoła i budynków klasztorńnych minorytów w Brzegu za panowania Piastów brzeskich w latach 1280-1675*, Wrocław 2007; ss. 53.
6. Beata Put, *Kościół pw. Nawiedzenia Maryi Panny w Białym Kościele, jako filia parafii w Nowolesiu*, Wrocław 2007; ss. 97.
7. Joanna Stefańczyk, *Kościół w Polsce w okresie niewoli awiniońskiej*, Wrocław 2007; ss. 75.
8. Marta Wiśniowiecka, *Reformacja w Wielkiej Brytanii od Henryka VIII do Elżbiety I*, Wrocław 2007; ss. 65.
9. Paweł Jaworski, *Dzieje parafii pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Strzelinie po 1945 r.*, Wrocław 2007; ss. 76.

2008

1. Aleksander Sapel SDS, *Początki Salwatorianów na Białorusi*, Wrocław 2008; ss. 159.
2. Anna Dąda, *Arcybiskup Arnosxt z Pardubic na tle epoki*, Wrocław 2008; ss. 105.

2009

1. Marek Domański SDS, *Parafia pod wezwaniem Świętego Mikołaja biskupa w Rudnie w latach 1945-2000*, Wrocław 2009.
2. Marek Gadomski SDS, *Ksiądz Marek Józef Piątkowski – Życie i działalność 1914-1995*, Wrocław 2009.

2010

1. Daniel Jamroży SDS, *Historia domu zakonnego salwatorianów w Nałęczowie*, Wrocław 2010; ss. 110.
2. Rafał Chlebowski SDS, *Paul Kindler (1846-1916). Muzyk, kompozytor, organista*, Wrocław 2010; ss. 84.
3. Grzegorz Skulski SDS, *Parafia Podwyższenia Krzyża Świętego w Jarnołtowie ze szczególnym uwzględnieniem okresu po 1945 roku*, ss. 101.
4. Andrzej Waclawek SDS, *Kult liturgiczny i formy nabożeństw ku czci Św. Jadwigi Śląskiej sprawowane w Trzebnicy*, Wrocław 2010; ss. 89.

III. PRACE ABSOLUTORYJNE NAPISANE W WYŻSZYM SEMINARIUM DUCHOWNYM SALWATORIANÓW W BAGNIE:**1988**

1. Krzysztof Jankowski SDS, *Propagowanie idei rekolekcji zamkniętych przez Salwatorianów w Polsce w latach 1927-1939*, Bagno 1988; ss. 47.

2. Krzysztof Szczotka SDS, *Troska Salwatorianów polskich o powołania kapłańskie i zakonne*, Bagno 1988, ss. 87.
3. Franciszek Kot SDS, *Apostolat ludzi świeckich w Zgromadzeniu Salwatorianów w pierwszych latach jego istnienia (1880-1900)*, Bagno 1988; ss. 40.

1989

1. Jan Pacholek SDS, *Publikacje polskie wydane przez Salwatorianów przed założeniem domu na ziemiach polskich (1881-1903)*, Bagno 1989; ss. 31.

1990

1. Dariusz Kopiec SDS, *Działalność wydawnicza Salwatorianów polskich po II wojnie światowej*, Bagno 1990; ss.76.
2. Dariusz Zarębski SDS, *Działalność publikacyjna salwatorianów polskich w latach 1884-1921*, Bagno 1990; ss. 32.

IRENA MAKARCZYK

KSIĄDZ PROFESOR ALOJZY SZORC (6 X 1935 – 27 XII 2010)

30 grudnia 2010 r. Olsztyn pożegnał kapłana, naukowca, przyjaciela, brata, a przede wszystkim człowieka – dobrego, szlachetnego i zawsze zycziwego. Pochodził z ziemi białostockiej, ale swoje dorosłe życie związał z Warmią. Przez ponad pięćdziesiąt lat zgłębiał dzieje tej ziemi i na tej ziemi życzył oczekiwać rzeczy ostatecznych.

Rodzina Ks. Profesora Szorca wywodziła się z drobnej szlachty podlaskiej znaczącej się herbem Mora (Mory, Morawa). Rodzice – Władysław i Helena z domu Mogielnicka – we wsi Chojnowo posiadali kilkunastohektarowe gospodarstwo rolne. Tam doczekali się ośmiorga dzieci, z których czworo już dzisiaj nie żyje. Ks. Szorc urodził się 6 października 1935 r., ochrzczony został 19 października w kościele parafialnym w Trzciannem. Tam też uczęszczał do szkoły podstawowej. Liceum Ogólnokształcące ukończył w 1954 r. w Olecku. Był zdolnym uczniem. Na zachowanych świadectwach szkolnych widnieją niemal wszystkie oceny bardzo dobre. Idea związania swego życia ze stanem duchownym kiełkowała w umyśle już bardzo młodego chłopca. Jako uczeń szóstej klasy, jak wspominał, powziął decyzję wstąpienia do zakonu kanoników regularnych laterańskich, którzy w pobliskim Elku od 1947 r. prowadzili niższe seminarium duchowne. Na skierowane tam podanie, skreślone ręką dziecka, otrzymał odpowiedź odmowną, ale zachęcającą tymczasem do dalszej nauki. Po ukończeniu liceum (1954) złożył dokumenty na Politechnikę Warszawską na Wydział Budownictwa Przemysłowego, gdzie został przyjęty bez egzaminów wstępnych. Studiów tych jednak nie podjął. Jesienią 1954 r. wstąpił do Warmińskiego Seminarium Duchownego w Olsztynie. Tu z rąk ówczesnego rządcy diecezji biskupa Tomasza Wilczyńskiego przyjął kolejne święcenia: 21 grudnia 1957 r. subdiakonatu, 2 lutego 1958 r. diakonatu i 24 maja 1959 r. święcenia kapłańskie. Przez pierwszy rok po święceniach pracował na stanowisku wikariusza w parafii Najświętszego Serca Pana Jezusa w Olsztynie. Następnie biskup Wilczyński skierował Go na studia specjalistyczne z zakresu historii Kościoła na Katolicki Uniwersytet Lubelski. Tam pod kierunkiem wybitnego historyka, ks. prof. Mieczysława Żywczyńskiego (†1978), uzyskał w 1963 r. stopień magistra (*Rządy biskupa Andrzeja Chryzostoma Żaluskiego na Warmii*

w latach 1698-1705), a następnie, w 1966 r., stopień doktora (*Diecezja warmińska za biskupa Andrzeja Chryzostoma Żaluskiego 1698-1711*).

Obie prace kierunkowały młodego historyka na badania dziejów Warmii i Rzeczypospolitej XVIII-go stulecia. Z tego zakresu pod koniec lat sześćdziesiątych opublikował kilka artykułów. W problemach badawczych tego czasu, jak nieraz wspominał, zapewne pozostałby nadal, jednak okoliczności, jakie zaszły w diecezji warmińskiej w 1969 r. zdecydowały o zmianie Jego kierunku badań, głównie na wiek XVI. Te okoliczności to powierzenie przez Prymasa Polski kard. Stefana Wyszyńskiego diecezji warmińskiej prowadzenia procesu starań o beatyfikację kard. Stanisława Hozjusza. Przed wojną (od 1926) prace te prowadziła diecezja chełmińska, gdyż warmińska nie należała wówczas do Polski. Ale, jak wiadomo, Hozjusz tylko dwa lata był biskupem chełmińskim (1549-1551), podczas gdy warmińskim aż dwadzieścia osiem (1551-1579). Skompletowanie materiałów na potrzeby procesu wymagało sporej mobilizacji i wysiłku. W tym celu bp warmiński Józef Drzazga w 1969 r. powołał Komisję Historyczną, w której skład weszli historycy: ks. bp dr Jan Obłąk, ks. dr Henryk Damian Wojtyska, zakonnik ze zgromadzenia Księży Pasjonistów oraz ks. dr Alojzy Szorc. To był ten moment, kiedy ks. Szorc musiał w swoich badaniach zająć się czasami wcześniejszymi. Komisja najpierw dokonała bilansu przedwojennych prac nad Hozjuszem, jakie w diecezji chełmińskiej prowadzili księża Józef Smoczyński oraz Antoni Liedtke. Materiały te kuria biskupia w Pelplinie przekazała diecezji warmińskiej. Następnie komisja zapoznała się ze zbiorami Akademii Umiejętności, która od 1876 r. organizowała edycję korespondencji Hozjusza oraz, co najważniejsze, członkowie komisji postanowili przeprowadzić w Polsce i Europie własną kwerendę pism Hozjusza, głównie korespondencji, szacowanej na blisko dwanaście tysięcy listów. Intensywną kwerendę w latach 1970-1974 prowadzili ks. Wojtyska absolwent Rzymskiego Gregorianum oraz ks. Szorc. Przez rok czasu ks. Szorc pracował w archiwach włoskich, głównie watykańskim, ponadto w archiwach Austrii, Francji, Niemiec i Szwecji. Księża Wojtyska i Szorc postanowili nie tylko wypełnić zadania wobec diecezji w ramach starań o beatyfikację, ale je rozszerzyć o kontynuację publikacji korespondencji Hozjusza, rozpoczętej w 1879 r. przez historyków – Wincentego Zakrzewskiego z ośrodka krakowskiego oraz Franciszka Hiplera z Warmii. Ci uczeni opublikowali dwa tomy korespondencji Hozjusza, z lat 1525-9 V 1558, które w latach 1879-1888 zostały wydane jako tom czwarty i dziewiąty serii *Acta historica res gestas Poloniae illustrantia*. Kontynuacją były trzy tomy korespondencji Hozjusza, które do druku przygotowali księża Wojtyska i Szorc (Wojtyska tom od 1 VI 1558 do 31 VIII 1560, Szorc dwa tomy: za rok 1564 i 1565). Wydane one zostały w latach 1976-1980 jako tom 13, 15 i 17 rocznika „Studia Warmińskie”.

Praca nad edycją źródeł historycznych była jedną z ulubionych form pracy naukowej ks. prof. Szorca. Uważał, że „na tej pracy nikt kariery nie robi, należy

ją jedynie uważać za służebną dla nauki, by inni mieli z czego korzystać”. Na tym polu, obok edycji hozjańskich, miał też inne osiągnięcia: tom źródeł do dziejów reformacji w Prusach Królewskich, dwa tomy źródeł z czasów rządów bp. Ignacego Krasickiego oraz tom źródeł z czasów „potopu” szwedzkiego na Warmii.

Obok badań hozjańskich różne okoliczności spowodowały spotkanie ks. prof. Szorca z prof. Zbigniewem Zdrójkowskim z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, w wyniku którego ks. Szorc przez osiem lat prowadził badania nad funkcjonowaniem prawa chełmińskiego na Warmii. Efektem tych prac była monumentalna rozprawa *Dominium warmińskie 1243-1772. Przywilej i prawo chełmińskie na tle ustroju Warmii*, Olsztyn 1990. Stała się ona podstawą do uzyskania w 1988 r. na Wydziale Prawa i Administracji UMK w Toruniu stopnia doktora habilitowanego.

W kręgu zainteresowań ks. prof. Szorca pozostawały też wielkie postacie związane z Warmią: Mikołaj Kopernik, Stanisław Hozjusz, Marcin Kromer czy Ignacy Krasicki. Prowadzone badania i ich efekty w postaci opublikowanych książek i artykułów stały się podstawą do uzyskania w 1999 r. tytułu profesora. Wszystkie prace ks. prof. Szorca oparte są na gruntownej kwerendzie archiwalnej. Był autorem kilkunastu książek i wielu artykułów. Każda publikacja Prof. Szorca, opatrzona bogatym aparatem krytycznym i często tekstem źródłowym, stanowi źródło informacji do dalszych badań. Potrafił pisać prosto, jasno i logicznie, ale jednocześnie w sposób oryginalny i wręcz nie do naśladowania. Ta oryginalność myśli i sposób ujęcia zawsze wzbudzała zainteresowanie, a ekspresywność przekazu przykuwała uwagę odbiorców. W taki sposób głosił referaty, prelekcje i wykłady akademickie, taki bywał również w zwyczajnych kontaktach codziennych. Wygłosił bardzo wiele referatów na różnych konferencjach i spotkaniach, ale też sam był organizatorem sympozjów naukowych, w tym kilku ogólnopolskich, związanych z problematyką hozjańską i kromeriańską, cieszących się w środowisku naukowym dużym uznaniem.

W ramach prowadzonych badań współpracował z instytucjami naukowymi, zagranicznymi i polskimi: z Historischer Verein für Ermland w Münster, z Katolischer Akademischer Ausländer-Dienst z siedzibą w Bonn, z Jezuickim Ośrodkiem Studiów Kościelnych w Rzymie w zakresie wykorzystania do publikacji zasobów Archiwum Watykańskiego i Biblioteki Watykańskiej, a także licznych innych archiwów włoskich. W Polsce był członkiem dwóch komisji Polskiej Akademii Nauk – Neolatynistyki oraz Badań nad Odrodzeniem i Reformacją. Na płaszczyźnie regionalnej został w 1990 r. powołany przez Wojewodę Olsztyńskiego Romana Przedwojskiego do Rady Naukowej Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie.

Zajęcia dydaktyczne ks. prof. Szorc prowadził ponad czterdzieści lat. Jeszcze w trakcie studiów bp Wilczyński zlecił mu 12 września 1963 r. wykłady z historii

Kościoła w Warmińskim Seminarium Duchownym i realizował je do 2003 r. Historię Kościoła wykładał też w Instytucie Kultury Chrześcijańskiej im. Jana Pawła II w Olsztynie oraz w Kolegium Teologicznym w Kaliningradzie. W latach 1994-1999 został zatrudniony, jako pierwszy z duchownych diecezji warmińskiej, w pełnym wymiarze godzin w Wyższej Szkole Pedagogicznej, najpierw w Zakładzie Literatury Staropolskiej, a następnie w Zakładzie Historii Starożytnej, Średnio-wiecznej i Nauk Pomocniczych w Instytucie Historii. Za wyróżniające się osiągnięcia w dziedzinie naukowej otrzymał w 1997 r. nagrodę Rektora Wyższej Szkoły Pedagogicznej. Kiedy w 1999 r. powstał Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, ks. Szorc przeszedł na nowo utworzony Wydział Teologii, z którego po czterech latach powrócił do Instytutu Historii. Oprócz zajęć w Instytucie Historii, przez dwa lata, prowadził też wykłady z historii powszechnej w ramach tzw. wykładów modułowych dla studentów kierunków przyrodniczych, technicznych i matematycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego. Wykłady cieszyły się ogromnym powodzeniem, a na zajęcia przychodziło ponad czterysta osób. Wypromował kilkudziesięciu magistrów i jednego doktora. Zajęcia dydaktyczne prowadził do 30 września 2009 r. W latach 2003-2008 był przewodniczącym Komisji do spraw przewodów doktorskich w dyscyplinie historii na Wydziale Humanistycznym UWM w Olsztynie, od 2005 r. był członkiem Komitetu Redakcyjnego czasopisma naukowego „Echa Przeszłości”. Należał również do Komitetu Redakcyjnego czasopisma powstałego w 1999 r. na Wydziale Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego – „Forum Teologiczne”.

Obok zajęć dydaktycznych i badań naukowych ks. Szorc podejmował też prace innego rodzaju. W Seminarium Duchownym w latach 1963-1966 był prefektem *pro disciplina*. W tym czasie wypełniał też obowiązki kapelana siostr zakonnych pracujących w seminarium oraz obsługiwał kapliczkę we wsi Stare Kieźliny. Na krótki czas, od 25 maja do 1 lipca 1968 r. bp Drzazga powierzył Mu administrację parafii Łankiejmy „z wszystkimi prawami i obowiązkami administratora parafii łącznie z prawem błogosławienia małżeństw”. W ramach diecezji pełnił inne jeszcze funkcje: 1 stycznia 1968 r. otrzymał nominację na stanowisko archiwariusza akt nowych Kurii Biskupiej, 12 września 1968 r. został diecezjalnym wizytatorem nauczania religii, a 11 grudnia 1969 r. diecezjalnym referentem prasowym. W Warmińskim Wydawnictwie Diecezjalnym 18 lutego 1983 r. został członkiem rady wydawniczej, a 14 kwietnia 1983 r. jego wicedyrektorem. Członkiem Rady Kapłańskiej był od 17 kwietnia 1985 r. Przez dziesięć lat pełnił funkcję redaktora naczelnego rocznika „Studia Warmińskie”.

Przez sześć lat prof. Szorc wypełniał obowiązki Rektora Warmińskiego Instytutu Teologicznego, który w 1999 r. – obok Akademii Rolniczo-Technicznej i Wyższej Szkoły Pedagogicznej – wszedł jako człon nowo powstałego Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego. Ks. prof. Szorc został wówczas pierwszym Dzieka-

nem i organizatorem Wydziału Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego. Na stanowisku tym pracował przez jedną kadencję (1999-2002). Był członkiem Senatu Uczelni, powołany został do senackiej Komisji ds. Rozwoju, Budżetu i Majątku, w latach 2003-2008 należał do Rady Archiwalnej Uczelni.

Zaangażowanie i praca ks. prof. Szorca zostały docenione zarówno przez władze kościelne jak i uniwersyteckie, ale też towarzystwa naukowe oraz stowarzyszenia. W Katedralnej Kapitułe Warmińskiej 10 marca 1973 r. otrzymał kanonię honorową, a 17 września 1980 r. kanonię rzeczywistą. 11 kwietnia 1985 r. przez Kurię Rzymską został mianowany honorowym prałatem papieskim.

Na płaszczyźnie naukowej i dydaktycznej prof. Szorc uhonorowany został kilkoma nagrodami. Z inicjatywy władz Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie w 2001 r. Prezydent Rzeczypospolitej Aleksander Kwaśniewski odznaczył ks. Profesora Złotym Krzyżem Zasługi. W 2005 r. otrzymał Medal Komisji Edukacji Narodowej. Za wybitne zasługi dla rozwoju uczelni w 2006 r. został uhonorowany Złotym Laurem Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego. Ponadto kilkakrotnie (2000, 2001, 2002, 2004) otrzymał nagrodę Rektora Uniwersytetu za osiągnięcia w dziedzinie naukowej i organizacyjnej.

Ks. prof. Szorc został też uhonorowany za pracę nad dziejami Warmii. W 2001 r. „w uznaniu zasług dla organizacji środowiska i badań naukowych na Warmii i Mazurach” otrzymał dyplom członka honorowego Towarzystwa Naukowego im. Wojciecha Kętrzyńskiego. W 2003 r. został laureatem XIII-tej edycji Nagrody Regionalnej imienia Michała Lengowskiego „za wybitne osiągnięcia naukowe ujmujące przeszłość Warmii, w tym również edycje tekstów źródłowych oraz szczególną umiejętność budzenia zainteresowania historią tej ziemi”. 17 września 2004 r. został honorowym członkiem Polskiego Towarzystwa Historycznego. 25 sierpnia 2006 r. otrzymał wyróżnienie „Przyjaciel Warmii”, przyznane przez Stowarzyszenie „Dom Warmiński”. W 2008 r. z okazji Jubileuszu 60-lecia Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Olsztynie otrzymał dyplom za 32-letnią przynależność do PTH oraz podziękowania za zaangażowanie w działania Oddziału. Na siedemdziesięciolecie urodzin ks. Profesora przyjaciele, współpracownicy i uczniowie przygotowali Jubilatowi Księgę Pamiątkową. Uroczystości odbyły się 27 października 2006 r. w Sali Kromeriańskiej na Zamku w Olsztynie.

Ostatnim wyróżnieniem była przyznana ks. Profesorowi w październiku 2010 r. przez Marszałka Województwa Warmińsko-Mazurskiego Jacka Protasa nagroda humanistyczna im. Wojciecha Kętrzyńskiego.

Śp. ks. prof. Alojzy Szorc pozostawił wiele prac nieukończonych. Do ostatnich dni pracował nad monografią kard. Stanisława Hozjusza oraz nad Wstępem krytycznym do przygotowanego do druku rejestru niewydanej korespondencji Hozjusza za lata 1567-1579. W wydruku komputerowym pozostał tom korespondencji Hozjusza za rok 1566 oraz w dużej części przygotowane do druku proto-

koły posiedzeń Kapituły Warmińskiej z czasów Mikołaja Kopernika. W rękopisie pozostawił wiele opracowanych zagadnień, które zapewne po dopracowaniu stanowiąby cenne artykuły, oraz ogromną ilość wypisów archiwalnych, dokładnie opisanych i ułożonych tematycznie.

Decyzją ks. sbp. Metropolity Warmińskiego Wojciecha Ziemby zorganizowana została „Pracownia Naukowa im. Ks. Prof. Szorca”, w której zgromadzony został cały księgozbiór Profesora oraz wszystkie materiały przez Niego pozostawione.

BIBLIOGRAFIA PRAC KSIĘDZA PROFESORA ALOJZEGO SZORCA

I. WYDAWNICTWA ŹRÓDŁOWE

Korespondencja Stanisława Hozjusza kardynała i biskupa warmińskiego, t. 5: 1564, oprac. Alojzy Szorc, *Studia Warmińskie*, t. 13, 1976. Rec: Reifferscheid Gerhard, *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands*, Bd. 39, 1978, s. 168-171; Tazbir Janusz, „Kwartalnik Historyczny” nr 2, 1978, s. 447-448; Wlazło Stanisław, „Kierunki” 1978, nr 33, s. 4; Czaplinski Władysław, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1978, nr 1, s. 117-120; Urban Waclaw, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, t. 24, 1979, s. 174-178; Szymaniak Wiktor, „*Studia Źródłoznawcze*”, t. 25, 1981, s. 222-224; Szczucki Lech, „*Zapiski Historyczne*”, 1989, t. 54, z. 2/3, s. 135-139.

Korespondencja Stanisława Hozjusza kardynała i biskupa warmińskiego, t. 6: 1565, oprac. Alojzy Szorc, „*Studia Warmińskie*” t. 15, 1978. Rec.: Czaplinski Władysław, „*Komunikaty Mazursko-Warmińskie*” 1978, nr 1, s. 117-120; Odyniec Waclaw, „*Rocznik Gdański*” t. 40, 1980, z. 1, s. 220-222; Krzepakowski Stanisław, Urban Waclaw, „*Komunikaty Mazursko-Warmińskie*” 1982, nr 4, s. 403-407; Szczucki Lech, zob. jw.

Rywalizacja katolików z luteranami o kościół św. Mikołaja w Elblągu 1520-1621. Źródła do dziejów reformacji i w Prusach Królewskich, zebrał i oprac. Alojzy Szorc, Olsztyn 2002. Rec.: Kawczyński Sebastian, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, t. 47, 2003, s. 233-238; Makarczyk Irena, „*Komunikaty Mazursko-Warmińskie*” 2004, nr 1(243), s. 109-113.

Ignacy Krasicki na Warmii 1766-1772. Przekazy źródłowe, cz. I: 1766-1768, ss. 316; cz. II: 1769-1772, ss. 304, Olsztyn 2002. Rec.: Bogdan Danuta, „*Komunikaty Mazursko-Warmińskie*” 2003, nr 3, s. 397-400; Stasiewicz Krystyna, „*Komunikaty Mazursko-Warmińskie*” 2003, nr 4, s. 573-577; Józef Włodarski, „*Zapiski Historyczne*” t. LXX, R. 2005, z. 2-3; Zbigniew Go-

liński, w: *Wiek Oświecenia*, t. 20, poświęcony Stanisławowi Konarskiemu (1700-1773), Warszawa 2004, s. 179-182.

Warmia w dobie potopu szwedzkiego 1654-1660. Protokoły posiedzeń kapituły warmińskiej, korespondencja i akta, oprac. A. Szorc, I. Makarczyk, Olsztyn 2008.

II. KSIĄŻKI

Mikołaj Kopernik kanonik warmiński, Olsztyn 1973, ss. 80. Rec.: Borzyszkowski Marian, „Warmińskie Wiadomości Diecezjalne” 1975, nr 6, s. 253-254.

Mikołaj Kopernik kanonik warmiński, wyd. 2 [w druku na 2011 r.].

Dominium warmińskie 1243-1772. Przywilej i prawo chełmińskie na tle ustroju Warmii, Olsztyn 1990, ss. 534. Rec.: Rozenkranz Edwin, „Rocznik Gdański” t. 51, 1991, z. 1, s. 216-219; Staniszewski Andrzej, „Nowości wydawnicze” *Gazeta Olsztyńska*, 1991, nr 124, s. 3; Bogdan Danuta, Ku syntezie dziejów Warmii, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1992, nr 3/4, s. 369-375; Bukowski Waldemar, „Inter Finitimos” 1992, nr 2, s. 23-24; Dygdała Jerzy, „Kwartalnik Historyczny” 1992, nr 4, s. 137-139; Kamińska Krystyna, „Zapiski Historyczne” 1993, z. 2/3, s. 98-101; Pawlak Marian, *WSP Bydgoszcz „Studia Historyczne”* z. 4, 1994, s. 109-111; Bagiński Józef, *Pierwsza synteza dziejów dominium warmińskiego*, w: *Studia historyczne z XIII-XIV wieku*, pod red. J. Śliwińskiego, Olsztyn 1995.

Dzieje diecezji warmińskiej (1243-1991), Olsztyn 1991, ss. 152. Rec.: Staniszewski Andrzej, *Nowości wydawnicze*, „*Gazeta Olsztyńska*” 1991, nr 124, s. 3. Artykuł na podst. powyższej książki: Stasiewicz Krystyna, *Dzieje autonomii. Potykanie się o historię*, „*Dziennik Pojezierza*” 1991, nr 38, s. 5.

S. Achremczyk, A. Szorc, *Braniewo*, Olsztyn 1995, ss. 340 [A. Szorc, s. 1-242; S. Achremczyk, s. 243-340]. Rec.: Chorostian Bogusława, „*Folia Fromborensia*” nr 2, 1999, s. 193-195.

A. Szorc, A. Kopiczko, *Wwyższe Seminarium Duchowne „Hosianum”. Zarys dziejów*, Olsztyn 1995, ss. 168, [A. Szorc s. 7-104; A. Kopiczko s. 105-165].

Stefan Sadorski (1581-1640) fundator Świętej Lipki, Olsztyn 1996, ss. 143.

Dzierzgoń od początku do dni naszych 1248-1998, Dzierzgoń 1998, ss. 368.

Kolegium jezuickie w Braniewie i jego księgozbiór, Olsztyn 1998, ss. 129. Polemika: Rapacka Irena, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 1999, nr 2, s. 277-280.

Dzieje Warmii 1454-1660. Stan badań i postulaty badawcze, Olsztyn 1999, ss. 157.

III. ARTYKUŁY W PRACACH ZBIOROWYCH

Sługa Boży Stanisław Hozjusz, w: *Święci polscy*, t. 12, pod red. Joachima Romana Bara, Warszawa 1987, s. 9-91.

- Kancelarie Dominium Warmińskiego do końca XVIII w. Stan badań i postulaty badawcze*, w: *Kancelarie okresu księgi wpisów w Prusach Królewskich*, pod red. A. Tomczaka, Warszawa 1994, s. 19-34.
- W sprawie włączenia Warmii do Polski w 1466r.*, w: *Studia historyczne z XIII-XV wieku*, pod red. J. Śliwińskiego, Olsztyn 1995, s. 143-150.
- Królowie polscy z dynastii saskiej wobec Warmii, w: Między Barokiem a Oświeceniem. Nowe spojrzenie na czasy saskie*, praca zbiorowa pod red. K. Stasiewicz i S. Achremczyka, Olsztyn 1996, s. 125-132.
- Albrecht von Hohenzollern (1490-1568) ostatni wielki mistrz Zakonu Krzyżackiego i pierwszy księżę świecki a reformacja w Prusach, w: *Przeszłość natchnieniem dla teraźniejszości*, Ełk 1996, s. 91-99.
- Życie codzienne na dworze biskupów warmińskich na przykładzie dworów Stanisława Hozjusza i Marcina Kromera*, w: *Życie codzienne na dawnych ziemiach pruskich*, Olsztyn 1997, s. 7-30.
- Diecezja warmińska i wrocławska za czasów kardynała Stanisława Hozjusza (zm. 1579 r.)*, w: *Miejsce i rola Kościoła wrocławskiego w dziejach Śląska*, pod red. K. Matwijowskiego, Wrocław 2001, s. 40-49.
- Warmia czasów Reginy Protmann (w drugiej połowie XVI i na początku XVII wieku)*, *Studia Warmińskie*, t. 38, 2001, s. 167-177.
- Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie – jego zawartość i znaczenie*, w: *Życie codzienne na dawnych ziemiach pruskich*, praca zbiorowa pod red. A. Achremczyka, Olsztyn 2002, s. 76-85.
- Familiarność między biskupem a kanonikiem na przykładzie korespondencji Jana Stefana Wądźgi a Zachariaszem Janem Szolcem*, w: *Między barokiem a oświeceniem: sarmacki konterfekt*, praca zbiorowa pod red. S. Achremczyka, Olsztyn 2002, s. 95-110.
- Ingresy biskupów warmińskich*, w: *Życie codzienne na dawnych ziemiach pruskich: obchody rocznicowe i świąteczne*, praca zbiorowa pod red. S. Achremczyka, Olsztyn 2004, s. 14-19.
- Die Korespondenz des Hosius. Probleme der Edition*, w: *Hosius in Europa*, *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermland*, Münster 2005.
- Warmińskie fundacje naukowe do końca XVIII wieku*, w: *Między barokiem a oświeceniem: edukacja, wykształcenie, wiedza*, praca zbiorowa pod red. S. Achremczyka, Olsztyn 2005, s. 316-319.
- Parafia katolicka w Królewcu 1650-1772, „Mrągowskie Zeszyty Humanistyczne” t. 5/6, Mrągowo 2005/2006, tom pod ogólnym tytułem: Tradycje historyczne i kulturowe ziem pruskich.*
- Rola dziejowa kardynała Stanisława Hozjusza*, w: *Kardynał Stanisław Hozjusz (1504-1579)*.

- Osoba, myśl, dzieło, czasy, znaczenie*, praca zbiorowa pod red. S. Achremczyka, J. Guzowskiego, J. Jezierskiego, Olsztyn 2005, s. 99-112.
- Spuścizna piśmiennicza kardynała Stanisława Hozjusza*, w: *Tradycje kulturowe ziem nadbałtyckich*, (praca zbiorowa pod red. J. Hochleitnera, w druku).
- Protokoły posiedzeń kapituły warmińskiej z czasów Mikołaja Kopernika*, w: *Castrī Dominae Litterae Annales*, Vol. II – *Poszukiwanie grobu Mikołaja Kopernika*, praca zbiorowa pod red. J. Gąssowskiego, Pułtusk 2005, s. 179-197.
- Państwo zakonne i organizacja kościelna w Prusach (1243-1525)*, w: *Piśmiennictwo pragmatyczne w Polsce do końca XVIII wieku na tle powszechnym*, praca zbiorowa pod red. J. Gancewskiego, A. Wałkowskiego, Olsztyn 2006, s. 9-24.
- Jan Hozjusz 1502-1595 brat kardynała, starosta dobromiejski*, w: *Nad Bałtykiem, Pregola i Lyną XV-XX wiek. Księga Pamiątkowa poświęcona Jubileuszowi 50-lecia pracy naukowej Profesora Janusza Jasińskiego*, pod red. Z. Rodomańskiej, Olsztyn 2006, s. 12-43.
- Biskupi warmińscy w Lidzbarku 1350-1795*, w: *Historia Lidzbarka Warmińskiego*, praca zbiorowa pod red. K. Mikulskiego, E. Borodina, Lidzbark Warmiński 2008, s. 143-220.
- Stanisław Hozjusz (1504-1579, biskup warmiński w latach 1551-1579)*, w: *Poczet biskupów warmińskich*, praca zbiorowa pod red. S. Achremczyka, Olsztyn 2008, s. 149-168.
- Marcin Kromer (1512-1589, biskup warmiński w latach 1569-1589)*, w: jw., s. 169-182.
- Andrzej Batory (1563-1599, biskup warmiński w latach 1589-1599)*, w: jw., s. 183-192.
- Biskup wileński Walerian Protaszewicz Szuszkowski we współpracy z biskupami warmińskimi Stanisławem Hozjuszem i Marcinem Kromerem w dziele potrydenckiej odnowy Kościoła*, w: *The ecumenical council of Trent (1545-1653) and the culture of Lithuania*, praca zbiorowa pod red. L. Jovaiša, Wilno 2009, s. 46-63.
- Marcin Kromer (1512-1589) – dyplomata spraw pruskich*, w: *Historia – Archiwistyka – Informacja naukowa. Prace dedykowane Profesorowi Bohdanowi Ryszewskiemu*, pod red. Marzeny Świigoń, Olsztyn 2009, s. 99-112.
- Wybór biskupa warmińskiego przez Kapitułę Warmińską w teorii i praktyce*, w: *Warmińska Kapituła Katedralna. Dzieje i wybitni przedstawiciele*, praca zbiorowa pod red. A. Kopiczko, J. Jezierskiego, Z. Żywicy, Olsztyn 2010, s. 233-255.

IV. ARTYKUŁY W CZASOPISMACH NAUKOWYCH

- Losy biskupstwa warmińskiego w dobie wojny północnej 1700-1711*, „Studia Warmińskie” t. 2, 1965, s. 65-93.
- Diaspora diecezji warmińskiej za biskupa Andrzeja Chryzostoma Załuskiego (1698-1711)*, „Studia Warmińskie” t. 3, 1966, s. 45-77.
- Z działalności kościelnej biskupa Andrzeja Chryzostoma Załuskiego na Warmii (1698-1711)*, „Studia Warmińskie” t. 4, 1967, s. 35-62.
- Articuli iurati Andreae Chrisostomi Załuski episcopi Varmiensis*, „Studia Warmińskie” t. 4, 1967, s. 555-558.
- Relacje biskupów warmińskich XVII i XVIII wieku do Rzymu o stanie diecezji*, „Studia Warmińskie” t. 5, 1968, s. 201-239.
- Fundacja biskupa Teodora Potockiego. Dom dla konwertytów w Braniewie 1772-1945*, „Studia Warmińskie” t. 6, 1969, s. 211-242.
- Stanisław Hozjusz a reformacja w Elblągu*, *Studia Warmińskie*, t. 7, 1970 [druk: 1971], s. 35-88.
- Rec. Lassota Józef, „Rocznik Elbląski” t. 6, 1973, s. 241-244.
- Zagrożenie Warmii przez Prusy (1722-1772)*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1972, nr 4(118), s. 529-588.
- Frombork*, Dictionnaire d’Histoire et de Geographie Ecclesiastiques, sous la direction de R. Aubert, t. 19, Paris 1981, kol. 163-164.
- Wstęp do tomu dwudziestego Studiów warmińskich*, 1983, s. 9-11.
- Stanisław Hozjusz jako rzecznik interesów polskich i katolickich w Prusach*, „Studia Warmińskie” t. 20, 1983 [druk: 1991], s. 169-187.
- Wilkierze warmińskie*, „Studia Warmińskie” t. 21, 1984, s. 5-76.
- Wiktoria wiedeńska i jej echa na Warmii*, „Studia Warmińskie” t. 21, 1984, s. 201-234.
- Z problematyki edytorskiej Hozjusza*, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, t. 33, 1988, s. 147-165.
- Statuty kapituły kolegiackiej w Dobrym Mieście z 1583 r.*, „Studia Warmińskie” t. 30, 1993, s.163-193.
- Kanonja warmińska Mikolaja Kopernika*, „Przegląd Regionalny” Toruń, 1994, z. 10, s. 13-18.
- Stefan Sadorski (1581-1640). Fundator Świętej Lipki*, cz. 1, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1994, nr 4, s. 395-414.
- Stefan Sadorski (1581-1640). Fundator Świętej Lipki*, cz. 2, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1995, nr 1, s. 15-44.
- Dzieje parafii katolickiej w Królewcu 1614-1650*, „Studia Warmińskie” t. 32, 1995, s. 129-183.
- Biskup Ignacy Krasicki wobec kasaty jezuitów na Warmii (1773-1780)*, „Zeszyty Naukowe

- Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie” nr 8, „Prace Historyczne” z. 1, pod red. T. Filipkowskiego, Olsztyn 1997, s. 58-65.
- Warmińskie Seminarium Diecezjalne w trudnym stuleciu 1772-1872*, „Studia Warmińskie” 1997, t. 34, s. 151-176.
- Andrzej Batory jako koadiutor Marcina Kromera 1584-1589*, „Forum Teologiczne” t. 1, Olsztyn 2000, s. 237-283.
- Artykuły zaprzysiężone biskupa warmińskiego Andrzeja Batorego z 1585 roku*, „Echa Przeszłości” 2001, t. 2, s. 179-197.
- Warmia czasów Reginy Protman (w drugiej połowie XVI i na początku XVII wieku)*, „Studia Warmińskie” 2001, t. 38, s. 167-178.
- Artykuły zaprzysiężone Marcina Kromera z 1571 roku*, „Echa Przeszłości” t. 3, 2002, s. 49-66.
- Przywilej lokacyjny miasta Olsztyna z 31 października 1353 roku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2004, nr 3(245), s. 283-300.
- Dzieje parafii katolickiej w Królewcu 1650-1780*, „Studia Mrągowskie” 2005/2006, nr 5/6, s. 36-92.
- „*Monumenta Historiae Warmiensis*” – seria źródeł do dziejów Warmii opublikowanych w latach 1860-1937 i jej wydawcy, „Echa Przeszłości” t. 10, 2009, s. 161-190.

V. ARTYKUŁY POPULARNO-NAUKOWE W WARMIŃSKICH WIADOMOŚCIACH DIECEZJALNYCH

- Cztereichsetlecie Zgromadzenia Sióstr św. Katarzyny na Warmii, WWD, R. 27, 1972, s. 44-45.
- Ocena znalezionych hoźjanów w Szwecji*, WWD, R. 28, 1973, nr 4, s. 220-221.
- Historia synodów diecezji warmińskiej od początku do dni naszych (1243-1980)*, WWD, nr 6, s. 267-284.

VI. ARTYKUŁY POPULARNO-NAUKOWE DRUKOWANE W „POSLAŃCU WARMIŃSKIM CZYLI KALENDARZU MARYJNYM”

- Sluga boży kardynał Stanisław Hozjusz 1504-1579*, 1979, s. 71-79.
- Praca historyków w procesie beatyfikacyjnym Hozjusza*, 1981, s. 123-126.
- Stanisław Hozjusz jako biskup warmiński (1551-1579)*, 1982, s. 134-137.
- Publikacja korespondencji Kard. Stanisława Hozjusza*, 1982, s. 147-150.
- Kandydaci na ołtarze – Sluga Boży Stanisław Kardynał Hozjusz*, 1983, s. 1-3.
- Sympozja Hozjańskie w Olsztynie*, 1983, s. 8.
- Wiktoria wiedeńska na tle wiekowych zmagania chrześcijaństwa z islamem*, 1984, s. 107-111.
- Rola Hozjusza w Prusach*, 1985, s. 107-111.
- Gorliwość pasterska Hozjusza*, 1986, s. 97-112.

- Stanisław Hozjusz – mecenas kształcącej się młodzieży*, 1987, s. 126-130.
Dziesięć lat Pracowni Hozjańskiej (1976-1986), 1988, s. 98-101.
Czterechsetlecie śmierci Marcina Kromera – następcy Kardynała Stanisława Hozjusza na warmińskiej stolicy biskupiej w Lidzbarku, 1990, s. 93-99.
Film o Kardynale Stanisławie Hozjuszu, 1990, s. 104-108.
Stanisław Hozjusz – Polak albo Litwin, 1991, s. 89-94.
Rodzina Kardynała Stanisława Hozjusza, 1991, s. 96-101.
Synod warmiński Kardynała Stanisława Hozjusza z 1565 roku, 1992, s. 181-188.

VII. HASŁA W SŁOWNIKACH I ENCYKLOPEDIACH

- Franz Dittrich*, Encyklopedia Katolicka KUL, 1979, kol. 1348.
Frombork, Dictionnaire D'Histoire et de Géographie Ecclésiastiques, t. dix-neuvième, 1981, s. 164-166.
Regina Protman (1552-1613), Polski Słownik Biograficzny, t. 28, 1985, s. 525-526.
Teodor Bensch, Encyklopedia Katolicka KUL, 1985, t. 2, kol. 275-276.
Robert Bilitewski, Encyklopedia Katolicka KUL, 1985, t. 2, kol. 560.
Wawrzyniec Jan Rudawski (1617-1674), Polski Słownik Biograficzny, t. 32, 1991, s. 600-601.
Kacper Simonis (1660-1737), Polski Słownik Biograficzny, t. 37, s. 532-533.
Fryderyk Staphylus (1512-1564), Polski Słownik Biograficzny, t. 42, s. 261-263 (wspólnie z A. Biedrzycką).

VIII. RECENZJE

- S. Bodniak, Z. Skorupska, *Jan Kostka kasztelan gdański*, Gdańsk 1979, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1980, nr 2(148), s. 273-277.
J. Hochleitner, *Religijność potrydencka na Warmii (1551-1655)*, „Studia Warmińskie” 2001, t. 38, s. 422-428.
B. Schmidt, *Auf Felsen gesät. Die Reformation in Polen und Livland*, Göttingen 2000, Lupe, Heft 3-4/Juli 2005, s. 62-63.

**FLORIAN JERZY DUCHNIEWSKI OFMCAP
(1932-2011)**

Nie był na dorocznych zjazdach historyków Kościoła. Zajęty pracą w redakcji *Encyklopedii Katolickiej*, niezbyt często opuszczał Lublin. Przyjmował jednak niekiedy zaproszenia do udziału w sympozjach i konferencjach naukowych. Referaty, które wówczas wygłaszał, opracowane piękną polszczyzną i erudycyjne, odsłaniały tylko cząstkę Jego wiedzy historycznej i rozległej kultury.

Jerzy Duchniewski urodził się w Lublinie 17 XII 1932 jako syn Stefana i Marianny z domu Włodarczyk. W rodzinnym mieście ukończył szkołę podstawową (edukację przerwał wybuch II wojny światowej), a następnie kształcił się w Państwowym Gimnazjum Handlowym. W Lublinie też zetknął się z Zakonem Braci Mniejszych Kapucynów, a dziecięce kontakty wpłynęły na wybór przyszłej drogi życiowej. W roku szkolnym 1948/49 uczył się w Gimnazjum Państwowym w Nowym Mieście nad Pilicą, będąc zarazem pod opieką kapucynów z zamiarem wstąpienia do zakonu. Była to w tamtych czasach forma zastępcza zamiast niższego seminarium duchownego, które nie funkcjonowało od zakończenia II wojny światowej. 15 VII 1949 rozpoczął nowicjat w klasztorze w Nowym Mieście nad Pilicą. Wstępując do zakonu, otrzymał imię Florian. Po roku czasu, 16 VII 1950 złożył pierwsze śluby zakonne i powrócił do Lublina, by kontynuować naukę w zakresie szkoły średniej: w l. 1950-1952 uczęszczał do Gimnazjum Biskupiego w Lublinie. Studia filozoficzno-teologiczne odbył w l. 1952-1957 w Wyższym Seminarium Duchownym Diecezji Lubelskiej i w Wyższym Seminarium Duchownym Kapucynów Prowincji Warszawskiej. W międzyczasie, 14 II 1954, złożył wieczyste śluby zakonne. Święcenia kapłańskie przyjął 13 X 1957.

W 1957 r. przełożeni skierowali go na studia specjalistyczne w zakresie historii Kościoła w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Mieczysława Żywczyńskiego przygotował dysertację licencjacką *Polska Prowincja Kapucynów w okresie rządów prowincjalnych o. Beniamina Szymańskiego (1835-1856)* (licencjat w 1960 r.) i rozprawę doktorską *Polska Prowincja Kapucynów w czasach porzbiorowych (1772-1864)* (doktorat w 1964 r.; druk. por. poz. 192). Z seminarium ks. prof. Żywczyńskiego wyniósł też patrzenie na hi-

storię w szerokim kontekście kulturowym i społecznym, wszechstronną interpretację źródeł oraz przedstawianie dziejów kościelnych w ścisłej łączności z dziejami państw i społeczeństw.

Po uzyskaniu licencjatu w 1960 r. został skierowany do klasztoru w Nowym Mieście nad Pilicą jako wykładowca w zakonnym niższym seminarium duchownym. Zajął się też uporządkowaniem zbiorów archiwalnych Warszawskiej Prowincji Kapucynów, które wskutek okoliczności dziejowych (jedeny klasztor, który nie uległ kasacji w dobie zaborów) znalazły się w Nowym Mieście nad Pilicą. Celem dokończenia doktoratu wrócił w 1962 r. do Lublina, zostając zarazem wykładowcą historii Zakonu oraz praktyki kierownictwa duchowego w wyższym seminarium duchownym oraz na tzw. tirocinium (formacja młodych kapłanów zakonnych). Udzielał się też jako kaznodzieja, konferencjonista sióstr zakonnych i spowiednik. Po obronie doktoratu został przeniesiony do klasztoru w Warszawie, zostając ekonomem prowincjalnym i pracownikiem Instytutu o. Honorata Koźmińskiego – instytucji badawczej blisko współpracującej z Wicepostulaturą Procesu Beatyfikacyjnego o. Honorata Koźmińskiego. W ramach pracy w Instytucie podjął badania nad życiem i dokonaniem przyszłego Błogosławionego. W tym celu odbył w 1968 r. dłuższą podróż naukową do Austrii i Włoch. Po powrocie kontynuował pracę dydaktyczną wykładowcy historii Zakonu, dojeżdżając do kapucyńskiego seminarium duchownego w Łomży. Zrezygnował z zajęć dydaktycznych dopiero w 1986 r. wskutek choroby. Nadal jednak służył młodym zakonnikom jako spowiednik, konferencjonista i rekolekcjonista.

Na prośbę władz Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego został skierowany w 1971 r. do pracy w Międzywydziałowym Zakładzie Leksykograficznym KUL i zarazem w redakcji *Encyklopedii Katolickiej*, w której od 1974 r. odpowiadał za redagowanie działu *Zakony*. Siódmy tom *Encyklopedii Katolickiej* przygotował do druku jako sekretarz naukowy, co w praktyce oznaczało kierowanie zespołem redakcyjnym i odpowiedzialność za ostateczny kształt i treść tomu. Pracy w redakcji *Encyklopedii Katolickiej* oddawał się aż do przejścia na emeryturę w 1997 r. i pochłaniała Go ona bez reszty, stając się w gruncie rzeczy głównym obszarem, na którym realizował się jako badacz i człowiek nauki. Zaangażowanie naukowe łączyło się z zaangażowaniem na forum zakonnym: w l. 1970-1973 i 1976-1979 był wikariuszem prowincjalnym, w l. 1985-1988 definitorem prowincjalnym, w l. 1982-1983 wikarym klasztoru w Zakroczymiu, a w l. 1985-1988 wikarym klasztoru w Lublinie przy Krakowskim Przedmieściu, zaś od 1967 r. co trzy lata był wybierany na delegata w kolejnych kapitułach prowincjalnych. W l. 1975-1976 był rektorem kapucyńskiego seminarium duchownego w Lublinie, a w l. 2000-2003 ojcem duchownym tegoż seminarium. Jako wikariusz prowincjalny w 1978 r. wizytował o. Florian placówki kapucynów polskich w Stanach Zjednoczonych Ameryki Pomocnej.

Naukowe prace o Floriana Duchniewskiego nie ograniczyły się do redakcji *Encyklopedii Katolickiej* i wykładania historii Zakonu: przygotował dokumentację naukową do koronacji łaskami słynącej figury N.M.P. w Rywałdzie (koronacja w 1972 r.), brał udział jako biegły historyk w procesie kanonizacyjnym Sługi Bożego o. Serafina Kaszuby, kapucyna (1996-1998), wykładał historię Kościoła w Instytucie Wyższej Kultury Religijnej w Lublinie, na V Ogólnopolskim Kongresie Mariologicznym w Lublinie (1987) przedstawił dokonania kapucynów polskich w zakresie popularyzacji mariologii w XIX w., współpracował z Instytutem Geografii Historycznej Kościoła w Polsce Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w zakresie opracowania dziejów franciszkańskich rodzin zakonnych w Polsce. W środowisku zakonnym miał opinię człowieka pracowitego i dyspozycyjnego, gotowego zawsze podejmować nowe zadania.

Ostatnie lata życia naznaczone były cierpieniem. Z wiekiem pojawiły się rozmaite choroby, zwłaszcza, że nigdy nie odznaczał się tęgim zdrowiem. Dolegliwości znosił pogodnie, niekiedy nawet z humorem. Do końca pozostał wzorem wierności modlitwie wspólnej i indywidualnej. Z poddaniem się woli Bożej przyjmował sytuacje, kiedy trzeba było (w ostatnich miesiącach coraz częściej) zajmować miejsce na szpitalnym łóżku. Miał świadomość, że odchodzi, ale nie pozwolił sobie na najmniejsze nawet narzekanie. Cierpliwością w chorobie budował współbraci, zwłaszcza najmłodszych.

Zmarł w lubelskim szpitalu przy ul. Staszica 18 IV 2011. Liturgii pogrzebowej 20 IV 2011 przewodniczył bp Antoni Pacyfik Dydyca z Drohiczyzna, koncelebrował administrator archidiecezji lubelskiej bp Mieczysław Cisło oraz kilkudziesięciu kapłanów – współbraci zakonnych, przyjaciół i kolegów Zmarłego, a kazanie wygłosił o. prof. dr hab. Andrzej Derdziuk. O. Florian Duchniewski spoczął w grobowcu kapucyńskim na lubelskim cmentarzu przy ul. Lipowej.

BIBLIOGRAFIA PODMIOTOWA

Bibliografię podmiotową publikacji drukowanych o. dr. Floriana Jerzego Duchniewskiego OFM^{Cap} zestawili: J. L. Gadacz, *Słownik polskich kapucynów*, t. 1, Wrocław 1985, s. 392-395 i R. Prejs, *Bibliografia publikacji drukowanych o. dra Floriana Jerzego Duchniewskiego OFM^{Cap}*, w: *W kręgu dziejów Kościoła i rodziny franciszkańskiej*, praca zbiorowa pod red. R. Prejsa, Warszawa 1999, s. 17-32. Niniejsze zestawienie zostało uzupełnione o kilkadziesiąt pozycji, zwłaszcza opublikowanych po 1999 r. Opisy bibliograficzne ułożono chronologicznie, a w obrębie każdego roku zastosowano kolejność: artykuły, recenzje, prace redakcyjne.

1966

1. *Krzewiciel „niewolnictwa maryjnego” – o. Honorat Koźmiński (1829-1916)*, „Homo Dei” R. 35(1966), s. 184-187.
2. *Kilka sprostowań*, „Więź” R. 9(1966) nr 5, s. 41-42. Udział w dyskusji o mariawityzmie

1968

3. *Powstanie zgromadzenia felicjanek*, „Prawo Kanoniczne” R. 11(1968) nr 1-2, s. 109-151. Współautor: Gabriel [Jan] Bartoszewski. Polem.: Strzałkowska Marietta, *Rozwój koncepcji i sprawa założycielstwa zgromadzenia sióstr felicjanek*, „Prawo Kanoniczne” R. 13(1970) nr 3-4, s. 23-60.
4. *Źródła i stan badań nad życiem i działalnością o. Honorata Koźmińskiego*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” Nr 16(1968), s. 287-294.
5. [Wyd., wstępem i przypisami opatrzył] *Koźmiński Honorat: Wybór pism*, „Nasza Przeszłość” T. 28(1968), ss. 296, tabl. 15. Współredaktor: Gabriel [Jan] Bartoszewski. Rec.: Cygan Georgius, „Collectanea Franciscana” A. 39(1969) s. 460-461.

1972

6. *Jeszcze o początkach zgromadzenia ss. Felicjanek*, „Prawo Kanoniczne” R. 15(1972) nr 3-4, s. 215-236. Współautor: Gabriel [Jan] Bartoszewski. Polem.: Strzałkowska Marietta, *Matka Angela Truszkowska – O. Honorat Koźmiński a sprawa założycielstwa zgromadzenia sióstr felicjanek*, „Prawo Kanoniczne”, R. 15(1972) nr 3-4, s. 237-257.
7. [Współprac.] Werner Maria: *O. Honorat Koźmiński 1829-1916*, Poznań – Warszawa 1972, Pallottinum 8, ss. 638, fot. Współprac.: Gabriel [Jan] Bartoszewski. Rec.: Cygan Jerzy [Marian], „Collectanea Franciscana” A. 44(1974), s. 216-217. Morawski Krzysztof, *Życie i dzieło pokornego*, „Tygodnik Powszechny” R. 26(1972) nr 36, s. 4. Strzałkowska Marietta, *Nowa książka o o. Honoracie Koźmińskim*, „Collectanea Theologica” A. 43(1973) f. 3, s. 195-204. Wójcik Stanisław, „Homo Dei” R. 42(1973), s. 78-79.

1973

8. *Anioł z Akry*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 1, Lublin 1973, kol. 613.
9. *Arenberg Antoine de*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 1, Lublin 1973 kol. 900-901.

1974

10. *Działalność o. Honorata Koźmińskiego w diecezji płockiej*, „Miesięcznik Pasternski Płocki” R. 59(1974), s. 297-302.

1975

11. *Przejawy zakonotwórczej aktywności kapucynów polskich w XIX wieku*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” t. 22(1975) z. 4, s. 99-107.
12. *Sylwetka duchowa Sługi Bożego abpa Zygmunta Szczęsnego Felińskiego*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” R. 65(1975), s. 429-447.

1976

13. *Barelli Armida*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 31.
14. *Barnardo Thomas John*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 39-40.
15. *Barnes Robert*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 40.
16. *Barrière Jean de la*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 64.
17. *Barton Clara*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 86.
18. *Battandier Albert*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 101.
19. *Baumgartner Johann Wolfgang*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 110.
20. *Bazyłejska schizma*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 129.
21. *Bellintani Paolo*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 205-206.
22. *Bernard Claude*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 298.
23. *Bernardyn z Feltre*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 312.
24. *Bernardyn z Fossy*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 312-313.
25. *Bernardyni*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 314-315.
26. *Bertano Pietro*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 322-323.
27. *Bertrandyci*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 325.
28. *Białobrzegi Antoni*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 364.
29. *Białynicze*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 370-371.
Współautor: Józef Wojnarowski
30. *Bianchi Vincenzo*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 373.
31. *Biblioteka Dziej Chrześcijańskich*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 494-495.
32. *Bihl Michael*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 557.
33. *Blizne*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 659-660.
34. *Błonie*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 686.
35. *Bochart de Champigny Charles*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 695.
36. *Bolesna Matka Boża. Zgromadzenia zakonne*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 761-763. Współautor: Krystyna Kuźmak
37. *Bolland Jean*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 766.
38. *Bonifacy Winfryd*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 797-799. Współautorzy: Feliks Zapłata, Helena Wegner

39. *Bonifratrzy*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 799-801.
40. *Boni homines*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 801.
41. *Bose, Communità di Bose*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 837.
42. *Botsack Johann*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 845-846.
43. *Boulé Étienne Marie*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 850.
44. *Bovier, Boverio, Boverio Giovanni Battista*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 856-857. Współautor: [Gabriel] Jan Bartoszewski.
45. *Bożogrobcy*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 877-879.
46. *Bójnowski Lucjan*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 990.
47. *Bracia*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 991.
48. *Bracia Dobrzyńscy*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 995.
49. *Bracia św. Gabriela*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 995.
50. *Bracia św. Józefa, Bracia św. Józefa III Zakonu Regularnego św. Ojca Franciszka*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 997-998.
51. *Bracia Krzyża Chrystusowego*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 998.
52. *Bracia Miłości Chrześcijańskiej*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 998-999.
53. *Bracia Mostowi*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 999.
54. *Bracia Samarytanie św. Franciszka z Asyżu*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 1005-1006.
55. *Bracia Słudzy Maryi Niepokalanej, Zgromadzenie Sług NMP św. Franciszka z Asyżu*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 1006-1007.
56. *Bracia Szewcy i Bracia Krawcy*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 1007.
57. *Bracia Szpitalni Najśw. Maryi Panny*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 1009-1010.
58. *Bracia Ubodzy św. Franciszka, Arme Brüder vom Heiligen Franziskus Seraphikus, Congregatio Fratrum Pauperum Sancti Francisci Seraphici*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 1010.
59. *Bracia Workowi*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 1011.
60. *Bratranek Tomáš*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 1046.
61. *Brice François*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 1073.
62. *Broda*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 1081-1082.
63. *Brodnica*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 1082-1083.
64. *Bruni Bonaventura, Bonawentura z Arezzo*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 1104.
65. *Brześć Kujawski*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 1130.
66. *Brzeziny*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 1132-1133.

67. *Byszewo*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 1249-1250. Współautor: Augustyn Ciesielski
68. *Bzowski Stanisław*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 1261-1262.
69. *Caillou Blanc*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 1273.
70. *Calatrava*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 1275-1276.
71. *Calavassy Georgios*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 1276.
72. *Calepio Ambrogio*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 1278-1279.
73. *Callaey Joannes Baptista*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2 Lublin 1976, kol. 1281.
74. *Camprecio i Bosch Pedro*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2 Lublin 1976, kol. 1306.
75. *Canyes Santacana Juan*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 1317.
76. *Cantu Cesare*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 1315-1316.
77. *Capadose Abraham*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 1317-1318.
78. *Carli Dionigi*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 1336-1337.
79. *O. Bonawentura Stadnik – polski duszpasterz w Wenezueli i Stanach Zjednoczonych*, „*Studia Polonijne*” t. 1(1976), s. 255-258.
80. *Przekłady pism św. Franciszka na różne języki*, w: *Pisma św. Franciszka z Asyżu*, przetłumaczył Kajetan Ambrożkiewicz, Warszawa 1976, s. 284-290.
81. *Życiorys Sługi Bożego o. Honorata Koźmińskiego*, „*Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie*” R. 66(1976), s. 304-309.
82. [Redaktor działu: *Zakony*], w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2: *Bar – Centuriones*, Lublin 1976, Towarzystwo Naukowe KUL 4° ss. VIII, kol. 1424.

1978

83. *Kapucyni polscy w latach 1772-1970*, w: *Zakony św. Franciszka w Polsce w latach 1772-1970*, red. Joachim Roman Bar, Warszawa 1978, cz. 2, s. 137-175.
84. *Martyrologium kapucyńskie*, w: *Zakony św. Franciszka w Polsce w latach 1772-1970*, red. Joachim Roman Bar, Warszawa 1978, cz. 2, s. 253-262.
85. *Zgromadzenia nie istniejące*, w: *Zakony Św. Franciszka w Polsce w latach 1772-1970*, red. Joachim Roman Bar, Warszawa 1978, cz. 1, s. 235-247.

1979

86. *Cezarianki*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 40-41.
87. *Cezary z Cavaillon*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 44.

88. *Chaignon Pierre*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 48.
89. *Chapman John*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 67.
90. *Charitas Christi*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 80.
91. *Charles Pierre*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 81-82.
92. *Chesneau Charles*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 141.
93. *Chiny. Misje katolickie*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 165-170. Współautor: Feliks Zapłata
94. *Chodorków*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 205.
95. *Chrystus Król. Zgromadzenia zakonne*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 330-332.
96. *Chrystusa zakon*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 336-337.
97. *Chrzanowski Franciszek Idzi*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 342-343.
98. *Chrzyszczewska Janina*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 347.
99. *Chrześcijananie bez Osobliwego Wyznania*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 381.
100. *Cocchia Rocco*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 531.
101. *Conte Giacomo*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 583.
102. *Córki*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 616-620.
103. *Crawley Boevey Eduardo*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 624-625.
104. *Creighton Mandell*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 628-629.
105. *Cristofori, Christofori Carlo Domenico*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 632-633.
106. *Crnica Ante*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 633.
107. *Croli Bernardino*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 637.
108. *Curel, Parisot, Pierre*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 667.
109. *Czarne siostry*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 757-758.
110. *Czyściec. Zgromadzenia zakonne*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 946-947.
111. *Dandini Girolamo*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 992.
112. *Daniel Gabriel*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 1006.
113. *D'Arcy Martin Cyril*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 1025.
114. *Delaporte Victor*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 1123.
115. *Delaruelle Étienne*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 1124.
116. *Delp Alfred*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 1134.
117. *Diakonise*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 1053-1054.
118. *Dib Pierre*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 1298.

119. *Dickers Gerhard*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979 kol. 1301.
120. *Dijk Stephaan Joseph Peter van*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 1324-1325.
121. *Dillenschneider Clément*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 1326.
122. *Dindinger Johannes Baptist*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 1330.
123. *Dintilhac Louis Eugène*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 1331.
124. *Dionizy z Luksemburga*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 1340.
125. *Dionizy z Werl*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 1342.
126. *Dobrej Rady Matka Boża. Zgromadzenia zakonne*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979 kol. 1372-1373.
127. *Dobrowolska Bronisława*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 1398.
128. *Dobry Pasterz. Zgromadzenia zakonne*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 1404-1406.
129. [Oprac. i wyd.] Kosnowski Nereusz Stanisław: *Powstanie warszawskie w klasztorze*, „Więź” R. 22(1979) nr 9, s. 98-105.
130. *Powstanie Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów. Zarys dziejów. Kapucyni w Polsce*, w: *Katalog Polskich Prowincji Ojców Kapucynów*, Rzym-Warszawa 1979 s. 39-83. Współautor: Ambroży Jastrzębski.
131. [Redaktor działu: Zakony], w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, *Cenzor – Dobszewicz*, Lublin 1979, Towarzystwo Naukowe KUL 4° ss. VIII, kol. 1408.

1980

132. *Ignacy Leszczyński*, „Tygodnik Powszechny” R. 34(1980) nr 45, s. 3.
133. *O. Beniamin Szymański OFM Cap (1793-1868)*, w: *Pierwsze sympozjum duchowości franciszkańsko-kapucyńskiej 18-20 IV 1979*, Kraków 1980, s. 158-167.
134. *Przejawy apostołsko-duszpasterskich oddziaływań kapucynów polskich w świetle świadectw ich odbiorców*, w: *Pierwsze sympozjum duchowości franciszkańsko-kapucyńskiej 18-20 IV 1979*, Kraków 1980, s. 28-73.

1981

135. *Kapucyni. W literaturze i świadomości społecznej*, „Ład” R. 1(1981) nr 28, s. 4.

1982

136. *Kapucyni*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939-1945*, pod red. Zygmunta Zielińskiego, Warszawa 1982, s. 593-614.

137. *Obecność św. Franciszka w polskiej myśli humanistycznej. (Wybór tekstów)*, w: *Franciszkową drogą. Duszpasterskie i ascetyczne materiały o św. Franciszku*, red. Joachim Roman Bar, Warszawa 1982, s. 155-171. Współautor: Antoni Bednarek.
138. *Pisma św. Franciszka w różnych językach*, w: *Pisma św. Franciszka z Asyżu*, przetłumaczył Kajetan Ambrożkiewicz, wyd. 2, Warszawa 1982, s. 377-385.

1983

139. *Doktrynarki*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 36-37.
140. *Doliński Leon*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 43-44.
141. *Doloryści*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 46.
142. *Dom, don*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 48.
143. *Domingo y Sol Manuel*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 58-59.
144. *Dominikanie obserwanci*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 82-83.
145. *Donders Petrus Norbertus*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 114.
146. *Doss Adolf von*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 150.
147. *Dozyetusz*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 179-180.
148. *Drach David Paul*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 181.
149. *Dunajowce*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 349.
150. *Duszy Chrystusa Siostry*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 398.
151. *Dvornik Frantisek*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 402-403.
152. *Dydak Józef z Kadyksu*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 413-414.
153. *Dyrektor III Zakonu*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 432.
154. *Dyskalceaci*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 439-440.
155. *Dziurzyński Marcei*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 617-618. Współautor: Mirosław Daniluk.
156. *Dzwonek Trzeciego Zakonu*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 622.
157. *Echo Trzeciego Zakonu Świętego Ojca Franciszka*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 647.
158. *Edmundyści*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 663.
159. *Efrem św. Zgromadzenia zakonne*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 683-684.
160. *Egipcjanki Serca Jezusa*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 688.

161. *Einsidl, Einsiedel Ludwig*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 759.
162. *Ejmardyci*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 766.
163. *Elbel Beniamin*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 873.
164. *Eliasz z Kortony, Eliasz z Asyżu*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 890-891. Współautor: Antoni Zwiercan.
165. *Elizeusz z Uściluga*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 897-898.
166. *Elżbieta Anna Seton*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 911-912.
167. *Elżbietanki*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 917-920.
168. *Émery Jacques André*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 939-940.
169. *Emmaus, Mouvement Emmaus*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 953.
170. *Emslander Karl, imię zak. Wolfgang*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 981-982.
171. *Engelhart Leopold*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 1003.
172. *Ephrata Society*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 1019.
173. *Epifania*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 1021.
174. *Episcoporum Poloniae Coetus*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 1036.
175. *Eremici*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 1069-1082. Współautor: Mirosław Daniluk.
176. *Errico Gaetano*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 1101.
177. *Eskurial*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 1127-1128. Współautor: Helena Wegner.
178. *Eucharystki*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 1271-1272. Współautor: Halina Strzelecka.
179. *Eudyści*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 1286-1287.
180. *Euzebiusz z Vercelli*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 1357-1358.
181. *Evangelica Testificatio*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 1358.
182. *Ewangelizujące Siostry Maryi*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 1440.
183. *Największy dzień malej świątyni*, „Hejnał Mariacki” R. 27(1983) nr 9, s. 25-26.
184. *Przed pielgrzymką Ojca św. do ziemi ojczyznej. Obiecuję ci...*, „Ład” R. 3(1983) nr 22, s. 3.

185. *Wkład Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w kościelną działalność trzeźwościową*, „Trzeźwymi Bądźcie” 1983 nr 3, s. 18-21.
186. [Redaktor działu: *Zakony*], w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, *Docent – Ezzo*, Lublin 1983, Towarzystwo Naukowe KUL 4° ss. VIII, kol. 1486. Współredaktor: Mirosław Daniluk.

1985

187. *Arcybiskup Józef Bilczewski. Sylwetka*, „Trzeźwymi Bądźcie” 1985 nr 4, s. 29-30.
188. *Rozmowa z o. dr Jerzym Duchniewskim OFM Cap, pracownikiem Międzywydziałowego Zakładu Leksykograficznego na temat dodruku edycji Encyklopedii Katolickiej*, [rozm.] Andrzej Napieralski, „Hejnał Mariacki” R. 29(1985) nr 11, s. 14.
189. *Profesor. Wypowiedź o. dra Jerzego Duchniewskiego*, „Hejnał Mariacki” R. 29(1985) nr 10, s. 7.

1987

190. *Kapucyni w literaturze i świadomości polskiego społeczeństwa*, w: *Trzysta lat kapucynów w Polsce*, Zakroczym – Warszawa – Kraków 1987, s. 211-224.
191. *Martyrologium kapucynów polskich w czasie II wojny światowej*, w: *Trzysta lat kapucynów w Polsce*, Zakroczym – Warszawa – Kraków 1987, s. 124-135.
192. *Polska Prowincja Kapucynów w XIX wieku (1795-1864)*, w: *Zakony franciszkańskie w Polsce*, red. Jerzy Kłoczowski, t. 4, cz. 1, *Polska Prowincja Kapucynów*, Lublin 1987, s. 5-209. Rec.: [Błachut Adam Jan] A.J.B. „Archivum Franciscanum Historicum” A. 82(1989) s. 519-520; Cygan Jerzy, „Collectanea Franciscana” A. 58(1988) s. 422-423; Prejs Roland. „Studia Franciszkańskie” T. 4(1991) s. 363-365.
193. *Zakroczym ośrodkiem pracy trzeźwościowej kapucynów. Służba Boża. Kasaty klasztorów. [Głos w dyskusji]*, w: *Trzysta lat kapucynów w Polsce*, Zakroczym – Warszawa – Kraków 1987 s. 319-320.

1988

194. *Popularyzacja mariologii w dziele o. Honorata Koźmińskiego „Czem jest Maryja”*, w: *Niepokalana. Kult Matki Bożej na ziemiach polskich w XIX wieku*, Lublin 1988, s. 571-577.
195. *Rola biskupów podlaskich w rozwoju sanktuarium w Leśnej Podlaskiej*, „Studia Claromontana” T. 9(1988) s. 80-86.
196. *Sługa Boży Ojciec Honorat Koźmiński. Bibliografia podmiotowa. (Pozycje wybrane)*, „Ateneum Kapłańskie” T. 111(1988) s. 281-288. Współautor: Roland Prejs.

197. *Stulecie losy niepozornej publikacji*, „*Studia Theologica Varsaviensia*” R. 26(1988) nr 2, s. 263-270.

1989

198. *Błogosławiony Honorat Koźmiński niezmordowany wędrowiec na szczyty świętości. (Kazanie)*, w: *Błogosławiony Honorat Koźmiński. Materiały duszpasterskie*, red. Gabriel [Jan] Bartoszewski, Warszawa 1989, s. 20-29.
199. *Facchinetti Camillo*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 9.
200. *Falconi Juan*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 20.
201. *Faloci-Pulignani Michele*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 31-32.
202. *Favaroni Agostino*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 81-82.
203. *Felder Jakob*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 97-98.
204. *Ferrata Domenico*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 143.
205. *Ferretti Augusto*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 145.
206. *Fesch Joseph*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 146-147.
207. *Fessler Ignatius Aurelius*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 147-148.
208. *Fidelis z Sigmaringen*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 167-168. Współautor: Helena Wegner.
209. *Filodoksja*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 229-230.
210. *Finck Hendrik*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 280-281.
211. *Fitch Wiliam*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 306. Współautor: Mirosław Daniluk
212. *Fliender Fritz*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 327.
213. *Florentini Theodosius*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 340.
214. *Flores Temporum*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 340-341.
215. *Foresti Bartolomeo*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 387.
216. *Forgione Francesco*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 388. Współautor: [Gabriel] Jan Bartoszewski.
217. *Franciszek z Asyżu. Bibliografia*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 427-428.
218. *Franciszek z Asyżu. Pisma*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 428-429.
219. *Franciszek z Asyżu. Kult*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 432-433.
220. *Franciszek Maria z Camporosso*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 457-458.
221. *Franciszek Solano*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 464. Współautor: Antoni Kurek.

222. *Franciszkanie. Trzeci Zakon Regularny*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 492-494.
223. *Franciszkanie. Zgromadzenia i wspólnoty zakonne*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 530-533.
224. *Franco Secondo*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 673.
225. *Frassinetti Giuseppe*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 698.
226. *Fröhlich Franz Xaver*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 721.
227. *Frühwirth Andreas*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 728-729.
228. *Frutaz Amato Pietro*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 732.
229. *Fuchs Alfred*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 747. Współautor: Václav Bartůněk.
230. *Gadacz Kornel*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 798.
231. *Gagarin Iwan Sergejewicz*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 802-803.
232. *Gallerani Alessandro*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 832.
233. *Gaudete in Domino*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 889-890.
234. *Gemma Galgani. Zgromadzenia*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 939.
235. *Gerard Majella. Zgromadzenia*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 992.
236. *Gerster Wilhelm*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 1022.
237. *Getsemani. Zgromadzenia zakonne*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 1032. Współautor: Stefan Wancel.
238. *Glastonbury*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 1103-1104.
239. *Gnana Prakasar Swaminadar*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 1158.
240. *Gnecchi-Soldi Organtino*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 1159-1160.
241. *Godecka-Kostka Aniela*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 1223.
242. *Goebel Bernardin*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 1248.
243. *Goffiné Leonhard*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 1251-1252.
244. *Goodier Alban*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 1293.
245. *Gorlicki Andrzej*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 1303.
246. *Gotti Vincenzo Ludovico*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 1343.
247. Rec.: *Sami o sobie. Antologia tekstów polskich Anonimowych Alkoholików*, Poznań 1988 – „Trzeźwymi Bądźcie” R. 1(1989) nr 1, s. 38-39.

248. [Redaktor działu: *Zakony*], w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, *Fabbri – Górczyński*, Lublin 1989, Towarzystwo Naukowe KUL 4° ss. VIII, kol. 1392. Współredaktor: Mirosław Daniluk.

1990

249. *Kapucyni w Polsce. (Obecność w dziejach i świadomości społecznej)*. Lublin 1990. Kuria Prowincjalna Kapucynów w Warszawie 8° ss. 363. Współautor: Antoni Bednarek. Rec.: Dejer Andrzej, „*Collectanea Franciscana*” A. 61(1991) s. 431-432.
250. *Pisma św. Franciszka w różnych językach*, w: *Pisma św. Franciszka z Asyżu*, przetłumaczył Kajetan Ambrożkiewicz, wyd. 3, Warszawa 1990, s. 343-351.

1991

251. *Borowska Aniela*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, red. Ryszard Bender, T. 1: *A – J*, Warszawa 1991, s. 44-45.
252. *La divulgazione della mariologia nei lavori enciclopedici dei Cappuccini polacchi nei secoli XIX e XX*, w: *De cultu mariano saeculis XIX-XX*, V. 4, Romae 1991, s. 1-18.
253. *Godecka Aniela Justyna*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, red. Ryszard Bender, T. 1: *A – J*, Warszawa 1991, s. 146-147.
254. *Gruszczyńska Kazimiera*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, red. Ryszard Bender, T. 1: *A – J*. Warszawa 1991, s. 162-163.

1992

255. *Ojciec Anicet Kazimierz Pieńkowski (24 III 1931 – 16 III 1992)*, „*Akta Warszawskiej Prowincji Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów*” R. 1(1992) nr 3, s. 45-48.
256. *Stan badań nad życiem i dziełem bł. Honorata Koźmińskiego. Przegląd piśmiennictwa opublikowanego po 1968 r.*, „*Studia Franciszkańskie*” T. 5(1992) s. 231-252. Współautor: Roland Prejs.

1993

257. *Graal*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 4-5.
258. *Grabowski German*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 13-14.
259. *Graf Theophil*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 31.
260. *Grandchamp*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 41-42.
261. *Granello Tommaso*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 45-46.
262. *Gras y Granollers José*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 49.
263. *Grata recordatio*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 50-51.

264. *Grób Chrystusa. Zakony i zgromadzenia*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 200-201.
265. *Guanellani*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 367-368.
266. *Guépin (y le Coniac) Alphonse*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 377-378.
267. *Guerry Émile Maurice*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 381-382.
268. *Guillois Ambroise*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993 kol. 386.
269. *Guardian*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 199, kol. 420-421.
270. *Haddad Chalil Butros*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 453-454.
271. *Hahn-Hahn Ida*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 489-490.
272. *Haligowski Wojciech*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 508.
273. *Hałacińska Joanna*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 517-518.
274. *Hamerle Andreas*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 523.
275. *Hamon Auguste*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 528.
276. *Hannibal Maria di Francia*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 539-540.
277. *Hansiz Markus*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 542-543.
278. *Hartmann Anastasius*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 573-574.
279. *Hasło Katolickie*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 582.
280. *Hattler Franz Seraph*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 585-586.
281. *Haw Johannes Maria*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 595.
282. *Hecker Isaac Thomas*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 611-612.
283. *Hegge*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 623.
284. *Heiligenkreuz*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 634-635.
285. *Helena św. Zgromadzenia zakonne*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 646-647.
286. *Helvetia Sacra*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 667-668.
287. *Hélyot Pierre*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 199, kol. 671.
288. *Henao Gabriel de*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 676.
289. *Hengsbach Franz*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 677-678.
290. *Henryk III Głogowski*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 693.
291. *Henryk V Gruby*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 694-695.
292. *Henryk VI*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 695.

293. *Herbigny Michel d'*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 742-743.
294. *Herder Verlag*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 746-747.
295. *Herrera y Oria Ángel*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 803.
296. *Herrmann Johann*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 804-805.
297. *Hess Lawrence Anthony*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 812.
298. *Hesselblad Maria Elisabeth*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 815-816.
299. *Hettinger Franz*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 822-823.
300. *Hezychiusz z Aleksandrii*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 832-833.
301. *Hezychiusz z Synaju*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 834.
302. *Hierarchia Catholica*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993 kol. 844-845.
303. *Hieronim Emiliani*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 856-857.
304. *Hieronimici*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 859-860.
305. *Hieronimitki*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 960-861.
306. *Hilarion z Gazy*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 867.
Współautor: Maria Jacniacka
307. *Hilary z Poitiers. Zgromadzenia*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 871.
308. *Hildegarda z Bingen. Stowarzyszenia*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 879-880.
309. *Himmerod*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 885.
310. *Hinsley Arthur*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 902.
311. *Hirnhaim Hieronymus*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 933.
312. *Historyczne uwarunkowania trzeźwościowej działalności kapucynów polskich*, „Trzeźwymi Bądźcie” R. 5(1993) nr 11-12, s. 3-4.
313. *Hoemaeker Hubert*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1103.
314. *Hofmann Georg*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1112-1113.
315. *Hohenlohe Joseph Christian*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1115.
316. *Hohenlohe Gustav Adolf*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1116.
317. *Holenderski Apostolat Jedności*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1147-1148.

318. *Holmquist Hjalmar Fredrik*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1154.
319. *Holweck Friedrich Georg*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1158.
320. *Hołubowicz Wiktor Józef*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1163.
321. *Honorackie zgromadzenia*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1202-1205.
322. *Honorat z Arles*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1205-1206.
323. *Horsiesi*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1235.
324. *Horváth Alexander*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1239.
325. *Horyzonty Wiary*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1241.
326. *Houtin Albert*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1253-1254.
327. *Hozjanum*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1256-1257.
328. *Hraidsko*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1262.
329. *Huch Emilie*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1276.
330. *Hulst Maurice d'*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1301-1302.
331. *Human Life Internationale*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1315.
332. *Humiliaci*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1325-1326.
333. *Humiliatki*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1326-1327.
334. *Hurk Antonius Henricus van den*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1336.
335. *Iavelli Giovanni*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1377-1378.
336. *Ibrahim ibn Jakub*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1385.
337. *Idzi z Asyżu*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1430.
338. *Idzi z Viterbo*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1435-1436.
339. *Ignacy z Làconi*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1443-1444.
340. *Ignacy z Santhià*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1447-1448.
341. *Polska Prowincja Kapucynów w XIX wieku*, w: *Błogosławiony Honorat Koźmiński. (Pokłosie beatyfikacji)*, red. Gabriel [Jan] Bartoszewski, Roland Prejs, Warszawa 1993, s. 120-140.
342. [Redaktor działu: *Zakony*], w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, *Graal – Ignorancja*, Lublin 1993, Towarzystwo Naukowe KUL 4° ss. VIII, kol. 1456. Współredaktor: Mirosław Daniluk

1994

343. *Borowska Aniela*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, red. Ryszard Bender, t. 1, *A – J*, wyd. 2, Lublin 1994, s. 44-45.
344. *Chudzyńska Józefa*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, red. Ryszard Bender, t. 1, *A – J*, wyd. 2, Lublin 1994, s. 82-83.
345. *Godecka Aniela Justyna*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, red. Ryszard Bender, t. 1, *A – J*, wyd. 2, Lublin 1994, s. 146-147.
346. *Gruszczyńska Kazimiera*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, red. Ryszard Bender, t. 1, *A – J*, wyd. 2, Lublin 1994, s. 162-163.
347. *Koźmiński Florentyn Waclaw Honorat*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, red. Ryszard Bender, t. 2, *K – P*, Lublin 1994, s. 51-53.
W podpisie imię błędnie: Janusz
348. [Oprac. i wybór tekstów] *O. Stanisław Szymanowski (1830-1893)*, w: *Zakonie Franciszek, w: W trosce o trzeźwość narodu. Sylwetki trzeźwościowych działaczy XIX wieku oraz antologia ich pism*, red. Marian P. Romaniuk, [t. 1], Warszawa 1994, s. 219-230.
349. *Plater-Zyberk Cecylia*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, red. Ryszard Bender, t. 2, *K – P*, Lublin 1994, s. 194-196.

1995

350. *Kalendarium franciszkańskich rodzin w Polsce w latach 1230-1956*, w: *750 lat Franciszkanów w Polsce. materiały z sympozjum odbytego w dniach 22-23 listopada 1986 roku w Łodzi – Łagiewnikach*, red. Stanisław Celestyn Napiórkowski, Niepokalanów 1995, s. 146-209. Współautorzy: Mirosław Daniluk, Karol Klauza, Tadeusz Madała
351. *O. Roman Stanisław Kotowski (8 X 1927 – 30 I 1995)*, „Akta Warszawskiej Prowincji Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów”, R. 4(1995) nr 4, s. 278-284.
352. *Rytel Waclaw Wiator*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, red. Ryszard Bender, t. 3, *R – Ż*, Lublin 1995, s. 42-43.
353. [Siedemset pięćdziesiąt] *750 lat obecności Franciszkanów w świecie, w: 750 lat Franciszkanów w Polsce. materiały z sympozjum odbytego w dniach 22-23 listopada 1986 roku w Łodzi – Łagiewnikach*, red. Stanisław Celestyn Napiórkowski, Niepokalanów 1995, s. 7-40.
354. *Stummer Anna Elżbieta*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, red. Ryszard Bender, t. 3, *R – Ż*, Lublin 1995, s. 93.
355. *Szymanowski Stanisław*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, red. Ryszard Bender, t. 3, *R – Ż*, Lublin 1995, s. 118.
356. *Szymański Beniamin*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, red. Ryszard Bender, t. 3, *R – Ż*, Lublin 1995, s. 121-122.

357. *Truszkowska Zofia Kamila Angela*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, red. Ryszard Bender, t. 3, R – Ż, Lublin 1995, s. 143-144.

1996

358. *Kapucyni na ziemiach polskich w latach 1864-1914*, w: *Zakony franciszkańskie w Polsce*, red. Jerzy Kłoczowski, t. 3, *Franciszkanie w Polsce XIX wieku*, Niepokalanów 1996, s. 225-237.
359. *Kazanie okolicznościowe z okazji 275-lecia obecności kapucynów w Lublinie, 8 XII 1996*, „Akta Warszawskiej Prowincji Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów” R. 5(1996) nr 4, s. 277-283.

1997

360. *Ignudi Stefano*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 1-2.
361. *Ilg Augustin Maria*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 22.
362. *Illyricum sacrum*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 28-29.
363. *Imię Jezus. Zgromadzenia*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 64-66. Współautor: Krystyna Trela
364. *Imię Maryja. Zgromadzenia zakonne*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 68.
365. *Imshausen*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 103.
366. *Ingold Augustin Pierre*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 205.
367. *Ingruentium malorum*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 210.
368. *Innitzer Theodor*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 248.
369. *Innocenty z Berzo*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 256.
370. *Instytut Misji Zagranicznych z Yarumal*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 299.
371. *Instytuty kościelne w Polsce*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 304-308. Współautor: Jan Walkusz
372. *Instytuty świeckie. Żeńskie*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 312-318.
373. *Instytuty zakonne. Wspólnoty zakonne*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 323-326.
374. *Inwokacja*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 423-424. Współautor: Jolanta Koziej
375. *Isolani Isidoro*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 529.
376. *Italia sacra*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 548-549.
377. *Iwanowski Eustachy*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 572.
378. *Iwon z Paryża*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 580-581. Współautor: Ambroży Jastrzębski

379. *Izydor z Sewilli*. Zgromadzenia, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 621.
380. *Jacek z Casale Monferrato*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 640.
381. *Jacobini Lodovico*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 653.
382. *Jadwiga Andegaweńska*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 661.
383. *Jaffé Philipp*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 673.
384. *Jagusz Michał*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 678.
385. *Jakub z Marchii*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 705-706.
386. *Jakub z Krakowa*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 721.
387. *Jan Apostoł Ewangelista*. Zgromadzenia, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 755-756.
388. *Jan Boży*. Zgromadzenia, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 763-764.
389. *Jan z Celle*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 765-766.
390. *Jan Chryzostom*. Wspólnoty, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 770.
391. *Jan Chrzciel*. Zgromadzenia zakonne, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 776-778.
392. *Jan z Penny*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 818.
393. *Jan z Calvoli*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 884.
394. *Jan z Fano*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 887-888.
395. *Jan z Fécamp*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 888-889.
396. *Jan z Guernica*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 898.
397. *Jan z Sèstoli*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 936-937.
398. *Jan z Walii*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 947.
399. *Jandolowicz Marek*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 959-960. Współautor: Józef Wojnarowski
400. *Janineum*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 965-966.
401. *Janko z Czarnkowa*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 969-970.
402. *Jann Adelheim*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 977.
403. *Janocha Florian*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 978.
404. *Jaroń Konstanty*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 1042.
405. *Jasna Góra*. *Jasnogórskie Pawelki*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 1094.
406. *Jasna Góra*. *Jasnogórski Ośrodek Powołań*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 1096.
407. *Jásov*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 1104-1105.

408. *Jastrzębski Ambroży*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 1113.
409. *Jedliński Honorat*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 1137-1138.
410. *Jeremiasz z Wołoszy*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 1179.
411. *Jerozolimskie Wspólnoty Monastyczne*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 1216-1217.
412. *Jestem Polakiem*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 1244.
413. *Jezusek Wacław*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 1442.
414. *Jędrzyk Seweryn*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 1451.
415. [Sekretarz naukowy i redaktor] *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, *Ignoratio elenchi – Jędrzejów*, Lublin 1997, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 4° ss. VIII, kol. 1456. Współredaktorzy: Stanisław Wielgus, Mirosław Daniluk. Rec.: Nadolski B[ogusław], „Ateneum Kapłańskie” T. 132(1999) s. 153-154.
416. [Redaktor działu: *Zakony*], w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, *Ignoratio elenchi – Jędrzejów*, Lublin 1997, Towarzystwo Naukowe KUL 4° ss. VIII, kol. 1456. Współredaktor: Mirosław Daniluk

1998

417. [Konsultacja historyczna] *Jan Sosnowski Ojciec Benignus kapucyn*, red. Krzysztof Kościelecki, Tadeusz Pulcyn, Zakroczym 1998, Ośrodek Apostolstwa Trzeźwości 8° ss. 175, nlb. 1, tabl. 16. Współkonsultant: Roland Prejs.

1999

418. *Męczennicy Prowincji Warszawskiej Kapucynów*, w: *Męczennicy miłości. Ojciec Pio i inni*, red. Andrzej Derdziuk, Lublin 1999, s. 157-170.
419. *Udział polskich kapucynów w ewangelizacji Indii*, „Roczniki Teologiczne” t. 46(1999) z. 4, s. 33-40.
420. [Odczytał i komentował] *Diariusz odprawionej na kapitule rzymskiej podróży (o. Łukasza Baranieckiego) w roku 1761-ym cum R. P. Antonino de Zdzianne (Przedwojewski) primo custode romano ex provincia nostra*, „Studia Franciszkańskie” T. 10(1999) s. 273-288.
421. Rec.: *Dziedzictwo bł. Honorata Koźmińskiego. Jego zgromadzenia po stu latach od założenia*, red. Halina Irena Szumił, Gabriel [Jan] Bartoszewski, Warszawa – Sandomierz 1998 – w: *Człowiek wielkiej mądrości i świętości. Błogosławiony Honorat Koźmiński kapucyn*, red. Gabriel [Jan] Bartoszewski, Halina Irena Szumił, Marek Chmielewski, Lublin 1999, s. 215-220.
422. Rec.: *Dziedzictwo bł. Honorata Koźmińskiego. Jego zgromadzenia po stu latach od założenia*, red. Halina Irena Szumił, Gabriel [Jan] Bartoszewski, Warszawa – Sandomierz 1998 – „Via Consecrata” R. 2(1999) nr 3, s. 60-62.

2000

423. *Joanna d'Arc. Zgromadzenia*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 31.
424. *Johannesbund*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 58.
425. *Jone Heribert*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 70.
426. *Jordan z Quedlinburga*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 81-82.
427. *Jousse Jean Baptiste*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 97-98.
428. *Jozafat Kuncewicz. Zgromadzenia*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 107.
429. *Józef Kalasanty. Zgromadzenia*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 119.
430. *Józef Mañanet y Vives*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 120-121.
431. *Jubilacja lektorska*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 192.
432. *Julia Billart*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 234.
433. *Julianna z Cornillon. Zgromadzenia*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 241.
434. *Julianna Falconieri. Zgromadzenia*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 241.
435. *Jumièges*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 248.
436. *Juwenalis z Brez (lub z Nonsbergu)*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 292-293.
437. *Kahn Ferdynand*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 327.
438. *Kajetan z Tieny*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 339-340.
Współautor: Maria Jacniacka
439. *Kalwaryстки*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 424-425.
440. *Kalwaryści*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 425.
441. *Kamil Lellis. Wspólnoty*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 502.
442. *Kanosjanie*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 617.
443. *Kanosjanki*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 617-618.
444. *Kapłani, księża. Zgromadzenia zakonne. Stowarzyszenia życia apostołskiego i stowarzyszenia kościelne. Instytuty świeckie*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 691-695.
445. *Kapłani mariańscy*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 695-696.
446. *Kapucynki*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 743-746.
Współautor: [Gabriel] Jan Bartoszewski.

447. *Karmel*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 803-804.
448. *Karmelici. W Polsce. Działalność*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 813-814.
449. *Karmelitanki*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 820-835. Współautor: Mirosław Daniluk
450. *Kasata zakonów i klasztorów*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8., Lublin 2000, kol. 936-938. Współautorzy: Stanisław Wilk, Piotr [Paweł] Gach
451. *Kasjan z Nantes*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 945-946.
452. *Kastl*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 959-960.
453. *Kaszuba Serafin*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 968-969.
454. *Katarzyna Aleksandryjska. Zgromadzenia zakonne*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 987.
455. *Katarzyna Ricci. Zgromadzenia*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 992-993.
456. *Katarzyna ze Sieny. Zgromadzenia*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 996-1000.
457. *Katarzyniec Wenanty*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 1008.
458. *Katecheci*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 1014.
459. *Katechetki, katechistki*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 1017-1019.
460. *Kazania świętokrzyskie prymasowskie*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 1263-1264.
461. *Kazania świętokrzyskie radiowe*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 1264-1265.
462. *Kazimierz św. Zgromadzenia*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 1277.
463. *Kaznodzieja apostołski*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 1301-1302.
464. *Keck, Kechius, Johannes*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 1326-1327.
465. *Kedd Jodok*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 1328.
466. *Keller Pius*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 1332.
467. *Kempf Nicolaus*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 1337.
468. *Kerver Hyacinthe*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 1359-1360.
469. *Kierocińska Janina*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 1412.
470. *Obecność kapucynów polskich w dziejach i świadomości społecznej. „1001 drobiazgów” o kapucynach. Bibliografia*, Lublin 2000, Bracia Mniejsi Kapucyni 8° ss. 246, nlb. 1. Rec.: Straszewicz Marzena, „Wspólnota Honoracka” R. 1(2000) nr 2, s. 67-68.

471. [Redaktor działu: *Zakony*], w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, *Język – Kino*, Lublin 2000, Towarzystwo Naukowe KUL 4° ss. VIII, kol. 1456. Współredaktor: Mirosław Daniluk

2001

472. *Błogosławiony ojciec Florian Stępiak. Męczennicy 1939-1945*, Włocławek 2001, Wydawnictwo Duszpasterstwa Rolników 16° ss. 67, nlb. 1, il.
473. *Błogosławiony ojciec Henryk Krzysztofik. Męczennicy 1939-1945*, Włocławek 2001, Wydawnictwo Duszpasterstwa Rolników 16° ss. 67, nlb. 1, il.
474. *Jedź, nie pożałujesz*, „Głos Ojca Pio” R. 2(2001) nr 4, s. 4-5.
475. *Tych lat nie powinno się zapomnieć. Związki ks. Jerzego Misiurka z Encyklopedią Katolicką*, w: *In Christo Redemptore. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Jerzego Misiurka*, red. Jarosław M[aciej] Popławski, Lublin 2001, s. 55-61.

2002

476. *Klaretynki*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 35.
477. *Klawitter Stanisław*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 89-90.
478. *Kliszewski, Kliszowski Jacek*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 149.
479. *Klosterneuburg*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 159-160.
480. *Klöpffel Andreas*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 173-174.
481. *Knoll Joseph*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 209-210.
482. *Knoll Remedius*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 210.
483. *Knowles David*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 214.
484. *Koch Gaudentius*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 258.
485. *Kochanowski Andrzej*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 259-260.
486. *Kohlmann Antoine*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 299-300.
487. *Kolator*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 309.
488. *Kolbe Franz*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 309-310.
489. *Kolegia zakonne*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 318-321. Współautor: Mirosław Daniluk
490. *Koloryci*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 386.
491. *Kolping Adolf*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 392-394. Współautor: Krystyna Kuźmak.
492. *Kołodziej Emil*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 428.
493. *Kombonianie*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 435-436.
494. *Komboniani*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 436.

495. *Komorek Rudolf*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 472.
496. *Konings Anton*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 629.
497. *Konrad z Ebrach*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 668-669.
498. *Konrad z Hirsau*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 670-671.
499. *Konrad z Meigenbergu*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 671.
500. *Konrad z Parzham*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 663.
501. *Kopliński, Koplín Wojciech*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 803-804.
502. *Korbinian*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 831-832.
Współautor: Maria Jacniacka
503. *Kornelimünster*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 856-857.
504. *Korneliusz*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 858-859.
Współautorzy: Augustyn Eckmann, Bożena Iwaszkiewicz-Wronikowska
505. *Kosma*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 927.
506. *Kostecki Romuald*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 966-967.
507. *Kotowiczówna Ludwika*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 1070-1071.
508. *Kottolengiani*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 1074.
509. *Kottolengianki*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 1074-1075.
510. *Kowalewski Tomasz*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 1081-1082.
511. *Kowalski Józef*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 1089.
512. *Krajčik Augustin*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 1141-1142.
513. *Kramp Joseph*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 1196.
514. *Kranc Remigiusz*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 1198.
515. *Krattmann, Krachman Hermann*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 1228.
516. *Kraus Johann Baptist*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 1230.
517. *Kraus Johannes*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 1230-1231.
518. *Kraus Tadeusz*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 1232.
519. *Krebs Engelbert*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 1250-1251.
520. *Kremsmünster*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 1264-1265.
521. *Krisper Crescentius*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 1298.
522. *Križanič Juraj*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 1299-1300.

523. Krotz *Bonaventura*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 1327.
524. *Królowa NMP. Instytuty życia konsekrowanego i stowarzyszenia życia apostołskiego*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 1371-1372.
525. *Kruse Heinrich*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 1383-1384.
526. *Kryska Józef Karol*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 1403.
527. *Kryspin z Viterbo*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 1404-1405.
528. *Krzesimowski Antoni Andrzej*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 1444.
529. *O. Roman Stanisław Kotowski (1927-1995)*, w: *W służbie Pokoju i Dobra. Jubileusz pięćdziesięciolecia odrodzenia Warszawskiej Prowincji Kapucynów. Księga pamiątkowa*, praca zbiorowa pod red. Rolanda Prejsa, Warszawa 2002, s. 420-425.
530. *Wychowawcy z perspektywy półwiecza*, w: *W służbie Pokoju i Dobra. Jubileusz pięćdziesięciolecia odrodzenia Warszawskiej Prowincji Kapucynów. Księga pamiątkowa*, praca zbiorowa pod red. Rolanda Prejsa, Warszawa 2002, s. 514-520.
531. *Z dziejów Polskiej Prowincji Kapucynów (1810-1921)*, w: *W służbie Pokoju i Dobra. Jubileusz pięćdziesięciolecia odrodzenia Warszawskiej Prowincji Kapucynów. Księga pamiątkowa*, praca zbiorowa pod red. Rolanda Prejsa, Warszawa 2002, s. 25-67.
532. [Redaktor działu: *Zakony*], w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, *Kinszasa – Krzymuska*, Lublin 2002, Towarzystwo Naukowe KUL 4° ss. VIII, kol. 1456. Współredaktor: Mirosław Daniluk

2003

533. *Główne typy źródeł do historii zakonu kapucynów w Polsce w XVI-XVIII w. i możliwość ich wykorzystania*, w: *Zakony franciszkańskie w Polsce*, red. Jerzy Kłoczowski, t. 2, *Franciszkanie w Polsce XVI-XVIII wieku*, red. Henryk Gapski, Celestyn Stanisław Napiórkowski, cz. 2, *Niepokalanów* 2003, s. 80-91.

2004

534. *Krzyszkowski Innocenty*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 1.
535. *Krzyszkowski, Krzyżkowski Wawrzyniec*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 2.
536. *Ksawerianie*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 80-81.
537. *Ksawerianki*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 81.
538. *Kuderkiewicz Jan*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004 kol. 151.
539. *Kulczyński Ignacy*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004 kol. 169.

540. *Kulejewska Konstancja*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 169-170.
541. *Kulesza Wincenty*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 173.
542. *Kümi Josepha*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 221.
543. *Kurtscheid Bertrand*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 264-265.
544. *Kustos*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 277-278.
545. *Laassner Ignacy*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 321.
546. *Labrosse, La Brasse Joseph*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 339.
547. *Lachenal Pierre Thomas*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 346-347.
548. *Lachmann Johann*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 348.
549. *Lacombe Albert*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 352.
550. *Lacrampe Louis Marie*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 355.
551. *Laderchi Giacomo*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 359.
552. *La Fare Anne Louis Henri de*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 365.
553. *Lagomarsini Girolamo*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 378.
554. *Laire François Xavier*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 400-401.
555. *Lambardi Fabiano*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 419-420.
556. *Lament Bolesława*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 432-433.
557. *Lanckoroński Wespazjan*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 447-448.
558. *Landa Diego de*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 448.
559. *Lanzi Luigi*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 478.
560. *Laterna Marcin*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 538.
561. *Lathcen*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 538-539.
562. *Latourette Kenneth Scott*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 548-549.
563. *Laurentianum*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 572-573.
564. *Lay Matthäus*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 588.
565. *Lazzaretti David*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 593-594.
566. *Le Guillou Marie Joseph*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 682-683.

567. *Ledesma Pedro de*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 632.
568. *Lehmin*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004 kol. 684-685.
569. *Lehodey Vital*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 685.
570. *Leib Kilian*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 687.
571. *Lenczowski Kosma*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 746.
572. *Lenzian Leopold*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 747.
573. *Leon z Asyżu, bł*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 763-764.
574. *Leopold Mandić*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 811-812.
575. *Leporini Manswet*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 819-820.
576. *L'Escale, Lescaille, Scaligerus René*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 837-838.
577. *Lescure Ernest Marie*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 839.
578. *Licheto, Lichetus Francesco*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin, 2004 kol. 993-994.
579. *Lobo, Lupo Alfonso*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 1291-1292.
580. *Longhin Andrzej bł*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 1356-1357.
581. *Longo Francesco*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 1360-1361.
582. *Longo Maria Lorenza*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 1361.
583. [Redaktor działu: *Zakony*], w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, *Krzyszkowski – Lozay*, Lublin 2004, Towarzystwo Naukowe KUL 4° ss. VIII, kol. 1424. Współredaktor: Mirosław Daniluk

2006

584. *Lubik Ambroży*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, Lublin 2006, kol. 50.
585. *Ludwik Andegaweński, Ludwik z Tuluzy*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, Lublin 2006, kol. 151-152. Współautor: Maria Jacniacka.
586. *Ludwik Bartosik*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, Lublin 2006, kol. 152-153.
587. *Ludwik Bertrand*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, Lublin 2006, kol. 153. Współautor: Maria Jacniacka
588. *Ludwik z Casorii*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, Lublin 2006, kol. 154-155.
589. *Ludwik z Fossombrone*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, Lublin 2006 kol. -177.

590. *Ludwik Franciszek z Argentan*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, Lublin 2006, kol. 177-178.
591. *Ludwik z Prus, Ludwik z Heilsbergu*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, Lublin 2006, kol. 179.
592. *Łada Natalia*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, Lublin 2006, kol. 354-355.
593. *Łącki Tomasz*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, Lublin 2006, kol. 446-447.
594. *Łowicjan Hipolit*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, Lublin 2006, kol. 539-542.
595. *Magdalenki*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, Lublin 2006, kol. 791-792.
596. *Malecka Paulina*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, Lublin 2006, kol. 966.
597. *Małysiak Józef*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, Lublin 2006, kol. 1051-1052.
598. *Marcin z Cochem*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, Lublin 2006, kol. 1241-1242.
599. *Marcin Polak*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, Lublin 2006, kol. 1243-1244.
600. *Marcin z Torrecilla*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, Lublin 2006, kol. 1245.
601. *Maria Magdalena. Zgromadzenia zakonne i inne wspólnoty*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, Lublin 2006, kol. 1320.
602. *Maria Laach*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, Lublin 2006, kol. 1345-1346.
603. *Mariales Xantés*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, Lublin 2006, kol. 1348-1349.
604. *Mariazell*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, Lublin 2006, kol. 1363.
605. *Marković Ivan*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, Lublin 2006, kol. 1409.
606. [Wyd., oprac. i wstęp] Piotrowski Wiator, *Krótki opis życia i czynów niektórych kapłanów i braci świętego Franciszka Braci Mniejszych Kapucynów Prowincji Polskiej*, w: *Z ziemi włoskiej do Polski... Przybycie i zakorzenienie zakonu kapucynów w Polsce*, red. Andrzej Derdziuk, Lublin 2006 s. 173-260.
607. [Redaktor działu: Zakony], w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, *Lu An – „Maryawita”*, Lublin 2006, Towarzystwo Naukowe KUL 4° ss. VIII, kol. 1488. Współredaktor: Mirosław Daniluk

2007

608. *„Dwie korony”. Koronacje sakralnych obiektów maryjnych u kapucynów Prowincji Warszawskiej*, w: *Śladami świętych. Księga pamiątkowa ku czci Gabriela Jana Bartoszewskiego OFM Cap.*, red. Andrzej Derdziuk, Lublin 2007, s. 183-198.
609. *Szczególna więź dwóch najwybitniejszych postaci ruchu honorackiego (bl. Honorat i m. M. Elżbieta Stummer)*, w: *Śladami świętych. Księga pamiątkowa ku czci Gabriela Jana Bartoszewskiego OFM Cap.*, red. Andrzej Derdziuk, Lublin 2007, s. 477-491.

2008

610. *Duszpasterstwo kapucynów zakroczymskich w pierwszym stuleciu istnienia klasztoru*, w: *Kapucyni w Zakroczymiu – 250 lat obecności*, Red. Tomasz Płonka, Sandomierz – Zakroczym 2008, s. 83-95.
611. *Massaja, Massaia Guglielmo*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, Lublin 2008, kol. 154-155. Współautor: [Gabriel] Jan Bartoszewski
612. *Massimo Massimiliano*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, Lublin 2008, kol. 158-159.
613. *Massoulié Antoine*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, Lublin 2008, kol. 162.
614. *Matauszek, Mathauschek, Aleksander*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, Lublin 2008, kol. 174.
615. *Naumigny René de*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, Lublin 2008, kol. 241.
616. *Mayr Beda*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, Lublin 2008, kol. 270.
617. *Meester Placide de*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, Lublin 2008, kol. 447-448.

2010

618. *Diariusz polskiego kapucyna z XVIII wieku*, w: „... *Nam et Ecclesia quotidie gignit Ecclesiam*”. *Praca zbiorowa poświęcona śp. Markowi Budziarkowi*, red. Marek Marczewski, Lublin 2010, s. 61-77.

2011

619. *Pomocnicy Maryjni, Pomocnicy Jasnogórskiej Matki Kościoła*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 15, Lublin 2011, kol. 1367-1368.

NIEPUBLIKOWANE

620. *Życie i działalność kapucynów Prowincji Krakowskiej i Prowincji Warszawskiej w l. 1914-1980*, w: *Zakony franciszkańskie w Polsce*, red. Jerzy Kłoczowski, t. 5. (w druku).
621. *Szkice i koncepty artykułów z zakresu historii kapucynów*, w: *Archiwum Warszawskiej Prowincji Kapucynów w Zakroczymiu* (czasowo bez sygnatury).

SPIS TREŚCI

Ks. Jan Walkusz, <i>Z dziejów przygotowania do kapłaństwa w Kościele katolickim</i>	5
---	---

I. ARTYKUŁY I ROZPRAWY

Ks. Piotr Szczur, <i>Przygotowanie do kapłaństwa w Antiochii w czasach Jana Chryzostoma</i>	19
Bp Jan Kopiec, <i>Znaczenie trydenckiego dekretu z 1563 r. o obowiązku tworzenia seminariów duchownych</i>	47
Ks. Łukasz Krucki, <i>Od „Cum adolescentium aetas” (15 VII 1563 r.) do „Pastores dabo vobis” (25 III 1992 r.) Ewolucja ustawodawstwa kościelnego o formacji seminaryjnej</i>	57
Ks. Wacław Umiński, <i>Wkład Zgromadzenia Księży Misjonarzy w formację duchowieństwa diecezjalnego w Polsce w latach 1675-1864</i>	71
Ks. Stanisław L. Piech, <i>Formacja duchowieństwa galicyjskiego</i>	87
Ks. Tomasz Błaszczyk, <i>Kształcenie i wychowanie duchowieństwa w Kościele śląskim w czasach pruskich</i>	97
Ks. Waldemar Gliński, <i>Centralne uczelnie teologiczne Królestwa Polskiego w XIX wieku</i>	113
Ks. Krzysztof Koch, <i>Proces unifikacji formacji seminaryjnej w II Rzeczypospolitej w świetle „Pamiętników Związku Zakładów Teologicznych w Polsce pod wezwaniem św. Jana Kantego”</i>	129
Ks. Grzegorz Wejman, <i>Formacja kleryków po włączeniu seminariów duchownych w struktury uniwersyteckie na przykładzie metropolii szczecińsko-kamieńskiej</i>	145
Aleksander K. Sitnik OFM, <i>Od Lwowa do Kalwarii Zebrzydowskiej. Dzieje bernardyńskiego studium filozoficzno-teologicznego</i>	161

II. RECENZJE I OMÓWIENIA

<i>Czterysta lat karmelitów w Lublinie. O. Arkadiusz Smagacz, Czterysta lat karmelitów bosych w Lublinie (1610-2010)</i> , Wydawnictwo Karmelitów Bosych, Lublin 2010 (Jerzy Flaga)	179
<i>Kardynał August Hlond 1881-1948. Pasterz – nauczyciel – świadek</i> , red. M. Grygiel, Poznań 2010, ss. 220 (Ks. Łukasz Krucki)	185
Ks. Krzysztof Grzesiak, <i>Diecezja lubelska wobec prawosławia w latach 1918-1939</i> , Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej „Gaudium”, Lublin 2010, ss. 630 (Ks. Wojciech Guzewicz)	191
Koch Krzysztof, <i>Biskup Konstantyn Dominik. Nadzwyczajna zwyczajność</i> , Pelplin 2011, s. 301 (Marek Grygiel SChr)	195
<i>Ku pożytkowi Kościoła w Polsce. Księga jubileuszowa z okazji stulecia Papieskiego Instytutu Kościelnego Polskiego w Rzymie 1910-2010</i> , red. J. Kopiec, B. Kośmider, R. Selejda, A. Warso, Rzym 2010 (Ks. Krzysztof Cisek)	201
<i>Dziekani Wydziału Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II (1919-2009)</i> , red. ks. Jan Walkusz, ks. Tomasz Moskał, Lublin 2009, s. 282 (Katarzyna Dańczura)	209
Albert Warso, <i>Opowieść o biskupie Piotrze. W 30. Rocznicę śmierci Sługi Bożego bp. Piotra Gołębiowskiego</i> , Skarżysko-Kamienna 2010, ss. 223 (Ks. Rafał Piekarski)	213
<i>Rola i miejsce Instytutu Historii Kościoła KUL w historiografii</i> , red. J. Walkusz, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, ss. 212 (Ks. Józef Mandziuk)	217
<i>Belgia we wspomnieniach pracowników KUL po drugiej wojnie światowej</i> , wybór i wstęp ks. Edward Walewander, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 2011, ss. 238, (Aleksandra Rutkowska)	221
<i>Nauczycielowi – uczniowie. Księga Jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Józefowi Mandziukowi z okazji 70. rocznicy urodzin</i> , red. W. Kret, Z. Pałka, K. Szopa. Rzeszów 2011, ss. 748 (Tomasz Błaszczyk)	225
<i>Matka Boża w wierze, kulcie, teologii i sztuce. Perspektywa regionalna i uniwersalna</i> , Praca zbiorowa pod redakcją ks. bpa Jacka Jezierskiego i Katarzyny Parzych-Blakiewicz, Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, Olsztyn 2011, ISBN 978-83-61864-80-6, s. 325 (Ks. Jacek Wojtkowski)	229
Ks. Janusz Mariański. <i>Katolicyzm polski: ciągłość i zmiana. Studium socjologiczne</i> , Wydawnictwo WAM Kraków 2011 ss. 442 (Marek Marczewski)	237

III. BIBLIOGRAFIA

Ks. Jan Walkusz, Marek R. Górniak, <i>Bibliografia podmiotowa polskich historyków Kościoła za rok 2010 z uzupełnieniami za lata 2000-2009</i>	255
<i>Wykaz autorów</i>	257
<i>Wykaz skrótów</i>	259
<i>[Bibliografia podmiotowa]</i>	269

IV. NEKROLOGI I WSPOMNIENIA

Ks. Michał Pielą SDS, <i>ks. Ireneusz Kielbasa SDS, Ks. profesor PWT dr hab. Antoni Kielbasa SDS (1938-2010). Historyk salwatoriański, piastun dziedzictwa św. Jadwigi Śląskiej i Ziemi Śląskiej</i>	315
Irena Makarczyk, <i>Ksiądz profesor Alojzy Szorc (6 XI 1935-27 XII 2010)</i>	365
Roland Prejs OFMCap, <i>Florian Jerzy Duchniewski OFMCap (1932-2011)</i>	377

